EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ

Svazek 4

2. vydání

2017

•

EUROPEAN POLITICAL AND LAW DISCOURSE

Volume 4

Issue 2

2017

Редакційна політика

Європейський політико-правовий дискурс – міжнародний журнал, присвячений міжнародному праву, національному праву європейських країн, політичній науці, міжнародним відносинам, соціальним комунікаціям та соціології. До публікації в журналі приймаються статті високої якості, які представляють важливий інноваційний, теоретичний, концептуальний, методологічний та емпіричний внесок у відповідних галузях науки. Журнал використовує систему анонімного рецензування з метою верифікації наукової якості статей.

Європейський політико-правовий дискурс особливо зацікавлений в міждисциплінарних дослідженнях в області права, політичної науки, соціальних комунікацій та соціології. Вітаються також будь-які дослідження, які стосуються політико-правових проблем різних національних і міжнародних інститутів.

Європейський політико-правовий дискурс приймає для публікації оригінальні матеріали і не розглядає можливості публікації раніше надрукованих матеріалів.

Редакційна колегія:

Борис Бабин, доктор юридичних наук, Міжнародний гуманітарний університет

Олена Гриненко, доктор юридичних наук, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Борис Кормич, доктор юридичних наук, професор, Національний університет «Одеська юридична академія»

Володимир Кузьменко, доктор юридичних наук, професор, Національний університет державної податкової служби

Тамара Латковська, доктор юридичних наук, професор, Національний університет «Одеська юридична академія»

Володимир Лисик, кандидат юридичних наук, доцент, Львівський національний університет ім. І. Франка

Бертран Матьє, доктор права, професор Університету, професор Університету Пантеон, Сорбона Париж-І, Президент Французької асоціації Конституційного права, член Вищої ради юстиції Франції

Олександр Мережко, доктор юридичних наук, професор, Краківська академія Андрія Фрича Моджевського

Анна Пішч, dr hab, професор, Білостоцький університет (Польща)

Петра Джоанна Піпкова, PhD, JUDr, Карлів університет у Празі (Чеська республіка)

Андреас Поттакіс, доктор філософії (Оксфорд), Член наукової Ради Європейського центру продовжуваної юридичної освіти, Академія європейського публічного права

Джулиан Робертс, доктор права, професор кримінології, Оксфордський університет

Сергій Саяпін, доктор юридичних наук, доцент, Університет КІМЕП (Алмати, Казахстан)

Ксенія Смірнова, доктор юридичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Олена Іванова, доктор наук з соціальних комунікацій, професор, Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

Тетяна Кузнєцова, доктор наук з соціальних комунікацій, професор, Національний університет «Одеська юридична академія»

Даріуш Гура-Шопіньський, dr hab, професор, Університет Кардинала Стефана Вишинського у Варшаві (Польща)

Павол Хрівік, PhD в області європейських і глобальних досліджень, Університет Тренчина імені Олександра Дубчека

Галина Куц, доктор політичних наук, професор, Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди

Тетяна Краснопольська, кандидат політичних наук, доцент, Національний університет "Одеська юридична академія"

Микола Лазарович, доктор політичних наук, професор, Тернопільський національний економічний університет

Даніела Ла Фореста, професор, Неаполітанський університет імені Фрідріха II (Італія)

Аркадіуш Модржеєвський, dr hab, професор, професор кафедри політичних наук, Гданський університет (Польща).

Тетяна Нагорняк, доктор політичних наук, професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Марина Нахум, PhD в області антропології, Лондонська Школа Економіки

Микола Польовий, доктор політичних наук, професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Марек Ревізорськи, dr hab, Гданський університет (Польща).

Євгеній Цокур, доктор політичних наук, професор, Запорізький національний університет

Тетяна Каменська, доктор соціологічних наук, професор, Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

Наталія Коваліско, доктор соціологічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка

Олена Лісеєнко, доктор соціологічних наук, професор, Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д.Ушинського

Віталій Онищук, доктор соціологічних наук, професор, Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

Валентина Подшивалкіна, доктор соціологічних наук, професор, Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

Адміністративні редактори:

Ділара Гаджиєва, кандидат політичних наук

Аліна Полухіна, кандидат політичних наук, Національний університет "Одеська юридична академія"

Яна Чернопищук, кандидат юридичних наук в області конституційного і муніципального права

Přístup redakce

Evropský politický a právní diskurz – mezinárodní časopis věnovaný mezinárodnímu právu, vnitřním právním předpisům evropských zemí, politologie, mezinárodním vztahům. Pro publikaci v časopisu přijímají se vysoce kvalitní články, což představují důležité inovativní, teoretické, koncepční, metodické a empirické příspěvky v příslušných oborech vědy.

V časopisu se uplatn´uje systém anonymního recenzování pro ověření kvality vědeckých článků.

Evropský politický a právní diskurz má velký zájem zejména o interdisciplinární výzkumy v oblasti politologie a právní vědy, jsou to srovnávací analýzy nebo prozkoumání jednotlivých jevů. Zároveň vítáme jakékolív výzkumy týkající se politických a právních problémů různých národních a mezinárodních institucí. Evropský politický a právní diskurz přijímá k publikaci jenom původní materiály a nebere v úvahu možnost zveřejňovat dříve tištěné články.

Redakční kolégie:

Boris Babin, doktor práva, Mezinárodná humanitární Univerzita (*Ukrajina*)

Olena Grynenko, doktor práva, Instituce mezinárodních vztahů při Kyjevské Národní univerzitě Tarase Ševčenka (*Ukrajina*)

Borys Kormich, doctor prava, professor, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*)

Volodymyr Kuzmenko, doktor práva, profesor, Nacionalní Universita státní daňové služby (*Ukrajina*)

Tamara Latkovska, doktor práva, profesor, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (*Ukrajina*)

Volodymyr Lysyk, Ph.D, docent, Lvovská národní Frankova univerzita (*Ukrajina*)

Bertrand Matieu, doktor práva, profesor Univerzity Pantheon Sorbonne Paris-I, Prezident Francouzské asociace ústavního práva, člen Vyšší Rady spravedlnosti Francie

Olexandr Merezhko, doktor práva, profesor, Krakowská Akademia jm. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

Anna Pišč, dr hab, profesorkyně, Katedra veřejného obchodního práva, Právnická fakulta, Univerzita v Bialostoku (Polsko)

Petra Joanna Pipková, PhD., JUDr., Centrum právní komparatistiky, Právnická fakulta, Univerzita Karlova (Česká republika)

Andreas Pottakis, Právní zástupce (doktorský titul, Oxfordská univerzita), člen Vědecké rady ECCLE, zástupce ředitele Akademie evropského veřejného práva.

Julian Roberts, doktor práva, profesor, Oxfordská univerzita

Sergey Sayapin, doktor práva, KIMEP univerzita, Almaty, (*Kazachstán*)

Ksenija Smirnova, doctor právnických věd, profesorkyně, Kyjivská Nacionální univerzita jm. Tarase Ševčenko (*Ukrajina*)

Olena Ivanova, PhD. v oboru sociálních komunikaci, profesorkyně, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (Ukrajina)

Tatiana Kuzněcova, PhD. v oboru sociálních komunikaci, profesorkyně, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (Ukrajina)

Dariuš Gura-Šopiński, dr hab, profesor Univerzita kardinála Stefana Wyszyńského ve Waršavě (Polsko)

Pavol Hrivik, PhD v oboru evropských a globálních studií, Trenčínska univerzita Alexandra Dubčeka (*Slovensko*)

Galina Kuz, doktor politických věd, profesor, Kharkivská Národní pedagogická univerzita G.S. Skovorody (*Ukrajina*)

Tetiana Krasnopolska, Ph.D, docent, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (*Ukrajina*)

Daniela La Foresta, profesorkyně, Univerzita jm. Federico II ve m. Napoli (Itálie)

Mykola Lazarovych, doktor politických věd, profesor, Ternopilská Národní ekonomická universita (*Ukrajina*)

Arkadiuš Modřejewski, dr hab, profesor profesor katedy věd politických, Gdan´ská Univerzita (Polsko)

Tetiana Nagorniak, doktor politických věd, profesor, Doněcká Národní univerzita jm. Vasylia Stusa (*Ukrajina*)

Marina Nakchum, PhD v oboru antropologie, Londýnská ekonomická škola (London School of Economics)

Mykola Poliovyy, doktor politických věd, profesor, Doněcká Národní univerzita jm. Vasylia Stusa (*Ukrajina*)

Marek Rewizorski, dr hab, Gdan´ská Univerzita (Polsko)

Eugene Tsokur, doktor politických věd, profesor, Zaporožská Národní univerzita (*Ukrajina*)

Tetiana Kamenská, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Natalie Kovalisko, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Lvivská Národní univerzita jm. Ivana Franko (*Ukrajina*)

Olena Lisejenko, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Jižně-ukrajinská Národní pedagogická univerzita jm. K.D. Ušinského (*Ukrajina*)

Vitalij Oniščuk, Doktor společenských věd, profesor, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Valentyna Podšyvalkina, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Administrativní redaktory:

Dilara Gadzhyieva, PhD v politických věd (*Ukrajina*)

Alina Polukhina, PhD v politických věd, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (*Ukrajina*)

Jana Chernopischuk, PhD v oboru ústavního a městského práva (*Ukrajina*)

Editorial Policy

The *European Political and Law Discourse* – international Journal of International Law, domestic Law of European countries, Political Science, Social Communications, International Relations, Sociology is a peer reviewed journal with blind referee system, which aims at publishing high quality articles that may bring innovative and significant theoretical, conceptual, methodological and empirical contributions to the fields.

The *European Political and Law Discourse* has a particular interest in interdisciplinary approaches to law, political science, social communications and sociology, whether through comparative or single case-study analysis, but by no means restricts its interests to these spaces, welcoming any relevant contribution from and about different parts of the World.

The *European Political and Law Discourse* accepts original articles which are not under consideration elsewhere at the time of submission.

Editorial Committee:

Borys Babin, Doctor of Laws, International Humanitarian University

Olena Grynenko, Doctor of Laws, Institute of International Relations, Kyiv National Taras Shevchenko University

Borys Kormych, Doctor of Laws, Professor, National University "Odessa Law Academy"

Volodimir Kuzmenko, Doctor of Laws, Professor, National University of State Tax Service

Tamara Latkovska, Doctor of Laws, Professor, National University "Odessa Law Academy"

Volodymyr Lysyk, PhD in Law, associate professor, Ivan Franko National University of Lviv

Bertrand Mathieu, Doctor of Laws, Professor at the Université Panthéon, Sorbonne, Paris I, President of the French Association of Constitutional Law, member of the High Council for the Judiciary of France

Oleksandr Merezhko, Doctor of Laws, Professor, Andrzej Frycz Modrzewski Cracow Academy

Anna Piszcz, dr hab, Professor UwB, Faculty of Law, University of Bialystok (Poland)

Petra Joanna Pipková, PhD, JUDr, Charles University Prague (Czech Republic)

Andreas Pottakis, Attorney at Law (D.Phil, Oxon), Member of Scientific Council at ECCLE, Deputy Director at Academy of European Public Law

Julian Roberts, Doctor of Laws, Professor of Criminology, University of Oxford, a member of the Sentencing Council of England and Wales

Sergey Sayapin, Doctor of Laws, Assistant Professor, School of Law, KIMEP University (Almaty, Kazakhstan)

Kseniia Smirnova, Doctor of Laws, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Olena Ivanova, Doctor of Social communications, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University (Ukraine)

Tetiana Kuznietsova, Doctor of Social communications, Professor, National University "Odesa Law Academy" (Ukraine)

Dariusz Góra-Szopiński, dr hab, Professor UKSW, Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw (Poland)

Pavol Hrivík, PhD in European and Global Studies, Alexander Dubcek Trencin University

Galina Kuts, D.Sc. in Political Science, Professor, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

Tetyana Krasnopolska, PhD in Political Science, National University "Odessa Law Academy"

Daniela La Foresta, Professor, Naples Federico II University (Italy)

Mykola Lazarovych, D.Sc. in Political Science, Professor, Ternopil National Economic University

Arkadiusz Modrzejewski, dr hab, Professor UG, professor at the Department of Political Science, University of Gdansk (Poland)

Tetyana Nagornyak, D.Sc. in Political Science, Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University

Marina Nahum, PhD in Anthropology, London School of Economics

Mykola Polovyi, D.Sc. in Political Science, Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University

Marek Rewizorski, dr hab, University of Gdansk (Poland)

Evgen Tsokur, D.Sc. in Political Science, Professor, Zaporozhye National University

Tetiana Kamenska, ScD in Sociology, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University

Nataliia Kovalisko, ScD in Sociology, Professor, Ivan Franko National University of Lviv

Olena Liseienko, ScD in Sociology, Professor, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D.Ushynskyi

Vitalii Onyschuk, ScD in Sociology, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University

Valentyna Podshyvalkina, ScD in Sociology, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University

Administrative Editors:

Dilara Gadzhyieva, PhD in political science

Alina Polukhina, PhD in political science, National University "Odessa Law Academy"

Iana Chernopyshchuk, PhD in constitutional and municipal law

The Journal is indexing by Index Copernicus:
http://journals.indexcopernicus.com/Evropsky+politicky+a+pravni+diskurz,p24782461,3.html

EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ
Evidenční číslo: MK ČR E 22311
Vydavatel: BEROSTAV DRUŽSTVO
Adresa: Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

Table of contents

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Boris Filatov, "PATRIOTIC LEGISLATION" AS THE RESULT OF POLITICAL INSTITUTIONS' ACTIONS 8

Olena Chaltseva, PUBLIC ACTORS: IN SEARCH OF SUBJECTIVITY 14

Nataliya Vinnykova, TRAPS OF PLEBISCITARY DECISIONS 21

Serhii Stavchenko, «HAZARD / RISK / CRISIS» AS THE TRIAD ESSENCE OF POLITICAL DEVELOPMENT 31

Mykhailo Tymchenko, NETWORKING ORGANIZATION AS A NEW TYPE OF THE FUNCTIONAL STRUCTURE OF POLITICAL PARTIES 37

Pavlo Buldovych, THE ESSENCE AND PECULIARITIES OF INFORMAL INSTITUTIONS IN POLITICS 42

Serhii Horbliuk, PROCESS OF DEVELOPING A STRATEGY ON FORMATION OF REGIONAL INNOVATION SYSTEM 49

Ruslan Chornolutskyi, LEGISLATIVE DRAFTING IN THE CONSTITUTIONAL LAW OF UKRAINE: PARADIGM OF PROCEDURAL AND STADIAL SUPPORT FOR TOPICAL ISSUES 54

Ivan Podik, LEGAL RULEMAKING WITHIN PHILOSOPHICAL-LEGAL DISCOURSE (PHENOMENOLOGICAL ANALYSIS) 61

Alina Denisova, SYSTEM APPROACH AS THE GROUND FOR DISTINGUISHING AND CHARACTERIZING SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE SUPERVISION 67

Valentyna Rzhevskaya, THE HARDLY POSSIBLE PEACE: THE TREATY OF LONDON (1359), THE TREATY OF BRÉTIGNY (1360) AND THE TREATY OF TROYES (1420) COMPARED 72

Oleksii Peresada, CONTRIBUTION OF D. I. KACHENOVSKYI INTO THE DEVELOPMENT OF POLITICAL SCIENCE IN KHARKIV UNIVERSITY 77

Larisa Dunaeva, UKRAINIAN POLITICAL AND LEGAL THOUGHT WITHIN THE SCOPE OF WORLD DOCTRINE OF LIBERALISM AND COMMUNITY SELF-GOVERNING AT THE END OF XIX – BEGINNING OF XX CENTURIES 85

Ruslan Abuhin, S.V. PAKHMAN ON STATUS AND REFORM OF THE JOINT-STOCK LAW IN THE RUSSIAN EMPIRE 89

INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS

Olena Slobodianyk, IMAGE DIPLOMACY OF POSITIONING STATES IN THE INTERNATIONAL ARENA 95

Julia Basnjak, PECULIARITIES OF FORMATION OF THE NATO'S SECURITY POLICY IN THE 1990S – EARLY 2000S 101

Andrii Smolii, DEVELOPMENT OF EUROPEAN CUSTOMS UNIONS AT THE PRESENT STAGE 110

Bohdan Strilets, EU INVESTMENT AGREEMENTS AND INVESTOR PROTECTION 119

Oksana Darmoris, LEGAL REGULATION OF WORKERS' HEALTH AND SAFETY WORKING WITH BIOLOGICAL AGENTS IN THE EUROPEAN UNION 125

POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Yevhen Mahda, THE IMPACT OF SOCIAL NETWORKS ON THE POLITICAL CONSULTING IN THE FRAMEWORK OF HYBRID AGGRESSION 130

Ihor Karikh, CULTURAL POLICY AS AN INSTRUMENT OF NATIONAL SECURITY POLICY OF UKRAINE 136

Marat Zakirov, THE PROBLEM OF FORMATION OF MODERN UKRAINIAN STATE IDENTITY: GEOPOLITICAL AND SOCIO-CULTURAL ASPECTS 141

Liliia Khorishko, INSTITUTIONALIZATION OF POLITICAL ELITE: STRUCTURAL AND FUNCTIONAL ASPECTS 150

Tatiana Maiko, DEMOCRATIC ASPECTS OF UKRAINIAN LEGISLATION ON LOCAL DEMOCRACY INSTITUTIONS 155

Anna Rudenko, FEATURES OF TECHNOLOGIES OF PARTY PRODUCTS VISUALIZATION IN UKRAINE (BY EXAMPLE OF 2012 AND 2014 ELECTION CAMPAIGNS) 159

CONTEMPORARY SOCIAL PROCESSES

Nitza Davidovich, Oleksandr Khyzhniak, COMMUNICATIVE MECHANISMS FOR TRANSFORMING THE MASS INTO THE COLLECTIVE (IN TERMS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS) 166

Iryna Dolia, MOTIVATIONAL COMPONENT IN CHOOSING A STRATEGY OF SOCIAL ACTION OF THE RESIDENTS OF DONBASS 177

Olena Klymenko, SOCIAL STRATIFICATION ON THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORY OF DONBASS 182

Tetyana Ivanova, SOCIAL ANXIETY AND SOCIAL PRACTICES 187

Olha Susska, MODERN APPROACHES TO THE EVOLUTION OF COMMUNICATION PROCESSES IN THE CONTEXT OF TRANSFORMATION OF MEDIASYSTEMS 195

Nataliia Fedorenko, STUDENT YOUTH OF UKRAINE: THE VALUE ORIENTATIONS IN EDUCATION AND PROFESSIONAL FIELDS 201

PROBLEMS OF NATIONAL PUBLIC AND PRIVATE LAW

Oleh Sheremet, MUNICIPAL POLICE: THE EXPERIENCE OF THE IMPACT ON CRIME AND THE PROSPECTS FOR ITS IMPLEMENTATION BY LOCAL GOVERNMENTS 207

Yurii Kitsul, Yurii Khatniuk, PREVENTION OF CORRUPTION IN PUBLIC ADMINISTRATION (ANTI-CORRUPTION STRATEGY) 212

Roman Savchuk, THE RIGHTS OF A TRANSLATOR AS A PARTICIPANT OF ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS 217

Liudmyla Shapenko, LEGAL FACTS IN THE MECHANISM OF LEGAL REGULATION OF INSURANCE RELATIONSHIPS 222

Anna Marushak, LEGAL NATURE OF BANKING SERVICES AND WAYS OF PROVIDING PROTECTION OF THEIR CONSUMERS 228

Leonid Ostapenko, MODERN LEGAL STATUS OF EMPLOYERS IN UKRAINE 234

Oleksii Kudryavtsev, THE PRINCIPLES OF ACTIVITY OF THE STATE ARCHITECTURAL AND CONSTRUCTION INSPECTORATE IN UKRAINE 239

Iryna Litvinchuk (Timchenko), TACTICS OF INTERROGATION DURING THE INVESTIGATION OF DANGEROUS PRODUCTS SUPPLIED INTO THE MARKET OF UKRAINE 246

Oksana Komarnitska, APPLICATION OF A HOME ARREST BY A PUBLIC PROSECUTOR: DISADVANTAGES OF LEGAL REGULATION 252

CARDINAL REFORMS: TRADITIONS AND MODERNITY

Dmytro Yagunov, NINETY-FIVE THESES: DISPUTATION ON THE NATURE AND DIRECTION OF THE PENAL REFORM (TO MARK THE 500TH ANNIVERSARY OF DR. MARTIN LUTHER'S THESES PRESENTED AT WITTENBERG IN 1517) 257

REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in Czech) 264

REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in English) 267

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Boris Filatov, PhD in Law
Member of the Political Council of the political party "The Ukrainian Union of Patriots", Dnipro, Ukraine

"PATRIOTIC LEGISLATION" AS THE RESULT OF POLITICAL INSTITUTIONS' ACTIONS

The article studies specifics of the impact of contemporary political forces on patriotic legislation. Existing approaches to the patriotic lawmaking in consolidated democracies and transition states are revealed. Directions for the interaction of patriotic political forces regarding patriotic lawmaking are determined. The theoretical definition of the political and legal culture of patriotism is made. Attention is paid to the peculiarities of the political and legal defense of patriotic values and interests on the state level.
The author substantiates the thesis that in the modern world "patriotic legislation" is not only the form of measures to protect the domestic market but also a measure for complex formation of political security, definition of rules of interaction between political actors, implementation of joint actions among related political forces.
It is determined that patriotic lawmaking is the result of a series of large-scale political processes and underlined that the consolidation of civil society, political structuring based on democratic values, new patriotic political leadership in the transforming countries are the main conditions for ensuring the political process. The article proves that the role of patriotic political forces is to provide institutional support for patriotic legislation and to initiate and lobby patriotic projects, as well as to monitor implementation of adopted political norms.
Attention is drawn to patriotic acts in the contemporary world. It was also found out that patriotic acts are factors in balancing the demands of ideological and political practice, which focuses on the broad social needs and interests.
Key words: patriotic legislation, political parties, interest groups, political institutions, developed democracy, political agenda.

Formulation of the problem. Growing interdependence of countries as a result of globalization generates not only the integration processes but also countries' desire to protect state sovereignty in domestic policy. The significance of political and legal interactions of political institutions in the context of protectionist activity increases the relevance of not only ideological but also regulatory justification for the activity of patriotic forces. Protection of pragmatic national interests in politics becomes urgent due to increasing competition among countries in the fight for resources and opportunities for global integration projects. However, as the example of modern Ukraine shows, conflict relations with neighboring countries determine the need for concerted action aimed at protecting national interests by internal political means. The so-called "patriotic legislation" in the modern world takes not only the form of measures to protect the domestic market, but is also critical for the complex formation of political security, establishing rules of interaction between political actors, implementing joint actions of related political forces, and so on. Patriotic lawmaking is the result of a number of major political developments, among which the main are the consolidation of civil society, political structuring based on democratic values, the origin of a new patriotic political leadership in the transforming countries. An important task of the modern political science is to assess the importance of trends of patriotic political and of legal regulation in order to establish its influence on democratic reforms in Ukraine.

Patriotic lawmaking is an indicator of political forces' position on various aspects of national interests, their relationship with the domestic and international agenda. Thus, the problem of patriotic

legislation and the impact of political institutions on it is an important scientific problem, which coincides with the need to identify the concept of "patriotic political forces", the trends of interaction between law and politics, the formation of political and legal culture as a synthetic concept. The latter reflects, on the one hand, features of political behavior in a democratic society, on the other hand – the level of adherence to the rule of law by political actors.

Analysis of recent research and publications. Though the issue of "patriotic legislation" is a part of a democratic political process, modern multidisciplinary scientific discourse considers it within issues of legal regulation of specific sectors of society. Approaches to determining political manifestations of patriotism are related to various subject areas. Thus, domestic scholars define patriotism as one of the leading factors of state-building at the conceptual level (this are primarily the works of such as authors A. Kolodii[1], B. Karpinskyi[2], V. Krotiuk[3], O. Rak[4], etc.). Foreign scientists focus their search on specific scientific issues of political and legal regulation. In particular, J. Perrun[5] examines historical aspects of the patriotic consensus in Canada; D. Peterson[6] notes the ethnic specificity in East Africa; L. Burkhart[7] explores the patriotic essence of legislative regulation of the energy sector in the US. However, special attention should be paid to the activity of political institutions in the context of implementation the principles of patriotism into lawmaking or legislation's predetermination by patriotic values.

The purpose of the article is to establish peculiarities of the impact of political institutions on the formation of patriotic legislation as a phenomenon of modern pluralist democracy.

Presentation of the basic material. The evidence of the impact of political forces on political and patriotic regulation is the example of the Law "On deterrence and punishment of terrorist acts" in the United States[8]. Similar regulations are adopted worldwide and serve as a means of improving the efficiency of law enforcement tools, and for the purpose of consolidation of society in terms of growth of external threats.

The content of political and legal protection of national interests is an interesting material to detect political factors in the activity of political actors who may not have a significant patriotic identity. It may occur in the names of political parties or indicate the ideological orientation of political leaders. Political consolidation around the issues essential for social development defines the combined effect of many institutions, which approve the necessary legislation. The activity of the political institutions of the modern United States after 09/11/2001 tragedy points to the possibility of consolidation of major patriotic political forces, even if there are substantial doctrinal antagonisms. The adoption of the so-called "Patriot Act" was a reflection of the joint understanding of the interests of the whole nation and the result of collaboration between existing political forces (both Republican and Democrat). As stated in the "Patriotic Act", the nation is called upon to recognize patriotism of citizens regardless of ethnic, racial and religious differences[9].

A special role in the political and legal support for patriotic legislation in the developed democracies belongs to the political and legal culture that provides an adequate perception of the fundamental rules of political coexistence. American constitutional practice, calls this phenomenon the "constitutional patriotism". It means a broad agreement between citizens and political institutions in regard to fundamental

---

[1] Колодій, А. *Національна єдність і патріотизм як чинники національної безпеки* <http://political-studies.com/?p=541>(2016, December, 25)

[2]Карпінський, Б. А. (2013) Державотворчий патріотизм нації як основа фінансового забезпечення конституційного ладу (Частина І) *Науковий вісник НЛТУ України*. Вип. 23.12.

[3] Кротюк, В. А. (2013) Сучасні концепції дослідження патріотизму *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. № 5.

[4] Рак, О. Ю. (2013) Патріотизм і націоналізм – дві невід'ємні складові політики (інтроформаційний підхід) *Політологічні записки.* № 7. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_15>(2016, December, 25).

[5] Perrun, J. (2014) *The Patriotic Consensus: Unity, Morale, and the Second World War in Winnipeg*. Winnipeg. University of Manitoba Press.

[6] Peterson, D. (2012) *Ethnic Patriotism and the East African Revival: A History of Dissent*. Cambridge. Cambridge University Press.

[7] Burkhart, L. A. *Red, White, and Ready: The Patriotic Push for Energy Legislation* <https://www.fortnightly.com/fortnightly/2003/05/red-white-and-ready-patriotic-push-energy-legislation>(2016, December, 25).

[8] *USA Patriot Act* <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/BILLS-107hr3162enr/pdf/BILLS-107hr3162enr.pdf> (2016, December, 25).

[9] *USA Patriot* Act <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/BILLS-107hr3162enr/pdf/BILLS-107hr3162enr.pdf> (2016, December, 25).

rights and freedoms and general rules of the political game. Recognition of fairness and adequacy of these provisions by all political actors leaves openly radical and destructive practice of politics beyond political interactions, holds the line between acceptable and marginal political actions. Thus, the "constitutional patriotism" is a general term for all political forces and citizens regardless of their ideological preferences. In support of this thesis American researcher D. Strauss notes, describing the position of a US citizen and a political leader of this country, "I want to live in this country, and I will play by the established rules ... though the Constitution – is not a part of my tradition and my heritage; and despite the fact that I do not have particularly strong patriotic or emotional ties with the United States, the Constitution or institutions…"[1].

Identification of the constitution and the constitutional-legal consciousness as the starting point of political coexistence determines the need for all political forces to refer to the Constitution in their actions and perform certain actions to preserve constitutional order and system. Particularly these motivations are typical for conservative political forces and movements. Thus, constitutional patriotism is not only the basis for understanding the framework of political interactions, but also a direct motivation for political actions outside electoral platform or party requirements. D. Strauss emphasizes that according to the current Constitution, the principles adopted as the foundation of what contains the Constitution are largely a matter of common legislative process. Thus we understand that the process of joint lawmaking is indeed legitimate[2].

The most obvious consequence of patriotism to the political and legal support of national interests is defending and regulatory support of economic actors – entrepreneurs and companies, and so on. Despite regulation of economic activity by market mechanisms, substantial assistance from the state remains one of the major success factors of entire industries. Therefore the phenomenon of patriotic legislation in the narrow sense (as conducive for domestic corporations) is one of the leading activities of patriotic forces. Advocacy of group interests is one of the most ancient mechanisms of politics and political activity in the US. Implementation of legislative support for corporate sector marks the manifestation of the political influence of patriotism on pragmatic economic interests. According to D. Yosifon, "... in times of crisis, we may want to corporate decision-making was more formulaic, even without extra reminders. We may want to corporations regularly operated under the patriotic attitudes, and to do according to the American national interest as in the case of profit because otherwise, this would promote the interests of other countries..."[3]. Availability of patriotic legislation in the economic environment, in accordance with the position of contemporary American scientists, identifies the need for appropriate behavior on the part of companies and corporations to comply with the general interest of the nation and achieve prosperity of the important parameters of social development.

In this context, the demands on compliance with environmental protection and social responsibility standards are also important. These standards are generally accepted for corporate sector of the democracies and do not require additional public pressure or certain actions of political forces. Patriotism can not be considered as a certain disadvantage, says the American expert, most likely it is an exception, an evidence of a patriotic conscience during corporate transactions, as a morally desirable function or bonus feature, as entitled shareholder primacy in corporate governance[4].

The interaction among political and institutional players on the field of defending patriotic interests is associated not only with pragmatic considerations of profit, but also the capabilities of the business environment to adequately accept priority directions of development, which are emerging in each particular situation in modern Ukraine. Political and institutional players (parties, interest groups, etc.), having rhetorical declarations on the protection of national interests, are often associated with groups that carry out the import of foreign products which harm domestic producers. This contradiction is a project and technological trait of certain contemporary political forces.

---

[1] Strauss D. A. *Legitimacy «Constitutional Patriotism» and the Common Law Constitution* <http://harvardlawreview.org/2012/12/legitimacy-constitutional-patriotism-and-the-common-law-constitution/> (2016, December, 25).

[2] Strauss D. A. *Legitimacy «Constitutional Patriotism» and the Common Law Constitution* <http://harvardlawreview.org/2012/12/legitimacy-constitutional-patriotism-and-the-common-law-constitution/> (2016, December, 25).

[3] Yosifon, D. Is Corporate Patriotism a Virtue <http://digitalcommons.law.scu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1881&context=facpubs> (2016, December, 25).

[4] Yosifon, D. Is Corporate Patriotism a Virtue <http://digitalcommons.law.scu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1881&context=facpubs> (2016, December, 25).

The interest of economic actors in the adoption of appropriate "patriotic legislation" imposes on them certain requirements of compliance and liability, justifying certain privileges to the general public opinion. "If patriotism is a virtue, there can be legitimate grounds to condemn the removal of patriotic consciousness from the law of corporate governance. The fact that American corporations with international cooperation can, in pursuit of profit, make decisions that undermine the interests of the nation, or in the end, support other countries at the expense of the United States is of concern" says D. Yosifon[1]. In today's Ukraine preferences to domestic corporations create a situation in which political actors (parties, social movements) become objects for manipulation from various economic interest groups[2].

The powerful US corporations – such as "Enron", "Exxon-Mobil" – defined policy of several administrations of US presidents from the Republican Party. However, opponents of such protectionist policies exist even in the US; they questioned the validity of decisions and dependency of US foreign policies on corporate interests. Moreover, in developed democracies, patriotic legislation as a mechanism of protection is significantly restricted by extensive international integration agreements (which, as we can see now, are actively reviewed by D. Trump's Administration). Also, it is important to pay attention to the competition among corporations that need state legislative support. Thus, according to D. Yosifon: "it is very likely that the issue of corporate patriotism was never suppressed, but it was often avoided... the issue will soon attract the attention of the public and politicians. When that time comes, the political theory should be ready to play its role, to specify and make clear the conditions and consequences of different positions"[3]. Thus, in the modern world, patriotic legislation is a factor of balancing ideological demands and political practice, which focuses on the broad social needs and interests.

It should also be noted that patriotic legislation as a field of political actors' activity, who defend the values of patriotism and seek to exploit the current political situation to defend their ideas and programs, provides evidence of systemic work of political forces within large-scale projects. They reveal the goals and objectives of their activities. At the same time, the patriotic legislation creates a certain environment and regulatory conditions for political interactions and recognition of the status quo by other forces. However, the consequences of the adoption of patriotic laws and instructions, as the result of modern political institutions' activity, are associated not only with pragmatic demands of corporate interests but also with a symbolic plane of patriotic ideas and positions. Here appears subjective nature of defending doctrinal provisions of the modern political patriotism in the legal field. This is evidenced by the example of modern India. In particular, Indian human rights activist A. Gupta said: "the interim decisions of the Supreme Court (in *Shyam Narayan Chouksey v. the Indian Union*), regarding the performance of the national anthem in cinemas prior to the exhibition of movies, led to people's outrage. Thus, according to the court decision, the order was set that includes seven areas to comply patriotism… first of all, this applies to the mandatory performance of the national anthem before demonstration of a movie in a cinema" [4].

The use of national symbols quite often becomes the subject of debate and political regulation in many countries. If legislators plan is the implementation of actions of certain political forces aimed at honoring national symbols, then the other side of the political spectrum may consider such steps a humiliation. In such situations, patriotic legislation, which also has symbolic importance, can be a source of large-scale conflict, not harmony in society. "Negative sentiments are often expressed about the court's inefficiency and lack of transparency. These are used to buttress a larger institutional objection to the courts disturbing a constitutional balance by passing judgments that take the colour of legislation or executive determinations," says A. Gupta[5].

Assessing the significance of patriotic legislation as a reflection of interaction balance of political forces in each particular country, we must take into account configuration of legal institutions and their

[1] Yosifon, D. *Is Corporate Patriotism a Virtue* <http://digitalcommons.law.scu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1881 &context=facpubs> (2016, December, 25).

[2] Завальний, М. *Патріотизм законодавців – категорія не тільки моральна* <http://www.viche.info/journal/ 3104/> (2016, December, 25)

[3] Yosifon, D. *Is Corporate Patriotism a Virtue* <http://digitalcommons.law.scu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1881& context=facpubs> (2016, December, 25).

[4] Gupta, A. *A legal overdose of patriotism* <http://www.livemint.com/Opinion/yGaPvap9RAMNcRbZzAO6CJ/A-legal-overdose-of-patriotism.html>(2016, December, 25).

[5] Gupta, A. *A legal overdose of patriotism* <http://www.livemint.com/Opinion/yGaPvap9RAMNcRbZzAO6CJ/A-legal-overdose-of-patriotism.html>(2016, December, 25).

interaction with the sphere of political decisions[1]. Obviously, the balance between political and legal factors in transformation countries determines certain characteristics in implementing patriotic regulations and laws. As the example of modern India shows, misinterpreted "patriotic legislative act" could be the basis for appeal in a legal environment.

Patriotic legislation in modern Ukraine needs a national consensus in the context of defending pragmatic interests and respect of its symbolic value. This puts on the agenda the issue of improving means of patriotic education and communication between generations, which acquire relevance since 2014[2].

Conclusions. Political and legal activity on the protection of national interests on the internal political scene is becoming acuter because of the desire of modern states and political forces most effectively use capabilities of financial communication impact. Patriotic legislation and patriotic rulemaking act as a reaction of political and institutional systems for signs of external interference. As the example of the modern US shows, the patriotic legislation does not contradict to fundamental liberal and democratic norms. However, it is in the field of large-scale national debate. Unless restricted by security agenda, the political and legal patriotism in developed democracies is a means of expression of political positions. It is embodied not only in rhetorical statements, but also in targeted actions that may be the implementation of program guidelines of political forces, and the result of the situational reaction.

Availability of constitutional principles in patriotic political and legal consciousness and their theoretical understanding highlights the problem of individual political freedom and collective responsibility for the situation in a particular country. In the transitional countries, which include Ukraine, the question of patriotic legislation is still at the level of a conceptual discussion. Implemented measures have the scope of peripheral cultural and educational nature. Comparing domestic practice of political and legal patriotism, it should be noted that the specification of areas of political and legal patriotism can contribute to the progression of our national policy to a new level. This should be facilitated by partnership relations among major democratic forces, the desire to displace interests and aspirations of political forces, which act today with initiatives on the protection of national statehood, into the formal plane.

In general, patriotic lawmaking, in accordance with the opinion of foreign scientists, is the result of the activity of many political forces[3], but not just those who declare their patriotic position. In this regard, the aim of patriotic political forces in institutional support of patriotic legislation is to initiate and lobby such projects, as well as monitor implementation of already political rules.

Prospects for further research and development of the issues raised in this paper are to determine national interest as a source of political activism of modern political parties in the world and in Ukraine.

References:

1. Burkhart, L. A. *Red, White, and Ready: The Patriotic Push for Energy Legislation* <https://www.fortnightly.com/fortnightly/2003/05/red-white-and-ready-patriotic-push-energy-legislation>(2016, December, 25). [in English].
2. Gupta, A. A *legal overdose of patriotism* <http://www.livemint.com/Opinion/yGaPvap9RAMNcRbZzAO6CJ/A-legal-overdose-of-patriotism.html>(2016, December, 25). [in English].
3. Karpins'kyj, B. A. (2013) Derzhavotvorchyj patrioty'zm naciyi yak osnova finansovogo zabezpechennya konsty'tucijnogo ladu [State patriotism as a basis for financial provision of the constitutional order] (Chasty'na I). *Naukovyj visnyk NLTU Ukrayiny* [Scientific Bulletin of National Forestry University of Ukraine]. Vyp. 23.12. S. 211 – 219. [in Ukrainian].
4. Kolodij, A. *Nacional'na yednist' i patriotyzm yak chynny'ky nacional'noyi bezpeky* [National unity and patriotism as factors of national security] <http://political-studies.com/?p=541>(2016, December, 25) [in Ukrainian].
5. Krotyuk, V. A. (2013) Suchasni koncepciyi doslidzhennya patrioty'zmu [Modern concepts of patriotism research]. *Visny'k Nacional'noyi yury'dy'chnoyi akademiyi Ukrayiny' imeni Yaroslava Mudrogo. Ser.: Filosofiya, filosofiya prava, politologiya, sociologiya* [Journal of the National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise. Ser: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology]. # 5. S. 52 – 58. [in Ukrainian].
6. Mirel, J. (2010). *Patriotic Pluralism: Americanization Education and European Immigrants*. London. Harvard University Press. [in English].
7. *Patriotism: Philosophical and Political Perspectives* (2007) ed. I. Primoratz, A. Pavković. Burlington, VT : Ashgate. [in English].

[1] *Patriotism: Philosophical and Political Perspectives* (2007) ed. I. Primoratz, A. Pavković. Burlington, VT : Ashgate.
[2] *Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 роки* (Указ Президента України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580/2015>.
[3] Mirel, J. (2010) *Patriotic Pluralism: Americanization Education and European Immigrants*. London. Harvard University Press.

8. Perrun, J. (2014). *The Patriotic Consensus: Unity, Morale, and the Second World War in Winnipeg*. Winnipeg. University of Manitoba Press. [in English].
9. Peterson, D. (2012). *Ethnic Patriotism and the East African Revival: A History of Dissen*t. Cambridge. Cambridge University Press. [in English].
10. Pro Strategiyu nacional'no-patriotychnogo vyxovannya ditej ta molodi na 2016 – 2020 roky [On the Strategy of patriotic education of children and youth in 2016-2020 years] (Ukaz Prezy'denta Ukrayiny'). Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580/2015>. [in Ukrainian].
11. Rak, O. Yu. (2013). Patrioty'zm i nacionalizm – dvi nevid'yemni skladovi polityky (introformacijnyj pidxid) [Patriotism and nationalism – two integral parts of politics (intro formation approach)]. *Politologichni zapysky* [Politological notes]. # 7. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_15>(2016, December, 25). [in Ukrainian].
12. Strauss D. A. *Legitimacy «Constitutional Patriotism» and the Common Law Constitution* <http://harvardlawreview.org/2012/12/legitimacy-constitutional-patriotism-and-the-common-law-constitution/> (2016, December, 25). [in English].
13. *USA Patriot Act* <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/BILLS-107hr3162enr/pdf/BILLS-107hr3162enr.pdf>(2016, December, 25).
14. Yosifon, D. *Is Corporate Patriotism a Virtue* <http://digitalcommons.law.scu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1881&context=facpubs> (2016, December, 25).
15. Zaval'nyj, M. *Patriotyzm zakonodavciv – kategoriya ne til'ky moral'na* [Patriotism of legislators is not just a moral category] <http://www.viche.info/journal/3104/>(2016, December, 25). [in Ukrainian].

Олена Чальцева, к. і. н.
Донецький національний університет імені Василя Стуса (Вінниця), Україна

ПУБЛІЧНІ АКТОРИ: У ПОШУКАХ СУБ'ЄКТНОСТІ

Olena Chaltseva, PhD in History
V. Stus Donetsk National University (Vinnytsia), Ukraine

PUBLIC ACTORS: IN SEARCH OF SUBJECTIVITY

The article analyzes the problem of an institutionalization of public actors and forms of their interaction in contemporary post-modern political space. New tendencies of change of their subjectivity in forming of the public equity in various types of the modes are considered: hybridization, individualization, cross-borderness, conflictness and the transformation of the network entities. Information technologies become one of the main instruments of implementation of public policy in modern political conditions which in the long term can be considered as a basis for a transformation of political systems of all types.
The key mechanism of the political practice's development of actors is converting of different types of resources in the public equity which is a part of the political equity. The public actors, that are acting in a specific institutional regime frameworks, possess the incorporated capability to participate in collective and individual actions, based on the interests, preferences and the identity. The paper shows that public actors being in a certain regime environment create special forms of the public equity which reflect the rate of efficiency, openness and conflictness of the political system.
Key words: public actor, hybridization, network communities, cross-borderness, institutional uncertainty, public equity, institutionalization.

Публічна політика здійснюється багаточисельними традиційними політичними акторами, серед яких необхідно виділити державу та її інститути, які виконують функції регулювання та управління політичними процесами зверху; органи місцевого самоврядування, які є ланкою, що пов'язує владу та суспільство на місцевому інституціональному рівні; політичні партії, як групи що виражають визначені інтереси і мають за мету боротьбу за владу; суспільні об'єднання, які створюються для вираження та реалізації групових інтересів; бізнес-структури, які лобіюють в державному середовищі свої інтереси за допомогою монетарних ресурсів; окремі особистості, які впливають на політику на індивідуальному рівні. Однак, усталений характер відносин суб'єктів в політичному полі під впливом різних екзогенних та ендогенних факторів піддався на межі XX – XXI ст. змінам, що в свою чергу суттєво вплинуло на конфігурацію положень і статус традиційних акторів та привело до появи нових суб'єктів. Це, безумовно, вплинуло на те, що в політичній науці визріла необхідність переосмислення проблеми суб'єктності в публічній політиці.

Наукові уявлення щодо публічних акторів з'явилися завдяки теоретико-концептуальним орієнтирам, які були задані представниками європейської і американської політичними школами починаючи з 60-х рр. XX ст: Ю.Хабермасомом, Х.Арендт, В.Парсонсом, П.Кнопфелєм, П.Флінгстіном та ін. З 90-х рр. XX ст. можна констатувати появу інтересу дослідників на пострадянському просторі, щодо ролі публічних суб'єктів у трансформаційних системах, серед яких необхідно відзначити С.Дацюка, В.Дзюндзюка, О.Солов'єва, Н.Беляєву, Л.Сморгунова, О.Сунгурова, В.Якімця, Л.Ніковську, А.Колодій, В.Степаненко, А.Третяка та ін.

Проблема інституціоналізації публічних акторів і форм їх взаємодії в різних типах систем є, на думку автора, визначальною для розуміння характеру їх поведінки, статусності та оцінки їх ефективності. У зв'язку з цим в статті надається спроба з'ясувати що представляють собою сучасні публічні актори в постмодернових умовах, та визначити нові тенденції зміни їх суб'єктності у формуванні публічного капіталу.

Різноманіття термінів які використовуються в політичній науці, що позначають публічних акторів, ставить перед нами складні завдання щодо уточнення та доречності використання

в науковому дискурсі таких категорій, як: «публічний актор», «публічність», «публічні інституції», «гібридні суб'єкти» та ін.

Категорію «публічний актор» в першу чергу пов'язують з такими термінами, як «публіка», «публічність», «суспільство», «громадськість». Юрген Ґабермас використовував в своїх роботах термін Öffentlichkeit, який у XVIII ст. був аналогом терміну publicité у старофранцузському та publicity в англійському варіантах[1]. Згодом термін «публічність» активно увійшов в науковий обіг, а також став незамінним і популярним в політичному дискурсі та журналістиці.

Через діяльність публічних акторів як носіїв публічності, що функціонують в умовах конкретних політико-адміністративних режимів і відповідно, мають свої інституційні форми, ресурсні можливості і поля взаємодії, можна оцінити сутність політичних процесів на різних рівнях. Спочатку тема публічності придбала своє концептуальне узагальнення завдяки ліберально-демократичній традиції в політичній науці, спрямованій на теоретизування публічної політики як процесу формування та реалізації державної політики з урахуванням громадських інтересів в умовах демократії. Таке розуміння суб'єктності в публічній політиці стало традиційним для англосаксонської наукової школи і було адекватно своєму часу і типу систем.

Трансформація західної демократичної електоральної демократії і криза інститутів демократичного управління в умовах постмодерну сприяла перегляду класичних теоретичних концепцій, і пошуку нових пояснень соціальної практики.

Сигналом проблем якості інститутів є показник довіри до них з боку суспільства. Так, за даними Edelman Trust Barometer, що вимірює рівень довіри населення до владних та громадських інститутів, в 2012 р. спостерігалося найглибше падіння довіри до влади за весь час проведення подібних досліджень з 2000 р. У 2015 р. показники трохи покращилися, але тенденція низького рівня довіри збереглася[2].

Таблиця 1

Рівень довіри до інститутів влади у світі

Інститути/роки	2011	2012	2014	2015
НКО	61%	58%	66%	63%
Бізнес	56%	53%	59%	57%
Медіа	49%	52%	53%	51%
Уряд	52%	43%	45%	48%

В сучасних демократичних системах, стверджує Н.Бєляєва, через неефективність і низьку легітимність демократичних інститутів змінюються форми поведінки суб'єктів публічного процесу. Криза представницької демократії змусила найбільш активну і готову до консолідації публіку побачити альтернативу «представництва» в прямої особистої політичної участі[3].

Нові форми такої участі у вигляді «вуличної» або «протестної» публічної політики зараз активно перетворюють буквально весь світ і демократичний, і недемократичний. Інтенсивність протестного впливу постійно збільшується, а результативність не завжди є контрольованою і прогнозованою. Наприклад, революції на Близькому Сході 2011р., в Україні в 2004 і 2013 – 2014рр., в Грузії – 2003р., національні протести у Великобританії – 2011р., Іспанії-2011р., Туреччини – 2013р., США – 2011р. та ін. демонструють ефективність нових акторів політики, незважаючи на різницю причин, мотивів, цілей і результативність. Таким чином, активізація протестних рухів перетворює останніх в повноцінних акторів публічної політики, які сприяють змінам системного характеру і ведуть формуванню нового типу відносин влади і суспільства і відкривають нові канали впливу на прийняття політичних рішень. Реакція влади на конфронтаційну стратегію поведінки нових публічних акторів залежить від національної специфіки проблем і від режимних даних систем. Оскільки діяльність даних акторів набуває частий і регулярний характер, виникає

[1] Habermas, J. (1962). *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Öffentlichkeit*, Neuwied/Berlin.
[2] *Trust Barometer Global Results 2012*, 2015 <http://trust.edelman.com/trust-download/global-results/>
[3] Беляева, Н.Ю. *Публичная политика идет на смену партийной*. <http://opec.ru/1553781.html>

об'єктивна необхідність шукати механізми запобігання антагоністичних настроїв і регулювання конфліктів які вже вийшли з латентної фази. Для цієї мети держави змушені створювати спеціальні інститути, що виконують функції посередництва.

Появу нових форм участі пов'язують із розвитком інформаційних технологій, які все більшою мірою стимулюють і мотивують громадян до безпосередньої індивідуалізованої участі у віртуальному політичному просторі. Нові інформаційно-комунікативні механізми формують новий тип соціальних відносин, в яких задіяні як реальні, так і віртуальні учасники політичного процесу. Нові види комунікації народжують нові можливості для акторів публічного поля: формувати порядок денний, контролювати його виконання, брати участь в процесі його реалізації за допомогою мережевих ресурсів. Інтерактивні механізми (електронний уряд, електронні послуги, електронні ЗМІ та ін.) в сучасних умовах конструюють публічну політику «знизу-вгору» і визначають нову практику публічно-приватного партнерства (Public Private Partnership – PPP). Таким чином, інформаційні технології стають одним з головних інструментів реалізації публічної політики в сучасних політичних умовах, які в перспективі можна розглядати в якості основи трансформації політичних систем всіх типів.

Зміна положення суб'єктності в сучасних умовах це не тільки структурно-інституціональні проблеми, насправді зміни, що відбуваються в суспільстві, мають глибинні соціокультурні коріння, пов'язані зі зміною положення індивіда і соціуму в цілому. Зміна ролей політичних суб'єктів пов'язана з такою соціокультурною властивістю сучасного етапу розвитку суспільства як індивідуалізація. Індивідуалізований суб'єкт за допомогою механізмів ідентифікації та соціалізації, знаходиться в постійному процесі формування власної ідентичності, знаходячи ціннісні установки і орієнтації в поведінкової практиці. В результаті відбувається соціальне позиціювання індивіда, ототожнення себе з інтересами і цінностями, укладеними в інших суб'єктах. Людина / індивід у просторі соціально-політичного життя є носієм множинних ідентичностей та інтересів, від усвідомлення яких, залежить його становлення як повноцінного самостійного актора політики. Самоідентифікація людини, що має ієрархічний характер при виборі груп, з якою вона себе ототожнює і ролей для самовираження, впливає не тільки на самого індивіда, а й на характер політичних уподобань і участі, на специфіку політичних інститутів, на структуру громадянського суспільства, на механізми взаємодії в публічному ландшафті.

Участь людини як самостійного актора в політиці набуває нового характеру, пов'язаного одночасно з індивідуалізацією і в той же час з прагненням інтегруватися в численні колективні групи об'єднань, мережеві спільноти та ін. Це по-новому актуалізує проблему превалювання або поглинання приватного над суспільним, або навпаки. Вирішити цю проблему можливо за допомогою ідентифікації, яка виступає, тим самим, ефективним інструментом інтеграції макросуспільств, що дозволяє їм до певної міри протистояти викликам індивідуалізації та мережевої інтеграції віртуальних спільнот епохи infomodernity.

Зміна в характері ідентичності і політичної культури веде до появи такої тенденції в політичній практиці як гібридність. На сьогодення існує безліч прикладів гібридності: гібридні режими, держави, партії та ін. Ця нова характеристика суб'єктності привела до того, що сучасна політична реальність поповнилася новим видом акторів політичного процесу, поряд з традиційними інститутами, що носять гібридний характер та знаходяться на різних етапах політичної інституалізації.

Взаємодії між акторами публічної політики набувають все більш неієрархізованого характеру і поступово зростає значення переговорної мережевий моделі горизонтальних практик. Включення багатьох різнорівневих акторів у вирішення колективної проблеми створює новий характер їх взаємодій, який призводить до нового розуміння суб'єктності. У практичному вигляді мова йде про появу нового типу акторів публічної політики – мережевих спільнотах. Мережевізація певною мірою є механізмом «зшивання» політики в місцях «розломів», що виникли в результаті неефективності або неспроможності державної політики. З одного боку, політична участь йде з партійно-представницького сегмента і трансформується в громадянські ініціативи, формуються принципово нові актори публічної політики. З іншого боку, мережеві спільноти не можуть ефективно представляти свої інтереси, не використовуючи традиційні і визнані в політичній організації суспільства інститути. Обидві тенденції незважаючи на гадану суперечливість відображають суть мінливого положення акторів в публічному полі і показують об'єктивну необхідність їх інституалізації для повноцінної участі в політиці як на рівні горизонтальних, так

і на рівні вертикальних практик взаємин. Мережевість публічного простору – це скоріше реакція на неефективність традиційних управлінських практик і запит на оновлення, або можна сказати, апгрейд організації політико-управлінського процесу.

Розширення поля публічної політики в умовах глобалізації за кордони національних систем призвело до того, що діяльність громадських акторів стала носити транскордонний характер. Публічні актори стають одночасно учасниками взаємодій на локальному, національному, регіональному і глобальному рівнях, таким чином ускладнюючи характер політики і збільшуючи свої функціональні можливості. Публічна політика постає як багатошарова мережа вертикальних і горизонтальних взаємодій, де в кожному окремому сегменті і рівні відбувається формування порядку денного і пошук вирішення проблем.

Ще одна тенденція на якій слід особливо зупинитися – це інституційна невизначеність акторів публічної політики. Інституційна невизначеність як наукова категорія ще не в повній мірі отфреклексована і тому не має точного пояснення. Наше розуміння невизначеності базується на положеннях Д.Норта, Х.Арендт, Д.Москвіна згідно з якими під даним терміном ми можемо розуміти ситуації, коли актори не мають стійку інституційну структуру (в умовах трансформації системи, появи нових інститутів) і не знаходять компромісу щодо політичних і поведінкових процедур і правил. Інституційна невизначеність ставить систему перед ризиками, впливає на ефективність її функціонування і сприяє існуванню неформальних правил і домінуванню сильнішого суб'єкта в боротьбі з іншими суб'єктами за нав'язування своїх правил і практик поведінки.

В умовах нестабільності систем інституційна невизначеність має більше проблем для пояснення і осмислення. У перехідний період особливе значення має якість інститутів, які є базовим інструментом політики. Саме від них залежить успіх проведених в країні реформ і перетворень. Які саме інституціоналізовані суб'єкти можуть гарантувати успішність трансформації систем і забезпечити рівний доступ до політики сказати важко, тому що всі вони мають нерівні можливості доступу до влади і процесу прийняття рішень, свою історію існування / виникнення і різний рівень легітимації в суспільстві. Але можна з упевненістю стверджувати, що тільки сильні і стабільні інститути здатні адаптувати систему до будь-яких політичних змін максимально знизивши ризики. На думку ряду експертів, історія провалів і успіхів трансформаційного періоду постає аж ніяк не як історія послідовних (успішних) і непослідовних реформ. Головне – збереження дієздатних і створення нових ефективних інститутів. Інституційний розвиток, як і технологічний, включає дві компоненти – інноваційну, що породжуються в результаті природного відбору або конструювання, і трансплантацію інститутів з більш передових інституційних систем [10]. Органічне поєднання традиції та інновації дасть можливість інституційним публічним акторам розширити поле можливостей і подолати ситуації невизначеності і лімінальності в нових обставинах. Природно цей варіант можливий лише за умови поступальної еволюційної демократизації систем, де всім суб'єктам будуть надані (на законодавчому рівні) і гарантовані можливості здійснювати публічну діяльність і приймати відкриту участь в ухваленні політичних рішень. Але і це ще не є гарантією успішного оформлення нового інституційного дизайну відповідно до нормативної моделі публічної політики. В цьому випадку система стикається з двома проблемами. Перша – це неготовність самої системи інсталювати нові інститути, пов'язаний насамперед з тим, що необхідні умови ще не створені. Наприклад, впровадження інституту електронної демократії не може бути повноцінно здійснено, якщо країна має низький рівень інформаційно-комунікативних технологій. Друга проблема – це виникнення в результаті помилкової діяльності державної політики, так званих, інституційних «пасток» – неефективних стійких інститутів (норм), що перешкоджають нормальному розвитку соціально-політичних процесів і гальмують суспільні процеси в державі[1]

Такою «пасткою» може бути збереження старої рутинної системи управління без урахування сучасних вимог. Наприклад, існування адміністративно-командного управління у схильних до трансформації системах, система самоврядування в пострадянських республіках. Ще один вид «пастки», який сформувався в 1990-2000-і рр. у перехідних системах, називається «стежкою залежності», це коли нові інститути, створені за західним зразком, виявилися не здатні до політичної дії в недемократичних умовах. Як наслідок інституційні «пастки» не тільки

[1] Ковалев, А.В., Ковалева, И.В. (2008). Проблема институциональных «ловушек» и теория институтов австрийской школы. *Журнал международного права и международных отношений*, 2, 80-84. <http://evolutio.info/content/view/1408/215/>

перешкоджає реалізації суспільством історично накопиченого в ньому потенціалу розвитку, але запускає в дію механізм його неминучої деградації і дегенерації соціальних структур та інститутів[1].

Публічна сфера в таких умовах не встигає розвинутися і поступово згортається, а в системі починають переважати вузькогрупові інтереси, гальмуються реформи, розвивається корупція, повністю перекривається доступ цивільного сектора до прийняття рішень і ін. Одне з головних засобів вирішення цієї проблеми – розвиток демократії, що забезпечує врахування думки різних акторів у процесі формування порядку денного і управління, інституційне оформлення представництва і самоорганізації інтересів на всіх рівнях, реформування системи поділу влади.

Таким чином, сценаріїв розвитку публічної політики в перехідних системах може бути безліч, як і варіантів суб'єктності в нестабільних державах, однак аксіомою має бути розуміння того, що тільки розширення рамок і якості соціально-політичного представництва інтересів і розвиток форм соціального партнерства допоможе амортизувати і регулювати проблеми в суспільстві, йти інноваційним шляхом розвитку, створювати публічний капітал і формувати національну модель публічної політики. Таким чином, сценаріїв розвитку публічної політики в перехідних системах може бути безліч, як і варіантів суб'єктності в нестабільних державах, однак аксіомою має бути розуміння того, що тільки розширення рамок і якості соціально-політичного представництва інтересів і розвиток форм соціального партнерства допоможе амортизувати і регулювати проблеми в суспільстві, йти інноваційним шляхом розвитку, створювати публічний капітал і формувати національну модель публічної політики.

Ключовим механізмом розвитку політичних практик акторів є конвертація різних видів ресурсів в публічний капітал, який є частиною політичного капіталу. Під політичним капіталом розуміється здатність акторів, що взаємодіють на основі міжособистісного довіри і розділяються всіма учасниками норм і цінностей, до мобілізації колективних дій і участі в цих діях; здатність институализированного і / або індивідуального суб'єкта репрезентувати інтереси інших агентів, які делегують йому права на представництво своїх інтересів[2]. Політичний капітал[3] у представлених формах присвоюється акторами і перетворюється в індивідуальні або групові властивості, які дозволяють формувати порядок денний, контролювати процеси прийняття рішень і розподіл ресурсних потоків. Політичний капітал акумулює і конвертує всі інші види капіталу (адміністративний, соціальний, економічний), що дозволяє йому визначати стратегію розвитку суспільства і формувати політичний порядок[4].

Публічні актори, володіючи такими видами ресурсів, як: право (юридичний ресурс), сила (ресурс насилля), персонал (людський ресурс), кошти (монетарний ресурс), інформування (когнітивний ресурс), організація (інтерактивний ресурс або ресурс взаємодії), консенсус (ресурс довіра), час (часовий ресурс), інфраструктура (майновий ресурс), політична підтримка (мажоритарний ресурс)[5] формують публічний капітал, який можна уявити, як співучасть у владі публічних акторів, які здійснюють свою діяльність за допомогою доступних ресурсів, з метою реалізації загальнозначущих для них і суспільства цілей. Основою публічного капіталу є консенсусні взаємини між суб'єктами політичного процесу, засновані на довірі та взаємній зацікавленості з приводу вирішення політичних проблем. Якість публічного капіталу, що є показником ефективності політичної системи, залежить від знань, досвіду, волі, рівня інституціоналізації і здатності публічних акторів використовувати наявні в їхньому розпорядженні ресурси і через інституціоналізовані канали впливати на політичний процес.

Публічні актори діють в конкретних інституційних режимних рамках, мають інкорпоровану здатністю брати участь в колективних та індивідуальних діях, грунтуючись на своїх інтересах, перевагах та ідентичностях. Це багато в чому зближує публічний і соціальний капітал, який трактується Р.Патнемом, як певна сукупність характеристик, представлених потенціалом участі

[1] Скоробогацкий, В.В. (2011). Институциональные ловушки в политике. *Вопросы политологии и социологии*, Вып. №1(1). <http://politsocio.uapa.ru/ru/issue/2011/01/>

[2] Радаев, В.В. (2003). *Социология рынков: к формированию нового направления*. Москва, ГУ ВШЭ, 328.

[3] Bourdieu, P. (2001). Forms of Capital. *The Sociology of Economic Life*. 2nd ed. Granovetter, M., R.Swedberg: Westview Press, 96-111.

[4] Радаев, В.В. (2003). Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация. *Общественные науки и современность* (ОНС), 2, 5-17

[5] Кньопфель, П., Ларю, К., Варон, Ф., Малишева, Н. (2010). *Аналіз та пілотаж публічної політики*. Київ, Алерта, 80.

(Participatory Potential), орієнтаціями в сфері громадянської активности (Civic Orientation), міжособистісною довірою (Trustin Others)[1].

В умовах системної кризи політичний капітал не може носити стійкий характер і повноцінно акумулювати потенціал інших видів капіталу. На прикладі колишніх республік СРСР, таких наприклад як Росія, Україна, Казахстан, Молдова та ін. На початковому етапі переходу, можемо побачити, що традиційні політичні актори, потрапивши в нові умови, не стали носіями демократичних цінностей, без національної стратегії реформування систем політичні еліти виявилися не здатні очолити демократичний перехід і як і раніше формували свій політичний капітал на адміністративному капіталі, який активно використовувався всіма провладними силами і на всіх рівнях виконавчої влади[2].У такого роду системах з'являються нові публічні актори, у вигляді організацій громадського сектору, аналітичних центрів та ін., не володіють ресурсами, що дозволяють впливати на владу, а вже тим більше брати участь в ній і контролювати її. Одночасно сформувався тіньовий капітал, який представляє сукупність капіталів груп інтересів, при домінуванні кланово-олігархічних груп. Адміністративний і тіньової капітали оформляли політику в цих країнах у вигляді латентних нестабільних систем, створюючи поступовий і вибухонебезпечний потенціал для ще глибшої кризи.

У країнах, які намагаються змінити традиційну модель управління (Грузія, Україна, Молдова та ін.) актуалізувалося питання про вплив суспільства на владу у формуванні суспільної капіталу. Однак, слабка інституціоналізованість публічних акторів, низька представленість цивільного сектора в процесі вирішення проблем і неформалізованість інституціоналізованих каналів взаємодії з владою є основною перешкодою для легального діалогу, що найчастіше переводить спілкування в конфліктну площину, і характеризується високою протестної активністю суспільства. В таких обставинах, будучи відображенням діяльності політичних акторів, публічний капітал, як частина політичного капіталу в цілому має фрагментований і нестійкий характер. Однак, варто зазначити, що конфліктне поле політики носить не тільки негативний характер. Воно також є платформою для висунення нових і відновлення традиційних акторів з подальшою їх інституціоналізації і переформатування політичної системи в цілому. Який буде результат змін передбачити складно, але можна припустити, що залежати він буде від стратегій, ресурсів, мотивів та інституційної спроможності публічних акторів, які будуть режисерувати публічну політику і наповнювати змістом публічних капітал.

Отже, в сучасній публічній політиці під впливом глобальних тенденцій, з розвитком інформаційних технологій і внутрішньосистемних змін, пов'язаних з проявами індивідуалізації поведінки, пошуком нових ідентичностей, переходом суспільства на новий щабель організаційного розвитку і формуванням модернізованих інституціоналізованих структур включення громадян у процес управління, відбулися істотні зміни, які привели до якісних трансформацій традиційних і появи нових суспільних акторів, зміні характеру їх взаємодій в публічному полі. У різних типах режимів публічні актори формують особливі форми публічного капіталу, який відображає ступінь ефективності, відкритості та конфліктності політичної системи.

References:

1. Habermas, J. (1962). Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Öffentlichkeit [Structural change of the public. Investigations into a category of the bourgeois public]. Berlin. [in German].
2. *Trust Barometer Global Results 2012*, 2015 Edelman Trust Barometer. <http://trust.edelman.com/trust-download/global-results/> [in English].
3. Beljaeva, N.Ju. Publichnaja politika idet na smenu partijnoj [Public policy replaces the party]. <http://opec.ru/1553781.html> [in Russian].
4. Semenenko, I. S. (2012). «Chelovek politicheskij» pered al'ternativami obshhestvennyh transformacij: opyt pereosmyslenija individual'nogo izmerenija politiki ["Man political" under alternatives of social transformation: experience of rethinking an individual dimension of politics]. *Polis. Politicheskie issledovanija* [Polis. Political research], № 6. [in Russian].

[1] Лукин, В., Мусиенко, Т. (2014). Социальный капитал и доверие как факторы общественной и политической консолидации. *Credo New,* 3. <http://www.intelros.ru/readroom/credo_new/k3-2014/25374-socialnyy-kapital-i-doverie-kak-faktory-obschestvennoy-i-politicheskoy-konsolidacii.html>

[2] Шаповаленко, М. (2014). Політична стабільність та політичний капітал в умовах трансформації суспільства. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова, Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*,41-51.

5. Gnedash, A.A. (2013). Konstruktivnyj potencial setevogo vzaimodejstvija v sfere social'noj politiki / A. A. Gnedash, E. V. Morozova. *Demokratija i upravlenie* [Constructive potential of network interaction in the sphere of social politics. Democracy and governing], № 2. [in Russian].
6. Moskvin, D.E. (2012). Institucional'naja neopredelennost' [Institutional uncertainty]. *Vlast' i politika: institucional'nye vyzovy XXI veka : polit. nauka : ezhegodnik* [Power and politics: institutional challenges of 21st century. Political science. Annual]/ RAPN pod red. A. I. Solov'eva. M., 46–48. [in Russian].
7. Polterovich, V.M. Strategii institucional'nyh reform. Perspektivnye traektorii [Strategies of institutional reforms. Perspective paths]. *Jekonomika i matematicheskie metody* [Economy and mathematic methods]. T.42, №1, 3-18. [in Russian].
8. Kovalev, A.V., Kovaleva, I.V. (2008). Problema institucional'nyh «lovushek» i teorija institutov avstrijskoj shkoly [The problem of institutional "traps" and the theory of institutions of the Austrian School]. *Zhurnal mezhdunarodnogo prava i mezhdunarodnyh otnoshenij* [Journal of international law and international relations], № 2. [in Russian].
9. Skorobogackij, V.V. (2011). Institucional'nye lovushki v politike [Institutional traps in politics]. *Voprosy politologii i sociologii* [Issues of political science and sociology], *Vypusk* №1(1), dekabr' 2011g. Access: <http://politsocio.uapa.ru/ru/issue/2011/01/> [in Russian].
10. Radaev, V.V. (2003). Sociologija rynkov: k formirovaniju novogo napravlenija. [Sociology of markets: formation of the new area]. M.: GU VShJe. [in Russian].
11. Bourdieu, P. (2001). Forms of Capital Bourdieu, P in: Granovetter, M. and R.Swedberg (eds.). *The Sociology of Economic Life*. 2nd ed. Boulder: Westview Press. [in English].
12. Radaev, V.V. (2003). Ponjatie kapitala, formy kapitalov i ih konvertacija [The concept of capital, forms of capital and their conversion]. *Obshhestvennye nauki i sovremennost' (ONS)* [Social sciences and modernity], N 2, 5-17. [in Russian].
13. Knopfel, P., Larju, K., Varon, F., Malisheva, N. (2010). Analiz ta pilotazh publichnoï politiki [Analysis and Public Policy]. K.: Alerta. [in Ukrainian].
14. Lukin, V., Musienko, T. (2014). Social'nyj kapital i doverie kak faktory obshhestvennoj i politicheskoj konsolidacii [Social capital and trust as factors of social and political consolidation]. *Credo New,* № 3. <http: //www.intelros.ru/readroom/credo_new/k3-2014/25374> [in Russian].
15. Shapovalenko, M. (2014). Politichna stabil'nist' ta politichnij kapital v umovah transformaciï suspil'stva [Political stability and political capital in terms of transformation of society]. *Naukovij chasopis NPU im. M.P. Dragomanova. Serija 22. Politichni nauki ta metodika vikladannja social'no-politichnih disciplin* [Scientific news of Dragomanov National Pedagogical University. Issue 22. Political sciences and methods of teaching of social and political disciplines], 41-51. [in Ukrainian].

Nataliya Vinnykova, PhD in Political science
V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

TRAPS OF PLEBISCITARY DECISIONS

The paper claims that spreading plebiscitary practices of political decision-making is not definitely an attribute of public engagement in policy-making processes, but more a sign of decline of representative democracy. Plebiscitary mechanisms of public participation, such as referendums, recalls and popular initiatives, instead of enhancing the democratic grade of political decision-making may transform into manipulative means of ensuring interests of elites in power or those, who are seeking for power. Involving illustrations based on the analysis of recent resonant precedents of plebiscitary decision-making, the article shows the most widespread traps of plebiscite public participation and their repercussions.
Key words: decision-making, participation, referendum, popular initiative, recall.

Introduction

Public participation in political decision-making has always been one of top research issues of political science. As modern democratic regimes characterized by rather controversial features, i.e. erosion of representative forms democratic governing, developing the phenomenon of democratic conformism and simultaneously spreading plebiscitary practices of political decision-making, the mentioned issue is gaining special topicality. Indeed, as more and more often researchers come to the opinion that «representative democracy is breeding political disaffection»[1] there is an evident tendency of intensifying the use of direct democracy practices of public decision-making even in the countries, where plebiscitary mechanisms are not regarded as conventional. Another tendency is significant narrowing the range of decisions, which are subject to public control. Delegating decision-making from the level of party-electoral competitiveness to the level of functional cooperation leads to neglecting interests of non-organized groups. The latter fall out of the processes of political decision-making and lose their opportunity effectively defend of their interests. Besides, it often happens that pro-governing and opposition segments of the elite mostly do not admit political subjectivity of citizens outward of electoral context that causes public distrust and apathy. That is why the practices of direct public engagement into decision-making are recognized as an alternative and potentially more effective means of democratic governance. This idea is a conceptual core in spectrum of contemporary evaluations and theorizing of «direct», «plebiscitary» or «participatory» democracy. It is assumed the use of direct participation can compensate the disadvantages of representative democracy. Thus, plebiscitary mechanisms of decision-making such as referendums, public initiatives (primarily petitions) and recalls are getting more and more widespread. Citizens get immediate opportunity to influence policy-making, determine long-term priorities and at the same time becoming more political conscious. Plebiscites can enhance unification of society in the face of solving public issues and various participatory adjustmenti can ensure inclusiveness and public control. It goes about publicly important issues such the determining of the state course, guaranteeing national security, territory organization, improving governance and political regime, defense of human rights etc. Still, plebiscitary practices can act as manipulative means for getting public legitimization of the decisions taken by politicians in advance. There are numerous precedents when exercising plebiscitary mechanisms had rather ambiguous aftermath. The results of the most discussed recent years referendums, including the one as for Crimea's joining Russia in 2014, the referendum on getting financial help of the creditors in Greece in 2015, the 2016-year's referendums on Brexit, the one in the Netherlands as for ratification of the Agreement on Association between Ukraine and the EU, and one on the constitutional reform in Italy, were ambiguously assessed by citizens and experts, as each of these instances created risks for stability both domestic and international political systems.

The issue of ambiguity of direct democracy has vast scientific basis. Though the most of literature is empiric and based on case-studies (Williams and Hume (2010), Aragonés and Sánchez-Pagès (2009), Fossedal (2005)), there are also works with outlining and conceptualization of plebiscitary practices

[1] Alonso, S., Keane, J., Merkel, W. (2011). Editors' introduction: Rethinking the future of representative democracy. In: S. Alonso, J. Keane, W. Merkel (Eds.). *The Future of Representative Democracy.* UK, Cambridge University Press, 9.

of democratic governance, their advantages and disadvantages (Merivaki (2016), Altman (2010), Qvortrup (2005)). The advantages of direct public participation are obvious from the point of view of citizens' engagement into the political decision-making. Into respect of direct democracy, some scholars tend to stress educational functions of plebiscitary mechanisms, particularly value of citizens' knowledge and their comprehension of political matters Crowther (2015)[1].

The present paper focuses on typical patterns of contextual data with which plebiscitary decision-making can have destructive outcomes for the political system: instead of creating welfare for everyone, it causes the effect of disappointment and doubt in society and may have the risk of public conflicts. The analysis of factors presupposing the ambiguous character of potential effects of plebiscitary practices can upgrade understanding of their role in the democratic modes of governance and their impact on the given social environment.

Conceptualization of direct participation in the framework of the theory of democracy

In spite of the widespread turning to the ideas of direct democracy among politicians and researchers it is obvious that in modern states with great population and bigger territories in comparison with Ancient Greek polices the antique pattern of people power could not be implemented. Using the term of *direct democracy* in contemporary studies refers more to its complementarity towards representative democracy. Exploring whether direct democracy enhances or reduces the representative system of political participation, researchers outline the fact that implementing plebiscitary methods primarily connected with increase public distrust towards the mechanisms of representative democracy[2]. Albeit, the estimations of implementing practices of direct democracy in modern political systems are rather ambiguous: on the one hand, some plebiscitary mechanisms could be characterized «as strongly eroding crucial aspects of representative democracy»[3] and on the other hand they can produce positive effect enforcing politicians to take into account the public opinion.

The theory of plebiscitary democracy is connected with the conceptual heritage of Weber. He defined plebiscitary democracy as a special type of charismatic governing and presented it as a means of overcoming the tyranny of bureaucracy[4.] The main figure in this theory is a charismatic leader elected by the public direct voting. Yet, citizens are restricted in the right to fulfill control over bureaucracy from beneath. These functions are delegated to a charismatic leader who controls the bureaucratic activity from above. One of his main tasks is fighting bureaucracy to overcome oligarchy principle of governing.

According to contemporary views on plebiscitary democracy, each citizen should have an opportunity at least to accept or reject laws influencing his/her life. For instance, Wiliams and Hume outline, «a referendum is held when the people cast a vote to accept or reject a question of law or policy, such as whether to amend a constitution or a piece of legislation»[5]. In this framework, plebiscitary democracy can be accompanied by authoritarian tendencies where the leader of the regime uses public acceptance as a primary means of legitimization of the political decisions.

The concept of participatory democracy became widespread in the late XX – early XXI century. The participatory democracy is defined as «a process of collective decision-making that combines elements from both direct and representative democracy: Citizens have the power to decide on policy proposals and politicians assume the role of policy implementation»[6]. Proponents of participatory democracy suggest encouraging citizens' activity through increasing their competence and involving them into the political decision-making. Thus, the theory of participatory democracy accounts for the combined model of governing when together with mechanisms of political representativeness one uses procedures of direct public participation in political decision-making.

Whatever the pattern of involving citizens into policy-making could be called – direct, plebiscite or participatory democracy – the key category for assessing the efficiency of democratic mechanisms of public

[1] Crowther, J. (2015). Making Politics Educational: the Experience of the Scottish Referendum on Independence. *HSE. Social and Education History*, *4 (2),* 163–185.

[2] Rosanvallon, P., Goldhammer, A. (2008). *Counter-Democracy: Politics in an Age of Distrust*. USA, New York, Cambridge University Press, 1–29.

[3] Altman, D. (2010). *Direct Democracy Worldwide*. UK, Cambridge, Cambridge University Press, 3.

[4] Weber, M. (1978). *Economy and society.* Berkley: University of California Press, 266–269.

[5] Williams, G. and Hume, D. (2010). *People Power: The History and Future of the Referendum in Australia.* Australia, Sidney, UNSW Press, 5.

[6] Aragonés, E. and Sánchez-Pagès S. (2009). A theory of participatory democracy based on the real case of Porto Alegre. *European Economic Review,* 53, 56–72.

participation is plebiscite format of decision-making in a broad sense looking into the etymology of Latin words «scitum» – decision and «plebs» – common people. Defining mechanisms of direct democracy «as publicly recognized institution wherein citizens decide or emit their opinion on issues not through legislative and executive elections but directly at the ballot box through universal and secret suffrage»[1], Altman outlines the difference between «citizen-initiated and top-down mechanisms of direct democracy»[2]. While the most widespread citizen-initiated mechanisms of political decision-making include popular initiatives and recalls, referendums in the main are top-initiated.

Referendums as political means: gainers and losers

Referendums are widely recognized as an important means of people power and mostly studied through their legislative status and the scope of their impact on the course of events. There is variety definitions of referendums and attempts of their differentiation from plebiscites. In the scope of normative estimation, including the one in the international law, the difference between a referendum and plebiscite is stressed. Plebiscite is identified as a social survey with the aim of defining the future of a certain area through direct vote which country this area should belong to. Such a definition of plebiscite narrows the context of the issues, which can be placed for public vote to territorial issues only. Though taking into account the etymology of plebiscite this concept refers more not to contents but for procedural characteristics of decision-making exactly though direct citizens' participation.

In the framework of political studies, referendum is mainly associated with plebiscite as a confirmation of a political decision through people voting on legislative issues or the home and foreign affairs. As Marquis notes, «political scientists often use the term «referendum» for cases where government is obliged to act according to the expressed will of the majority of the electorate»[3]. Referendum is an important means of direct realizing legislative power, which ensures citizens' right to express their views and take into account pluralist interests in the process of decision-making. The role of referendums in regulating public relationships is determined by their main social functions: realizing the right for public sovereignty, legitimization of authorities' decisions, forming public opinion. Nevertheless, there are many hidden difficulties in holding a referendum. Such format of public engagement into political decision-making is not that always realized for ensuring the principles of direct democracy. It is not a rare occasion that referendum as a means of public participation in decision-making provides the illusion of the participation itself. In reality, citizens' opportunities to express their view on the issue are rather restricted: citizens are suggested to make their choice out of alternative answers to the questions, which were formulated by someone else. Practically they just have to legitimize the options, which have been chosen beforehand. Despite the fact that out of all plebiscitary mechanisms referendums are the most overwhelming from the point of view of involving citizens, they are not always aimed to enhance the level of democratic character of the decisions. Moreover, the results of implementing this procedure may have unpredicted or even destructive effect for both those who initiated the referendum and for those participating in it. Even Switzerland, which is the world known leader in implementing plebiscitary practices of decision-making, according to Fossedal has «disadvantages of the referendum system»[4]. As the advantages of referendums have already been listed above, I will focus on destructive results – traps – that can be caused by such plebiscitary mechanisms of decision-making.

«Society-Split Trap». The plebiscites' results often split societies into almost equal camps of proponents and opponents of the decision placed on referendum. The topical example of it can be presented by the referendum of 2016 as for Britain leaving the EU. According to the referendum results, Brexit almost equally split the British society as for the future relations of Britain and the EU: 51,89% (leave) against 48,11% (remain)[5]. It is important that during six months after the referendum the opinion of both sides has not that changed, which is proved by the results of polls. According to ComRes'Survey,

[1] Altman, D. (2010). *Direct Democracy Worldwide*. UK, Cambridge, Cambridge University Press, 7.
[2] Altman, D. (2010). *Direct Democracy Worldwide*. UK, Cambridge, Cambridge University Press, 3.
[3] Marquis, P. (1993). *Referendums in Canada: The effect of Populist Decision-Making on Representative Democracy*. Background paper (Ottawa, Ont.); BP-328E. Parliamentary Research Branch, 9 <http://publications.gc.ca/Collection-R/LoPBdP/BP/bp328-e.htm > (2017, February, 8)
[4] Fossedal, G.A. (2005). *Direct Democracy in Switzerland*. New Brunswick (USA) and London (UK). Transaction Publishers, 109.
[5] *EU referendum results. Electoral Commission*. <http://www.electoralcommission.org.uk/find-information-by-subject/elections-and-referendums/upcoming-elections-and-referendums/eu-referendum/electorate-and-count-information> (2017, February, 08).

47% British confirm their desire to leave the EU, shown at the referendum in June 2016, while 45% would prefer to remain in the EU[1].

Besides not convincing majority as for the issue of leaving the EU, Brexit showed other splits which can be characterized as accompanying effects. This is the estimation by the British of the question whether the UK should leave the SingleMarket: 36% consider that they should, while 41% of the respondents think that they should not.[2] The other problem is aggravated by the outer factor – a not loyal position of European political elites as for the conditions of Brexit, including in the framework of further relations between the United Kingdom and the European Union.

One more split trap among the referendum results as for leaving the EU for the United Kingdom was presented by the intention of the Scottish to hold a referendum for leaving the UK. It is worth reminding that the first Scottish referendum as for leaving Great Britain took place on September 18, 2014, when 55% of respondents answered that they would like to remain a part of the United Kingdom[3]. Yet, on June 24 at the referendum as for leaving the European Union 62% of the Scottish who voted expressed their desire to remain in the European Union[4]. The seriousness of the possibility of Scotland's leaving the United Kingdom is proved by the clear statements of Scottish governors announced the preparation of legislative mechanisms to hold the second referendum on Scotland's independence. Though Brexit is still in its design, it is obvious that a referendum, being a democratic mechanism for everyone, instead of uniting citizens for solving a certain problem can enhance the present or latent cleavages in a society and create new ones. Eventually, referendums can cause a risk of inner public tension and conflict, which may even result in deconstruction of state order.

«Russian Roulette Trap» can be induced by the overestimation of political support. It happens when politicians not having assured support of representative governing body, turn to plebiscitary mechanisms in order to convert referendum as levers of influence. Though, initiating to hold a referendum one may get into a trap through incorrect estimation of support for a potentially expected result. Instead of the desired public legitimization of a suggested decision, in case of failure, one may be publicly delegitimized as political actor. Recent illustrations of such plebiscite trap are presented by resonant resignations of 2016 – David Cameron after the results of a referendum on Brexit and Matteo Renzi after referendum on Constitution in Italy.

David Cameron during his election campaign in 2015 made it one of his election provisions to promise the referendum as for UK leave the European Union. Positioning himself as the only guarantee of holding the referendum, he tried to reach not only inner party stability (which was crucially important for conservatives) but also to receive electoral dividends betting euro-skepticism of the British. The Prime Minister had to act not only as the initiator and organizer but also as an active participant of the campaign for the EU membership of Britain. Although his outer goal was to provide more lucrative conditions for Britain in the EU. Yet, inner political motives had priority. Despite Cameron's active campaign in 2016 aimed at support of the variant of staying in the EU the referendum results cost him the post of party leader and Prime Minister.

Another example of «Russian Roulette Trap» is initiated in December 2016 by the Italian Prime Minister, Matteo Renzi referendum as for introducing changes into the Constitution of the country[5]. Among presupposed changes the main was to reduce of the influence of the Senate by curtailing the number of senators and limiting the scope of their influence on law-making process. The other key presupposed reform was centralization, with the aim of significant reducing the impact on regional solutions in the areas of infrastructure, transport, health, etc. Rome would have got the right to interfere into the decisions

[1] *CNN – BREXIT: Six Months on Survey*. Survey of 2,048 GB adults on Brexit, on behalf of CNN. <http://www.comresglobal.com/polls/cnn-brexit-six-months-on-survey> (2017, February, 8)

[2] *CNN – BREXIT: Six Months on Survey*. Survey of 2,048 GB adults on Brexit, on behalf of CNN. <http://www.comresglobal.com/polls/cnn-brexit-six-months-on-survey> (2017, February, 8).

[3] *Scottish Independence Referendum Report on the referendum held on 18 September 2014*. The Electoral Commission. December 2014. ELC/2014/02, 7 <http://www.electoralcommission.org.uk/__data/assets/pdf_file/0010/179812/Scottish-independence-referendum-report.pdf> (2017, February, 08)

[4] *EU referendum results*. Electoral Commission. <http://www.electoralcommission.org.uk/find-information-by-subject/elections-and-referendums/upcoming-elections-and-referendums/eu-referendum/electorate-and-count-information> (2017, February, 08).

[5] *La Riforma Constituzionale. Testo di legge costituzionale pubblicato sulla Gazzetta Uciale n°88 del 15 April 2016* <http://documenti.camera.it/leg17/dossier/pdf/ac0500n.pdf> (2017, February, 8).

of regions and other areas in the sake of the national interest. Centralization would have helped to clearly divide responsibility between the center and regions. The proposed changes could create a risk of authoritarian tendencies, since they were apparently focused on strengthening executive power. The given reforms tended to Weber's pattern of plebiscitary democracy, when in the interest of political stability the head of state should count not on degrading parliamentary institutions, but directly on the will of the nation through plebiscites by which the proposed major government decisions are introduced. Although the draft constitutional reform was approved by parliament, Renzi decided to enlist the support of the population. To reinforce the importance of the effect of the referendum and perhaps with the desire to attract as many favorable votes as possible, he put at stake his position, announcing that in case of rejection of his proposals, he would resign. After all, Renzi failed to convince voters that the constitutional reform would significantly improve the political environment in Italy. In addition, radical political forces – Movimento 5 Stelle and NordicLeague urged to vote against, hoping for resignation of Prime Minister. On December 4, 2016 the Italians rejected constitutional reforms proposed by Prime Minister of the country Matteo Renzi. Like Cameron, Renzi initiated referendum to consolidate his power, but overestimated the level of support and failed: 59% of those who took part in the referendum voted against[1]. As a result, Renzi lost the post of Prime Minister.

These two examples show how top-down initiated plebiscitary mechanism of decision-making, and actually playing games with voters, turned into a trap for the initiators that cost them their political career. It should be noted, that in both cases a significant role in influencing public opinion, and finally the results of referendums has been played by radical populist forces.

«Populism Trap» is probably one of the most widespread and rather dangerous traps, which can be caused by plebiscitary mechanisms of decision-making. Referendums themselves may become an instrument of manipulative populism from the side of political forces trying to gain or to hold power. As a rule, in such cases political actors appeal to the public will, though using it purely in their own interests. In the EU the populist parties built their electoral campaigns on the critics of democracy deficit in the European Union, technocracy of European political elites and appeals to implementing mechanisms of citizens' direct participation.

Turning to the above-mentioned examples of the latest referendums in Europe, one should note that the plebiscite on the UK membership in the EU not only was to solve pre-election task for David Cameron but also served as an electoral platform for increasing popularity of the Party of independence of the United Kingdom (UKIP). The proof is presented by the results of the elections to the European Parliament in 2014. The Party received 27,5% of votes taking 24 MEP seats[2] though in 2009 only 16,9% voted for it and the Party received 11 seats[3] fewer in the EU representative body. The UKIP success lies in the fact that it appeals to such widespread in the British society ideas as leaving the European Union and restriction on immigration.

In Italy, «where the abrogative referendum gives radical reformers considerable leverage, pressure from radical groups has been a primer factor in compelling reform of what had become a corrupt partitocrazia»[4]. The referendum as for constitutional changes has become a fail for pro-European left-centered forces. Yet, it inspired their main opponent – the populist and Eurosceptic Movimento 5 Stelle, led by Beppe Grillo. The program of Movimento 5 Stelle is oriented on creating «anti-partocratic system which should contribute to direct participation of citizens in state governing on the basis of implementing digital forms of democracy»[5]. The political discourse of Euroscepticism is used as a pre-election technology on whose speculation radical parties are forming their brand, optimizing electoral support and get the opportunity to enter European, national and local representative bodies. While for Matteo Renzi the referendum as for constitutional changes had mainly the meaning of legitimization of the suggested reforms project, for Movimento 5 Stelle this plebiscite became a convenient platform for increasing their popularity, attracting voters through the critics of the current authorities.

---

[1] *Referendum [Scrutini] (In complesso) – Referendum costituzionale del 4 dicembre 2016 – Ministero dell'Interno*. <http://elezioni.interno.it/referendum/scrutini/20161204/FX01000.htm> (2017, February, 8).

[2] *European Parliament. Election results. 2014. Seats by political group and Member State*. <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/election-results-2014.html> (2017, March, 09)

[3] *European Parliament. Election results. 2009. Seats by political group and Member State*. <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/seats-group-member-2009.html> (2017, March, 09)

[4] Bognador, V. (1994). Western Europe. In: D. Butler and A. Ranney (Eds.), (pp.24-97) *Referendums around the world: The growing use of direct democracy*. Washington D.C., USA. American Enterprise Institute Press, 95.

[5] *Movimento 5 Stelle* <http://www.movimento5stelle.it> (2017, March, 09)

Populists use Euroscepticism as an ideological platform and plebiscitary practices as an instrument of increasing their popularity at the national level. As an example one can regard the referendum which took place on April, 6, 2016 in the Netherlands as for confirming the Agreement on association between the European Union and Ukraine. The referendum had consultative and correcting character and was initiated by the group GeenPeil[1] and supported by a series of radical-right parties and Eurosceptic political forces in the Netherlands. After intensive anti-Ukrainian campaign 61%[2] of voters taking part in the referendum voted against confirming the Agreement. Though the referendum was not obliging, the government of the Netherlands could not but take it into account, which made the process of ratifying the Agreement more complicated.

«**Trap of Over-facilitating the Issue**». A disadvantage of referendums, besides the opportunity of their prejudiced interpretation is the fact that they lead to not common but the only opinion that ignores other visions of tackling the problem, obliges single-valued choice in solving complicated and often arguable issues. The trap lies in the fact that political actors use referendums in an attempt to defend themselves from bearing responsibility for unpopular decisions, which can cost electoral support or even political career. Though placing on referendum in July 2015 the issue of providing credits to Greece was positioned as realization of direct democracy, obviously this mechanism can be valued as an attempt of government officials to avoid responsibility for the necessity of taking decisions as for approval or disapproval to receive outer financial support and hold rigid but crucial reforms. The formulation of the question placed on the referendum was the following: «Should the plan of agreement (the order of debt paying, new system of credits and the complex of economic measures) be accepted, which was submitted by the European Commission, the European Central Bank, and the International Monetary Fund? »[3]. The citizens were suggested two variants of answers: «YES» (Greek – NAI) and «NO» (Greek – OXI). It is obvious that the entanglement of the question demanded a more complex approach than just placing it into the borders of binary option of choice. Having held a national vote as for the issue, which directly refer to duties of state authorities and is the sphere of its competence, the Prime Minister of Greece Alexis Tsipras shifted the responsibility for any variant of decision on the citizens and then on European institutions placing the latter into stalemate situation. Greek citizens in their majority (61,31%)[4] voted against the package of fiscal changes. Nonetheless, despite Tsipras's expectations the referendum results did not become an additional benefit and vice versa enhanced the creditors' demands. Greece had to turn to even wider economic measures than those which were refuse by the population in the referendum: increasing and leveling taxation, reforms in pension system, increasing pension age, reducing subsidies, privatization of state actives for to recapitalization of banks and paying debts. The task of achieving economic and political stability in Greece failed. As a result, those who voted against the credit package and those who supported it found themselves in a trap of political manipulation from the side of referendum initiators and had to pay for any plebiscitary decision. The only political benefit which was received by the ruling Syriza after the referendum was the resignation of the main political opponent Antonis Samaras – the leader of opposition political force NewDemocracy.

The veto placed by the Parliament of Australia on the bill about holding referendum on legalization of single-sex marriages proves that providing the plebiscitary mechanisms of decision-making is not always efficient. Some complex or sensitive public issues cannot be solved in a bipolar framework through choice between «Yes» and «No». The bill on national vote as for legalization of single-sex marriages was initiated by the leader of the Liberal Party of Australia Malcolm Turnbull during the elections in 2016. Having become the Prime Minister Turnbull sent the bill to the Parliament (Plebiscite (Same-Sex Marriage) Bill 2016)[5], but did not get support from the majority in the upper house. It is necessary to note that in Australia public discussion and debates as for the necessity of this referendum is rather ambiguous. There is the danger of radicalization in the intentions of certain public groups as for this issue during the agitation

[1] *GeenPeil.* <https://geenpeil.nl> (2017, March, 09)
[2] *Uitslag referendum Associatieovereenkomst met Oekraïne* <https://web.archive.org/web/20160412162613/ https://www.kiesraad.nl/nieuws/uitslag-referendum-associatieovereenkomst-met-oekraïne> (2017, March, 09)
[3] *Ballot paper Referendum Greece July 5, 2015.* <http://s.kathimerini.gr/resources/article-files/yhfodeltio-1.pdf> (2017, March, 09)
[4] *Final results of the July 5th, 2015 referendum.* <http://www.referendum2015gov.gr/en/news/ellinika-telika-apotelesmata-dimopsifismatos-5is-iouliou-2015> (2017, March, 09).
[5] *Plebiscite Same-Sex Marriage Bill (2016). Parliament of Australia.* <http://www.aph.gov.au/Parliamentary_Business/Bills_Legislation/bd/bd1617a/17bd022> (2017, February, 08).

campaign before the referendum. Besides, the effect of majority tyranny is possible: if national vote does not support this suggestion, single-sex couples will turn out to be delegitimized in the opinion of society.

The given examples show how plebiscitary mechanisms of decision-making may have ambiguous effect for both initiators and participators of referendums. Plebiscites are often used as manipulative instruments to legitimize the confirmed decision or to shift responsibility for taking decisions as for complicated or sensitive issues on citizens. With authoritative and totalitarian leaders plebiscite may become the means of strengthening the system of personal power, elimination of political rivals and removal of opposition through solving the problems facing the regime without the participation of parliament, political parties and other democratic institutions. The worst pattern is implementing referendums with military-tactic aims. This scenario of direct democracy was used in March 2014 as for the status of Autonomous Republic of Crimea after the occupation of The Crimean peninsula by Russian troops. With breaking the procedure norms of preparation, law of Ukraine, international law and absence of observers from international organizations on March 16, 2014 in Crimea the referendum as for the status of peninsula was held. Because of impossibility to check the legitimacy of procedures and results, the referendum was not recognized by international organizations and many countries. It is symptomatic that even the position of the strong side did not enable the ruling forces of Russia (as it is clear that the scenario of Crimea annexation was prepared by the Kremlin) to avoid the trap of plebiscite for their decisions. Conflict with Ukraine, worsening of relations with many state leaders, exclusion from G8 and economic sanctions are the accompanying factors, which Russia faced after Crimea annexation, even on the condition of holding plebiscite on its territory.

While referendums are usually top-down initiated, the most widespread plebiscitary mechanisms of decision-making initiated by citizens are public initiatives and recalls. It could seem that public initiatives and recalls being grass-root practices of decision-making should be more oriented on the ideals of direct democracy. Yet, these mechanisms also have their traps.

«Participatory Placebo Trap» of popular initiatives and recalls

Petitions and public initiatives that provide citizens the opportunity to put forward proposals on relevant issues are gaining in popularity. However, regulatory and procedural ensuring of such mechanisms is extremely important. It is on whether political forces are ready to provide citizens with public access to the management, depends whether they fall into a trap of participatory placebo. In general, this procedure provides that citizens have to collect a requisite number of signatures to submit a petition for qualify a statutory measure. As an illustration, one can give an example of the European Citizens' Initiative.

Introduction of mechanism of public participation laid down in the Lisbon Treaty[1] – namely the European Citizens' Initiative was a response to numerous criticisms about the democracy deficit in the EU. During first years of functioning of the European Citizens' Initiative[2] there have been a significant public activity and interest in the possibility to influence the European political agenda. It is also symptomatic that a number of proposed initiatives concerned practices of strengthening participatory democracy. However, with almost 60 cast of these initiatives only three were registered and taken into consideration by the European Commission, including 1 (initiative project of an adequate quality of drinking water[3]) has a chance to be issued as a bill. Among rejected initiatives there are some that reflect social demand on improving democratic procedures in the EU. Particularly, the initiative to introduce the legislative system of the EU legal framework for referendum regardless of constitutions of Member States with the aim to make plebiscitary decisions mandatory for every branch of government of the EU[4]. Another quite a radical initiative is one for immediate referendum on confidence in the competence of the European government, whereby existing European structures of governance need urgent replacement by new bodies formed

[1] *The Treaty of Lisbon* (adopted 13 December 2007, and entered into force on 1 December 2009). <http://europa.eu/lisbon_treaty/full_text> (2017, February, 08)

[2] *European Citizens' Initiative Official.* <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/welcome > (2017, February, 08).

[3] *Communication from the Commission on the European Citizens' Initiative «Water and sanitation are a human right! Water is a public good, not a commodity!».* Brussels, 19.3.2014 COM(2014) 177 final *European Citizens' Initiative Official* <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2014/EN/1-2014-177-EN-F1-1.Pdf> (2017, February, 08).

[4] The Supreme Legislative & Executive Power in the EU must be the EU Referendum as an expression of direct democracy (Date of refusal: 23/01/2014). *European Citizens' Initiative Official* <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/initiatives/non-registered/details/1753 (2017, February, 08).

democratically[1]. These and other similar initiatives indicate a clear dissatisfaction of the citizens of the European Union not only with supranational democratic governance, but obviously erosion of traditional mechanisms of representation of their interests at European level.

Recall is «a procedure whereby constituents have the power to remove a Member of Parliament or provincial legislature before his or her terms has expired»[2]. Plebiscitary recall is less common than referendums and popular initiatives, but still is an important procedure, which gives citizens the opportunity to influence the decision-makers. Recalls, in my opinion, present more a method of public control over authorities. One can indicate such positive features of recall as plebiscitary device, as it urges officials and representatives to be responsive for their constituents and can reduce political corruption. However, experts point out that recalls may threaten representative democracy and even more, «it would undermine the constitutional order of keeping the three branches of government separate»[3]. Recall may lead to a loss of independence for officials in the performance of their duties. Judiciary recall seems the most controversial, since the judiciary branch of power sometimes takes decisions against the will of the majority. Thus, recall can cause a «**nondecision-making trap**». Having certain fear as for recalls governors could avoid unpopular, but badly needed solutions, just to keep the voters loyal. Turning to the known precedent of an attempt of governor recall with Republican Governor Scott Walker in 2012, one should note that the political crisis in Wisconsin began after Walker sent to Congress state budget bill that would have cut benefits for members of trade unions and municipal services. Although Scott Walker still managed to carry the bill through Congress, and it came into force, initiated recall nearly cost him the post of a governor. It is important to note that since the recall is a targeted procedure it can be used as an instrument of political pressure or struggle against political opponents. Marivaki notices that «the heavy influx of out-of-state contributions during the 2011 Wisconsin gubernatorial recall and the 2013 recalls of two state senators indicate that outside interests played a major role determining the success of the recall efforts; as a consequence, the original intentions behind the attempts to recall these officials are questioned»[4]. Thus, despite efficient mobilizing and educative functions of grass-root plebiscitary practices, they are not deprived of the danger for those who decide to get into the trap of unpredictable consequences or effects of participatory placebo.

Conclusions

The presented review of ambiguous effects of implementing plebiscitary mechanisms of decision-making is definitely not exhaustive. Every plebiscitary procedure, whether it is referendum of public initiative or recall, is an important element of citizens' participation in political life. Still, as overall studies and case-studies prove, each of plebiscitary procedures may have disadvantages and cause poorly predicted effects. At the same time, a trap in which participants of any plebiscitary procedure may find themselves is conditional context in which it is held. Plebiscitary decisions are, as a rule, oriented on long-term results. But the conditions under which they are initiated and held is a key for understanding whether a concrete plebiscite is a real means of implementing the public will in favor of society or it is one of enormous manipulative instruments of receiving electoral loyalty by certain political forces.

Plebiscitary precedents viewed in the article reveal that the mechanisms of political representation, particularly in Europe, are not sufficiently effective in terms of citizens. The mechanism of representation embodies an important relationship between the will of the citizens and the will of representatives in parliament, which, in its turn, should provide efficiency of representative democracy and legitimacy of taken decisions. However, changing of political space of large social groups in the last decade has serious consequences for relations between representative bodies and citizens. Partly it has happened due to the transformation of employment structure: exit from the labor market of metiers, in which the labor organizations arose that provided support for the political demands of the masses, led to marginalization

[1] To hold an immediate EU Referendum on public confidence in European Government's (EG) competence (Date of refusal: 29/10/2013). *European Citizens' Initiative Official* <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/initiatives/non-registered/details/1634> (2017, February, 08)

[2] Marquis, P. (1993). *Referendums in Canada: The effect of Populist Decision-Making on Representative Democracy.* Background paper (Ottawa, Ont.), 6; BP-328E. Parliamentary Research Branch <http://publications.gc.ca/Collection-R/LoPBdP/BP/bp328-e.htm > (2017, February, 08)

[3] Merivaki, T. (2016). Initiative, recall and referendum. *American Governance*, 72. <https://www.researchgate.net/publication/292762593_Initiative_Recall_and_Referendum> (2017, March, 11)

[4] Merivaki, T. (2016). Initiative, recall and referendum. *American Governance*, 74. <https://www.researchgate.net/publication/292762593_Initiative_Recall_and_Referendum> (2017, March, 11).

of the working class and the fragmentation of the population to other professional groups. Many of them did not manage to maintain an independent position in the political field, which significantly limits the articulation of collective goals. Becoming outsiders of global economy, employees see the root of their problems in migrants' entering the labor market and the lack of protection of their interests at the side of the ruling elites. These categories are often subject to political manipulation and grace field of electoral support for populist parties.

Plebiscitary mechanisms not always can guarantee sufficient expression of public will. The tendency of its spreading is a part of system problem of delegitimation of representative democracy, accompanied by decrease in efficiency of governments and loss of trust towards parliaments as transmission tools for public interests. It is obvious that success of plebiscitary procedures mainly depends on the level of trust of citizens towards the person who initiates plebiscite and the condition context. Even under favorable conditions, plebiscites may cause a trap and instead of the expected good for everyone, they can bring tension into society, risks of majority tyranny and harassment of those who supported the alternative variant, strengthening pre-centered authoritarian tendencies and spreading radical populism. It is important that in contrast to the decisions taken by representative or executive authorities, which can be corrected or canceled immediately, plebiscitary decisions cannot be ignored or just canceled at once. Despite potential risks, plebiscitary mechanisms of decision-making, along with ensuring direct expression of citizens' will, still have strong enlightening effect for both its initiators and participants.

References:

1. Alonso, S., Keane, J., Merkel, W. (2011). Editors' introduction: Rethinking the future of representative democracy. In: S. Alonso, J. Keane, W. Merkel (Eds.),. *The Future of Representative Democracy*. UK, Cambridge University Press, 1–22. [in English].
2. Altman, D. (2010). *Direct Democracy Worldwide*. UK, Cambridge, Cambridge University Press. [in English].
3. Aragonés, E. and Sánchez-Pagès S. (2009). A theory of participatory democracy based on the real case of Porto Alegre. *European Economic Review,* 53, 56–72. [in English].
4. *Ballot paper Referendum Greece July 5, 2015* <http://s.kathimerini.gr/resources/article-files/yhfodeltio-1.pdf> (2017, March, 9). [in Greek].
5. Bognador, V. (1994). Western Europe. In: D. Butler and A. Ranney (Eds.), (pp.24–97). *Referendums around the world: The growing use of direct democracy*. Washington D.C., USA. American Enterprise Institute Press. [in English].
6. *CNN – BREXIT: Six Months on Survey*. Survey of 2,048 GB adults on Brexit, on behalf of CNN. <http://www.comresglobal.com/polls/cnn-brexit-six-months-on-survey> (2017, February, 8) [in English].
7. *Communication from the Commission on the European Citizens' Initiative «Water and sanitation are a human right! Water is a public good, not a commodity!»*. Brussels, 19.3.2014 COM(2014) 177 final. *European Citizens' Initiative Official* <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2014/EN/1-2014-177-EN-F1-1.Pdf> (2017, February, 8). [in English].
8. Crowther, J. (2015). Making Politics Educational: the Experience of the Scottish Referendum on Independence. *HSE – Social and Education History*, 4 (2), 163–185. [in English].
9. *EU referendum results. Electoral Commission* <http://www.electoralcommission.org.uk/find-information-by-subject/elections-and-referendums/upcoming-elections-and-referendums/eu-referendum/electorate-and-count-information> (2017, February, 8). [in English].
10. *European Citizens' Initiative Official* <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/welcome > (2017, February, 8). [in English].
11. *European Parliament. Election results. 2009. Seats by political group and Member State*. <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/seats-group-member-2009.html> (2017, March, 9). [in English].
12. *European Parliament. Election results. 2014. Seats by political group and Member State*. <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/election-results-2014.html> (2017, March, 9). [in English].
13. *Final results of the July 5th, 2015 referendum* <http://www.referendum2015gov.gr/en/news/ellinika-telika-apotelesmata-dimopsifismatos-5is-iouliou-2015> (2017, March, 9). [in English].
14. Fossedal, G. A. (2005). *Direct Democracy in Switzerland*. New Brunswick (USA) and London (UK). Transaction Publishers. [in English].
15. *GeenPeil* <https://geenpeil.nl> (2017, March, 9). [in Dutch].
16. *La Riforma Constituzionale. Testo di legge costituzionale pubblicato sulla Gazzetta Uciale n°88 del 15 April 2016* <http://documenti.camera.it/leg17/dossier/pdf/ac0500n.pdf> (2017, February, 8). [in Italian].
17. Marquis, P. (1993). *Referendums in Canada: The effect of Populist Decision-Making on Representative Democracy*. Background paper (Ottawa, Ont.); BP-328E. Parliamentary Research Branch, 9 <http://publications.gc.ca/Collection-R/LoPBdP/BP/bp328-e.htm> (2017, February, 8). [in English].

18. Merivaki, T. (2016). Initiative, recall and referendum. *American Governance*, 71–76. <https://www.researchgate.net/publication/292762593_Initiative_Recall_and_Referendum> (2017, March 11). [in English].
19. *Movimento 5 Stelle* <http://www.movimento5stelle.it> (2017, March, 9). [in Italian].
20. *Plebiscite Same-Sex Marriage Bill (2016). Parliament of Australia.* <http://www.aph.gov.au/Parliamentary_Business/Bills_Legislation/bd/bd1617a/17bd022> (2017, February, 8). [in English].
21. *Referendum [Scrutini] (In complesso) – Referendum costituzionale del 4 dicembre 2016 – Ministero dell'Interno*. <http://elezioni.interno.it/referendum/scrutini/20161204/FX01000.htm> (2017, February, 8). [in Italian].
22. Rosanvallon, P., Goldhammer, A. (2008). *Counter-Democracy: Politics in an Age of Distrust*. USA, New York, Cambridge University Press. [in English].
23. *Scottish Independence Referendum Report on the referendum held on 18 September 2014*. The Electoral Commission. December 2014. ELC/2014/02, 7 <http://www.electoralcommission.org.uk/__data/assets/pdf_file/0010/179812/Scottish-independence-referendum-report.pdf> (2017, February, 8). [in English].
24. The Supreme Legislative & Executive Power in the EU must be the EU Referendum as an expression of direct democracy (Date of refusal: 23/01/2014). *European Citizens' Initiative Official* <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/initiatives/non-registered/details/1753 (2017, February, 8). [in English].
25. *The Treaty of Lisbon* (adopted 13 December 2007, and entered into force on 1 December 2009) <http://europa.eu/lisbon_treaty/full_text> (2017, February, 8). [in English].
26. To hold an immediate EU Referendum on public confidence in European Government's (EG) competence (Date of refusal: 29/10/2013). *European Citizens' Initiative Official* <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/initiatives/non-registered/details/1634> (2017, February 8). [in English].
27. *Uitslag referendum Associatieovereenkomst met Oekraïne* (12.04.2016) <https://web.archive.org/web/20160412162613/https://www.kiesraad.nl/nieuws/uitslag-referendum-associatieovereenkomst-met-oekraïne> (2017, March, 9). [in Dutch].
28. Weber, M. (1978). *Economy and society.* Berkley: University of California Press, 266–269.
29. Williams, G. and Hume, D. (2010). *People Power: The History and Future of the Referendum in Australia.* Australia, Sidney, UNSW Press. [in English].

Сергій Ставченко, к. філос. н.
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна

«НЕБЕЗПЕКА / РИЗИК / КРИЗА» ЯК ТРІАДНА СУТНІСТЬ ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ

Serhii Stavchenko, PhD in Philosophy
Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine

«HAZARD / RISK / CRISIS» AS THE TRIAD ESSENCE OF POLITICAL DEVELOPMENT

The article clarifies the content of the concepts “hazard”, “risk” and “crisis” in the context of political development. It was established that the most important methodological principle of problems of political development is to examine the hazards, risks and crisis as properties of political environment. They form a triad system, characterizing the integrity of such qualities as rational (analytical principle), emotions (quality principle), intuition (substantial principle). It felt dangerous political situation at the level of perception that is intuitive. This makes it possible to feel the emotional level crisis political situation. And then, by logical analysis that is rational, it is possible to calculate indicators of political risk, which define the current situation as dangerous level of appropriate crisis.
Key words: trinitarian methodology, properties of political development, political hazard, political risk, political crisis.

Політична реальність сучасного суспільства надзвичайно динамічна. Підвищення невизначеності політичної ситуації, існування загроз і ризиків неминучо призводить до виникнення криз у політичній сфері суспільства. Тому в лексиконі політичних фахівців, практиків та управлінців все частіше з’являються терміни «криза», «ризики», «небезпека». У зв’язку з цим виникає нагальна потреба здійснити демаркацію змістовних полів ключових термінів, що пояснюють політичний розвиток.

Метою даної розвідки є з’ясування змісту понять «небезпека», «ризик» і «криза» в контексті політичного розвитку.

У цілому проблему співвідношення небезпеки, ризиків і кризи у вітчизняному науковому дискурсі розглядали представники різних напрямів, зокрема: А. Архипов, Р. Баранцев, Л. Бевзенко, А. Демидов, І. Добронравова, С. Курдюмов, В. Кривошеїн, С. Кримський, Ю. Мацієвський, А. Мозгова, А. Назаретян, О. Опрятна, Т. Пояркова, С. Рамазанов, В. Рач, О. Соловйов, Ю. Яковець та ін.

Спираючись на доробки авторів монографії «Ризики, безпека, кризи і сталий розвиток в економіці: методології, моделі, методи управління та прийняття рішень»[1], можна сформулювати низку принципів, які можна застосовувати в якості методологічної основи пошуку шляхів вирішення проблем політичного розвитку. Найважливішим із них є розгляд небезпеки, ризику і кризи як властивостей середовища функціонування і розвитку політичної системи. Ці властивості складають базову тріаду – мінімальну конструкцію, яка є мінімальною моделюю відображення цілого[2].

Представлена модель являє собою опис будь-якої некомфортної ситуації, а оскільки визначити ступінь некомфортності може тільки особистість, тому ця модель виступає як цілісність таких якостей, як раціо / емоціо /інтуїціо[3]. Тим самим ми маємо системну тріаду, яка об’єднує три рівноправних елементи, кожен з яких може брати участь у вирішенні протиріч (проблем) між двома

[1] Рамазанов, С.К. (ред.) (2012) *Ризики, безпека, кризи і сталий розвиток в економіці: методології, моделі, методи управління та прийняття рішень*. Луганськ, Ноулідж, 948.
[2] Рач, В.А. (2013) «Небезпека / ризик / криза» як тріадна сутність процесів розвитку в сучасній економіці. *Управління проектами та розвиток виробництва*. Луганськ, видавництво СНУ ім. В. Даля, 1 (45), 159.
[3] Баранцев, Р.Г. (1998) О тринитарной методологии. *Между физикой и метафизикой: наука и философия*. Санкт-Петербург, 51-61.

іншими як міра компромісу, як третейський суддя, як фактор їх співіснування в цілісній системі. Тут для кожної бінарної опозиції третій елемент знаходиться не між першими двома, а дивиться на них, так би мовити, з боку. Потенційна рівноправність елементів системної тріади відкриває принципову можливість триєдності саме в такій структурі. Рем Баранцев, вивчаючи семантичні властивості системних тріад, що склалися в найрізноманітніших культурних традиціях, виділив таку закономірність: в одному з елементів будь-якої тріади домінує аналітичне начало, в іншому – якісне, в третьому – субстанційне[1]. Враховуючи це, ключовими властивостями політичного розвитку є «небезпека (інтуїціо) / ризик (раціо) / криза (емоціо)».

У свою черегу, категорія «розвиток» розкладається на тріаду властивостей – «стійкість (функціонування)», «життєздатність (зростання)», «розвиток». Категорія «стійкість» характеризує властивість функціонувати, але просте функціонування без позитивних змін приведе до руйнування будь-якої системи внаслідок зміни зовнішнього середовища. Тому система повинна як мінімум проявляти здатність зростати. Саме цим вона підтверджує свою життєздатність. А її конкурентоздатність може проявитись лише при умові того, що вона може розвиватись. Відповідно властивості «стійкість (функціонування)», «життєздатність (зростання)», «розвиток» співвідносяться з якостями «раціо / емоціо / інтуїціо». Так, функціонування – це раціо, зростання – емоціо, а розвиток – інтуїціо[2].

Отже, маємо системну тріаду властивостей політичного розвитку: «небезпека / інтуїціо / розвиток», «ризик / раціо / стійкість (функціонування)», «криза / емоціо / життєздатність (зростання)». Тут небезпека розглядається як елемент цілісного визначення архетипу небезпека / невпевненість / безпека як осмислене суб'єктивне сприйняття недостатності / невпевненості в достатності (недостатності) / достатності методів і засобів власної безперервної діяльності в організованих штучних або природних цілісностях[3]. Тобто небезпечну ситуацію ми відчуваємо на рівні сприйняття, тобто інтуїтивно. Це дає можливість на емоційному рівні відчути кризовість ситуації. І тільки потім, шляхом логічного аналізу, тобто раціонально, ми розраховуємо показники ризику, які в порівнянні з відповідними шкалами дають нам підтвердження або ні сприйнятої ситуації як небезпечної відповідного рівня кризовості.

Розглянемо кожний елемент системної тріади властивостей політичного розвитку.

У сучасних суспільствах, по-перше, небезпеки мають об'єктивний і суб'єктивний зміст[4]; по-друге, їх можна мінімізувати або навіть зовсім усунути за допомогою певних політичних або економічних засобів. Що ж стосується ризиків, то вони, власне кажучи, відокремлюються від небезпек, знаходять відносно самостійні форми. З часом ризики легітимно відтворюються сучасними інститутами, що пропонують для індивідів різноманіття виборів рішень і дій. Практично будь-який вибір (або неучасть у ньому) пов'язаний з ризиком, включаючи ризик упущених можливостей знаходження матеріальних або культурних благ.

На відміну від небезпеки ризик не можна знищити взагалі. Тобто взаємозв'язки ризиків і небезпек, притаманні минулим епохам, у сучасну добу руйнуються. Ризики здебільшого знаходять самостійну форму існування поза зв'язком з конкретними небезпеками[5].

Говорячи про розходження ризику й небезпеки, А. Мозгова відзначає: «Ризик – це явище, в основі якого знаходиться рішення, суб'єктивне за своєю природою, й іншим воно бути не може. Ризик – це один із проявів рішення... Небезпека не є ризиком доти, поки немає рішення діяти, незважаючи на небезпеку»[6].

---

[1] Баранцев, Р.Г. (2005) *Становление тринитарного мышления*. Москва, Ижевск, НИЦ «Регулярная и хаотическая динамика», 10-11.

[2] Рач, В.А., Россошанская, О.В., Медведева, Е.М. (2010) Экономическая безопасность и пространство проекта организации в аспекте целостной системности. *Управління проектами та розвиток виробництва*. Луганськ, видавництво СНУ ім. В.Даля, 4 (36), 62-74.

[3] Россошанська, О.В. (2011) Безпека та безпечність як характеристики комфортного стану цілого. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Луганськ, видавництво СНУ ім. В. Даля, 3 (157), ч. 2, 62-66.

[4] Белов, В., Голяков, А., Талалаев, Д. (2006) Объектно-субъектный подход к безопасности. *Управление риском*, 1, 2-5.

[5] Кривошеїн, В.В. (2009) *Політична ризикологія: епістемологічний статус, предметна сфера, аналітичні інструменти*. Дніпропетровськ, Інновація, 134-135.

[6] Мозговая, А.В. (2001) Социология риска: возможности синтеза теории и эмпирического знания. В А.В. Мозговая (ред.) *Риск в социальном пространстве*. Москва, издательство Института социологии РАН, 25.

В історичному контексті для аналізу концепту ризику притаманний еволюційний перехід від ризик-метафори долі і традиціоналістського сприйняття ризику до його раціоналізації в класичній і посткласичній теоріях[1]. Як підкреслює Пітер Бернстайн, «у Середньовіччі і Стародавньому світі, так само як і в первісних та землеробських суспільствах, люди, стикаючись з проблемою вибору, приймали рішення без чіткого розуміння ризику, або природи прийняття рішення»[2]. У добу Ренесансу, а потім і Просвітництва виникає принципово нове розуміння ризику, пов'язане з формуванням нового типу раціонального світогляду і суспільного устрою. Саме з цього часу ризик інтерпретується як результат імовірності виникнення небезпеки і серйозності (масштабу) її наслідків. У суспільно-політичному контексті ця традиція сягає середини XVII ст., коли виявилося, що підприємницька діяльність дуже чутлива до політичних чинників – ризик, який ними викликається, не можливо уникнути, його можна лише вірно оцінити і врахувати. Бізнесові структури з неминучістю підпадають під дію законів і правил регулювання процесами життєдіяльності. Можливі зміни цих законів і правил загрожують цим структурами політичним ризиком. Уряди можуть здійснювати регулюючі функції, оподатковувати, контролювати бізнес та інвестиційну діяльність у спосіб, який вони вважають за потрібне. Тобто політичний ризик пов'язаний з можливими змінами в курсі уряду, змінами в пріоритетних напрямах його діяльності.

Так, Ф. Рут визначає політичний ризик як «можливі політичні події будь-якого роду (такі, як війна, революція, військовий заколот, експропріація тощо) в середині країни або в країні розміщення, що призводять до втрати прибутку та / чи активів транснаціональної корпорації»[3]. Ден Гендель, Джералд Вест та Роберт Мідоу характеризують політичний ризик як «ризик чи ймовірність політичних подій, котрі змінюють можливість отримання прибутку для конкретних інвестиційних проектів»[4].

Л. Ховелл вважає, що політичний ризик – це проектування можливих втрат, причиною яких є політичні і соціальні джерела. Такі втрати можуть бути пов'язані із забороною урядом переведення валюти; конфіскація чи націоналізація майна урядом чи політичною фракцією; втрати від зовнішньої чи громадянської війни; відмова уряду від контрактних зобов'язань; негативні для бізнесу дії уряду (такі, як одностороннє тарифне обкладення); погіршення процесу – наприклад, нездатність наказувати угоди авторського права; або втручання випадку (типу викрадення керівників або виконавців партизанською групою)[5].

Д. Цинк при визначенні політичного ризику розрізнює стабільність політичної системи, зміни в якій одночасно впливають на всі національні та іноземні бізнес-структури в країні, та дії національного уряду, спрямовані виключно на іноземних інвесторів[6]. Джон Деніелс, Ернест Ограм і Лі Говард Радебаух розглядають політичний ризик як зміни в політичному середовищі, що призводять до погіршення позицій іноземних компаній[7].

Деякі автори визначають політичний ризик як небажані наслідки для комерційної діяльності, які викликані політичними змінами чи діями. Зокрема, Стівен Робок зазначає, що про політичні ризики в міжнародному бізнесі можна говорити, коли в бізнес-середовищі з'являється непослідовність; ця непослідовність важко піддається сприйняттю й є результатом політичних перемін. На його думку зміни в політичному середовищі лише тоді будуть розцінюватися в якості політичного ризику, коли вони будуть в змозі вплинути на прибуток та інші цілі конкретного підприємства[8]. Стефен Кобрін визначає політичні ризики як непередбачувані обставини, які виникають у політичному середовищі та приймають звичайно форму обмежень у проведенні операцій[9].

---

[1] Гидденс, Э. (1994) Судьба, риск и безопасность. *THESIS*, 5, 107-134.
[2] Бернстайн, П. (2000) *Против богов: Укрощение риска*. Москва, ЗАО «Олимп-Бизнес», 53.
[3] Root, F. (1973) Analysing Political Risk in international business. In A. Kapoor, P. Grub (eds.) *Multinational enterprise in Transition*. Princeton, Princeton University Press, 2.
[4] Haendel, D., West, G., Meadow, R. (1975) Overseas Investment and Political Risk. *Working paper for Foreign Policy Research Institute*. Philadelphia, 18.
[5] Howell, L.D. (1999) Foreign investors confront political risks. *USA Today Magazine*. 128, septembr, 27.
[6] Zink, D.W. (1973) The Political Risk for Multinational Enterprise in Developing Countries. New York, Praeger, 185.
[7] Daniels, J.D., Ogram, E.W., Radebaugh, L.H. (1982) *International Business: Environments and Operations*. Reading, Addison-Wesley, 703.
[8] Robock, S.H. (1971) Political Risk: Identification and Assessment. *Columbia Journal of World Business*. May-August, 7.
[9] Kobrin, S.J. (1982) *Managing political risk assessment*. Berkeley, University of California Press, 32.

Цей короткий огляд позицій західних авторів свідчить про те, що політичний ризик витлумачується як потенційна небезпека або вже заподіяна шкода, які вимірюються незалежно від соціальних процесів і культурного середовища, тобто має об'єктивний характер. Проте, адепти даного підходу визнають, що політичний ризик може бути помилково оцінений у рамках того чи іншого способу соціальної інтерпретації, оскільки, як вірно зазначила Мері Дуглас, «небезпеки тлумачаться як незалежні змінні, а реакція людей на них – як залежні»[1].

Співвідношення ризику і небезпеки як властивостей політичного розвитку репрезентовано концепцією процесу генерації ризику *(risk-generation process)* Майлі Меркхофера. Він визначає три необхідних умови процесу генерації ризику: джерело ризику, тобто небезпека *(hazard)* (тут постулюється теза «будь-яка соціальна дія здійснюється в умовах небезпеки, а значить – ризикогенно»); момент прояву небезпеки *(exposure process)* (наприклад, моментом прояву в культурних ризиках стає захворювання людини, виникнення масових рухів протесту, початок озброєних дій); ефекти, результати (*effects*) прояву небезпеки (тут прикладами можуть служити смерть людини внаслідок її хвороби, відновлення конституційних прав частини населення, яка була їх позбавлена, перемога або поразка у війні тощо)[2].

Управління культурними ризиками (а політичні ризики відносяться саме до цієї групи) має певні особливості. Той факт, що деяка небезпека існує, не означає обов'язково, що ризик буде вироблений. Є безліч соціальних небезпек, які, ніколи не виявившись, зникають. Виникненню соціальних небезпек (технологічних і культурних) передують два етапи: 1) вирішення про створення об'єкту, потенційно небезпечного (хоча все потенційно небезпечно) – атомна станція або політична партія; 2) усвідомлення цієї небезпеки як ризикогенної. Рішення про заборону будівництва атомної станції може ухвалюватися до ухвалення рішення про саме будівництво. І не тому, що ця станція виробляє атомну електричну енергію, а саме тому, що існує знання про негативні наслідки, про ризик цього будівництва.

Дещо інша ситуація відносно культурних небезпек. У культурних небезпеках, на відміну від небезпек технологічних, невизначеність функціонування об'єкту значно вища. Тому рішення про ризик культурних небезпек ухвалюється так би мовити *post factum*: наприклад, забороняється не сама політична партія, а небажані для суспільства наслідки її функціонування – для того, щоб усунути наслідки, необхідно усунути причину, що породила їх, тому сама партія забороняється теж. Інакше кажучи, для прояву небезпеки потрібний механізм, що запускає її виникнення.

Діада «небезпека-ризик» з необхідністю має бути доповнена ще одним елементом – кризою. Це, в першу чергу, різкий, крутий перелом, тяжкий перехідний розвиток певного процесу, гостра недостатність чого-небудь, реальна загроза самозбереження системи. Стосовно політичної кризи місцем її розгортання є політична система, яка є нелінійною системою, що динамічно розвивається. Поняття кризи виникло для визначення нестабільного стану системи, який характеризується невизначеністю та непередбаченістю. По відношенню до зовнішнього середовища системи криза – це розлад взаємовідносин системи з середовищем внаслідок переходу системи на інші фази її розвитку. Основною функцією кризи в системі є руйнування тих елементів, які є найменш стійкими та життєспроможними[3].

По суті, поняття «криза» є контроверсивним до поняття «стабільність»: криза – це нестабільність, а стабільність – це відсутність кризи[4]. У цьому контексті поняття «політична стабільність» має різні тлумачення: 1) відсутність насилля; 2) тривалість існування уряду (владних структур); 3) наявність легітимного конституційного режиму; 4) відсутність структурних змін та 5) стабільність як сукупна соціальна характеристика. Останній підхід є спробою об'єднати та інтегрувати всі інші підходи[5]. Стабільність тут розглядається у сенсі «системної стабільності», вимірювання якої можливе через такі сукупні макропоказники, як суспільний добробут, рівень економічного зростання, кумулятивна та розподільча здатність уряду тощо.

---

[1] Douglas, M. (1985) *Risk Acceptability According to the Social Sciences*. New York, Russell Sage Foundation, 25.
[2] Merkhofer, M. (1987) *Decision Science and Social Risk Management: A Comparative Evaluation of cost-benefit analysis, decision analysis, and other formal decision-aiding approaches*. Dordrecht, Reidel, 3-7.
[3] Ставченко, С.В. (2015) Стабільність і кризовість у соціально-політичному розвитку. *Грані*, 4 (120), 69-73.
[4] Robinson, J.A. (1968) Crisis. *International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York, Macmillan Company; Free Press, 3, 510-518.
[5] Hurwitz, L. (1973) Contemporary Approaches to Political Stability. *Comparative Politics*, 5 (3), 458.

Для політичної стабільності відсутність змін не є обов'язковою умовою, і не кожна зміна визначальних характеристик політичного об'єкта є свідченням нестабільності. Лише зміни, що є відповіддю на виклики, які необхідні для уникнення невиживання об'єкта, є свідченням нестабільності.

Нестабільність політичного життя проявляється у формі кризових явищ різного ступеня гостроти. Як чинник соціальних змін політичні кризи, за Маттеєм Доганом, присутні в колективній пам'яті будь-якої нації, оскільки нові політичні інститути і режими в основному виникають саме в кризові періоди. З цього приводу він пише: «Немає жодної нації, яка б не знала коротких або відносно тривалих криз: військових поразок і переворотів, революційних перетворень, змов, заколотів, терору, економічних депресій, голоду, громадянських війн та ін.»[1].

Юрій Мацієвський, відштовхуючись від ознак політичної стабільності, виводить ознаки політичної кризи: 1) незастосування насилля; 2) тривале існування уряду (інститутів влади); 3) наявність легітимного конституційного (політичного) режиму; 4) брак структурних змін; 5) регулярність потоку політичних взаємодій; 6) сукупність макропоказників, що свідчить про сталий розвиток суспільства. Останній показник є характеристикою системної стабільності, що певною мірою об'єднує всі попередньо визначені ознаки[2].

Андрій Дегтярьов визначає політичну кризу як ослаблення або втрату рівноваги між соціальними акторами, що супроводжується зниженням рівня або навіть втратою керованості країною з боку державних інститутів[3].

Різні кризові форми – кризи ідентичності, легітимності, проникнення, розподілу та участі – пов'язані з тими чи іншими асиметричними змінами всередині порядку владного спілкування. Це зумовлено насамперед зрушеннями в соціальних позиціях і потенціалах основних агентів владних відносин – керуючих і керованих[4]. Так, криза ідентичності обумовлена переглядом базових цінностей, зміною національних пріоритетів і орієнтації в державній політиці. Криза легітимності пов'язана із втратою довіри і підтримки органів державного управління з боку народу. Криза проникнення супроводжується неефективністю політичних інститутів у здійсненні своїх функцій на певному соціальному просторі. Криза розподілу викликана дефіцитом і несправедливим розподілом у суспільстві колективних ресурсів. Криза участі виникає внаслідок невідповідності «сильного» суспільства і «слабких» інститутів, не здатних адаптувати підвищену активність людей, регулювати зростаючий рівень їх мобілізації.

Таким чином, найважливішим методологічним принципом вирішення проблем політичного розвитку є розгляд небезпеки, ризику і кризи як властивостей політичного середовища, які складають його системну тріаду що характеризує цілісність таких якостей, як раціо (аналітичне начало), емоціо (якісне начало), інтуїціо (субстанційне начало). Виходячи з цього, ключовими властивостями політичного розвитку є «небезпека (інтуїціо) / ризик (раціо) / криза (емоціо)». Тут небезпека розглядається як елемент цілісного визначення архетипу небезпека / невпевненість / безпека як осмислене суб'єктивне сприйняття недостатності / невпевненості в достатності (недостатності) / достатності методів і засобів власної безперервної діяльності в політичній цілісності. Тобто небезпечна політична ситуація відчувається на рівні сприйняття, тобто інтуїтивно. Це дає можливість на емоційному рівні відчути кризовість політичної ситуації. І тільки потім, шляхом логічного аналізу, тобто раціонально, стає можливим розрахувати показники політичного ризику, які визначають наявну ситуацію як небезпечну відповідного рівня кризовості.

References:

1. Barancev, R.G. (1998) O trinitarnoy metodologii [On the Trinitarian Methodology]. *Mezhdu fizikoy i metafizikoy: nauka i filosofiya* [Between Physics and Metaphysics: Science and Philosophy]. St. Petersburg, 51-61. [in Russian].
2. Barancev, R.G. (2005) *Stanovlenie trinitarnogo myshleniya* [The formation of trinitarian thinking]. Moscow, Izhevsk, NIC «Regulyarnaya i haoticheskaya dinamika», 101. [in Russian].
3. Belov, V., Golyakov, A., Talalaev, D. (2006) Obektno-subektnyy podhod k bezopasnosti [Object-subject approach to security]. *Upravlenie riskom* [Risk management], no.1, 2-5. [in Russian].

[1] Доган, М. (1994) Легитимность режимов и кризис доверия. *Социс*, 6, 151.
[2] Мацієвський, Ю. (2008) Деякі аспекти вивчення феномена кризи у політичних дослідженнях. *Політичний менеджмент*, 6, 21.
[3] Дегтярев, А.А. (1998) *Основы политической теории*. Учебное пособие. Москва, Высшая школа, 199.
[4] Там же, 200.

4. Bernstayn, P. (2000) *Protiv bogov: Ukroschenie riska* [Against the gods: Taming the risk]. Moscow, ZAO «Olimp-Biznes», 400. [in Russian].
5. Giddens, E. (1994) Sudba, risk i bezopasnost [Fate, risk and safety]. *THESIS*, vol. 5, 107-134. [in Russian].
6. Degtyarev, A.A. (1998) *Osnovy politicheskoy teorii*. Uchebnoe posobie [Fundamentals of Political Theory. Tutorial]. Moscow, Vysshaya shkola, 239. [in Russian].
7. Dogan, M. (1994) Legitimnost rezhimov i krizis doveriya [Legitimacy of regimes and crisis of confidence]. *Socis* [Sociological research], no. 6, 146-161. [in Russian].
8. Kryvosheyin, V.V. (2009) *Politychna ryzykolohiya: epistemolohichnyy status, predmetna sfera, analitychni instrumenty* [The science of political risks: epistemological status, subject area, the analytical tools]. Dnipropetrovs'k, Innovatsiya, 314. [in Ukranian].
9. Matsiyevs'kyy, Yu. (2008) Deyaki aspekty vyvchennya fenomena kryzy u politychnykh doslidzhennyakh [Some aspects of the study of crisis phenomenon in political research]. *Politychnyy menedzhment* [Political management], no. 6, 16-29. [in Ukranian].
10. Mozgovaya, A.V. (2001) Sociologiya riska: vozmozhnosti sinteza teorii i empiricheskogo znaniya [Sociology of risk: the possibilities of synthesis of theory and empirical knowledge]. In A.V. Mozgovaya (ed.) *Risk v socialnom prostranstve* [Risk in social space]. Moscow, izdatelstvo Instituta sociologii RAN, 7-26. [in Russian].
11. Ramazanov, S.K. (ed.) (2012) *Ryzyky, bezpeka, kryzy i stalyy rozvytok v ekonomitsi: metodolohiyi, modeli, metody upravlinnya ta pryynyattya rishen'* [Risks, safety, crisis and sustainable development of the economy, methodologies, models, methods of management and decision making]. Luhans'k, Noulidzh, 948. [in Ukranian].
12. Rach, V.A. (2013) «Nebezpeka / ryzyk / kryza» yak triadna sutnist' protsesiv rozvytku v suchasniy ekonomitsi ["Hazard / risk / crisis" as triada essence of development processes in the modern economy]. *Upravlinnya proektamy ta rozvytok vyrobnytstva* [Project management and production development]. Luhans'k, vydavnytstvo SNU im. V. Dalya, no. 1 (45), 155-160. [in Ukranian].
13. Rach, V.A., Rossoshanskaya, O.V., Medvedeva, E.M. (2010) Ekonomicheskaya bezopasnost i prostranstvo proekta organizacii v aspekte celostnoy sistemnosti [Economic safety and the space of the project of the organization in the aspect of whole system]. *Upravlinnya proektamy ta rozvytok vyrobnytstva* [Project management and production development]. Luhans'k, vydavnytstvo SNU im. V. Dalya, no. 4 (36), 62-74. [in Russian].
14. Rossoshans'ka, O.V. (2011) Bezpeka ta bezpechnist' yak kharakterystyky komfortnoho stanu tsiloho [Security and safety characteristics as a comfortable state of whole]. *Visnyk Skhidnoukrayins'koho natsional'noho universytetu imeni Volodymyra Dalya* [Journal of East Ukrainian National University of Vladimir Dal]. Luhans'k, vydavnytstvo SNU im. V. Dalya, vol. 3 (157), part 2, 62-66. [in Ukranian].
15. Stavchenko, S.V. (2015) Stabil'nist' i kryzovist' u sotsial'no-politychnomu rozvytku [Stability and crisis in social and political development]. *Hrani*, no. 4 (120), 69-73. [in Ukranian].
16. Daniels, J.D., Ogram, E.W., Radebaugh, L.H. (1982) *International Business: Environments and Operations*. Reading, Addison-Wesley, 703. [in Englihs].
17. Douglas, M. (1985) *Risk Acceptability According to the Social Sciences*. New York, Russell Sage Foundation, 286. [in Englihs].
18. Haendel, D., West, G., Meadow, R. (1975) Overseas Investment and Political Risk. *Working paper for Foreign Policy Research Institute*. Philadelphia, 17-26. [in Englihs].
19. Howell, L.D. (1999) Foreign investors confront political risks. *USA Today Magazine*. Vol. 128, Septembr, 26-32. [in Englihs].
20. Hurwitz, L. (1973) Contemporary Approaches to Political Stability. *Comparative Politics*. Vol. 5, no. 3, 449-463. [in Englihs].
21. Kobrin, S.J. (1982) *Managing political risk assessment*. Berkeley, University of California Press, xix, 207. [in Englihs].
22. Merkhofer, M. (1987) *Decision Science and Social Risk Management: A Comparative Evaluation of cost-benefit analysis, decision analysis, and other formal decision-aiding approaches*. Dordrecht, Reidel, 340. [in Englihs].
23. Robinson, J.A. (1968) Crisis. *International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York, Macmillan Company; Free Press. Vol. 3, 510-518. [in Englihs].
24. Robock, S.H. (1971) Political Risk: Identification and Assessment. *Columbia Journal of World Business*. May-August, 1-8. [in Englihs].
25. Root, F. (1973) Analysing Political Risk in international business. In A. Kapoor, P. Grub (eds.) *Multinational enterprise in Transition*. Princeton, Princeton University Press, 1-22. [in Englihs].
26. Zink, D.W. (1973) The Political Risk for Multinational Enterprise in Developing Countries. New York, Praeger, 185. [in Englihs].

Михайло Тимченко
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна

МЕРЕЖЕВА ОРГАНІЗАЦІЯ ЯК НОВИЙ ТИП ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Mykhailo Tymchenko
Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine

NETWORKING ORGANIZATION AS A NEW TYPE OF THE FUNCTIONAL STRUCTURE OF POLITICAL PARTIES

In this article, a fundamentally new organizational type of party structure is considered. Features of transformation of traditional party structures are analyzed, revealing characteristic features of network party organizations, their advantages and disadvantages in comparison with traditional types of party organization. Also, within the framework of this article, the main approaches to studying this type of party organization were considered. The necessity of using network technologies in the activities of political parties, both in Ukraine and in the world, has been identified and justified, examples of the successful use of network technologies in the processes of party building, in the construction of communication strategies and in the processes of the election campaign are given. Based on the study, the author suggests promising directions for the development of this problem.

Key words: political parties, networking technologies, network party structures, political participation, Internet, crowdfunding.

В умовах динамічного розвитку інформаційно-комунікативних технологій, трансформації зазнають й традиційні організаційні структури політичних партій.

На сучасному етапі традиційні партійні структури зазнали змін, серед яких можна виділити:

– деідеологізацію у партійній діяльності;

– традиційні партійні структури перестали спиратися на локальні партійні організації як на провідників партійної ідеології;

– традиційні партії стали залежними від фінансово-промислових груп, цим самим припинили спиратися на членські внески які були одночасно як фінансовою основою діяльності партій так і інструментом зворотного зв'язку всередині партійної структури;

– кількісні показники членства у партії перестали вважатися ключовими у діяльності партійних структур;

– підвищилась роль інформаційно-комунікативних технологій у передвиборчій боротьбі та розбудові партійної структури.

У період медіатизації та інтернетизації політики, відбулась трансформація традиційних та поява нових організаційних форм партійних структур. Ці процеси включають у себе не тільки модернізацію та професіоналізацію основних політичних партій, але і відкривають шлях до появи нових структур які мають на меті завоювання політичної влади, а також і до нових форм агітації.

Централізовані партійні структури представляють собою тип організаційної структури, в умовах якого компетенція низових партійних організацій є суттєво обмеженою а усі важливі рішення які визначають стратегічні та тактичні кроки партії приймаються центральним керівництвом. У якості прикладу централізованої партійної структури можна навести Консервативну партію Великобританії та ряд інших партій консервативного спрямування у багатьох країнах світу.

Децентралізовані структури, в свою чергу, передбачають більш широкі повноваження для локальних партійних організацій і навіть допускають наявність фракцій, різних груп тиску та інтересів у власних рядах. У якості прикладу децентралізованих партійних структур можна навести Демократичну та Республіканську партію США. Для цих партій є притаманним терпиме ставлення

до проявів різних поглядів у власних рядах, а регіональні партійні організації є незалежними від національних партійних комітетів при організації виборів до Конгресу.

Для мережевих партій, які представляють собою новий тип організаційної структури є характерною відносно невисока кількість членів та активне використання сучасних інформаційно-комунікативних технологій. Усі ключові рішення у даних партійних структурах – приймаються локальними осередками, що свідчить про високий ступінь внутрішньопартійної демократії.

Деякі партії зберігають традиційні організаційні структури і використовують можливості Інтернет як вторинний ресурс діяльності, інші набувають нових конфігурацій під впливом мережевої взаємодії, а треті взагалі організуються як мережеві партії[1].

У сучасній політичній науці не існує єдності у підходах до визначення партійних структур, які організовані в мережі Інтернет.

Проблема мережевих партійних структур ще не знайшла свого всебічного вивчення у вітчизняній політичній науці. Дослідженням даної проблематики займалися здебільшого зарубіжні дослідники, серед яких можна виділити Е. Калнеса, Х. Маргеттс, Ф. Хартлеба, а також А. Балашова, Л. Сморгунова, Я. Шашкову та ін.

На сучасному етапі дослідження даної проблематики, не існує єдиної думки, щодо класифікації даних партійних організацій. Деякі дослідники називають їх кіберпартіями, інші – онлайн-партіями, а треті – мережевими партійними організаціями.

Ф. Хартлеб до даного типу партійних структур відносить:

– націоналістичні право-популістські партії анти-ісламського спрямування, такі як «Партія Свободи» (Нідерланди);

– неординарні «клоунські» партії або рухи, такі як «Рух Палікота» (Польща) та «Рух п'яти зірок» (Італія) характерною рисою яких, є наявність сильних та харизматичних лідерів, які орієнтовані на широкі електоральні маси;

– партії які дистанціюються від інших політичних лідерів, такі як «Звичайні люди та незалежні особистості» (Словаччина);

– партії піратського спрямування, які активно використовують Інтернет-технології у своїй діяльності та стоять на позиціях вільного обміну інформацією в мережі;

– партії, завданням яких є робота над вирішенням певної однієї проблеми з подальшим ігноруванням інших[2].

Х. Маргеттс пропонувала розглядати даний тип організаційної партійної структури як один з «ідеальних типів» політичних партій, який з'явився у політичному просторі у кінці 1990–х років.

Таким чином, до характерних ознак даного типу організаційної партійної структури можна віднести:

– вирішальна роль Інтернет-технологій у побудові партійної структури;

– специфічний тип політичної участі обумовлений розвитком інформаційно-комунікативних технологій;

– використання прямих каналів комунікаційного зв'язку (як внутрішньопартійних так і зовнішньо-партійних);

– відсутність формального членства;

– знаходження на проміжній ланці між інститутами громадянського суспільства та державою (це обумовлено тим, що дані партійні структури виступають як організації а не інститути, які діють на межі між державою та суспільством)[3].

Отже, можна зазначити, що поява такого типу організаційної партійної структури зумовлена передусім розвитком засобів масової комунікації, а зокрема інформаційно-комунікативних технологій невід'ємною частиною яких є мережа Інтернет. Розвиток мережі Інтернет зумовив появу нових форм політичної участі, внутрішньопартійної та зовнішньо-партійної взаємодії.

---

[1] Bordignon, F., Ceccarini, L. (2013) Five Stars and a Cricket. Beppe Grillo Shakes Italian Politics. *South European Society and Politics*. 18 (4), December, 427–449.

[2] Hartleb F. (2012) *All Tomorrow's Parties: The Changing Face of European Party Politics*. Brussels: Centre for European Studies, 77.

[3] Margetts, H. (2001) The cyber party. *School of Public Policy*, Univ. College London; Paper to workshop 'The Causes and Consequences of organisational Innovation in European Political Parties', ECPR Joint Sessions of Workshops. Grenoble, 6–11 April.

К. Косіара-Педерсен у своїх дослідженнях розглядала використання Інтернет-технологій у процесах партійної комунікації в контексті трьох основних можливостей даної мережі: розповсюдження інформації, підвищення рівня політичної участі та мобілізації наявних ресурсів[1].

Інтерактивні механізми мережі Інтернет дозволяють політичним партіям будувати комунікаційні зв'язки, не використовуючи традиційні засоби масової інформації (газети, телебачення, радіо), перевагою даного типу комунікації є те що у даному процесі відсутні посередники які інтерпретують меседжі партії (журналісти, блогери, експерти) та супутній з даним процесом комунікативний «шум», який спотворює процес комунікації в цілому.

Також до переваг даного типу організаційної структури можна віднести мережевий характер внутрішньопартійних відносин. На відміну від ієрархічного характеру внутрішньопартійної взаємодії, який притаманний для традиційних структур, мережевий тип взаємодії всередині партії призводить до того, що у даній структурі відсутня будь яка ієрархія, що виражається у розмиванні субординації між членами партії, прихильниками та активістами. У даному контексті усі ці категорії сприймаються як потенційна електоральна база даної партії.

Російський дослідник Л. Сморгунов, аналізуючи подібного роду структури, пише, що кіберпартії представляють собою досить різноманітні за своїми ідеями, формами організації, засобами діяльності та формами активності. В умовах сучасних політичних реалій, вони позиціонують себе як противагу існуючим традиційним партійним структурам. Їх не влаштовують фундаменталістські ідеології сучасних партій, їх організаційна громіздкість, входження їх лідерів в політичний істеблішмент та корупція партійних еліт. Усі ці партії заявляють про свій зв'язок з демократією, яка має бути безпосередньою та йти «знизу». Учасники даних партійних структур додержуються того принципу, що вирішенню проблем які нагромаджуються в суспільстві, заважає громіздкий та неефективний механізм представницької демократії та багатоступінчатий механізм прийняття політичних рішень в державі. У структурному відношенні кіберпартії представляють собою мережеві організації, які будують свою діяльність шляхом створення платформ для мережевої взаємодії організацій, рухів, зацікавлених груп та окремих індивідів[2].

У якості прикладу можна навести такі успішні мережеві структури, як Піратська партія в Німеччині та Рух п'яти зірок Беппе Грілло в Італії. Піратська партія викликала сплеск зацікавлення з боку медіа, цим самим привернув увагу до своєї діяльності з боку молодих активістів. Фактором успіху Руху п'яти зірок Беппе Грілло став перехід межі між політикою та комедією без допомоги традиційних засобів масової комунікації, з боку яких спостерігалось ігнорування даного руху. Цей рух знаходиться на перетині між різними моделями та концепціями демократії, має горизонтальні структурні елементи, але процес прийняття рішень у ньому є вертикальним. Партія немає чіткого ідеологічного забарвлення та поєднує в собі різні електоральні групи.

Також як приклади успішних мережевих партійних структур можна навести Он-лайн партію Канади, яка зараз має назву «Партія звітності, компетентності та прозорості». Дана партійна структура позиціонує себе як єдину федеральну політичну партію, яка дозволяє кожному зареєстрованому виборцю впливати на процеси партійного будівництва та побудови платформи, незалежно від політичних поглядів, вона надає своїм членам право голосувати та коментувати безпосередньо за кожним аспектом партійної діяльності, а також гарантує підзвітність обраних представників[3].

У даному контексті також доцільним було б згадати «Партію свободи» у Нідерландах, яка на парламентських виборах 2017 року здобула друге місце. Її лідер Герт Вілдерс є єдиним членом цієї партії (всі депутати різних рівнів від даної партії є формально безпартійними). Результат цієї партії на виборах обумовлено високою участю нефіксованих членів у діяльності даної структури, високим рівнем політичної участі прихильників даної партії та новітнім технологіям мобілізації електорату.

На сучасному етапі мережеві партійні структури почали відігравати більш важливу роль у політичному просторі, що і підтверджують результати останніх виборів у Європі. Рух Беппе Грілло на виборах до італійського парламенту підтримало близько чверті виборців. Піратська партія

[1] Kosiara–Pedersen, K. (2012) Parties in Cyberspace: The Character and Effect of Cyber–campaigning in 2005 in Denmark and New Zealand. *CVAP Working Paper Series*, 2, 21.

[2] Сморгунов, Л.В. (2014) Сетевые политические партии. *Полис. Политические исследования,* 4, 21–37.

[3] Clarke, A., Margetts, H. (2014) *Governments and citizens getting to know each other, open, closed, and big data in public management reform.* Oxford, Oxford University Press.

Німеччини закріпила свій успіх на регіональному рівні, отримавши 387 мандатів представницьких органів муніципалітетів. Партія «За кращу Угорщину» на виборах до Національних зборів, здобула підтримку більш ніж 20% виборців. Партія «Твій рух», яка раніше мала назву «Рух Палікоти», отримала 10% голосів виборців на виборах до сейму Польщі у 2011 році.

Важливим питанням є фінансування даного типу партійних структур. Якщо традиційні партійні структури спираються переважно на фінансові можливості афілійованих з ними фінансово-промислових груп, та незначною мірою на членські внески, то мережеві партійні структури широко використовують можливості краудфандингових платформ, що дозволяє перейти їм на «народне фінансування» та зменшити або взагалі знівелювати тиск бізнесових кіл. Також, треба звернути увагу на те, що проведення агітаційної кампанії у мережі Інтернет – є дешевим та більш надійним засобом, якщо порівнювати з традиційними засобами ведення передвиборчої кампанії, тому що для виконання робіт з просування політичного бренду у мережі Інтернет, достатнім буде наявність одного кваліфікованого контент-менеджера, заробітна плата якого набагато менша ніж вартість політичної реклами на телебаченні, радіо, газетах та інших традиційних ЗМІ.

Що стосується України, то вітчизняні політичні партії тільки починають будувати комунікаційні стратегії з виборцями та активістами використовуючи можливості мережі Інтернет, але на сьогоднішній день існує ряд недоліків які заважають українським політичним партіям реалізовувати ефективну комунікативну стратегію.

Серед недоліків можна виділити наступні:

– інформація яка публікується українськими політичними партіями у мережі Інтернет не викликає значного інтересу серед користувачів даної мережі;

– відсутність комунікативної складової та зворотного зв'язку. У дуже багатьох випадках, коментарі та запитання користувачів – залишаються без належної відповіді;

– засоби комунікації які використовують українські політичні партії дуже часто дублюють один одного. Наприклад, офіційні сторінки партій у соціальних мережах та партійний сайт містять ідентичну інформацію. Більшість інформаційного контенту, який публікується у соціальних мережах, не є адаптованим до формату соціальних мереж. У той же час ігнорується можливість проведення вебінарів, відео-конференцій, флеш-мобів, соціологічних опитувань та публікації інтерактивних матеріалів для навчання партійних активістів.

– ігноруються можливості краудфандингових платформ для збору коштів на здійснення партійної діяльності, що ставить українські політичні партії у залежність від фінансово-промислових та лобістських угрупувань.

Отже, як висновок можна зазначити, що поява та стрімке зростання мережевих партійних структур є результатом анти-елітарних настроїв та зниження ролі традиційних політичних партій у країнах Європи та Північної Америки. Он-лайн партії надають своїм виборцям можливість реалізовувати свої інтереси, використовуючи віртуальні форми політичної участі.

У даному контексті можна стверджувати, що українські політичні партії використовують здебільшого традиційні форми комунікації з виборцями та традиційні методи агітації та передвиборчої боротьби. В свою чергу, можливості мережі Інтернет використовуються неповною мірою.

Побудова мережевих партійних структур має свої переваги у порівнянні з традиційними партійними структурами як централізованого, так децентралізованого типу. Серед переваг даного типу партійної структури можна виділити такі: суттєва економія матеріальних ресурсів для побудови партійної структури; є надійним засобом залучення широких верств населення, оскільки являє собою синтез неформальних зав'язків та опори на переконання людей; дозволяє встановити оптимальну ступінь співвідношення між підконтрольністю окремих партійних структур (яка надає можливість керівництва ними з центру) та їх автономністю (яка дає можливість прийняття рішень на місцях і дозволяє ініціативність з боку окремих членів); являє собою технологію, яку можна застосувати як при організації взаємодії центральних та регіональних відділень партії, так і при організації роботи конкретного штабу на будь-якому рівні партійної структури.

Аналізуючи даний тип партійної структури, можна зазначити, що використання нових технологій передвиборчої боротьби, форм політичної участі та мережевих інструментів мобілізації електорату несе в собі високий потенціал побудови комунікаційних стратегій між політичними партіями та виборцями, переходу до мережевого принципу партійного будівництва, збільшення рівня участі та мобілізації електоральних мас. З іншого боку, треба звернути увагу на те, що

поширення анти-елітарних настроїв та зниження ролі традиційних партійних структур є загрозою для існування інституту представницької демократії в його сучасному вигляді, тому що дані структури здебільшого носять анти-системний характер.

Серед перспективних напрямів дослідження даної проблематики можна виділити: відмінності побудови мережевих партійних структур у рамках політичних систем різних країн; вплив мережевих партійних структур на формування громадської думки; дослідження методів передвиборчої боротьби, які використовують дані структури; форми внутрішньопартійної демократії, що характерні для даних структур та ін.

References:

1. Bordignon, F., Ceccarini, L. (2013) Five Stars and a Cricket. Beppe Grillo Shakes Italian Politics. *South European Society and Politics,* vol. 18, no. 4, December, 427–449. [in English].
2. Clarke, A., Margetts, H. (2014) *Governments and citizens getting to know each other open, closed, and big data in public management reform.* Oxford, Oxford University Press. [in English].
3. Hartleb, F. (2012). *All Tomorrow's Parties: The Changing Face of European Party Politics.* Brussels, Centre for European Studies. [in English].
4. Kosiara-Pedersen, K. (2012) Parties in Cyberspace: The Character and Effect of Cyber-campaigning in 2005 in Denmark and New Zealand. *CVAP Working Paper Series*, 2, 21 [in English].
5. Margetts, H. (2001) The cyber party. *School of Public Policy*, Univ. College London; Paper to workshop 'The Causes and Consequences of organisational Innovation in European Political Parties', ECPR Joint Sessions of Workshops. Grenoble, 6–11 April. [in English].
6. Smorgunov, L.V. (2014) Setevyie politicheskie partii [Network political parties]. *Polis. Politicheskie issledovaniya* [Polis. Political Studies], 4, 21–37. [in Russian].

Павло Бульдович
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ НЕФОРМАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ У ПОЛІТИЦІ

Pavlo Buldovych
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

THE ESSENCE AND PECULIARITIES OF INFORMAL INSTITUTIONS IN POLITICS

The article examines the problem of informal institutions in politics. In particular, we analyze the main approaches to the definition of "informal institutions" that are based on the distinction between non-institutional patterns of behavior, cultural norms, weak formal institutions on the one hand and informal institutions – on the other. The author suggests that formal and informal "rules of the game" vary only in the degree and the form of expression the basic parameters of the institute itself, not the content or nature. We also give arguments, that it isn't appropriate to exclude norms of political culture from the institutional analysis. In order to avoid methodological reductionism we offered to distinguish such informal institutions as 1) the mechanisms of political decision-making and 2) value political stereotypes of community. Special attention is paid to the problem of the origin of informal institutions in politics, and to the analysis of the roles that informal institutions play in the functioning of formal rules. It is alleged that informal institutions can not only distort the formal institutional formations, reducing their effectiveness, but can also strengthen formal institutions, be their motivational foundation.

Key words: informal institutions, political culture, new institutionalism.

Важливим внеском нової інституціональної теорії в сучасну політичну науку є відкриття неформальних інститутів у політиці. До появи неоінституціоналізму політологія вивчала переважно офіційно закріплені та публічно легітимовані структури, відповідно до яких ідентифікувалися форми правління, політичні режими, конституційний лад загалом тощо. Натомість відносини, котрі виходили за рамки такого аналізу, тематизувалися досить строкато і не охоплювалися єдиним методологічним інструментарієм. Так, дослідники могли ретельно вивчити конституції та відповідний дизайн формальних інститутів пострадянських держав, однак це не пояснювало реальні наслідки функціонування їх політичних систем. Такі фундаментальні чинники політичного життя, як неопатримоніальні відносини, клієнтелізм і корупція або взагалі не були самостійним предметом політологічного аналізу, або досліджувалися без розуміння їх інституціональної природи.

Та попри те, що сучасна політична наука активно звертається до теми неформальних інститутів, їх теоретичний і прикладний статус залишається актуальною науковою проблемою. Передусім, це пов'язано із точністю визначення самого поняття «інститут», а також із поширеними спробами термінологічно розмежувати формальні та неформальні інститути.

Як справедливо відзначає Якубенко В.Д., розробка строго окресленої інституціональної теорії ускладнюється надмірно утилітарним використанням терміну «інститут». «Сім'я – інститут, власність – інститут, організація – інститут, тіньова економіка – інститут… Можливо, сучасна заангажованість цього терміна й не викликає занепокоєння для лінгвістики, але потребує певного вивільнення в рамках інституціональної теорії»[1]. Поділяючи намагання увиразнити базове поняття неоінституціоналізму, слід зауважити, що досить часто «вивільнення» терміну «інститут» спричинює невиправдане звуження або й викривлення його змісту.

Один із найбільш відомих представників нової інституціональної теорії Д. Норт пропонує відрізняти формальні політичні інститути (законодавчо закріплені «правила гри»), створені свідомими людськими зусиллями, від неформальних – суспільних умовностей і кодексів поведінки,

[1] Якубенко, В. Д. (2004). *Базисні інститути у трансформаційній економіці*: Монографія. К.: КНЕУ, 20.

що є більш інертними утвореннями і часто формуються стихійно, без цілеспрямованого задуму конкретних акторів[1]. Аузан А. трактує неформальні інститути як існуючі в пам'яті учасників різних соціальних груп правила, в ролі гаранта яких виступає будь-який учасник групи, який виявив їх порушення[2].

Ґрунтовний підхід до вирішення вказаної проблеми висвітлено також в роботі Г. Хелмке та С. Левітскі. Розрізняючи формальні та неформальні інститути, автори, втім, наголошують на недостатності такого аналітичного прийому, позаяк це призводить до розуміння неформальних інститутів у якості залишкової категорії – в тому сенсі, що так можна назвати практично будь-яку поведінку, яка виходить за рамки неписаних правил чи взагалі ними не передбачена[3]. Тому дослідники пропонують ідентифікувати неформальні інститути шляхом виявлення тих поведінкових закономірностей, котрі не є неформальними інститутами.

По-перше, мова йде про необхідність розрізнення слабких та неформальних інститутів. Наприклад, в більшості латиноамериканських держав зловживання з боку президентської влади уможливлюються завдяки відсутності інституціоналізованих механізмів стримування виконавчої влади. В даному випадку реалізація надмірних повноважень глави держави не перетворюється на неформальний інститут, а є наслідком недіючих або ж взагалі відсутніх обмежувальних правил представницької демократії. Тож здійснення цих повноважень більш доречно називати неінституціоналізованими діями. По-друге, неформальні інститути не слід ототожнювати з іншими неформальними поведінковими закономірностями. В цьому контексті знімання капелюха в церкві можна розглядати як неформальний інститут, тоді як аналогічну дію в ресторані – як стереотип поведінки. Різниця полягає в тому, що в першому випадку порушення умовності тягне за собою осуд спільноти, в другому – хіба що власний дискомфорт. Відтак, щоб називатися неформальним інститутом, поведінка має відповідати конкретним правилам, недотримання яких зумовлює певні санкції. По-третє, варто аналітично розмежовувати неформальні інститути як правила гри та неформальні організації як акторів, що діють в межах цих правил. Нарешті, Хелмке і Левітскі пропонують відрізняти неформальні політичні інститути від політичної культури. На відміну від культури, яка є простором спільних цінностей, неформальні інститути передбачають наявність спільних очікувань акторів, котрі можуть бути не пов'язані з більш широкими соцієтальними нормами. Зазначені маркери ідентифікації неформальних інститутів дозволили авторам дійти наступного визначення: «Неформальні інститути – це прийняті в суспільстві, зазвичай неписані правила, які створюються, стають відомими і нав'язуються поза офіційно санкціонованими каналами»[4].

Продуктивним аспектом цього підходу є диференціація таких неформальних явищ, як інститути, слабкі, погано інституціоналізовані зразки поведінки (умовно кажучи, «недоінститути») та неінститути. Водночас намагання звузити предмет дослідження за рахунок виключення норм політичної культури як складової інституціонального аналізу видається не зовсім обґрунтованим. Якщо робити акцент на спільних очікуваннях (а не на соцієтальних цінностях, як пропонують Хелмке і Левітскі), то виникає проблема їх змістовного розмежування, оскільки культурні цінності також засновані на взаємних очікуваннях акторів, хай подекуди і не таких чітких та однозначних. Загалом же інституціональна інтерпретація культурних норм є радше перевагою неоінституціоналізму, аніж його недоліком, і винесення цієї сфери за рамки аналізу позбавляє неоінституціоналізм значних евристичних можливостей. Наприклад, нідерландський соціолог Г. Хофстеде на основі широкої бази емпіричних досліджень запропонував низку параметрів для характеристики різних культур народів світу[5]. Зокрема, критерій дистанції влади вимірює рівень терпимості членів спільноти до нерівності та ієрархії: чим вищий цей показник, тим більш ієрархізованими є відносини між людьми. І хоч тут йдеться про фундаментальні культурні патерни, без урахування останніх неможливо пояснити домінування авторитарного чи демократичного стилю

[1] Норт, Д. (1997). *Институты, институциональные изменения и функционирование экономики*. Москва: Фонд экономической книги "Начала", 17.
[2] Шаститко, А. Е. (2002). *Новая институциональная экономическая теория*. Москва: Экон. Ф-т МГУ: ТЕИС, 34.
[3] Хелмке, Г. (2007). Неформальные институты и сравнительная политика. *Прогнозис*, 2, 193.
[4] Хелмке, Г. (2007). Неформальные институты и сравнительная политика. *Прогнозис*, 2, 193.
[5] *Теория ценностей Герта Хофстеде: организационные и культурные ценности*. <http://cross-cultural.jimdo.com/исследователи/хофстеде> (2017, березень 29)

управління в конкретному суспільстві. Інший критерій, запропонований Хофстеде, – ставлення до невизначеності. Високий рівень уникнення невизначеності в суспільстві означає, що зміни сприймаються ним як загроза, а тому велику роль тут відіграють строгі соціальні норми, релігія і традиції. В цьому контексті слід згадати поняття «адаптивної ефективності», яке розробляє Д. Норт в рамках концепції інституціональних змін. Адаптивна ефективність, на відміну від неокласичного Парето-оптимуму, передбачає, що найбільш ефективними є ті інститути, котрі дозволяють акторам найкраще пристосовуватися до перманентних змін. Тобто, по суті, культурний стереотип ставлення до невизначеності є безпосереднім чинником, що визначає характер інституціональних змін, і, понад те, враховується як одна з базових одиниць аналізу в новому інституціоналізмі.

На думку автора цієї статті, хибною є також стратегія пошуку змістовно автентичного визначення поняття «неформальний інститут». Очевидно, що і формальні, і неформальні «правила гри» є інститутами, отже, обом феноменам мають бути притаманні базові атрибути інституціональних утворень. Ці атрибути проявляються у формальних та неформальних інститутах з різною інтенсивністю, але завжди зберігають певну структурну оформленість. Іншими словами, ми можемо відрізняти формальні інститути від неформальних лише за ступенем прояву в них структурних параметрів інституту, але не по суті. Відповідно, першочерговим завданням є виявлення тих ознак, котрі дозволяють ідентифікувати певну форму соціальної поведінки як інститут.

Щоб виокремити ці ознаки, звернемося до широковідомого визначення Д. Норта: «Інститути – це правила гри в суспільстві, або, висловлюючись більш формально, створені людиною обмежувальні рамки, котрі організують взаємовідносини між людьми. Відповідно, вони створюють структуру спонукальних мотивів людської взаємодії – будь то в політиці, соціальній сфері чи в економіці. …Інститути зменшують невизначеність, структуруючи повсякденне життя. Вони організують взаємовідносини між людьми, так що коли ми хочемо привітатися з друзями на вулиці, поїхати на автомобілі, купити апельсини, взяти в борг гроші, організувати свій бізнес, схоронити близьких і вчинити будь-які інші дії, з якими зіштовхуємось у буденному житті, ми знаємо (або можемо легко навчитися), як це зробити»[1]. Крім цього, існування інститутів передбачає наявність механізмів контролю за дотриманням визначених рамок поведінки. Нарешті, Норт зазначає, що люди створюють інститути для досягнення певних цілей, тобто використовують їх як інструменти максимізації цільових функцій.

Отже, характеризуючи інститут, ми можемо аналітично виокремити такі його компоненти і властивості: 1) наявність правил, як обмежувальних рамок людської поведінки, що усувають невизначеність і задають мотивацію в ході відносин між акторами; 2) санкції, передбачені за порушення цих правил, як засіб подолання опортуністичної поведінки акторів; 3) здатність забезпечувати досягнення індивідуальних і колективних цілей, зокрема максимізувати вигоду; 4) певний характер створення людьми – стихійний або свідомий.

Цей набір параметрів однаково властивий формальним і неформальним закономірностям відносин, якщо ми говоримо про них як про інститути. Разом з тим, формальні інститути унаочнені в чітких писаних правилах (конституції, норми законодавства, статути), в той час як неформальні – зазвичай у менш конкретизованих неписаних нормах та умовностях (політичні традиції, кодекси поведінки, норми парламентської етики). Санкції формальних інститутів виражені в конкретних механізмах відповідальності, дієвість яких на політичному рівні забезпечується монополією держави на примус (штрафи, обмеження чи позбавлення волі). Натомість санкції в межах неформальних інститутів часто неявні, приховані, стосуються обмеженого кола осіб (хоч і не завжди) та проявляються як у вигляді покарання за недотримання правил (погрози, фізична розправа, відставка з посади через порушення неписаних етичних норм), так і в формі унеможливлення діяльності в межах даної спільноти і відповідних обмежень (виключення з групи, обструкції з боку її учасників). Формальні політичні інститути мають універсальний характер і декларують досягнення спільних цілей та вигоди для всіх (загальний добробут, безпека, захист прав і свобод), натомість неформальні можуть бути як інструментом вигоди для більшості членів спільноти, так і преференцій для вузького кола осіб (корупція, кланові відносини). У разі ж, якщо формальні правила спрямовані на досягнення партикулярної вигоди, то це обов'язково відбувається

[1] Норт, Д. (1997). *Институты, институциональные изменения и функционирование экономики*. Москва: Фонд экономической книги "Начала", 8.

на легальних і легітимних засадах, у спосіб, що є загальноприйнятим, тобто момент універсальності зберігається. Врешті, поява формальних інститутів є продуктом свідомого і цілеспрямованого людського задуму (прийняття законів), неформальні – часто з'являються стихійно або ж закріплюються як випадкові наслідки цілеспрямованих дій (наприклад, система «амакударі» в післявоєнній Японії, яка стала своєрідною імпровізацією японських лідерів і полягає в призначенні відставних державних чиновників на ключові посади в приватних корпораціях[1]).

Загалом, аби уникнути методологічного редукціонізму, доцільно розглядати неформальні інститути принаймні в двох формах і рівнях функціонування: 1) як процедурні механізми політичного процесу, інструменти й методи прийняття політичних рішень та 2) як ціннісні, звичаєві політичні установки спільноти. Як зазначалося, увага лише до першого рівня значно обмежує пояснювальний потенціал неоінституціоналізму. Так, неформальне правило «dedazo» в Мексиці (призначення президентом своїх наступників в обхід демократичних процедур) або консоціаціативні традиції в Нідерландах, Швейцарії, Австрії та Бельгії є конкретними політичними механізмами в арсеналі політичних еліт. Разом з тим, ефективність постколоніальної сінгапурської бюрократії (формально схожої з неефективними бюрократичними системами Індонезії та Філіппін) неможливо пояснити без урахування неформальних правил меритократії та високого рівня дисциплінованості чиновницького апарату – норм, що стосуються більшою мірою культурних цінностей, аніж взаємних очікувань в рамках процедурних політичних механізмів[2].

Однією з центральних проблем вивчення неформальних інститутів є їх походження, або з'ясування тих мотивів, якими актори керуються при створенні неформальних правил. Г. Хелмке і С. Левітскі виокремлюють три основних мотиви. По-перше, необхідність у неформальних інститутах виникає через неповноту формальних інститутів, які не здатні передбачити всі варіанти поведінки. Тому в рамках формалізованих бюрократичних і законодавчих норм актори створюють неофіційні правила і процедури, котрі спрощують їх роботу або ж стосуються тих проблем, які не передбачені в формальних правилах. По-друге, неформальні інститути можуть бути «запасною» стратегією для акторів, які прагнуть діяти в рамках формальних правил, але з тих чи інших причин не завжди здатні досягти відповідних інституціональних рішень. Наприклад, політичні сили, що прийшли до влади в Чилі після повалення диктатури Піночета, вдалися до укладення неформальних угод про розподіл влади в країні, оскільки не мали змоги внести необхідні зміни до конституції 1980 року. В цьому випадку актори створюють неформальні інститути, бо вважають цей спосіб менш витратним, аніж створення формальних норм. Ще одним прикладом може бути післявоєнна Італія, де центристські партії задля недопущення комуністів і неофашистів до влади розробили своєрідну формулу недопущення останніх до участі в коаліції замість того, щоб приймати в парламенті новий закон про мажоритарну виборчу систему, спрямований на посилення великих поміркованих партій. По-третє, неформальні інститути часто дозволяють реалізувати дії, які широко апробуються де-факто, але не піддаються універсалізації через етичну амбівалентність і офіційну неприйнятність у суспільстві. Так, попри широке розповсюдження корупції в різних державах, жодна з них не легалізувала це явище. В багатьох країнах проституція, евтаназія, аборти, вживання легких наркотиків формально заборонені, але ніхто з ними не бореться. А бразильські поліцейські свого часу взагалі отримували низку преференцій по службі за позасудові розправи з кримінальним елементом[3].

Виявлення цих мотивів (звісно, далеко не вичерпних) дозволяє зробити висновок про те, що існування неформальних інститутів відображає змістовну реальність суспільного розвитку, його рушійні сили та суперечності. Якщо формальні інститути задають універсальні нормативні вектори соціально-політичної динаміки, то неформальні виникають як наслідок неможливості універсалізації певних правил. Вони вказують на реальну конфігурацію сил в суспільстві та нерівномірність розподілу ресурсів політичної діяльності.

Неформальні інститути виступають в ролі своєрідних амортизаторів формальних інститутів, вони дозволяють вирішувати проблеми, які часто неможливо вирішити при існуючому співвідношенні сил акторів, їх преференцій і цілей діяльності з одного боку та строгих формальних норм – з іншого. Так, в парламенті Бельгії склався неформальний механізм прийняття політичних рішень, відомий як «бельгійський морозильник», коли складні й суперечливі рішення відкладають

[1] Хелмке, Г. (2007). Неформальные институты и сравнительная политика. *Прогнозис*, 2, 189.
[2] Хелмке, Г. (2007). Неформальные институты и сравнительная политика. *Прогнозис*, 2, 189.
[3] Хелмке, Г. (2007). Неформальные институты и сравнительная политика. *Прогнозис*, 2, 200-201.

до тих пір, поки не настане кращий момент для їх ухвалення, тобто не зміняться позиції акторів і з'являться підстави для консенсусу. Колективний глава держави в Швейцарії – Федеральна рада – формується за так званою «магічною формулою», тобто у відповідності до неформальних домовленостей, які передбачають збалансоване представництво від регіонів і мовних груп, але без чітких квот, почергове зайняття поста президента і віце-президента Конфедерації сімома членами Федеральної ради, а також неформальний розподіл місць у ній між політичними партіями[1].

Зважаючи на багатоманітність емпіричних різновидів, неформальні інститути можуть відігравати різну роль у функціонуванні формальних інститутів, зокрема виступати в якості придатків останніх (як таких, що підсилюють їх, так і деформуючих, котрі знижують ефективність формальних правил); основи, на базі якої виникають і закріплюються формальні інститути; в ролі автономних інституціональних альтернатив офіційним установленням тощо. Однак в сучасній політології чи не найбільшого поширення набула традиція розуміння неформальних інститутів як таких, що підривають формальні, здійснюють їх ерозію та заважають розвитку ефективної інституціональної структури суспільства. Вірогідно, це пов'язано з дослідженнями режимних трансформацій багатьох постколоніальних країн, передусім держав латинської Америки, та пострадянських суспільств, які імпортували західні ліберально-демократичні інститути, однак ті виявилися нежиттєздатними в силу інертності минулих соціетальних порядків цих країн. Копіювання західних формальних інститутів не принесло їм економічного процвітання і політичної стабільності, у зв'язку з чим Меркель і Круасан охарактеризували відповідні режими як дефектні демократії[2]. Саме ця обставина зумовила поширене трактування процесу «неформальної інституціоналізації» як систематичної деконструкції інститутів. Натомість поза увагою дослідників тривалий час залишалась та позитивна роль, яку неформальні інститути відіграють не просто в суспільстві загалом, а й безпосередньо у функціонуванні формальних інститутів. В цьому контексті слід зазначити, що основою стабільного існування будь-якої інституціональної системи, по суті, є неформальні мотиви. Скажімо, стабільність і ефективність президентської республіки в США є не стільки наслідком досконалої системи формальних інститутів влади (аналоги яких виявилися вкрай недієвими в інших країнах), скільки в певних неформальних політичних традиціях (наприклад, вміння гідно програвати вибори, недовикористання деяких формальних повноважень органами влади та двопартійний консенсус з найважливіших питань)[3]. Ба більше, відсутність неформальної мотивації взагалі унеможливлює реалізацію формальних норм поведінки. Яскравим прикладом цього може бути так званий італійський страйк – саботаж професійної діяльності шляхом строгого дотримання посадових інструкцій, бюрократичних норм і процедур, що призводить до суттєвого зниження продуктивності роботи або її повного паралізування, адже діяти виключно за інструкціями в реальному житті практично неможливо. Цей приклад добре засвідчує, що наявність самих лише «правил гри» є необхідною, але недостатньою підставою ефективного функціонування інститутів; для цього потрібна суб'єктивна переконаність акторів у правильності, справедливості чи вигідності інституціональної поведінки. В тих випадках, коли колективні переконання і традиційні алгоритми поведінки акторів, виражені в певних неформальних інститутах, є конгруентними цілям формальних інститутів, останні є ефективними. Натомість в разі неспівпадіння або дисонансу неформальних переконань і формальних правил ефективність формальних інститутів залишатиметься низькою.

Загалом можна зробити висновок про те, що дослідження неформальних інститутів потребує ґрунтовних польових досліджень, спрямованих на емпіричне вивчення поточної констеляції політичних сил, їх ресурсних диспозицій, стратегій, мобілізаційних можливостей і т.п. Без цих даних зрозуміти реальні наслідки функціонування формальних інститутів найчастіше просто неможливо.

[1] *Теория консоционализма Аренда Лейпхарта*. <http://www.kazanfed.ru/publications/kazanfederalist/n21-22/9/> (2017, березень 29).

[2] Меркель, В. Круассан, А. (2002). Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях. *Политические исследования.*

[3] Хелмке, Г. (2007). Неформальные институты и сравнительная политика. *Прогнозис*, 2, 191.

References:

1. Bol'shakov, I. (2011). Politicheskaja kul'tura, neformal'nye instituty i stabil'nost' sistemy [Political culture, informal institutions and the stability of the system]. *Vlast'* [Power], 2, 70-73 [in Russian].
2. Helmke, G., Levitski, S. (2007). Neformal'nye instituty i sravnitel'naja politika [Informal institutions and comparative politics]. *Prognozis* [Prognosis], 2, 188–211 [in Russian].
3. Lauth, H.-J. (2000). Informal institutions and democracy. *Democratization*, 7 (4), 21–50 [in English].
4. Merkel', V., Kruassan, A. (2002). Formal'nye i neformal'nye instituty v defektnyh demokratijah [Formal and informal institutions in defective democracies]. *Politicheskie issledovanija* [Political Studies], 2, 20-31 [in Russian].
5. Nort, D. (1997). *Instituty, institucional'nye izmenenija i funkcionirovanie ekonomiki* [Institutions, Institutional Changes and Economic Performance]. Moscow: Fond ekonomicheskoj knigi «Nachala» [in Russian].
6. Pivtorak, I. O. (2004). Formal'ni i neformal'ni insty'tuty' v liberal'ny'x demokratiyax [Formal and informal institutions in liberal democracies]. *Naukovi praci ONAZ im. O.S. Popova* [Scientific papers of ONAT named after A. S. Popov], 3, 132-133 [in Ukrainian].
7. Shastitko, A. E. (2002). *Novaia institutcionalnaja ekonomicheskaja teorija* [New institutional economic theory]. Moscow: Ekon. F-t MGU: TEIS [in Russian].
8. *Teorija cennostej Gerta Hofstede: organizacionnye i kul'turnye cennosti* [The value theory of Geert Hofstede: organizational and cultural values]. <http://cross-cultural.jimdo.com/исследователи/хофстеде> [in Russian].
9. *Teorija konsocionalizma Arenda Lejpharta* [The theory of consociationalism of Arend Lijphart]. <http://www.kazanfed.ru/publications/kazanfederalist/n21-22/9/> [in Russian].
10. Yakubenko, V. D. (2004) *Bazy'sni insty'tuty' u transformacijnij ekonomici: Monografiya* [Basic institutions in the transforming economy: Monograph]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

Сергій Горблюк
Національна академія державного управління при Президентові України

ПРОЦЕС РОЗРОБКИ СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ

Serhii Horbliuk
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

PROCESS OF DEVELOPING A STRATEGY ON FORMATION OF REGIONAL INNOVATION SYSTEM

The article examines process of developing strategy on formation of regional innovation system. It is determined that this process should include the following steps: establishment of the regional management system opportunities in the formation and implementation of effective innovation policy; organization of policy development; analyses of the regional innovation system formation, including the quality of its relationships; choosing among alternative models the proper model of regional innovation system and related regional innovation policy; outlining of policy measures and the expected sequence of their execution; substantiation of policy monitoring system and evaluation. This process of the strategy development of regional innovation system allows revealing the relationship and sequence of steps to determine innovative priorities and goals and developing an appropriate regional innovation policy which ensures their achievement.
Key words: region, regional innovation system, regional innovation policy, development of a strategy.

Стратегічне планування формування регіональної інноваційної системи (РІС) спрямоване на обґрунтування та ухвалення найважливіших рішень щодо інноваційного розвитку регіону, визначення бажаного майбутнього стану території та способу його досягнення, що базується на аналізі внутрішнього потенціалу та її зовнішнього оточення і полягає у формуванні узгоджених основними суб'єктами РІС дій, на реалізації яких концентруються їх зусилля та ресурси.

Стратегія формування інноваційної системи регіону повинна:

– забезпечувати вироблення єдиної позиції і загального розуміння усіма суб'єктами РІС змін, що відбуваються в інноваційній сфері регіону, налагодити їх цілеспрямовану взаємодію та узгодити "правила гри" для їх спільної роботи;

– встановлювати пріоритети розвитку інноваційної діяльності в регіоні та консолідувати зусилля і потенціал усіх суб'єктів РІС на реалізації обраних пріоритетів розвитку;

– визначати план дій суб'єктів РІС щодо розвитку інноваційної діяльності в регіоні;

– враховувати стратегію розвитку регіону, стратегію інноваційного розвитку держави та узгоджуватися з стратегіями розвитку галузей та інноваційними стратегіями розвитку суб'єктів РІС, що функціонують у регіоні;

– забезпечити створення і посилення іміджу регіону як привабливого для інвестицій у інноваційний розвиток.

Мета статті – визначити основні етапи процесу розробки стратегії формування регіональної інноваційної системи та здійснити покрокову деталізацію кожного з них.

Так, успішна розробка стратегії формування РІС потребує послідовного проходження певних стадій. В цілому, алгоритм розробки стратегії формування інноваційної системи регіону має включати такі етапи:

1) з'ясування можливостей системи регіонального управління у формуванні і впровадженні ефективної інноваційної політики;

2) організації діяльності щодо розробки політики;

3) проведення аналізу стану сформованості РІС, у тому числі якості її взаємозв'язків;

4) визначення з поміж альтернативних моделей моделі РІС та відповідної моделі регіональної інноваційної політики;

5) окреслення очікуваних заходів політики та послідовності їх виконання;
6) обґрунтування системи моніторингу політики та її оцінювання.

Інноваційна політика регіональних органів влади як важливий фактор розвитку економіки передбачає тісний взаємозв'язок між суб'єктами РІС. При цьому необхідно враховувати, що регіональна інноваційна політика – це складова економічної політики регіональних органів влади щодо створення сприятливих умов для торгово-виробничої, агропромислової, будівельно-промислової та науково-виробничої інтеграції всіх інституційних форм господарювання. Регіональна економічна і, відповідно, інноваційна політика багато в чому визначається господарською структурою регіону, ключове значення в якій мають бюджетоформуючі підприємства, тобто такі підприємства, які формують основну частку дохідної частини регіонального бюджету, безпосередньо зумовлюють соціальну стабільність у регіоні в результаті залучення в виробничу діяльність значного числа трудових ресурсів.

В рамках інноваційної політики регіональним органам влади доцільно координувати діяльність академічного, вузівського та галузевого секторів науки, перепрофілювали їх на вирішення практичних завдань реструктуризації економіки регіону, в тому числі на цілі розширення експорту, імпортозаміщення, формування регіонального господарського комплексу, що має власну спеціалізацію на єдиному національному ринку.

На етапі організації діяльності щодо розробки політики здійснюються ініціювання розроблення стратегії формування РІС та утворення робочої групи з представників організаційно-координаційної, науково-освітньої, підприємницької та інфраструктурної підсистем РІС. Від того, яких осіб буде запропоновано до роботи в ній і як буде організована робота, залежатиме рівень врахування інтересів суб'єктів усіх підсистем РІС.

Варто зазначити, що робоча група має стати головним координаційним органом процесу стратегічного планування інноваційного розвитку регіону, що утворюється для обговорення і затвердження всіх ключових рішень[1]. Зокрема підготовка для розгляду і затвердження обласною радою пріоритетів інноваційного розвитку регіону, базової версії тексту стратегії; відбір заходів і проектів, що рекомендуються для першочергової реалізації; розгляд проекту плану дій регіональних органів публічної влади щодо реалізації регіональної стратегії інноваційного розвитку регіону тощо.

У процесі стратегічного планування інноваційного розвитку регіону може виникати необхідність у створенні так званих цільових підгруп, що займаються детальним опрацюванням окремого стратегічного напряму. Діяльність регіональної робочої групи та робочих груп за пріоритетами вимагає виконання значного обсягу організаційно-технічної роботи, що вимагає спеціально призначених ресурсів та персоналу для розроблення та впровадження стратегії на різних етапах згідно з попередньо визначеним графіком.

Проведення аналізу стану сформованості РІС, у тому числі якості її взаємозв'язків передбачає детальну діагностику поточного стану інноваційного розвитку регіону. Вона передбачає насамперед проведення аналізу наявної науково-освітньої та інноваційної інфраструктури, статистичних показників, соціологічного та експертного аналізу за результатами опитування суб'єктів РІС щодо особливостей протікання інноваційних процесів у регіоні, а також стратегічного аналізу.

Аналіз і оцінювання інноваційного потенціалу є ключовими процесами стратегії формування РІС. Необхідність аналізу інноваційного потенціалу регіону стала ключовим фактором історії інноваційних стратегій Європи. В даному випадку акцентується увага на аналізі потреб і бар'єрів малих і середніх підприємств в інноваціях, а також оцінка сприяння інфраструктури регіону впроваджувати дані інновації у виробництво.

Сучасним науковим підходом у виборі пріоритетів інноваційного розвитку та методологічного інструментарію в розробці заходів щодо формування РІС є форсайт. Історії успішного розвитку багатьох регіонів Європейського Союзу на основі застосування політики мережевої взаємодії свідчить, що згуртування багатьох підприємств відбувалось в результаті використання методу форсайту при формуванні інноваційних кластерів та побудові їх мережевої інфраструктури[2].

Форсайт (від англ. *foresight* – погляд у майбутнє, передбачення) – це дослідження з метою виявлення нових пріоритетних напрямів інноваційного розвитку та можливих технологічних перспектив, які за умови інвестування та організації систематичної роботи зможуть

[1] Берданова, В. О., Вакуленко, В. М. (2013). *Інструменти регіонального розвитку в Україні*. Київ: НАДУ, 85.
[2] Skonieczny, J., Świda, A. (2006). Foresight i benchmarking jako narzędzia wywiadowcze wykorzystywane w kreowaniu polityki rozwoju regionów europejskich. *Informacja w zintegrowanej Europie*. Warszawa: Difin.

у довгостроковій перспективі істотно вплинути на соціально-економічний розвиток країни, регіону, галузі або корпорації[1].

Визнання форсайта як специфічного методу публічного управління означає виявлення та реалізацію шляхів для підвищення соціально-економічної ефективності інноваційної діяльності регіону.

Форсайт у ході свого становлення розвився в цілісну концепцію. Основними принципами цієї концепції є:

– залученість різних суспільних сил – бізнесу, наукового співтовариства, органів публічної влади та суспільства в обговорення та зіставлення довгострокових прогнозів, стратегій розвитку, вироблення більше повного комплексного бачення майбутнього, досягнення консенсусу та узгодження шляхів досягнення майбутнього;

– комунікація учасників;

– концентрація на довгостроковому періоді;

– координація, яка означає, що наука та технологія оцінюються у зв'язку з економічними та соціальними досягненнями;

– консенсус – необхідність злагодженої роботи бізнесу, наукового співтовариства, органів публічної влади та суспільства, які намагаються прийти до згоди на основі розроблених фахівцями сценаріїв розвитку суспільства;

– системність процесу, заснована на структурованих міркуваннях експертів[2].

Результати прогнозу зіставляються з відомими або експертно встановленими результатами розвитку досліджень, розробок та інновацій в успішних РІС світу в цілому, що дозволяє оцінити потенційну для власних суб'єктів інноваційної системи регіону та ухвалити рішення щодо підтримки найбільш перспективних напрямів досліджень і розробок.

Важливою метою пошуку, поширення і використання нових інноваційних знань у регіоні є досягнення унікальних конкурентних переваг, здатність швидко виявляти зміни в зовнішньому середовищі та вчасно реагувати на них. Для проведення процесу пошуку відповідних інновацій актуальним є використання концепції бенчмаркінгу, яка спрямована на виявлення та імплементації найкращого досвіду в інноваційній сфері успішних регіонів.

В управлінській діяльності бенчмаркінг розглядається як особлива процедура введення в практику технологій, стандартів і методів роботи кращих організацій, функціонування територіальних соціально-економічних систем (міст, областей, країн тощо)[3].

Впродовж останніх років бенчмаркінг застосовують в діяльності організацій публічного та приватного секторів щодо формування РІС як методологію оцінювання їх сучасного стану для визначення перспектив регіональної політики в інноваційній сфері, розроблення стратегічних планів, а також як інструмент впровадження результатів інноваційної діяльності.

Використання бенчмаркінгу у напрямі розробки стратегії формування РІС дозволяє:

– бути обізнаними про кращі практики інноваційного розвитку, що застосовуються в інших регіонах;

– об'єктивно оцінити досягнуті результати в порівнянні з іншими регіонами;

– визначити сильні сторони та слабкі місця РІС, конкурентні переваги та недоліки, а також пріоритетні проблеми, що потребують вирішення;

– обґрунтувати управлінські рішення та заходи формування РІС.

У цілому бенчмаркінговий підхід дає можливість запозичити кращий досвід інших регіонів щодо формуванні інноваційних систем. Його значення полягає у пошуку та використанні даних для інформаційного забезпечення процесу розробки регіональної інноваційної політики, оскільки управлінські рішення мають ґрунтуватися на всебічному аналізі даних, що передбачає використання кількісних та якісних оцінок інноваційного розвитку інших територій.

[1] Шевченко, Л. (2014). Форсайт вищої освіти: актуальність для України. *Україна: аспекти праці*, 3, 21–27.
[2] Ємельяненко, Л. М. (2008). Форсайт-методологія стратегічного управління інноваційним розвитком суспільства. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені В. Даля*, 10, 3.
[3] Бліщук, К. М., Крупник А. С., Матвіїшин Є. Г. (2014). *Прогнозування розвитку територій. Бенчмаркінг.* Київ: К.І.С., 10.

У пропозиції Європейської Комісії щодо політики гуртування на період 2014-2020 рр.[1] потреба в інноваціях є однією із пріоритетних для регіону. Комісія очікує в тому числі від регіональних органів влади підготовку стратегії досліджень та інновацій в інтересах т. зв. розумної спеціалізації для зміцнення РІС, в такий спосіб максимізуючи вигоди від зростання комерціалізації знань у регіоні.

Розумна спеціалізація – це виявлення унікальних функцій і активів, підкреслення конкурентних переваг кожного регіону та зосередження уваги регіональних партнерів на баченні майбутнього розвитку. Вона вимагає співпраці підприємств, дослідницьких центрів, університетів, неурядових організацій, регіональних органів публічної влади та ін. з метою виявлення найперспективніших галузей спеціалізацій, а також слабких сторін і перешкод на шляху впровадження інновацій у регіонах. Це спрямовано на зміцнення РІС, збільшення потоку знань і розповсюдження користі інновацій у регіональній економіці, оптимальне використовування їх потенціалу через найбільше пристосування можливих напрямів розвитку науки і освіти у цих регіонах до їх конкретних соціально-економічних умов.

Для задоволення цих завдань Європейською Комісією був обраний тематичний підхід. Тематичний підхід до створення інноваційної стратегії та інноваційної політики у регіоні вказує на концентрацію уваги щодо використання ендогенного потенціалу для зростання регіону і досягнення переваги в глобальному масштабі. Він відображає положення Європейської Комісії про те, щоб оновлені регіональні інноваційні стратегії ґрунтувались на ідеї чотирьох "С":

– *choices* (вибори) – зазначення кількості інвестиційних пріоритетів про підприємницький потенціал та перспективні напрями спеціалізації;

– *competitive advantage* (конкурентні переваги) – побудова на поточній економічній спеціалізації регіону та мобілізації талантів завдяки поєднанню потреби і можливості сектору досліджень, розвитку промисловості та бізнесу;

– *critical mass* (критична маса) – спрямування на розвиток світового класу кластерів та створення простору для різноманітних міжсекторних зв'язків, що прискорюють процеси диверсифікації в умовах росту участі в міжрегіональних мережах;

– *collaborative leadership* (колективне керівництво) – включення до інноваційних процесів не тільки навчальних закладів, компаній і публічних органів, але й користувачів інновацій[2].

За результатами пройдених етапів здійснюється побудова плану дій відповідно до обраної моделі інноваційної політики. Зокрема для кожного із визначених пріоритетів інноваційного розвитку регіону формулюються стратегічні та оперативні цілі, розроблюються проектні завдання.

Стратегічні цілі призначені для конкретизації пріоритетів у середньостроковій перспективі та утворюють рамки, в яких прийматимуться рішення щодо конкретних оперативних цілей та завдань. На досягнення стратегічних цілей спрямовані оперативні цілі (окремі проекти чи програми), які визначають стратегічні цілі кількісно, мають терміни виконання та пов'язують стратегічну діяльність з поточною і з бюджетним плануванням. Проектними завданнями є конкретні заходи, які необхідно здійснити для досягнення стратегічних і оперативних цілей. Для їх виконання призначаються конкретні відповідальні особи – суб'єкти РІС та визначаються терміни виконання.

Стратегічні та оперативні цілі необхідно чітко формулювати, оскільки вони впливають на подальші рішення. Для цього існує ряд методик, однією з найбільш поширених і дієвих з яких є постановка "розумних" цілей з використанням SMART-критеріїв (від англ. *smart* – розумний). Згідно з даного підходу ціль повинна бути:

– конкретною *(specific)* – ціль повинна бути чітко сформульована, інакше в підсумку можна досягти результату, який відрізняється від запланованого;

– вимірною *(measurable)* – якщо у цілі не буде будь-яких вимірних параметрів, тоді неможливо визначити, чи досягнутий результат;

– досяжною *(achievable)* – ціль використовується як стимул для вирішення певних завдань і, як наслідок, подальшого просування вперед за рахунок досягнення успіху; варто ставити досить складну ціль, що вимагає зусиль, але водночас мати на увазі, що вона повинна бути досяжною;

---

[1] Foray, D. (2009). Understanding "Smart Specialistaion". *The questions of R&D Specialistaion: Perspectives and Policy implications, Institute for Perspective Technological Studies.* Seville: Joint Research Centre, 19–27.

[2] Бжуска, Я., Пика Я. (2012). Розумна спеціалізація регіону. *Електронний науковий архів Науково-технічної бібліотеки Національного університету «Львівська політехніка»* <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/25853/1/65-362-366.pdf> (2017, April, 01).

– зорієнтованою на результат *(result-oriented)* – ціль повинна формулюватися з огляду на результат, а не на проведену роботу, таким чином досягається ефективність;

– визначеною у часі *(time-bound)* – ціль, яка співвідноситься з конкретним часовим терміном; будь-яка ціль повинна бути здійсненна в певному часовому вимірі, та бути прив'язаною до обґрунтованих термінів її досягнення[1].

При побудові плану дій стратегії формування РІС, з огляду на реально існуючі і створювані умови науково-технічного розвитку, соціально-економічну та геополітичну специфіку регіону, визначаються заходи і завдання, які загалом формують напрями розвитку підсистем РІС. Власне одним з найбільш складних завдань стратегічного планування інноваційного розвитку є технологізація досягнення цілей, розкладання пріоритетів інноваційного розвитку на конкретні завдання. В цьому аспекті важливим завданням регіонів є підготовка фахівців високої кваліфікації, які б вміли розробляти ефективні технології інноваційного розвитку, враховуючи регіональні особливості[2].

На останніх етапах розробки стратегії формування РІС передбачає створення системи моніторингу політики та її оцінювання з метою налагодження ефективного зворотного зв'язку для відстеження та за необхідністю своєчасного коригування відхилень у ході виконання завдань.

Система моніторингу стратегії формування РІС має передбачати моніторинг фінансування та реалізації заходів стратегії, виконання результативних показників. В цілому, моніторинг включає;

– моніторинг ситуації (стосується оцінки визнання конкретного факту змін чи відсутності змін щодо формування РІС (загальні тенденції інноваційного розвитку регіону, залучення інвестицій, розвитку інноваційного підприємництва, комерціалізації розробок, поширення нових знань тощо).

– моніторинг процесу (стосується тривалого часу і покликаний оцінити прогрес в реалізації стратегії, успішність впровадження планів дій (програм та проектів), досягнення короткострокових та середньострокових результатів, виявити потреби необхідних коригувань чи змін у діях та планах)[3].

У міру виникнення необхідності глибшого й масштабнішого аналізу взаємозв'язку між проблемами та запитами суб'єктів РІС, на формування якої спрямовані заходи стратегії, та станом їх упровадження проводиться оцінювання стратегії формування РІС.

Основні види оцінювання залежно від його місця в циклі стратегічного планування такі: 1) попереднє оцінювання – здійснюється на етапі розроблення стратегії формування РІС (мета – спрогнозувати успішність майбутньої стратегії щодо формування РІС); 2) проміжне оцінювання – здійснюється в процесі виконання стратегії (мета – визначити рівень досягнення цілей стратегії та чинників, що сприяють (заважають) її успішному виконанню; результати проміжного оцінювання є основою для внесення змін у змістові елементи та процес реалізації стратегії інноваційного розвитку задля досягнення визначених нею результатів, зокрема коригуванню піддають процес або механізми реалізації стратегії); 3) підсумкове оцінювання – здійснюється по завершенні реалізації стратегії (мета – визначити результати стратегії для формування РІС та вивчити позитивний і негативний досвід для уникнення помилок у майбутньому).

Таким чином, стратегія формування РІС – це документ, яким мають керуватися усі суб'єкти інноваційної системи регіону з метою її успішного формування. Вона повинна базуватися на послідовності вищевикладених етапів, зокрема результатах з'ясуванню можливостей системи регіонального управління у формуванні і впровадженні ефективної інноваційної політики, аналізу інноваційного розвитку території, форсайту, бенчмаркінгу, визначені пріоритети з урахуванням розумової спеціалізації, стратегічні та оперативні цілі, завдання й функції, які повинні виконувати суб'єкти організаційно-координаційної, науково-освітньої, підприємницької та інфраструктурної підсистем РІС, систему моніторингу та оцінювання.

Розглянутий процес розробки стратегії формування РІС дозволяє простежити взаємозв'язок і послідовність кроків по визначенню інноваційних пріоритетів і цілей розвитку та розробленню

[1] Берданова, В. О., Вакуленко, В. М. (2013) *Інструменти регіонального розвитку в Україні*. Київ: НАДУ, 169.
[2] Дегтярьова, І. О. Інструменти інноваційного розвитку регіону: зарубіжний та вітчизняний досвід застосування. *Електронна бібліотека academy.gov.ua.* <http://academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10diovdz.pdf> (2017, April, 01).
[3] Васильченко, Г., Парасюк, І., Єременко Н. (2015). *Планування розвитку територіальних громад.* Київ: ВІ ЕН ЕЙ, 100.

відповідної регіональної інноваційної політики, яка забезпечить їх досягнення. Різноманіття теоретичних і практичних підходів до реалізації стратегій інноваційного розвитку регіонів свідчить, що механізми реалізації можуть спрощуватися, уточнюватися, коригуватися, доповнюватися в залежності від масштабів і складності вирішуваних завдань. Загалом, регіональна політика спрямована на формування успішної інноваційної системи регіону потребує впровадження ефективного механізму розробки стратегії формування РІС.

References:

1. Berdanova, V. O., Vakulenko, V. M. (2013). *Instrumenty rehional'noho rozvytku v Ukrayini* [Tools of regional development in Ukraine]. Kyiv: NADU. [in Ukrainian].
2. Blishchuk, K. M., Krupnyk A. S., Matviyishyn Ye. H. (2014). *Prohnozuvannya rozvytku terytoriy. Benchmarkinh* [Prognostication of territorial development. Benchmarking]. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
3. Bzhuska, Ya., Pyka Ya. (2012). Rozumna spetsializatsiya rehionu. [Smart specialization of a region]. <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/25853/1/65-362-366.pdf> (2017, April, 01). [in Ukrainian].
4. Dehtyar'ova, I. O. *Instrumenty innovatsiynoho rozvytku rehionu: zarubizhnyy ta vitchyznyanyy dosvid zastosuvannya* [Tools of the regional innovative development: foreign and domestic experience]. <http://academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10diovdz.pdf> (2017, April, 01). [in Ukrainian].
5. Foray, D. (2009). Understanding "Smart Specialistaion". *The questions of R&D Specialistaion: Perspectives and Policy implications, Institute for Perspective Technological Studies.* Seville: Joint Research Centre, 19–27. [in English].
6. Shevchenko, L. (2014). Forsayt vyshchoyi osvity: aktual'nist' dlya Ukrayiny [Forsyth of higher education: topicality for Ukraine]. *Ukrayina: aspekty pratsi* [Ukraine: aspects of labor], 3, 21–27. [in Ukrainian].
7. Skonieczny, J., Świda, A. (2006). Foresight i benchmarking jako narzędzia wywiadowcze wykorzystywane w kreowaniu polityki rozwoju regionów europejskich [Foresight and benchmarking as intelligence tools used in the development of European regions development policy]. *Informacja w zintegrowanej Europie [Information in the integrated Europe]*. Warszawa: Difin. [in Polish].
8. Vasyl'chenko, H., Parasyuk, I., Yeremenko N. (2015). *Planuvannya rozvytku terytorial'nykh hromad* [Planning of local communities development]. Kyiv: VI EN EY. [in Ukrainian].
9. Yemel'yanenko, L. M. (2008). Forsayt-metodolohiya stratehichnoho upravlinnya innovatsiynym rozvytkom suspil'stva [Forsyth methodology of strategic management of innovative social development]. *Visnyk Skhidnoukrayins'koho natsional'noho universytetu imeni V. Dalya* [Journal of East Ukrainian National University named after V. Dal], 10. [in Ukrainian].

Руслан ЧОРНОЛУЦЬКИЙ, к. ю. н., докторант
Інститут законодавства Верховної Ради України

НОРМОПРОЕКТУВАННЯ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ПАРАДИГМА ПРОЦЕСУАЛЬНО-СТАДІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АКТУАЛЬНИХ ПИТАНЬ

Ruslan Chornolutskyi, PhD in Law, postdoctoral researcher
Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine

LEGISLATIVE DRAFTING IN THE CONSTITUTIONAL LAW OF UKRAINE: PARADIGM OF PROCEDURAL AND STADIAL SUPPORT FOR TOPICAL ISSUES

The article deals with the paradigm of procedural and stadial provision for legislative drafting in the constitutional law of Ukraine, formed on the basis of monographic study of the complex, contradictory, scientifically and socially important praxeological problems.
The author argues that lawmaking activity leads to excessive normativisation of law and provides specific areas of public relations, which establish qualitative and quantitative indicators of certain areas of public relations, presence of gaps and conflicts in legislation to ensure appropriate fields. In this process, in the context of building a proper understanding of the paradigm of action, the author proposed to distinguish several stages.
It is concluded that modality of lawmaking activity in Ukrainian constitutional law finds its theoretical and praxeological form embodied in the appropriate administrative and regulatory paradigm, based on the next administrative and procedural line: "objectification of lawmaking activity – renovation of lawmaking activity – constitutionalization of lawmaking activity – legalization of lawmaking activity – proceduralization of lawmaking activity – constitutional and legal support for lawmaking activity".
Key words: legislative power, executive power, legislative process, lawmaking activity, constitutional law, municipal law.

Постановка проблеми. В умовах політичних і соціально-економічних трансформацій об'єктивується роль і значення соціального проектування, важливе місце серед якого займає нормативне проектування, тобто діяльність з підготовки проектів законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, що супроводжують та здійснюють забезпечення реформаційних перетворень.

Стратегічного значення набуває нормативне проектування (нормопроектування), а частіше, законопроектування – в конституційному праві, що виступає основною та профілюючою галуззю національного права України, бо «незалежна Українська держава гостро потребує на вирішеня на законодавчому рівні нагальних проблем якнайшвидкішого виходу на рівень, коли суспільство та світ стали б свідомо сприймати її як демократичну правову державу»[1].

Це одним конституюючим фактором актуалізації нормопроектування (законопроектування) в конституційному праві є феномен правової глобалізації, у відповідності до якої національне законодавство, повністю змінивши радянську та пострадянську ідеологію, сприймає загальнодемократичні підходи до врегулювання прав людини, права власності, правового забезпечення підприємництва та інвестицій, а також інших найважливіших соціально-політичних та соціально-економічних об'єктів, що виступають об'єктами конституційно-правового регулювання.

Якщо раніше нормопроектування (законопроектування) у багатьох випадках здійснювалось ситуативно, знаходячись під сильним суб'єктивним впливом та заповнюючи дефіцит правового

[1] Фрис, П. (2009). *Передмова до кн.: Розенфельд Н. Коротка методика юридичного аналізу ефективності застосування законодавства*. Київ: Юстиніан, 5.

регулювання суспільних відносин, які гостро потребували на регламентацію зараз, сьогодні, а нерідко – вчора, то саме зараз настав час звернути на нього пильну увагу, бо в умовах здійснення в державі широких конституційної, судової, адміністративної та муніципальної реформ – причому в контексті останньої мова йде про децентралізацію повноважень публічної влади – саме законопроектування (законотворення) і нормопроектування, особливо в конституційному праві, набувають стратегічного значення – від них напряму залежать якість законодавства, ефективність нормативно-правового регулювання та соціальні зміни, що здійснюються завдяки першому і другому.

Європейський та євроатлантичний вибір України ще більше актуалізує питання гармонізації, уніфікації і адаптації нових актів законодавства, які нерідко лишалися «поза кадром», а з часом або ліквідувалися, або так і лишалися неврегульованими – що вкрай негативно позначалось не тільки на якості нормопроектування, а й на побудові нової правової системи держави, що взяла на себе зобов'язання стати європейською.

На жаль, організаційно-правові і легально-нормативні аспекти нормопроектування (законопроектування), його нормативно-правове та конституційно-правове супроводження і забезпечення залишались і залишаються питаннями другого плану у діяльності законодавця. Прийняття необхідних з точки зору нормотворця актів законодавства лишало і залишається до цього часу поза увагою парламенту і суспільства низку на перший погляд менш значних питань – серед яких законодавча (нормативна) регламентація та регулювання нормопроектної (законопроектної) діяльності займає пріоритетне місце. Адже, коли потреба у правовому регулюванні найбільш актуальних соціальних відносин, від яких напряму залежить існування суспільства і держави, виходила на передній план, правовий вакуум щодо їхньої регламентації оперативно заповнювався новими законодавчими актами, буквально «залатувався», без врахування суттєвих вимог юридичної техніки та вимог нормопроектування, створюючи у системі національного законодавства новоутворення, які не тільки не відповідали повною мірою побудованій раніше системі, а ставали для неї «чужорідним тілом», бо фактично сприяли виникненню законодавчих колізій, дублювання нормативно-правового регулювання, появі конкуруючої компетенції, що вела до виникнення компетенційних суперечок між органами держави, що представляли різні гілки державної влади, а також суперечок в системі публічної влади – між органами держави та органами місцевого самоврядування, між органами самоврядування різного рівня тощо. Все це напряму сприяло низькому рівню якості законодавчих актів, а потім й прийнятих на їх базі актів виконавчої влади, а у підсумку – проявлялось у вигляді низької ефективності нормативно-правового, в тому числі й законодавчого, регулювання.

Звідсіля об'єктивуються мегазавдання вироблення єдиної модальності щодо розуміння логістичного наповнення не тільки нормопроектної діяльності всіх органів держави, а й формування єдиного оптимального висновку щодо її «процесуально-технологічного наповнення» за рахунок здійснення відповідних заходів, що забезпечать її належну процесуально-стадійну основу, встановлюючи відповідну парадигмальність – та вже знайшли своє обґрунтування та апробацію в конституційному праві України – але за рахунок побудови відповідного чіткого та детермінованого процесуально-технологічного ланцюжка, кожний елемент якого повинен включати відповідні мезо- та мікрозавдання щодо його конституційно-правового супроводження і практичної реалізації.

Нормопроектна діяльність є напряму пов'язаною з феноменом ефективності законодавства, бо саме вона забезпечує правову регламентацію певних сфер суспільних відносин, яка досягається завдяки низці факторів, серед яких повнота «правового покриття» займає перше місце.

Саме нормопроектна діяльність сприяє заповненню прогалин у правовому, зокрема, законодавчому регулюванні, які не лише зменшують ефективність застосування наявних у такій сфері законів, а й унеможливлюють правильну реалізацію окремих груп суспільних відносин.

Якісне нормопроектування завжди стоїть на заваді колізійного регулювання одних і тих же відносин різними нормами законів, що призводить до неоднозначності їхньої реалізації і породжує корупційні дії виконавців.

Більш того, нормопроектна діяльність веде до нормативізації і забезпечення законом певної сфери суспільних відносин та у широкому розумінні проводиться з метою встановлення якісних та кількісних показників забезпечення певних сфер суспільних відносин, наявності прогалин та колізій у законодавчому забезпеченні відповідної сфери. У цьому процесі, в контексті розуміння побудови відповідної парадигми дій, можна виокремити декілька етапів:

– на першому етапі окреслюється коло суспільних відносин, які входять у сферу відносин щодо законодавчого покриття якої треба провести нормопроектування;

– під час другого етапу визначаються всі закони, які регламентують суспільні відносини в межах визначеного об'єкту правового регулювання, виявляються і фіксуються предмети правового регулювання кожного з таких законів з метою запобігання виникнення колізій;

– на третьому етапі шляхом розробки проекту закону на поле наявних соціальних відносин виявляється відповідність законодавчого регулювання суспільних відносин;

– на четвертому етапі визначаються групи суспільних відносин, законодавча регламентація яких в проекті в межах досліджуваного напряму є відсутньою, визначається так званий «дефіцит закону» (відсутність законодавчого забезпечення регулювання об'єктивно існуючих суспільних відносин).

– на п'ятому етапі визначаються групи соціальних відносин, регламентування яких в проекті в межах досліджуваного напряму дублюється кількома законами, визначається «профіцит закону» (наявність неодноразового законодавчого регламентування об'єктивно існуючих суспільних відносин)[1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблемних питань правового регулювання нормопроектної діяльності в конституційному праві на сучасному етапі суспільного розвитку здійснювали фахівці у галузі адміністративного та конституційного права, теорії держави та права, серед яких слід відзначити праці В.Б. Авер'янова, С.С. Алексєєва, О.Ф. Андрійко, Г.В. Атаманчука, М.В. Баглая, М.О. Баймуратова, О.М. Бандурки, Д.М. Бахраха, Д.М. Белова, Ю.П. Битяка, С.Н. Братуся, М.М. Бурбики, Ю.О. Волошина, Л.К. Воронової, В.М. Гаращука, В.К. Гіжевського, Є.А. Гетьмана, І.П. Голосніченка, І.С. Гриценка, С.М. Гусарова, Є.В. Додіна, М. Дюверже, В.В. Зуй, Р.А. Калюжного, Девіда П. Каррі, С.В. Ківалова, Л.Т. Кривенко, В.В. Конопльова, В.В. Копєйчикова, В.О. Котюка, М.А. Крутоголова Є.В. Курінного, В.М. Марчука, О.М. Музичука, В.Я. Настюка, Л.В. Ніколаєву, Н.Р. Нижник, В.І. Олефіра, Л.А.Окунькова, М.П. Орзіх, О.В. Петришина, В.П. Пєткова, В.М. Поповича, Н.Ю. Пришви, П.М. Рабіновича, Н.О. Сахарова, С.Г. Серьогіної, О.Ф. Скакун, О.В. Совгирі, С.Г. Стеценка, В.П. Чабана, В.О. Шамрая, В.М. Шаповала, О.О. Шевченка, Ю.С. Шемшученка, І.М. Шопіної, І.Д. Шутака та інших. Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць, опублікованих останніми роками, необхідність вирішення проблем організаційно-правового супроводження і забезпечення нормопроектної діяльності, в тому числі й її правового регулювання в конституційному праві як ведучої та профілюючої галузі національного права України, з одного боку, та відсутність комплексних наукових досліджень з цієї проблематики – з іншого, зумовлюють актуальність та важливість наукового дослідження із зазначеного питання в умовах проведення конституційної, судової, адміністративної, муніципальної реформ.

Тому, ***метою цієї статті*** є дослідження елементного складу парадигми процесуально-стадійного забезпечення нормопроектування в конституційному праві України.

Виклад основного матеріалу. Дослідження будується на висновках, що були отримані в результаті проведеного системного аналізу актуальних проблем нормопроектної діяльності в конституційному праві України на базі монографічної роботи[2]. Зокрема, в загальній частині дослідження були розглянуті філософсько-теоретичні та основоположні методологічні підходи до визначення нормопроектної діяльності в конституційному праві України. Був також досліджений феномен законотворення як якісна характеристика законопроектної діяльності в сфері конституційного права, а також роль і значення нормопроектної діяльності органів виконавчої влади в конституційному праві України. Слід зазначити, що вказане монографічне дослідження – перше в Україні, яке розкриває важливість і актуальність застосування нормопроектної діяльності в рамках роботи законодавчої та виконавчої гілок влади.

Більш того, досліджуючи філософсько-теоретичні підходи до визначення нормопроектної діяльності в конституційному праві України, було розглянуто комплекс проблем відносно: а) аналізу нормопроектної діяльності як простору формування та прояву кодів і символів політико-правового змісту; б) нормопроектування як конституюючої форми соціального проектування; в) визначення гносеологічних та аксіологічних підходів до онтологічного розуміння нормопроектної діяльності, а також обґрунтування ролі соціології права в формуванні феномена нормопроектної діяльності.

[1] Розенфельд, Н. (2009). *Коротка методика юридичного аналізу ефективності застосування законодавства*. Київ: Юстиніан, 15.

[2] Чорнолуцький, Р.В. (2016). *Нормопроектна діяльність в конституційному праві України: питання теорії і практики*. Одеса: Фенікс.

Системний аналіз основоположних методологічних підходів до визначення нормопроектної діяльності в конституційному праві України дозволив розкрити: а) роль нормопроектування в конституційному праві держави (онтологічний підхід); б) роль і значення конституційної термінології в нормопроектуванні (термінологічний підхід); в) стадійну характеристику нормопроектування та її роль у конституційному праві (структурно-процесуальний підхід).

Розгляд актуальних питань нормопроектної діяльності в конституційному праві України здійснювався в контексті дослідження її основоположних інструментально-процесуальних форм та праксеологічних досягнень. Зокрема досліджувались феномени: а) планування нормопроектної діяльності в конституційному праві України; б) роль і значення експертизи в нормопроектній діяльності в конституційному праві України; в) досвід Канади в нормопроектуванні та його роль і значення для України; г) значення Правил нормопроектування Робера К. Бержерона для становлення, розвитку та вдосконалення національної системи нормопроектування в Україні.

Особливою частиною монографічного дослідження стали його розділи, що були присвячені організації, нормативному забезпеченню та здійсненню нормопроектної діяльності в сфері законодавчої та виконавчої влади в Україні. Саме в такому контексті розглядался феномен законотворення як якісна характеристика законопроектної діяльності в сфері конституційного права України. Важливого значення тут набув історико-правовий та політико-правовий аналіз процесів формування національної правової системи України в 1990−1993 роках як конституючий фактор формування законопроектної діяльності в рамках законодавчої функції незалежної держави. Окремо розглядались онтогносеологічні та теоретичні підвалини законопроектування як початкової стадії законотворчого процесу в Україні. Сааме в цьому контексті досліджувалась роль юридичної техніки в законопроектній діяльності, принципи юридичної (законодавчої) техніки та їх роль і значення в законопроектній діяльності, а також теоретичні проблеми підвищення якості законодавчих актів у нормотворчій (нормопроектній) діяльності.

Дослідженню ролі і значенню нормопроектної діяльності органів виконавчої влади в конституційному праві України був присвячений окремий розділ монографічного дослідження, де досліджувались методологічні підходи до нормопроектної діяльності органів виконавчої влади, концептуальні підходи до визначення органів виконавчої влади України як суб'єктів нормопроектної діяльності, а також принципи нормопроектної діяльності органів виконавчої влади України.

В окремих наукових публікаціях автора були досліджені актуальні проблеми нормопроектної діяльності в сфері місцевого самоврядування в Україні. Зокрема, досліджувались телеологічні домінанти нормотворчості органів місцевого самоврядування, що базуються на екзистенційних інтересах територіальної громади, а також сам феномен нормопроектування як початкова стадія нормотворчості органів місцевого самоврядування[1].

У результаті здійснення такого системного дослідження можна дійти до висновку про відповідну модальність нормопроектної діяльності в конституційному праві України, що знаходить своє теоретичне та праксеологічне втілення в формуванні відповідної управлінсько-нормативної парадигми, яка базується та спирається на відповідний управлінсько-процесуальний ланцюжок, що може бути виражений наступним чином:

А) «об'єктивація нормопроектної діяльності. –

Б) актуалізація нормопроектної діяльності. –

В) конституціоналізація (нормативізація) нормопроектної діяльності. –

Г) легалізація нормопроектної діяльності. –

Г') процесуалізація нормопроектної діяльності. –

Д) конституційно-правове забезпечення нормопроектної діяльності».

Кожний з елементів цього ланцюжка має своє обґрунтування, більш того, він володіє відповідною онтологічною, гносеологічною та аксіологічною складовими, які ми спробуємо визначити та зафіксувати.

Об'єктивація нормопроектної діяльності детермінована існуванням незалежної суверенної держави, яка виникла на пострадянському просторі лише чверть століття тому та проходить складні та суперечливі процеси становлення державно-правових інститутів, формування власної правової

[1] Див.: Чорнолуцький, Р.В. (2017). Нормотворчість органів місцевого самоврядування: телеологічні домінанти, що базуються на екзистенційних інтересах територіальної громади. *Науковий вісник публічного та приватного права*, *5*; Чорнолуцький, Р.В. (2016). Нормопроектування як початкова стадія нормотворчості органів місцевого самоврядування. *Держава і право*, *вип. 74*.

системи та стверджує своє місце на міжнародній арені в рамках міжнародного співтовариства держав та системи міжнародних міждержавних та міжурядових організацій.

Актуалізація нормопроектної діяльності обумовлена не тільки екстраординарними умовами функціонування державності в умовах збройного конфлікту з Російською Федерацією та одночасним проведенням складних та болісних структурних політичних, економічних та правових реформ, а й з реалізацією стратегічного курсу держави на європейсько-атлантичне співробітництво, а також з об'єктивним прагненням сформувати стабільну, якісну, ефективну і передбачену законодавчу і нормативну базу в рамках національної правової системи для вирішення цих стратегічних задач.

Конституціоналізація (нормативізація) нормопроектної діяльності є напряму пов'язаною з низкою фактологічних даних об'єктивного характеру: по-перше, з об'єктивним характером організації і здійснення, проведення нормопроектної (законопроектної) діяльності, як найважливішого напрямку функціонування держави в її нормотворчій діяльності; по-друге, з необхідністю забезпечення такої діяльності не тільки організаційними заходами, а й, враховуючи на її особливе значення в рамках конституційного права, за допомогою нормативізації та нормування; по-третє, такі нормативізації та нормування здійснюються шляхом розробки спеціальних процесуальних правових норм, що розробляються уповноваженими суб'єктами у відповідних формах з застосуванням спеціальних правил юридичної техніки та нормативних технологій і закріплюються в проектах нормативно-правових актах профільного характеру.

Легалізація нормопроектної діяльності напряму є пов'язаною з обговоренням проектів нормативно-правових актів профільного характеру, їх прийняттям законодавчим органом, отриманням юридичної сили та вступом в дію відповідного нормативно-правового акту. Вважаємо, що враховуючи особливе і стратегічне значення нормопроектної діяльності в конституційному праві для розробки проектів законодавчих актів, її легалізація повинна бути реалізованою або в окремому законодавчому акті комплексного характеру, що охоплює парадигмальні організаційні та процесуальні питання нормопроектної діяльності всіх органів публічної влади держави (наприклад, в Законі України «Про законопроектну (нормопроектну) роботу в Україні»), або в окремому розділі законодавчого акту, присвяченого питанням підготовки нормативно-правових актів (наприклад, в Законі України «Про нормативно-правові акти»).

Процесуалізація нормопроектної діяльності є доволі складним процесом – вона, з одного боку, детермінована застосуванням державного примусу в праві[1], а, з другого боку, одночасно й з формалізацією права. Тому «процесуальні форми, що найбільш гарантують встановлення істини та охорону прав зацікавлених осіб, в максимальному ступені є пристосованими для забезпечення правового примусу і тому знаходять свій прояв в складній процедурі, детальній і ретельній регламентації здійснення юридичних дій»[2]. Тому, на нашу думку, процесуалізація нормопроектної діяльності повинна тлумачитися в широкому розумінні. З одного боку, така процесуалізація безпосередньо є пов'язаною з процесом нормативізації профільної діяльності, коли розробляється та фіксується її етапно-стадійна характеристика (в онтологічному розумінні такої діяльності. – Авт.), а з іншого – вона проявляється вже після легалізації нормопроектної діяльності саме в процесі її реалізації, коли дотримання процесуально-технологічних норм, вимог і стандартів постає на першому плані, бо така формалізація є гарантією якості та майбутньої ефективності проекту нормативно-правового акту (в праксеологічному розумінні такої діяльності. – Авт.).

Саме в цьому контексті процесуалізація нормопроектної діяльності є генетично пов'язаною з конституційно-правовим забезпеченням нормопроектної діяльності, що є досить об'ємним та системним терміном, що розуміє під собою здійснення широкого кола організаційних, організаційно-правових і нормативних заходів, що побудовані та зафіксовані в нормах національного конституційного права. Тут слід мати на увазі, що в гносеоструктурному розумінні конституційно-правове забезпечення нормопроектної діяльності об'єднує в собі не тільки конституційно-правове супроводження такої діяльності, а й різні види нормативно-організаційного впливу на певні профільні суспільні відносини з метою їх упорядкування, реалізації, охорони, захисту й розвитку. Воно здійснюється за допомогою певної системи правових засобів (конституційно-правових матеріальних і процесуальних норм, фахових правовідносин, діяльності

[1] Див.: Лукьянова, Е.Г. (2003). *Теория процесуального права*. Москва: Норма.

[2] Алексеев, С.С. (1971). *Социальная ценность права в социалистическом обществе*. Москва: Юрид. литерат., 123.

належних уповноважених та зобов'язаних суб'єктів, з застосуванням відповідних організаційних форм та ін.), специфічного методу правового регулювання (в нашому випадку імперативного, координаційного, диспозитивного тощо), що забезпечують досягнення бажаних результатів.

Причому, цей елемент наведеного процесуального ланцюжка, що включає конституційно-правове супроводження нормопроектної діяльності, містить в собі: а) професіоналізацію такої діяльності; б) вдосконалення нормопроектувальної діяльності; в) посилення експертного компонента; г) актуалізацію демократичних основ нормопроектної діяльності (участь широких народних мас у нормопроектуванні, нормопроектній діяльності та нормотворчості); д) здійснення моніторингової діяльності.

Вважаючи на важливе інституційне і конституююче значення наведених «ланцюжків», слід зазначити, що:

– професіоналізація нормопроектної діяльності повинна бути реалізованою за рахунок використання досвіду Канади шляхом створення в рамках Інституту законодавства Верховної Ради України групи професійних проектантів – розробників проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів у функції яких буде входити розробка профільних проектів по заказу суб'єктів законодавчої ініціативи;

– вдосконалення нормопроектувальної діяльності є об'єктивним процесом і потребує створення нормативного блоку профільних законодавчих актів або одного системного законодавчого акту профільного характеру, що детально і конкретно буде регламентувати і регулювати різні аспекти нормопроектування, починаючи від його етапно-стадійної характеристики та закінчуючи встановленням відповідних вимог, умов, стандартів для здійснення такої діяльності;

– посилення експертного компонента напряму залежить від професійного рівня залучених фахівців до експертизи проектів нормативно-правових актів та системи їх відбору, яка в нашій державі фактично не сформована і не працює;

– актуалізація демократичних основ нормопроектної діяльності сьогодні практично не реалізується, бо участь широких народних мас у нормопроектуванні, нормопроектній діяльності та нормотворчості залишається декоративною та номінальною – разом з тим, бачаться відповідні шляхи для реанімації такої діяльності, що можуть її активізувати, зокрема, за рахунок побудови системи сталих зв'язків представників інститутів громадянського суспільства як з депутатським корпусом парламенту, структурами виконавчої влади, так й з органами місцевого самоврядування, що повинна знайти свою легалізацію і легітимацію на рівні відповідних нормативно-правових актів та статутної нормотворчості.

– здійснення моніторингу в нормопроектній діяльності базується на реалізації правового моніторингу як складової законодавчого процесу[1], і хоча він є важливим компонентом, який сприяє досягненню ефективності та дієвості чинного законодавства, відповідності його повноти й змістовності наповнення сучасним вимогам розвитку держави та її інститутів, та здійснюється переважно по відношенню до законодавчих актів України[2], виходячи з «нозологічної» ролі і важливості законів та їх загального впливу на формування законодавства та правової системи держави – його практична реалізація як регулярної оцінки стану національного законодавства сприятиме не тільки детальному осмисленню та аналізу можливих наслідків досягнення позитивних результатів у суспільстві, уникненню правових колізій та суперечностей, які періодично виникають у різних сферах суспільної діяльності, а також дасть змогу визначити пріоритетні напрями удосконалення вітчизняної правової системи, відстежити позитивні та негативні наслідки застосування норм законодавства у правовій практиці, і головне, встановити стійкі зв'язки між законопроектною та законодавчою діяльністю й остаточним результатом.

Висновки. Дослідивши формування парадигми процесуально-стадійного забезпечення нормопроектної діяльності в конституційному праві України можна дійти наступних висновків:

– концепт нормопроектування в конституційному праві носить об'єктивний характер, що є детермінованим, по-перше, особливими місцем і ролю конституційного права в національній правовій системі, а, по-друге, його функціональною спрямованістю щодо забезпечення найважливіших суспільних відносин, що виникають між особистістю, державою і суспільством;

[1] Нижник, Н.Р. (2014). Правовий моніторинг як необхідна складова законотворчого процесу. *Вісник Центральної виборчої комісії*, *2 (29),* 50-54.

[2] Нижник, Н.Р. (2014). Правовий моніторинг як необхідна складова законотворчого процесу. *Вісник Центральної виборчої комісії*, *2 (29),* 52.

– нормопроектна діяльність веде до нормативізації і забезпечення законом певної сфери суспільних відносин та у широкому розумінні проводиться з метою встановлення якісних та кількісних показників забезпечення певних сфер суспільних відносин, наявності прогалин та колізій у законодавчому забезпеченні відповідної сфери – у цьому процесі, в контексті розуміння побудови відповідної парадигми дій, можна виокремити декілька етапів: 1) окреслюється коло суспільних відносин, які входять у сферу відносин, щодо законодавчого покриття якої треба провести нормопроектування; 2) визначаються всі закони, які регламентують суспільні відносини в межах визначеного об'єкту правового регулювання, виявляються і фіксуються предмети правового регулювання кожного з таких законів з метою запобігання виникнення колізій; 3) шляхом розробки проекту закону на поле наявних соціальних відносин виявляється відповідність законодавчого регулювання суспільних відносин; 4) визначаються групи суспільних відносин, законодавча регламентація яких в проекті в межах досліджуваного напряму є відсутньою, визначається так званий «дефіцит закону» (відсутність законодавчого забезпечення регулювання об'єктивно існуючих суспільних відносин); 5) визначаються групи соціальних відносин, регламентування яких в проекті в межах досліджуваного напряму дублюється кількома законами, визначається «профіцит закону» (наявність неодноразового законодавчого регламентування об'єктивно існуючих суспільних відносин) – всі наведені дії реалізуються параллельно з дотриманням методів, засобів, стандартів і технологій юридичної (законодавчої) техніки в процесі розробки проекту закону;

– модальність нормопроектної діяльності в конституційному праві України знаходить своє теоретичне та праксеологічне втілення в формуванні відповідної управлінсько-нормативної парадигми, яка базується, функціонує та спирається на відповідний управлінсько-процесуальний ланцюжок, що може бути виражений наступним чином: «об'єктивація нормопроектної діяльності. – актуалізація нормопроектної діяльності. – конституціоналізація (нормативізація) нормопроектної діяльності. – легалізація нормопроектної діяльності. – процесуалізація нормопроектної діяльності. – конституційно-правове забезпечення нормопроектної діяльності»;

– кожний з елементів цього ланцюжка має своє обґрунтування, більш того, він володіє відповідною онтологічною, гносеологічною та аксіологічною складовими, які проявляються досить ярко ззовні і є логічно пов'язаними один з одним.

References:

1. Alekseev, S.S. (1971). *Social'naja cennost' prava v socialisticheskom obshhestve* [Social value of law in socialistic society]. Moscow: Jurid. literat., 123. [in Russian]
2. Luk'janova, E.G. (2003). *Teorija procesual'nogo prava* [Theory of procedural law]. Moscow: Norma. [in Russian]
3. Nyzhnyk, N.R. (2014). Pravovyy monitorynh yak neobkhidna skladova zakonotvorchoho protsesu [Legal monitoring as a necessary aspect of legislation]. *Visnyk Tsentral'noyi vyborchoyi komisiyi* [News of Central Elections Commission], *no. 2 (29),* 50-54. [in Ukrainian].
4. Rozenfel'd, N. (2009). *Korotka metodyka yurydychnoho analizu efektyvnosti zastosuvannya zakonodavstva* [Brief methodology of legal analisys of effectiveness of legislation]. Kyiv: Yustynian. [in Ukrainian].
5. Frys, P. (2009). *Peredmova do kn.: Rozenfeld N. Korotka metodyka yurydychnoho analizu efektyvnosti zastosuvannya zakonodavstva* [Foreword to the book: Brief methodology of legal analisys of effectiveness legislation]. Kyiv: Yustynian. [in Ukrainian].
6. Chornolutskyi, R.V. (2016). *Normoproektna diyalnist v konstytutsiynomu pravi Ukrayiny: pytannya teoriyi i praktyky* [Legislative drafting in the Constitutional Law of Ukraine: issues of theory and practice]. Odesa: Feniks. [in Ukrainian].
7. Chornolutskyi, R.V. (2016). Normoproektuvannya yak pochatkova stadiya normotvorchosti orhaniv mistsevoho samovryaduvannya [Legislative drafting as primary stage of lawmaking of local self-government bodies]. *Derzhava I pravo* [Law and state], №.74. [in Ukrainian].
8. Chornolutskyi, R.V. (2017). Normotvorchist orhaniv mistsevoho samovryaduvannya: teleolohichni dominanty, shcho bazuyutsya na ekzystentsiynykh interesakh terytorialnoyi hromady [Lawmaking of local self-government bodies: theleological dominants, based on existence of interests of territorial community]. *Naukovyy visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava* [Scientific bulletin of public and private law], *no. 5.* [in Ukrainian].

Іван Подік
Національна академія внутрішніх справ, Україна

ЮРИДИЧНЕ НОРМОТВОРЕННЯ У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОМУ ДИСКУРСІ (ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ)

Ivan Podik
National Academy of Internal Affairs, Ukraine

LEGAL RULEMAKING WITHIN PHILOSOPHICAL-LEGAL DISCOURSE (PHENOMENOLOGICAL ANALYSIS)

The article considers communicative-discursive methodology of philosophical legal analysis of lawmaking and legal rulemaking correlation in the concept of phenomenological approach. The analysis of the language of law allows to claim that a legal rule is a socio-cultural phenomenon, which exist beyond the instrumentarium of legal science, acquires a worldview scale, and is not limited by scientific and methodological significance. It shouldn't be considered as an exceptionally legal configuration, technical means of law architectonics. Legal rulemaking fixes adequacy of punishment for a committed crime or a caused damage in certain canons of liberties and obligations, within the framework of allowed and banned; it regulates relations between people, social settlements, countries and regions.
Key words: philosophy of law, methodology, language of law, paradigm, rulemaking.

Вступ. Нині Україна переживає складний період переорієнтації зі східної на західну парадигму культури, відходить від запровадженого у ній проросійського політико-правового устрою і намагається перейти до західноєвропейських стандартів суспільних відносин. Механізм такого переходу знаходиться в юридичному нормотворенні, оскільки те, що у суспільстві вважається нормальним, а отже – правильним, корисним, доцільним, фіксується у змісті поняття «норма». У контексті філософії права вона розглядається такою, що відображає культурні смисли попереднього історичного розвитку народу і проектує його подальші перспективи[1].

Актуальність дослідження. Трансформація суспільних процесів з одного на інший соціальний устрій у теоретичному плані завжди супроводжується кризою у світоглядній методології, що позначається у сучасній юридичній науці термінами «переосмислення», «імплементація», «інновації» тощо. Натомість це передбачає залучення до наукових досліджень широкого, різноманітного філософського інструментарію, накопиченого протягом багатовікової історії людства. Філософія є тим «містком», який узагальнює творчий потенціал людства та експлікує його у різнобічні галузі знань у вигляді методології пізнання. В епоху інформаційних технологій, котрі створює віртуальний світ символів, юридичне нормотворення може розглядатись із філософсько-правових позицій комунікативно-дискурсивної методології.

Аналіз досліджень та публікацій. З того часу, коли юридичне нормотворення в Україні виокремилось у самостійну галузь знань, значно поповнився його теоретико-методологічний арсенал. Ініціювали розвиток даного напряму Ю. Л. Бошицький, В. М. Карташов, В. В. Копейчиков, А. М. Колодій, А. Г. Забзалюк, В. В. Степанян, А. А. Соколова, І. П. Лихолат, М. М. Марченко, О. Г. Мурашин, М. Г. Оношко, О. Д. Тихомиров, Ю. С. Шемшученко.

Останнім часом зусиллями правників накопичено значний теоретичний матеріал з різнопланових аспектів дослідження процесу «правотворення», яке почасти вживається як синонім «нормотворення». В останні роки проведено ряд наукових конференцій, відомими правознавцями підготовлена низка монографічних робіт, а молодими українськими вченими успішно завершені дисертаційно-дослідницькі проекти. Значний доробок у теорію правотворчого процесу вносять ученні М. П. Альчук, М. М. Вопленко, О. І. Гвоздік, Є. А. Гетьман, Н. А. Гураленко,

[1] Ібрагімов, М.М. (1995). Філософія права як самостійна наукова дисципліна. *Філософські проблеми права та правоохоронної діяльності співробітників ОВС*. Київ: Українська академія внутрішніх справ, 3–7.

Т. В. Грушкевич, Т. О. Дідич, Н. М. Душек, В. С. Ковальський, І. П. Козінцев, М. В. Костицький, Л. Г. Матвєєва, В. С. Малента, М. П. Молибога, Д. А. Монастирський, О. А. Нечипоренко, О. В. Павлишин, С. В. Плавич, Т. С. Подорожна, С. В. Прийма, А. Я. Сметаняк, П. О. Стьопіна.

Потребу у з'ясуванні сутності понять права (правності), відмінності їх від закону (законності) академік М. В. Костицький пояснює тим, що «у зв'язку з визначенням та застосуванням в Україні прецедентної практики Європейського суду з прав людини та інших європейських судів національна правозастосовна практика спирається не лише на вітчизняні закони та нормативні акти, а й на прецеденти вказаних судів»[1]. Зазвичай теоретико-правова наука розглядає процес нормотворення у контексті розвитку різнопланових галузей юридичної науки, наповнюючи у такий спосіб їх конкретним змістом. Попередній процес наукової диференціації у правотворчості передбачав суспільну потребу більш чіткої визначеності сутності юридичних норм та деталізацію механізму їх застосування. Наприклад, Є. А. Гетьман у монографічній роботі «Нормотворча діяльність органів виконавчої влади в Україні: правовий зміст і проблемні питання», всебічно і детально аналізує систему функцій нормотворчої діяльності органів виконавчої влади нашої держави, що дозволяє, на його думку, конкретизувати підзаконні акти первинного регулювання суспільних відносин, удосконалити законодавство і очистити його від застарілих, не діючих приписів та удосконалити нові[2].

Стан досліджень. Філософсько-правова методологія має світоглядний характер, позаяк інтегрує юридичне нормотворення у загальне наукознавство, з одного боку, збагачує його гуманітарною складовою, а з іншого – запозичує універсальні засоби комунікації. У такій площині багато вчених намагаються зорієнтувати сучасну філософсько-правову думку до пошуку вихідних складових мови права. Правознавець А. О. Нечипоренко зазначає, що у зв'язку з трансформаційними процесами в українському суспільстві «право наповнюються новим змістом (змінюється його образ, юридичний алгоритм), складаються нові його форми (змінюється їх перелік, функціональні параметри)»[3].

Закономірно, що розширення філософсько-гуманітарного забезпечення спричинило поліфонію дефінітивних інтерпретацій юридичних понять, термінів, новел. «Розпочаті на початку 90-х років минулого століття правові перетворення, – пише Т.С. Подорожна, – не сприяли чіткості й точності вияву законодавчої волі в нормативно-правових актах. Такі зміни призвели до ускладнення юридичних понять та термінів, громіздкості словосполучень і юридичних конструкцій і, як наслідок, – до ускладнення текстів нормативно-правових актів, що порушують вимоги правил нормотворення, а саме: зрозумілості, простоти і доступності мови, чіткості й однозначності понять, термінів, формулювань»[4].

Завдяки повторюваності у текстах нормотворчих конструкцій, юриспруденція зберігає культурно-історичну традицію, бо «археологія мови» «прагне до відповідності слів і понять, що є важливою рисою мови юриспруденції»[5]. У такому сенсі стає доцільним використанням лінгвістичного терміна «парадигма» у його феноменологічній інтерпретації юридичного нормотворення.

Мета статті: актуалізувати необхідність застосування феноменологічного аналізу у філософсько-правовій методології юридичного нормотворення, що дасть змогу систематизувати різнопланові підходи до нього у соціокультурному контексті.

Виклад основного матеріалу. Для філософії права настав час звернутися до проблеми правотворення, процес якого відповідав би соціодинаміці сучасної культури[6]. У царині культурно-історичного поступу юридична норма завжди обумовлена існуючими традиціями певного соціуму,

[1] Костицький, М.В. (2016). Генези діалектичного взаємозв'язку права (правності) та закону (законності). *Філософські та методологічні проблеми права*, *2 (12),* 9 – 27.

[2] Гетьман, Є.А. (2014). *Нормотворча діяльність органів виконавчої влади в Україні: правовий зміст і проблемні питання*. Харків: Оберіг, 166.

[3] Нечипоренко, А.О. (2013). Поняття та генезис правотворення в Україні. *Часопис Київського університету права, 2,* 70–73.

[4] Подорожна, Т.С. (2010). Дефінітивні проблеми нормотворення (на прикладі норм цивільного права). *Університетські наукові записки, 4,* 53-56.

[5] Павлишин, О.В. (2015). Семіотика на межі XIX-XX ст. та її значення для формування сучасної семіотики права. *Філософські та методологічні проблеми права, 1-2, (9-10)*, 31-44.

[6] Подік, І.І. (2016). Правова норма у контексті філософсько світоглядного дискурсу. *Практична філософія*, *4,* 79 – 84.

економічним, політичним, морально-етичним та емоційно-психологічним його станом. Традиція, у її позитивному і негативному спрямуванні, є найбільш чутливою у юридичній теорії і практиці. Який би політичний вектор не обрала країна, у правовому полі завжди залишаються попередні напрацювання правотворчої діяльності у вигляді звичок, стереотипів мислення різноманітних та різногалузевих представників юридичної науки. Залучення у правове поле нових норм викликає певну психоемоційну реакцію у людей, що пов'язано з їх намаганням зберегти сталий, звичний спосіб життя і в той же час покращити його.

У філософсько-правовому контексті названа сентенція звучить як проблема не співпадання «ідеї права» та «буття права», які разом створюють суперечливу правову реальність. Про ідеали, які спускаються на землю, як писав К, Маркс, мріють тільки дурні. В аксіоматиці раціоналістичної юриспруденції стало канонічним твердження про те, що у життєдіяльності суспільства ніколи не існувало і не могло бути ідеальних юридичних норм, які б відповідали суперечливій творчій природі людини з її мінливими інтересами і потребами. Як стверджують підручники з теорії держави та права, природне право «не визнає вічного, незмінного для всіх часів і народів права. Воно виходить з того, що у світі існує природне право з історично мінливим змістом»[1].

У концепції екзистенціалістської філософії універсальний зв'язок між ідеєю і її втіленням у життя може розкрити лише мова, яка на думку Е. Гусерля, є оселею буття. Вона втілює ідеї пройдешнього і прийдешнього в тексти, де закарбований досвід практичного освоєння людиною світу. Через тексти як тіло мови, із покоління у покоління передаються конфігурації випробуваних містифікацій реальності і створюються проекти конструювання майбутнього.

У такому дискурсі юридичний текст і закладені у ньому приписи, алгоритми, заборони та дозволи постають соціально-позитивною формою автономізації особи і її інтеріоризації у систему суспільних відносин. Юридичний текст має регулятивний і нормативний конструкт, оперує приписами бажаної моделі поведінки людей як суспільних істот, де біологічно-агресивне локалізується і нівелюється у форми культури.

У вітчизняній традиції на філософсько-марксистському ґрунті мова оцінювалась у двох варіантах: із біосоціологізаторської точки зору як друга сигнальна система, що допомагала у взаєминах вищих живих істот, а людська мова разом із трудом розглядалася факторами виникнення самої людини. У філософсько-антропологічному варіанті мова інтерпретувалася як натуралізований факт свідомості, «практична свідомість», завдяки якій свідомість однієї людини стає доступною іншій і соціуму загалом.

У наш час у науково-теоретичному континуумі поширюється західноєвропейська філософсько-лінгвістична думка, яка спрямовує методологію наукового світосприйняття через аналіз мовленнєвих структур. Логічний позитивізм знаходить у слові і реченні, у поняттях і судженнях, в умовиводах і логіці аргументації, тобто структур, притаманних мові того чи іншого народу, соціальним верстам, стратам, мультикультурному середовищу чи іншим групам мікросоціуму ознаки не лише культурної цивілізованості, а й матеріал для розширення та поглиблення пізнавальної діяльності.

В епоху постмодерністської культури архітектоніка мови, її термінологічний арсенал замінюють сутність процесів і речей, які вони позначають. Мова у такому сенсі виступає не лише прототипом, а й стимулятором, можливо, нових або просто бажаних соціальних відносин. У філософії «надраціоналізму» К. Леві-Стросс обґрунтовує теорію комунікації, яка, на його думку, долає протилежність між мовно-символічними ознаками тих речей, що нею позначаються. У прагматизмі Ч. Пірса знак, особливо мовний, має іконічний характер або слугує поштовхом, символом і здатний збуджувати в адресата різні емоції і бути індексатором певної мотивації до дії. У подальшому їх вчення лягли в основу філософсько-семиотичної концепції Ч. У. Морріса, який визначив такий підхід як галузь семіотики, що вивчає закономірності мовного конструювання за аналогією соціальних зв'язків.

Юридична норма не є самодостатньою витівкою доброчинного чи зловмисного наміру суб'єкта нормотворення, а завжди ґрунтується на політичній доцільності і вимагає схвалення чи осуду оточуючого соціального середовища. У такому сенсі вона передбачає не лише декларативно-імперативного наголосу, а й комунікативно-дискурсивного аналізу. Він складається із поєднання понять «комунікативний» (лат. communikativus – той, що стосується передачі інформації

[1] Марченко, М.Н. (2000). *Теория государства и права*. Москва, Зерцало, 71.

за допомогою мови) та «дискурс» (фр. diskursif, від лат. diskursus = роздум), що означає сукупність висловлювань, які стосуються певної проблематики; міркування задля встановлення істини[1].

Комунікативно-дискурсивна методологія дозволяє розглядати нормотворення не як одноактну дію, а як ланцюг, котрий складається із поступових багатоетапних ланок. яка передбачає здійснення шляхом логічних умовиводів, обґрунтованих попередніми роздумами. Цей процес починається із проектування норм, потім настає етап узгодження їх із суб'єктами законодавчої ініціативи, де обговорюються доцільність та просторово-часові соціальні параметри їх дієвості, а також умови прийняття у практику застосування. Завершальним етапом є процес його впровадження, прийняття до реалізації і нарешті – емпіричний та науковий супровід перевірки його соціальної ефективності, на підставі чого відбувається корегування або позбавлення чинності[2].

Як бачимо, кожен із етапів формулювання норми передбачає обговорення, узгодження тексту мови, яка має відображати складні суспільні процеси, бути максимально лаконічною і в той же час глибоко змістовною. У юридичній нормі закладається ідея права, а в її застосування – реалізація поставленої мети. Елементи конвенціоналізму притаманні оформленню нормативних приписів з давності, де зміст відображає волю суб'єкта нормотворення, а форма викладу мовленнєву культуру, що є виявом самоідентифікації народу. У більш широкому плані смисл юридичної норми сягає культурно-історичних вимірів. Логіка їх смислу полягає у співпаданні або не співпаданні поставленої мети і кінцевого результату, що у одних випадках призводить до подальшого розвитку їх регулятивної функції, а в інших – відмиранню, втраті чинності. У динаміці нормотворення відбувається верифікація життєздатності законів та нормативно-правих актів. Хаотична суміш діючих у різні історичні періоди життєдіяльності суспільства в одне ціле, призводить до безладу у правовій реальності, породжує правовий нігілізм у громадян і спонукає до свавілля влади та її юридичних інституцій. У юридичній мові віддзеркалюється всі перипетії культури і науки того чи іншого періоду нормотворення.

У сучасному практичному і теоретичному правовому полі накопичуються розбіжності дефініцій, термінів, що призводить до аморфності текстуальних смислів, викликало плутанину у їх змістовій інтерпретації. У наслідок інтегративних процесів, що відбулися у науці на початку XXI ст., у юридичній мові постійно використовуються терміни з інших галузей науки, що спричинило поліфонію теоретико-методологічних засад конструювання різнопланових юридичних норм.

Про концептуальний, інтегративний, систематизований підхід у правовій науці пишуть багато юристів. «Враховуючи той факт, що на сучасному історичному етапі розвитку домінуючим є світоглядний інтегративний підхід до права, то на основі наукових фактів, суджень, гіпотез, концептуальних засад є всі підстави для формування теорії правового регулювання як узагальнення попереднього наукового пошуку»[3].

Щоб зберегти спадкоємність і концептуальну цілісність у юридичному нормотворенні доцільним в його теоретико-методологічному аналізі є застосування парадигмального підходу, що базується на аналітичній філософії.

Як відомо поняття «парадигма» виникло в лоні лінгвістичної науки і було запозичене Т. Куном у «філософію науки» для визначення періодизації та систематизації висхідних принципів побудови наукової теорії. Їх нагромадження в XX ст. призвело до значного протистояння між різними науковими школами, що стало перепоною для пізнавальної діяльності. Парадигма (грец. Paradeigma – приклад, зразок) – строго наукова теорія, втілена в систему понять, які виражають істотні риси дійсності[4].

Проведений дискурс-аналіз проблематики юридично-правових досліджень нормотворення дозволяє говорити про необхідність концентрації зусиль юристів і філософів на змістовному вивченні основних тенденцій і закономірностей правового нормотворення на основі класифікацій за окремими історичними періодами і відповідними філософсько-культурологічними засадами[5].

---

[1] Дубічинський, В.В. (2006). *Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів* Харків: Школа, 1008.
[2] Ковальський, В.С. (2005). *Правотворчість: теоретичні та логічні засади*. Київ: Юрінком Інтер, 192.
[3] Бошицький, Ю.Л. (2010). *Правоутворення в Україні: теоретико-методологічні та прикладні аспекти*. Київ: Видавництво Європейського університету, 11.
[4] *Советский энциклопедический словарь* (1979). Москва: Советская энциклопедия, 977.
[5] Подік, І.І. (2016). Парадигмальний підхід у філософсько-правовій методології юридичного нормотворення. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ, 4 (101)*, 143 –155.

Виходячи із філософсько-світоглядного контексту юридичного нормотворення, запропонуємо два підходи використання терміна «парадигма»: *перший підхід,* термін «юридична парадигма», котрий використовуватись в аналізі методологічних засад юридичної науки, що зумовлює визначення тенденцій у правовому нормотворенні та його термінологічний арсенал. У даному випадку систематизація здійснюється у відповідності з періодизацією філософії науки : 1) період класичної юриспруденції; 2) період некласичного правознавства 3) період постнекласичного юридично-правового мислення.

У класичний юриспруденції можна виділити також два етапи: 1) той, що характеризує в античній культурі перехід від асоціативного до логічного способу мислення. Для виразу свого світогляду Платон і Аристотель звернулись до концепцій раціоналістичного трактування всесвіту і людини в ньому, використовуючи такі поняття як *«логос», «арете», «метром», «темис(«themis»)», «діке(«dike»)» і «номос(«nomos»)»*. З часу домінування у світогляді древніх греків *«логоса»* що, означає *«слово», «номос»* отримує значення встановленого владою закону для блага людської спільноти *(«арете»,* що означає людську гідність та інші чесноти). *«Діке»* і *«номос»* означають порядок, право, правосуддя, справедливість, тобто, право поєднується зі справедливим суспільним порядком і виглядає як доброчинність від поліса – міста, держави, що опікується інтересами громадян. Юридична норма в цей час трактується як «*міра»* добра і справедливості, що власне ототожнювались, а право розуміється як «*правність*, *правильність*, *слухняність*».

2) Правове нормотворення виходить на новий рівень легітимізації юридичних законів, які хоч і упорядковували суспільне життя, але передусім дбали про вищі верстви суспільної ієрархії. Правова норма протиставлялась і обмежувала свавілля правителів. Звідси започатковується проблема права і не-права, правового і не-правового закону, інтерпретація яких продовжилась і посилилась в епоху буржуазних революцій аж до історії нового часу, коли стали відроджуватися рецепції Римського права. Історія політико-правових учень відрізняє юридичне нормотворення від правового, оскільки не кожна юридична норма може характеризуватись як правова, що виражає, захищає і розвиває інтереси громадян. Свобода волі стає центральною філософсько-правовою проблемою від Августина Блаженого до Імануїла Канта.

У некласичній юридичній парадигмі епохи Модерну процес юридичного нормотворення розглядається як правотворення, що здійснюється під егідою зіставлення концептів природного, наділеного людиною від природи, та позитивного, як обов'язкових приписів держави відносно її громадян. Філософія права зосереджує свої зусилля на тому як у позитивному праві віддзеркалюється природне: розглядає людину як продукт культури, або як найпростіший природний елемент, з яким можновладцям можна не рахуватись у політичній доцільності. Наразі це становить одну із болісних проблем українського сьогодення, коли реформується вся система правосуддя, правоохоронна, правоуправлінська, правовиконавча, правозастосовча та інші соціальні інституції. Власне українська правова система знаходиться у стадії переходу від класичної до некласичної парадигми.

У постнекласичній юриспруденції змінюється тональність правової норми, яка не може бути універсальною, розрахованою на всі випадки життя, а тому її основний акцент фокусується навколо створення альтернативних форм поведінки людей, передбачає можливі варіанти відхилення від припису в межах культурно-гуманістичного її змісту. Але гуманізм – це не «вседозволеність», що вбиває людське в людині і культивує дикунство. В той самий час правова норма тільки тоді виявляє свій смисл, коли у того, до кого вона спрямована, існує вибір варіантів поведінки. У структурі змісту правової норми як центральної цеглинки правової системи і системи соціального нормотворення закладається подальший демократичний чи авторитарний стиль правління.

Другий, *соціокультурний, підхід* у визначенні змісту юридичної парадигми, який дозволяє провести систематизацію правового нормотворення, що поєднує вихідні принципи і його соціальні наслідки в той чи інший історичний період функціонування права. Згідно з існуючою у філософії культури періодизацією можна виділити правове нормотворення у концептах західної і східної парадигм культури та тих домінантів, що панували у філософсько-світоглядній культурі мислення того чи іншого періоду. З огляду на це можна констатувати, що не кожну юридичну норму можна розглядати як правову, а лише ту, яка акумулює в собі соціокультурний гуманістичний потенціал минулого й майбутнього. Натомість поняття «правотворчість» за змістом відображає культурно-історичний процес, є соціокультурним феноменом, а юридична нормотворчість складає один із центральних її конструктів. Таким чином, «правова норма» і «юридична норма» являються

тотожними, але не ідентичними поняттями. У правозастосуванні, – пише суддя О. Я. Сметаняк, – «правова норма є схемою тлумачення поведінки. Норма є узагальненим певних типів соціальної поведінки. Обставини справи тільки завдяки нормі набувають юридичного значення»[1].

Висновок. У структурі змісту правової норми як центральної цеглинки правової системи і системи соціального нормотворення закладається подальший демократичний чи авторитарний стиль правління. У цьому полягає прогностична сила правової норми, яка поєднує примусову і вільну дію, відтворюючи суперечливу натуру окремого індивіда та спільноти. До того ж, різноманітні соціальні норми, в тому числі правові, відтворюють усталеність правил поведінки людей у різних суспільствах із гомогенними та гетерогенними культурами.

References:

1. Ibragimov, M.M. (1995). Filosofiya prava yak samostiyna naukova distsiplina [Philosophy of Law as an independent scientific field]. *Filosofski problemi prava ta pravoohoronnoyi diyalnosti spivrobitnikiv OVS* [Philosophical Problems of law and law enforcement activity]. Kyiv: Ukrayinska akademiya vnutrishnikh sprav, 3 – 7. [in Ukrainian].
2. Kostitskiy, M.V. (2016). Genezi dialektichnogo vzaemozvyazku prava (pravnosti) ta zakonu (zakonnosti) [Genesis of dialectical relationship between law (lawfullness) and legislation (legality)]. *Filosofski ta metodologichni problemi prava* [Philosophical and methodological problems of law], *no. 2 (12),* 9 – 27. [in Ukrainian].
3. Getman, E.A. (2014). *Normotvorcha diyalnist organiv vikonavchoyi vladi v Ukrayini: pravoviy zmist i problemni pitannya* [Rulemaking activity of executive power in Ukraine: legal content and issues]. Kharkiv: Oberig. [in Ukrainian].
4. Nechiporenko, A.O. (2013). Ponyattya ta genezis pravotvorennya v Ukrayini [The concept and genesis of lawmaking in Ukraine]. *Chasopis Kiyivskogo universitetu prava* [Journal of Kyiv University of Law], *no. 2,* 70–73. [in Ukrainian].
5. Podorozhna, T.S. (2010). Definitivni problemi normotvorennya (na prikladi norm tsivilnogo prava) [Definitive issues of rulemaking (on the example of civil law)]. *Universitetski naukovi zapiski* [University research notes], *no. 4,* 53-56. [in Ukrainian].
6. Pavlishin, O.V. (2015). Semiotika na mezhi XIX-XX st. ta yiyi znachennya dlya formuvannya suchasnoyi semiotiki prava [Semiotics at the border of the nineteenth and twentieth centuries and its importance for formation of modern semiotics of law]. *Filosofski ta metodologichni problemi prava* [Philosophical and methodological problems of law], *no. 1-2, (9-10),* 31-44. [in Ukrainian].
7. Podik, I.I. (2016). Pravova norma u konteksti filosofsko svitoglyadnogo diskursu [Legal rule in the context of philosophical and ideological discourse]. *Praktichna filosofiya* [Practical philosophy], *no. 4,* 79 – 84. [in Ukrainian].
8. Marchenko, M.N. (2000). *Teoriya gosudarstva i prava* [Theory of State and Law]. Moscow, Zertsalo. [in Russian].
9. Dubichinskiy, V.V. (2006). *Suchasniy tlumachniy slovnik ukrayinskoyi movi: 65 000 sliv* [Modern explanatory dictionary of Ukrainian language: 65 000 words]. Kharkiv: Shkola. [in Ukrainian].
10. Boshitskiy, JU.L. (2010). *Pravoutvorennya v Ukrayini: teoretiko-metodologichni ta prikladni aspekti* [Lawmaking in Ukraine: theoretical, methodological and empirical aspects]. Kyiv: Vidavnitstvo Evropeyskogo universitetu. [in Ukrainian].
11. *Sovetskiy entsiklopedicheskiy slovar* [Soviet Encyclopedic Dictionary] (1979). Moscow: Sovetskaya entsiklopediya. [in Russian].
12. Smetanyak, O.Ya. (2015). Diyalnist yak ratsionalna rozriznennya regulyativnogo ta normativnogo v pravi [Activity as a rational distinction between regulatory and normative in law]. *European political and law discourse, Volume 2, Issue 2,* 153 – 160. [in Ukrainian].
13. Podik, I.I. (2016). Paradigmalniy pidhid u filosofsko-pravoviy metodologiyi yuridichnogo normotvorennya [Paradigmal approach in philosophical and legal methodology of legal rulemaking]. *Naukoviy visnik Natsionalnoyi akademiyi vnutrishnih sprav* [Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs], *no. 4 (101),* 143 –155. [in Ukrainian].
14. Kovalskiy, V.S. (2005) *Pravotvorchist: teoretichni ta logichni zasadi* [Lawmaking: theoretical and logical principles]. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].

[1] Сметаняк, О.Я. (2015). Діяльність як раціональна розрізнення регулятивного та нормативного в праві. *European political and law discourse, Volume 2, Issue 2,* 153 – 160.

Аліна Денисова, к. ю. н.
Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ЯК ОСНОВА ВИДІЛЕННЯ І ХАРАКТЕРИСТИКИ СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО НАГЛЯДУ

Alina Denisova, PhD in Law
Odesa State University of Internal Affairs, Ukraine

SYSTEM APPROACH AS THE GROUND FOR DISTINGUISHING AND CHARACTERIZING SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE SUPERVISION

The article aims to substantiate the provisions on the subjects of administrative supervision system. Defended the approach on feasibility of studying the system of administrative supervision subjects in statics and dynamics. The specified leads to three levels of scientific analysis, which allows us to characterize a system fully: subject, functional, historical. The conclusion was made that the system of administrative supervision subjects is a complex integral system, which operates within the state executive power bodies. It is proved that the simulation of the system of administrative supervision subjects should be carried out taking into account fundamental properties of the system – integrity and an objective combination of parts and the whole in statics and dynamics.

Key words: administrative supervision, subject, system, elements, properties, statics, dynamics

Постановка проблеми. Сучасні наукові дослідження з адміністративного права і процесу представлені напрацюваннями, спрямованими на пошук узагальнених категорій, за допомогою яких можливе позначення однорідних правових явищ та які враховують тенденції до формування єдиного наукового простору досліджень з адміністративного права і процесу. Серед таких категорій виділяються «суб'єкт владних повноважень», «публічна адміністрація», «орган публічної влади» та інші, а також загальна категорія «суб'єкт адміністративного права», зміст якої у сучасних дослідженнях з адміністративного права практично не знаходить висвітлення. Доречність звернення до наукових напрацювань, присвячених, зокрема, аналізу категорії «суб'єкт владних повноважень» визначає сутність адміністративного нагляду як правового явища імперативного характеру, що актуалізує використання вказаної юридичної конструкції із конкретизацією за предметною ознакою.

Визнаючи необхідність проведення критичного аналізу на рівні формування єдиного підходу для позначення фактично конкретного суб'єкта адміністративного права або сукупності таких суб'єктів, якими, враховуючи предмет дослідження, виступають суб'єкти адміністративного нагляду, тим не менше, слід звернутись до системного підходу як основи дослідження соціальних правових явищ.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми адміністративного нагляду представлені напрацюваннями змістовного характеру, в яких розкрито сутність і зміст державного контролю, адміністративного нагляду – О.Ф. Андрійко, В.М. Гаращук, Х.П. Ярмакі. У наукових дослідженнях з адміністративного права системний підхід до визначення і характеристики суб'єктів адміністративного нагляду з позицій теорії систем практично не представлений. Враховуючи вказане, опрацьовано положення філософії права у частині, що стосується застосування системного підходу для дослідження соціальних правових явищ, зокрема – М.С. Кагана, а також І.В. Блауберга і Е.Г. Юдіна, які обґрунтували загальні положення теорії систем.

Мета статті – сформувати науковий підхід до виділення і характеристики системи суб'єктів адміністративного нагляду

Викладення основного матеріалу. Юридична владність адміністративного нагляду обумовлює звернення до положень правової доктрини стосовно сутності категорії «публічний», а також наукового доробку, присвяченого встановленню сутності категорії «суб'єкт владних повноважень».

Так, категорія «публічний», що використовується як ознака належності певного суб'єкта до окремої групи або віднесення суб'єкта до певного виду, є широкою за змістом. Юридичний зміст цієї категорії розкривається у термінах «публічна інформація», «публічна служба», «публічне обвинувачення», «публічне право», «публічний договір», «публічність судочинства», «публічно-правовий спір», «публічно-правові відносини»[1]. Серед перелічених термінів узагальнюючий характер має термін «публічне право», який позначає, насамперед, юридичну сутність категорії «публічний», що відображається у похідних термінах із предметною конкретизацією.

Публічне право визначене як система правових норм, якими регулюються суспільні відносини у сфері публічної влади. Предметом регулювання публічним правом є устрій і функціонування держави та її інститутів, інститути громадянського суспільства, права та свободи людини і громадянина, взаємовідносини людини і держави у сфері громадського правопорядку, механізм і рівні місцевого самоврядування, закріплення публічного інтересу в системі фінансів і праці, основи правової системи, правотворчості й правозастосування, принципи, норми та інститути міждержавних відносин і міжнародних організацій тощо[2].

Виходячи з доктринального визначення публічного права, можна вказати, що категорія «публічний» позначає владо відносини, а також відносини, що стосуються публічного інтересу. Зважаючи на вказане, не можна ототожнювати терміни «владний» і «публічний». Ознаки «владний», «публічний» відображають сутність певного правового явища. Такі ознаки можуть бути застосовані для виділення суб'єктів адміністративного нагляду та відображення специфіки їх діяльності, що є суто юридичною і не може здійснюватись поза межами регулюючого впливу правової норми. Зазначені ознаки співвідносяться як частка і загальне, причому загальною є ознака «публічний». Імперативний характер повноважень суб'єктів адміністративного нагляду об'єктивно притаманний, що випливає із завдань, які виконують вказані суб'єкти, реалізуючи правоохоронну і правозахисну функції держави. Зважаючи на такий характер повноважень суб'єктів адміністративного нагляду, слід виділити юридичну владність як ознаку відповідного суб'єкта, а публічність відображає сутність виконуваних ними завдань. Отже, до ознак суб'єктів адміністративного нагляду слід віднести публічний характер і юридичну владність здійснюваних дій.

К.Ю. Пуданс-Шушлебіна, аналізуючи генезис формування підходу до визначення сутності категорії «суб'єкт владних повноважень», починаючи з кінця XX сторіччя і по теперішній час вказує про відсутність єдиної думки серед вчених. Синонімічне змістовне наповнення мають такі категорії як «адміністративний орган», «орган публічної влади», «суб'єкт публічного права» або узагальнюючі поняття не використовуються в понятійно-термінологічному апараті процесуального законодавства зарубіжних країн. На думку К.Ю. Пуданс-Шушлебіної для позначення владного характеру функціонування суб'єкта, який виконує владні управлінські функції, цілком доречно використання юридичної конструкції «орган публічної влади» із визначенням його як суб'єкта загальнодержавного або місцевого рівня, який у публічно-правових відносинах діє в межах, наданих йому законом, або в порядку делегування публічно-владних повноважень щодо правового регулювання, надання адміністративних послуг, здійснення нагляду та контролю, а також здійснення інших виконавчо-розпорядчих повноважень щодо вирішення питань про права, свободи та інтереси фізичних і юридичних осіб[3].

За запропонованим К.Ю. Пуданс-Шушлебіною підходом суб'єкт адміністративного нагляду можна розглядати як різновид суб'єкта публічної влади. Крім того, якщо застосувати системний підхід до узагальнення певних правових явищ за суб'єктною ознакою і ознакою характеру їх діяльності, можливе виділення системи суб'єктів публічної влади, у межах якої суб'єкти адміністративного нагляду доцільно об'єднати у окрему підсистему.

Така теза ґрунтується на сутності системного підходу та загальних ознаках системи.

Характеристику системи можна здійснити, спираючись на теоретичні положення, сформульовані М.С. Каганом стосовно засад системного аналізу. Вчений зазначав, що: а) початок

[1] Шемшученко, Ю.С. (2012). *Великий енциклопедичний юридичний словник*. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: «Юридична думка», 769-771.

[2] Шемшученко, Ю.С. (2012). *Великий енциклопедичний юридичний словник*. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: «Юридична думка», 769-770.

[3] Пуданс-Шушлебіна, К.Ю. (2013). *Суб'єкт владних повноважень як відповідач у справах адміністративної юрисдикції*: автореф. дис. к. ю. н. 12.00.07. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 4-5.

системи випливає з упорядкованості множини елементів, з яких утворюється єдине ціле із новими властивостями, які обумовлені властивостями кожного елементу системи; б) до самого високого типу системи належать такі, яким притаманні: складна ієрархічна організація; зовнішнє та внутрішнє функціонування; саморегуляція на основі зворотного зв'язку; спроможність змінювати свої стани, зберігаючи, при цьому, якісну визначеність; історична динаміка, яка виражається у закономірному процесі формування, еволюціонування та завершення існування даної системи маються на увазі біологічні і соціальні системи); в) системою охоплено усі системні об'єкти, незалежно від їх типу (класу) складності. Остання засада системного аналізу обумовлює необхідність дослідження історії формування системи. При цьому історичний підхід не повинен бути формальним і виведеним за межі системного підходу, але має позначатись на сутності і специфіці функціонування системи[1].

Теоретичні положення основ системного аналізу правових явищ, запропонований М.С. Каганом, дозволяє виділити такі ознаки системи у її правовому значенні як:

– складна ієрархічна побудова елементів системи,

– взаємозв'язок елементів,

– спроможність до саморегуляції, що є умовою динамізму її розвитку,

– історизм та змістовні особливості, що випливають з генезису формування та визначають тенденції функціонування й організаційної побудови;

– якісна визначеність елементів системи, що дозволяє виділити їх, виходячи з ознак, похідних від загальних ознак системи, проте із особливостями, визначеними призначенням кожного елементу системи;

– система охоплює усі її елементи, незалежно від їх складності та місця у системній ієрархії.

Дослідження суб'єктів адміністративного нагляду на засадах системного підходу передбачає, у першу чергу, сприйняття кола суб'єктів як надскладної системи, що характеризується суспільною, соціально-правовою, такою, яка має історію становлення і розвитку та заснована на принципах загальної теорії систем, зміст яких враховує специфіку організації функціонування зазначених суб'єктів.

Згідно загальним положенням теорії систем, сформульованим І.В. Блаубергом і Е.Г. Юдіним, до загальних ознак (системо утворюючих чинників) системи належать: наявність спільної для усіх елементів системи мети; формування завдань, які мають бути вирішені у межах кожного елементу системи, відповідно загальної мети функціонування системи; свідоме виконання завдань, визначених відповідно загальної мети системи; реалізація кожним елементом системи функцій, відповідних встановленим завданням; існування взаємовідносин між елементами системи – прямих і зворотних, що дозволяє забезпечити динаміку розвитку системи. Наявність властивості емерджентності виступає найважливішою особливістю соціальної системи. Зазначена властивість проявляється у наступності завдань, які повинні бути вирішені на наступному етапі розвитку системи, але у межах загальної мети її функціонування[2]. У юридичному значенні властивість емерджентності відображає можливість системи стати ширшою, ніж проста множина складових її елементів[3]. По суті властивість емерджентності може бути охарактеризована як об'єктивне поєднання часток і цілого у статиці і динаміці.

Наведені загальні положення теорії систем, будучи застосованим до предмету наукового аналізу – формування системи суб'єктів адміністративного нагляду – дозволяє доповнити наведений вище перелік загальних ознак системи як правового явища такими ознаками як:

– реалізація кожним елементом системи функцій, що випливають із загальних завдань системи;

– наявність взаємовідносин між елементами системи – прямих і зворотних, що є умовою розвитку системи;

– притаманність властивості емерджентності.

Сформульовані загальні ознаки системи як правового явища можуть бути покладені в основу виділення системи суб'єктів адміністративного нагляду. При цьому слід враховувати властивість

[1] Каган, М.С. (2006). Избранные труды в VII т. Санкт-Петербург: ИД «Петрополис». *Т. I: Проблемы методологи,* 11.

[2] Блауберг, И.В., Юдин, Э.Г. (1973). *Становление и сущность системного подхода*. Москва: Наука.

[3] Шемшученко, Ю.С. (2012). *Великий енциклопедичний юридичний словник*. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: «Юридична думка», 16.

емерджентності, що притаманна виділеному типу (виду) соціальної системи у її правовому значенні, що позначається на динаміці розвитку системи вказаних суб'єктів і означає потенційну і реальну можливість трансформації окремих суб'єктів із збереженням цільового призначення і напрямку функціонування усієї системи суб'єктів адміністративного нагляду. Зазначене теоретичне положення повною мірою ілюструє (підтверджує) тенденція до зміни суб'єктів адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, коли за умови збереження призначення і сутності цього виду нагляду змінювались суб'єкти його здійснення – від органів внутрішніх справ (у особі дільничних інспекторів міліції, інших уповноважених органів міліції) до Національної поліції.

Слід вказати на доцільність застосування двох аспектного підходу до вивчення системи суб'єктів адміністративного нагляду, що об'єктивно визначений виділенням відповідної системи. Такий підхід передбачає розгляд і аналіз статики і динаміки системи суб'єктів адміністративного нагляду. Статика дозволяє абстрагувати систему, виділивши коло суб'єктів, які до неї входять (елементи, компоненти, підсистеми), а також виділити власне таку систему, зважаючи на взаємозв'язок між її елементами (суб'єктами, компонентами, підсистемами). Динамічний аспект дослідження зазначеної системи дозволяє проаналізувати її становлення і розвиток, встановити відповідні тенденції еволюції (або деволюції), враховуючи вплив зовнішніх і внутрішніх чинників. Динаміка системи суб'єктів адміністративного нагляду позначається у завданнях та функціях суб'єктів, їх компетенції. При цьому актуальними є три рівні наукового аналізу, проведення якого дозволяє охарактеризувати повною мірою відповідну систему: предметний, функціональний, історичний. Предметний рівень наукового аналізу спрямований на виділення предмету (об'єкту) функціонування системи, що позначається на її функціональному призначенні (функціональний аспект аналізу) та визначений специфікою генезису становлення і розвитку (історичний аспект).

Виділяючи елементи системи суб'єктів адміністративного нагляду слід враховувати властивість їх цілісності. Така властивість визначена як необхідні і достатні умови функціонування власне системи. М.С. Каган зазначав, що тільки дотримання умов необхідного і достатнього можна виділити органічно притаманні їй елементи від елементів, які привнесені ззовні штучно[1].

При цьому визначаючи надскладний характер системи суб'єктів адміністративного нагляду, слід її розглядати як цілісну, що функціонує у межах певної мета системи органів держаної виконавчої влади.

Такий підхід спирається на наукову думку М.С. Кагана, який зазначав, що у разі визначення певної надскладної системи цілісною, її слід сприймати частиною певної мета системи, у яку вона вписана і у межах якої вона функціонує[2].

Визнання доцільності застосування наукового підходу М.С. Кагана відносно властивості цілісності та її прояву у надскладних системах дозволяє зазначити про необхідність структуризації системи органів державної виконавчої влади за системним підходом. Така структуризація можлива тільки за умови виділення сукупності певних органів державної виконавчої влади як окремих підсистем мета системи органів державної виконавчої влади на засадах властивості цілісності, яка характеризується наступними положеннями: єдине цільове призначення створення та функціонування сукупності певних органів державної виконавчої влади; організаційна відокремленість, похідний характер мети діяльності окремих органів державної виконавчої влади від цільового призначення сукупності відповідних органів тощо.

Системний підхід до аналізу системи суб'єктів адміністративного нагляду передбачає моделювання її внутрішньої структурної побудови, дослідження сучасного стану організації діяльності та прогнозування можливих та ймовірних напрямків вдосконалення. Виділення елементів системи суб'єктів адміністративного нагляду діалектично пов'язане із аналізом її структурних елементів, який здійснюється, спираючись на існуючі взаємозв'язки між ними, що надають цій системі властивість цілісності у сукупності із властивістю емерджентності. Таке поєднання спільного (цілісність) і різниці (емерджентність) дозволяє охарактеризувати сукупність суб'єктів адміністративного нагляду як системи із відтворенням внутрішньої упорядкованості її елементів із єдиною (спільною) цільовою спрямованістю функціонування та похідними від неї завданнями

[1] Каган, М.С. (2006). *Избранные труды в VII т.* Санкт-Петербург: ИД «Петрополис». *Т. I: Проблемы методологии*, 12.

[2] Каган, М.С. (2006). Избранные труды в VII т. Санкт-Петербург: ИД «Петрополис». *Т. I: Проблемы методологии,* 13.

і функціями кожного елементу системи – окремого суб'єкта адміністративного нагляду, його правового статусу і правосуб'єктності.

Висновки. Отже, на підставі загальних ознак теорії систем, запропонованих І.В. Блаубергом і Е.Г. Юдіним, а також положень, сформульованих М.С. Каганом, виділено наступні ознаки системи, що характеризують її як правове явище і можуть бути покладені в основу визначення і характеристики системи суб'єктів адміністративного нагляду: складна ієрархічна побудова елементів системи; взаємозв'язок елементів; спроможність до саморегуляції, що є умовою динамізму її розвитку; історизм та змістовні особливості, що випливають з генезису формування та визначають тенденції функціонування й організаційної побудови; якісна визначеність елементів системи, що дозволяє виділити їх, виходячи з ознак, похідних від загальних ознак системи, проте із особливостями, визначеними призначенням кожного елементу системи; система охоплює усі її елементи, незалежно від їх складності та місця у системній ієрархії; реалізація кожним елементом системи функцій, що випливають із загальних завдань системи; наявність взаємовідносин між елементами системи – прямих і зворотних, що є умовою розвитку системи; притаманність властивості емерджентності.

Система суб'єктів адміністративного нагляду має бути досліджена у статиці і динаміці. Статику і динаміку наукового пошуку враховує три рівні наукового аналізу, проведення якого дозволяє охарактеризувати повною мірою відповідну систему: предметний, функціональний, історичний. Система суб'єктів адміністративного нагляду є надскладною цілісною системою, яка функціонує у межах мета системи органів державної виконавчої влади.

References:

1. Shemshuchenko, Yu.S. (2012). *Velykyy entsyklopedychnyy yurydychnyy slovnyk* [The big encyclopedic law dictionary]. Kyiv: Yurydychna dumka. [in Ukrainian].
2. Pudans-Shushlebina, K.Yu. (2013). *Subyekt vladnykh povnovazhen yak vidpovidach u spravakh administratyvnoyi yurysdyktsiyi* [The subject of authority as a defendant in cases of administrative jurisdiction]: avtoref. dys. k. yu. n. 12.00.07 [synopsis of the thesis for PhD degree in law]. Kyiv [in Ukrainian].
3. Kagan, M.S. (2006) Izbrannye trudy v VII t [Selected works in 7 volumes]. St.Petersburgh: ID Petropolis,. *T. I: Problemy metodologii* [Problems of methodology]. [in Russian].
4. Blauberh, Y.V., Judin, Je.G. (1973) *Stanovlenie i sushhnost sistemnogo podhoda* [Formation and essence of the system approach]. Moscow: Nauka. [in Russian].

Valentyna Rzhevskaya, PhD in Law
Taras Schevchenko National University of Kyiv, Ukraine

THE HARDLY POSSIBLE PEACE: THE TREATY OF LONDON (1359), THE TREATY OF BRÉTIGNY (1360) AND THE TREATY OF TROYES (1420) COMPARED

The article compares some of the legal undertakings of the parties under the Treaty of London (1359), the Treaty of Brétigny (1360) and the Treaty of Troyes (1420), which were the treaties between French and English kings, representing the efforts of peace regulation in course of the 'Hundred Years' War'. Compared are the methods of achieving peace designed by the treaties, the status of the French kings and the character of the alliances meant to be established instead of war to guarantee the treaties' implementation. The conclusion is that all the three treaties compared give the picture of both the reasons and the famous dynastic pretext of the conflict by establishing the conditions on which the peace was to be achieved, being also marked by the specific features of the feudal society and law and giving the historical examples of the limitations on the treaty regulation.
Key words: development of international law, peace treaties, treaty regulation, military alliance, the Treaty of London of 1359, the Treaty of Brétigny, the Treaty of Troyes.

Among the anniversaries seen by the year 2017 is that of 680 years since the outbreak of the 'Hundred Years War'. This renowned series of tragic conflicts united by territorial and dynastic claims and uniting medieval France and England in the antagonism with the participation of many other 'players' of the international relations of the epoch, is traditionally much explored and written about. From the point of view of international law studies, it is famously referred to as demonstrating a crisis of the knightly code of honour and of international law (or its equivalent of the period). At the same time the efforts to finally seal the antagonism with peace, which were taken at various times, gave birth to rather significant treaty practice reflecting the fundamentals of the law and order of the Medieval Europe. In a broader context the same reproach of hypocrisy (a quite inconvenient to comment on, though) may be addressed to the international law in times of the hardest international crises: many efforts to apply it for the solution are produced with the results of application being less efficient than it was expected. The hope for effective legal regulation should always prevail, but the possibility of parallelism fosters the scholarly interest for such a historical theme as the peace treaties of the 'Hundred Years' War'.

These treaties in their historical context were analysed or summarized by numerous authors as N. Basovskaya[1], A. Burne[2 3], A. Curry[4 5 6], J. Favier[7], D. Jones[8], E. Perroy[9], J. Sumption[10], J. Wagner[11] and others.

The aim of this article is to compare some of the legal undertakings of the parties under several treaties between French and English kings, which represent the efforts of peace regulation in course of the 'Hundred Years' War,' namely under the Treaty of London (1359), the Treaty of Brétigny (1360) and the Treaty of Troyes (1420).

---

[1] Басовская, Н.И. (2007). *Столетняя война: леопард против лилии*. Москва: Астрель: АСТ.
[2] Бёрн, А.(2004). *Битва при Креси. История Столетней войны с 1337 по 1360 год*. Москва: Центрполиграф.
[3] Бёрн, А. (2004). *Битва при Азенкуре. История Столетней войны с 1369 по 1453 год.* Москва: Центрполиграф.
[4] Curry, A. (2002). *The Hundred Years' War 1337-1453*. Oxford: Osprey Publishing.
[5] Curry, A. (2008). Two kingdoms, one king: the treaty of Troyes (1420) and the creation of a double monarchy of England and France. In G. Richardson (Ed.), *The Contending Kingdoms: France and England, 1420-1700*, 23 – 41.
[6] Curry, A. (2015). *Henry V: From Playboy Prince to Warrior King*. London: Penguin Books.
[7] Фавье, Ж. (2009). *Столетняя война*. – Санкт-Петербург: Евразия.
[8] Jones D. (2012). *The Plantagenets: The Kings who made England.* London: Harper Press.
[9] Перруа, Э. (2002). *Столетняя война.* Санкт-Петербург: Евразия.
[10] Sumption, J. (2016). *Edward III: a heroic failure.* London: Penguin Books.
[11] Wagner, J. A. (2006). *Encyclopedia of the Hundred Years War.* Westport Connecticut and London: Greenwood Press.

Each of the treaties compared understandingly was a result of the respective set of political circumstances, which changed later on. Apart from representing the necessary historic context, these circumstances are of importance because they make each treaty a 'shot of the moment' in the series of conflicts, which reoccurred and went on, notwithstanding the parties' agreements expressed in the treaties. Aimed at the resolution of the conflict and thus formulating the provisions meant to exclude its renewal, the treaties are in fact the reflections of the changing 'fortunes of war', and their provisions aimed at permanence turned out to be pictures of more short-living situations and of military success, which proved to be subject to hesitation.

The Treaty of London (1359)[1] appeared as a consequence of the English captivity of John II the Good, the King of France (ruled 1350 − 1364), who was seized by the English at the Battle of Poitiers (19 September 1356). This treaty was preceded by another one, also known as the Treaty of London or the Treaty of Windsor, concluded in 1358, and this gives the treaty of 1359 the name of 'the Second Treaty of London'. Both treaties were negotiated between the captive French King John II and his English opponent laying the claim to the throne of France, Edward III (ruled 1327 −1377). The first London treaty of 1358 was rejected in France by the Estates General, and heavy internal disorder led to the delay in paying the ransom for John II, provided for by the treaty. This critical situation, where Edward III refused any concessions, led to the conclusion of the Second Treaty of London on March 24 1359, with harder conditions for France stipulated.

The Treaty of Brétigny (1360)[2] resulted from an effort made by Edward III to enforce the Treaty of London (1359) by a military operation and to have himself crowned as the French King at Reims. The effort being unsuccessful, the new treaty negotiated was less humiliating for France but still advantageous for England. The Treaty of Brétigny (sometimes also called the Treaty of Calais) was concluded on 8 May 1360. The full implementation of it was postponed, being dependant on a future event, and as it turned out, because of the clever political steps taken by the new French King Charles V the Wise (ruled 1364 − 1380) and those not so clever by the English King's heir Edward, famously known as the 'Black Prince,' (1330 − 1376) this peaceful regulation was to be broken even in Edward III's lifetime.

The Treaty of Troyes, concluded on 21 May 1420[3], was brought about by a number of English victories under King Henry V (ruled 1413 – 1422) profiting by heavy internal disorder and factional hostilities in France under its mentally ill King Charles VI (formally ruled 1380 – 1422) and ultimately by the diplomatic alliance between Henry V and the Duke of Burgundy Philip, later nicknamed the Good (ruled 1419 – 1467). The unexpectedly early death of Henry V, succeeded by a baby son, and the subsequent victories of Charles VII of France (crowned 1429 – ruled until 1461) rendered this treaty ineffectual, despite English efforts to keep control over a part of France and even crowning the boy King of England Henry VI as the King of France as well.

The crucial difference between the undertakings of the parties according to the treaties compared is, generally speaking, the 'price of peace', that is, the method of its achievement. The Treaty of London and the Treaty of Brétigny provided for large territorial concessions to be made by France and for the English King and his successor's renunciation of their clam to the French crown in return. As stated above, under the Treaty of Brétigny the French concessions were to be less. The Treaty of Troyes on the contrary did not demand the territorial concessions from France and left intact the law and order of each of the two kingdoms, but it established the English royal house of Lancaster as reigning in them both since the moment of the demise of Charles VI (a regulation which came to be known as 'the dual monarchy'). While Charles VI lived, Henry V of England was acknowledged by this treaty as his heir in France and entitled to exercise the powers of the ruler there.

The territorial concessions according to the London treaty were to include almost half of France: along with its south-western territories, it was to give in those of Normandy, Anjou and Maine, Touraine, the county of Ponthieu, Calais with its surroundings, the counties of Guînes and Boulogne with all the islands and the islands in the sea, which had belonged to the King of England or his predecessors before the outbreak of the war. The duchy of Bretagne also was to change its vassal allegiance from French

[1] Traité conclu a Londres entre Jean II et Édouard III le 23 Mars 1359. In E.Cosneau (Ed.) (1889), *Les grands traités de la Guerre de Cent Ans*. Paris: Alphonse Picard, éditeur, 3 − 32.

[2] Traité conclu a Brétigny le 8 May 1360. Ratifié a Calais par Jean II et Édouard III le 24 Octobre 1360. In E.Cosneau (Ed.) (1889), *Les grands traités de la Guerre de Cent Ans*. Paris: Alphonse Picard, éditeur, 39 − 68.

[3] Traité conclu a Troyes entre Charles VI et Henri V le 21 Mai 1420. In E.Cosneau (Ed.) (1889), *Les grands traités de la Guerre de Cent Ans*. Paris: Alphonse Picard, éditeur, 100 – 115.

to English. It was in fact the reestablishment of the so-called Angevin Empire of the English King Henry II. The French King also had to recompense to the English King, his successors or representatives the value of the lands in legal connection to those ceded but distant from them and also to recompense the further tenants of the lands without the English King being involved. The territorial concessions under the Treaty of Brétigny amounted to about one third of France, including the duchy of Aquitaine and some lands in the north of the kingdom, Bretagne this time remaining the vassal of France. As far as the treaties provide for the change of control over territories, the scholarly attention becomes attracted by the respective provisions regulating the transition and concerning the status of population. Under both treaties the lands were to be given into the full power of the King of England as they had been in the power of the Kings of France. According to the Treaty of London the inhabitants of the respective lands were to keep all the rights and privileges, which did not contradict the treaty and these rights and privileges were to be reaffirmed by the English King. As to the Treaty of Brétigny, a procedure was established for the change of personal supremacy: the king of France and his eldest son were to proclaim to all the inhabitants of the respective territories that those people now changed their obedience into that before the English King and owed no obedience to the King of France. Those landlords, who kept lands in the territories designated by the treaty to be ceded, were to do their homage to the English King. Again all the lands were to keep their rights and privileges, which were to receive reaffirmation by the two kings and were to be reaffirmed in the future, if the contrary did not follow from the treaty. Any person changing his or her obedience under the terms of the treaty was not to be persecuted for the former deeds and the possessions lost in course of war were to be restored to the position before the outbreak of hostilities. Both treaties included somewhat noteworthy provisions guaranteeing the rights of students, who would regain the pre-war privileges when studying in the territory of the former enemy: in the Treaty of London this concerned the subjects of the English King, who would wish to go to the Paris University, and in the Treaty of Brétigny this concerned both English and French subjects, who would wish to study in either French or English universities.

When concluding the Treaty of Brétigny, the conditions on the French King's renunciation of his power over the territories to be ceded and the conditions of the English King's renunciations of his claim to the French crown were put into a separate document called «C'est Assavoir» ('that is to say') for its opening words, which was only to be ratified after the transition of the territories having been completed or before November 1361; each party wanted to condition its concessions on those of another, although the French party agreed not to exercise its sovereignty over the lands to be ceded until Edward's renunciation of his claim, and that would take place on the completion of the transition of territories. Because of the heavy taxes, imposed by Edward the 'Black Prince,' Charles V the Wise withdrew Aquitaine to his power in 1369 following the judicial procedure and thus cancelling the peace regulation.

The treaty of Troyes, aimed at establishing the single royal power over both kingdoms, provided for the return of Normandy and other French lands conquered by the English King to the jurisdiction of the French crown from the moment of death of the French King Charles VI, when the English King Henry V would inherit the French crown. The war of Henry and his ally, the duke of Burgundy, against the French Dauphin Charles, the effectually disinherited by this treaty future French King Charles VII, and his supporters, was also interpreted by the treaty provisions as the war against rebels, aimed at the renewal of the power of the King Charles VI over the whole of France, which was intended to be later inherited by Henry.

The treaty of Troyes included detailed provisions guaranteeing the preservation of the internal law and order of France and precluding its being subdued to the law and order of England. Among those were the preservation of power of the French courts within the whole of its territory, the preservation of rights and privileges of its cities, communities and persons, the occupation of all the official posts in France according to the French laws and by people working for the good of France, the duty of the heir and future French King Henry to secure peace for the French subjects, protecting them from violence and oppression, etc. The new taxes could be introduced only on the grounds of reasonable necessity, and then they were to be aimed at the benefit of the realm of France, with the French laws and customs being observed.

It should be noted, however, that the treaty empowered the assemblies of states of both kingdoms to adopt on the king's initiative measures designed to prevent the renewal of the hostilities, and this could be used for the reception of laws and the mutual rapprochement of the law and order of France and England.

The status of the French King John II under the London Treaty and the Treaty of Brétigny was that of a captive. He was to be ransomed (in the London Treaty the general sum of the ransom was stated as 4 million ecus and in the Treaty of Brétigny it was 3 million ecus) under the terms specified, and his

compliance with the terms of peace according to both treaties was to be guaranteed by hostages. The status of the French King Charles VI under the Treaty of Troyes was to be that of the respected father-in-law (Henry V married the French King's daughter Catherine). Charles VI retained for life his title of the King of France as well as the revenues due to him, and the official documents were to be published in his name, except the cases when the correspondence was to be carried in the name of Henry. Charles, the son of the French King, was not expressly proclaimed illegitimate by the treaty, but he was accused of numerous crimes (the duke of Burgundy desiring revenge for the murder of his father, committed by the people serving Charles and Henry pursuing his political purposes to conquer France).

It was observed, that Henry, styled in the Treaty of Troyes as 'son' to Charles VI, was given by the treaty the privileges, which in the feudal world were assigned to a son-in-law in the absence of sons[1]. It was also observed that although Henry's marriage to Catherine, which took place several days after the conclusion of the treaty, was meant to enhance his position as an heir to the French throne and to reconcile the two realms by producing further heirs from the blood of the two royal families, joined by this family union, the treaty did not say that the English King received his position of the French heir by virtue of this marriage[2].

Although Henry certainly did have French hostages in England, the main guarantee of the Treaty of Troyes from the French side seems to be, besides the alliance of the parties, also a solemn oath of the subjects of the French King, the contents of which was approved by the treaty. The oath was to be of allegiance to the King of England and to the council that he would appoint to help him in governing France; and the oath included the obligations not to acknowledge other King or ruler of France except Henry or his heirs, not to conspire to do Henry any harm and, if such a conspiracy appeared, to oppose it with all force and to warn the English King of it.

Ironically, though not uncommonly, all the three treaties compared established alliances between the former enemies with the view to guarantee the freshly achieved peace. The general obligations to create an alliance and the specific alliances, meant to be organised against a particular enemy, who was expected to oppose the particular treaty, can be distinguished.

The Treaty of London was meant to create good consent and perpetual peace between the two kings and kingdoms on the condition of all the treaty's provisions being complied with; the non-compliance would render the treaty null and void. There is an opinion that Edward III wanted this provision to enable him to intervene in France anew[3]. The two kings were also obliged to oppose as allies the person, who was expected to act against their reconciliation, in case this person really did so: it was Charles, the King of Navarre, later on nicknamed the Bad, who was the French King's troublesome son-in-law and who had previously conspired with the English King against his father-in-law. The alliance between the two kings, their subjects and the two kingdoms was also established by the treaty to serve as a guarantee of it.

The treaty of Brétigny, establishing the alliance of the parties, which could not infringe upon the honour of any of them, also created their mutual obligation to cancel those of their alliances, which had been aimed against the other party, and to refrain for the future from entering the alliances, which could be employed this way: thus the French King and his eldest son were to give up their alliance with Scotland and the English King and his eldest son respectively had to give up their alliance with Flanders. In case where the French King or his heirs could not comply with all the provisions of the treaty, or any subjects of the French King would oppose the return of the lands to the English King, performed according to the treaty, either situation could not serve as a pretext for the renewal of the hostilities; both parties undertook to seek together the way to enforce the treaty, and the opposition was to be tackled by the respective king for his own costs. The parties also undertook to address the Pope for the approval of the treaty, so that it could be guaranteed by means of ecclesiastical enforcement as well.

The Treaty of Troyes established the military alliance of the parties against Charles, the Dauphin, who was referred to by the treaty as 'Charles, who calls himself the Dauphin of Viennois '[4] (thus hinting that Charles did not have the right to the title of the French royal heir from the point of view of the treaty's

[1] Фавье, Ж. (2009). *Столетняя война.* – Санкт-Петербург: Евразия, 440 – 441.
[2] Curry, A. (2008). Two kingdoms, one king: the treaty of Troyes (1420) and the creation of a double monarchy of England and France. In G. Richardson (Ed.), *The Contending Kingdoms: France and England, 1420-1700,* 24 – 25.
[3] Wagner, J. A. (2006). *Encyclopedia of the Hundred Years War.* Westport Connecticut and London: Greenwood Press, 199.
[4] Traité conclu a Troyes entre Charles VI et Henri V le 21 Mai 1420. In E.Cosneau (Ed.) (1889), *Les grands traités de la Guerre de Cent Ans*. Paris: Alphonse Picard, éditeur, 113.

parties) and his supporters. The English King undertook to do his best to draw all the opposing subjects to the obedience of Charles VI. It was also established by the treaty that no peace or treaty with Charles, the Dauphin, was possible without the mutual agreement of Charles VI, Henry V, the Duke of Burgundy and the three estates of France, assembled for the purpose. Besides and for a longer perspective mutual peace and friendship were established between the parties. This general alliance included three specific undertakings: that of mutual help, advice and support against anyone, who would want to make harm to any of the two allied kingdoms, that of friendly intercourse between them and that of trade with the payment of customs duties, established in each kingdom.

To conclude it may be stated that all the three treaties compared give the picture of the reasons and the famous dynastic pretext of the conflict by establishing the conditions on which the peace was to be achieved. The three treaties are distinct by the basis for the peace regulation: the treaties of London and of Brétigny hold as this basis the satisfaction of territorial demands, which generated the conflict, and the Treaty of Troyes is based on the realization of the war's dynastic pretext, that is, the claims of the English kings to the crown of France. All the three treaties replace the enmity with the alliance of the parties, meant to serve as a guarantee of the peace, which in the Treaty of Troyes also gives the legal form to the power of a single monarch over the two monarchies. All the three treaties, being the pictures of the reasons for the war and marked by the specific features of the feudal society and law with their personal allegiance, also may serve as historical examples of the limitations on the effectiveness of the treaty regulation: in each case the elimination of the conflict's causes with the maximum possible satisfaction of one of the parties was not enough for the secure peace.

References:

1. Basovskaya, N. I. (2007). *Stolyetnyaa voina: leopard protiv lilii.* [The Hundred Year's War: the leopard against the lily]. Moscow: Astrel': AST. [in Russian].
2. Burne, A. (2004). Bitva pri Kresy. Istoria Stolietniei voyny s 1337 po 1360 god. [The Crecy War: A Military History of the Hundred Years War from 1337 to the Peace of Bretigny, 1360]. Moscow: Centrpoliigraf [in Russian].
3. Burne, A. (2004). *Bitva pri Azenkure. Istoria Stolietniei voyny s 1369 po 1453 god.* [The Agincourt War: A Military History of the Hundred Years War from 1369 to 1453] Moscow: Centrpoliigraf [in Russian].
4. Curry, A. (2002). *The Hundred Years' War 1337-1453*. Oxford: Osprey Publishing. [in English].
5. Curry, A. (2008). Two kingdoms, one king: the treaty of Troyes (1420) and the creation of a double monarchy of England and France. In G. Richardson (Ed.), *The Contending Kingdoms: France and England, 1420-1700*, 23 – 41. [in English].
6. Curry, A. (2015). *Henry V: From Playboy Prince to Warrior King*. London: Penguin Books. [in English].
7. Favier, J. (2009). *Stolietnyaa voyna* [The Hundred Years' War]. Saint Petersburg : Eurasia [in Russian].
8. Jones, D. (2012). *The Plantagenets: The Kings who made England.* London: Harper Press. [in English].
9. Perroy, E. (2002). *Stolietnyaa voyna* [The Hundred Years' War]. Saint Petersburg : Eurasia [in Russian].
10. Sumption, J. (2016). *Edward III: a heroic failure.* London: Penguin Books. [in English].
11. Wagner, J. A. (2006). *Encyclopedia of the Hundred Years War.* Westport Connecticut and London: Greenwood Press. [in English].
12. Traité conclu a Londres entre Jean II et Édouard III le 23 Mars 1359. In E.Cosneau (Ed.) (1889), *Les grands traités de la Guerre de Cent Ans*. Paris: Alphonse Picard, éditeur, 3 − 32. [in French].
13. Traité conclu a Brétigny le 8 May 1360. Ratifié a Calais par Jean II et Édouard III le 24 Octobre 1360. In E.Cosneau (Ed.) (1889), *Les grands traités de la Guerre de Cent Ans*. Paris: Alphonse Picard, éditeur, 39 − 68. [in French].
14. Traité conclu a Troyes entre Charles VI et Henri V le 21 Mai 1420. In E.Cosneau (Ed.) (1889). *Les grands traités de la Guerre de Cent Ans*. Paris: Alphonse Picard, éditeur, 100 – 115. [in French].

Олексій Пересада
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, Україна

ВНЕСОК Д. І. КАЧЕНОВСЬКОГО В РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ В ХАРКІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Oleksii Peresada
V.N. Karazin Khakiv National University, Ukraine

CONTRIBUTION OF D. I. KACHENOVSKYI INTO THE DEVELOPMENT OF POLITICAL SCIENCE IN KHARKIV UNIVERSITY

This article makes the attempt to generalize available knowledge regarding D. I. Kachenovskyi working activity. In particular, his work "A view on the history of the political science in Europe" was analyzed, what supposed to prove that D. I. Kachenovskyi was not only an outstanding lawyer, but also one of the most greatest political thinkers of Kharkiv University. He had made great input in the development of jurisprudence as well as in the political science. Spread of the political science in the 19th century was made by means of studying other scientific courses. One of these courses was jurisprudence within which we can observe political science view on problems of political mind development, based on D. I. Kachenovskyi research.
Key words: D. I. Kachenovskyi, political science, Kharkiv Imperial University, history of political thought in Europe.

У сучасній бібліографії існує велика кількість наукових праць, присвячених аналізу творчості і біографії Д. І. Каченовський. З 1849 по 1872 рік Д. І. Каченовський очолював кафедру міжнародного права Харківського імператорського університету. Він знаходився біля витоків створення першого курсу міжнародного права в Харківському університеті. М. М. Ковалевський писав, що «його лекції... давали можливість обхопити одним поглядом... прогресивний хід суспільно-політичних реформ»[1].

На сьогоднішній день про життєвий і творчий шлях Каченовського написано досить багато. Так, А. О. Пастушенко в своїй статті «Наукова робота Д. І. Каченовського і західний світ: взаємні рефлексії»[2] вказує на те, що на сьогоднішній день підвищується інтерес до особистості Дмитра Івановича, виходять нові публікації, присвячені його біографії. Він виділяє роботи таких авторів як Голобуцький, Кагановська, Лапіна, Посохов[3] [4] [5] [6]. Але ці дослідження, на що справедливо звертає увагу автор, більшою мірою стосуються біографічних даних про нього, не зачіпаючи глибину його політико-юридичних поглядів. У даній статті будуть розглянуті останні публікації, пов'язані з науковими і політичними поглядами Дмитра Івановича Каченовського.

Так, зокрема, М. І. Бабков вказує, що Каченовський в своїй діяльності широко використовував історичний метод, основні свої роботи присвятив вивченню морського права, а також міжнародного права в цілому[7].

---

[1] Ковалевский, М. М. (1905). *Характеристика Д. И. Каченовского в связи с личными о нем воспоминаниями*. Харьков: Типо-Лит. Н.В. Петрова.
[2] Пастушенко, А. О. (2015). *Наукова робота Д. І. Каченовського і Західний світ: взаємні рефлексії*. Кам'янець-Подільський: Вид-во К-ПНУ ім. І. Огієнка. Історичні науки, 84–93.
[3] Голобуцький, П. В. (2007). *Каченовський Д. Енциклопедія історії України*. Київ: Наукова думка, 156.
[4] Кагановська, Т. Є., Чер'вяцова А. О. (2008). Дмитро Іванович Каченовський UNIVERSITATES: *Наука і просвітництво*, 24–32.
[5] Лапина, М. (2004). *Жизнь, отданная университету: научная и просветительская деятельность профессора Харьковского университета Д. И. Каченовского*. Харьков: Новый коллегиум, 71-81.
[6] Посохов, С. І. (2001). *Каченовський Дмитро Іванович. Юридична енциклопедія*. Київ: вид-во Укр. енц. ім. М. Бажана, 68.
[7] Бабков, М. І. (2011). *Становлення і розвиток науки міжнародного права в університетах України в XIX – поч. XX ст.* Харків: НТУ ХПІ, 19–26.

Каченовський займався проблемою уніфікації норм міжнародного приватного права, пише Ю. О. Комнатна[1]. О. В. Гавриков вказує, що, незважаючи на те, що в університетах російської імперії не існувало окремого курсу політичної науки, вона успішно розвивалася в 60-х роках XIX століття. Праці Каченовського підняли політичну науку в російських університетах на новий рівень, містили в собі безліч теоретичних питань політичної науки. Крім цього, наукова діяльність Каченовського відноситься до становлення науки про історію політичних вчень[2].

Про Каченовського, як про прихильників ідей позитивізму, особливо в розробках Конта і Мілля, пише в своїх спогадах його учень М. Ковалевський. Ковалевський характеризує його, як прихильника конституціоналізму і свободи громадян, Каченовський реалізовував свої ідеї в курсі державного права європейських країн, де зачіпаючи проблематику парламентаризму на прикладі виконавчих органів європейських держав, висловлюючи загальноліберальні ідеї[3].

Каченовський високо цінував американську дипломатію, особливу увагу він приділяв Д. Вебстеру, закликав до використання американського досвіду у вирішенні зовнішньополітичних завдань Російської імперії. Про це пише І. І. Курілла в своїй роботі «Увійти в коло великих держав... Деніел Вебстер і зовнішня політика США в середині XIX століття». Він вказує на особливе ставлення Каченовського до Вебстера, американсько-англійськоїму договору, укладеним під його керівництвом, а також на багато інших аспектів його дипломатичної діяльності[4].

У своїй статті «Чи любите істину і ніколи і ні за що не поступайтеся їй... Роль М. М. Ковалевського в становленні наукового світогляду П. О. Сорокіна», В. В. Василенко, описуючи життєвий шлях М. М. Ковалевського, пише про нього як про вчителя-історика, що підкреслює значимість особистості Каченовського і для історичної науки[5].

В. С. Хижняк і М. М. Лядащева-Іллічова, торкаючись в своїй статті питання міжнародного і інтернаціонального інтересів в 60-і роки XIX століття відзначають, що в роботах Каченовського питання інтересу у внутрішньодержавному та міжнародному праві не отримав належного теоретичного та історико-правового осмислення[6].

Визначає Каченовського як фахівця в галузі державного права Великобританії В. В. Борискін. Успіхи Великобританії в промисловості, торгівлі, сільському господарстві, прогресивні підходи в осмисленні політичних і громадських інститутів, а також успіхи в науці і техніці, звернули увагу дослідників в Російській імперії. Серед них, на думку Борискіна, був Каченовський. Його він визначає як фахівця в галузі державного права безпосередньо Великобританії, а не інших європейських країн або США[7].

О. В. Прокуденкова відзначає вплив на погляди харківського вченого К. Ріттера, у якого той слухав лекції в Берліні. Каченовський вивчав його погляди про вплив географічного середовища на розвиток суспільства. Прокуденкова, як і Василенко, відносить Каченовского до істориків[8].

Дослідник середньовіччя С. І. Лиман пише про ставлення Каченовского до феодалізму в Європі. На його думку, феодалізм допоміг Європі прикріпити народ до землі, покласти край бродяжництву[9].

---

[1] Комнатная, Ю. А. (2016). *Основные проблемы теоретического обоснования международного частного права на современном этапе*. Белгород, 245–248.

[2] Гавриков, О. В. (2011). *Д. И. Каченовский как историк философии права и политической науки*. <https://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2011/structure_29_1335.htm>

[3] Ковалевский М. М. (2005). *Моя жизнь. Воспоминания*. Москва: РОССПЭН, 783.

[4] Курилла, И. И. (1997). *Войти в круг великих держав...: Дэниел Уэбстер и внешняя политика США в середине XIX века*. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 192.

[5] Василенко, В. В. (2015). *Любите истину и никогда и ни за что не уступайте ее... Роль М. М. Ковалевского в становлении научного мировоззрения П. А. Сорокина*. Ставрополь: Изд-во СКФУ, 13–19.

[6] Хижняк, В. С., Лядащева-Ильичева М. Н. (2015). *Международные национальные и интернациональные интересы в политико-правовой мысли в России 60-х годов XIX – начала XX века*. Саратов: Изд-во СГЮА, 29-38.

[7] Борискин, В. В. (2013) *Общественно-политический опыт Великобритании в оценках М. Н. Каткова и Русского вестника (рубеж 50-60-х гг. XIX века)*. Орел: Изд-во, 259–266.

[8] Прокуденкова, О. В. (2006) *Россия: Европа или Азия полемика П. Н. Милюкова с евразийцами о роли географического фактора в развитии русской культуры*. Санкт-Петербург: Вестник РХГА, 68–83.

[9] Лиман, С. И. (2010). *Изучение проблемы феодализма в трудах медиевистов Украины (1804 – первая половина 80-х гг. XIX в.)*. Харьков, 94–106.

О. А. Дорска зазначає, що Каченовський вказував на те, що Російська імперія пізно долучилася до норм міжнародного права, тільки за часів Петра І, так як раніше не мала такої необхідності – була зосереджена на власних територіях[1].

Н. Г. Охотнікова, в своїй статті «Вплив Д. Каченовський на розвиток вітчизняної школи міжнародного права в XIX столітті» детально описує курс міжнародного права, котрий викладав Каченовський. Охотнікова окрему увагу приділяє тому, що в роботах Каченовського чітко була помытна приналежність до «західників», які відстоювали ліберальні соціально-політичні течії і мали чітку орієнтацію на європейську правову науку. Дмитро Іванович поєднував в собі протилежні напрямки міжнародно-правової науки – позитивно-правової та природно-правової. Відзначається, що суверенітет є ланкою між народом і державою[2].

О. Богдашина вказує на те, що Каченовский високо оцінював діяльність церкви, яка була двигуном прогресу в ранньому середньовіччі. Вона називає його також «перехідною фігурою» між гегельянством і позитивізмом[3].

О. М. Сіваш розглядає основні позиції, які висловлює Каченовський в викладанні свого курсу міжнародного права. Серед них обов'язкова незалежність (завдяки цьому держава може вступати в міжнародні відносини), самодержавство (правоздатність народу і правоздатність народу відповідно), суверенітет (верховне право держави) держави. Міжнародне право є результатом вільної волі держави[4].

В дисциплінарної матриці політичних наук окреме місце необхідно приділити Д. І. Каченовському, чий внесок в розвиток політичної науки в Харківському університеті неможливо переоцінити. Щоб мати повне уявлення про Каченовського як вченого, який займався політичними науками, необхідно детально розглянути ряд його робіт. Однією з таких робіт, що представляють для нас інтерес, є «Погляд на історію політичних наук в Європі», яка побачила світ в 1859 році.

У XIX столітті в Європі стався ряд серйозних перетворень. Були створені великі імперії. Каченовський пише, що перестали існувати невеликі держави і теоретичні політичні ідеї стали здійснюватися на практиці[5]. Він має на увазі періоди роздробленості, які проходили в своєму розвитку багато європейських держав. Каченовський присвячує свою працю політичної історії.

Каченовський зачіпає також проблематику теорії еліт. Він пише: «Вигоди окремих осіб і станів, звичайно, грають важливу роль при вирішенні державних питань і затримують самі настійні, рятівні реформи, навіть спотворюють на час політичний сенс народу; але рано чи пізно істина виходить назовні і проникає в суспільну свідомість»[6].

Каченовський впевнений в існуванні політичної істини. Вона доступна для розуміння тільки тим, хто намагається її зрозуміти і визнати. Якщо залишити все упередження, то це можливо. Існує величезна кількість скептиків, які повсюдно намагаються довести неспроможність політичної науки, вважає автор. Безумовно, така ситуація існує і сьогодні, але значно меншою мірою. Вже не потрібно доводити існування політичної науки, але окремі представники населення задають питання про необхідність політичної науки.

«Але якщо багато письменників відомого часу підкоряються авторитету панівної партії... звідси не можна зробити висновок, що політичні науки, по самому властивості предмета, стискають свободу розуму, що в них панує особистий інтерес»[7]. Тут мова ідеї про заангажованість і вірність певним партіям, ідеям та інше. Людина не може бути завжди повністю об'єктивною. Існування будь-якої заангажованості жодним чином не скасовують важливість вивчення політичних наук, а навіть навпаки – свідчить про її необхідність, розширення знання про неї, меж.

---

[1] Дорская, А. А. (2015). *Соотношение международного и внутригосударственного права в российской правовой традиции.* Москва: изд-во Галушкин А. А., 30–40.

[2] Охотнікова, Н. Г. (2011). *Вплив Д. Каченовського на розвиток вітчизняної школи міжнародного права у XIX столітті.* Харків: Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 59-62

[3] Богдашина, О. (2010). *Ставлення істориків українських земель другої половини XIX – початку XX ст. до релігії та церкви*. Київ: вид-во нац. Акад. наук України 41–60.

[4] Сіваш, О. М. (2010). *Питання державного суверенітету в роботах учених-міжнародників Харківського університету (XIX ст.).* Харків, 17–26.

[5] Каченовский, Д. И. (1859). *Взгляд на историю политических наук в Европе*. Москва: Тип. Каткова и Ко, 2.

[6] Каченовский, Д. И. (1859). *Взгляд на историю политических наук в Европе*. Москва: Тип. Каткова и Ко, 8.

[7] Каченовский, Д. И. (1859). *Взгляд на историю политических наук в Европе*. Москва: Тип. Каткова и Ко, 9.

Каченовський зачіпає проблематику теорії загального блага, кажучи про те, що існує висока мета політичної науки: «Як ні різноманітні політичні теорії, – всі вони спрямовані до того, щоб зрозуміти бажання і вимоги людської природи, сприяти щастю та користь суспільства. Ця висока мета займає консерваторів і прогресистів, мрійників і практиків, в однаковій мірі»[1].

Діячі церкви були єдиними політичними наставниками свого часу. Так, протягом століть, тільки вони могли займатися аналізом державної діяльності, критикувати окремі дії держави, вказувати на його певні недоліки в своєму богословсько-моральному напрямку. Каченовський підкреслює, що «всі державні прагнення того часу... пройняті релігійним характером; жодна велика особистість є вільною від богословського авторитету... теократичний елемент панує в житті і літературі... суспільні покращення лунають із боку церкви»[2].

Вчені створювали теорії теократичної монархії, не існувало потреби народу в політичному знанні, люди були відвернені від громадянських і національних питань, що було причиною і наслідком того, що релігія займала виключне керівне місце. Не вивчалися теорії розвитку держави. У той же час війни і феодальні відносини перешкоджали збільшенню політичних знань[3].

Для дослідника історії політичної науки її історичний контекст, напевно, найбільше важливий. Про це постійно пише автор, вказуючи на необхідність розгляд діяльності політичних оглядачів того часу крізь призму епох і рамок, в яких вони проводили свої дослідження. Релігія містила в собі всю повноту знання і блокувала свідомість – сприйняття політичних ідей і мислення, так як це могло б втратити їх монополію на освіту.

Каченовський робить огляд політичної літератури, вказуючи на певні аспекти та особливості найбільш видатних мислителів. Засновником політичної науки в Італії є Макіавеллі. Дмитро Іванович аналізує Макіавеллі в контексті розумної політики, де дозволені всі засоби для досягнення мети держави, а моральність і індивідуалізм повинні бути покладені на вівтар основної науки. Каченовський підкреслює відмінність підходів Макіавеллі в «Міркуваннях про першу декаду Тита Лівія» (республіканство) і в «Государі» (деспотизм). Каченовський називає логіку Макіавеллі грою на низинних почуттях людей, але після Макіавеллі політична наука приймає величезне практичне значення.

Політична наука в практичному сенсі розвивалася в Італії до другої половини XVI століття, тому що потім Італія була охоплена міжнародними війнами, переділом сфер впливу, тиранією та обскурантизмом. Даний вектор не сприяв розвитку політичної науки і привів до її поступового занепаду.

Наступним пунктом аналізу є Іспанія, «країни інквізиції і обскурантизму». Не дивлячись на таке сприйняття, саме в цій країні в наступні 100 років після другої половини XVI століття народжувалися найцікавіші політологічні твори. Церковники, будучи відокремленими в контексті поділу влади світської і церковної, могли без шкоди висловлювати будь-які ідеї, щодо державного устрою. Критика держави була досить сильною і безапеляційного, вони ратували за монархію, при сильному впливі церковних інститутів, їх широке представництво і вплив на держави. Таким чином з'явилися політологи на Піренейському півострові. Ті вчені дотримувалися багато в чому макеавелісьтської лінії. Необхідно відзначити, що серед мислителів тієї епохи існували ті, хто були противниками світського абсолютизму[4]. У той час інквізиція була настільки відірвана недопущенням в країні реформації, що часом просто не звертала увагу на загальнотеоретичні філософські трактати.

Далі в своєму аналізі Каченовський переходить до Німеччини, Франції, Англії, Голландії та США. Він пише, що в працях реформаторів «ми знаходили мало політичного, реформатори торкаються держави мимохідь, побіжно і ухильно, не дотримуючись певної теорії правління»[5]. Це можна пояснити тим, що Реформація розуміла необхідність збереження існуючого порядку і обмежувалася свободою совісті. До Вестфальського миру в Німеччині не було політичних праць, крім тих, які були спрямовані на опис принципів взаємовідносин церкви і держави.

У Франції Реформація прискорила відродження науки. Каченовський відзначає роботу Жана Бодена «Про державу», порівнює його з Макіавеллі, кажучи що в основі у Бодена знаходяться моральні засад. Боден часто суперечить сам собі в контексті боротьби узгодження релігії

[1] Каченовский, Д. И. (1859). *Взгляд на историю политических наук в Европе*. Москва: Тип. Каткова и Ко, 10.
[2] Каченовский, Д. И. (1859). *Взгляд на историю политических наук в Европе*. Москва: Тип. Каткова и Ко, 33.
[3] Каченовский, Д. И. (1859). *Взгляд на историю политических наук в Европе*. Москва: Тип. Каткова и Ко, 36-38.
[4] Каченовский, Д. И. (1859). *Взгляд на историю политических наук в Европе*. Москва: Тип. Каткова и Ко, 49.
[5] Каченовский, Д. И. (1859). *Взгляд на историю политических наук в Европе*. Москва: Тип. Каткова и Ко, 53.

з філософією. Першими ж представниками французької політичної літератури він називає Готомана, Ланге, Буше, твори яких представляли грізні памфлети, але не дослідженні.

В Англії вивчення законів і устрою держави почалося ще в кінці Середньовіччя. Основний поштовх і силу розвитку політичних ідей Англії дала Реформація. Першим, хто почав глибоко вивчати англійську політику, можна назвати Томаса Мора. Серйозні дослідження з'являються вже в другій половині 17 століття під впливом філософії Ф. Бекона[1].

Звертається Каченовський і до робіт голландця Гуго Гроція, основа навчань якого – священне писання. З нього він і бере ідеї з суспільних питань, політико-правових відносин між країнами. Гроцій, з його нестримною тягою до справедливості, протиставляється Макіавеллі: «жоден публіцист після Макіавеллі не користувався таким авторитетом»[2]. Одними з головних постулатів Гуго Гроція є «переконати повагу взаємних прав, зміцнити силу договорів, святість обіцянок, послабити нерозумну жорстокість»[3]. Каченовський пише, що Гроцій намагається всіх помирити, і за це йому можна пробачити недоліки. У нього відсутня системність, але це обумовлено епохою, в якій він жив, створивши науку, властиву своєму часу. «Юридичний елемент у Грота не ясно відділений від богословського і морального, про часто ходить за межі політичних наук і, слідуючи своєму всесвітньо-гуманітарному напрямку, змішує різноманітні матеріали в оду строкату масу»[4] – такий опис дає Каченовський Гуго Гроція.

Не дивлячись на різні погляди, вчені політичних наук намагалися зруйнувати завісу обскурантизму середньовіччя і вивести нове розуміння побудови суспільного життя.

Дмитро Іванович розглядає фігуру Френсіса Бекона. Вчення про загальну правду Бекон вважає підставою науки про державу, розділяючи його на дві частини: публічне право і економіку. Уряд не тільки має захистити своїх підданих від зовнішнього і внутрішнього ворога, а й сприяти їх загальному благу. Вплив Бекона на політичну науку знайшов своє відображення в діяльності французької буржуазної революції.

Найбільший розвиток теорія суспільного договору одержала в роботах Томаса Гоббса (передача прав, права розпорядження владою). Пізніше з'являється Джон Локк з ідеями про підпорядкування за договором влади, яке виходить з бажання реалізації права рівності і свободи. Держава втрачає свою юридичну силу при порушенні договору. Локк пропонує розділити гілки влади. Але ці ідеї не отримали розвитку, тому що, за словами Каченовського: «в Німеччині існувала безладна, хаотична імперія і напівсамостійна територіальна влада»[5].

Також Каченовський аналізує роботу Шарля Луї де Монтеск'є «Про дух законів» полягає в тому, що фізична природа країни і особливості народу мають великий вплив на устрій держави. На даному творі заснована теорія конституційного держави, поділу влади. Каченовський вважає, що такий поділ може привести до анархії, поділ влади ніяк не гарантує відсутність зловживань в кожній гілці влади: «передача окремих функцій верховної влади настільки різних елементів, як монархія, аристократія і демократія, справила б тільки ворожнечу між ними»[6]. Створення чіткої системи взаємного контролю гілок влади – питання, яке до сих пір стоїть на порядку денному в політичній науці. Тож не дивно, що ця ідея викликає подібне скептичне ставлення у Каченовського з урахуванням низького рівня розробки даної проблематики у середині XIX століття. З іншого боку, така позиція вказує на досить консервативні погляди Каченовського.

Звертає увагу Каченовський і на Руссо. Суспільний договір Жан-Жака Руссо має на увазі під собою демократичне правління, все вирішується за допомогою волі народів, немає ніяких інших підстав влади. Руссо став кумиром радикальної школи. Демократичний деспотизм – це особлива форма тиранії, вважає Каченовський: «Держава творить з людей все, що йому завгодно»[7]. Народ складається з рівних осіб, йому належать всі атрибути самодержавства, але він позбавлений можливості керувати власною владою.

Переходячи до процесів, що відбуваються на американському континенті, Каченовський зазначає, що вдале завершення війни в Америці необхідно для перемоги революції і побудови нової

[1] Каченовский, Д. И. (1859). *Взгляд на историю политических наук в Европе*. Москва: Тип. Каткова и Ко, 58.
[2] Каченовский, Д. И. (1859). *Взгляд на историю политических наук в Европе*. Москва: Тип. Каткова и Ко, 61.
[3] Каченовский, Д. И. (1859). *Взгляд на историю политических наук в Европе*. Москва: Тип. Каткова и Ко, 62.
[4] Каченовский, Д. И. (1859). *Взгляд на историю политических наук в Европе*. Москва: Тип. Каткова и Ко, 64.
[5] Каченовский, Д. И. (1859). *Взгляд на историю политических наук в Европе*. Москва: Тип. Каткова и Ко, 66-77.
[6] Каченовский, Д. И. (1859). *Взгляд на историю политических наук в Европе*. Москва: Тип. Каткова и Ко, 88.
[7] Каченовский, Д. И. (1859). *Взгляд на историю политических наук в Европе*. Москва: Тип. Каткова и Ко, 91.

держави. В основі цієї держави повинні стати ідеї прогресивних філософів XVII століття Старого Світу та ідеї Франкліна, Адамса, Гамільтона[1].

Каченовський не міг обійти увагою одного з класиків німецької філософії – Іммануїла Канта. Кант, на думку Каченовського, створює на раціональних засадах цілу область законодавства. Держава створюється виходячи з внутрішньої природи людини, воно є вимогою вічного права. Ідея відокремлення суспільства від держави розвивається вже більше учнями Канта і створює певний вектор для наступних поколінь. Під її вплив потрапили і політичні науки, і закони, і інститути[2].

Каченовський розмірковує про меркантилістів, фізіократів, про економіку в цілому. Він вважає, що завдяки економічній науки Європа позбулася патрімоніалізму та феодалізму.

Новий напрямок політичної думки в Європі пов'язано зі змінами методології розгляду владних відносин. Від Бекона до Канта не враховували сучасного стану суспільства. Говорили про форми правління, походження влади, про майбутні свободи та інше, але ніхто не розглядав суспільство зсередини як таке, незалежно від політичного устрою.

Оцінюючи іншого класика німецької філософії – Гегеля, Каченовський пише, що він говорить про те, що теорія договору не може бути прийнята наукою і не підтверджується досвідом життя. Гегель ставить між людиною і урядом громадянське суспільство, але природу громадянського суспільства він не досліджував. Він навіть відкидає його і вважає чимось мертвим, неорганічним, що зникає в державі.

Каченовський переходить до розгляду комуністичної і соціалістичної теорії. На їхню думку, необхідно переглянути весь порядок людських відносин. Постулати сен-симонистів полягають в тому, що людина займає своє місце відповідно до своїх здібностей до праці, люди черпають свої потреби з загального майна. При комунізмі поступово знищується приватна власність. Соціалісти принесли свою користь – викликали на себе шквал агресивної критики, що інколи народжувало цікаві ідеї. Розробки положень, які стосувалися визначення місця робітничого класу, пролили світло на суперечки щодо повсякденному житті народу[3].

В результаті Каченовський виділяє наступні науки про суспільство: соціологія, публічне право, суспільна мораль, суспільна політика, суспільна економія, історія суспільства, суспільна статистика.

«Природний стан» – привид і утопія, вважає Каченовський. Держави виникають як необхідність, стають свідомими у міру розвитку народу. Незалежність церкви – це один з нечисленних моментів, яких вдалося досягти. Проводиться межа втручання влади в справи суспільства.

Таким чином, Каченовський приходить до висновку, що розвиток суспільного організму відбувається невідворотно. Зміни ці відбуваються часто всупереч будь-яким теоріям, руйнують авторитети і старовинні закони, звичаї.

Робота Каченовського, крім іншого, це прагнення створити цілісну історію європейської політичної думки. Приділяється увага теологічної проблематики в контексті взаємин церква-суспільство і церква-держава. Неможливо було оминути увагою церкви, ті патерни і порядки, які так чи інакше нею нав'язувалися на абсолютно різних рівнях державного і суспільного життя. Вона отримувала з ситуації власну вигоду, і, як наслідок, не терпіла кардинальних змін в суспільстві та управлінні державою.

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що Дмитро Іванович Каченовський торкався великої кількісті проблем, пов'язаних з політичною наукою. Він використовував поняттєво-категоріальний апарат політичної науки, говорив про різні політичні теорії, ратував за ідею про те, що політична наука існує і абсолютно необхідна, жорстко відкидав різні нападки критиків про існування політичної науки. Каченовський торкався таких суто політологічні питання і категорії як створення великих держави і кінець роздробленості, зацікавленість окремих осіб в прийнятті рішень як елемент лобіювання, питання пошуку політичної істини (відповідь на який Каченовський бачить у загальному блазі), заангажованість окремих журналістів, складності життя політичних філософів, які постійно піддаються нападками з боку критиків і вимушених нести свій тягар, особливості розвитку окремих держав залежно від їх специфіки, різні передумови виникнення

[1] Каченовский, Д. И. (1859). *Взгляд на историю политических наук в Европе*. Москва: Тип. Каткова и Ко, 92.
[2] Каченовский, Д. И. (1859). *Взгляд на историю политических наук в Европе*. Москва: Тип. Каткова и Ко, 97-98.
[3] Каченовский, Д. И. (1859). *Взгляд на историю политических наук в Европе*. Москва: Тип. Каткова и Ко, 130-131.

держави і його інститутів, вплив церкви на розвиток суспільства (на думку Каченовського церква була єдиним двигуном прогресу суспільного життя, поки не віддала частину своїх повноважень вченим, відбувся кардинальний відхід від обскурантизму, поступово закінчувалася повна монополія церкви на освіту). Каченовський говорить про необхідність прийняття до уваги історичної складової для політичного історика при розгляді тих чи інших праць або процесів, зачіпає творче надбання представників, на сьогоднішній день вже стали класиками політичної думки Італії, Іспанії, Німеччини, Франції, Голландії, США, Англії, аналізує їх надбання і творчий доробок представників, вчених. Каченовський зачіпає і розглядає таких представників політичної думки як Гуго Гроцій, Руссо, Монтеск'є, Гамільтона та багатьох інших – виступає як історик політичної науки, виділяє окремі школи політичної думки, що виникли після французької буржуазної революції, виділяє різні науки про суспільство. Все це свідчить про те, що Дмитро Іванович зробив величезний вклад в розвиток політологічної думки в Харківському університеті.

References:

1. Kovalevskij, M. M. (1905). *Harakteristika D. I. Kachenovskogo v svjazi s lichnymi o nem vospominanijami* [Characteristici of D. I. Kachenovsky in connection with personal memories about him] *Torzhestv. zased. Yuryd. o-va pry Ymp. Khar'k. un-te 22 noyab. 1903*, [Solemn meeting of the Legal Society at the Imperial Kharkiv University November 22, 1903] Kharkiv: Tipo-Lit. N.V. Petrova, 21–42. [in Russian].
2. Pastushenko, A. O. (2015). *Naukova robota D. I. Kachenovs'koho i Zakhidnyy svit: vzayemni refleksiyi* [Scientific work of D. I. Kachenovsky and Western world: the mutual reflection]. *Kam"yanets'-Podil's'kyy: Vyd-vo K-PNU im. I. Ohiyenka. Istorychni nauky* [Bulletin of I. Ohiienko Kamianets-Podilskyi National University. Historical science. Vol. 8.]. Kamianets-Podilskyi: Vyd-vo K-PNU im. I. Ohiyenka, 84–93. [in Ukrainian].
3. Holobuts'kyy, P. V. (2007). *Kachenovs'kyy D.* [D.Kachenovskyi] *Enciklopedija istorii Ukraïni* [Encyclopedia of the History of Ukraine]. Kyiv: Naukova dumka, 156. [in Ukrainian].
4. Kahanovs'ka, T. Ye., Cher"vyatsova, A. O. (2008). *Dmytro Ivanovych Kachenovs'kyy* [Dmitry Ivanovich Kachenovskyi] *Nauchno-populjarnyj zhurnal,* № 3 [Popular science journal. -No. 3]. UNIVERSITATES: Nauka i prosvitnytstvo, 24–32. [in Ukrainian].
5. Lapina, M. (2004). *Zhizn', otdannaja universitetu: nauchnaja i prosvetitel'skaja dejatel'nost' professora Har'kovskogo universiteta D. I. Kachenovskogo* [The Life, which is given to the university: scientific and educational activities of the professor of Kharkiv University D. I. Kachenovsky] Novyy kolehium [New College]. Kharkiv: Novyj kollegium, 71-81. [in Russian].
6. Posokhov, S. I. (2001). *Kachenovs'kyy Dmytro Ivanovych*. [Kachenovsky Dmitry Ivanovich] *Yurydychna entsyklopediya* [Law encyclopedia]. Kyyiv: vyd-vo Ukr. ents. im. M. Bazhana, 68. [in Ukrainian].
7. Babkov, M. I. (2011). Stanovlennya i rozvytok nauky mizhnarodnoho prava v universytetakh Ukrayiny v XIX – poch. XX st. [The formation and development of the international law science at the universities of Ukraine in XIX-early XX c.] *Vis. nat. tek. un. KhPI : zb. nayk. prats*. [Proceedings of the Nat. the. un. HPI: Collected papers]. Kharkiv: NTU KhPI, 19–26. [in Ukrainian].
8. Komnatnaja, Ju. A. (2016). Osnovnye problemy teoreticheskogo obosnovanija mezhdunarodnogo chastnogo prava na sovremennom jetape [The main problems of theoretical substantiation of private international law at the present stage*] Sb. nauch. trudov IX mezhdunar. nauch.-prakt. konf. 3 marta 2016* [The coll. of scientific. Works IX Intern. Scien.-practical. Conf. March 3, 2016] Belgorod, 245–248. [in Russian].
9. Gavrikov, O. V. (2011). D. *I. Kachenovskij kak istorik filosofii prava i politicheskoj nauki* [D. I. Kachenovsky as a historian of the philosophy of law and the political science] <https://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2011/structure_29_1335.htm> [in Russian].
10. Kovalevskij, M. M. (2005). *Moja zhizn'. Vospominanija* [My life. Memories]. Moskva: ROSSPJeN, 783 [in Russian].
11. Kurilla, I. I. (1997). *Vojti v krug velikih derzhav...: Djeniel Ujebster i vneshnjaja politika SShA v seredine XIX veka* [To come in the circle of great states...: Daniel Webster and USA foreign policy in the middle of the 19th century]. Volgograd: Izd-vo VolGU, 192. [in Russian].
12. Vasilenko, V. V. (2015). *Ljubite istinu i nikogda i ni za chto ne ustupajte ee... Rol' M. M. Kovalevskogo v stanovlenii nauchnogo mirovozzrenija P. A. Sorokina* [Love the truth and never and for no reason yield it... M. M. Kovalevsky's role in the formation of the scientific worldview of P. A. Sorokin] Gumanitarnye i juridicheskie issledovanija [Humanitarian and legal research]. Stavropol': Izd-vo SKFU, 13–19. [in Russian].
13. Hizhnjak, V. S., Ljadashheva-Il'icheva M. N. (2015). Mezhdunarodnye nacional'nye i internacional'nye interesy v politiko-pravovoj mysli v Rossii 60-h godov XIX – nachala XX veka [International national and international interests in political and juridical thoughts in Russia in the 60s 19th – early 20th century] *Vestnik SGJuA*, №6 [Bulletin of the SSJA №6]. Saratov: Izd-vo SGJuA, 29-38. [in Russian].
14. Boriskin, V. V. (2013) Obshhestvenno-politicheskij opyt Velikobritanii v ocenkah M. N. Katkova i Russkogo vestnika (rubezh 50-60-h gg. XIH veka) [Socio-political experience of the Great Britain in the assessments of M. N. Katkov and the Russian Bulletin (the turn of the 50's and 60's of the XIX century)] *Srednerusskij vestnik obshhestvennyh nauk*, №3 [Herald of Social Sciences № 3]. Orel, 259–266. [in Russian].

15. Prokudenkova, O. V. (2006). Rossija: Evropa ili Azija polemika P. N. Miljukova s evrazijcami o roli geograficheskogo faktora v razvitii russkoj kul'tury [Russia: Europe or Asia polemics of P. N. Milyukov with the Eurasians on the role of the geographical factor in the development of Russian culture] *Vestnik RHGA* [Bulletin of RCTA]. Sankt-Peterburg: Vestnik RHGA, 68–83. [in Russian].
16. Liman, S. I. (2010). Izuchenie problemy feodalizma v trudah medievistov Ukrainy (1804 – pervaja polovina 80-h gg. XIX v.) [Study of the problem of feudalism in the writings of medievalists in Ukraine (1804 – first half of the 80's of the 19th century)] *Drevnosti: istoriko- arheologicheskij sbornik* [Antiquities: a historical-archaeological collection]. Kharkiv, 94–106. [in Russian].
17. Dorskaja, A. A. (2015). Sootnoshenie mezhdunarodnogo i vnutrigosudarstvennogo prava v rossijskoj pravovoj tradicii [The correlation between international and domestic law in the Russian legal tradition] *Vserossijskij nauchno-prakticheskij zhurnal Justicija* [All-Russian scientific and practical journal Justice], №2. Moscow: izd-vo Galushkin A. A., 30–40. [in Russian].
18. Okhotnikova, N. H. (2011). Vplyv D. Kachenovs'koho na rozvytok vitchyznyanoyi shkoly mizhnarodnoho prava u XIX stolitti [D. Kachenovsky effect on the development of the national school of international law in the 19th century]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu im.V.N.Karazina Seriya: Pravo* №945 [Bulletin of Kharkiv National University, Series: Law №945]. Kharkiv: Vyd-vo KhNU im. V. N. Karazina, 59-62. [in Ukrainian].
19. Bohdashyna, O. (2010). *Stavlennya istorykiv ukrayins'kykh zemel' druhoyi polovyny XIX – pochatku XX st. do relihiyi ta tserkvy* [Position of Ukrainian historians to religion and church in the second half of 19th – early 20th century] *Istoriohrafichni doslidzhennya v Ukrayin* [Historiography Research in Ukraine]. Kyiv: vyd-vo nats. Akad. nauk Ukrayiny 41–60. [in Ukrainian].
20. Sivash, O. M. (2010). Pytannya derzhavnoho suverenitetu v robotakh uchenykh-mizhnarodnykiv Kharkivs'koho universytetu (XIX st.) [The issue of national sovereignty in the scientific works of Kharkiv University (19th cent.)]. *Problemy zakonnosti : akad. zb. nauk. pr.* [Problems of legality: Acad. Coll. Science. pr.]. Kharkiv, 17–26. [in Ukrainian].
21. Kachenovskyy, D. I. (1859). *Vzhlyad na ystoryyu polytycheskykh nauk v Evrope* [View at the history of political science in Europe.]. Moscow: Typ. Katkova y Ko,142. [in Russian].

Larisa Dunaeva, ScD in Political science
Educational Scientific Institute of information and social technologies of Odesa I. I. Mechnikov National University, Ukraine

UKRAINIAN POLITICAL AND LEGAL THOUGHT WITHIN THE SCOPE OF WORLD DOCTRINE OF LIBERALISM AND COMMUNITY SELF-GOVERNING AT THE END OF XIX – BEGINNING OF XX CENTURIES

In the article was shown the development of domestic political and legal thought at the end of XIX – beginning of XX centuries within the scope of worldwide spreading liberalism. It was substantiated that both domestic and world idea leant toward recognition of the ideal of personal freedom as a universal goal. Particularly this thought is the cornerstone of the idea on the right of each person for life, freedom and private property. Being founded on these postulates the political and legal concepts on authority institutes establishment and development were articulated, which are set on the principles of recognition and guaranteeing of human rights, general justice and personal freedom of individual, pluralism of his activities in political, economic areas, freedom of moral-ethical and social-political values choice.
Key words: political and legal thought, liberalism, human rights, personal freedom.

The most important postulate of liberalism is setting of balance between areas of social, state and individual interests. It is considered that liberalism is not an ideology dogma, but "a society project" which may be adjusted to local historical, national and cultural conditions.

Combination of liberal ideas and postulates played a revolutionary role at the transition of European countries from feudalism to capitalism. Liberalism became a source for the ideas on division of powers, subsidiarity, constitutionalism, parliamentarism, pluralism, political representation, which were used as a basis for modern state political system. Nevertheless, mainly liberalism is associated with such usual for modern social and political lexicology notions and categories as idea of inherent value of particular person and his/her liability for own actions; an idea of private property as immanent condition for personal freedom; a principle of free market, free competitiveness and free entrepreneurship; equal possibilities; a system of division of powers, checks and balances; an idea of social legal state and local self-government; recognition, fixation and guaranteeing of fundamental rights and freedoms of person, etc.

Liberalism is a quite flexible and dynamic ideological and political trend open to dominance by other tendencies, which sensitively reacts to the changes in social and state life. Liberal ideas were formed and developed at different social-historical and national-cultural conditions. Still, considering present multi-variety the liberalism has general origins and certain combination of concepts, ideas, principles and ideals which in total make it a specific type of political-legal thought.

By its roots liberal world-view goes to Renaissance, Reformation, Newton scientific revolution. At its origin were such various persons as J. Locke, Ch.L. Montesquieu, I. Kant, G. Hegel, A. Smith, W. Humboldt, T. Jefferson, J. Medison, B. Constant, A. de Tocqueville and others. Along all XIX century liberal ideas were elaborated by J. Bentham, J. Mill, T. Grin, L. Hobhouse, B. Bosanquet and other representatives of western social-political thought. Considerable impact on formation of liberal world-view was made by representatives of European and American Enlightenment, French physiocrats, supporters of English Manchester School, representatives of German classical philosophy and others.

In scientific area of modern Ukraine liberal world-view became perpetuated relatively late – at second half of XIX century, due to the number of reasons. However, representatives of Russian and Ukrainian social and political thought made a significant contribution to understanding and elaboration of liberal ideas. Among them the following thinkers may be named primarily: B. Chicherin, P. Struve, T. Granovsky, V. Leshkov, O. Vasilchikov, M. Ostrogelsky, B. Kystyakivsky, M. Dragomanov, I. Franko and others who were intended not only to receipt and adapt, but also elaborate principles of liberalism consistently with local realities.

Regardless diversity the common between these different thinkers, ideological trends and directions consist in that circumstance that they all and every one in his own way according to reality of his époque, spoke for revision of outdated values and approaches to resolution of important social political problems, for reconstruction and improving of social political and state institutions, for revision and modernization of key provisions, doctrines and concepts in comply with changes in the society.

Exactly recognition of generated by liberal thought categories of justice, freedom and equality at national legislations of various countries, rules of international law enabled legalization of general electoral law, possibility of citizens to take part in managing of local issues and their resolution. Precisely with electoral reforms was related a transformation of state and particularly local authority in XVIII – XIX centuries in Western Europe countries. Hence, I. Redlikh has connected successes of authority and local self-government with reforms in XIX century and established their direct dependency from the democratization process and ideas of liberalism, democracy and socialism[1]. It is worth to stress that with times main scientific estimations on this subject changed insufficiently and modern authors consider liberal and democratic ideas as necessary precondition for establishment and development of authoritative powers.

An idea of natural rights embedded in legal institutions has strengthened liberalism doctrine with provisions on participation of all citizens in managerial functions. If originally the idea of authority and self-government was aimed at evolution of citizen's feeling on affiliation with one community, than with times it was applied in connection with citizen's and political rights and freedoms of a persons. The mentioned demonstrates merging of liberal studies on natural rights, social equality and justice with doctrine on authority arrangement.

World liberal political-legal thought was most developed in XIX century. This period is characterized by drastic change of views on authority arrangement, state importance in life of a person and local self-government, which foresees certain autonomy, personification of community within the mechanism of public power. Self-government naturally became a logo for majority of liberal political movements and political reforms.

Hence, a significant input in liberalism doctrine establishment was made by J. Mill who by analyzing phenomenon of representative ruling and local democracy was intended to find reasonable combination of egoism and altruism, has considered local authorities as education instrument encouraging people to look much far than current interests and recognize legitimate demands of other people. J.Mill considered that only when individuals participate in management they may understand its results. This idea of population inclusion in managing processes serves nowadays as one of the basis for concept of territorial communities' development. According to J.Mill, bodies of local authority shall be established and function on the basis of the same principles as bodies of central authority, as well as in comply with the principle of local interests' solidarity. This principle, as per J.Mill, means that as far as each territory has its specific common interest, than in every electoral district and each city must exist their own parliament which is tasked by solution of local issues[2].

A. de Tocqueville was a researcher on problems of interrelations between state, society, person and his/her associations (territorial, religious communities, etc.), whose ideal was a society which function as a combination of many free and self-governed associations and communities. Articulated by him and his followers theory on natural rights of free community has appeared at the beginning of XIX century as a reaction on bureaucratic ruling with all negative sides, when the attention of scientists moved from constitutional monarchy to representative democracy as more progressive implementation of ideas on rule-of-law, when in political and philosophy-legal thought have occurred essential changes of opinions on problems of democracy and public freedom. The following representatives of liberal thought were his followers: G. Arens, N. Gerber, O. Girke, O. Laband, Maurenbreher, E. Meyer, O. Ressler, Sheffle, B.M. Chicherin and others. Defined at their works theory along with three generally recognized constitutional branches of power (legislative, executive and judicial) required the recognition of forth branch – a communal (municipal) branch. According to A.Tocqueville, a community is such "union which corresponds to the nature of person the most, because everywhere where people gathered together, the community appears allegedly naturally. There are kingdoms and republics created by a man; community seems just goes out of God's hands"[3]. At the systems of ruling funded on the principles of decentralization and self-government he saw a real alternative to state autocracy.

---

[1] Редлих И. (1907).*Английское местное управление. Изложение внутреннего управления Англии в его историческом развитии и современном состоянии*: в 2-х т. СПб., Т. 1, 111–112.

[2] Цит. за: Работяжев Н. В. (2000). Миль Джон Стюарт. *Федерализм*, № 4, 15-34.

[3] Токвіль А. (1999). *Про демократію в Америці*. К.: Видавничий дім «Всесвіт», 63.

At the second half of XIX century a famous German legal expert O. Girke defined the idea of society as federation of communities and small groups. As per him, only with help of "concrete", but not "abstract" communities (family, village and city community, state) it will be possible to resolve the conflicts which permanently appears between the interests of majority and minority. The key circumstance for him was that the state is not a public apparatus ruling over the community, but is one of chains in the mechanism of social interactions[1].

Domestic scientific thought was also under influence of this doctrine of authority and self-government for a long time. At the works of domestic researchers was insistently promoted an idea that essence of self-government lies in providing local community with possibility on self-realization of its public interests and reserving for governmental (central) authority only occupation with state affairs. In other words self-government core idea comes from opposition of the territorial community to the state, public interests to political, demanding that society and state shall execute their own interests. An opposing of community and state interests seems as kind of precondition for complete independence of self-government authority. If self-government authority deal not with state, but exclusively with community affairs, than the state should not care how these not proper for them issues will be carried out. Following this theory, the self-government authority at resolution of local importance issues shall act according to the principle "all is freely permitted except what is prohibited by law"[2].

From the very beginning of the research on authority and self-government was outlined a tendency on comparative analysis with European countries, during which was justified a thesis on their substantial difference.

While analyzing these scientific views it may be admitted that shaped in XIX century liberal theories were originated from opposing of the community fundamentals to the state fundamentals. Even theory on local self-government itself was focused mainly about establishment of legal relations between territorial community and state. The whole science on self-government originates from the attempt to solve the following problem: if the community has power different from the state power or it is independent from the state public-legal corporation, or it is only tightly included in state organism and act only as a state body.

So, for example, criticizing centralists and state approaches to self-government it was spread an idea stating that in principle self-government lies in the right of local communities to manage local administration with assistance of elected by them persons who are controlled by these same communities. That is why self-government authority shall be accountable only before their electorate and independent court, but not administration.

Famous at that times Russian scientist P. Korf has wrote about drastic distinction of local self-government from the state management. As per him, one or either organization and functioning of high state management certainly has a great importance, but understanding of issues which shall be solved by it is a bent of intelligent minority and usually it is beyond reach to the majority which rather has no time to think on state issues; in the meanwhile so far somewhere above are discussed issues and interests of higher level, here at the bottom the life goes its way. State budget, state of affairs at armed forces, international relations of the native land, state credit – all this is understood far not by everyone, but even one or another solution of state affairs is less notable for everyday life of population, than specification and collection of local taxes and fees, struggle with thieves and robbers, settling of payments by employers with employed personnel, rural roads, fires, hospitals, primary schools. At the same time, small transformation at local governing, change of its competence is closer, consequently they are more important for population life than reformation of the whole ministry[3].

Doctrine of liberalism and community self-government was largely spread in Ukrainian political-legal thought already in XX century. Namely, in Dragomanov's area of interests were human rights, constitutionalism, federalism, political and national freedom, local self-government, political struggle, etc. In his ideas were merged socialistic and liberal ideas which foresee establishment of federal socialistic republic and constitutional-legal transformations, aimed at liquidation of absolutism and rests of Russian feudal-selfdom system, setting of political freedom. M. Dragomanov understood political freedom as offering all citizens with political rights and freedoms, primary with a right to participate in governing

[1] Цит. за: Туровский Р. Ф. (2005). Местное самоуправление: к организации эффективной власти. *Общественные науки и современность*, № 6, 68-79.
[2] Цит. за: Коркунов Н. М.(1914).*Лекции по общему государственному праву*. СПб., 353–354.
[3] Цит за: Корф П. Л. (1988).*Ближайшия нужды местного управления*. СПб, 1–2.

by state, freedom of speech, print, gathering, inviolability of person, and also as introduction of local self government capable to implement equality of all nationals, freedom of national and cultural development[1].

Upon shaping the concept of free communities federation (so called community socialism) in his work "Historical Poland and great Russian democracy" M. Dragomanov derives a number of important principles of local democracy: consideration of national specifics of each country; self-government of communities and regions in the set "down-up" politically free state; freedom of all "alive composing parts of nation"; interdependence of political freedom and local self-government. If in this work he approached the problem on local self-government system creation through general democratic perception, than in the project "Free Unions" he justified in details the idea of political decentralization, which should be based on introduction of "self-governing" for communities, volost, county, land, each of them with "its own internal independence and sovereignty in relation to other self-governing structures no matter of higher or lower type"[2].

A significant contribution in the development of liberal ideas was made by I.Franko. According to him, the features of the democratic state and society shall be the following: association of work people set on the equality of property, establishing of absolute "citizen's and political freedom"; absence of the state as an enforcement, pressure from the above on population. Future society, as per thinker, is a real rule of the people, but not the formal democracy. The main method for realization of its power by people shall be communities, which perform all governing functions. Giving priority to the direct democracy he did not deny a representative democracy for solving of some important for all society issues. "Future order, as I. Franko outlined, – … will be based on the broadest self-governing of communities, counties and states composed from the free people and united among themselves by free federation grounded on the solidarity of interests"[3].

Summing up the above mentioned, it shall be admitted that liberal movement of XIX – beginning of XX century leant to recognition of the ideal of personal freedom as a universal goal. Exactly this thought lies in the fundamentals of the idea on right of each person for life, freedom and private property. Political and citizen's freedom was originated precisely from the economic freedom. On the basis of these postulates were defined political-legal concepts of establishment and development of authority and self-government institutes, set on the principles of recognition and guaranteeing of human rights, general justice and personal individual's freedom, pluralism of its action forms in political, economical areas, freedom of moral-ethical and social-political values choice, creation of conditions for transformation of this choice into real life.

References:

1. Kopylenko O. (1994). Ukrayins'kyy federalism [Ukrainian federalism]. *Mistseve ta rehional'ne samovryaduvannya Ukrayiny* [Local and regional self-government of Ukraine], Vyp. 1-2 (6-7). K., 25. [in Ukrainian].
2. Korkunov N. M. (1914). *Lekcii po obshhemu gosudarstvennomu pravu* [Lectures on general state law]. SPb., 353–354. [in Russian].
3. Korf P. L. (1988). *Blizhajshija nuzhdy mestnogo upravlenija* [Nearest needs of local government]. SPb, 1–2. [in Russian].
4. Rabotjazhev N. V. (2000). Mil' Dzhon Stjuart [John Stuart Mill]. *Federalizm* [Federalism], № 4, 15-34. [in Russian].
5. Redlih I. (1907). *Anglijskoe mestnoe upravlenie. Izlozhenie vnutrennego upravlenija Anglii v ego istoricheskom razvitii i sovremennom sostojanii* [English local self-government. Summary of England internal governing in its development and modern condition]: v 2-h t. SPb., T. 1, 111–112. [in Russian].
6. Skakun O. F. (1999). Drahomanov M. P. [Dragomanov M. P.]. *Yurydychna entsyklopediya*[Legal encyclopedia]: V 6 tt. / [red. kol.: Shemshuchenko Yu. S. ta in.]. K., T. 2: D – Y, 301-302. [inUkrainian].
7. Tokvil' A. (1999). *Prodemokratiyu v Amerytsi* [On democracy in America]. K.: Vydavnychyy dim «Vsesvit», 63. [inUkrainian].
8. Turovskij R. F. (2005). Mestnoe samoupravlenie: k organizacii jeffektivnoj vlasti [Local self-government: to organization of effective power]. *Obshhestvennye nauki i sovremennost* [Social Sciences and modernity], № 6, 68-79. [in Russian].

[1] Цит. за: Скакун О. Ф.(1999). Драгоманов М. П. *Юридична енциклопедія*: В 6 тт. / [ред. кол.: Шемшученко Ю. С. та ін.]. К., Т. 2: Д – Й, 301-302.
[2] Скакун О. Ф.(1999). Драгоманов М. П. *Юридична енциклопедія*: В 6 тт. / [ред. кол.: Шемшученко Ю. С. та ін.]. К., Т. 2: Д – Й,207.
[3] Цит. за: Копиленко О. (1994). Український федералізм. *Місцеве та регіональне самоврядування України*, Вип. 1-2 (6-7). К., 25.

Руслан Абухін
Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса, Україна

С.В. ПАХМАН ПРО СТАН ТА РЕФОРМУ АКЦІОНЕРНОГО ПРАВА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Ruslan Abuhin
International Humanitarian University, Odesa, Ukraine

S.V. PAKHMAN ON STATUS AND REFORM OF THE JOINT-STOCK LAW IN THE RUSSIAN EMPIRE

Semen Pakhman (1825-1910), was born and educated in Odesa, and worked as a professor in several universities of the Russian Empire. He is considered as a prominent doctor of civil law, whose scientific interests also laid in the field of joint-stock legislation. Working in Kharkiv University, he published the book "On Problems of Future Reform of Joint-Stock Legislation". S. Pakhman analysed drafts of joint-stock legislation, elaborated in 1861. The reform of joint-stock legislation in Russia could be successful, according to S. Pakhman, in case of complying with the following essential principles such as freedom, transparency, and responsibility. Freedom and autonomy are the necessary conditions of efficient business activity. Transparency and responsibility protect the interests of shareholders, public economy at whole. They prevent unreasonable tricks and unscrupulous speculation of founders and tyranny of directors. Those ideas and proposals were justified by their author and truly reflected the state of joint-stock law and presented the realistic prospects for its reform.

Key words: Semen Pakhman, pre-revolutionary Russia, joint-stock legislation, principles of joint-stock legislation, reform of joint-stock legislation.

Актуальність теми. Вітчизняна юридична думка має багату ідеями історію. Чимало відповідей на питання, які ставить перед собою сучасна юридична наука, можна віднайти у юриспруденції минулих часів. Тому актуальним завданням сучасної юридичної науки є глибоке вивчення юридичних шкіл і напрямів, досліджень вітчизняних правознавців.

Стан наукової розробки проблеми. Яскравою постаттю в юридичній науці є доктор цивільного права, професор Казанського, Харківського та Санкт-Петербурзького університетів Семен Вікентійович Пахман (1825–1910), наукові здобутки якого не повною мірою виявлено та осмислено сучасною наукою. Його науковій спадщині присвячено лише кілька статей, більшість яких носить довідково-біографічний характер або присвячено теоретичним або історико-правовим аспектам його наукової творчості (С.М. Бервено, О.М. Головко, В.А. Греченко, В.О. Томсинов, І.В. Музика, В.І. Тимошенко).

Постановка проблеми. Окрім досліджень цивільно-правових інститутів загальної частини, що було основною темою його наукових студій, С.В. Пахман проаналізував проектні роботи щодо акціонерного законодавства. Сьогодні Україна перебуває на етапі формування і реформування ринкової економіки та відповідного її завданням законодавства, що й зумовлює звернення до аналітичних та проектних ідей видатного фахівця у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. У середини XIX століття акціонерна справа в Російській імперії бурхливо розвивалася, що було одним з проявів залучення Росії до процесу індустріалізації. З метою протидії ажіотажу, який виник у зв'язку із розвитком акціонерної справи, уряд навіть був змушений обмежити діяльність акціонерів. Відповідно було вирішено переглянути старе акціонерне законодавство і прийняти новий закон про акціонерні асоціації. Було розроблено багато проектів такого закону, жоден з яких через протиріччя та прогалини так і не став діючим. Положення «Про компанії на акціях» 1836 року[1], яке встановлювало основні вимоги до статуту акціонерних

[1] Высочайше утвержденное Положение о компаниях на акциях, 6 декабря 1836 г. *Полное собрание законов Российской империи,* Собр. 2., Т. 11., № 9763.

компаній, практично не діяло, але й не було скасовано[1]. Власне ж на той час регулювання діяльності акціонерних компаній здійснювалася шляхом прийняття актів з окремих питань акціонерного права.

Розвитку акціонерного законодавства перешкоджала існуюча в царській Росії архаїчна фінансово-кредитна система, а також бажання уряду зберегти можливість прямого впливу на даний процес через концесійну систему; по-друге, в акціонерному законодавстві склалася ситуація, коли закон «Про компанії на акціях» 1836 року існував сам по собі, а акціонерне право стало розвиватися на основі затверджених статутів, якими регулювалися питання, не передбачені законодавством або врегульовані ним не в повному обсязі.

Всі ці особливості були враховані С.В. Пахманом під час підготовки промови «Про завдання майбутньої реформи акціонерного законодавства», з якою він у серпні 1861 року виступив на урочистих зборах Харківського університету. У тому ж році промова була видана окремою книжкою.

С.В. Пахман оцінював питання про реформування акціонерного законодавства як одне із найскладніших, що потребує усестороннього обговорення відповідних фахівців. Він указав, перш за все, на кризовий стан акціонерної діяльності, на наявність неприпустимого застою на акціонерній біржі, на слабкість компанійського підприємництва, а також втрату останнім колишньої відваги та енергії[2]. Під акціонерним товариством С.В. Пахман розумів самостійного суб'єкта майнових прав, якому приписується самостійне право власності: складений капітал визнається власністю компанії, а не окремих акціонерів[3]. З появою перших акціонерних товариств в Російській імперії у 1799 році капітали з нестримною силою полилися в акціонерні підприємства, чому також сприяло падіння банківського відсотка. Проте, надмірний ажіотаж спричинив охолодження до акціонерних товариств та падіння компанійської підприємливості. На думку С.В. Пахмана, така реакція також була прискорена загальною економічною кризою, що мала відображення у застої промислової та торговельної діяльності[4].

С.В. Пахман вважав, що акціонерні асоціації сприяють розвитку народного господарства загалом. На думку вченого, ця форма торгово-промислових об'єднань мала такі переваги: можливість внесення до статутного капіталу мінімальних внесків; довіра суспільства; можливість проявити себе здібному підприємцю під час управління колективним підприємством. Основна мета створення акціонерного товариства, як зазначав правознавець, криється безпосередньо у спекуляції, а виключним спонуканням до утворення промислових компаній є матеріальний прибуток[5]. Водночас, С.В. Пахман у своїй промові не виступав проти спекуляції, а навпаки визначав її як чесний меркантильний розрахунок, який є понад усякого осуду: «спекуляція – це найсильніший важіль промислового розвитку, наймогутніший двигун людства на шляху розвитку» [6].

Розмірковуючи над розвитком акціонерної справи в Російській імперії, С.В. Пахман вказував на основні недоліки, що заважали цьому розвитку. По-перше, це управлінська політика акціонерних компаній, яку автор характеризував «видачею фіктивних дивідендів, марнотратністю, неправдивими публікаціями про діяльність акціонерних асоціацій, непомірною корисливістю, азіатським самовладдям тощо»[7]. Неодноразово учений робив акцент на неналежному управлінні, пронизаному духом безсовісної спекуляції, що безумовно відштовхує довіру публіки від самих підприємств, «а без довіри громадськості, – зазначав автор, успішний розвиток акціонерних підприємств є немислимим».

Другий важливий недолік, що стримував нормальний розвиток акціонерної справи в Російській імперії, С.В. Пахман визначав як неприродний напрям акціонерної діяльності, тобто

[1] Функ, Я.И., Михальченко, В.А., Хвалей, В.В. (1999). *Акционерное общество: история и теория. Диалектика свободы*; Под общ. ред.: Я. И. Функ. Минск: Амалфея, 234.

[2] Пахман, С.В. (1861). *О задачах предстоящей реформы акционерного законодательства*. Харьков: Университетская типография, 5.

[3] Пахман, С.В. (1861). *О задачах предстоящей реформы акционерного законодательства*. Харьков: Университетская типография, 51.

[4] Пахман, С.В. (1861). *О задачах предстоящей реформы акционерного законодательства*. Харьков: Университетская типография, 6.

[5] Пахман, С.В. (1861). *О задачах предстоящей реформы акционерного законодательства*. Харьков: Университетская типография, 7.

[6] Пахман, С.В. (1861). *О задачах предстоящей реформы акционерного законодательства*. Харьков: Университетская типография, 8.

[7] Пахман, С.В. (1861). *О задачах предстоящей реформы акционерного законодательства*. Харьков: Университетская типография,10.

централізація акціонерної діяльності в крупних центрах, зокрема, в Санкт-Петербурзі, що заважало створенню та розвитку місцевих товариств. З цього приводу С.В. Пахман вказував, з одного боку, на виникнення складнощів у акціонерів, що живуть далеко від столиці, під час спостереження за ходом акціонерного підприємства та діями правління, а з іншої – на простір для безконтрольних розпоряджень та самовладдя директорів[1].

Розмірковуючи над двома принципами, на яких ґрунтується акціонерна система (обмежена відповідальність вкладників та свобода обігу акцій), С.В. Пахман виділив відмінну рису акціонерної форми асоціації від товариства, яка полягала в тому, що акціонери у випадку неспроможності компанії відповідають не всім своїм майном, а лише тільки тими вкладами, з яких складається компанійський капітал. Не підпадають під ризик відповідати всім своїм майном також директори акціонерних компаній. Саме ця обставина обумовлює слабку сторону акціонерної асоціації.

Щодо принципу вільного обігу акцій як слабкої сторони акціонерної системи Російської імперії, варто зазначити, що коливання ціни акцій було пов'язане у той час із нерівномірністю очікуваного прибутку. Через це акція перетворювалася на предмет біржової торгівлі, породжуючи таке явище як спекуляція акціями. У контексті зазначеного, С.В. Пахман розумів під акцією борговий акт, що надавав її володільцю право на отримання дивідендів, та був його особистою власністю, яка підлягала вільному розпорядженню[2].

Поряд із негативними рисами акціонерної форми асоціації від товариства у промові С.В. Пахман виділив ряд позитивних її рис. По-перше, у товаристві, за своєю юридичною конструкцією, може брати участь обмежена кількість осіб, і не інакше ніж значними внесками, тоді як участь у акціонерних підприємствах можуть брати найдрібніші капітали. Звідси випливає економічна вигода неоднозначного характеру. «З одного боку, мізерні плоди ощадливості, найнезначніші грошові запаси, найнікчемніші частки народного капіталу отримують в асоціації життя та продуктивну силу, інакше вони б залишалися без вживання, лежали б даром і розтрачувалися без будь-якої користі для народного господарства. З іншого боку, дрібні капітали, самі по собі безсилі, в єднанні набувають не тільки могутність, але й незрівнянно більше кредиту, ніж яким вони користуються будучи роз'єднаними, перебуваючи в руках багатьох осіб»[3].

Незалежно від величини капіталу, необхідного для підприємства, акціонерна асоціація має також додаткові переваги у порівнянні з підприємливістю окремих капіталістів та товариств. У розрізі таких переваг учений наводить приклад існування таких установ, які, перебуваючи в руках однієї особи, не користується громадською довірою та не надають достатньої кількості гарантій на скільки це можливо в асоціації[4]. До зазначених установ можна віднести банки та страхові контори.

Наступну перевагу акціонерної форми асоціації С.В. Пахман вбачає у наданні останньою можливості обрати, з середовища багатьох учасників, людей досвідчених та діяльних, які необхідні для управління компанійським підприємством. Адже, успіх підприємства залежить не тільки від кількості капіталу, а й від уміння ним правильно користуватися.

Нарешті, акціонерна асоціація чимало сприяє пожвавленню та розвитку народного господарства взагалі, що є безумовно позитивною стороною акціонерної форми асоціації. Залучаючи до справи дрібні запаси ощадливості, розширюючи підприємливість, акціонерна форма асоціації привчає суспільство розмірковувати на користь своїх інтересів, вивчати економічні закони та явища, а також сприяє розвитку в суспільстві економічної самосвідомості, тим самим рятує народне господарство з оков застою і мертвої рутини[5].

Стоячи на захисті акціонерних асоціацій, С.В. Пахман протиставляв чисто акціонерну форму із формою акціонерного повного товариства, що вже існувала на той час у Англії. На думку вченого, між зазначеними формами акціонерних асоціацій має право на існування ще одна форма асоціації –

[1] Пахман, С.В. (1861). *О задачах предстоящей реформы акционерного законодательства*. Харьков: Университетская типография, 12.
[2] Пахман, С.В. (1861). *О задачах предстоящей реформы акционерного законодательства*. Харьков: Университетская типография, 14.
[3] Пахман, С.В. (1861). *О задачах предстоящей реформы акционерного законодательства*. Харьков: Университетская типография, 22.
[4] Пахман, С.В. (1861). *О задачах предстоящей реформы акционерного законодательства*. Харьков: Университетская типография, 22.
[5] Пахман, С.В. (1861). *О задачах предстоящей реформы акционерного законодательства*. Харьков: Университетская типография, 24.

товариство, засноване на довірі, зокрема командитне товариство. Особливість командитного товариства полягає в тому, що прості вкладники відповідають тільки розмірами внесених вкладів, у той час коли засновники або директора-розпорядники піддаються повній майновій відповідальності. Ці обставини дозволяють зв'язати директорів командитних товариств безпосередньо із самим підприємством, пробудити в них особистий інтерес в його успіху, і в той же час надати надійну гарантію для інтересів акціонерів та публіки в цілому. На наш погляд, така ідея є справедливою, саме тому С.В. Пахман вказував на необхідність замінити узаконену чисту акціонерну форму асоціації формою компанії на вірі (командитним товариством) або ж розширити останню дозволом засвоювати властивості акціонерних компаній[1]. У той же час, правознавець дотримувався такої думки, відповідно до якої запозичення іноземних принципів доречно тільки у тому випадку, якщо користь і спроможність їх доведена досвідом, та якщо вони «підходять під ту сходинку, на якій стоїть власне наш суспільний та економічний розвиток: навіть багато з того, що визнано хорошим у передових народів світу, може бути нам не по плечу і навіть шкідливим»[2].

На думку ученого, вище зазначені обставини вказували на необхідність реформування акціонерного законодавства. Проте законодавча реформа не могла стосуватися у той час самої сутності акціонерної системи. С.В. Пахман був переконаним у тому, що, вона мала бути спрямованою на усунення окремих недоліків акціонерної справи, наскільки можливо досягти це шляхом внесення змін до законодавства. Через це у розрізі дослідження питання щодо визначення необхідних завдань реформи акціонерного законодавства Російської імперії С.В. Пахман відстоював ідею про те, що в основу успішної реформи акціонерного законодавства Росії повинні бути покладені принципи свободи, гласності та відповідальності. У зв'язку із цим, на думку правознавця, «гласність і відповідальність потрібно узаконити в широких розмірах, як самі надійні гарантії, що забезпечують інтереси акціонерів, публіки і народного господарства в цілому, з однієї сторони, проти безпідставних ідей та несумлінних спекуляцій засновників, а з іншої, проти недбальства і свавілля директорів»[3].

Цікавим також є те, що у промові «Про завдання майбутньої реформи акціонерного законодавства» задача держави по відношенню до акціонерної асоціації визначена С.В. Пахманом як підтримка та охорона свободи утворення та діяльності компанії, шляхом усунення разом з тим шкідливих проявів цієї волі. Водночас, на перший погляд, зазначені завдання є простими й нескладними, але автор переконаний у тому, що під час їх здійснення виникають значні труднощі як у матеріальному, так і в процесуальному відношенні.

Не можна оминути першу істотну зміну в акціонерному законодавстві Російської імперії, запропоновану С.В. Пахманом. Він запропонував поділити акціонерні компанії на два типи, а саме на концесійні та державно-господарські. Інакше кажучи, на публічні та приватні акціонерні компанії. При цьому науковець вбачав головну умову під час реєстрації публічної акціонерної компанії у дозволі уряду, а статут кожної публічної компанії – у виданні у формі особливого закону[4].

Зупинившись на промисловій монополії як однієї із привілеїв, що може надаватися компанії, науковець вбачав її сутність у виключному праві останньої здійснювати свою діяльність у певній галузі господарства. Він вказував на доведення досвідом та наукою шкідливості будь-якої монополії, вважаючи, що вона створює обмеження промислової свободи. Особливо це стосується монополії, що розширює підприємства до розмірів величезних за капіталом та охоплюваної ними території. Враховуючи дані теоретичні аспекти, С.В. Пахман запропонував поважні підстави для надання компаніям відповідних привілеїв:

1) природна несумісність кількох компаній для того самого підприємства. Наприклад, спорудження залізниці, водогону, каналу – на тій самій території і в тому самому напрямку. Так, земельна ділянка, що є необхідною для функціонування підприємства, може перебувати

[1] Пахман, С.В. (1861). *О задачах предстоящей реформы акционерного законодательства*. Харьков: Университетская типография, 31.
[2] Пахман, С.В. (1861). *О задачах предстоящей реформы акционерного законодательства*. Харьков: Университетская типография, 35.
[3] Пахман, С.В. (1861). *О задачах предстоящей реформы акционерного законодательства*. Харьков: Университетская типография, 37.
[4] Пахман, С.В. (1861). *О задачах предстоящей реформы акционерного законодательства*. Харьков: Университетская типография, 75.

у розпорядженні тільки однієї компанії, у той час коли на одній і тій же річці можуть конкурувати кілька пароплавних товариств. Втім така несумісність не може служити обмеженням суперництва, бо вона допускає можливість змагання. Тому, на думку С.В. Пахмана, справедливо було б видати постанову, в силу якої при зіткненні прохань від різних осіб, бажаючих отримати компанійські привілеї для одного і того ж підприємства, надавати подальший хід тому з проектів, який буде визнаний найбільш вигідним та зручним[1];.

2) наявність нагальної суспільної потреби у такому новому підприємстві, яке не порушує духу підприємництва[2]. При цьому С.В. Пахман зауважував, що ціле підприємство не повинно передаватися у власність виключно одному товариству, коли воно могло б належати на праві власності кільком компаніям у частках.

Також С.В. Пахман звернув увагу на питання внесення змін у законодавство, що стосується свободи обігу акцій. По-перше, автор виступав за скасування заборони безіменних акцій, що перебували в обігу до 1836 року. По-друге, у зв'язку з тим, що мало місце нерегулярне виконання позначок передавальних написів по справах правління компанії з питань передачі іменних акцій, що безумовно заважало свободі обігу акцій та біржових угод, науковець пропонував скасувати таке правило. По-третє, заборона укладати угоди про постачання акцій на термін за відомою ціною може бути виправдана тільки тим, що від подібних угод вилучаються всі державні папери, а також тим, що такі угоди розглядаються як будь-яка азартна гра, яка підлягає законному переслідуванню[3]. Очевидно, що якою б суворою не була заборона закону, завжди є лазівки, за допомогою яких з'являється можливість обійти його. По-четверте, вчений схилявся до думки, що біржовим спекуляціям акціями повинна бути надана повна свобода, а гарантією проти обману, з одного боку, повинна служити обачність та особиста турбота про власні грошові інтереси.

Серед усіх зазначених у проекті щодо реформування акціонерного законодавства перспективних змін, які сприяли удосконаленню акціонерного законодавства, С.В. Пахман вбачав, зокрема, також наступні. Перш за все, це положення про встановлення в статуті кожної акціонерної компанії чітко визначеної кількості акцій, що належать засновникам, які не можна протягом встановленого строку передавати іншим особам, про що робиться відповідний надпис на акції. Пахман вважав, що це нововведення є засобом для усунення спекуляцій, які часто проявлялися зі сторони засновників акціонерних компаній[4]. Водночас вказані зміни сприяли підвищенню відповідальності засновників компаній. Вважаємо, що зазначене обмеження щодо акцій засновників повинно було бути обов'язковим для кожної акціонерної компанії, оскільки вільний обіг в цивільному обороті безіменних акцій давав ще більше можливостей для свавілля директорів та нових спекуляцій.

Іншим позитивним моментом у реформуванні акціонерного законодавства С.В. Пахман вважав забезпечення прав акціонерів щодо внесення ними пропозицій стосовно діяльності акціонерних компаній. Учений підкреслював, що Положення «Про компанії на акціях» 1836 року обмежувало це право, оскільки всі пропозиції акціонерів виносилися на розгляд правління акціонерної компанії, яке приймало остаточне рішення обговорювати чи ні ці пропозиції на загальних зборах. У відповідності із цим не можна було назвати вказане право акціонерів диспозитивним. Натомість проект гарантував таке право, зобов'язуючи правління скликати збори для обговорення внесених пропозицій акціонерами, які володіли 1/20 частиною акцій від розміру статутного капіталу. До вказаного додамо, що чинне цивільне законодавство, а саме Закон України «Про акціонерні товариства» передбачає право акціонерів вносити пропозиції щодо питань, включених до порядку денного загальних зборів акціонерного товариства, а також щодо нових кандидатів до складу органів товариства[5].

В основу успішної реформи акціонерного законодавства в Російської імперії, на думку С.В. Пахмана, повинні лягти такі істотні принципи, як гласність, свобода й відповідальність.

---

[1] Пахман, С.В. (1861). *О задачах предстоящей реформы акционерного законодательства*. Харьков: Университетская типография, 85.

[2] Пахман, С.В. (1861). *О задачах предстоящей реформы акционерного законодательства*. Харьков: Университетская типография, 86.

[3] Пахман, С.В. (1861). *О задачах предстоящей реформы акционерного законодательства*. Харьков: Университетская типография, 97.

[4] Пахман, С.В. (1861). О задачах предстоящей реформы акционерного законодательства. Харьков: Университетская типография, 127.

[5] *Закон про акціонерні товариства 2008* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 50-51, 384.

Завдяки дотриманню принципу свободи має усунутися та сором'язливість, яка, ускладнюючи процес створення компаній, паралізуючи дух підприємництва, сприяла виникненню монополій[1].

Висновки. Таким чином, С.В. Пахман відстоював акціонерну свободу, самоуправління та гласність. Гласність та відповідальність пропонувалися правознавцем бути узаконеними як найнадійніша гарантія, що захищає інтереси акціонерів, публіки та цілого народного господарства, з одного боку, проти безпідставних витівок та недобросовісних спекуляцій засновників, а з іншого боку – проти свавілля директорів компаній. Поряд із цим учений наполягав на суворій відповідальності директорів акціонерних компаній та розширенні адміністративних прав акціонерів. Всі ідеї та пропозиції в промові ученого несли в собі «розумне зерно», були обґрунтовані їх автором і правдиво відображали стан акціонерного законодавства того часу та перспективи його реформування. Його ідеї щодо принципів акціонерного законодавства, а саме гласності, свободи, самоврядування та відповідальності є актуальними досьогодні.

References:

1. Funk, Ya.I., Mihalchenko, V.A., Hvaley, V.V. (1999). *Aktsionernoe obschestvo: istoriya i teoriya. Dialektika svobodyi* [Joint-Stock Company: History and Theory. Dialectics of Liberty]; Pod obsch. red.: Ya.I. Funk. Minsk: Amalfeya, 608. [in Russian].
2. Pahman, S.V. (1861). *O zadachah predstoyaschey reformy aktsionernogo zakonodatelstva* [On Problems of Future Reform of Joint-Stock Legislation]. Kharkiv: Universitetskaya tipografia, 161 [in Russian].
3. *Zakon pro aktsionerni tovarystva 2008* [Law on Joint-Stock Company] (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, № 50-51, 384. [in Ukrainian].
4. Vyisochayshe utverzhdennoe Polozhenie o kompaniyah na aktsiyah, 6 dekabrya 1836 g. [The Highest Approved Regulation on Joint-Stock Companies]. *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii* [Complete collection of laws of the Russian Empire], Sobr. 2., T. 11, № 9763. [in Russian].

[1] Пахман, С.В. (1861). *О задачах предстоящей реформы акционерного законодательства*. Харьков: Университетская типография, 147.

INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS

Olena Slobodianyk
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

IMAGE DIPLOMACY OF POSITIONING STATES IN THE INTERNATIONAL ARENA

The article is devoted to importance of the country's image and its components in international relations; theory and concept position both domestic and foreign scientists. The principles of determining the country's image are based on using the tools of rating. Image diplomacy is defined as foreign policy, aimed at the formation and maintenance via PR-technologies and through the media image of national interests and clarify the purpose and explain main tasks of foreign policy and the formation of the desired world public opinion. Also the author have studied the impact of image on foreign policy international actors, the different approaches to scientific analysis position preference, the different political concepts of positioning and geopolitical image of the country deserve attention. Analyzed life of many developed countries in the world, including USA, UK, Japan and most European countries (France, Spain, Germany, Netherlands, Ireland, Belgium, Luxembourg, the Vatican, Poland, Czech Republic, Hungary, etc.)
Key words: positioning, image, "image diplomacy", brand, Public Relations, international, globalization, communication technologies.

Globalization and the growing political role of positioning factors make it possible and necessary to include them in the conceptual paradigm of national strategies as the most developed countries, and other countries where they are not only a tool of international influences, but also a part of foreign policy. The complexity and contradictions of international processes and phenomena caused special interest in the use of modern communication technologies as innovative component of foreign policy and international cooperation, which created new opportunities in positioning states in the global political environment.

Modern research of external relations determines that the positioning of the political factors considered to impact on international cooperation (foreign policy, cooperation on the level of integration associations, participation in international forums, promote national interests at the international level); the impact of the financial and economical relations (economic policy, formation of investment portfolios, «economic umbrella»); influence on public opinion and public relations (using positioning technologies by governmental structures vertically and horizontally); impact on domestic politics (propaganda by political factors positioning in society)[1].

Simon Anholt – the one who developed positioning theory by analyzing parametrical characteristics of image of the country in a political environment pointed to their relationship and stressed that the image of the country in favor of its competitive advantage in the international positioning. In terms of specialist foundation, positioning features are features of the countries, which together cause certain associations for its original image. Overall, researcher identifies parameters of such categorical image of the state as symbolize, that compliance with the existing traditions in the national and global community; conceptuality, that the presence of the main ideas that meets the requirements of the national interests; unique as the presence of recognizable features; coverage, range of influence is the image of society; availability of perception of the image; the integrity of the various components of the image of the state. It is important for policy positioning S.Anholt factor determines the investment prospects and attractiveness that combines such factors as the state of the economic and social situation in the country, the attractiveness of the country for a workforce, brand recognition and higher education factor the quality of exported goods is determined by the level of science and high technology in the country and recognition of its economic

[1] Макаренко, Є.А., Рижков, М.М., Ожеван, М.А. та ін. (2012*). Інноваційна дипломатія XXI століття:* монографія. Київ: Центр вільної преси, 408.

power. Thus, the approach S.Anholt's demonstrates the importance of positioning as a tool for ensuring national interests of the international interactions[1,2].

Among different political concepts of positioning there is a concept that deserves attention in geopolitical image of the country, supporters of which are well-known experts Z.Bzhezynskyy, I.Vasylenko, D.Zamyatin, V.Inozemtsev, D.Muazi, I.Panarin, G.Pocheptsov, K.Haushofer and which justified the establishment and operation of key structures shaped by which to understand and clearly structure and purposeful disinform geographical area that covers most striking and recognizable characteristics of certain territories, countries, regions, indicating their political context. Given the different approaches to scientific analysis position preference, summarize them as follows: 1). geographical parameters (geographical location, size of the geopolitical characteristics); 2). demographics (population, urbanization, structural characteristics – age, ethnic, religious, etc.); 3). political parameters (political and administrative organization of society and state, the stability of the political system, political reputation in international relations); 4). economic parameters (economic policy, the availability of natural resources, the development of technology, the potential industrial and agricultural production, investment attractiveness, competitiveness, level of professional qualification of human resources, which are determined taking into account geopolitical factors, economic diplomacy, foreign aid); 5). military options (military strength, range of military capabilities, the level of power of the armed forces and military organizations in general, the degree of military tradition); 6). scientific and technical parameters (scientific and technical potential, innovative resources, infrastructure development, information and communication and other high technology); 7). historical parameters (historical reputation of the state as a subject of international relations); psychological parameters (historically conditioned mentality of the population); 8). parameters of formal or informal status in the international political hierarchy (superpower state, great power, medium power, low power, regional power center, etc.); 9). quality parameters of diplomatic civil service and its traditions[3 4].

Creating positive image and attractiveness of the state in the international arena belongs to the important tasks of diplomatic missions, ministries of foreign affairs and trade diplomats in general, although their actual capabilities completely or temporarily affect change existing perception of the country abroad is often limited. B.Hokinh known modern theorist of diplomacy, which analyzed the impact of the perception of the country in decisions of international actors, says that 72% of the country's reputation is basis of various forms of international cooperation[5].

Tangent to the positive positioning can be considered «image-diplomacy» which understood as activities aimed at positioning the reputation of the national interests and foreign policy priorities and to form the desired public opinion. In general, modern communicative technologies considered as a socio-political phenomenon, functioning in various forms, realized through instruments and mechanisms ensuring the positioning and international, national, corporate and public interests. Representatives of state interests are considered as major political actors of international relations, multinational corporations as subjects of the latest political and economic cooperation, community organizations, denominations, diaspora and other representative associations. Image diplomacy as a component of «soft power» is a factor in decision-making in foreign policy in the context of promoting national values, democratic and multi-complex strategic interests (economic, financial, political and military)[6].

In national political science expert analysis «image diplomacy» filed papers, E.Tyhomyrova, O.Shevchenko, Y.Schehelska, T.Tytarenko, O.Yalova, A.Yedamova and others who determine the «image diplomacy» as activity on international arena associated with the formation and promotion of foreign relations of the national idea of the country, its intellectual property as complex associations

[1] Anholt, S. (2004). *Branding places and nations. Brands and Branding (The Economist Series).* Bloomberg Press, 213-226.
[2] Anholt, S. (2009). *Places: Identity, Image and Reputation.* Palgrave: Macmillan,132.
[3] Тітаренко, Т.В. (2011). Об'єктивні характеристики та функції іміджування держави в міжнародних відносинах. *Актуальні проблеми міжнародних відносин.* Київ: 101, 1, 155-165.
[4] Тітаренко, Т.В. (2011). Імідж України в Росії на початку XXI століття. *Актуальні проблеми міжнародних відносин.* Київ:*101, 2,* 180-190.
[5] Губерський, Л.В. (2001). Деякі шляхи забезпечення позитивного міжнародного іміджу України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин.* Київ: *30, 1,* 12-15.
[6] Почепцов, Г.Г. (2000). *Паблик рилейшнз для профессионалов.* Москва: Рефл-бук, 624.

and perceptions that influence the perception of the image of the country in the international environment[1 2 3].

In her works E.Tyhomyrova analyzes the current problems of public relations in conditions of international transformations, focusing the attention on the growing role of public relations in the process of democratization and humanization global processes as growth factor weights communication enables the improvement of social organization, coordination of efforts the world community to ensure democratic forms of control and feedback in a global society. Also, the author argues, that the general purpose of PR-activities of international actors in global progress is to harmonize international relations and information providing global processes, creating a positive image of globalization, confidence in the institutions of global governance and support from the world community integration at all levels of the architecture of global governance, but each member of the global communication process has goals associated with providing it in an international environment favorable living conditions and a modicum of support from the international public[4].

Decisive role of PR technologies as a catalyst for foreign policy processes that are ambiguous heritage for international cooperation, O.Shevchenko stresses: the one hand PR technology, in its view, provide international mutual relationships and contribute to the effectiveness of political management, open new opportunities for national interests to achieve political objectives; on the other hand, PR technologies form new types of polarization in the world today confirm the benefits of the developed countries in the political system of the world. Concept PR – technologies as a factor in positioning is realized by means of foreign ministries and diplomatic missions, national institutions for the implementation of national projectiles and forming attraction with both political and economic dimensions, defining foreign policy priorities aimed at developing and maintaining a positive image, to create in effective communication with other international actors towards mutual understanding and the search for mutually acceptable solutions. International experience of PR technologies, O.Shevchenko says, makes it possible to define national priorities and differences, ways of coordinating the political will of states, that are combined with public interest initiative of global development. Factors include international actors in the international political processes form the foreign policy priorities of image technologies contribute to national interests, define the concept of national PR-strategy, image potential and branding of state[5].

According to Ukrainian researcher of positioning Y.Schehelska, states in the context of globalization, computerization and integration of the countries to various international organizations, groups and organizations in virtually all countries of the world more and more urgent protection of sovereignty in international relations, preservation of national identity, ensuring optimal internal and external conditions of state creativity nation of civilizational mission.

Offering integrated concept image of the country, the researcher notes that «integrated image is the product of centuries of synthesis in the public consciousness and culture of the nation state creativity some distinctive ethnic characteristics». Because of that, Y.Schehelska thought that, formed a holistic view of national identity, mission, and a nation and country in the world, and created content and semantic components of communication both within the national community and with the outside world. Emphasize that, the concept of an integrated image of the country through its definition implies a two strategically important components of life of the nation and the country – namely positioning and historic mission. The integrated image of the country becomes an effective instrument of internal and foreign policy, as the focus of the future gives him an active character, and the realization created based on this strategic program development enables him to materialize. In mid-state integrated image of the country is the basis of self

[1] Макаренко, Є.А., Рижков, М.М., Кучмій, О.П., Фролова, О.М. (2014). *Міжнародна інформація: терміни і коментарі*. Київ: Центр вільної преси, 280.

[2] Шевченко, О.В. (2003). *PR-технології в міжнародних відносинах (європейський досвід та перспективи України):* монографія. Київ: Відділ оперативної поліграфії Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 187.

[3] Щегельська, Ю.П. (2008). *Інтегрований образ країни як складова політичної культури суспільства:* дис. на здобуття ступеню канд. політ. наук: 23.00.03. Київ, 202.

[4] Тихомирова, Є.Б. (2005). *Рольова участь паблік рилейшнз у процесах політичної глобалізації:* автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук: 23.00.03. Київ: Центр вільної преси, 28.

[5] Шевченко, О.В. (2003). *PR-технології в міжнародних відносинах (європейський досвід та перспективи України):* монографія. Київ: Відділ оперативної поліграфії Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 187.

nation's own identity and uniqueness, strengthening self-esteem and dignity, self-forming society in their own abilities and capabilities and on this basis – respect to other nations and states. «The nature of integrated image of the country, Y.Schehelska determined such components as identification / (same) identity, civilizational mission and positioning. In fact, integrated image of the country is concentrated notifying her that the recipient of this message is able to «decode» and get a full set of data on the geo-political situation of the country, its civilizational and historical achievements, among other communities, predictable behavior on the international scene, expansionist claims etc[1].

Researchers state branding E. Jaffe and I. Nebenzahl believe that the «country brand perception is influenced by its people, culture, level of economic development, quality of products in the segment where the country has competitive advantages and more». «Brand of state, emphasizing academics, largely depends on the geopolitical situation of the country, its economic strength, transparency of political institutions and the functioning of civil society». A significant part of the country brand, according to experts, is its «personality», that is the image of self-perception, which corresponds to reality and should be linked to the objective interests of the nation and the people in general, and the brand is characterized by national characteristics that are inherent in all social groups and individuals. The researchers stress the priority of state brand the country, stressing that influential brands marketed through products and services that are the result of international state activity[2].

The original view can be counted according to American researcher Y.Fen, who stresses that «country branding involves the use of branding and marketing communications to promote and support the country's image». The author notes that there is a difference between the concepts of branding the country and branding the product, because the state is not the product, its brand is present and includes a wide range of factors and associations, namely territorial basis (geographical specificity) resource indication (natural wealth) recreation attributes (tourist attraction), mental characteristics (race, ethnic group, history, culture, language), political and economic characteristics (stability and dynamic development, social institutions, infrastructure), etc[3].

In the development of a common definition of public branding, Ukrainian researcher O.Shevchenko distinguishes the concept of branding in the state of international relations and branding as the state determines reputational and image strategy, aimed at positioning the positive state of the world. National branding, as part of foreign policy, is also conditioned by international competition and the need to ensure the geostrategic, geopolitical and national interests in international relations. In contradiction to public branding, state brand denotes the set of iconic characters that make up for the original positive characteristics that responsible with a relatively established stereotypical image of a country and contribute to its identification among other subjects of international relations.

We can distinguished following functions, of the these characteristics public branding, as[4]:

- changing negative stereotypes or reinforcing some positive stereotypes about the state and its society;
- facilitate the (re-) definition and (re-) structure of national identity (for example, the creation of a «european» identity was necessary for most countries that sought to integrate into the European Union as a factor of «european» was a defining theme of talks on European integration);
- distance from state of competitors; so states in Central and Eastern Europe needed to distance itself from the communist images and negative associations that caused the «Eastern Europe», as in the mass consciousness of Western communities are identified stereotypes retardation, hopelessness, poverty and negativity. It was during the «cold war» Eastern Europe and Communism were identical concepts, and so most transition countries positioned themselves in the process of European integration as a Central European country;
- the possibility of the country to fix its brand in the international information space;
- forming ideas about a state as an influential actor in the world, the region or the leader of the transition process.

---

[1] Щегельська, Ю.П. (2008). *Інтегрований образ країни як складова політичної культури суспільства:* дис. на здобуття ступеню канд. політ. наук: 23.00.03. Київ, 202.

[2] Jaffe, E.-D., Nebenzahl, I.-D. (2001). *National Image and Competitive Advantage: The Theory and Practice of Country-Of-Origin Effect*. Copenhaguen: Business School Press, 186.

[3] Ялова, О.В. (2006). *Імідж України на західному і російському векторах зовнішньої політики:* автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: 23.00.04. Київ, 22.

[4] Шевченко, Г.В. (2008). Застосування бренд-технологій для позиціонування політичної ідеології держави. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Київ: 79, 1, 135-141.

Accordingly, national branding defines as a strategy of positioning of state using communication technologies to create a unique image and competitive to ensure national interests in internal it and the external environment. State branding entered into the modern practice of life many developed countries in the world, including USA, UK, Japan and most European countries (France, Spain, Germany, Netherlands, Ireland, Belgium, Luxembourg, the Vatican, Poland, Czech Republic, Hungary, etc.). Also state branding implemented in other countries, as the political elite and experts on branding these states are convinced that well-formed national brand is able to create more favorable conditions for attracting foreign direct investment inflow of tourists, trade facilitation and improvement of political relations with other countries[1].

For positive positioning in contemporary international relations are important and powerful tools IR (investor relations), covering the area of direct communications with investors regarding positioning the investment climate, investment attractiveness and investment attraction. The concept of «IR – positioning» in the foreign studies are often presented as «Investment Relations». It is interpreted as sphere of activity, located at the crossing of external and financial policy, communication policy, marketing and rights and aims to build the most effective two-way communication between the company, the investment community and other interest groups that affect or could potentially affect the evaluation of investment attractiveness of international actors. The term is also used to refer to the structures involved in debugging and maintaining relationships with shareholders and partners. IR – positioning and considered as the direction Public Relations, which seeks to develop a strategy of public presentations, informational and analytical events, aimed at establishing effective relations with shareholders, investors, financial analysts, investment banks, government authorities, creditors, it PR-support privatization, acquisitions, restructuring, additional emissions, changes in ownership structure, the shareholders meeting, preparation of quarterly and annual reports, involving loans etc[2].

Russian researcher Y.Korchagin said that the term «investment attractiveness of the country» should be understood as a set of factors that determine the flow of investment into the country or outflow of capital, including human capital outflow. Also, the investment attractiveness of (climate) countries defined investment potential and integral investment risk, with integrated investment potential into account the country's readiness to accept investments from the relevant guarantees preservation of capital and profits investors and includes the following components: innovation potential (level of fundamental, high school and applied science); production capacity is closely associated with innovation (GDP, industry and their structure); institutional capacity (the state's ability to function, the degree of development of market economy institutions); intellectual capacity (the level and quality of human capital); financial strength (stability of the financial system, foreign exchange reserves, profitability of industries); potential consumer (aggregate purchasing power); infrastructure (economic and geographical situation of the country and its infrastructure provision); employment potential associated with the national human capital, defined human resources and their level of education; resources and raw material potential (supply economics of natural resources)[3].

The important factor for IR – positioning are indices and ratings, by which the investment community receives including information on the effectiveness of policies and investment positioning states risks cooperation with those or other international actor. The most famous product of rating agencies – is solvency. This corresponds to a higher ranking lower risk of non-payment, that essentially refers to the investment attractiveness of investment efficiency or positioning the state as determined by experts of the organizations or companies. Functions of international actors for the protection and realization of national interests due to increasing competition impacts and scaling parameters of political positioning international actors in the system of global interactions significantly transformed, which leads to complex use of organizational resources, including to the assets of the foreign policies instruments both direct and indirect influence[4].

The specific impact of the international rating using tools presented in scientific work O. Hrebinichenko «International ratings of Ukraine as a factor of influence on national security»[5].

---

[1] Єдамова, А.М. (2010). Особливості Формування інвестиційної політики держави в умовах міжнародної політичної конкуренції. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Київ: *93, 1,* 123-127.

[2] Єдамова, А.М. (2010). Особливості Формування інвестіційної політики держави в умів міжнародної політичної конкуренції. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Київ: *93, 1,* 123-127.

[3] Корчагин, Ю.А., Маличенко, И.П. (2008). *Инвестиции: теория и практика:* учебное пособие. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 453.

[4] Єдамова, А.М. (2010). Особливості формування інвестиційної політики держави в умів міжнародної політичної конкуренції. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Київ: 93, 1, 123-127.

[5] Гребініченко, О.Ю. (2008). *Міжнародні рейтинги України як фактор впливу на національну безпеку держави:* дис. на здобуття ступеню кандидата політ. наук : 21.01.01. Київ: 221.

The author argues that the important factors of national and international positioning is recognized focus of international political communications, transit democratic institutions and values, protection of fundamental human rights, rule of law, social security, that the strategy of «soft» impact on the internal and external political communication «soft desovereignization», which comes amid political and structuring the communication space state.

Thus, the growth of political importance intensify global investment process, its impact on the modernization of modern society confirms the transformational nature of modern international systems and global development, to predict its noticeable impact on strategic stability at both the national, regional, and on trans-regional and global levels and positioning the investment policy is both a factor in the development of international cooperation in the global environment and tool for foreign policy of international actors.

References:

1. Makarenko, Ye.A., Ryzhkov, M.M., Ozhevan, M.A. ta in. (2012). *Innovatsiyna dyplomatiya XXI stolittya* [Innovative diplomacy of 21st century]: monohrafiya [monograph]. Kyiv: Tsentr vilnoyi presy. [in Ukrainian].
2. Anholt, S. (2009). *Places: Identity, Image and Reputation.* Palgrave: Macmillan. [in English].
3. Anholt, S. (2004). *Branding places and nations. Brands and Branding (The Economist Series)* [ed. Rita Clifton, John Simmons]. Bloomberg Press, 213-226. [in English].
4. Tykhomyrova, Ye.B. (2005). *Rolova uchast pablik ryleyshnz u protsesakh politychnoyi hlobalizatsiyi* [Role of PR in process of political globalization]: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya d-ra polit. Nauk: spets. 23.00.03 [synopsis of the thesis for PhD degree in political science]. Kyiv: Tsentr vilnoyi presy. [in Ukrainian].
5. Titarenko, T.V. (2011). Obyektyvni kharakterystyky ta funktsiyi imidzhuvannya derzhavy v mizhnarodnykh vidnosynakh [Objective characteristics and functions of state's image in international relations]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn* [Actual Problems of International Relations]. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Titarenko, T.V. (2011). Imidzh Ukrayiny v Rosiyi na pochatku XXI stolittya [Image of Ukraine in Russia at the beginning of the 21st century]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn* [Actual Problems of International Relations]. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Huberskyy, L.V. (2001). Deyaki shlyakhy zabezpechennya pozytyvnoho mizhnarodnoho imidzhu Ukrayiny [Some ways of ensuring a positive international image of Ukraine]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn* [Actual Problems of International Relations]. Kyiv. [in Ukrainian].
8. Pocheptsov, H.H. (2000). *Pablyk ryleyshnz dlya professyonalov* [Public Relations for Professionals]. Moscow: Refl-buk. [in Russian].
9. Makarenko, Ye.A., Ryzhkov, M.M., Kuchmiy, O.P., Frolova, O.M. (2014). *Mizhnarodna informatsiya: terminy i komentari:* navchalnyy posibnyk [International information: terms and comments. Manual]. Kyiv: Tsentr vilnoyi presy. [in Ukrainian].
10. Shevchenko, O.V. (2003). *PR-tekhnolohiyi v mizhnarodnykh vidnosynakh (yevropeys'kyy dosvid ta perspektyvy Ukrayiny):* monohrafiya [PR-technologies in international relations (European experience and prospects for Ukraine): Monograph]. Kyiv: Viddil operatyvnoyi polihrafiyi Instytutu mizhnarodnykh vidnosyn Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. [in Ukrainian].
11. Shchehelska, Yu.P. (2008). *Intehrovanyy obraz krayiny yak skladova politychnoyi kultury suspilstva* [The integrated image of a country as a part of political culture]*:* dys. na zdobuttya stupenyu kand. polit. nauk : 23.00.03 [thesis for PhD degree in political science]. Kyiv. [in Ukrainian].
12. Jaffe, E.-D., Nebenzahl, I.-D. (2001). *National Image and Competitive Advantage: The Theory and Practice of Country-Of-Origin Effect*. Copenhaguen: Business School Press, 186. [in English].
13. Yalova, O. V. (2006). *Imidzh Ukrayiny na zakhidnomu i rosiyskomu vektorakh zovnishnoyi polityky* [Ukraine's image in the West and the Russian foreign policy]*:* avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. polit. nauk: spets. 23.00.04 [synopsis of the thesis for PhD degree in political science]. Kyiv. [in Ukrainian].
14. Shevchenko, H.V. (2008). Zastosuvannya brend-tekhnolohiy dlya pozytsionuvannya politychnoyi ideolohiyi derzhavy [The use of brand technology to position political ideology of a state]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn* [Actual Problems of International Relations]. Kyiv. [in Ukrainian].
15. Yedamova, A.M. (2010). Osoblyvosti formuvannya investytsiynoyi polityky derzhavy v umiv mizhnarodnoyi politychnoyi konkurentsiyi [Features of investment policy under international political competition]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn* [Actual Problems of International Relations]. Kyiv. [in Ukrainian].
16. Korchahin, Yu.A., Malichenko, Y.P. (2008). *Investytsii: teoriya i praktika: Uchebnoe posobye* [Investments: theory and practice: Textbook]. Moscow: YUNITI-DANA. [in Russian].
17. Hrebinichenko, O.Yu. (2008). *Mizhnarodni reytynhy Ukrayiny yak faktor vplyvu na natsional'nu bezpeku derzhavy* [International ratings of Ukraine as a factor of influence on national security]: dys. na zdobuttya stupenyu kandydata polit. nauk: 21.01.01 [thesis for PhD degree in political science]. Kyiv. [in Ukrainian].

Юлія Басняк
Чернівецький національний університет, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ НАТО У 1990-Х – ПОЧ. 2000-Х рр.

Julia Basnjak
Chernivtsi National University, Ukraine

PECULIARITIES OF FORMATION OF THE NATO'S SECURITY POLICY IN THE 1990S – EARLY 2000S

This article argues that the end of the "cold war", the liquidation of the Warsaw Treaty Organization, the collapse of the USSR and, as a consequence, the destruction of the bipolar system on the European continent arose the need to build a new European security architecture, which became the basis for a significant transformation of the existing defense institutions, in particular NATO. The new role and position of the North Atlantic Treaty Organization was considered in the system of European-American relations in the late 20th – early 21st century. Special attention is paid to issues of adaptation, transformation and the ongoing process of NATO enlargement to the East. Studied the main points of political debate in the United States and Western European countries regarding the desirability of existence, the further development of NATO, the scope of its activities, the establishment of a new European security structure, and international relations in the 1990s-2000s.
Key words: security, the bipolar system, military-political cooperation, geopolitical space, integration, European Union, the West, foreign policy, NATO, transformation.

Кардинальні зміни початку 1990-х років, спричинені розпадом СРСР і біполярної системи, призвели до дисбалансу сил, зростання конфліктності та політичної нестабільності в Європі і кинули виклик існування Північноатлантичному Альянсу. Однак розпочатий шлях адаптації та трансформації вивів організацію на якісно новий рівень діяльності і перетворив НАТО на одну з найефективніших військово-політичних структур сучасності. В XXI столітті проблеми міжнародної безпеки набули особливої актуальності, а НАТО сміливо можна назнавати стрижнем сучасної міжнародної системи безпеки, це надійна опора у вирішенні найскладніших проблем і загроз сучасності: боротьби з тероризмом (спонукуваного державами з претензією на світове/регіональне лідерство (РФ/КНР/КНДР), розповсюдження зброї масового знищення, врегулювання міжнародних конфліктів, забезпечення кібер/(інформаційної) безпеки та ін.

Метою дослідження є узагальнюючий аналіз ролі і місця Організації Північноатлантичного договору в системі європейсько-американських відносин в контексті становлення нової структури європейської безпеки та міжнародних відносин в 1990-х-2000-х рр.

Основними завданнями роботи є аналіз значення НАТО в нових геополітичних умовах, що склалася на європейському континенті у сфері безпеки внаслідок руйнування біполярної системи наприкінці 1990-х років; дослідження можливих змін ролі і місця Північноатлантичного альянсу в Європі, в контексті процесу трансформації і реформування блоку, а також розвитку власне європейських оборонно-безпекових ініціатив; розглянути основні позиції представників різних політичних течій у середовищі американського істеблішменту у світлі політичних дискусій щодо доцільності збереження і подальшого розвитку, розширення зони відповідальності і повноважень Організації Північноатлантичного договору протягом 1990-х-початку 2000-х років.

Проблема американсько-європейських відносин та трансатлантичного партнерства в рамках НАТО є темою дослідження багатьох як зарубіжних так і українських науковців. Серед робіт американських та європейських фахівців-міжнародників, присвячених дослідженню діяльності Альянсу та відносин між Сполученими Штатами і Європою, особливої уваги заслуговують праці політологів Р. Кагана, У. Хопкінсона та С.Слоуна, котрий зокрема досліджує якісні зміни безпекової сфери. Ще один американський фахівець у сфері безпеки М. Хьюен[1] досліджує суперечливе

[1] Van Heuven M. (2011). *The Transatlantic Relationship: The Interplay between Values and Interests*. New Global Studies. Vol. 5, Article 3, 1-6.

взаємопереплетіння цінностей та інтересів у процесі змін сучасних трансатлантичних відносин. Не оминають актуальну безпекову тематику і українські політологи такі як Федуняк С., Головіна К., Миронова М. та російські автори М.Троіцький та Богатуров А.

Еволюція ідейно-концептуального фундаменту і формування нового міжнародно-політичного клімату для організаційного розвитку політичного простору в трансатлантичному регіоні після закінчення «холодної війни» були зумовлені трьома основними групами факторів.

По-перше, впродовж 1990-х – початку 2000-х років зміцнення становища США як єдиної наддержави − глобального економічного, військово-політичного, науково-технологічного та ідеологічного лідера, що має глобальні інтереси, мотивацію їх досягнення і необхідні для цього засоби. Значною частиною американських експертних та політичних кіл ситуація, що склалася після закінчення біполярної конфронтації була сприйнята в ідеологічних категоріях − не тільки як перемога групи держав, з наддержавою-лідером демократичного світу, але і як тріумф відповідних цінностей та політичних принципів[1].

По-друге, новим етапом розвитку капіталістичної системи. Він, на відміну від попереднього, супроводжувався не тільки зростанням обсягу торгово-економічних та інвестиційних зв'язків, але і, перш за все, розширенням географії політико-господарських кордонів міжнародної капіталістичної економіки. Крім того, однією з важливих особливостей розвитку капіталізму після закінчення «холодної війни» стало розширення діяльності і зміцнення позицій нового покоління глобальних ТНК, для яких зникли багато політичних обмежень.[2]

По-третє, глибокими змінами структури і змісту світових політико-ідеологічних процесів, пов'язаними як з першою, так і з другою групою факторів. Вони виражались у започаткуванні у першій половині 1990-х років фундаментальних трансформацій всього спектру ідеологічних моделей, що домінували в світовій політиці впродовж десятиліть. На тлі завершення «холодної війни» відбулося значне підвищення впливу ліберальної і ліберально-консервативної ідеології, одночасно з яким намітилася тенденція до тривалого занепаду їх ідейно-теоретичних альтернатив − соціалізму, соціал-демократії і комунізму.[3]

Поєднання зазначених трьох груп факторів визначило характер подальшого розвитку трансатлантичного регіону, включаючи взаємодію союзників всередині блоку НАТО, а також його організаційно-функціональний та ідейно-політичний розвиток в 1990-х роках. Так дослідник С. Слоан відзначав, що закінчення «холодної війни» стало переломним моментом і принципово змінило геостратегічну обстановку на європейському континенті. На початку 1990-х років серед науковців, аналітиків і політичних діячів по обидва боки Атлантики точилися бурхливі дискусії стосовно місця і ролі НАТО в світі де більше не існує ОВД, радянські війська були виведені з центральної Європи, а нові лідери колишніх держав-членів Варшавського договору почали обмірковувати перспективи приєднання до Північноатлантичного Альянсу [4].

Організація Північноатлантичного договору (НАТО) була створена ще на початку «холодної війни» з метою стримування радянської загрози, недопущення поширення комунізму в Європі і сприяння процесу європейської політичної інтеграції. Однак наприкінці 1980-х-напочатку 1990-х років XX ст. основна функція НАТО, а саме – колективна оборона Центральної та Західної Європи від радянського нападу, втратила свою актуальність через розпад ОВД і СРСР. Кардинальні зміни після закінчення «холодної війни» змусили Альянс замислитись над адаптацією до нових умов міжнародного середовища безпеки. Перед лідерами НАТО постала ціла низка складних питань і проблем від вирішення котрих залежала подальша доля організації: призначення Альянсу в нових геополітичних умовах і пов'язані з цим питання організації, складу і структури НАТО, її роль і місце в складній системі взаємопов'язаних європейських інститутів.

У дебатах про майбутнє військової присутності США в Європі і союзницьких відносин взяла гору атлантистська точка зору. Для її прихильників був можливий один-єдиний сценарій розвитку

[1] Krauthammer, Ch. (1991). The Unipolar Moment. *Foreign Affairs. America and the World 1990/91*, Vol. 70, No 1. 23-33.

[2] Коллонтай, В.М. (2002). Эволюция западных концепций глобализации. *Мировая экономика и международные отношения*, № 1-2, 24-30.

[3] Косолапов, Н.А. (2002). *Идеология и международные отношения на рубеже тысячелетий*. Очерки теории и политического анализа международных отношений. Москва: НОФМО, 230-236.

[4] Sloan Stanly, R. (2000). *The United States and European Defence*. Chaillot Paper 39, Paris: Institute for security Studies Western European Union, 3.

Альянсу і збереження високого рівня солідарності його членів, що включав розширення ареалу та збільшення напрямів діяльності блоку[1].

З початку 1990-х рр. США і їх союзники по НАТО приступили до створення нової, винесеної за межі Альянсу політико-організаційної інфраструктури взаємодії з групами держав, які не є його членами. Діяльність новостворених механізмів була спрямована на розширення трансатлантичного політичного простору.

Лондонська Декларація, підписана в липні 1990 року, стала першою офіційною реакцією НАТО на глобальні зміни в середовищі безпеки. В документі лідерами організації заявлялось про курс на трансформацію Альянсу, з урахуванням нової архітектури безпеки і бажання спільними зусиллями всіх європейських держав забезпечити мир, стабільність і процвітання на континенті[2].

На наступному саміті НАТО в Римі (листопад 1991 р.) було затверджено нову стратегічну концепцію з викладом основних цілей організації в новій Європі. «Римська декларація про мир і співробітництво» підкреслювала важливість традиційної місії Альянсу по колективній обороні та підтримці стабільного середовища безпеки в Європі, визначала місце НАТО в новій архітектурі європейської безпеки, декларувала посилення ролі НБСЄ і створення Ради Північноатлантичного співробітництва в якості консультативного механізму у відносинах з країнами колишнього ОВД. Особлива увага в документі приділялась закликам до розвитку європейської системи безпеки і оборони для подальшого зміцнення європейської опори в рамках НАТО[3]. Конфлікт в Боснії та Герцеговині став першим серйозним випробуванням для викладених в Римській декларації положень і оновленого НАТО. Проведена силами Альянсу спецоперація «Deliberate Force», що складалася з серії повітряних бомбардувань авіацією НАТО позицій боснійських сербів у 1995 році мала ключове значення для здійснення тиску на лідера Югославії С.Мілошевича з метою змусити сербів сісти за стіл переговорів, що згодом призвело до підписання Дейтонської мирної угоди.

Найважливішим наслідком цієї спецоперації для НАТО став прецедент гуманітарної інтервенції сил Альянсу в колишній Югославії. Перше застосування військових механізмів Альянсу для вирішення завдань гуманітарної інтервенції в центрі Європи, здійснюване при формальному схваленні РБ ООН в 1994-1995 роках, стало важливим свідченням зміни статусу і повноважень НАТО в форматі нового світоустрою. Хоча практика гуманітарної інтервенції існувала і в часи «холодної війни», саме в грудні 1995 року в Югославії вперше для її проведення були використані сили не ООН, а НАТО[4]. Важливою умовою застосування сил НАТО в колишній Югославії було те, що воно здійснювалося в чіткій відповідності з атлантистським баченням розвитку нового світоустрою. Дії США і їх союзників відповідали атлантистському розумінню мультилатералистських та інституціоналістських принципів легітимності − вони здійснювалися глобальним лідером з опорою на союзників і колективні інститути. Глобалістські установки сприяли зміцненню надій американських і європейських атлантистів на те, що трансатлантичні інститути набудуть стійких функцій в новому глобальному міжнародно-політичному врегулюванні[5].

Січневий саміт в Брюсселі 1994 року став ще одним кроком в напрямку подальшого оновлення і розвитку НАТО та укріплення позицій організації в Європі. Брюсельська декларація проголошувала всебічну підтримку розвитку Європейської безпеки і оборони, готовність Альянсу до участі в колективних операціях Західноєвропейського союзу, курс на адаптацію командування та структури управління НАТО для забезпечення гнучкої взаємодії багатонаціональних оперативних сил, однак найголовнішим рішенням брюсельського саміту було питання про приєднання нових учасників. В документі зазначалося, що Альянс відкритий для розширення[6]. Практичним підтвердженням рішень Брюссельської декларації стало налагодження зв'язків і співробітництва

[1] Legge, M. *The Making of NATO's New Strategy*. NATO Review. Vol. 39, № 6, 9-14.
[2] The Evolution of NATO, 1988–2001<https://history.state.gov/milestones/1993-2000/evolution-of-nato> (2017, лютий, 22)
[3] The Evolution of NATO, 1988–2001<https://history.state.gov/milestones/1993-2000/evolution-of-nato> (2017, лютий, 22)
[4] Миронова, М.А. *Формалізація відносин Європейського союзу та США в постбіполярний період.* <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/knu/article/view/1914/0> (2017, лютий, 22)
[5] Баталов, Э. (2005). *Мировой порядок и мировое развитие. Анализ современных американских концепций.* Москва: РОССПЭН, 191.
[6] The Evolution of NATO, 1988–2001 <https://history.state.gov/milestones/1993-2000/evolution-of-nato> (2017, лютий, 22)

між НАТО і колишніми країнами-членами ОВД і РЕВ, а також республіками пострадянського простору, з цією метою була заснована програма «Партнерство заради миру» (ПЗМ)[1]. До неї приєдналися держави, котрі могли розраховувати на членство в Альянсі, а також ті, що прагнули бути лише партнерами. На її основі були розроблені і використані індивідуальні плани взаємодії НАТО з більш ніж 20 державами.

Ідеологічні і політико-психологічні передумови для розширення НАТО були закладені задовго до закінчення «холодної війни». Ще на початковому етапі існування НАТО американському істеблішменту вдалося привнести в ідейно-політичний фундамент Альянсу уявлення про те, що ті принципи, на котрих збудовані держави, що входять у західне співтовариство, є єдиними можливими гарантіями забезпечення прогнозованості зовнішньополітичної поведінки її членів і будь-яких інших держав, а значить − і міжнародної безпеки. Ці переконання стали важливою частиною атлантистської ідеології. В її основі − віра в те, що режими демократичних країн підтримують однакові цінності та принципи, а тому *apriori*є взаємно неворожі і безпечні один для одного. Вони вибудувані на концепції «демократичного світу», характерної для американської зовнішньополітичної ідеології що найменше з початку XX століття[2].

В ході розпаду біполярного світопорядку і формування нового світоустрою адаптована концепція «демократичного світу» послужила ідейно-концептуальною основою для розвитку трансатлантичного простору в цілому і НАТО зокрема. Особливе значення тут на мала нова концепція «розширення демократії»[3]. Поширення стандартів ринкової економіки «Вашингтонського консенсусу»,[4] а також наступне за ним розширення складу і зон відповідальності НАТО тлумачилась американськими і європейськими атлантистами як єдино можливий шлях для досягнення міжнародної безпеки.

Так, у прийнятій у грудні 1995 року на саміті США-ЄС в Мадриді декларації «Новий трансатлантичний порядок денний» як спільна мета та взаємне застосування політичних зусиль називалися глобальне поширення принципів і стандартів демократії та ринкової економіки[5].

Поширення ліберальних економічних і політичних принципів поряд зі зміцненням трансатлантичної взаємодії з глобальних соціально-економічних, екологічних питань та у сфері безпеки розглядалося в «Порядку денному» як цільова основа спільних дій з будівництва більш відкритої світової економіки, в якій були б надійно захищені фінансові, ресурсні та гуманітарні інвестиції. Таку захищеність прихильники «розширення демократії» вважали можливою тільки за допомогою ідеологічних, політичних і військово-політичних ресурсів. Для досягнення поставлених цілей міжнародна система повинна була стати безпечнішою, а значить, такою, що складається з переважно ринкових ліберальних демократій. При цьому наголошувалось, що півстолітнє трансатлантичне співробітництво повинно стати основою для багатостороннього (на рівні держав) і двостороннього (між США і ЄС) співробітництвом у досягненні таких цілей. Ідеологи трансатлантичної єдності як інституційної бази для такої взаємодії називали інститути і механізми НАТО, ОЕСР, ОБСЄ, ЗЄС, Ради Європи, СОТ, а також взаємодію (інституційно оформлену і неофіційну) між Альянсом і ЄС. Велика увага була приділена поглибленню співпраці на неформальному рівні в Групі семи[6].

У прийнятому американським керівництвом і представниками Єврокомісії разом з Мадридської декларацією «Плані дій по розширенню і поглибленню відносин між США і ЄС»

---

[1] Партнерство заради миру. < http://www.nato.int/cps/ru/natolive/topics_50349.htm> (2017, лютий 19)

[2] Bloom, A. (1987). *The Closing of the American Mind: How Higher Education Has Failed Democracy and Impoverished the Souls of Today's Students*. NewYork: Penguin Books, 153.

[3] Термін «розширення демократії» вперше було вжито 21 вересня 1993 року у виступі тодішньогопомічника президента США з національної безпеки Е.Лейка в Університеті ім. Дж. Гопкінса, яке потім було заслухано в Конгресі США. У 1994-1995 роках концепція «розширення демократії» була покладена в основу двох редакцій спеціальної директиви РНБ США «Стратегія національної безпеки залучення і розширення» // The National Security Strategy of Engagement and Enlargement. The White House.February, 1995. <www.nsc.gov> (2017, лютий, 20)

[4] Williamson, J. *What Washington Means by Policy Reform*. Chapter 2 (1990) Washington D.C. <http://www.iie.com/publications/papers/paper.-cfm?Resea-rchID =486> (2017, лютий, 22)

[5] The New Transatlantic Agenda. (1995). <http://eeas.europa.eu/archives/docs/us/docs/new_transatlantic_agenda_en.pdf > (2017, лютий, 18)

[6] The New Transatlantic Agenda. EU-US Summit in Madrid. (1995). <http://ec.europa.eu/comm/external_relations/us/new_transatlantic_agenda/text.htm> (2017, лютий, 22)

(3 грудня 1995 рік) повніше розкрито глобалістську спрямованість оновленого атлантизму: „Ми усвідомлюємо важливу необхідність творення нової трансатлантичної спільноти, що відображає нашу загальну зацікавленість у поширенні стабільності та процвітання на всьому Європейському континенті, котрі ґрунтуються на принципах демократії і відкритості ринків. Ми маємо намір співпрацювати на основі єдності і багатосторонності дій, спрямованих на те, щоб вирішувати протиріччя, підтримувати громадянське суспільство і поширювати ринкові реформи. Наше партнерство носить також глобальний характер. Ми приймаємо на себе відповідальність за спільні дії з вирішення конфліктів у проблемних регіонах зі спільного ведення превентивної дипломатії і координації наших зусиль з надання допомоги в разі виникнення гуманітарних потреб. В цій глобальній взаємодії нами рухає тверда віра в те, що посилення демократичних інститутів і повага до прав людини є засобами досягнення стабільності процвітання і розвитку»[1].

Ще в грудні 1996 року чергова сесія Ради НАТО в Брюсселі офіційно санкціонувала початок розширення Альянсу, затвердивши графік організаційних заходів щодо його підготовки.[2] У липні 1997 р на сесії Ради НАТО в Мадриді три перші колишні соціалістичні країни − Польща, Угорщина і Чехія − отримали запрошення стати членами НАТО (прийняті до складу в 1999 році). Розпочався процес розширення Альянсу, який став визначальною тенденцією розвитку геополітичного простору трансатлантичного регіону впродовж наступного десятиліття і справив значний вплив на його організаційну структуру та принципи взаємодії держав у міжнародно-політичній сфері.

У 1997 році для розширення взаємодії НАТО з державами, що не входять до Альянсу, як в рамках ПЗМ, так і в інших форматах, Рада північноатлантичного партнерства (діяла з 1991 року), була трансформована в новий орган − Раду євроатлантичного партнерства (РЄАП). До неї, поряд з країнами − членами Альянсу, увійшли країни-партнери, багато яких згодом стали новими учасниками Північноатлантичного блоку[3]. Почалася безпосередня підготовка до практичного здійснення «розширення демократії».

У 1999 році твердження про те, що безпека і інтереси Альянсу мають «глобальний контекст» і взаємопов'язані з «поширенням демократії» у всьому світі, були закладені в нову «Стратегічну концепцію НАТО». Вона діяла протягом усього першого десятиліття XXI століття.[4] Головна ідея нової концепції – вільне розширення НАТО. В концепції наголошувалось на необхідності співробітництва з колишніми противниками. Із Стратегічної концепції НАТО 1999 року було вилучено принцип стратегічної рівноваги: про Росію йдеться не в розділі загроз і викликів, як це було в документі 1991 року, а в розділі про партнерство, співпрацю і діалог. Основною і незмінною метою Альянсу залишається захист свободи і безпеки всіх членів Альянсу за допомогою політичних і військових заходів. Для досягнення своєї мети НАТО передбачає виконання ряду фундаментальних завдань в сфері безпеки: – гарантувати розвиток демократичних інститутів та мирне вирішення конфліктів. – виконувати функцію головного трансатлантичного форуму, для консультацій між членами Альянсу. – стримувати і захищати від будь-якої загрози держав-членів. – розвивати широкомасштабні програми партнерства. Одним з найголовніших проявів еволюції Альянсу, стало те, що вперше організація відходила від суто оборонної стратегії, задекларувавши своє право на ведення військових операцій «за межами» традиційної зони відповідальності[5].

На початку 2000-х років після першої хвилі розширення трансатлантичного простору, система відносин між союзниками в рамках НАТО зазнала трансформації. Ієрархія держав, неформально складена всередині атлантичного співтовариства і принципи їх взаємодії всередині Альянсу стали видозмінюватися зсередини. США стали проявляти менше готовності використовувати трансатлантичні інститути як військово-політичні механізми регулювання міжнародної політичної системи. Нові східноєвропейські члени з готовністю демонстрували лояльність Вашингтону, так як

[1] Joint EU-US Action Plan for expanding and deepening EU-U.S. relations. (1995). <http://eurunion.org/eu/-index.php?-op-tion=com_content&-task=view&id= 2604&ltemid=9> (2017, лютий, 21)

[2] Системная история международных отношений (2003). *События и документы. 1918-2003*. Москва, 579-581.

[3] *До 2009 року в РЄАП входило 50 країн: 28 постійних членів та 22 партнери* <http://www.nato.int/cps/ru/natolive/topics_ 49276.htm> (2016, листопад, 29)

[4] *The Alliance's Strategic Concept. Approved by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Washington D.C. on 23rd and 24th April* (1999). <http://www.nato.int/docu/pr/1999/p99- 065e.htm> (2016, листопад, 29)

[5] Головіна, К.Г. *Стратегічні концепції НАТО 1991, 1999 та 2010 років: трансформація ролі НАТО* <http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/31/golovina.pdf> (2016, листопад, 29)

вбачали в ньому чи не єдину гарантію від неоімперських, реваншистських, навіть латентних проявів Російської Федерації. Проте, нові учасники Альянсу стали найактивнішими прихильниками його розширення, не претендуючи при цьому, на відміну від провідних європейських держав, на самостійну участь у вирішенні глобальних політичних завдань. Саме вони перетворилися в нову опору політики подальшого розширення НАТО. Вони спонукали Вашингтон включити пострадянський простір у трансатлантичну безпекову зону відповідальності[1].

Одночасно з цим нове республіканське керівництво США змінило ліберально-глобалістський курс адміністрацій В.Клінтона на неоконсервативний. Воно виявляло меншу зацікавленість у колективному міжнародно-політичному врегулюванні і використанні інституційних механізмів для вирішення глобальних політичних і військово-політичних завдань. Після подій 11 вересня 2001 року виправдано були зняті моральні обмеження для практики превентивних дій, до якої неоконсерватори закликали ще з середини 1990-х років[2].

Новому керівництву США була необхідна свобода рук, певна забюрократизиваність і неповороткість системи НАТО, а також принцип консенсусу в ухваленні рішень в Альянсі не дозволяли діяти досить швидко. Створення коаліції поза НАТО було обумовлено також невпевненістю Вашингтону в «старих» союзниках. Неготовність провідних європейських держав до екстреної та беззастережної підтримки американських дій, спрямованих на досягнення зовнішньополітичних цілей, пов'язаних з терактами 11 вересня, заважали американському керівництву опертися на структури Альянсу.

Крім того, Вашингтон і сам не був готовий розплачуватися за можливі військово-політичні «послуги» традиційних союзників занадто високою ціною − тобто залучити їх за неналежні зусилля до колективного глобального управління. Спочатку це обопільне небажання союзників взаємодіяти з найважливіших для США зовнішньополітичних питань стало основою суперечок всередині НАТО. Потім ці суперечки вилилися в конфлікт між новими союзниками США і провідними західноєвропейськими членами НАТО, отримавши завдяки Д. Рамсфельду найменування «стара» і «нова» Європа[3].

Небажання адміністрації Дж. Буша-мол. при вибудовуванні нового політичного світопорядку наслідувати принципи ліберального інституціоналізму пояснювалося тим, що статус і можливості глобального лідера дозволяють США діяти динамічніше і ефективніше поодинці, ніж при підтримці «коаліції на запрошення».

Рішення першої адміністрації Дж. Буша-мол. відмовитися від опори на структуру НАТО у боротьбі з «Аль-Каїдою» і при ліквідації режиму талібів в Афганістані, а потім і С.Хусейна в Іраку було прийнято на тлі кризи трансатлантичного взаємодії. Розкол з питання про необхідність активації статті 5-ї трапився 2001 року в самому американському офіційному істеблішменті. Займаючи в першій адміністрації Дж. Буша-ст. посаду заступника міністра оборони США П.Вулфовіц − представник неоконсервативного табору, виступив за термінове і одноосібне вирішення всіх військових завдань Сполученими Штатами, без використання інституційних основ НАТО для організації коаліції. При цьому американські представники в структурі НАТО зайняли протилежну позицію і підтримали дію 5-ї статті Договору[4].

Керівництво НАТО також офіційно виступило з ініціативою про створення коаліції, що опиралася б на структуру Альянсу[5]. Однак, американська адміністрація фактично проігнорувала ці пропозиції, пославшись на екстрений характер ситуації. Примітно, що на той час у жодного з учасників дебатів не виникло питання, чи використання НАТО за межами трансатлантичного простору не використовуватиметься як кліше іншими акторами з претензією на глобальний переустрій світу.

Глобальне розуміння цілей і умов діяльності НАТО, сформульоване в «Стратегічній концепції», вже стало стійкою моделлю політичного мислення атлантистських політичних еліт. Фактично координуючий механізм НАТО не був задіяний в Афганістані аж до завершення основної

[1] Богатуров, А.Д. (2004). *Стратегия «перемалывания» в международных отношениях и внешней политике США*. Москва: Едиториал Урсс.
[2] *Kagan, R., Kristol, W. (1996)*. Toward a Neo-Reaganite Foreign Policy. *Foreign Affairs*, Vol. 75, No. 4, 18-32.
[3] Троицкий, М. (2004). *Трансатлантический союз: 1991-2004. Модернизация системы американо-европейского партнерства после распада биполярности*. Москва: НОФМО.
[4] *Buckley, E.* (2006). Invoking Article 5. *NATO Review*, № 2.
[5] Robertson Foreword (2001). *NATO Review,* № 3.

частини військової операції. Коаліція союзників була організована безпосередньо Сполученими Штатами, а країни-члени НАТО надавали США допомогу одноосібно. Так було аж до повного переходу Міжнародних сил сприяння безпеці (МССБ) в Афганістані під безпосереднє командування НАТО. Цей процес розтягнувся на 2003-2006 роки, що було пов'язано з розширенням самої зони відповідальності відповідно до мандату ООН[1].

Проте, сам факт виходу дій НАТО за межі традиційної європейської зони відповідальності відзеркалив глибокі зміни, що відбулися до початку 2000-х рр. в атлантистській ідеології та політичній практиці. Ірак виявився ще важчим випробовуванням для трансатлантичної солідарності. Операція «Іракська свобода» і подальша політика «державотворення» були значимі для американської зовнішньої політики не тільки тим, що США розширили свою військово-політичну присутність в стратегічно важливому Близькому Сході. Вагомим було ще й те, що вдалося створити прецедент проведення політико-силової операції по зміні режиму без опори на інститути колективної воєнно-політичної взаємодії.

Таким чином, авторитет, повноваження та легітимність трансатлантичних структур були відсунуті Вашингтоном на другий план у порівнянні з унілатералістським розумінням стратегічних цілей США і глобалістським розумінням умов «національної безпеки». На думку деяких аналітиків саме це і послужило основою «кризи» трансатлантичної солідарності[2].

Незважаючи на те що через непорозуміння в НАТО 2001-2004 років «атлантична солідарність» зазнала серйозних випробовувань, організаційний розвиток політичного простору трансатлантичного регіону і НАТО як його найважливішого інституту тривав і в цей період. Причому в першу чергу на основі американських ініціатив щодо розширення блоку і засвоєння нових сфер діяльності.

Важливою обставиною розвитку НАТО протягом 2000-х років було те, що розширення меж блоку відбувалося протягом двох десятиліть у форматі прямої інтеграції в Альянс уже не тільки колишніх соціалістичних країн, а й колишніх республік СРСР. Навіть ті пострадянські держави, що не заявляли про своє прагнення стати частиною трансатлантичного простору і увійти до складу НАТО, а також відкрито не розглядалися керівництвом Альянсу як потенційні члени, все щільніше залучалися до політичної, економічної та військово-політичної взаємодії з ними.

Теракти 11 вересня 2001 року були передумовою подальших кроків з розширення Альянсу, котрі впродовж кількох років викликали менш гостру реакцію збоку Москви. Включення держав у структури трансатлантичного простору і у сферу інтересів США, провідних європейських держав, ЄС і НАТО доповнювало і гарантувало їх екстенсивне вбудовування в інтернаціоналізовану міжнародну економічну систему. Ядром цієї системи, не зважаючи на те, що в 1990-2000-х роках всередині неї спостерігались економічні протиріччя, а також поява нових центрів економічної могутності, продовжували залишатися США і ЄС − тобто країни НАТО і їх партнери[3].

Під час перебування при владі другої республіканської адміністрації Дж. Буша-мол. (2004-2008 роки) Вашингтон здійснив певну переоцінку концепції «унілатералізму». Звідси − зростання уваги до діяльності НАТО і до розширення трансатлантичного простору. Ці тенденції пом'якшили кризу трансатлантичної єдності, вони зробили менш значущою загрозу стагнації блоку або навіть його можливу майбутню деградацію, на що вказували деякі неоксосервативні американські і європейські експерти.[4] Для американської зовнішньої політики більшого значення набуло НАТО, його розширення і диверсифікація повноважень. Це було пов'язане з тим, що односторонні підходи США до здійснення війни в Іраку і Афганістані себе багато в чому не виправдали − виявилися занадто дорогими і викликали невдоволення американських платників податків.

Такі зміни були також обумовлені і відносним пом'якшенням позицій політичних еліт країн «старої» Європи, які продемонстрували Вашингтону велику готовність до діалогу за умови, що він буде вестися з урахуванням їх політико-економічних інтересів. Все це вплинуло на основні тенденції розвитку НАТО і всього трансатлантичного простору.

Нові політико-економічні тенденції, пов'язані з підвищенням активності Заходу на пострадянському просторі, стали набувати системного характеру щодо подальшого розвитку

[1] Hopkinson, Williams, *Enlargement: a New NATO,* (October 2001). Chaillot Paper 49. Paris: Institute for security Studies Western European Union, 41.
[2] Jentleson, B. Tough Love Multilateralism (2003-2004). *Washington Quarterly*, Vol. 27, №1, 7-24.
[3] Федуняк, С.Г. (2005). *Європейські виміри безпеки на пострадянському просторі*. Чернівці.
[4] *Kagan, R. (2004). Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order*. New York: Vintage Books. A Division of Random House.

блоку. У 2004 році − разом з Болгарією, Румунією, Словенією та Словаччиною − в Альянс були прийняті три колишні республіки СРСР − Естонія, Литва і Латвія. З входженням до Альянсу країн Балтії було подолано важливий політичний і психологічний бар'єр. Незважаючи на те що балтійські республіки традиційно займали особливе становище в СРСР і першими вийшли з нього, їх приєднання до НАТО носило знаковий характер − з точки зору американських і європейських атлантистів було знято своєрідне табу на інтеграцію не тільки на «зовнішньому політичному просторі» колишнього СРСР, а й на «внутрішньому». За те, щоб Причорномор'я, слідом за Прибалтикою, теж стало сферою «поширення демократії» висловився на сесії Альянсу у Вільнюсі в травні 2006 року американський віце-президент Р. Чейні[1].

Досвід воєн в Іраку і Афганістані, в яких США не вдалося швидко, ефективно і повністю задіяти євроатлантичні механізми, побічно стимулює подальше розширення НАТО. Існує чимало передумов для того, щоб саме нові члени Альянсу стали найбільш активними учасниками блоку і військових операцій. США потребують соратників, лояльність яких і готовність до активної участі в бойових діях була б максимальною. Старі союзники по НАТО не завжди готові її продемонструвати. Нові та потенційні члени Організації, навпаки, проявляють значний інтерес для виправдання своєї участі і заради підвищення власного статусу в НАТО.

За словами У. Хопкінсона НАТО можна називати нудним, занадто бюрократичним чи занадто громіздким, але Альянс залишається найбільш ефективною міжнародною військово-політичною організацією сучасності. Переважна більшість успіхів і досягнень якої ґрунтується на двох принципах – перше – консенсус в політичних рішеннях і друге – тісна взаємодія збройних сил[2].

Висновки. Отже, перетворення Альянсу, як найважливішого військово-політичного інституту трансатлантичного простору, відбувається за кількома взаємозалежними напрямками.

По-перше, за допомогою залучення до нього нових членів. По-друге, за рахунок широкомасштабного створення механізмів і вироблення засобів політичного, військово-політичного, політико-економічного та ідеологічного впливу на держави, які не є членами НАТО. Мова йде як про ті країни, котрі можуть ними стати, так і про ті, що навряд чи будуть прийняті до Альянсу в найближчі роки. По-третє, за рахунок перегляду концептуальних основ існування і діяльності блоку, − тобто надання їм глобального характеру. По-четверте, через освоєння Організацією нових сфер діяльності (енергетика, екологія, надання гуманітарної допомоги та інших). По-п'яте, через засвоєння структурами НАТО нових для них міжнародно-політичних функцій. По-шосте, за допомогою втягнення в зону відповідальності НАТО тих регіонів світу, які раніше туди не входили. Саме зазначені тенденції всередині НАТО і в трансатлантичному просторі і отримають, судячи з усього, подальший політико-практичний розвиток.

Таким чином, аналіз еволюції НАТО останніх років дозволяє поглянути на розширення сфер діяльності, регіонів відповідальності та інтересів блоку як на частину масштабнішої картини трансформації трансатлантичного політичного простору. Ситуація виглядає таким чином як немовби Альянс підійшов до тієї межі, за якою проглядається якісна трансформація всієї його організаційної структури, а в перспективі − можливо, і зміна назви. У цьому сенсі особливе значення має питома активізація взаємодії блоку з тими групами країн, з якими встановлено особливе партнерство. Розширення з ініціативи США трансатлантичного простору, спонукуване ідеологічними і політико-економічними мотивами, знайшло власну внутрішню логіку. У той же час нова якість розвитку НАТО обіцяє перетворити Альянс з євроатлантичного в трансрегіональне об'єднання з глобальними завданнями − тобто в одну з інституційних опор сучасного світоустрою, так як сферою його діяльності стають багато регіонів світу.

References:

1. Van Heuven, M. (2011). The Transatlantic Relationship: The Interplay between Values and Interests. *New Global Studies*, Vol. 5, Article 3. 1-6. [in English].
2. Krauthammer, Ch. (1991). The Unipolar Moment. *Foreign Affairs,* America and the World 1990/91, Vol. 70, No 1, 23-33. [in English].
3. Kollontaj, V.M. (2002). Jevoljucija zapadnyh koncepcij globalizacii [*The Evolution of West-European Globalization Concept*]. Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija [World Economy and International Relations], № 1-2, 24-30. [in Russian].

[1] Vice President's Remarks at the 2006 Vilnius Conference Reval Hotel Lietuva Vilnius. Lithuania. Office of the Vice President. (May 4, 2006). <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2006/05/20060504-1.htm> (2016, листопад, 21)
[2] Hopkinson, Williams, *Enlargement: a New NATO*, Chaillot Paper 49, (Paris: Institute for security Studies Western European Union, October 2001), 41.

4. Kosolapov, N.A. (2002). Ideologija i mezhdunarodnye otnoshenija na rubezhe tysjacheletij [Ideology and the international relations at the turn of the Millennium]. Ocherki teorii i politicheskogo analiza mezhdunarodnyh otnoshenij [Essays on the Theory and Political Analysis of International Relations]. Moscow: NOFMO, 230-236. [in Russian].
5. Sloan Stanly R. (2000). *The United States and European Defence*. Chaillot Paper 39, Paris: Institute for security Studies Western European Union, 3. [in English].
6. Legge, M. The Making of NATO's New Strategy. *NATO Review*, Vol. 39, № 6, 9-14. [in English].
7. *The Evolution of NATO, 1988–2001*<https://history.state.gov/milestones/1993-2000/evolution-of-nato> [in English].
8. Myronova, M.A. *Formalizatsiia vidnosyn Yevropeiskoho soiuzu ta SShA v postbipoliarnyi period* [Formalization of relations between the European Union and the United States in the post-bipolar period] <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/knu/article/view/1914/0> [in Ukrainian].
9. Batalov, Je. (2005). Mirovoj porjadok i mirovoe razvitie. Analiz sovremennyh amerikanskih koncepcij [World order and global development. Analysis of modern American concepts]. Moscow: ROSSPJeN, 191. [in Russian].
10. *Partnerstvo zarady myru* [*The partnership for peace*]. <http://www.nato.int/cps/ru/natolive/topics_50349.htm> [in Ukrainian].
11. Bloom, A. (1987). *The Closing of the American Mind: How Higher Education Has Failed Democracy and Impoverished the Souls of Today's Students*. NewYork: Penguin Books, 153. [in English].
12. *The National Security Strategy of Engagement and Enlargement*. The White House. February, 1995. <www.nsc.gov> [in English].
13. Williamson, J. (1990). *What Washington Means by Policy Reform*. Chapter 2. Washington D.C. <http://www.iie. com/publications/papers/paper.-cfm?Resea-rchID =486> [in English].
14. *The New Transatlantic Agenda* (1995).. EU-US Summit in Madrid. <http://ec.europa.eu/comm/external_relations/us/new_transatlantic_agenda/text.htm> [in English].
15. *Joint EU-US Action Plan for expanding and deepening EU-U.S. relations* (1995). < http://eurunion.org/eu/-index.php?-op-tion=com_content&-task=view&id= 2604&ltemid=9> [in English].
16. *Systemnaia istoryia mezhdunarodnykh otnoshenyi. Sobytyia i dokumenty. 1918-2003* [Systemic history of international relations. Events and documents]. (2003). Moscow, 579-581. [in Russian].
17. *Do 2009 roku v REAP vkhodylo 50 krain: 28 postiinykh chleniv ta 22 partnery* [Until 2009, the EAPC has included 50 countries: 28 permanent members and 22 partners] <http://www.nato.int/cps/ru/natolive/topics_49276.htm> [in Ukrainian].
18. *The Alliance's Strategic Concept*. Approved by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Washington D.C. on 23rd and 24th April (1999) <http://www.nato.int/docu/pr/1999/p99- 065e.htm> [in English].
19. Holovina, K.H. *Stratehichni kontseptsii NATO 1991, 1999 ta 2010 rokiv: transformatsiia roli NATO* [NATO's strategic concept 1991, 1999 and 2010: transformation of NATO's role] <http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/31/golovina.pdf> [in Ukrainian].
20. Bogaturov, A.D. (2004). Strategija «peremalyvanija» v mezhdunarodnyh otnoshenijah i vneshnej politike SShA [The strategy of "grinding" in international relations and US foreign policy]. Moscow: Editorial Urss. [in Russian].
21. *Kagan, R., Kristol, W.* (1996). Toward a Neo-Reaganite Foreign Policy. *Foreign Affairs*, Vol. 75, No. 4, 18-32. [in English].
22. Troickij, M. (2004). Transatlanticheskij sojuz: 1991-2004. Modernizacija sistemy amerikano-evropejskogo partnerstva posle raspada bipoljarnosti [The transatlantic Union 1991-2004. Modernization of US-European partnerships after the collapse of bipolarity]. Moscow: NOFMO. [in Russian].
23. *Buckley, E.* (2006). Invoking Article 5. *NATO Review*, № 2. [in English].
24. Robertson Foreword (2001). NATO Review, № 3. [in English].
25. Hopkinson, Williams, *Enlargement: a New NATO,* (October 2001) Chaillot Paper 49. Paris: Institute for security Studies Western European Union, p.41. [in English].
26. Jentleson, B. *Tough Love Multilateralism* (2003-2004). *Washington Quarterly*, Vol. 27, №1, 7-24. [in English].
27. Feduniak, S.H. (2005). *Yevropeiski vymiry bezpeky na postradianskomu prostori* [The European dimension of security in the post-Soviet space]. Chernivtsi. [in Ukrainian].
28. *Kagan, R. (2004). Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order*. New York: Vintage Books. A Division of Random House. [in English].
29. *Vice President's Remarks at the 2006 Vilnius Conference Reval Hotel Lietuva Vilnius*. Lithuania. Office of the Vice President. (May 4, 2006). <http://www.whitehouse.gov/ news/releases/2006/05/20060504-1.htm> [in English].
30. Hopkinson, Williams*, Enlargement: a New NATO*, Chaillot Paper 49, (Paris: Institute for security Studies Western European Union, October 2001), 41/ [in English].

Андрій Смолій
Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Україна

РОЗВИТОК ЄВРОПЕЙСЬКИХ МИТНИХ СОЮЗІВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Andrii Smolii
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

DEVELOPMENT OF EUROPEAN CUSTOMS UNIONS AT THE PRESENT STAGE

The article comprehensively discusses the development and establishment of customs unions and free trade zones in the European continent, as well as creating further major interstate formations and customs unions. Particularly, the conditions and the subsequent creation of the European Union and its customs system within the international customs law. We refer to the fact that the purpose of the European integration process from the very beginning of their appearance was just to facilitate trade between the territories of member states, not for one or more European customs unions. We consider the main customs and economic entities on the territory of the European continent that preceded the formation of the European Union and other modern customs formations of international legal agreements both within the EU and with third countries. The prospects for further development of European institutions relating to customs unions and similar customs formations were analyzed.
Key words: customs union, tariffs, international integration, harmonization, free trade zone.

Розглядаючи міжнародне митне співробітництво як організаційний процес що є закономірною, послідовною, безперервною зміною послідовних моментів розвитку міждержавних зв'язків з питань митного регулювання, обов'язково треба звернути увагу на його роль і місце в становленні європейської інтеграції.

Так, одні автори розглядали інтеграційні процеси в рамках окремих міждержавних об'єднань[1]. Інші поділяли їх на такі, що відбувалися між капіталістичними та соціалістичними країнами[2]. Основна увага була спрямована на політичні та економічні аспекти інтеграції (інколи їх відокремлювали), досліджувались окремі її напрямки, як-от європейська аграрна інтеграція.

Специфічна риса інтеграції полягає в її регіональному характері. Вона має тенденцію розвиватися в тих районах світу, де для цього існують необхідні економічні й політичні передумови, та об'єднує переважно сусідні, територіально близько розташовані держави. Якщо міжнародне співробітництво в інших його проявах може розвиватися і розвивається між будь-якими країнами, будь-якими регіонами, то інтеграція може відбуватися і відбувається між однотипними, однорідними в соціально-економічному плані державами або між державами, що мають деяку спільність соціально-політичних інтересів і цілей. Інтеграція не обмежується двосторонніми чи багатосторонніми угодами держав, а потребує утворення спеціальних міждержавних інститутів, здатних координувати дії урядів, проводити в тих чи інших масштабах спільну економічну політику[3].

Більше того, узгодження і координація дій між двома чи більше державами аж ніяк не породжують необхідності їх здійснення в рамках утворених наднаціональних політичних інституцій і не обов'язково вказують на втрату ними своєї самостійності або на відмову від свого суверенітету на користь останніх. Усе це може відбуватись на основі спільної розробки і спільного проведення політики у відповідних галузях, зокрема в галузі митної справи, тобто завдяки розвитку

[1] Барановский, В.Г., Гуяш, Й., Гарай, К. (1986). *Европейское сообщество: регулирование интеграционных процессов:* монография. Москва: Наука.
[2] Громыко, А.А., Ковалев, А.Г., Севостьянов, П.П., Тихвинский, С.Л. (1984). *Дипломатический словарь*: в 3-х т. Москва: Наука.
[3] Валки, Л., Грабска, В., Гюндель, Р. (1979). *Западноевропейская интеграция и мировая экономика: монография*. Москва: Мысль

міждержавного співробітництва та взаємопов'язаності політичних курсів, здійснюваних кожною з держав на індивідуальній основі.

Мабуть, саме тому, розглядаючи ознаки регіональної інтеграції, автори книги «Європейське співтовариство: регулювання інтеграційних процесів» зазначали, що інтеграція – якісно більш розвинуте і зріле явище, аніж інші форми міжнародного співробітництва. Це стосується інтенсивності й глибини економічних зв'язків держав, що співпрацюють між собою, ступеня взаємодії та взаємопов'язаності їх національних господарств, а також масштабів і ступеня регулювання цих зв'язків, наявності регіональної колективної основи такого регулювання.

Саме з огляду на ці ознаки інтеграція може розвиватися і розвивається лише між державами, що належать до однієї соціальної системи, тоді як інші форми міжнародного співробітництва можуть існувати й існують між різними державами незалежно від їхнього суспільного ладу[1].

Нормативною основою розвитку митного співробітництва для досягнення європейськими державами встановленої мети стали положення Генеральної угоди з митних тарифів і торгівлі 1947 р. (далі – ГАТТ) – багатостороннього міжнародного договору, а з часом і міжнародного органу, покликаного регулювати митні та деяких інші аспекти повоєнних торгових відносин держав-членів. Офіційними цілями учасників ГАТТ визначено укладення двосторонніх угод, спрямованих на зниження митних тарифів та усунення дискримінації в міжнародній торгівлі[2].

Набравши чинності в січні 1948 р., положення ГАТТ чітко визначили принципи створення митних союзів і зон вільної торгівлі.

Їх характеристиці слід приділити окрему увагу, враховуючи той факт, що зони вільної торгівлі та митні союзи були й залишаються донині двома найбільш поширеними прикладами цілісних інтеграційних комплексів, участь в яких прагнуть брати майже всі європейські держави. Більше того, на думку Б. Баласси, створення зон вільної торгівлі та митних союзів відбувається в рамках правил ГАТТ і не потребує звернення їх держав-членів до заходів позитивної інтеграції[3]. Тобто їхнє формування відбувається в рамках процесів міжнародного співробітництва, зокрема міжнародного митного співробітництва, і не потребує прийняття єдиних нормативно-правових актів і створення спеціальних інститутів (наднаціонального характеру) для розвитку інтеграційних процесів.

Так, у ст. XXIV ГАТТ зазначалося, що під зоною вільної торгівлі мається на увазі група з двох чи більше митних територій, в якій скасовано мита й інші правила, що обмежують торгівлю (за винятком, у разі необхідності, заходів, дозволених ст. XI–XV і XX) між складовими територіями зони стосовно товарів, що походять з цих територій.

Що ж до поняття «митний союз», то відповідно до положень ГАТТ під митним союзом треба розуміти заміну однією митною територією двох або кількох митних територій, унаслідок чого:

– мита й інші заходи, що обмежують регулювання торгівлі (за винятком, у разі необхідності, заходів, дозволених ст. XI–XV і XX), було би скасовано щодо практично всієї торгівлі між складовими територіями союзу або принаймні щодо практично всієї торгівлі товарами, що походять із цих територій;

– з дотриманням положень параграфа 9 (даної угоди), кожним членом союзу щодо торгівлі з територіями, які не входять у союз, повинні застосовуватися, по суті, одні й ті ж мита й інші заходи з регулювання торгівлі.

Метою створення митного союзу чи зони вільної торгівлі було визначено «полегшення торгівлі між територіями, що їх утворюють, а не створення перешкод в торгівлі між іншими договірними сторонами і даними територіями»[4].

У свій час відомий американський науковець Дж. Вайнер, один з основоположників теорії митних союзів, зазначав, що наявність торгових та інших бар'єрів призвело до «кризи у сфері міжнародної економіки й політики», до неефективного використання ресурсів у «закритому національному просторі». Шлях до розв'язання цієї проблеми, на його думку, має пролягати якраз через «створення зон і союзів», які забезпечували б вільний економічний обмін.

---

[1] Барановский, В.Г., Гуяш, Й., Гарай, К. (1986). *Европейское сообщество: регулирование интеграционных процессов:* монография. Москва: Наука.

[2] Аликин, Б., Аполлонов, Г., Асанов, Д. (2006). *Международные политические, экономические и общественные организации: словарь-справочник*. Москва.

[3] Шемятенков, В.Г. (2013). *Европейская интеграция:* учеб. пособие. Москва: Междунар. отношения.

[4] *The General Agreement on Tariffs and Trade* (adopted 30 October 1947, entered into force 1 January 1948) (GATT). <https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_01_e.htm>

З часом поняття «зона вільної торгівлі» та «митний союз» були глибше розтлумачені в глосарії Ради митного співробітництва – міжнародної міжурядової митної організації, спеціально створеної для полегшення та прискорення просування європейських інтеграційних процесів.

Відповідно до глосарія, зона вільної торгівлі – це сутність, утворена митними територіями асоціації держав, яка має у своїй останній фазі такі характеристики:

– звільнення від мита товарів, вироблених у будь-якій країні цієї зони;
– кожна держава зберігає власний митний тариф і власне митне законодавство;
– кожна держава зберігає власну автономію в митній справі та у сфері економічної політики;
– торгівля ґрунтується на застосуванні правил походження для врахування різних митних тарифів та уникнення відхилень у торгівлі;
– усунення сукупності розпоряджень, постанов, що обмежують торгівлю всередині такої зони[1].

В Європі першим і найбільш відомим прикладом такої асоціації держав, що утворили нову митну сутність, стала Європейська асоціація вільної торгівлі[2].

Митний союз визначено так: сутність, заснована митною територією, що замінює дві або декілька митних територій і має в останній фазі такі характеристики:

– загальний митний тариф і загальне або погоджене митне законодавство для застосування цього тарифу;
– відсутність стягування мит і прирівняних до них зборів під час обмінів між країнами, що утворюють митний союз, товарами, які повністю походять з цих країн, або товарами з третіх країн, стосовно яких були виконані формальності, пов'язані з імпортом, і стягнені чи гарантовані мита і прирівняні до них збори, які не було повністю або частково повернуто;
– усунення сукупності розпоряджень, постанов, що обмежують торгівлю всередині митного союзу[3].

Одним із перших митних союзів у Європі, якщо не згадувати про утворений під егідою Пруссії у 1834 р. відомий «Цолльферайн», в якому поступово об'єднались більшість німецьких князівств, був митний союз між Францією і Монако, укладений у 1865 р.

Сьогодні як приклад досягнень європейської митної інтеграції можна назвати митний союз держав-членів ЄС. До єдиного митного простору союзу входять, окрім двадцяти восьми держав-членів, також Монако і Сан-Марино, що утворюють єдину митну територію відповідно: з Францією та Італією[4].

Отже, прямуючи до утворення «цілого» як у формі зони вільної торгівлі, так і у формі митного союзу європейським державам треба було домовитись:

– по-перше, про об'єднання власних митних територій у межах спільної митної сутності (в розумінні Ради митного співробітництва), а на нашу думку, в межах спільного митного простору;
– по-друге, про скасування мита й інших еквівалентних заходів (як приклад, кількісні обмеження), які обмежували торгові обміни між державами-членами відповідних інтеграційних об'єднань.

До того ж, створюючи зону вільної торгівлі, кожна її держава-член, зберігаючи свій власний митний тариф та інші види регуляції торгівлі з третіми країнами, мала дотримуватися єдиних правил походження. Ці правила перешкоджають відхиленню торгівлі, тобто імпорту товарів з третіх країн у зону країною А (яка має нижчий зовнішній тариф, ніж країна В), з тим, щоб реекспортувати їх у країну Б. За умов існування зони вільної торгівлі виникає ситуація, коли знято всі бар'єри на шляху торгівлі товарами та послугами між країнами-учасницями. Споживачі матимуть доступ до найдешевшого джерела пропозиції по всій зоні в цілому та, як наслідок, отримають виграш від торгівлі у формі зростання добробуту. Оскільки для країн – членів зони вільної торгівлі не існує вимоги гармонізувати свою торговельну політику щодо країн, які не є її членами, то митниці всередині зони повинні залишатись для того, щоб уникнути нечесної

[1] *Glossaire des termes douaniers internationaux* (1995). Bruxelles: Organisation mondiale des douanes.
[2] *This is EFTA*. (2008). Brussels: European Free Trade Association.
[3] *Glossaire des termes douaniers internationaux* (1995). Bruxelles: Organisation mondiale des douanes.
[4] *Resolution du Conseil de Cooperation Douaniere relative au Cadre de Normes visant a securiser et a faciliter le commerce mondial* (2007). Bruxelles, Organisation mondiale des douanes, 65–66.

торгівлі. Випадок нечесної торгівлі може мати місце, коли країна, що не є членом зони вільної торгівлі, може ухилитися від імпортних обмежень, які встановлює одна з країн-членів зони вільної торгівлі, експортуючи до цієї країни через іншу країну-члена зони вільної торгівлі, яка має ліберальний режим щодо імпорту. За допомогою прикордонних митниць контролюється походження товарів[1].

Що ж до митних союзів, то їх країни-учасниці не тільки ліквідують тарифні й кількісні обмеження на свою внутрішню торгівлю, але також уводять спільний зовнішній тариф на торгівлю з третіми країн. Країни-учасниці беруть участь у міжнародних переговорах з торгівлі й тарифів як єдине ціле. Фактично, митний союз – це зона вільної торгівлі, яка має спільну торговельну політику стосовно країн, що не є її членами. Таким чином, при митному союзі не виникає проблеми нечесної торгівлі; до товару або послуги, які імпортуються до митного союзу, застосовуються однакові умови щодо входу, незалежно від країни, через яку вони ввозяться до зони. За відсутності потенційної можливості нечесної торгівлі зникає економічна причина існування прикордонних митниць, коли впроваджується спільна торговельна політика. Оскільки ключовий елемент торговельної політики країни – це її зовнішній тариф, то першим кроком до спільної торговельної політики є встановлення спільного зовнішнього тарифу. Після цього увага приділяється гармонізації всіх інших (нетарифних) інструментів міжнародної торговельної політики, таких як санітарні норми, адміністративні перепони на шляху торгівлі, добровільні обмеження експорту тощо. Автори монографії «Міжнародні інтеграційні процеси сучасності» зазначають, що саме цей етап є найважчим для досягнення домовленості[2].

На основі зазначеного правильніше говорити про те, що метою європейських інтеграційних процесів від самого початку їх виникнення було саме полегшення торгівлі між територіями їх держав-учасниць, а не створення одного чи кількох європейських митних союзів. Водночас максимальний розвиток вільної торгівлі всередині інтеграційного угруповання передбачав і посилення протекціонізму у відносинах між його учасниками та іншим світом. Самі ж зони вільної торгівлі та митні союзи, якщо їх створення не є кінцевою метою об'єднання, слід розглядати як політико-правові інструменти або засоби досягнення «цілісності», кінцевий стан якої визначається в кожному окремому випадку державами-членами того чи іншого інтеграційного об'єднання. Більше того, обов'язковою умовою такої «цілісності» є координація міждержавного співробітництва в напрямку створення спільного митного простору між відповідними державами.

На початку розвитку європейських інтеграційних процесів, як зазначає Ю. В. Шишков, передбачалося створити митний союз між державами-членами ОЄЕС; проводились переговори щодо організації митного союзу Скандинавських країн, а також двосторонніх митних союзів між Францією та Італією, Грецією й Туреччиною. Однак всі вони закінчились невдачею, за винятком одного – союзу Бенілюкс, що виник на початку 1948 р.[3].

На нашу думку, однією з основних передумов успішного об'єднання Бельгії, Нідерландів і Люксембургу в єдиний інтеграційний союз, власне, і був успішний розвиток міжнародного митного співробітництва між ними. Насамперед це стосується відносин Бельгії та Люксембургу, які ще 25 січня 1921 р. підписали договір про формування економічного союзу. Згідно з договором держави домовились: про заборону встановлення мита і кількісних обмежень у взаємній торгівлі; про ліквідацію митного кордону між собою; про те, що всі торгові угоди від імені Бельгії та Люксембургу будуть укладатися Бельгією тощо. На території Люксембургу залишався власний митний апарат, але чиновники митного відомства повинні були носити форму, зброю і мати звання такі ж самі, як і бельгійські митники. Для забезпечення узгодженого управління національними митницями створювалася спеціальна адміністративна рада у складі трьох посадових осіб, дві з яких призначалися бельгійським урядом, а одна – урядом Люксембургу. Згідно зі ст. II договору, надходження від мит і деяких податків на товари широкого вжитку (цукор, тютюн, спирт та ін.) розподілялися пропорційно чисельності населення Бельгії та Люксембургу[4].

---

[1] Будкін, В.С., Грінченко, Ю.Л., Дудченко, М.Л. (2004). *Міжнародні інтеграційні процеси сучасності: монографія*. Київ: Знання України.

[2] Будкін, В.С., Грінченко, Ю.Л., Дудченко, М.Л. (2004). *Міжнародні інтеграційні процеси сучасності: монографія*. Київ: Знання України.

[3] Шишков, Ю.В. (1978). *Теории региональной капиталистической интеграции*. Москва: Мысль.

[4] Козырин, А.Н. (2014). *Государственно-правовой механизм таможенной политики зарубежных стран*. Москва: моск. гос. ин-т. междунар. отношений.

Іншими словами, між державами було утворено повноцінний митний союз, складовими якого виступали єдиний міждержавний митний простір, єдине або погоджене митне законодавство та навіть єдина митна служба.

Що ж до становлення митного співробітництва між Бельгією, Люксембургом та Нідерландами, то відповідний відлік часу слід починати з 1944 р. Так, задовго до підписання Договору про заснування економічного союзу Бельгії, Нідерландів і Люксембургу від 3 лютого 1958 р. урядами трьох зазначених європейських держав 5 вересня 1944 р. підписано Лондонську митну конвенцію. Після того, як 14 березня 1947 р. у Гаазі до положень конвенції внесено певні уточнення, на основі прийнятого додаткового протоколу вона набула чинності 1 січня 1948 р. З цієї дати торгівля між країнами Бенілюксу була звільнена від усіх мит, а щодо третіх країн уведено єдиний, найнижчий у Західній Європі, зовнішній митний тариф. Наступним етапом стало звільнення взаємної торгівлі від кількісних обмежень на основі Договору про попередній союз, що набрав чинності з 1 липня 1949 р.[1].

У червні 1953 р. ці три країни підписали протокол з координації економічної та соціальної політики, а 9 грудня 1953 р. – протокол щодо проведення єдиної торговельної політики стосовно імпорту й експорту в торгівлі з третіми країнами та похідних від неї платежів.

Та попри всі досягнення міжнародного митного співробітництва між державами-членами Бенілюксу найбільшого значення для розвитку європейських інтеграційних процесів мало міжнародне митне співробітництво, започатковане в рамках ОЄЕС, тобто в рамках міжнародної міжурядової організації. А після невдалої спроби перетворення у 1957 р. ОЄЕС на зону вільної торгівлі у складі всіх її держав-учасниць – у рамках утворених Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) та Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ).

Співпраця європейських держав щодо митних питань на початку створення ОЄЕС не лише підштовхнула розвиток європейських інтеграційних процесів, а й заклала засади розвитку європейської митної інтеграції та міжнародного митного співробітництва на багатосторонній регіональній та всесвітній основі. Саме так, після перших кроків у напрямку створення єдиної європейської митної сутності у формі зони вільної торгівлі чи митного союзу та скорочення митних тарифів, які суттєво перешкоджали розвитку торговельних відносин між ними, в рамках ОЄЕС було розроблено проекти трьох згадуваних раніше міжнародних конвенцій, а саме: Конвенції про номенклатуру для класифікації товарів у митних тарифах, Конвенції про оцінку товарів у митних цілях і Конвенцію про створення Ради митного співробітництва.

23 липня 1987 р. Радою ЄЕС затверджено редакцію нового митного тарифу[2], діючого й донині, який набрав чинності з 1 січня 1988 р. і був побудований на основі іншого багатостороннього міжнародного договору, розробленого під егідою Ради митного співробітництва, – Конвенції про гармонізовану систему опису та кодування товарів від 14 червня 1983 р.

Інакше кажучи, подальший розвиток інтеграційних процесів між державами Європейського регіону, навіть за їх незначної кількості, не мав шансів на успіх без вирішення питань європейської митної інтеграції та розширення напрямів міжнародного митного співробітництва і прогресивного розвитку його форм. Спільна діяльність держав щодо вирішення пов'язаних із інтеграцією митних питань набула настільки складного та інтенсивного характеру, що виникла потреба постійно надавати допомогу державам у координації їх дій або в організації їх спільної діяльності щодо створення Європейського митного союзу. Це підштовхнуло європейські держави до переходу від спорадичного міжнародного митного співробітництва, що відбувалося переважно на двосторонній основі, не спричиняючи якихось відчутних довгочасних наслідків, до співпраці на колективній багатосторонній основі. Було вирішено започаткувати міжнародне митне співробітництво на постійно діючій багатосторонній основі в рамках міжнародної міжурядової митної організації, а саме Ради митного співробітництва – інституційної форми міжнародного митного співробітництва, здатної координувати дії відповідних урядів та надавати їх діяльності в галузі міжнародного митного співробітництва системно-впорядкованого і навіть цілісного характеру.

Для визначення предмета митного права ЄС необхідно усвідомити природу ЄС і ступінь митної інтеграції його членів. Так, згідно зі ст. 23 Договору про заснування Європейської Спільноти

[1] Ахрамович, Р.Т., Борисов, С.И., Вагонов, Б.С. (1982). *Международные экономические организации: справочник*. Москва: Изд-во Моск. ун-та.
[2] *Règlement (CEE) № 2658/87 du Conseil* (23 juillet 1987).

від 25.03.1957 р. (у редакції станом на 01.01.2005 р.) основою функціонування Спільноти є митний союз, що охоплює всю торгівлю товарами та передбачає, по-перше, певні митні правила переміщення товарів усередині кордонів (ліквідація митних зборів, кількісних обмежень і т. ін.), і, по-друге, загальні для всіх країн-членів норми митного регулювання товарообігу з третіми країнами (спільний митний тариф, митні режими тощо)[1]. Отже, засадою єдиного внутрішнього ринку ЄС, який є правонаступником Європейської Спільноти, є усунення мита в торгівлі між його членами, тобто вільний рух товарів, та застосування єдиного митного тарифу в торгівлі з державами поза Союзу.

Отже, митне право ЄС можна визначити як сукупність норм європейського (комунітарного) права, що регулюють зовнішні та внутрішні аспекти функціонування митного союзу країн-членів ЄС[2].

Митне регулювання в ЄС є дворівневим та складається з: (1) митного законодавства ЄС та (2) національних митно-правових актів. Серед джерел митного законодавства ЄС розрізняють акти первинного і вторинного права. Джерелами первинного права є статутні договори, першорядне місце з яких маємо надати Договору про заснування Європейської Спільноти від 25.03.1957 р., в якому сформульовані поняття і принципи митного союзу європейських країн.

Акти вторинного права у сфері митного регулювання мають основні правові форми у вигляді регламентів, директив, рішень. Найбільше значення для формування митного права ЄС мають регламенти. Так, Регламентом Ради ЄС № 2913/92 від 12.10.1992 р. було затверджено Митний кодекс Європейського Союзу (далі – МК ЄС), який набув чинності з 01.01.1994 року. Регламент Комісії ЄС № 2454/93 від 02.07.1993 р.запровадив так званий Кодекс з імплементації, що встановлює порядок набрання чинності МК ЄС, згодом він був доповнений Регламентом Комісії ЄС від 21.12.1993 р. і деякими актами в 1994 р. У формі регламенту закріплено й єдиний митний тариф ЄС – Регламент Ради ЄС № 2658/87 від 23.07.1987 р. «Про тариф і статистичну номенклатуру і про єдиний митний тариф». Директиви також активно використовуються як інструмент гармонізації національного законодавства європейських країн, зокрема з питань непрямого оподаткування, які тісно пов'язані з реалізацією принципу свободи руху товарів. Також до джерел європейського митного права належать численні рішення Суду ЄС, які, крім правозастосовчої функції, відіграють найголовнішу роль у тлумаченні, деталізації та заповненні прогалин договорів і актів ЄС.

Окреме місце серед джерел європейського митного права займають міжнародні митні договори (конвенції).

Повернімося до основного джерела союзного митного права – МК ЄС. Значення роботи зі створення останнього може бути виражене цитатою із супровідного меморандуму Комісії: «Представляючи цей проект, Комісія не тільки ініціює найбільш далекоглядний проект з правової консолідації, коли-небудь зроблений у сфері права ЄС, але, роблячи це на рівні ЄС в цілому, відроджує традицію деяких держав-членів інкорпорувати їх митне законодавство в єдиний звід правил, що є основою як діяльності митних органів держав, так і взаємовідносин між громадянами, учасниками торговельної діяльності та компетентними органами»[3].

Відповідно до цілей свого створення МК ЄС застосовується тільки у сфері торговельних відносин ЄС з третіми країнами[4]. Обіг товарів усередині ЄС не входить до кола питань, які регулюються цим кодексом, оскільки установчі документи ЄС та принципи «спільного ринку» встановлюють їх звільнення від митного контролю. За своєю природою МК ЄС не може регулювати всі митні та торговельні заходи, які застосовуються ЄС щодо третіх країн. Оскільки метою кодексу є консолідація та систематизація загальних правил і процедур митного контролю для всіх товарів незалежно від їх природи, заходи тарифної політики, що передбачають регулювання переміщення різних груп товарів, знаходяться поза сферою застосування МК ЄС. Єдиний митний тариф ЄС, який об'єднує питання тарифного регулювання ЄС, разом із МК ЄС становлять два наріжних камені митного права ЄС у торгівлі з третіми країнами.

---

[1] *Договір про заснування Європейської Спільноти*. 1957. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_017/conv>

[2] Энтин, Л.М. (2000). *Европейское право: учебн. для вузов*. Москва: Изд-во НОРМА.

[3] Жагоров, С.В. (2004). *Таможенное право: курс лекций для студ. эконом. спец*. Гомель: УО «Белорус. торгово-эконом. ун-т потребит. кооперации».

[4] *Council Regulation establishing the Community Customs* Code (EEC) No 2913/92 (12 October 1992). *Official Journal* № L 302, P. 1. <http://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=OJ:L:1992:302:TOC>

Прийняття МК ЄС переслідувало такі цілі:

1. Створення єдиного правового документа, що замінив би собою безлічактів, прийнятих органами ЄС у царині митного регулювання. У цілому Кодекс об'єднав більше сімдесяти регламентів, прийнятих із 1968 по 1992 рр. У підсумку прийняття МК ЄС створило єдину правову базу митної справи в ЄС, яка є обов'язковою для застосування на всій митній території співтовариства, і зафіксувало межі правоздатності ЄС у галузі митної справи[1].

2. Досягнення цілісності, ясності та визначеності змісту. Просте відтворення норм «секторальних» (тобто таких, що регулюють окремі вузькі аспекти) актів з митного права в єдиному документі не мало б сенсу без вироблення нового підходу до систематизації цих норм. Концепція підготовки тексту МК ЄС полягала у виділенні найбільш значущих, фундаментальних положень, на базі яких можливе встановлення вузько спеціалізованих правил.

Ще на стадії розробки проекту МК ЄС Комісія прийняла рішення, що кодекс, закріплюючи певний обов'язковий перелік положень, у той же час не повинен бути перевантажений. Завдання Кодексу – відтворення правових норм у зрозумілому і логічному вигляді – не має призводити до надмірного перенасичення тексту. Виконанню цього завдання багато в чому сприяв поділ правових норм на дві частини: власне МК ЄС і Регламент Комісії № 2454/93 –так званий Кодекс з імплементації, що встановлює порядок вступу в дію МК ЄС[2]. Так, МК ЄС складається з 9 розділів, що поєднують 253 статті, у свою чергу, Кодекс з імплементації містить 915 статей.

3. Консолідація законодавства. Можливо, Комісія могла б підготувати проект МК ЄС раніше, проте було вирішено отримати максимальну користь, складаючи кодекс на основі консолідації вже існуючих та чинних нормативно-правових актів. За винятком розділу VII частині IX (право на апеляцію), положення Кодексу повторювали норми правових актів, раніше прийнятих Радою ЄС.

МК ЄС разом з умовами його застосування, прийнятими як на рівні ЄС, так і на національному рівні, формують митні правила ЄС. Щоб уникнути можливості неоднакової інтерпретації митних розпоряджень та правил, усе митне законодавство країн-членів Євросоюзу мало бути гармонізоване з МК ЄС. Така систематизація правових норм мала своїм наслідком значне спрощення користування ними для економіки, адміністрації та судів ЄС[3].

Опублікований у 2008 р. оновлений МК ЄС (Modernised Customs Code, MCC), який затверджено Регламентом № 450/2008 від 23.04.2008 р., був покликаний замінити МК ЄС 1992 р.[4]

Структурно оновлений МК ЄС склався з 188 статей, об'єднаних у дев'ять розділів. Порівняно з МК ЄС 1992 року кількість статей зменшено з 253 до 188. Таке скорочення відбулося завдяки систематизації та уніфікації норм для окремих інститутів митного права і виключенню тих, які не виправдали свого призначення або були визнані такими, що не відповідають сучасному рівню розвитку митних відносин.

Спочатку оновлений МК ЄС мав застосовуватися з 24.06.2009 р., однак імплементуючі положення для нього так і не були підготовлені, незважаючи на перенесення крайнього терміну на червень, а потім і на листопад 2013 року. Із 01.12.2009 р. набрав чинності Лісабонський договір, який містив нові вимоги з видання імплементуючих положень, які повинні враховуватися у всіх базових правових актах, прийнятих Європарламентом або Радою ЄС. Крім того, мали бути прийняті до уваги зміни практики, що відбулися з 2008 р.

Оновлений МК ЄС передбачав більш широке використання в митних операціях інформаційних технологій, проте це стало ще одним стримуючим фактором на шляху до його впровадження, оскільки існувала затримка в розробленні єдиної загальноєвропейської інформаційної системи.

За підсумком на 2013 р. МК ЄС 2008 р. (MCC) у деяких пунктах уже застарів, практика обігнала деякі його положення, і вони потребували перегляду. З огляду на це Комісія Європейського Парламенту та Рада ЄС запропонували проект переробленого кодексу.

---

[1] Мароха, В., Олійник, Н., Омельченко, О., Полонський, О., Ропотан, О. (2005). *Митне регулювання в ЄС та Україні: порівняльно-правове дослідження:* наук.-прак. посіб. Київ: ТОВ «Ніка-Прінт».

[2] *Commission Regulation laying down provisions for the implementation of Council Regulation* (EEC) No 2454/93 (2 July 1993) *Official Journal* № L 253. P. 1. <http://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=OJ:L:1993:253:TOC>

[3] Калініченко, А.І. (2007). *Щодо гармонізації митного законодавства України з Європейськими нормами*. Харків: Право, 159–160.

[4] *Regulation of the European Parliament and of the Council laying down the Community Customs Code* (EC) No 450/2008 (23 April 2008) Official Journal № L 145. P. 1. <http://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=OJ:L:2008:145:TOC.>

Так, 09.10.2013 р. була оприлюднена нова редакція МК ЄС, затверджена Регламентом Європейського парламенту і Ради ЄС № 952/2013 (Union Customs Code, UCC)[1]. Регламент набув чинності на двадцятий день після його опублікування 30.10.2013 р., однак більшість статей буде застосовуватися з 01.06.2016 р., оскільки мають бути видані імплементуючі положення. До того часу продовжуватиме діяти МК ЄС 1992 р. (Регламент Ради ЄС № 2913/92) та Кодекс з імплементації (Регламент Комісії ЄС № 2454/93). За своєю суттю прийнятий у 2013 р. МК ЄС (UCC) є переглянутим варіантом Оновленого МК ЄС 2008 року (MCC), який так і не набрав чинності. Європейська Комісія після прийняття МК ЄС (UCC) відразу почала розробку делегуючих та імплементуючих актів на його основі. З початку 2014 р. всі держави-члени та європейські об'єднання підприємців могли брати участь у робочих групах при європейських інституціях, щоб вироблена думки могла бути врахованою при розробці документів.

Процес узгодження може тривати довго. Новий МК ЄС повинен почати діяти з червня 2016 р. До цього часу після опублікування всіх документів усім учасникам ЗЕД необхідно буде поміняти бізнес-процеси, доопрацювати програмне забезпечення, провести навчання персоналу. Застосування всіх цих заходів, за заявами Комісії, має надати економічним операторам більше юридичної визначеності та зробити митні процедури більш чіткими та прозорими, в тому числі й для самих митних органів ЄС. МК ЄС (UCC) також заповнює окремі прогалини в законодавстві, відзначені деякими державами-членами ЄС.

References:

1. Alikin, B., Apollonov, G., Asanov, D. (2006). *Mezhdunarodnye politicheskie, jekonomicheskie i obshhestvennye organizacii: slovar-spravochnik* [International political, economic and social organizations: guidebook]. Moscow. [in Russian].
2. Ahramovich, R.T., Borisov, S.I., Vagonov, B.S. (1982). *Mezhdunarodnye jekonomicheskie organizacii: spravochnik* [International economic organizations: Guidebook]. Moscow: Izd-vo Mosk. un-ta. [in Russian].
3. Baranovskij, V. G., Gujash, J., Garaj, K. (1986). *Evropejskoe soobshhestvo: regulirovanie integracionnyh processov: monografija* [European Communities: regulation of integration process]. Moscow: Nauka. [in Russian].
4. Budkin, V.S., Hrinchenko, Yu.L., Dudchenko, M.L. (2004). *Mizhnarodni intehratsiyni protsesy suchasnosti: monohrafiya* [International integration processes of modernity: monograph]. Kyiv: Znannya Ukrayiny. [in Ukrainian].
5. Valki, L., Grabska, V., Gjundel, R. (1979). *Zapadnoevropejskaja integracija i mirovaja jekonomika: monografija* [West-European integration and global economy. Monograph]. Moscow: Mysl. [in Russian].
6. Gromyko, A.A., Kovalev, A.G., Sevostjanov, P.P., Tihvinskij, S.L. (1984). *Diplomaticheskij slovar* [Diplomatic dictionary]: in 3 volumes. Moscow: Nauka. [in Russian].
7. 2. *Dohovir pro zasnuvannya Yevropeyskoyi Spilnoty* [European Union Formation Treaty] *1957. Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_017/conv> [in Ukrainian].
8. Zhagorov, S.V. (2004). *Tamozhennoe pravo: kurs lekcij dlja stud. jekonom. spec.* [Customs law: lecture course for studets of economic speciality]. Gomel: UO «Belorus. torgovo-jekonom. un-t potrebit. kooperacii». [in Russian].
9. Kalinichenko, A.I. (2007). *Shchodo harmonizatsiyi mytnoho zakonodavstva Ukrayiny z Yevropeyskymy normamy* [Concerning harmonization of customs legislation of Ukraine with Eurupean norms]. Kharkiv: Pravo, 159-160. [in Ukrainian].
10. Kozyrin, A.N. (2014). *Gosudarstvenno-pravovoj mehanizm tamozhennoj politiki zarubezhnyh stran* [State-legal mechanism of customs policy of foreign countries]. Moscow: mosk. gos. in-t. mezhdunar. otnoshenij. [in Russian].
11. Marokha, V., Oliynyk, N., Omelchenko, O., Polonskyy, O., Ropotan, O. (2005). *Mytne rehulyuvannya v YeS ta Ukrayini: porivnyalno-pravove doslidzhennya:* nauk.-prak. posib. [Customs regulation in EU and Ukraine: comparative legal research]. Kyiv: TOV «Nika-Print». [in Ukrainian].
12. Shemjatenkov, V.G. (2013). *Evropejskaja integracija: ucheb. Posobie* [European integration. Textbook]. Moscow: Mezhdunar. otnoshenija. [in Russian].
13. Shishkov, Ju.V. (1978). *Teorii regional'noj kapitalisticheskoj integracii* [Theories of regional capitalistic integration]. Moscow: Mysl. [in Russian].
14. Jentin, L.M. (2000). *Evropejskoe pravo: uchebn. dlja vuzov* [European law. Textbook]. Moscow: Izd-vo NORMA. [in Russian].
15. *Commission Regulation laying down provisions for the implementation of Council Regulation* (EEC) No 2454/93 (2 July 1993) *Official Journal* № L 253. P. 1. <http://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=OJ:L:1993:253:TOC> [in English].

[1] *Regulation of the European Parliament and of the Council laying down the Union Customs Code Official* (EU) No 952/2013 9 October 2013 *Journal* № L 269. P. 1 <http://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L:2013:269:TOC.>

16. *Council Regulation establishing the Community Customs* Code (EEC) No 2913/92 (October 12, 1992). *Official Journal* № L 302, P. 1. <http://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=OJ:L:1992:302:TOC> [in English].
17. *Glossaire des termes douaniers internationaux* (1995). Bruxelles: Organisation mondiale des douanes. [in French].
18. *Règlement (CEE) № 2658/87 du Conseil* (juillet 23 1987). [in French].
19. *Regulation of the European Parliament and of the Council laying down the Union Customs Code Official* (EU) No 952/2013 9 October 2013 *Journal* № L 269. P. 1 <http://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L:2013:269:TOC.> [in English].
20. *Regulation of the European Parliament and of the Council laying down the Community Customs Code* (EC) No 450/2008 (23 April 2008) Official Journal № L 145. P. 1. <http://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=OJ:L:2008:145:TOC.> [in English].
21. *Resolution du Conseil de Cooperation Douaniere relative au Cadre de Normes visant a securiser et a faciliter le commerce mondial* (2007). Bruxelles, Organisation mondiale des douanes, 65–66. [in French].
22. *The General Agreement on Tariffs and Trade* (adopted 30 October 1947, entered into force 1 January 1948) (GATT) <https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_01_e.htm> [in English].
23. *This is EFTA*. (2008). Brussels: European Free Trade Association. [in English].

Bohdan Strilets
Kyiv University of Law of the National Academy of Sciences of Ukraine

EU INVESTMENT AGREEMENTS AND INVESTOR PROTECTION

The article deals with characteristics of investor protection provisions in the draft of Comprehensive Economic and Trade Agreement between Canada and European Union (CETA). The author analyses groups of CETA provisions regarding investor protection: fair and equitable treatment, direct and indirect expropriation, principles of non-discrimination, national treatment and most favored nation treatment, free transfer of funds, dispute resolution mechanism, as well as the matter of including "umbrella clause" in CETA. The author concludes that the draft CETA tends to eliminate the legal uncertainty regarding the protection of the rights of foreign investors, and introduces a new approach to the appointment of an investment tribunal.
Key words: CETA, investor protection, fair and equitable treatment, national treatment, most favored nation treatment, indirect expropriation, umbrella clause, investment tribunal.

After Ukraine's signing and ratifying the Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, of the other part, studying the regulation of investment activity of the European Union (hereinafter – the EU) gained particular importance. With the entry into force of the Lisbon Treaty on December 1, 2009, pursuant to Article 207 of the Treaty on the Functioning of the European Union, common commercial policy is based on uniform principles, particularly in respect of foreign direct investment. That is, the competence on foreign direct investment has been transferred to the EU. EU Member States have lost the right to enter into bilateral investment agreements.

Only the EU as a subject of international law has an exclusive right to enter into agreements on foreign direct investment and the corresponding agreements of the EU Member States and third countries (around 1400 bilateral investment agreements)[1] should be replaced. As noted by H. Lentner, the competence of the EU in the investment agreement sphere marks the beginning of the development of a single EU approach to the international investment law, i.e. the so-called "unwritten" model of EU bilateral investment treaties[2], which is based on the NAFTA (North American Free Trade Agreement) model[3,4].

The EU conducts negotiations on trade agreements, which include provisions for investor and investment protection, with such countries as Canada, Singapore, Japan, India, China, the United States and others.

Currently, the EU and Canada are at the final stage of negotiations on the Comprehensive Economic and Trade Agreement between Canada of the one hand and the EU and its Member States of the other hand (hereinafter – CETA). After the negotiations, this agreement shall be approved by the EU Council and the European Parliament. Under CETA, more than 99% of tariffs between the EU and Canada shall be eliminated[5], as well as new opportunities for accessing the service and investment markets shall be created[6].

---

[1] *List of the bilateral investment agreements referred to in Article 4(1) of Regulation (EU) No 1219/2012 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2012 establishing transitional arrangements for bilateral investment agreements between Member States and third countries* (European Parliament and the EU Council). *OJ L* 351, 20.12.2012, 40–46.

[2] Lentner, G. Uniform European Investment Policy?: The Unwritten EU Model BIT. *Journal of Law and Administrative Sciences,* 2, 160–161.

[3] Pantaleo, L, Investment Disputes Under CETA. Taking the Best from Past Experience? (February 27, 2016). *SSRN.* <https://ssrn.com/abstract=2739128> (February 01, 2017)

[4] Fontanelli, F. & Bianco, G. (2014) Converging Towards NAFTA: An Analysis of FTA Investment Chapters in the European Union and the United States. *Stanford Journal of International Law.* 50, 2, 211-245.

[5] *Proposal for a Council Decision on the signing on behalf of the European Union of the Comprehensive Economic and Trade Agreement between Canada of the one part, and the European Union and its Member States, of the other part COM/2016/0444 final 2016.* (European Commission) *EUR Lex.* <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52016PC0444> (2017, February, 01).

[6] Countries and regions. Canada. *Official website of the European Commission.* <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/canada/> (2017, February, 01)

Investor protection under EU investment agreements including CETA was studied by such foreign scientists as N. Lavranos, F. Fontanelli, K. Henkels, H. Lentner, H. Wilhelmer, A. De Luca, L. Pantaleo and others.

The analysis of EU foreign direct investment treatment was conducted by D. Fedorchuk. Foreign experience of protecting investors' rights was examined by V. Stoika. The issues of investor protection in international investment arbitrations were researched by Yu. Chernykh, V. Poyedynok, V. Shestakov and others. However, in the Ukrainian studies, no attention has been paid to investor protection under EU investment agreements which the EU can conclude with the Lisbon Treaty's entry into force.

The aim of this article is to analyze the features of investor protection under CETA draft.

First of all, it should be noted that in the EU, there is no model of bilateral investment agreement with third countries. In 2010, the EU Commission stated that this model was neither possible nor desirable. The EU must take into account the specific circumstances in each negotiation, in particular, the interests of European investors, the development of partnerships with third countries, and features of the existing bilateral investment agreements of the EU Member States and those countries[1].

Negotiations on CETA conclusion officially started in 2014, while the discussion began much earlier. However, the agreement has not been signed yet. In particular, this is due the fact that the EU is still in search of a common agreed position with its strategic partners on the content of future investment chapters of free trade agreements. As stated by F. Fontanelli and G. Bianco, this is not an easy task, because on the one hand, the EU seeks to include in the agreements sufficient privileges for EU member states' investors, on the other hand, it does not want to provide wide legal autonomy to investors from third countries[2].

CETA draft is set out in Annex 1 to Proposal for a Council Decision on the signing on behalf of the European Union of the Comprehensive Economic and Trade Agreement between Canada of the one part, and the European Union and its Member States, of the other part COM/2016/0444 final, dated 05 July 2016[3]. It contains Chapter Eight (Investment), which includes investor protection provisions.

The first group of regulations to protect investors in CETA is investment treatment. Fair and equitable treatment occupies a central role in international investment treaties and is one of the standards often violated by host states. Traditionally, this concept helps protect a certain level of transparency in relation to investors, as well as their access to basic formal procedural rights in the host state. Fair and equitable treatment often includes protection of legitimate expectations of investors in the host state[4]. The principle of protection of legitimate expectations has the following meaning: changes in the investment law must be reasonably foreseeable and cannot arbitrarily deprive subjects of previously granted to them rights by means of their sudden cancellation, if these subjects reasonably acted with the assumption that these rights were unchangeable[5].

The approach on fair and equitable treatment set out in CETA draft is new. Article 8.10 of CETA Investment Chapter lists measures or series of measures that breach the obligations on fair and equitable treatment. These measures include: denial of justice in criminal, civil or administrative proceedings; fundamental breach of due process, including a fundamental breach of transparency, in judicial and administrative proceedings; manifest arbitrariness; targeted discrimination on manifestly wrongful grounds, such as gender, race or religious belief; abusive treatment of investors, such as coercion, duress and

---

[1] *Towards a comprehensive European international investment, COM (2010) 343 final 2010. (*European Commission*). Trade Websites: European Commission.* <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2010/july/tradoc_146307.pdf>(2017, February, 01)

[2] Fontanelli F., Bianco G. (2014) Converging Towards NAFTA: An Analysis of FTA Investment Chapters in the European Union and the United States. *Stanford Journal of International Law*. 50, 2, 241.

[3] *Proposal for a Council Decision on the signing on behalf of the European Union of the Comprehensive Economic and Trade Agreement between Canada of the one part, and the European Union and its Member States, of the other part COM/2016/0444 final 2016*. (European Commission) *EUR Lex.* <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52016PC0444> (2017, February, 01)

[4] Wilhelmer, H. (2014) The 'right to regulate' in CETA's investment chapter – fair and equitable treatment, expropriation and interpretative powers. *Website of Institut für Europarecht, Internationales Recht und Rechtsvergleichung.* *<https://deicl.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/i_deicl/VR/VR_Personal/Reinisch/Internetpublikationen/wilhelmer.pdf>* (2017, February, 01)

[5] Федорчук, Д.Е. (2003). Режим прямого іноземного інвестування (порівняльно-правове дослідження). Автореф. дис. к.ю.н. за спец. 12.00.04. Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Донецьк, 13

harassment; or other breach of fair and equitable treatment obligations. This concretization has been made to eliminate "unwelcome" (according to the EU Commission) discretionary interpretation of legal norms by members of the investment tribunal[1]. The concept of legitimate expectations of the investor is limited to situations where a specific promise or statement was made by the state. Article 8.10 of CETA Investment Chapter guarantees full protection and security to investors.

Thus, a more progressive approach to determining fair and equitable treatment is implemented in CETA, as its draft determines concrete actions that are violations of this treatment as well as provides physical security for both investors and their investments.

Indirect expropriation is the second key standard of international investment agreements, which is often violated by host states. In the international investment law, expropriation (under certain conditions) is an established right of the host state. Expropriation is not prohibited, but its legitimacy is limited to four criteria[2]. Thus, in accordance with Article 8.12, CETA Investment Chapter, a Party shall not nationalise or expropriate a covered investment either directly, or indirectly through measures having an effect equivalent to nationalisation or expropriation ("expropriation"), except: for a public purpose; under due process of law; in a nondiscriminatory manner; and on payment of prompt, adequate and effective compensation.

In the case of ordinary (direct) expropriation when an investor incurs losses due to the transfer of property title, it can be found out easily. It is accompanied with a commitment to compensate the investor losses in the amount of fair market value of the property. However, detection of indirect expropriation is more challenging. It refers to situations when government actions negatively affect investor's property[3].

Regarding indirect expropriation, CETA draft differs from the traditional approach of the EU. The draft includes not only the prohibition of illegal expropriation, but also limits the scope of indirect expropriation through additional clarification and providing definition of indirect expropriation in Annex 8A. According to provisions of this Annex, direct expropriation occurs when an investment is nationalised or otherwise directly expropriated through formal transfer of title or outright seizure. Indirect expropriation occurs if a measure or series of measures of a Party has an effect equivalent to direct expropriation, in that it substantially deprives the investor of the fundamental attributes of property in its investment, including the right to use, enjoy and dispose of its investment, without formal transfer of title or outright seizure.

According to CETA, the determination of whether a measure or series of measures of a Party, in a specific fact situation, constitutes an indirect expropriation requires a case-by-case, factbased inquiry. Several factors should be taken into account. Firstly, attention should be paid to the economic impact of the measure or series of measures, although the sole fact that a measure or series of measures of a Party has an adverse effect on the economic value of an investment does not establish that an indirect expropriation has occurred. Secondly, the duration of a measure or series of measures, its/their extent as well as its/their character, notably its/their object, context and intent should be considered.

Except in the rare circumstance when the impact of a measure or series of measures is so severe in light of its purpose that it appears manifestly excessive, nondiscriminatory measures of a Party that are designed and applied to protect legitimate public welfare objectives, such as health, safety and the environment, do not constitute indirect expropriations.

Another group of CETA provisions, relating to the protection of third countries' investors in the EU, comprises principles of non-discrimination, national treatment and most favored nation treatment. CETA's difference from the existing model of investment agreements of the EU Member States lies in the fact that its provisions apply to the investment admission to the market, while this matter is not usually regulated

[1] Investment provisions in the EU-Canada free trade agreement (CETA) 2013 (European Commission) *Trade Websites: European Commission.* <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013/november/tradoc_151918.pdf (2017, February, 01)

[2] Wilhelmer, H. (2014). The 'right to regulate' in CETA's investment chapter – fair and equitable treatment, expropriation and interpretative powers. *Website of Institut für Europarecht, Internationales Recht und Rechtsvergleichung.* <https://deicl.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/i_deicl/VR/VR_Personal/Reinisch/Internetpublikationen/wilhelmer.pdf> (2017, February, 01)

[3] Wilhelmer, H. (2014). The 'right to regulate' in CETA's investment chapter – fair and equitable treatment, expropriation and interpretative powers. *Website of Institut für Europarecht, Internationales Recht und Rechtsvergleichung.* <https://deicl.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/i_deicl/VR/VR_Personal/Reinisch/Internetpublikationen/wilhelmer.pdf> (2017, February, 01)

by bilateral investment agreements[1]. As for other issues, these standards are generally the same, although they have undergone significant detailing in comparison with classic bilateral investment agreements concluded by EU Member States.

We share C. Henckels' opinion, who notes that the draft CETA rules including those on a fair and equitable treatment, indirect expropriation, and national treatment contain more specific provisions than most existing bilateral investment treaties. Yet these provisions continue to provide broad powers to investment arbiters through the use of evaluative concepts such as "manifest arbitrariness", "rare circumstance", "manifestly excessive", "necessary" and others[2].

The provisions on the transfer of funds are an important guarantee for the protection of rights of foreign investors. Therefore, these standards are included in all bilateral investment treaties between EU Member States and third countries[3]. Such agreements guarantee investors the free transfer/conversion of funds related to their investments, including: contributions to capital, such as principal and additional funds to maintain, develop or increase investments, profits, dividends, interest, capital gains, royalty payments, management fees, technical assistance and other fees, or other forms of returns or amounts derived from the investments etc. Article 8.13 of CETA contains several exceptions when restrictions on freedom of transfer of funds are allowed, for example in the case of bankruptcy, insolvency or protection of creditors' rights, transactions with securities, criminal or penal offences etc.

Current investment agreements do not always regulate exceptions to restrictions on freedom of transfer. For example, the Agreement between the Government of the Republic of Hungary and the Government of Canada for the Promotion and Reciprocal Protection of Investments[4] does not contain such limitations, while the Energy Charter Treaty, on the contrary, provides them (Article 14)[5].

Almost 40% of the total number of bilateral investment treaties in the world include "umbrella clause", which has a different formulation and is contained in different chapters of the agreements[6]. As noted by K. Ksenofontov, the essence of "umbrella clause" is to include into the text of the bilateral investment treaty the clause that the host party agrees to comply with any assumed obligations regarding investments carried out in its territory by citizens or legal entities of the other party. This provision is intended to erase the differences between the breach of contractual obligations and the breach of bilateral investment agreement – any behavior that violates the contract will automatically become grounds for filing a lawsuit to the competent arbitration under bilateral investment treaty, which was violated[7].

The matter of including "umbrella clause" in CETA draft is controversial. "Umbrella clause" is not contained in the final version of CETA draft. First, this is due to the fact that the EU Member States do not have a common approach to the advisability of its inclusion in the contract[8]. Second, Canada has a practice, which excludes protection of investors by using "umbrella clause". Canada has never included such provisions in its bilateral investment treaties.

In 2010, the Council of the European Union released its attitude to such provisions – they can be included in the agreement only "when necessary"[9]. As the judicial practice of international investment arbitration is characterized by lack of unity on the issue of the interpretation and application

---

[1] Lentner, G. Uniform European Investment Policy?: The Unwritten EU Model BIT. *Journal of Law and Administrative Sciences,* 2, 160.

[2] Henckels, C. Protecting Regulatory Autonomy Through Greater Precision in Investment Treaties: The TPP, CETA and TTIP (2016). *Journal of International Economic Law, Forthcoming, 19(1).*

[3] De Luca, A. Umbrella Clauses and Transfer Provisions in the (Invisible) EU Model BIT (2014). *The Journal of World Investment & Trade*. 15, 3/4, 521.

[4] *Agreement between the Government of the Republic of Hungary and the Government of Canada for the Promotion and Reciprocal Protection of Investments* (Hungary – Canada) (Adopted 3 October 1991) E101513 – CTS 1993, 14

[5] *The Energy Charter Treaty* (adopted 17 December 1994, entered into force 16 April 1998) OJ L, 380, 24 (ECT) <http://www.energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/Legal/ECTC-en.pdf> (February 03, 2017)

[6] Черних, Ю.С. (2009). Інвестиційний арбітраж: на перетині міжнародно-правового публічного та приватного регулювання. *Приватне право і підприємництво, 8,* 188.

[7] Ксенофонтов, К.Е. (2014). Зонтичные оговорки как механизм защиты иностранных инвестиций. *Законодательство и экономика*. 5, 51.

[8] Lentner, G. Uniform European Investment Policy?: The Unwritten EU Model BIT. *Journal of Law and Administrative Sciences,* 2, 161.

[9] De Luca, A. (2014). Umbrella Clauses and Transfer Provisions in the (Invisible) EU Model BIT. *The Journal of World Investment & Trade. 15, 3/4,* 523.

of the "umbrella clause"[1], we believe this is another reason of the "umbrella clause" not having been included in CETA draft.

Proper dispute resolution mechanism is an important guarantee for the protection of investors. According to Article 8.27 of CETA, the Tribunal shall be established to decide claims submitted pursuant to CETA investment chapter. The CETA Joint Committee shall, upon the entry into force of CETA, appoint fifteen Members of the Tribunal. Five of the Members of the Tribunal shall be nationals of a Member State of the European Union, five shall be nationals of Canada 11 and five shall be nationals of third countries. Members of the Tribunal shall be appointed for a five-year term, renewable once.

Contrary to the traditional approach to the settlement of investment disputes, a tribunal will consist of members nominated by the EU and Canada, rather than by the investor and the respondent state. This model has been adopted from the practices of tribunals that settle disputes between the parties regarding the interpretation or application of bilateral investment treaties. Thus, according to Article 11 of Agreement between the Government of Canada and the Government of the Republic of Hungary for the Promotion and Reciprocal Protection of Investments[2], investment tribunal shall be created for a particular case, each contracting party shall appoint one member of the tribunal and these two members shall then elect the third member – a national of a third state, who shall be chairman of the tribunal.

It should be noted that, according to CETA draft, the Tribunal shall only resolve disputes concerning non-discrimination rules (Section C of CETA investment chapter) and investment protection (Section D). Complaints relating to other matters shall not be accepted by the Tribunal (Article 8.18 of CETA). In particular, denial of access of foreign investors to the market, even if it implies violation of obligations under CETA, may be appealed only by CETA parties, i.e. by the EU and Canada and not by investors[3]. In the bilateral investment agreements entered into by the EU Member States, such exceptions are not usually given. For example, according to the Agreement between Ukraine and the Republic of Slovenia on the Mutual Promotion and Protection of Investments[4], arbitration can resolve "the dispute which may arise between a Contracting Party and an investor of the other Contracting Party regarding an investment of that investor in the territory of the first Contracting Party". The Agreement between the Government of the Republic of Poland and the Government of Canada for the Promotion and Reciprocal Protection of Investments signed on 06.04.1990 [5]makes reference to: "… dispute between one Contracting Party and an investor of the other Contracting Party relating to the effects of a measure taken by the former Contracting Party with respect to the essential aspects pertaining to the conduct of business, such as expropriation …or transfer of funds…".

Thus, the draft CETA tends to eliminate the legal uncertainty regarding the protection of the rights of foreign investors. First, it reveals in CETA's specifying the terms which have no clear framework and can be widely interpreted by investment tribunals. Thus, the draft agreement contains a list of measures, which define infringement of fair and equitable treatment, outlines the scope of the concept of legitimate expectations of investors and provides expanded definition of indirect expropriation. Second, CETA doesn't contain provisions for the protection of investors having varying practice of application and interpretation, such as "umbrella clause". Third, CETA contains a small amount of evaluation concepts as compared to existing bilateral investment treaties, although some definitions that can be interpreted discretionary by a tribunal, are retained in the draft agreement.

In addition, CETA introduces a new approach to the appointment of an investment tribunal, according to which members shall be appointed by the parties of CETA, i.e. by Canada and the EU, not by disputing parties. Cases that can be resolved by Tribunal are directly limited to violation of non-discriminatory rules and investment protection provisions.

---

[1] Данельян, А.А. (2015). «Зонтичные оговорки» в двусторонних инвестиционных договорах. *Аграрное и земельное право*, *10 (130),* 103.

[2] *Agreement between the Government of the Republic of Hungary and the Government of Canada for the Promotion and Reciprocal Protection of Investments* (Hungary – Canada) (Adopted 3 October 1991) E101513 – CTS 1993, 14

[3] Investment provisions in the EU-Canada free trade agreement (CETA) 2013 (European Commission) *Trade Websites: European Commission.* <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013/november/tradoc_151918.pdf> (February 03, 2017)

[4] Угода між Україною та Республікою Словенія про взаємне сприяння та захист інвестицій (Україна – Словенія) (підписана 30 березня 1999, набула чинності для України 03 березня 2000 року) <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/705_002> (2017, February, 01)

[5] *Agreement between the Government of the Republic of Poland and the Government of Canada for the Promotion and Reciprocal Protection of Investments* (Poland – Canada) (Signed on 6 April 1990). E101511 – CTS 1990 No. 43

References:

1. Fedorchuk, D.E. (2003). *Rezhym pryamoho inozemnoho investuvannya (porivnyal'no-pravove doslidzhennya)* [Regime of direct foreign investment (Comparative legal research)]. Avtoref. dys. k.yu.n. za spets. 12.00.04. Instytut ekonomiko-pravovykh doslidzhen' NAN Ukrayiny [Thesis for PhD degree in law; Institute of Economic and Legal Research, National Academy of Sciences of Ukraine] Donetsk, 13 [In Ukrainian].
2. Chernykh, Yu.S. (2009) Investytsiynyy arbitrazh: na peretyni mizhnarodno-pravovoho publichnoho ta pryvatnoho rehulyuvannya [Investment arbitration: at the crossroads of international public and private legal regulation]. *Pryvatne pravo i pidpryyemnytstvo* [Private law and entrepreneurship], *8,* 188. [In Ukrainian].
3. *Uhoda mizh Ukrayinoyu ta Respublikoyu Sloveniya pro vzayemne spryyannya ta zakhyst investytsiy (Ukrayina – Sloveniya)* [Agreement between Slovenia and Ukraine for the promotion and reciprocal protection of investments] (pidpysana 30 bereznya 1999, nabula chynnosti dlya Ukrayiny 03 bereznya 2000 roku) [adopted on March 30, 1999, came into force on March 03, 2000] [In Ukrainian].
4. Ksenofontov, K.E. (2014). Zontichnye ogovorki kak mehanizm zashhity inostrannyh investicij [Umbrella clauses as mechanism of foreign investment
5. Danel'jan, A.A. (2015). "Zontichnye protection]. *Zakonodatelstvo i jekonomika* [Legislation and economics], *5,* 51. [In Russian].ogovorki" v dvustoronnih investicionnyh dogovorah. ["Umbrella clauses" in bilateral investment treaties] Agrarnoe i zemel'noe pravo. [Agricultural and land law], *no. 10 (130).* [In Russian].
6. *Agreement between the Government of the Republic of Hungary and the Government of Canada for the Promotion and Reciprocal Protection of Investments (Hungary – Canada)* (Adopted 3 October 1991) E101513 – CTS 1993, 14 [in English].
7. *Agreement between the Government of the Republic of Poland and the Government of Canada for the Promotion and Reciprocal Protection of Investments (Poland – Canada)* (Signed on 6 April 1990). E101511 – CTS 1990 No. 43 [in English].
8. Countries and regions. Canada. *Official website of the European Commission.* <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/canada/> (2017, February, 01) [in English].
9. De Luca, A. (2014). Umbrella Clauses and Transfer Provisions in the (Invisible) EU Model BIT. The *Journal of World Investment & Trade.* 15, 3/4, 523. [in English].
10. Fontanelli, F. & Bianco, G. (2014). Converging Towards NAFTA: An Analysis of FTA Investment Chapters in the European Union and the United States. *Stanford Journal of International Law. 50, 2,* 211-245. [in English].
11. Henckels, C. Protecting Regulatory Autonomy Through Greater Precision in Investment Treaties: The TPP, CETA and TTIP (2016). *Journal of International Economic Law, Forthcoming, 19(1).* [in English].
12. Investment provisions in the EU-Canada free trade agreement (CETA) 2013 (European Commission). *Trade Websites: European Commission.* <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013/november/tradoc_151918.pdf (2017, February, 01)
13. Lentner, G. Uniform European Investment Policy?: The Unwritten EU Model BIT. *Journal of Law and Administrative Sciences, 2,* 160–161.
14. List of the bilateral investment agreements referred to in Article 4(1) of Regulation (EU) No 1219/2012 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2012 establishing transitional arrangements for bilateral investment agreements between Member States and third countries (European Parliament and the EU Council). OJ L 351, 20.12.2012, 40–46.
15. Pantaleo, L. Investment Disputes Under CETA. Taking the Best from Past Experience? (February 27, 2016). SSRN. <https://ssrn.com/abstract=2739128> (2017, February, 01)
16. Proposal for a Council Decision on the signing on behalf of the European Union of the Comprehensive Economic and Trade Agreement between Canada of the one part, and the European Union and its Member States, of the other part COM/2016/0444 final 2016. (European Commission) EUR Lex. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52016PC0444> (2017, February, 01).
17. The Energy Charter Treaty (adopted 17 December 1994, entered into force 16 April 1998) OJ L, 380, 24 (ECT) <http://www.energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/Legal/ECTC-en.pdf> (2017, February, 01)
18. Towards a comprehensive European international investment, COM (2010) 343 final 2010. (European Commission). Trade Websites: European Commission. <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2010/july/tradoc_146307.pdf> (2017, February, 01).
19. Wilhelmer, H. (2014). The 'right to regulate' in CETA's investment chapter – fair and equitable treatment, expropriation and interpretative powers. *Website of Institut für Europarecht, Internationales Recht und Rechtsvergleichung.* <https://deicl.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/i_deicl/VR/VR_Personal/Reinisch/Internetpublikationen/wilhelmer.pdf> (2017, February, 01)

Oksana Darmoris, PhD in Law
Separated Subdivision of National University of Bioresources and Natural Resources «Berezhany Agrotechnical Institute», Ukraine

LEGAL REGULATION OF WORKERS' HEALTH AND SAFETY WORKING WITH BIOLOGICAL AGENTS IN THE EUROPEAN UNION

This article is dedicated to legal regulation of workers' health and safety from influence of the biological agents. The EU directive on this area either provides a protection of workers' health and safety or clearly regulates employer's duties about workers' protection. The Directive 2000/54/EC determines four groups of biological agents according to the level of their infectious risk and makes the employer to avoid using of unhealthy biological agent if the production permits replacing it by another biological agent which is not dangerous or less dangerous for workers' health in these terms of use according to the modern awareness. According to the national laws and practice the Member States are obligated to conclude agreements about organization of appropriate medical examination for workers that need it according to the evaluation results.

Key words: biological agent, micro-organism, cell culture, groups of biological agents, health surveillance, information and consultation.

Today the European Union is one of the largest dynamic social phenomenon of modern world. In terms of market economy and Ukraine's desire to become full member of EU is spending radical reform of national labor legislation. Successful spending of reform is not possible without consideration of positive experience of regulation of labor relations on EU legislation.

For national legal practice especially important is researching those areas of legal regulation of labor relations that are better developed on EU and will be used either for mutual cooperation or for developing and perfection national labor legislation in accordance with requirements of EU. This is in particular legal regulation of workers' health and safety from exposure of biological agents.

The question of workers' health and safety on EU is explored on their scientific works such domestic scientists as U.V. Baranyk, S.V. Drigchana, L.P. Garaschenko, N.M. Khytoryan and also such foreign scientists as B. Bercasson, I. Boruta, P.A. Kalinichenko, S.U. Kashkin, F. Sutcliffe, S. Sciarra.

In the same time the question of workers' health and safety from biological agents on EU was the subject of special comprehensive study about domestic science of labor law.

The aim of this study is to identify key principles of legal regulation workers' health and safety from exposure of biological agents and making reasonable offers for improvement national labor legislation in the context Ukrainian European integration aspirations.

The need to improve working conditions is the collective concern, prompted by both humane and economic considerations. To create employment of better quality is one of the main objectives of the EU social policy. The safe and healthy working environment is the essential element of the quality of work.

The EU action in health and safety at work has its legal basis in Article 153 of the EU Treaty. The community action is not limited by legislation. The Commission has widened the scope of its activities, in favor of information, guidance and promotion of the healthy working environment by paying particular attention to small and medium-size enterprises.

The European Union has embarked with the series of Directives in the field of health and safety, all of which when agreed by the Council of Ministers and the Commission become binding in all member countries. They have proceeded on the basis of individual hazards, setting standards which are enforced by the appropriate national agencies. Recently they include Directives about the noise, visual display units, manual handling of loads, carcinogens and biological agents. The European Directives are accepted by consensus between representatives of the national governments and their experts and, once promulgated, give a time limit within which member nations must comply[1].

[1] *Health and safety at work legislation*. <http://www.agius.com/ hew/resource/hswlaw.htm>.

The main characteristic of the EU strategy about the safety and health at work is the directive framework and according it, the directives in the field covered by this Directive should be adopted.

Such framework directive is the Council Directive of 12 June 1989 about the introduction of measures to encourage the improvements in the workers´ safety and health at work (89/391/EEC)[1].

The object of this Directive is to introduce measures to encourage improvements in the workers´ safety and health at work.

The Annex of the Directive lists some of the areas where individual directives were adopted.

One of such directives is the Directive 2000/54/EC of the European Parliament and of the Council of 18 September 2000 on the protection of workers from risks related to exposure to biological agents at work (seventh individual directive within the meaning of Article 16(1) of Directive 89/391/EEC)[2].

This Directive has as its aim the workers´ protection against risks to their health and safety, including the prevention of such risks, arising or likely to arise from exposure to biological agents at work.

It lays down particular minimum provisions in this area.

For the purpose of this Directive:

– «biological agents» shall mean micro-organisms, including those which have been genetically modified, cell cultures and human endoparasites, which may be able to provoke any infection, allergy or toxicity;

– «micro-organism» shall mean a microbiological entity, cellular or non-cellular, capable of replication or of transferring genetic material;

– «cell culture» shall mean the in-vitro growth of cells derived from multicellular organisms.

«Biological agents» shall be classified into four risk groups, according to their level of risk of infection:

– group 1 biological agent means one that is unlikely to cause human disease;

– group 2 biological agent means one that can cause human disease and might be a hazard for workers; it is unlikely to spread to the community; there is usually effective prophylaxis or treatment available;

– group 3 biological agent means one that can cause severe human disease and present the serious hazard for workers; it may present risk of spreading to the community, but there is usually effective prophylaxis or treatment available;

– group 4 biological agent means one that causes severe human disease and is the serious hazard for workers; it may present the high risk of spreading to the community; there is usually no effective prophylaxis or treatment available.

This Directive shall apply to activities in which workers are potentially exposed to biological agents as a result of their work.

In the case of any activity that involves the risk of exposure to biological agents, the nature, degree and duration of workers' exposure must be determined in order to make it possible to assess any risk to the workers' health or safety and to lay down the measures to be taken.

In the case of activities involving exposure to several groups of biological agents, the risk shall be assessed on the basis of the danger presented by all hazardous biological agents.

The assessment must be renewed regularly when any change occurs in the conditions which may affect workers' exposure to biological agents.

The employer must supply the competent authorities, at their request, with the information used for making the assessment.

This assessment shall be conducted on the basis of all available information including:

– classification of biological agents which are or may be a hazard to human health, as referred to in Article 18;

– recommendations from the competent authority which indicate that the biological agent should be controlled in order to protect workers' health when workers are exposed or may be exposed to such a biological agent as a result of their work;

– information on diseases which may be contracted as a result of the work of the workers;

---

[1] *Directive 89/391/EEC* of 12 June 1989 about the introduction of measures to encourage the improvements in the workers´ safety and health at work. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML>.

[2] *Directive 2000/54/EC* of the European Parliament and of the Council of 18 September 2000 on the protection of workers from risks related to exposure to biological agents at work (seventh individual directive within the meaning of Article 16 (1) of Directive 89/391/EEC). *Official Journal L* 262, 17/10/2000, P. 0021-0045.

– potential allergenic or toxigenic effects as a result of the work of the workers;

– knowledge about the disease from which a worker is suffering and which has direct connection with his work.

Directive 2000/54/EC charges some duties on the employer in the field of safety and health at work.

The employer shall avoid the use of the harmful biological agent if the nature of the activity so permits, by replacing it with the biological agent which, under its conditions of use, is not dangerous or is less dangerous for workers' health.

Directive 2000/54/EC provides some measures that are directed to reduction of risks.

Where the results of the assessment reveal the risk to workers' health or safety, workers' exposure must be prevented.

Where this is no technically practice of having regard to the activity and the risk assessment, the risk of exposure must be reduced to as low level as necessary in order to protect the workers´ health and safety concerned, in particular by the following measures which are to be applied in the light of the results of the assessment:

– keeping as low as possible the number of workers exposed or likely to be exposed;

– design of work processes and engineering control measures so as to avoid or minimise the release of biological agents into the place of work;

– collective protection measures and/or, where exposure cannot be avoided by other means, individual protection measures;

– hygiene measures compatible with the aim of the prevention or reduction of the accidental transfer or release of a biological agent from the workplace;

– use of the biohazard sign depicted in Annex II and other relevant warning signs;

– drawing up plans to deal with accidents involving biological agents;

– testing, where it is necessary and technically possible, for the presence, outside the primary physical confinement, of biological agents used at work;

– means for safe collection, storage and disposal of waste by workers including the use of secure and identifiable containers, after suitable treatment where appropriate;

– arrangements for the safe handling and transport of biological agents within the workplace.

Employers shall inform forthwith the competent authority of any accident or incident which may have resulted in the release of a biological agent and which could cause severe human infection and/or illness.

Directive 2000/54/EC provides some measures that are directed on hygiene and individual protection.

Employers shall be obliged, in the case of all activities that contain the risk to the workers´ health or safety because of working with biological agents, to take appropriate measures to ensure that:

– workers do not eat or drink in working areas where there is the risk of contamination by biological agents;

– workers are provided with appropriate protective clothing or other appropriate special clothing;

– workers are provided with appropriate and adequate washing and toilet facilities, which may include eye washes and/or skin antiseptics;

– any necessary protective equipment is:

1) properly stored in well-defined place,

2) checked and cleaned if possible before, and in any case, after use,

3) repaired, where defective or is replaced before further use;

– procedures are specified for taking, handling and processing samples of human or animal origin.

Working clothes and protective equipment, including protective clothing, which may be contaminated by biological agents, must be removed on leaving the working area and, before taking the measures referred to in the second subparagraph, kept separately from other clothing.

The employer must ensure that such clothing and protective equipment is decontaminated and cleaned or, if necessary, destroyed.

Workers may not be charged for the cost of the measures referred to in paragraphs 1 and 2 of Article 8.

Appropriate measures shall be taken by the employer to ensure that workers and/or any workers' representatives in the undertaking or establishment receive sufficient and appropriate training, on the basis of all available information, in particular in the form of information and instructions, concerning:

– potential risks to health;

– precautions to be taken to prevent exposure;
– hygiene requirements;
– wearing and use of protective equipment and clothing;
– steps to be taken by workers in the case of incidents and to prevent incidents.

The training shall be:
– given at the beginning of work involving contact with biological agents,
– adapted to take account of new or changed risks, and
– repeated periodically if necessary.

Directive provides that employers shall provide written instructions at the workplace and, if appropriate, display notices which shall, as a minimum, include the procedure to be followed in the case of:
– a serious accident or incident involving the handling of a biological agent;
– handling a group 4 biological agent.

Workers shall immediately report any accident or incident involving the handling of a biological agent to the person in charge, or to the person responsible for safety and health at work.

Employers shall inform forthwith the workers and/or any workers' representatives of any accident or incident which may have resulted in the release of the biological agent and which could cause severe human infection and/or illness.

In addition, employers shall inform the workers and/or any workers' representatives in the undertaking or establishment as quickly as possible when serious accident or incident occurs, of the causes thereof and of the measures taken or to be taken to rectify the situation.

Workers and/or any workers' representatives in the undertaking or establishment shall have access to anonymous collective information.

Article 11 of Directive obliges the employers shall keep a list of workers exposed to group 3 and/or group 4 biological agents, indicating the type of work done and, whenever possible, the biological agent to which they have been exposed, as well as records of exposures, accidents and incidents, as appropriate.

The list shall be kept for at least 10 years following the end of exposure, in accordance with national laws and/or practice.

In the case of those exposures which may result in infections:
– with biological agents known to be capable to establish persistent or latent infections;
– that, in the light of present knowledge, are undiagnosable until illness develops many years later;
– that have particularly long incubation periods before illness develops;
– that result in illnesses which recrudesce at times over a long period despite treatment, or
– that may have serious long-term sequelae,

The list shall be kept for an appropriately longer time up to 40 years following the last known exposure.

Article 13 of Directive obliges employers will notify to the competent authority.

Prior notification shall be made to the competent authority of the use for the first time of:
– group 2 biological agents;
– group 3 biological agents;
– group 4 biological agents.

The notification shall be made at least 30 days before the commencement of the work.

In accordance with Directive 2000/54/EC the Member States shall establish, in accordance with national laws and practice, arrangements for carrying out relevant workers´ health surveillance with the purpose of the assessment referred in Article 3, reveal the risk to health or safety.

Those arrangements shall be such to make possible of implement individual and occupational hygiene measures.

When necessary, effective vaccines should be made available for those workers who are not already immune to the biological agent to which they are exposed or are likely to be exposed.

When employers make vaccines available, they should take account of the recommended code of practice set out in Annex VII to Directive.

If a worker is found to be suffering from an infection and/or illness which is suspected to be the result of exposure, the doctor or authority responsible for workers´ health surveillance shall offer such surveillance to other workers who have been similarly exposed.

In that event, the reassessment of the risk of exposure shall be carried out in accordance with Article 3.

In cases where health surveillance is carried out, an individual medical record shall be kept for at least 10 years following the end of exposure, in accordance with national laws and practice.

In the special cases referred to in Article 11(2) second subparagraph, an individual medical record shall be kept for an appropriately longer time up to 40 years following the last known exposure.

The doctor or authority responsible for health surveillance shall propose any protective or preventive measures to be taken in respect of any individual worker.

Information and advice must be given to workers regarding any health surveillance which they may undergo following the end of exposure.

In accordance with national laws and/or practice:

– workers shall have access to the results of the health surveillance which concern them, and

– the workers concerned or the employer may request a review of the results of the health surveillance.

All cases of diseases or death identified in accordance with national laws and/or practice as resulting from occupational exposure to biological agents shall be notified to the competent authority.

In the summary we should say that the Directive 2000/54/EEC consolidates the main principles of prevention exposure of dangerous biological agents, adapting the work to the individual person, adapting to technical progress replacing the dangerous biological agents by the non- or the less dangerous, developing a coherent overall prevention policy, prioritizing collective protective measures (over individual protective measures), giving appropriate instructions to the workers. These principles are the basis for the EU legislation of health and safety at work with biological agents.

References:

1. *Health and safety at work legislation*. <http://www.agius.com/ hew/resource/hswlaw.htm> [in English].
2. *Directive 89/391/EEC* of 12 June 1989 about the introduction of measures to encourage the improvements in the workers´ safety and health at work. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML> [in English].
3. *Directive 2000/54/EC* of the European Parliament and of the Council of 18 September 2000 on the protection of workers from risks related to exposure to biological agents at work (seventh individual directive within the meaning of Article 16 (1) of Directive 89/391/EEC). *Official Journal L* 262, 17/10/2000, P. 0021-0045. [in English].

POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Євген Магда, к. політ. н.
Видавничо-поліграфічний інститут Національного технічного університету України КПІ імені Ігоря Сікорського, Україна

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА ПОЛІТИЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ АГРЕСІЇ

Yevhen Mahda, PhD in Political science
Publishing and Printing Institute of the National Technical University "Ihor Sikorskyi Kyiv Polytechnic Institute", Ukraine

THE IMPACT OF SOCIAL NETWORKS ON THE POLITICAL CONSULTING IN THE FRAMEWORK OF HYBRID AGGRESSION

The purpose of the article is to examine the impact of social media on the political consulting in the context of hybrid warfare and Russian aggression against Ukraine. The author shows the possibilities, that social media has already brought to political consulting. The paper highlights some ways of using of social media in political consulting and points out some dangers, appearing in the framework of hybrid aggression (loss of subjectivity, danger of using politicians' profile activity in inappropriate way). The author names some principles, that should be kept in the process of conducting political company. Among them are dominance of national interests, keeping the politicians' profiles safe from trolls' attacks and cyber-hackers. Finally, maintaining subjectivity in social media.
Key words: hybrid warfare, Russian aggression, social media, political consulting.

Соціальні мережі, з'явившись наприкінці XXI ст., закономірно не одразу стали інструментом політичного, інформаціоного та соціопсихологічного впливу. Початок XXI ст. приніс відчутні зміни, причому сталося це одразу в перший рік нового тисячоліття.

Власне, соціальні медіа це сукупність сервісів – соціальні мережі, блогосфера, мікроблоги, відеохостинги. Всі вони поєднуються можливістю створення, поширення, коментування та зміни контенту, необмеженою кількістю глядачів, відсутністю кордонів та доступністю інформації. На таку «віртуальну агору» може зайти будь-хто. Одна з важливих особливостей соціальних медіа: контент передається без впливу вертикальних інформаційних впливів. Лідери громадської думки з'являються на горизонтальному рівні спілкування, і безпосередньо довкола них формуються нові інформаційні поля, до яких з боку користувачів виявляється більша довіра, ніж до ЗМІ.[1]

Відтак, соціальні мережі – ідеальне поєднання доступу до інформації та доступу до дискусії. Одночасно, це новий простір комунікації акторів власне політичного процесу, який має набагато більший ступінь інтерактивності та охоплення.

Мережеву технологію для організації політичного протесту було вперше використано 2001 року на Філіппінах, коли опозиція зробила смс-розсилку з повідомленням про демонтрацію проти діючого президента Дж.Естради. З того часу роль соціальних медіа в політичних подіях лише зростає. Події початку XXI ст. в різних куточках світу лише це підтверджують. Досить згадати демонстрацію проти іспанського прем'єр-міністра Хосе Марії Азнара у 2004 р., багатотисячний марш проти марксистського партизанського руху FARC у Боготі (Колумбія), заворушення після

[1] Онищенко, О., Горовий, В., Попик, А. та ін. (2014). *Соціальні мережі як інструмент взаємовпливу влади та громадянського суспільства*. Київ, 25.

парламентських виборів у Молдові у 2009 р., зелену революція в Ірані у 2009 р., події «арабської весни», демонстрацію на Болотній площі в Москві, акцією «Occupy Wall Street». Незалежно від результатів цих акцій та (не)досягнутих ефектів, зв'язок між активністю в соцмережах та реальною політичною активністю став доконаним фактом. Понад те, збільшення кількості потенційних учасників активних протестів – це лише те, що лежить на поверхні в аналізі ролі соціальних мереж в політичному житті. Соціальні мережі також зміцнюють громадянські суспільства та сприяють примноженню соціального і політичного капіталу.

З тих, хто займається аналітикою та осмисленням природи таких зв'язків можна назвати М. Гладуела, Є.Морозова, К. Ширкі тощо. Простір соціальних мереж став новим простором для реалізації політичних прав і свобод – свободи слова, свободи зібрань тощо. К. Ширкі, посилаючись на соціологів Е. Катца та П. Лазарсфельда, твердить, що соціальні мережі важливі не так можливостями для поширення інформації (хоча і ними теж). Отриману інформацію обговорюють у вузьких колах (родина, друзі, групи).[1] Поступове розширення аудиторії впливає на сприйняття та потенціал реалізації тієї чи іншої ідеї. Мережевий простір дає також можливість контакту з відомою особою (політиком, лідером думки, визнаним експертом) і це створює відчуття власної важливості, причетності та потрібності.

Користувачі залучаються до взаємодії на чотирьох послідовних рівнях – користування (перегляд, читання, завантаження інформації), кураторство (фільтрація, оцінка, коментування контенту), створення контенту та колаборація (спільне створення контенту різними користувачами, побудова ситуативної чи постійної горизонтальної мережі). Саме останні рівні забезпечують високий рівень інтерактивності, можливість не лише споживати, а й створювати та змінювати інформацію. І це є ключовою характеристикою соціальних медіа.

Поступ соціальних медіа має критичне значення в контексті вирішення однієї з ключових проблем сучасного політичного життя України – відсутність довіри до інститутів влади в суспільстві та політиків взагалі одночасно з «бройлерними» темпами нарощування електорального впливу популістами незалежно від їх політичної історії. Загальним місцем є думка про те, що соціальні медіа сьогодні мають більший вплив на формування громадської думки і в багатьох випадках користуються більшою довірою в суспільства, ніж традиційні ЗМІ. Соціальні медіа з одного боку, допомагають нарощуванню популярності політика/партії в обраному соціальному сегменті. З іншого боку, завжди є можливість відслідкувати активність політика, адже мережа робить його відкритішим. даними моніторингу ІС НАН України, протягом усіх років спостережень менше третини населення (28%) вважають важливим брати участь у діяльності політичних партій і громадських організацій, а кількість членів громадських організацій незалежності становить 12–17%, а соцмережа дає змогу подолати байдужість.[2]

Поширення соціальних медіа та зростання їх можливостей має безперечні позитивні ефекти. Це можливість мобілізувати людей на добрі справи (допомога, благодійність), пошук свідків під час розслідувань та ресурсів для реалізації ідей, зростання рівня транспарентності, залучення людей до процесів прийняття рішень, викриття брехні та неправдивої інформації. Врешті, соціальні медіа це шлях до діалогу між різними соціальними групами, а відтак, і шлях до компромісу. Але те ж саме середовище створює грунт для перетворення соціальних медіа на зброю. Анонімність сприяє поширенню радикальних ідей, дезінформації та брехні. Швидкість поширення інформації допомагає розповсюджувати не лише правду, а й брехню, зберігаючи при цьому анонімність.

Таким чином, соціальні медіа, які складаються з безлічі базованих на довірі зв'язків, створюють сприятливе середовище для поширення пропаганди та дезінформації, а також маніпуляції зі сприйняттям дійсності і переконаннями. Соціальні медіа стали інструментом для ведення бойових дій, їх використовують як держави, так і терористичні групи. Методи, які використовуються для формування думки населення, стають стають ще більш витонченими та досконалими, так само як все більш ускладнюються самі мережі.[3]

---

[1] Онищенко, О., Горовий, В., Попик, А. та ін. (2014). *Соціальні мережі як інструмент взаємовпливу влади та громадянського суспільства*. Київ, 31-36.

[2] Чуприна, Л. (n.d.). *Соціальні мережі як інструмент реалізації громадських ініціатив*. <http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1085:sotsialni-merezhi-yak-instrument-realizatsiji-gromadskikh-initsiativ&catid=127&Itemid=460>

[3] Reynolds, A. (Ed.). (2016). *Social Media as a Tool of Hybrid Warfare*. <http://www.stratcomcoe.org/social-media-tool-hybrid-warfare>

Яким чином соціальні медіа можна використати в якості зброї, демонструє наступна таблиця, складена Т.Е.Ніссеном. [1]

Figure 1. Activities and effects framework by T. E. Nissen

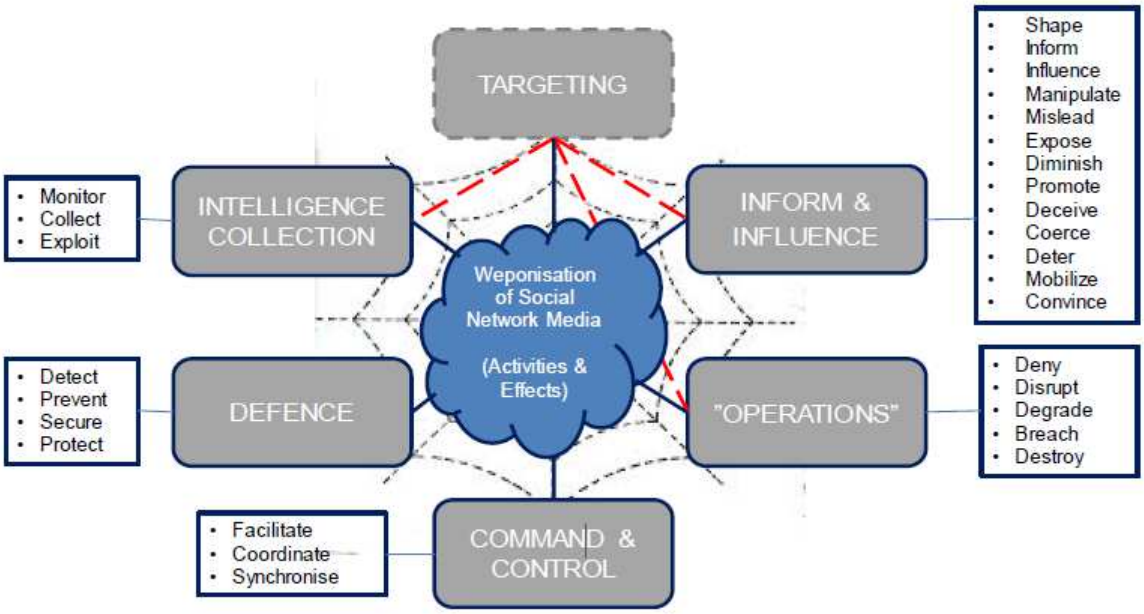

Соціальні медіа поповнили інструментарій інформаційної війни наприкінці 2008 – на початку 2009 рр. Після закінчення операції Литий свинець спеціальні підрозділи армії Ізраїль використали New Media – соціальні мережі, сайти обміну інформацією, файлами, форуми тощо – для впливу на громадську думку. Використання соціальних медіа мало запобігти іміджевим втратам, яких Ізраїль та його армія зазнали у 2006 році під час Другої Ліванської війни, коли Хезбалла отримала перемогу в іміджевому протистоянні. Діючи на 30 платформах та кількох мовах одночасно, використовуючи допомогу волонтерів та ЗМІ, ЦАХАЛ забезпечили потрібний інформаційний ефект та запобігли цілеспрямованому створенню негативного іміджу ізраїльської держави та армії в світі. Реальні бойові дії розпочалися 27 грудня 2008 р., і вже з перших днів січня 2009 р. провідні блогери-волонтери відкрили у найбільш популярній в той час соціальній мережі LiveJornal.com групу «gaza2009». Модераторами цієї групи стали Марк Бибичков (радник міністра оборони Ізраїля) та Давід Ейдельман (прес-секретар політичної партії «Кадима»). Зазначена група стала майданчиком, навколо якої відбулася консолідація громадськості, а також джерелом інформації для світових медіа. Модераторам вдалося досягнути рівня відвідуваності до 30 тис. на день, що на ті часи та для цієї соціальної мережі було безумовним рекордом.[2]

Зараз найбільш медіатизованою війною називають Сирійський конфлікт, хоча, звісно, українсько-російський конфлікт також є таким.

Потенціал соціальних мереж та медіа зростає буквально з кожним місяцем. Протягом 2016 року глобальне проникнення Інтернету виросло на 10%, досягнувши 3,8 млрд осіб, а це половина населення Землі. Споживання соціальних медіа виросло на 21%, досягнувши відмітки у 2,8 млрд користувачів. Facebook демонструє найвищі темпи – за 2016 рік число користувачів мережі виросло до 1,232 млрд осіб (18% зростання). В Україні ця мережа також демонструє фантастичні темпи зростання. За період з квітня по листопад 2016 р. кількість українських користувачів Facebook зросла з 5,4 млн до 7,2 млн. За останні сім років – з квітня 2009 р. – аудиторія Facebook в Україні зросла у 114 разів (з 63 тис. до 7,2 млн осіб).[3]

При цьому Facebook – не найпопулярніша соціальна мережа серед українських користувачів. Мережа «Одноклассники» має щомісячну аудиторію до 10 млн, а «ВКонтакте» – другий

[1] Ibid.
[2] Курбан, О. (2016). *Інтернет-технології та соціальні онлайн мережі у сучасній гібридній війні.* <http://www.mil.univ.kiev.ua/files/194_392753507.pdf>
[3] Детально про темпи зростання українського сегменту соцмереж тут: *Статистика Уанету _ Watcher* <http://watcher.com.ua/uanet-statistics/>

за популярністю ресурс в Україні після Google. За останні роки він не покидає лідерську десятку. З соціальних медіа отримують інформацію 40,7% користувачів, згідно дослідженням «Детектор Медіа», оприлюдненим на початку 2017 року. [1]

Всі ці користувачі соціальних медіа – потенційна аудиторія для агітаційних дій. Це новий простір для політичного консалтингу, просування політичного бренду, дослідження цільової аудиторії та тенденцій змін її настроїв, встановлення довіри між виборцями та політиками за допомогою «зворотнього зв'язку». Соціальні медіа активно використовуються у виборчих кампаніях, для координації діяльності політичних рухів і партій, проведення акцій тощо. Грамотна робота в соцмережах розв'язуватиме велику кількість питань щодо діалогу зі своїми прихильниками». [2]

Засади використання соціальних медіа в політичному консультуванні в умовах ГВ

В умовах, коли соціальні медіа стають водночас і зброєю, і ареною бойових дій, політичне консультування має виходити з трохи інших засадничих принципів, аніж в умовах мирного часу. З одного боку, політик змагається за голоси виборців, прихильність «онлайн-юрби». Спробуємо окреслити їх.

– Діяти в системі координат національних інтересів

– Не переходити межу між грою на протестних настроях та діяльністю, що загрожує національній інформаційній безпеці. Робота з протестними настроями є очевидним засобом розхитування внутрішньополітичної ситуації в Україні, який постійно перебуває в арсеналі РФ.

– Пам'ятати про загрозу власній суб'єктності в медіа-просторі – відслідковувати (не)створення сторінок-двійників, поширення антидержавних чи потенційно небезпечних закликів від свого імені тощо

– Уникати пасток політичної заангажованості на користь РФ та залучення у беззмістовні дискусії, спровоковані троллями. В нагоді тут стануть різноманітні гайдлайни. Небезпека троллінгу описана вже неодноразова і в багатьох дослідженнях.[3]

– Враховувати можливість використання дописів, коментарів, уподобань політика в інформаційній війні проти держави загалом

– Зважати на контекст традицій російської інформаційної війни, закладених ще в радянські часи. Маємо на увазі орієнтацію на зв'язки з найширшим спектром радикальних політичних сил, без особливого зважання на ідеологію, – від ультраправих до ультралівих. При цьому йдеться не лише про Україну, а й про Європу, США, Близькій Схід тощо.[4]

– Мати на увазі традиційну цільову аудиторію російської пропаганди – нижчі класи суспільства з нижчим рівнем освіти та життя.[5]

Враховувати контекст українських суспільних настроїв. Соціологічні дослідження останніх трьох років свідчать про «виникнення і поглиблення вододілу недовіри й відчуження до країни-агресора». Цілком очевидно, що це відчуження визначатиме відносини двох кран та їх внутрішньополітичний контекст упродовж невизначеного, хоч і вочевидь тривалого, періоду. [6]

Технології використання соцмереж в політконсалтингу в умовах ГВ

Стати першоджерелом про всі події, що стосуються політика/партії життєво необхідно в умовах інформаційної війни, об'єктом або інструментом якої може стати кожна публічна особа.

---

[1] *Як російська пропаганда впливає на суспільну думку в Україні (дослідження).* (2016). <http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/yak_rosiyska_propaganda_vplivae_na_suspilnu_dumku_v_ukraini_doslidzhennya/>

[2] Онищенко, О., Горовий, В., Попик, А. та ін. (2014). *Соціальні мережі як інструмент взаємовпливу влади та громадянського суспільства*. Київ, 52-59.

[3] Наприклад, тут: *Тролесфера*. <http://texty.org.ua/d/fb-trolls/> або тут: *Як інтернет-тролі виграли вибори в США* <http://espreso.tv/article/2016/11/11/troli_vybory_ssha>

[4] Литвиненко, О. (2016). *Тотальна війна по-путінські: "гібридна" війна РФ проти України*. <http://old.razumkov.org.ua/ukr/upload/GIBRID-WAR-FINAL-1-1.pdf>

[5] Литвиненко, О. (2016). *Тотальна війна по-путінські: "гібридна" війна РФ проти України*. <http://old.razumkov.org.ua/ukr/upload/GIBRID-WAR-FINAL-1-1.pdf>

[6] *Результати соціологічних досліджень Центру Разумкова,* наприклад, тут: Литвиненко, О. (2016). *Тотальна війна по-путінські: "гібридна" війна РФ проти України*. <http://old.razumkov.org.ua/ukr/upload/GIBRID-WAR-FINAL-1-1.pdf>

Пробний шар. У діалозі зі своїми "друзями" можна перевірити певну аудиторію, подивитися на її реакцію на ті чи інші меседжі. У соцмережах політики ведуть прямий діалог за допомогою свого маленького ЗМІ – блогу, мікроблогу або профілю у соціальній мережі. Понад те, короткі пости (менше 50 знаків), пости з питаннями та короткими відеороликами охоплюють більшу кількість користувачів, аніж будь-які інші. Аудиторія політика в соціальних медіа має велику перевагу – її можна регулювати, небажаних користувачів видаляти, когось додавати натомість. Знаючи реакцію тих чи інших груп користувачів можна прорахувати реакцію тих чи інших соціальних груп.

Політичний блог або ведення тематичних дописів (нотаток, лонгрідів) на особистій сторінці є потужним іміджевим інструментом, направленим, перш за все, на цільову аудиторію лідерів думок. Прихильність лідерів думки направду безцінна в епоху зниження споживання первинної інформації. Блог чи профіль політика у соцмережах можна вважати особистим політичним простором, зручним майданчиком для дискусій, в рамках якого розмиті кордони між особистим та публічним.[1]

Лідери думки. Потенційно лідером онлайн- думок може стати будь-хто. Навіть медіа-персонаж, який просто вчасно постачає інформацію в умовах стресової для суспільства ситуації. Потім цей вплив можна конвертувати у «вкиди» потрібних повідомлень для нагнітання ситуації та створення певного уявлення про ту чи іншу подію. Основними категоріями соціальної мережі є довіра, думка, вплив та репутація. Саме тому для інтернет-дискурсу, і особливо для дискурсу соціальних медіа, характерний істотний вплив лідерів думки – учасників, інформація від яких сприймається, транслюється і використовується значною аудиторією. Ці явища є важливими, оскільки комунікаційний та мотиваційний потенціал соціальних медіа також зумовлює функцію організації прямої громадянської дії.

Осідлати або скерувати хвилю. Інструмент загалом не новий, в мережі доволі легко запустити хвилю невдоволення, аби потім нею скористатись у наперед визначених цілях. В умовах гібридної агресії можливо важливіше скерувати ззовні запущений мем або хештег, проявити критичність та здоровий скепсис. Хоча треба зважати на ефект онлайн-юрби, який виникає через некритичність сприйняття інформації та ідей, висловлених у постах ситуативних лідерів думки. Це прошарок людей, які часто погоджуються з етично і політично некоректними твердженнями, через що, з одного боку, виникає «ефект онлайн-юрби» з наслідками конформізму – тих, хто спостерігає, а з іншого – росте сміливість автора, як лідера цієї конкретної юрби, захищати і розгортати свою позицію. І коли хтось намагається спростувати недостовірну інформацію в дописі, члени юрби захищають оригінал і залишаються лояльними до лідера, чий пост вони вподобали, поширили чи коментували. Тож, ті, хто критикує вподобаний допис – це перепона, яка викликає нетерпимість і гнів чи то автора, чи то учасників юрби. Юрба пристрасно захищає свою позицію, вдаючись до агресивних висловів, а моральні чесноти її не цікавлять.[2] Тож важливо бути обережним, але усвідомлювати потенціїні загрози того чи іншого флеш-мобу, хештегу тощо, не йти за юрбою.

«Підняти кришку з чайника». Соціальні мережі доволі ефективні для каналізації невдоволення населення. Політику простіше прийняти удар в мережі, аніж наживо, відповісти на звинувачення і таким чином убезпечити себе від неприємних ситуацій офлайн.

Але в останні кілька років, щонайменше з 2014 року, український політичний Специфічні загрози політичному блогу чи профілю, ефективності іншого інструментарію, який використовує політичний консультант в соціальних медіа, в координатах ГВ є загалом універсальними для кожного з вищенаведених інструментів. Мета супротивника зрозуміла – сіяти зневіру, нагнітати тривожність та паніку, розхитувати довіру до політичних лідерів, врешті забезпечити перемогу смислів «русского мира» над смислами незалежної суверенної демократичної України. «Бойові дії» в соціальних мережах закономірно вкладаються в схему інформаційного компонента гібридної війни.

Арсенал віртуальної зброї в гібридному протистоянні та масштаб її використання коливається від вже практично хвичного поширення фейків до втручання у виборчі процеси, що потенційно може змінити їх хід.

Наголосимо на наступних ключових напрямках та тактичних цілях: тиск на емоції (жалість, страх, зневіра, нігілізм, паніка) та громадську думку; провокації та спонукання до нераціональних та руйнівних дій; поширення неправдивої інформації та маніпулювання правдивою з використанням

[1] Онищенко, О., Горовий, В., Попик, А. та ін. (2014). *Соціальні мережі як інструмент взаємовпливу влади та громадянського суспільства*. Київ, 36.

[2] Барандій, М. (12.01.2017). *Онлайн-юрба: чим небезпечна культура ненависті у соціальних мережах*. <http://forbes.net.ua/ua/opinions/1426707-onlajn-yurba-chim-nebezpechni-statusni-eksperti-u-socialnih-merezhah>

за допомогою соціальних медів; дискредитація політиків та громадських діячів.[1] Це накладає ряд обмежень на політичного консультанта, на позиціонування та планування кампанії в соціальних медіа. Інструментарій для реалізації цих завдань – використання «ботів», «тролів» та хештегів.[2]

Нещодавні дослідження показують, що соціальні мережі є платформою для поширення емоційних настроїв в першу чергу. Загальна ідея дослідження зводиться до того, що перевага негативно забарвлених постів у підбірці новин індивіда збільшує шанси цього індивіда створити негативний пост[3].

При загальному низькому рівні критичності сприйняття інформації в соціальних медіа життєво важливо цей рівень підвищувати. Некритичне сприйняття закликів і дописів у соціальних медіа є загальною проблемою. Люди покладаються на доступність евристики, тобто на ті знання, які вже мають і які доповнюються першою-ліпшою інформацією. Хоча діючи спільно, поширюючи і вподобуючи дописи, люди часто не мають спільної усвідомленої мети; вони не розуміють, якими є намір і стратегія дописів і їхніх вподобань. Як автор допису чи автор його поширення, opinion-maker є ядром чи лідером певної онлайн-юрби. Коментатори, які підтримують автора, є її активними учасниками. Також пасивними учасниками є ті, хто реагують на допис чи коментар. Їх активність збільшує масовість і, відповідно, ефект. Цим ефектом активно користуються з російського боку. Тому так важливо вирізняти в середовищі підписників та віртуальних друзів медіа-персонажів, тролів, які є опорним інструментом проведення інформаційно-психологічних операцій РФ в соціальних мережах.

Висновки

Політичне консультування в умовах російської гібридної агресії проти України закономірно ускладнюється загальною атмосферою інформаційної війни. Соціальні медіа перетворились одночасно на інструмент агресії та поле битви. Отже, формування стратегії політичної кампанії має базуватись на трохи інших засадах, аніж у мирний час. Серед цих засад варто назвати домінування національних інтересів, убезпечення від інформаційних атак тролів та кібер-атак хакерів, насамкінець, збереження суб'єктності політика в соціальних медіа.

References:

1. Barandiy, M. (12.01.2017). *Onlayn-yurba: chym nebezpechna kul'tura nenavysti u sotsial'nykh merezhakh* [Online crowd: the dangerous culture of hatred in social networks]. <http://forbes.net.ua/ua/opinions/1426707-onlajn-yurba-chim-nebezpechni-statusni-eksperti-u-socialnih-merezhah>. [in Ukrainian]
2. Chupryna, L. (n.d.). *Sotsial'ni merezhi yak instrument realizatsiyi hromads'kykh initsiatyv* [Social media as a tool to implement community initiatives]. <http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1085: sotsialni-merezhi-yak-instrument-realizatsiji-gromadskikh-initsiativ&catid=127&Itemid=460>. [in Ukrainian]
3. Kurban, O. (2016). *Internet-tekhnolohiyi ta sotsial'ni onlayn merezhi u suchasniy hibrydniy viyni* [Internet technology and online social networks in the modern hybrid war]. <http://www.mil.univ.kiev.ua/files/194_392753507.pdf>. [in Ukrainian]
4. Lytvynenko, O. (2016). *Total'na viyna po-putins'ki: "hibrydna" viyna RF proty Ukrayiny* [Putin's Total War: "hybrid" war of Russia against Ukraine]. <http://old.razumkov.org.ua/ukr/upload/GIBRID-WAR-FINAL-1-1.pdf>. [in Ukrainian]
5. Nesterenko, S. (2016). *Sotsial'ni merezhi yak instrument suchasnoyi informatsiyno-psykholohichnoyi viyny* [Social media as a tool of modern information psychological warfare]. <http://www.mil.univ.kiev.ua/files/194_392753507.pdf>. [in Ukrainian]
6. Reynolds, A. (Ed.). (2016). *Social Media as a Tool of Hybrid Warfare*. <http://www.stratcomcoe.org/about-us>. [in English]
7. Smola, L. (2016). *Aspekty vedennya informatsiynoyi ta hibrydnoyi viyny v konteksti zastosuvannya komunikatsiynykh tekhnolohiy* [Aspects of information and hybrid warfare in the context of the use of ICT]. S.P.A.C.E. <http://www.space.nuoua.od.ua/v1_2016/12.pdf>. [in Ukrainian]
8. *Sotsial'ni merezhi yak instrument vzayemovplyvu vlady ta hromadyans'koho suspil'stva* [Social media as a tool for mutual understanding between government and civil society]. Kyiv. [in Ukrainian]
9. *Yak rosiys'ka propahanda vplyvaye na suspil'nu dumku v Ukrayini (doslidzhennya)* [How Russian propaganda affects public opinion in Ukraine (research)]. (2016). <http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/yak_rosiyska_propaganda_vplivae_na_suspilnu_dumku_v_ukraini_doslidzhennya/>. [in Ukrainian]

[1] Нестеренко, С. (2016). *Соціальні мережі як інструмент сучасної інформаційно-психологічної війни.* <http://www.mil.univ.kiev.ua/files/194_392753507.pdf>

[2] Смола, Л. (2016). *Аспекти ведення інформаційної та гібридної війни в контексті застосування комунікаційних технологій. S.P.A.C.E.* <http://www.space.nuoua.od.ua/v1_2016/12.pdf>

[3] Барандій, М. (12.01.2017). *Онлайн-юрба: чим небезпечні статусні «експерти» у соціальних мережах.* <http://forbes.net.ua/ua/opinions/1426707-onlajn-yurba-chim-nebezpechni-statusni-eksperti-u-socialnih-merezhah>

Ігор Карiх
Сумський державний університет, Україна

КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Ihor Karikh
Sumy State University, Ukraine

CULTURAL POLICY AS AN INSTRUMENT OF NATIONAL SECURITY POLICY OF UKRAINE

The article analyzes the role of cultural policy in the system of national security of Ukraine, in particular, in relation to the new geopolitical situation and Russian aggression in Ukraine. The author emphasizes that the integration of Ukraine into the European cultural space and preserving the unity of the national cultural space are important objectives for the national security in the cultural policy. Today, culture is seen as a tool for building a healthy society, an element of civil society, the segment of regional development and policy innovation. The high quality of national cultural product and forming the valuable foundation for civil society development by means of cultural policy are its priorities towards ensuring the national security policy of Ukraine.

Key words: national security, culture, cultural policy, national cultural space, national cultural product.

Вступ. Актуальність проблематики культурної політики в контексті політики національної безпеки України на сьогодні зумовлена тривалим ігноруванням ролі культури в житті пострадянського суспільства, а також політики держави щодо неї. Досить довго культура розглядалась як окремий сектор, що мав для суспільства або атракційне значення, або виглядав як далекий від нагальних потреб соціуму напрямок діяльності, пов'язаний із консервацією культурних цінностей та академічним мистецтвом. Ціннісна, смислотворча роль культури на рівні держави не бралася до уваги, водночас нею активно зловживали, маніпулятивно використовуючи у своїх гаслах, окремі політичні сили та їхні лідери. В результаті культура і культурна політика стали «слабкою ланкою» державної політики, від чого страждає гуманітарна безпека України в цілому.

Загрози цілісності гуманітарного простору України, у тому числі, культурного простору, напряму пов'язані з загрозами національній безпеці України. Культурна політика є одним із вагомих інструментів політики національної безпеки України, хоча цю її роль не було визнано вчасно. Починаючи з 2014 року здійснюється перегляд політики національної безпеки та причин гуманітарної катастрофи у східній частині України, культурна політика розглядається з точки зору її потенціалу як інструменту безпеки. На ролі культури як зброї найбільше наголошується в політиці міністра культури України В.Кириленка, який не уникав використання культури як інструменту пропаганди.

Культурна політика, на жаль, не встигає за розвитком громадянського суспільства в Україні, який сама культура стимулює і супроводжує. Реформування багатьох сфер державної політики пов'язане з євроінтеграційною динамікою в країні, у тому числі з інтеграцією культурного простору України до європейського, наближення до розуміння культури в Європейському Союзі як рушія суспільних змін і їх фасилітатора. З іншого боку, саме Революція Гідності стала відправним моментом розуміння важливості цілісності культурного простору України, який зазнавав як загроз гібридного характеру (внаслідок інформаційної агресії держави-сусіда), так і цілком фізичних загроз внаслідок військових дій на її території.

Дослідники Національного інстуту стратегічних досліджень України констатують «відсутність цілісності й повноти гуманітарного простору визначає в сучасних умовах ціннісно-світоглядне розшарування українського суспільства, поширення сепаратистських настроїв та практик, негативно позначається на забезпеченні національної єдності та соборності Української Держави, становить суттєву загрозу її національній безпеці»[1].

[1] Степико, М. (2015). Цілісність гуманітарного простору України як об'єкт національної безпеки держави». Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. <http://www.niss.gov.ua/articles/1871/>.

Матеріал і методика.

У Стратегії національної безпеки України (2015)[1], яка визначає основні напрямки політики національної безпеки, культура і культурна політика не згадується як безпосередній інструмент та пріоритетний напрямок забезпечення національної безпеки. Хоча у загальних положеннях цього документу мова йде про захист таких фундаментальних цінностей, як незалежність, демократія, права людини тощо, які, на думку українських вчених, мають причетність до сфери культурної політики[2]. Водночас серед основних цілей Стратегії національної безпеки є гуманітарний розвиток, складовою якого є культурний розвиток. Стратегія вказує на такі загрози національній безпеці України, як «інформаційно-психологічна війна» Росії, приниження української мови і культури, фальшування української історії, формування викривленої картини світу через російські засоби масової комунікації.

В іншому, не менш важливому, документі, Законі України «Про основи національної безпеки України» (2003)[3], культурна проблематика згдується лише у ширшому контексті цінностей та національних інтересів України. На думку фахівців, цей документ вимагає поправок та уточнень, зважаючи на актуальну роль культури в процесах миротворення та забезпечення національної безпеки.

Аналіз матеріалу здійснюється на основі міжнародної експертизи ролі культури і культурної політики у процесах сталого розвитку, схваленої Міжнародним конгресом «Культура: ключ до сталого розвитку» в Ханчжоу (2013)[4].

Дослідження спирається на аналітичну базу експертів Національного інституту стратегічних досліджень, де гуманітарна політика та культурна політика як її складова визнаються важливими чинниками політики національної безпеки.

Автор поділяє погляди європейських дослідників В.Болто, Ч.Лендрі, С.Манді, Ф.Матарассо, та американських вчених Г.Хілдмана-Чартрана, К. Мак-Кохи, які визначають культуру як чинник розвитку сучасного глобалізованого суспільства.

Результати і дискусія.

Дослідження культурної політики як інструменту політики національної безпеки доводить, що в науковому і в політичному дискурсі роль культури і державної політики щодо неї недооцінена.

Одна з найбільш вдалих концепцій культурної політики постає у міжнародних документах. «Декларація про політику в галузі культури» (Всесвітня конференція у Мехіко, 1982) визначає її одним із найважливіших чинників сталого розвитку[5].

Культурна політика України розвивається в річищі визначеної ЮНЕСКО та Радою Європи парадигми. Зокрема, основні її позиції відображені у підписаних Україною конвенціях та деклараціях цих структур, де питання культурної політики стоять на рівні першочергових стратегічних пріоритетів у розвитку сучасного європейського суспільства. У глобальному вимірі ці питання розглядаються як основні компоненти політики сталого розвитку. Найважливіші конференції та семінари під егідою ЮНЕСКО (Монако-1967, Гельсінки-1972, Мехіко, 1982, Стокгольм 1998) на міжурядовому рівні піднімали питання використання культурної політики в інтересах суспільного розвитку та розглядали різноманітні підходи щодо успішної реалізації культурних політик. Ці погляди пройшли певну еволюцію і розширили розуміння ролі культури та можливості використання і впровадження політики щодо неї. Так, на Всесвітній конференції у Монако культурна політика розглядалася як «комплекс операційних принципів, адміністративних і фінансових видів діяльності та процедур, які забезпечують основу дій держави у сфері

[1] *Указ про рішення Ради національної безпеки і оборони України "Про Стратегію національної безпеки України" 2015* (Президент України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>

[2] Валевський, О. Пріоритетні завдання державної культурної політики в системі національної безпеки. *Національний інститут стратегічних досліджень*. <http://www.niss.gov.ua/articles/2130/>.

[3] *Закон про основи національної безпеки України 2003* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/964-15>

[4] The Hangzhou Declaration. Placing Culture of the Heart of the Sustainable Development Policies. *UNESCO _ Building peace in the minds of men and women* <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/images/FinalHangzhouDeclaration20130517.pdf>

[5] Декларація Мехіко щодо політики у сфері культури. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_730>

культури»[1], а також «сукупність свідомих дій чи утримання від дій у суспільстві, які спрямовані на досягнення певних культурних цілей шляхом оптимального використання усіх фізичних та духовних ресурсів, які має суспільство»[2]. На міжурядовій конференції у Стокгольмі визнається, що політика сталого розвитку має включати культурний компонент, а культурна політика повинна осмислюватися відносно потреб суспільства та оновлюватися як місцевому, так і регіональному та глобальному рівнях; підкреслюється значення міжнародних культурних комунікацій: «Країни повинні працювати разом над розбудовою інформаційного світу І взаєморозуміння, в якому розмаїття культурних цінностей, етнічних та поведінкових моделей складають справжню культуру світу»[3].

У розвідках вітчизняних вчених до 2014 року переважає розуміння культурної політики як діяльності держави з планування культурного розвитку, а починаючи з 2014 року, коли здійснюється перегляд політики національної безпеки та причин гуманітарної катастрофи у східній частині України, окремі аспекти культурної політики розглядаються у тому числі з точки зору її потенціалу як інструменту безпеки[4].

Зміна соціальної ролі культури загалом і політики управління нею зазнали відчутного впливу з боку процесів декомунізації в Україні. Декомунізація як частина культурної політики покликала перегляд засад управління культурою, які багато в чому були наближеними до радянської ідеології та далекими від умов сучасного ринку та актуальних потреб суспільства. Так, окреслюючи три види регуляцій культурної сфери, Т.Возняк зазначає, що в тоталітарних державах культура використовується для «формування ментальності та політичних поглядів» їх громадян та світової спільноти[5]. Проблема управління культурою в Україні полягає в успадкуваному від УССР «клієнтистському Міністерстві культури», основною функцією якого залишається розподіл коштів, а політичне маніпулювання цією функцією дозволяє існування корупційних схем.

Посилення ролі культури в житті суспільства сприятиме переходу від цінностей безпеки до цінностей розвитку, який у документі Несторівської групи «Договір Гідності заради сталого розвитку» (2015) визнається визначальним для подальшого розвитку суспільства[6]. Культура і політика в сфері культури є саме тією площиною, у якій найкраще і найефективніше реалізується особистість та соціум, тому могла б бути корисною саме з огляду на потреби сталого розвитку. Виклики і загрози, що сьогодні стоять перед державою позначилися на гуманітарній сфері і відгукнулися потребами гуманітарної безпеки держави. Культура виступає одним із інструментів налагодження суспільного добробуту і політики забезпечення національної безпеки.

Створення національного культурного продукту високої якості обіцяє його конкурентоздатність на світовому ринку культурних послуг, що напряму пов'язано з цілісністю культурного простору України та інформаційною безпекою. Політика сприяння національному культурному продукту повинна включати податкову політику, зокрема, пільги на створення, постачання, просування, реставрацію і розповсюдження національного культурного продукту, які мають підтверджуватися як на рівні податкового законодавства, так і на рівні створення окремого Закону про національний культурний продукт.

Такі функції культурної політики як комунікаційна, ціннісна, стимулююча виробництво високоякісного національного культурного продукту свідчать на користь того, що вона повинна виступати інструментом політики національної безпеки.

Ще у Щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України 2012 року зазначається, що "потенціал, який європейська спільнота визнає за культурою, – це можливість для багатьох інновацій, у тому числі економічних. Сьогодні культура розглядається як інструмент

[1] *Cultural Policy: A Preliminary Study* (1969). Paris. UNESCO, 5. *UNESCO _ Building peace in the minds of men and women* <http://unesdoc.unesco.org/images/0000/000011/001173eo.pdf>

[2] *Cultural Policy: A Preliminary Study* (1969). Paris. UNESCO, 7. *UNESCO _ Building peace in the minds of men and women* <http://unesdoc.unesco.org/images/0000/000011/001173eo.pdf>

[3] *Культурная политика в Европе: выбор стратегии и ориентиры* (2002). Москва, 11.

[4] Валевський, О. (2015). Пріоритетні завдання державної культурної політики в системі національної безпеки. *Національний інститут стратегічних досліджень*. <http://www.niss.gov.ua/articles/2130/>

[5] Возняк, Т. (2015). Стагнація культурних стратегій в Україні. *Українська правда – Блоги.* <http://blogs.pravda.com.ua/authors/voznyak/55775af3c761f/\>

[6] Договір гідності заради сталого розвитку. Документ Несторівської групи. *Офіційний сайт Несторівської групи.* <http://nestorgroup.org/wp-content/uploads/2015/02/Strategic-vision-NestorGroup.pdf>

побудови здорового суспільства, елемент розвитку громадянського суспільства, сегмент регіонального розвитку та політичних інновацій. Культурі під силу вирішувати питання економічного зростання і проблеми зайнятості населення"[1]. Слід брати до уваги роль культури як консолідуючого чинника, адже вона виступає сферою зустрічі різних традицій і цінностей.

Потенціал культури виглядає недооціненим в одному із оглядів національної культурної політики, підготовленому експертами Ради Європи у 2007 році на прохання Уряду України: "Невизнання на офіційному рівні багатьох речей, які в більшості країн Європи давно вважаються ключовими галузями культури. Ширше, модернізоване бачення культури відповідає їхнім національним культурним політикам і включає такі напрями, як творчі індустрії, дозвілля, кулінарію, молодіжну культуру, телебачення, відео і цифрове мистецтво, дизайн і моду, віртуальні музеї, клубну культуру тощо. Всі вони – за інерцією радянської традиції – зараз перебувають за межами компетенції міністерства та інших державних органів, а отже, й не включені до офіційної концепції культури України"[2]. На жаль, не можна констатувати, що з того часу відбулося чимало змін на рівні державної політики, хоча громадянське суспільство ініціює безліч проектів для впровадження цих змін.

Законодавче забезпечення культурної політики вимагає допрацювати деякі документи. Зокрема, у культурній сфері незадовільно працюють механізми, закладені Законом України "Про державно-приватне партнерство" від 1 липня 2010 року, адже в іншому документі, Законі України "Про культуру" від 14 грудня 2010 року неурядовим організаціям, що працюють у сфері збереження культурної спадщини, відводиться допоміжна роль, не надаючи їм управлінських функцій (натомість за кордоном неурядовим благодійним організаціям надаються в управління об'єкти культурної і природної спадщини, які вони відновлюють, зберігають, та провадять на їх базі освітні та дослідницькі проекти)[3].

Необхідно вдосконалювати також законодавчу базу пам'яткоохоронної діяльності, аби ліквідувати конфлікт інтересів між суб'єктами містобудування та суб'єктами дослідження та охорони культурної спадщини. Охорона культурної спадщини тісно пов'язана з політикою національної пам'яті та має безпосереднє відношення до політики національної безпеки. Тому без доопрацювання законодавчої бази у цій сфері говорити про національну культуру і культурну політику як інструменти політики безпеки, на жаль, не виглядає можливим.

Загалом використання культури як інструменту політики національної безпеки передбачає її вдосконалення у наступних сферах:

1. національні культурні індустрії, у першу чергу – кінематограф та книговидання, а також – мода та дизайн, архітектура, реклама, індустрія відео-ігор, театр, танець, музика та циркове мистецтво;
2. пам'яткоохоронна сфера та пов'язана з нею політика національної пам'яті;
3. мовна політика та освіта національними мовами;
4. процеси децентралізації та реформування управління в культурі;
5. культурна дипломатія та іміджева політика засобами культури;
6. етнокультурна політика як складова політики національної ідентичності;
7. архівна та бібліотечна справи.

При обговоренні національної моделі культурної політики дослідники схиляються до того, що її вибір має пряме відношення до нагальних потреб держави та стану її суспільства і економіки. Отже, на сьогодні перед Україною у сфері культурної політики як інструменту національної безпеки стоїть два завдання: "осмислення власної культурної ідентичності, зокрема того, наскільки вона у нинішньому стані корелює з потребами розвитку особистості та консолідації населення України в межах єдиної політичної нації і вписується у європейський культурний контекст; формування культурної політики, яка була б спроможна задовольнити задані потреби і відповідала б основним принципам культурної політики ЄС у цілому та країн Європи"[4].

---

[1] *Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України* (2012). Київ: НІСД, 171.
[2] *Культурна політика України – оцінка міжнародних експертів* (2007). Рада культурної співпраці, Березень, 121.
[3] Здіорук, С.І. (2012). *Культурна політика України: національна модель у європейському контексті: аналітична доповідь*. Київ: НІСД, 18-19.
[4] Здіорук, С.І. (2012). *Культурна політика України: національна модель у європейському контексті: аналітична доповідь*. Київ: НІСД, 36-37.

Культура як інструмент політики національної безпеки може виступити чинником подалання фрагментованості національного культурного простору, актуалізації традицій та матеріальної та духовної спадщини через політику національної пам'яті та етнополітику, а також підтримка національних творчих індустрій.

Висновок.

Попри те, що в стратегічних та законодавчих документах щодо національної безпеки є посилання на загальні концептуальні засади щодо ролі культурної політики у зміцненні безпекової сфери, ця політика належним чином не визнається дієвим інструментом забезпечення державної національної безпеки.

Віддаючи належне проаналізованим науковим працям, присвяченим дослідженню культурної політики в сучасних геополітичних умовах та у відношенні до завдань національної безпеки України, варто зауважити, що ця проблема не є ні у науковому, ні у політичному фокусі сьогодення.

Аналіз ролі культурної політики у системі національної безпеки України, зокрема, у зв'язку з новою геополітичною ситуацією та агресією Російської Федерації на території України, дає підстави стверджувати, що інтеграція України до європейського культурного простору та збереження цілісності національного культурного простору є важливими завданнями гуманітарної безпеки держави, за які відповідає культурна політика. Її результатами на сьогодні мають стати висока якість національного культурного продукту та культура як ціннісний фундамент розвитку громадянського суспільства.

References:

1. *Cultural Policy: A Preliminary Study* (1969). Paris. UNESCO, 5. *UNESCO _ Building peace in the minds of men and women* <http://unesdoc.unesco.org/images/0000/000011/001173eo.pdf> [in English].
2. The Hangzhou Declaration. Placing Culture of the Heart of the Sustainable Development Policies. *UNESCO _ Building peace in the minds of men and women* <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/images/FinalHangzhouDeclaration20130517.pdf> [in English].
3. Valevskyy, O. *Priorytetni zavdannya derzhavnoyi kulturnoyi polityky v systemi natsionalnoyi bezpeky* [Strategic tasks of state cultural policy in the system of national security]. *Natsionalnyy instytut stratehichnykh doslidzhen* [National Institute for Strategic Studies]. <http://www.niss.gov.ua/articles/2130/> [in Ukrainian].
4. Voznyak, T. (2015). *Stahnatsiya kulturnykh stratehiy v Ukrayini* [Stagnancy of cultural strategies in Ukraine]. *Ukrayinska pravda – Blohy* [Ukrainian truth – blogs] <http://blogs.pravda.com.ua/authors/voznyak/55775af3c761f/\> [in Ukrainian].
5. *Deklaratsiya Mekhiko shchodo polityky u sferi kultury* [Mexico's Declaration concerning policy and cultural sector]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_730> [in Ukrainian].
6. *Dohovir hidnosti zarady staloho rozvytku* [Dignity treaty for constant development]. Dokument Nestorivskoyi hrupy. *Ofitsiynyy sayt Nestorivskoyi hrupy* [Nestorivka's group document]. <http://nestorgroup.org/wp-content/uploads/2015/02/Strategic-vision-NestorGroup.pdf> [in Ukrainian].
7. Zdioruk, S.I. (2012). *Kulturna polityka Ukrayiny: natsionalna model u yevropeyskomu konteksti: analitychna dopovid* [Cultural politics of Ukraine – national model in european background: analytical report]. Kyiv: NISD. [in Ukrainian].
8. *Kulturna polityka Ukrayiny – otsinka mizhnarodnykh ekspertiv* [Cultural politics of Ukraine – appraisal of international experts] (2007). Rada kulturnoyi spivpratsi, Berezen, 121. [in Ukrainian].
9. *Kulturnaja politika v Evrope: vybor strategii i orientiry* [Cultural politics in Europe: selection of strategy and waymarks] (2002). Digest. Moscow. [in Russian].
10. Stepyko, M. *«Tsilisnist humanitarnoho prostoru Ukrayiny yak obyekt natsionalnoyi bezpeky derzhavy». Analitychna zapyska* [The integrity of humanitarian space of Ukraine as an object of national security of a state]. *Natsionalnyy instytut stratehichnykh doslidzhen* [National Institute for Strategic Studies]. <http://www.niss.gov.ua/articles/1871/> [in Ukrainian].
11. *Ukaz pro rishennya Rady natsionalnoyi bezpeky i oborony Ukrayiny "Pro Stratehiyu natsionalnoyi bezpeky Ukrayiny"* [Edict of the National Security Defense Council of Ukraine «About strategy of national security of Ukraine»] *2015* (President of Ukraine). *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> [in Ukrainian].
12. *Zakon pro osnovy natsional'noyi bezpeky Ukrayiny* [The law on principles of national security of Ukraine], *2003* (Verkhovna Rada of Ukraine). *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/964-15> [in Ukrainian].
13. *Pro vnutrishnye ta zovnishnye stanovyshche Ukrayiny v 2012 rotsi*: *Shchorichne Poslannya Prezydenta Ukrayiny do Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [On internal and external position of Ukraine in 2012: Annual Address of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine] (2012). Kyiv: NISD. [in Ukrainian].

Марат Закіров, к. і. н.
Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ МОДЕРНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ГЕОПОЛІТИЧНИЙ І СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТИ

Marat Zakirov, PhD in History
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

THE PROBLEM OF FORMATION OF MODERN UKRAINIAN STATE IDENTITY: GEOPOLITICAL AND SOCIO-CULTURAL ASPECTS

This paper analyzes the problems of harmonizing national and ethnic interests in the structure of the state identity of polyethnic states. It is emphasized the conditionality of identity problems by the character of previous historical experience of state building and the socio-cultural features of society. The article determines the role of geopolitical factors in the process of formation of modern identity of independent states. The author emphasized that an identity is a multileveled dynamic structure that is subject to creation in the process of interaction of subjects. The problem of identity is sharply actualized at the time of transformations, births and the formation of new social and political configurations. The formation of modern Ukrainian state identity requires the definition and observance of national state traditions.
Key words: state identity, geopolitics, globalization, political myth, socio-cultural space.

У програмах і різноманітних стратегіях державного розвитку, що час від часу пропонуються різними політичними рухами й активно обговорюються у суспільстві, центральне місце займають економічні, соціальні і політичні проблеми. Натомість відносно рідко звертається увага на феномен державної ідентичності. Водночас, ні яким чином не применшуючи роль і значення вище зазначених проблем, слід визнати, що цей фактор має не менш важливе, а може, навіть, і вирішальне значення для забезпечення ефективного державотворення. У підсумку саме державна ідентичність визначає ступінь консолідації народу, готовність громадян до завзятої протидії як зовнішнім, так і внутрішнім загрозам. Не випадково і у вітчизняній, і у закордонній науці вже створено чималий масив різноманітних досліджень проблем ідентичності у широкому спектрі гуманітарного знання. Через вивчення феномену ідентичності науковці намагаються віднайти адекватні відповіді на складні виклики сьогодення, що знов актуалізує соціокультурні і геополітичні проблеми, які, як це здавалося донедавна, вже значною мірою були позбавлені загрозливої гостроти.

Підходи до визначення національної ідентичності та їх основні особливості аналізує О. Дашевська[1]. Дослідниця вивчає окремі аспекти проблеми конструювання ідентичності. У праці Я. Грицака обґрунтовується потреба парадигмальної зміни в поглядах на природу націоналізму та його вплив на політичну стабільність[2]. Автор наголошує, що вагу національного чинника в публічному дискурсі неабияк перебільшено, адже проблеми українського суспільства пов'язані не так із ідентичностями, як із цінностями, які сповідують еліти та громадяни. Роль України в російській національно-державній самоідентифікації висвітлює М. Рябчук[3]. Автор стверджує, що уявна «втрата України» відкриває для росіян шанс радикальної ревізії архаїчного державоцентричного світосприйняття й формування національної ідентичності громадянського типу. Український соціум у контексті його субкультурної диференціації й ціннісної варіативності

[1] Дашевська, О.В. (2015). Національно-державна ідентичність як шлях до геополітичного визначення України. *Сучасне суспільство*, 2, 50 – 59.
[2] Грицак, Я.Й. (2011). *Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад*. Київ: Критика.
[3] Рябчук, М.Ю. (2015). Російський вимір «української кризи». *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса,* 1, 115 – 129.

висвітлюється у праці Л. Нагорної[1]. Дослідниця аналізує місце і роль соціокультурних ідентичностей із врахуванням домінуючих у різних сегментах поляризованого соціуму ціннісних настанов та поведінкових стереотипів. Сучасний етап трансформації української національної ідентичності, що відбувається під впливом процесів глобалізації та регіоналізації, аналізує Н. Пелагеша[2]. Авторка зосереджує увагу на дослідженні наднаціональної європейської та панросійської ідентичності, що впливають на українську національну ідентичність. Комплексне дослідження української ідентичності у взаємообумовленості національного й етнічного складників та ідентичності держави і країни проводить М. Степико[3]. Аналіз історико-культурних засад становлення української нації розглядаються автором у взаємозв'язку із сучасними завданнями розбудови незалежної держави. Дебати українських інтелектуалів навколо національної та культурної ідентичності на зламі XX і XXI ст. аналізує О. Гнатюк[4]. Дослідниця розглядає різні рівні та виміри українських дискусій на основі вивчення сучасного дискурсу ідентичності і їхнього впливу на перетворення ідентичності на культурну і політичну дійсність.

Детальне ознайомлення з історіографією проблеми свідчить, що багатогранне явище державної ідентичності потребує подальшого дослідження. Зокрема, слід з'ясувати обумовленість проблем ідентичності характером попереднього історичного досвіду державотворення і соціокультурними особливостями суспільства. Визначити роль геополітичних чинників у складному процесі становлення модерної ідентичності незалежних держав. Прояснити можливі складнощі у питанні узгодження національних і етнічних інтересів у ціннісній структурі державної ідентичності поліетнічних держав.

Під державною ідентичністю розуміють образ держави, з яким себе ототожнює більшість населення країни і великі соціальні групи. Одним із ключових факторів формування державної ідентичності є особливості процесів формування геополітичних і цивілізаційних ознак самоідентифікації конкретної держави як суб'єкта цивілізаційного процесу і світової політики. Зазвичай вони знаходять своє відображення в численних історичних школах і дослідженнях, присвячених «місії» тієї чи іншої нації або соціокультурної спільноти у глобальному масштабі. Такі месіанські концепції, як правило, ґрунтуються на ідеї поділу світу на «своїх» і «чужих» в різних культурних, теофілософських або геоструктурних дихотомічних вимірах, таких як цивілізація – варвари, носії божественної ідеї – віровідступники, центр світу – околиця і т.д.[5].

Саме така месіанська ідея проходить через всю російську історію аж до комунізму. Початки цієї месіанської свідомості були закладені ще в Середньовіччі історіософською концепцією інока Філофея про «Москву – Третій Рим», і, за словами М. Бердяєва, ця ідейна традиція про месіанську роль Росії не перервалася навіть у радянський період, а лише трансформувалася в ідеологію Третього Інтернаціоналу[6]. Більш того, аналіз орієнтирів державної самоідентифікації, що їх висуває політичне керівництво сучасної Російської Федерації, підтверджує, що ця ідея не втратила актуальності і сьогодні.

У цьому контексті великого значення набуває наявність чітко визначених реперних точок державної самоідентифікації, які пов'язані з історіософськими, ідейно-теоретичними і культурними традиціями. Британський дослідник феноменів нації та націоналізму Е. Сміт, підкреслюючи роль історичного чинника в процесі становлення національної ідентичності, зазначав: «націям необхідно звертатися до міфів і минулого, щоб виправдати свою відмінність, підтвердити свою колективну «індивідуальність» в кожному поколінні через ритуали, церемонії, політичні міфи і символи, мистецтво і історію»[7].

Ідея месіанського покликання Росії і російського народу і є одним із таких символів і міфів російської державної само ідентифікації, який продовжує впливати і на свідомість людей,

[1] Нагорна, Л.П. (2011). *Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань*. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.
[2] Пелагеша, Н.Є. (2008). *Україна в смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації*. Київ: НІСД.
[3] Степико, М.Т. (2011). *Українська ідентичність: феномен і засади формування*. Київ: НІС.
[4] Гнатюк, О. (2005). *Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність*. Київ: Критика.
[5] Бушуев, В.В. (2011). Национально-государственная идентичность в современном мире и роль исторической политики в ее формировании (теоретико-методологический анализ). *Вестник МГГУ им. М.И. Шолохова*, 4, 81.
[6] Бердяєв, Н.А. (2000). *Русская идея*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 14.
[7] Smith, A. (1992). National identity and idea of European unity. *International Affairs. Cambridge,* 1, 67.

і на реальну політику держави. Тому цілком слушною є думка українського дослідника Р. Кіся, який наголошує: «... мусимо добре знати цю російську ідею. Адже ідея ця не тільки усе ще спроможна виплоджувати нові ідеологічні химери та нові світоглядні монстри, але й самі стосунки людські перетворювати у щось монструозне»[1].

Не менш виразно виявляється у сучасному російському геополітичному дискурсі, що значною мірою живиться євразійськими і неоєвразійськими ідеями, зазначений Л. Люксом східний ізоляціонізм. «Євразійці вважали, що Росії немає чого робити в Європі... майбутнє Росії полягає не в тому, аби відродитися як європейська держава, а в тому, аби очолити всесвітній антиєвропейський Рух»[2]. Одним з наслідків рецидиву зазначеного німецьким дослідником ізоляціонізму є конфронтаційне мислення, яке реанімувало, здавалося б, назавжди забуту риторику протистояння двох політичних систем.

Як свідчать трагічні події останніх років, відтворення традиційної парадигми російської державності особливо небезпечним виявилося для України, оскільки за думкою польської дослідниці Е. Бояновської: «Україна з її києво-руською спадщиною та іншими елементами історичного символізму залишається ключовим елементом імперської міфології та самоідентифікації, а тому її втрата означає для більшості росіян щось набагато більше, ніж втрату суміжної території, колоніальних ресурсів чи імперського статусу та престижу»[3].

Слід зазначити, що до негативного зовнішнього ідейно-інформаційного впливу додається і внутрішньо український дискурс ідентичності. Як зазначає Л.П. Нагорна, в Україні проблеми співвідношення мови і влади, вербальних стратегій у політиці, політичній міфотворчості розробляються здебільшого в руслі «навколонаукової» публіцистики і тому часто постають у спрощеному, вульгаризованому вигляді. Яскравим прикладом цього може бути метафора «двох Україн», яка перетворилася у модний евфемізм і своєрідну «антицінність», негативно впливаючи на політичний клімат у державі. Побудована на цій міфологемі «магія слів» являє собою стійкий конструкт суспільної свідомості і відчутно блокує раціонально-критичне сприйняття як історичного минулого України, так і сучасних соціокультурних реалій[4]. Таким чином, політичні міфи і символи за умов їхнього невірного трактування або формулювання замість консолідуючої, конструктивно-позитивної ролі відіграють негативну, конфронтаційну і дезінтегруючу роль.

Детальний аналіз факторів, які впливають на ідентифікаційний вибір держави, показує, що сучасні дослідники виокремлюють: по-перше – раніше сформовані, обумовлені попереднім соціально-історичним розвитком особливості політичної культури конкретного суспільства; по-друге – особливості самоідентифікації національних політичних еліт, що зумовлюється їх розумінням свого місця в історії, політичними, культурними уявленнями і моделями поведінки. Крім того, вибір «ідентичності» державою в сучасному світі серйозним чином обмежений низкою внутрішніх і зовнішніх параметрів. До внутрішніх обмежень може бути віднесений широкий спектр ситуаційних чинників, будь-то економічна залежність держави, політичні настрої, домінуючі в суспільстві тощо. Зовнішні обмеження можуть мати як об'єктивні підстави (наприклад, інтереси інших акторів мирового політичного процесу, конкретні військово-політичні конфігурації, що склалися в регіоні), так і вагому суб'єктивну складову – історично усталене сприйняття конкретної держави як «ворога», або образ «тоталітарної» держави, або держави «що не відбулася», або лімітрофа [5].

Як зауважує О. Дашевська, вітчизняна наука і політикум пропонували різні варіанти формування української ідентичності і механізмів самопозиціонування країни на міжнародній арені, але вони не сприяли консолідації України. Навпаки, зростали дезінтеграційні процеси всередині країни, посилювалось розділення на схід та захід, що спровокувало два «майдани»[6]. Слід додати, що

[1] Кісь, Р.Я. (1998). *Фінал Третього Риму: Російська месіянська ідея на зламі тисячоліть*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 13.
[2] Цит. по: Кісь, Р.Я. (1998). *Фінал Третього Риму: Російська месіянська ідея на зламі тисячоліть*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 302.
[3] Цит. по: Рябчук, М.Ю. (2015). Російський вимір «української кризи». *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса,* 1, 119.
[4] Нагорна, Л.П. (2011). *Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань*. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 142.
[5] Бушуев, В.В. (2011). Национально-государственная идентичность в современном мире и роль исторической политики в ее формировании (теоретико-методологический анализ). *Вестник МГГУ им. М.И. Шолохова*, 4, 82.
[6] Дашевська, О.В. (2015). Національно-державна ідентичність як шлях до геополітичного визначення України. *Сучасне суспільство*, 2, 51.

поряд із внутрішніми суперечками і невизначеністю українського істеблішменту щодо змісту української державної ідентичності, негативний вплив здійснює і зовнішнє втручання, яке вилилося у втрату Україною контролю над частиною території і виникненню збройного конфлікту.

Причому дуже часто причиною непорозумінь між суб'єктами обговорення проблеми української ідентичності стають переважно формальні образи на перетині понять «національне», «етнічне», «національна держава» тощо. З цього приводу слушно зауважує Г. Палій, «... слабкість «національної» ідентичності у порівнянні з етнічною породжує небезпеку відмежування представників етносу від решти суспільства, зростає ймовірність міжетнічного та міждержавного конфліктів. Крім того, наявність етнічних «анклавів» за умов слабкості загальнонаціональних зв'язків створює сприятливу ситуацію для використання їхніх суперечностей із державним центром зовнішніми силами»[1].

Отже, нагально необхідним є врахування особливостей формування ідентичності в залежності від внутрішньополітичної ситуації і з урахуванням можливої небезпеки стороннього втручання. Звісно, з огляду на багатонаціональність більшості держав світу і відповідний рівень культурно-політичного розвитку, поняття «національна ідентичність» нібито вже втратило свій початковий етнічний зміст і набуло громадянсько-політичного наповнення, але, на думку вітчизняних вчених, в українських реаліях все ще далеко не так однозначно.

Зокрема, Н. Пелагеша наголошує, що семантична багатозначність терміну «національна ідентичність» та його генетична пов'язаність з поняттям «націоналізм» викликає сумнів у доцільності і коректності його використання в українському політичному дискурсі. «На наше переконання, концепція української національної ідентичності непридатна для використання у загальнодержавному політичному контексті та загальнодержавній політичній риториці, оскільки в ній закладений величезний, з огляду на етнічну строкатість українського суспільства, конфліктний потенціал»[2].

Слід погодитися, що зазначений конфліктний потенціал вкрай негативно впливає як на процес державної самоідентифікації багатонаціонального населення України, так і значною мірою заважає виробленню системної державної політики у питаннях створення адекватної моделі самоідентифікації. З огляду на наведену аргументацію цілком слушним виглядає пропозиція Н. Пелагеши замість поняття «національна ідентичність» використовувати більш нейтральне в ідеологічному плані поняття «державна ідентичність». Українська державна ідентичність повинна стати «ідеальним типом», до якого на підставі спільних інтересів і цінностей, мають тяжіти індивідуальні та спільнотні ідентичності в суспільстві[3].

Особливого значення саме таке трактування ідентичності як державної, а не національної, набуває з огляду на численні дискусії навколо розколу України. Як зауважує український вчений Я. Грицак: «Особливість українського випадку полягає в тому, що вестернізація тут набрала реґіонального виміру, котрий – дуже спрощуючи – можна представити як культурний і політичний розкол сучасного українського суспільства на україномовний Захід та російськомовний Схід. Помаранчева революція цього поділу не зліквідувала. Навпаки, подібно до міжвоєнної Німеччини та Росії, переможна демократія, замість об'єднати народ, поглибила його розкол»[4]. До зазначеного розколу додалося розчарування від завищених очікувань, що не справдилися. На думку Л. Нагорної: «Вони створили ефект поглиблення ідентифікаційної кризи. Ідентифікаційна криза у її сьогоднішньому вигляді – це, насамперед, розмиті ціннісні й зовнішньополітичні орієнтації, невизначені перспективи, постійний пошук ворогів, безкінечне «перетягування канату» у владних верхах, аномія з паралельним наростанням агресивності на масовому рівні»[5].

На жаль, змушені констатувати, що подальший розвиток подій у нашій країні, що характеризувався активними іноземними впливами, призвів до того, що зазначений українськими вченими розкол і криза ідентичності не тільки не були подолані, але унаслідок зухвалого і підступного зовнішнього втручання набули вже трагічного наповнення.

---

[1] Палій, Г.О. (2005). *Становлення єдиної національної ідентичності в контексті реалізації національних інтересів України*. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького, 11.

[2] Пелагеша, Н.Є. (2006). Українська державна ідентичність в контексті євроінтеграції. *Гуманітарний вісник ЗДІА*, 25, 114.

[3] Пелагеша, Н.Є. (2006). Українська державна ідентичність в контексті євроінтеграції. *Гуманітарний вісник ЗДІА*, 25, 118.

[4] Грицак, Я.Й. (2011). *Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад*. Київ: Критика, 292.

[5] Нагорна, Л.П. (2007). «Війни ідентичностей»: сценарії і ризики. *Політичний менеджмент*, 2, 48.

Чи не вирішальним для такого розвитку ситуації стало не зовсім вірне розуміння не тільки наявної самоідентифікації населення України, але і остаточної її конфігурації. Не випадково Я. Грицак наголошує, що Україну не вдається концептуалізувати суто в категоріях «або–або» – завжди залишається бодай мінімальна можливість компромісної формули «і–і». «Модернізаційна» парадигма узагальнює досвід Західної Європи останніх п'яти століть як певну універсальну формулу: «модернізуйся або гинь» – чи у місцевий, східноєвропейський спосіб «догнати і перегнати Захід». Водночас альтернативна перспектива концептуалізує західний досвід не як правило, а радше як виняток, що постав як переплетіння певних, значною мірою унікальних історичних обставин, а тому не може бути успішно повторений десь поза західним ареалом. Як зауважує Я. Грицак: «У суперечці між цими двома поглядами «або–або» правда лежить десь посередині, тобто у просторі «і–і»[1].

Таке бачення сутності процесу внутрішньої модернізації нашої країни, безперечно, є слушним, оскільки спирається на визнання культурно-історичної унікальності, яка у свою чергу зумовлюватиме певну варіативність очікуваних результатів перенесення західного досвіду на українській ґрунт відповідно до особливостей світогляду і наявного політико-економічного досвіду.

Проте, щодо зовнішньополітичного аспекту української державної ідентичності питання, скоріш за все, стоїть все ж таки саме у площині «або–або». В якості теоретичного підґрунтя нашого припущення скористаємось концепціями російського вченого, неоєвразійця О. Дугіна. На його думку, паттерном процесів глобалізації у сучасному світі є Захід, головним вектором наукової програми якого з початку Нового часу стало очищення раціональності від ірраціональності. Ліберальна економіка вже звільнилася від «сакрального», і закономірним етапом подальшого утвердження раціонального у світі має стати економічна глобалізація, що ґрунтується на коді «абсолютної раціональності»[2].

Водночас, О. Дугін зауважує, що у цьому процесі вже сьогодні намітилися певні відхилення. Зокрема, «регіональна глобалізація» в особі «віртуальної інтегрованої Євразії» і її потенційне економічне об'єднання може стати головною перепоною для «планетарного глобалізму». Крім того, у межах «великого простору» Євразії поряд із європейським центром створюється ще один глобальний проект, центром якого, на думку О. Дугіна, буде саме Росія. За таким сценарієм цілком слушним є висновок українського дослідника А. Гальчинського: «... історичним шансом державотворчого змагання української нації є максимально можливе впровадження європейських стандартів економічного та суспільно-політичного процесу як необхідної противаги російському неоімперському проекту»[3].

Отже, наведена думка українського вченого разом з теоретичними побудовами О. Дугіна дозволяє впевнено стверджувати, що питання самоідентифікації України вирішується саме у площини однозначного вибору «або – або». Логіка світового процесу глобалізації і трагічні події останніх років остаточно розвіяли міфи багатовекторності. За справедливим зауваженням Н. Пелагеши: «Або Україна стає частиною європейського процесу регіональної глобалізації або неминуче перетворюється на об'єкт створення іншого геополітичного та соціокультурного простору – панросійського»[4].

Враховуючи вагомість зазначених проблем для вироблення модерної української державної ідентичності, треба вирішити питання визначення ступеня наявної багатоманітності населення України і віднайти точки дотику, які можуть стати основою для вироблення загальної системи цінностей. Як зауважує С. Павлюк: «Стержневим компонентом усієї політичної будови виступає ідеологія, як система цінностей, яку визнає і засвоює суспільство, виступаючи консолідуючою максимою, здатною мобілізувати національну енергію для здійснення найвищої суспільної мети – повноцінного розкриття і правового забезпечення природних задатків людини»[5].

Без зайвого оптимістичного засліплення, слід визнати, що на шляху до зазначеної консолідуючої максими існують доволі серйозні перепони. До вже наведеної вище думки

[1] Грицак, Я.Й. (2011). *Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад*. Київ: Критика, 294.
[2] Дугин, А.Г. (2003). *Глобальный дискурс. Аналіз процесов глобализации в свете различных методологий*. Сумы: ИТД «Университетская книга», 113.
[3] Гальчинський, А.С. (2002). *Україна – на перехресті геополітичних інтересів*. Київ: Знання України, 121.
[4] Пелагеша, Н.Є. (2006). Українська державна ідентичність в контексті євроінтеграції. *Гуманітарний вісник ЗДІА*, 25, 120.
[5] Павлюк, С.П. (2003). Драматичність процесу самоідентифікації українців у сучасних умовах: влада і суспільство. *Україна проблема ідентичності: людина економіка суспільство*, 7.

Я. Грицака про регіональний вимір вестернізації приєднується М. Рябчук, який пише про вже згадувані нами «дві України», де існують «різні світи, різні цивілізації», що відрізняються «способом мовлення і способом мислення місцевих жителів», які «орієнтуються на цілком інші культурні моделі, цивілізаційні й географічні центри, сповідують інші, принципово непримиренні й непоєднувані між собою історичні міфи та наративи, бачать не тільки минуле, а й майбутнє краю цілком інакше»[1].

Отже, ми бачимо нібито безвихідну ситуацію кризи ідентичності. Але справи все ж таки далеко не безнадійні. По-перше, з точки зору позитивної психології, «криза – це можливість». За твердженням автора однойменної книги, американського фахівця зі стратегії та інновацій С. Стейнберга: процвітають саме ті люди, які фокусуються на майбутнє, готові зростати і змінюватися, використовувати можливості і перспективи[2].

А по-друге, Україна у сенсі розділеності зовсім не одинока. Зокрема, у праці «Ідентичність Франції» історик Ф. Бродель, услід за своїм колегою Ле Февром повторює, що «ім'я Франції – різноманітність», і погоджується з висновками Ерве Ле Бра і Емануеля Тодда, зробленими на підставі вивчення регіональних відмінностей, що «за всіма ознаками, Франція не мала б існувати» – її треба було «вигадати». Він докладно зупиняється на живучості поділу на французький південь і французьку північ і зауважує, що Францію можна зрозуміти як мереживо різних відмінних між собою регіонів. Але таке мереживо, додає він, можна знайти всюди в Європі. І підсумовує: «... кожна нація поділена, але вона існує і розвивається за рахунок цих поділів»[3].

Отже, якщо не зациклюватися на проблемах відмінностей, а шукати і використовувати переваги багатоманітності, можна досягати успіху. Слід зазначити, що і вітчизняні дослідники також не схильні надто драматизувати відсутність універсальної ідентифікації, прийнятної як для Заходу, так і для Сходу України. Зокрема, Я. Грицак наголошує: «можна по-різному бути українцем, як зрештою існують різноманітні способи бути людиною»[4].

Загально відомо, що першим і дуже важливим етапом процесу подолання негараздів є визнання і усвідомлення проблеми як комплексу явних і прихованих протиріч та супутніх чинників. Саме комплексний підхід дозволив М. Рябчуку не лише загострити проблему двоподілу України, але і запропонувати продуктивний шлях подолання цієї «ментальної кризи». Він, наприклад, вважає, що в умовах українського культурного життя проблема порозуміння протилежних позицій загострюється ще й тим, що є спадщиною боротьби «колоніального» та «антиколоніального» дискурсів. Звідси витікає необхідність нової культуротворчої позиції: «Лише постколоніальний підхід, як підхід справді діалогічний дає змогу включити в себе обидва антагоністичні, непримиренні й однаково монологічні підходи – колоніальний, та антиколоніальний. Причому вчений застерігає від будь-якого механічного змішування дискурсів. «Включити» – не означає створити якусь еклектичну суміш русофобії й українофобії, «індоєвропейства» й «малоросійства». Ідеться про інше – про визнання себе спадкоємцями обох спадщин: колоніальної й антиколоніальної, і про вироблення нової ідентичності не на основі беззастережного схвалення однієї з них, а на основі критичного переосмислення кожної»[5].

Водночас Л. Нагорна наголошує, що застосування схеми «метрополії – колонії» до українських реалій, дихотомій «свій – чужий», «імперія – колонія», «гнобитель – гноблений», ідеї народу-жертви і «топосу поразок», що стали лейтмотивом національного наративу, прищеплюють суспільній свідомості систему стереотипів і міфів, «... які в сумі створюють викривлену картину буття української нації у часі і в просторі, її взаємин із сусідами й імперськими структурами, її статусу на той момент, коли Україна увійшла у коло незалежних держав»[6]. На думку дослідниці, новий концепт «Україна – колонія СРСР» легко прижився ще й тому, що відповідав якимось потаємним структурам української самосвідомості. Так само, як

[1] Рябчук, М.Ю. (2003). *Дві України: реальні межі, віртуальні війни*. Київ: Критика, 10.
[2] Стейнберг, С. (2015). *Кризис – это возможность*. Москва: «Манн, Иванов и Фербер», 17.
[3] Цит. по: Соломадин, І.М. (2003). Гуманітарне мислення у пошуках ідентичності на «болючих швах» полі культурності. *Україна проблема ідентичності: людина економіка суспільство*, 21.
[4] Грицак, Я.Й. (2003). І ми в Європі? *Критика*, 4, 8.
[5] Соломадин, І.М. (2003). Гуманітарне мислення у пошуках ідентичності на «болючих швах» полі культурності. *Україна проблема ідентичності: людина економіка суспільство*, 34.
[6] Нагорна, Л.П. (2011). *Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань*. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 148.

думаючий росіянин глибоко в душі плекає переконання у месіанському призначенні свого народу, українець втішається усвідомленням власної «тяжкої долі», відчуває спільноту, до якої належить, жертвою, принесеною на вівтар історії[1].

На нашу думку, негативні наслідки подібних міфологем для процесів формування модерної державної ідентичності важко перебільшити. У суспільній свідомості формується помилкове уявлення про минуле української нації, про її місце і роль у розбудові тих держав, до складу яких входили українські землі. Таким чином, втрачається належне українцям право на ті здобутки державотворення, які не зможуть заперечити навіть найбільш запеклі опоненти України. Тим більше, що велич держави, до якої апелюють ці опоненти, будувалася зусиллями українців, які століттями займали провідні посади у державі і відігравали далеко не останню роль у розвитку освіти, науки і культури.

Звісно, що з огляду на сучасний трагічний етап взаємовідносин між країнами, слова П. Толочко про те, що «Ідентифікація України на підкресленому негативізмі до Росії й росіян демонструє певну ущербність» звучать не дуже доречно, але слід розглядати їх як заклик до більш спокійного і самовпевненого ставлення. Намагання постійно порівнюватися саме з Росією дуже нагадує прояв саме того комплексу меншовартості, від якого ми так намагаємося звільнитися. Треба пам'ятати: «Політичну конструкцію російської, а потім радянської імперії значною мірою створювали й українці»[2]. А пам'ятаючи про це, слід ретельно аналізувати особливості російської державної ідентичності з метою виявлення цілком можливих підсвідомих запозичень деяких негативних рис, що можуть увійти в модерну українську ідентичність як такий собі «дарунок» від минулого досвіду сумісного ідейно-політичного конструювання.

Водночас загальновідомо, що порівняння з іншими є одним з головних шляхів пізнання себе. Отже, будь-яке намагання визначитися зсередини будуть недостатньо повними без відповідного корегування ззовні. Причому для більш чіткого визначення усіх деталей власної унікальної ідентичності, слід обирати найбільш наближені до себе об'єкти з найменш виразною відмінністю. Тому проблему державної ідентичності України у поточних реаліях треба розглядати не лише крізь призму геополітичних, цивілізаційних і економічних проблем і інтересів, а також у порівнянні з іншими країнами пострадянського простору.

З цього приводу зауважимо, що на відміну від решти пострадянських країн Україна має суттєву історичну перевагу, а саме українське козацтво, яке вітчизняні науковці розглядають як центральний символ української ідентичності. Знаний публіцист А. Стріляний влучно підмітив, що можна написати історію Росії без жодної згадки про козаків, але історію України не можна собі без них уявити. У конкретних релігійно-культурних і політичних умовах, що складалися в українських землях, саме суміш козацької військової структури зі зреформованим православ'ям стала підставою нової, української ідентичності[3].

На жаль, українській політиці протягом тривалого часу явно бракувало системного бачення місця України в сучасному глобалізованому світі, усвідомлення пріоритетних національних інтересів і зовнішніх орієнтацій. Очевидно, що без вироблення інтегральної системи базових цінностей і основоположних принципів, здатних зцементувати соціум, Україна і надалі буде приречена на орієнтаційну роздвоєність, конфронтаційність, кризу ідеалів.

Процес державної самоідентифікації потребує визнання та утвердження у суспільної свідомості власної суб'єктності. Постколоніальність, почуття меншовартості й інші подібні терміни значною мірою штучно вигадані і нав'язані, ніж дійсні. На нашу думку, визнання України колонією, яке має на меті виправдати її вікове прагнення до незалежності, насправді завдає більшої шкоди, ніж користі. Формувати успішну модель державної ідентичності слід на прикладах досягнень і звершень, а не на перманентному згадуванні поразок, образ і гноблення. Звісно, що треба пам'ятати і гіркі сторінки історії, в першу чергу, як застереження і як шану величезним жертвам і втратам, що їх понесла наша країна. Проте, раз і назавжди позбутися і постколоніального синдрому, і почуття меншовартості можна, визнавши Україну повноправним суб'єктом державотворення за часів і Російської імперії, і Радянського Союзу.

---

[1] Нагорна, Л.П. (2011). *Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань*. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 149.

[2] Толочко П.П. (2004). *Несповідимі путі України: вибр.наук.-попул. та публіц. пр. за 1998–2003 рр.* Київ: АртЕк, 129.

[3] Грицак, Я.Й. (2011). *Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад*. Київ: Критика, 288.

Вивчення і активне пропагування участі українців у державотворенні дозволить суттєво нівелювати навіть деякі усталені міфологеми і наповнити їх новим, цілком позитивним для української державної ідентичності змістом.

Отже, слід наголосити, що саме усвідомлення державотворчого потенціалу України і українського народу, який вже було реалізовано в історії, а не «віктимізована свідомість» має лягти в основу формування модерної української державної ідентичності. У протилежному випадку наші опоненти не тільки продовжуватимуть перекручувати минуле задля приниження історичної ролі України, але і вдаватимуться до ревізії спільної історії задля задоволення власних амбіцій.

Підсумовуючи, мусимо наголосити, що проблема визначення чіткого місця України у світі, незважаючи на її безумовну складність, цілком вирішувана, оскільки ідентичність виступає не як даність, а як багаторівнева динамічна структура, що піддається конструюванню у процесі взаємодії суб'єктів. Проблема ідентичності гостро актуалізується у часи трансформацій, народження і формування нових соціальних і політичних конфігурацій. На цьому етапі відбувається переоцінка цінностей, визначення нових орієнтирів і пріоритетів. Ключову роль у цьому процесі відіграє попередній досвід, який визначає рівень толерантності у відношенні до Іншого, що виступає в якості відправної точки визначення змісту своєї ідентичності. Але цей досвід треба вивільнити від впливу міфологізованої картини світу, яка століттями відтворювала і ретранслювала цінності етатизму, конфронтації, ізоляціонізму, автаркії, утримуючи тим самим штучну єдність імперського Левіафана. Входження України у відкритий світ значною мірою залежатиме від ефективності державної самоідентифікації, відповідної модерним цінностям і адекватної викликам сьогодення. Формування модерної української державної ідентичності вимагає, не заперечуючи очевидні факти спільної історії, визначити відмінні риси державотворчих традицій Росії і України, які дозволять сформулювати власну самостійну і самодостатню модель української державної ідентичності і нарешті позбавитися стереотипів вторинності, недостатньої зрілості української держави, що нам наполегливо нав'язуються.

References:

1. Berdjaєv, N.A. (2000). *Russkaja ideja [The Russian idea]*. Moscow: OOO «Izdatel'stvo AST». [in Russian].
2. Bushuev, V.V. (2011). Nacional'no-gosudarstvennaja identichnost' v sovremennom mire i rol' istoricheskoj politiki v ee formirovanii (teoretiko-metodologicheskij analiz) [National-state identity in the modern world and the role of historical policy in its formation (theoretical and methodological analysis)]. *Vestnik MGGU im. M.I. Sholohova [Bulletin of M.I. Sholokhov MGGU], 4,* 77–93. [in Russian].
3. Dashevska, O.V. (2015). Natsionalno-derzhavna identychnist yak shliakh do heopolitychnoho vyznachennia Ukrainy [National and state identity as a way to geopolitical recognition of Ukraine]. *Suchasne suspilstvo [Modern society], 2,* 50–59. [in Ukrainian].
4. Dugin, A.G. (2003). *Global'nyj diskurs. Analiz processov globalizacii v svete razlichnyh metodologij [Global discourse. Analysis the processes of globalization in the light of various methodologies]*. Sumy: ITD «Universitetskaja kniga», 113–121. [in Russian].
5. Halchynskyi, A.S. (2002). *Ukraina – na perekhresti heopolitychnykh interesiv [Ukraine – at the crossroads of geopolitical interests]*. Kyiv: Znannia Ukrainy. [in Ukrainian].
6. Hnatiuk, O. (2005). *Proshchannia z imperiieiu: Ukrainski dyskusii pro identychnist [Farewell to the Empire: Ukrainian discussion about identity]*. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
7. Hrytsak, Ia.I. (2003). I my v Yevropi? [Are we in Europe?] *Krytyka,* 5–8. [in Ukrainian].
8. Hrytsak, Ia.I. (2011). *Strasti za natsionalizmom: stara istoriia na novyi lad [Passion for nationalism: an old story in a new way]*. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
9. Kis, R.Ia. (1998). *Final Tretoho Rymu: Rosiiska mesiianska ideia na zlami tysiacholit [Final of the Third Rome: Russian messianic idea at the turn of the millennium]*. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
10. Nahorna, L.P. (2007). «Viiny identychnostei»: stsenarii i ryzyky ["Wars of identities": scenarios and risks]. *Politychnyi menedzhment [Political management], 2,* 47–54. [in Ukrainian].
11. Nahorna, L.P. (2011). *Sotsiokulturna identychnist: pastky tsinnisnykh rozmezhuvan [The socio-cultural identity: traps of value distinctions]*. Kyiv: IPiEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
12. Palii, H.O. (2005). *Stanovlennia yedynoi natsionalnoi identychnosti v konteksti realizatsii natsionalnykh interesiv Ukrainy [The formation of a unified national identity in the context of national interests]*. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho. [in Ukrainian].
13. Pavliuk, S.P. (2003) Dramatychnist protsesu samoidentyfikatsii ukraintsiv u suchasnykh umovakh: vlada i suspilstvo [Dramatic process of Ukrainian identity in modern terms: the government and society]. *Ukraina problema identychnosti: liudyna ekonomika suspilstvo [Ukraine problem of identity: a man, economics, society]*, 6–11. [in Ukrainian].

14. Pelahesha, N.Ie. (2006). Ukrainska derzhavna identychnist v konteksti yevrointehratsii [Ukrainian national identity in the context of European integration]. *Humanitarnyi visnyk [Humanitarian Bulletin] ZDIA, 25,* 113–122. [in Ukrainian].
15. Pelahesha, N.Ie. (2008). *Ukraina v smyslovykh viinakh postmodernu: transformatsiia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti v umovakh hlobalizatsii [Ukraine in semantic postmodern wars: the transformation of the national Ukrainian identity in the context of globalization].* Kyiv: NISD. [in Ukrainian].
16. Riabchuk, M.Iu. (2003). *Dvi Ukrainy: realni mezhi, virtualni viiny [Two Ukraines: the real limits, virtual war].* Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
17. Riabchuk, M.Iu. (2015). Rosiiskyi vymir «ukrainskoi kryzy» [The Russian dimension of "Ukrainian crisis"]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa [Scientific Proceedings of the Institute of Political and Ethnic Studies named after I. F. Kuras]*, 1, 115–129. [in Ukrainian].
18. Smith, A. (1992). National identity and idea of European unity *International Affairs. Cambridge, 1*, 67. [in English].
19. Solomadyn, I.M. (2003). Humanitarne myslennia u poshukakh identychnosti na «boliuchykh shvakh» poli kulturnosti [Humanitarian thinking in the search for identity on "painful joints" of culture,]. *Ukraina problema identychnosti: liudyna ekonomika suspilstvo [Ukraine problem of identity: a man, economics, society],* 18–25. [in Ukrainian].
20. Stejnberg, S. (2015). *Krizis – eto vozmozhnost [Crisis is an opportunity].* Moscow: «Mann, Ivanov i Ferber». [in Russian].
21. Stepyko, M.T. (2011). *Ukrainska identychnist: fenomen i zasady formuvannia [Ukrainian identity: the phenomenon and principles of formation].* Kyiv: NIS. [in Ukrainian].
22. Tolochko, P.P. (2004). *Nespovidymi puti Ukrainy: vybr.nauk.-popul. ta publits. pr. za 1998–2003 rr [Inscrutable ways of Ukraine: selected works].* Kyiv: ArtEk. [in Ukrainian].

Лілія Хорішко, к. політ. н.
Запорізький національний університет, Україна

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ: СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Liliia Khorishko, PhD in Political science
Zaporizhzhia National University, Ukraine

INSTITUTIONALIZATION OF POLITICAL ELITE: STRUCTURAL AND FUNCTIONAL ASPECTS

Under conditions of a global development processes of political systems, modernization acquire all the more significance, while they contribute to necessary transformations with the aim of adaptation to challenges of environment through making structural meaningful transformations. It has actualized the need to research the subject of modernization activity, which in the process of institutionalization acquires the necessary resources and procedures for its effective implementation. The political elite is a subject of evaluation of political-modernizing activity. The political elite is researched through the institutional aspect. The characteristic features and structural components of this institute were defined. The author specifies function possibilities of this political institute in ensuring stable development and modernization of the political system.

Key words: political elite, political system, political modernization, political institute, institutionalization.

У кожній політичній системі в залежності від історичних, культурних, політичних особливостей розвитку формується потреба суспільства в наявності правлячої меншості для професіонального здійснення управлінських функцій та реалізації модернізаційних стратегій. Відповідно, актуалізується потреба інституціоналізації еліти в політичній системі, що сприяє формуванню чітких процедур діяльності та прийняття політико-управлінських рішень, направлених на досягнення суспільного блага. Високий рівень інституціоналізації дозволяє більш ефективно виконувати функції стосовно модернізації політичної системи та залучати потенціал громадянського суспільства до реалізації на практиці запланованих стратегій суспільно-політичного розвитку. Проблеми політичної інституціоналізації досить широко висвітлені в роботах А. Колодій, Дж. Марча, Й. Олсена, С. Патрушева, Б. Пітерса, С. Хантінгтона. Водночас, актуалізується потреба дослідження особливостей інституціоналізації еліти, структурно-функціональний потенціал якої дозволяє їй здійснювати суттєвий вплив на процеси модернізації політичної системи. Метою даної наукової розвідки є визначення структурно-функціональних аспектів інституціоналізації політичної еліти.

На думку С. Хантінгтона, політичні інститути, можуть виступати засобом встановлення порядку, вирішення протиріч та формування авторитетних лідерів для досягнення відповідного рівня політичної стабільності та модернізованості. Складність і неоднорідність суспільства актуалізує потребу в ефективному управлінні з метою забезпечення політичного порядку. Водночас, жодна з домінуючих у суспільстві елітних груп не в змозі забезпечити даний порядок, не будучи інституціоналізованою. Інституціоналізація виступає «процесом за допомогою якого організації та процедури набувають цінності та стабільності» [1]. Він дозволяє структурувати та стандартизувати згідно правил і процедур діяльність політичної еліти, тим самим зробивши домінування однієї групи, сумісним зі згодою більшості суспільства.

Аналіз існуючих напрацювань, присвячених проблемам політичної інституціоналізації, дає можливість виокремити ряд ознак, що притаманні політичній еліті як політичному інституту:

1) наявність суспільної потреби у певних правилах регулювання взаємодії, розподілу ресурсів та виробленні технологій прийняття політико-управлінських рішень, спрямованих

[1] Хантингтон, С. (2004). *Политический порядок в меняющихся обществах*. Москва: Прогресс-Традиция, 32.

на досягнення загального суспільного блага. Відповідно, активна діяльність інституту є проявом реагування на виклики внутрішнього та зовнішнього середовища, що проявляється в професійному підході до задоволення політичних потреб ;

2) формалізованість діяльності, її обумовленість суспільним договором, що формується за допомогою виборів та закріплюється процесами легітимізації. Хоча наявність суспільного договору не гарантує рівномірності розподілу благ та ресурсів між політичною елітою та суспільством. Суспільний договір і формалізація еліти є взаємопов'язаними процесами, які підвищують ефективність відносин між даними суб'єктами, сприяючи оптимізації виконання функцій та формуванню зворотного зв'язку в рамках політичної системи, що забезпечує відповідний рівень стабільності, послідовності виконання модернізаційних програм розвитку;

3) об'єктивація, тобто створення інституціональних бар'єрів в діяльності більшості суспільства, що здійснюється для оптимізації досягнення поставлених цілей та завдань;

4) самостабілізація, що пов'язана з відносною часовою стійкістю та наданням передбачуваності діям суб'єктів. Це обумовлюється наступними причинами – стандартизацією вимог до суб'єктів, ціннісно-нормативною системою інституту, розподілом праці та професіоналізацією діяльності, що проявляється в певних стандартах дій, які відповідають потребам часу;

5) наявність широкого спектру функцій, спрямованих на регулювання суспільно-політичних відносин та формування відповідного політичного простору;

6) базові структурні компоненти, що забезпечують ефективну реалізацію функцій[1].

Виходячи з цього, можна наступним чином конкретизувати структурно-функціональні аспекти еліти як інституціонального утворення. Розглянемо структурні складові даного інституту. По-перше, так звана статусно-рольова сітка, тобто закріплена система статусів та ролей, що визначають правила поведінки і взаємодії, а також санкції в разі їх порушення. Вона включає в себе елітні групи різних сфер діяльності (політичну, економічну, військову, культурну тощо), що мають доступ до процесів прийняття стратегічних рішень, здійснення управлінських функцій та володіють необхідними для цього ресурсами. В цьому контексті Ч. Міллс зазначав, що політичну еліту необхідно розглядати крізь призму сукупності позицій, які вона займає та «…отримує можливості привілейованого становища щодо більшості суспільства, приймаючи рішення, що мають великі наслідки. … Це обумовлене тим, що вона здійснює управління важливими ієрархічними інститутами та організаціями сучасного суспільства. … Еліта займає в соціальній системі стратегічні командні пункти, в яких зосереджені дієві засоби, що забезпечують владу, багатство, визнання, якими вона користується[2].

Статусно-рольова сітка існує на всіх рівнях реалізації владних повноважень політичною елітою: перший рівень (внутрішнє коло влади), тобто сукупність осіб, що здійснюють прийняття стратегічних рішень, визначаючи вектори розвитку політичної системи; другий рівень – це представники політико-урядової еліти, що виконують провідні функції в системі державного управління, правлячій чи опозиційній партіях; третій рівень представлений суспільно-господарською елітою, що покликана переставляти інтереси різних груп у першому колі влади; четвертий рівень – коло груп тиску та інтересів; п'ятий рівень – регіональна та місцева еліта[3].

Наступною структурною складовою елітного інституту є ресурсний потенціал, що вимірюється сукупністю наявних у представників елітного прошарку форм капіталу. На думку П. Бурдьє, капітал являється обмеженим ресурсом, який здатен в силу певних обставин накопичуватися та проявлятися в трьох станах: інкорпорованому, тобто у вигляді певних здібностей та диспозицій, наявних у суб'єкта; об'єктивованому, тобто вираженість у предметній формі; інституціалізованому, тобто формалізовані та неформалізовані способи визнання. Доцільно виокремити наступні форми капіталу, якими володіє елітний політичний інститут:

1) фізичний, тобто зовнішні дані та психологічні характеристики індивідуального чи групового суб'єкта, що створюють потенціал для здійснення діяльності в сфері політики;

2) культурний, що проявляється в існуванні системи знань та вмінь, які необхідно засвоїти для налагодження комунікативної взаємодії в політичній системі;

---

[1] Рыбаков, А., Татаров, А. (2002). Политические институты: теоретико-методологический аспект анализа. *Социально-гуманитарные знания, 1,* 139-150.

[2] Миллс, Ч. (2007). *Властвующая элита*. Москва: Директмедиа Паблишинг, 3.

[3] Кухта, Б., Теплоухова, Н. (1996).*Політичні еліти і лідерство*. Львів: Кальварія.

3) людський, тобто здатність суб'єкта не тільки до засвоєння професійних навиків та вмінь, необхідних для ефективної політичної діяльності та прийняття стратегічних рішень, але й постійне підвищення рівня кваліфікації;

4) економічний, що проявляється у володінні певними фінансовими ресурсами та засобами виробництва;

5) соціальний, тобто формування системи формальних та неформальних зв'язків, необхідних для оптимізації процесів прийняття державно-політичних рішень;

6) адміністративний, що проявляється в доступі до ресурсного потенціалу та діяльності інших суб'єктів через наявність владних позицій та авторитет;

7) політичний, тобто здатність до представництва інтересів інших, мобілізації ресурсів суспільства для здійснення різних видів політичної діяльності;

8) символічний капітал, тобто легітимне право виробляти цінності та інтерпретувати зміст певних політичних явищ чи процесів;

9) силовий капітал, що проявляється в можливості застосовувати силові засоби впливу та тиску з метою сприяння досягненню поставленої мети[1].

Дані форми капіталу взаємодоповнюють одне одного, що дозволяє політичній еліті ефективно накопичувати власні ресурси та перерозподіляти їх згідно вимог конкретної ситуації, обираючи для цього конкретні засоби реалізації (система права, легітимність, інформація, політична культура як певна модель поведінки, конкретні політичні технології).

Ціннісно-нормативна система функціонування політичної еліти являється ще одним структурним елементом даного інституту. Її можна охарактеризувати як своєрідну сукупність цінностей, ідеологічних принципів стереотипів поведінки, певні процедури, що виступають основою прийняття політичних рішень. В умовах посилення впливу ЗМІ на функціонування політичної системи дані цінності набувають комунікативного характеру, тим самим дозволяють формувати в масовій свідомості відповідне бачення політичних процесів або практик загалом.

Провідну роль у формуванні ціннісно-нормативної системи відіграють ідеологічні цінності політичної еліти. Ефективність діяльності еліти багато в чому визначається її здатністю адаптувати власні цінності, пріоритетні установки до ідеологічних конструкцій, що домінують у певній політичній системі. Особливо це важливо в умовах модернізації політичної системи, коли відбувається процес формування нових цінностей та виникає потреба донесення їх важливості до більшості суспільства. Відповідно, вміння еліти надати ідеологічного забарвлення цінностям внутрішньоелітної взаємодії, максимально наблизивши їх до домінуючих ідеалів, орієнтирів суспільства дає можливість формувати високий рівень консолідованості громадян та залучати їх потенціал до модернізаційних перетворень.

Система цінностей у середовищі політичної еліти виробляється на всіх рівнях окресленої статусно-рольової сітки, але дієвості вона набуває за умови узгодження різноманітних інтересів елітних груп відносно визнання легітимності існуючої системи влади. Відповідно, саме вона виступає основною цінністю міжелітної взаємодії та визначає базові засади політичної діяльності. Водночас, суспільно-політичні орієнтири та цінності еліти являються основою формування масової свідомості громадян в умовах здійснення модернізаційних перетворень, оскільки акцентують увагу на певних орієнтирах, досягнення яких дозволяє на практиці відчувати значимість проведених змін та здійснювати їх оцінювання. За умови ефективної двосторонньої комунікативної взаємодії між елітою та суспільством формується не тільки високий рівень її легітимності, але й відбувається взаємна консолідація цінностей. Це сприяє гармонійному розвитку суспільства, зниженню соціальної напруги та створює умови для спільної діяльності задля досягнення суспільного блага. Водночас, низький рівень відповідальності політичної еліти, відсутність ціннісних орієнтирів, направлених на задоволення потреб суспільства призводить до зростання соціальної напруги та створює ризики незавершеності модернізаційних процесів[2].

У цьому контексті можна говорити про те, що політична символіка виступає також складовою елітного політичного інституту. Розробка політичних символів є досить важливою для еліти, оскільки даний процес забезпечує закріплення в масовій свідомості певних ідеологем, стереотипів, тих же цінностей, що є основою легітимізації елітного статусу, надання гарантій суспільству

[1] Бурдье, П. (1993). *Социология политики*. Москва: Socio-Logos.

[2] Гасилина, Ю. (2007). Власть в информационном обществе: формирование символьной элиты. *Вестник Поволжского института управления*, *12,* 4-8.

стабільного функціонування політичної системи у визначених символічних рамках. Сформовані елітою символи мають вербальну (девіз, історія, фраза) та невербальну (одяг, вчинок, предмет) форми вираження. В свою чергу політичні ритуали кодифікують правила взаємодії, поведінку еліти, надаючи їм повторюваного та демонстраційного характеру, тим самим закріплюючи їх на рівні масової свідомості. Завдяки формальним (офіційні заходи, зустрічі з активними групами громадськості та ЗМІ, використання різних форм особистого контакту тощо) та неформальним (ювілеї, традиційні зустрічі тощо) ритуалам політичної поведінки відбувається не тільки закріплення порядку політичної діяльності, але й демонстрація ціннісних орієнтацій елітного інституту[1].

Можна згадати М. Кастельса, який зазначав, що влада «…в інформаційному суспільстві вписана на фундаментальному рівні в культурні коди, за допомогою яких люди та інститути формують уявлення про життя чи приймають рішення, включаючи політичні. … Культурні битви – це сутність боротьби за владу в інформаційну епоху. Вони ведуться в ЗМІ та за їх допомогою. …. Влада, як можливість скеровувати поведінку міститься в мережах інформаційного обміну та маніпуляції символами…»[2].

Наступною складовою елітного політичного інституту можна вважати систему санкцій, відносно тих осіб, які порушили ті чи інші правила внутрішньоелітної взаємодії. В даному випадку санкції розглядаються як позбавлення представника елітної групи капіталу та доступу до владних ресурсів. Слід зазначити, що в силу специфічних особливостей політичної еліти, позбавлення окреслених привілеїв може бути пов'язане із закінченням строку перебування на обраній посаді, з новою кон'юнктурою політичного простору та з мінімізацією ризиків для певних елітних груп. За таких умов, на думку О. Криштановської, слід говорити про наявність різних типів екскорпорації еліти, тобто позбавлення не тільки формального статусу, але й капіталу та владних ресурсів. До них слід віднести наступні:

1) повна екскорпорація, що пов'язана з витісненням з елітних позицій, втратою офіційної посади та ресурсів влади;

2) часткова екскорпорація, що пов'язана з втратою певної частини капіталу та проявляється в наступних формах:

2.1) деформалізація – позбавлення представника еліти формальної посади при збереженні певних обсягів владних ресурсів та капіталів;

2.2) декапіталізація – позбавлення представника еліти можливостей використання політичного капіталу, що навіть при збереженні офіційної посади девальвується;

2.3) резервація – збереження формального елітного статусу або переміщення в «резервації», тобто екс-елітні зони, що дають можливість при зміні політичної ситуації повернутися до активної діяльності[3].

Аналіз структурних складових елітного політичного інституту дає можливість виділити декілька його основних функції: створення можливості для задоволення потреб суспільства та власних інтересів; забезпечення відтворення історично сформованих способів політичної діяльності; сприяння процесам внутрішньоелітної та суспільної консолідації з метою вирішення актуальних проблем розвитку політичної системи та суспільства в цілому; забезпечення регулювання діяльності громадськості в рамках діючої законодавчої бази; здійснення контролю за політичною поведінкою своїх членів і застосування санкцій за наявності порушень; забезпечення стабільності розвитку суспільного життя. Реалізація функцій елітного політичного інституту відбувається через діяльність конкретних організації: органи державної влади, політичні партії чи парламентські фракції.

Виходячи з вище зазначеного, даний політичний інститут розуміється як складно організована сукупність структурних компонентів, направлених на виконання функцій, що визначають напрями та динаміку розвитку політичної системи, використовуючи ресурсний потенціал суспільства. На думку О. Криштановської, політична еліта завжди інституціалізована завдяки призначенню чи обранню на певну посаду, що виступає своєрідною частиною функціонування матриці держави. Посада визначає статус політичного суб'єкта та накладає на нього відповідні функціональні обов'язки. Відповідно, ефективне їх виконання політичною елітою активізує розкриття потенційних

[1] Деркач, А., Жуков, В., Лаптев, Л. *Политическая психология*. <www.gumer. Info /bibliotek_Buks/Psihol/derk/03.php>

[2] Кастельс, М. (2000). *Информационная эпоха: экономика, общество и культура*. Москва: ГУ-ВШЭ, 502-503.

[3] Крыштановская, О. (2005). *Анатомия российской элиты*. Москва: Захаров, 174-177.

можливостей політичної системи, сприяючи її стабільному функціонуванню[1]. Інституціалізованість політичної еліти сприяє структурній інтегрованості (взаємна терпимість, прийняття формальних та неформальних правил взаємодії) та ціннісному консенсусу (взаємна згода дотримуватися встановлених норм політичної поведінки та підтримка цінностей існуючих державних інститутів)[2].

Отже, процеси політичної інституціоналізації сприяють формуванню нових якостей організацій та процедур взаємодії в рамках політичної системи з метою забезпечення важливої потреби суспільства в соціальному порядку через проведення необхідних змін. У ході процесу інституціоналізації політичної еліти відбувається закріплення елітних груп у системі владної ієрархії, формуються її структурно-функціональні характеристики, а також конкретизується наявний ресурсний потенціал. Ефективність процесів інституціоналізації еліти обумовлює її здатність до формування загальних принципів функціонування політичної системи та ініціювання (за потреби) здійснення модернізаційних перетворень з метою досягнення суспільного блага.

References:

1. Burd'e, P. (1993). *Sociologija politiki* [Sociology of Politics]. Moscow: Socio-Logos. [in Russian].
2. Gasilina, Ju. (2007). Vlast v informacionnom obshhestve: formirovanie simvol'noj elity [Power in the Information Society: Forming a Symbolic Elite]. *Vestnik Povolzhskogo instituta upravlenija* [Bulletin of the Povolzhsky Institute of Management], *no. 12,* 4-8. [in Russian].
3. Kastel's, M. (2000). *Informacionnaja jepoha: jekonomika, obshhestvo i kul'tura* [The Information Age: Economy, Society and Culture]. Moscow: GU-VShJe, 502-503. [in Russian].
4. Kryshtanovskaja O. (2005). *Anatomija rossijskoj jelity* [Anatomy of Russian elites]. Moscow: Zaharov, 174-177. [in Russian].
5. Kuxta, B., Teplouxova, N. (1996). *Politychni elity i liderstvo* [Political Elites and Leadership]. Lviv: Kalvariya. [in Ukrainian].
6. Mills, Ch. (2007). *Vlastvujushhaja jelita* [The ruling elite]. Moscow: Direktmedia Pablishing, 3. [in Russian].
7. Derkach, A., Zhukov, V., Laptev, L. *Politicheskaja psihologija* [Political Psychology]. <www.gumer.Info/bibliotek_Buks/Psihol/derk/03.php> [in Russian].
8. Rybakov, A., Tatarov, A. (2002). Politicheskie instituty: teoretiko-metodologicheskij aspekt analiza [Political institutions: theoretical and methodological aspect of the analysis]. *Social'no-gumanitarnye znanija* [Social and humanitarian knowledges], *no. 1,* 139-150. [in Russian].
9. Hantington, S. (2004). *Politicheskij porjadok v menjajushhihsja obshhestvah* [Political Order in Changing Societies]. Moscow: Progress-Tradicija, 32. [in Russian].
10. Higli, D. *Demokratija i elity* [Democracy and Elites] <ecsocman.hse.ru/data/2012/04/09/1271932340/005_Higli_ Demokratija%20i% 20jelity_22-31.pdf> [in Russian].

[1] Крыштановская, О. (2005). *Анатомия российской элиты*. Москва: Захаров, 68-69.

[2] Хигли, Д. *Демократия и элиты*. <ecsocman.hse.ru/data/2012/04/09/1271932340/005 _Хигли_Демократия% 20и% 20элиты_22-31.pdf>

Tatiana Maiko
Lesia Ukrainka Eastern European National University, Ukraine

DEMOCRATIC ASPECTS OF UKRAINIAN LEGISLATION ON LOCAL DEMOCRACY INSTITUTIONS

The article analyses key principles of Ukrainian law on the institutions of local democracy. Much attention is given to the definition of the place of city council and its role in the process of democratic transformation. The specificity and trends of local self-government in modern Ukraine were found out in the article. It is stressed on the necessity of a balanced division of functions and powers between local administrations and local authorities. The study involved comparing techniques, analogies, analysis, synthesis and simulation modeling. Legal framework for the local political institutions development is summarized and set of strategic priorities and main tasks of state policy in this area were defined. Legal basis of interaction between local authorities and communities are studied.
Key words: reformation, Ukrainian legislation, democratization, local democracy, city council.

The effective activity of institutes of local democracy is in the ability of regional power to optimize the activity of the territorial council to implement organizational efforts of political, economic, social and other character. The important element, which warrants its self-sufficiency, is financial autonomy. As it was testified by a crisis on the East, it's extremely urgent rises a problem of reconsidering of mutual relationships by the system «center-regions», which mostly unifies needs of the regions of Ukraine. At the same time, regions of Ukraine differ from each other by different criteria, among which it's possible to prompt specificity of commercial activity, social needs, economic and resource potential, degree in-payment in GDP of a state. The factors of ethnic and political and confessional conflicts are added to the defect forms of existed system lately.

That's why the development of municipal authorities and social policy is a strategic sect of internal policy of a state. In the O. Novikov's view, social policy is a part of general policy and is based on a complex formula of combination of economy adequate condition with stipulation of needs and financial resources, which are necessary to spend for their satisfaction[1].

For the development of local democracy institutions it has become an important to the adoption of an Act of Ukraine «On bodies of population self-organization», which administers legal aspects of such unions functioning. The scopes of definitions are disclosed and the main principles and occasions of formation Population Self organization Body (further – PSB) in the Act. More specifically, the order of initiating of PSB foundation, counsel permit supply, content and order of Standing orders on PSB adoption are defined in Article 2[2].

The inherent and delegated powers of PSB are defined in Article 3, in other words, those that can be given to PSB by local counsel. The financial and economic framework of PSB and sources of incomes for the PSB activity are defined in Article 4. The organization of PSB activity administers Article 5, which indeed defines powers of steering committees and PSB office holders and decision making procedure.

Final clauses of law have quite general character and indeed don't have direct norms, important from the point of view of PSB organization and activity.

It's important to use European experience for making Population Self organization Body. Ukraine ratified European Charter of Local Self-Government, which formally is a part of Ukrainian legislation and must directly enforce in real life. Though, situation looks like not so optimistic on some reasons.

---

[1] Новікова, О., Гріневська, С.М., Шамілева, Л.Л. (2009). *Соціальна орієнтація економіки: механізми державного регулювання: монографія*; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Донецьк, 2009.
[2] Ткачук, А. (2012). *Місцеве самоврядування та децентралізація. Практичний посібник*; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». К. : ТОВ «Софія», 42.

For the first, the definition of local self-government by the Constitution of Ukraine and Act of Ukraine «About local self-government in Ukraine» and Charter differs in some way. In European Charter of Local Self-Government it's cited that:

«1. Local self-government means right and ability of local self-government bodies within the law to enforce regulation and governing the essential part of public affairs, which belong to their competence, in the interests of local population.

2. This right enforces by counsels and assemblies, members of which gather freely elected by secret voting in the frameworks of direct, equal, law of public elections and which can have accountable to them executive bodies. These standing orders in no way prevent using citizen meetings, referendums or any other form of citizen direct participation if it's allowed by law»[1].

In the definition of European Charter of Local Self-Government goes on not only about the law, but about real ability of local councils to enforce their activity. So, local self-government can't be there, where is no ability to enforce such powers.

The key distinction is that European Charter gives the right of local self-governing exactly to apparatus, but in our legislation it goes on about Territorial Communities. As a result, we have local self-governing bodies in a vast number of communities, where local self-governing can't be due to the European Charter of Local Self-Government.

Secondly, having ratified European Charter of Local Self-Government, Ukrainian Parliament didn't define its dissemination or non-dissemination on such local self-government bodies as district or regional councils. Such uncertain condition leads to constant discussions about noncompliance of our realities to European Charter of Local Self-Government, because district and regional councils don't have their own executive bodies.

In spite of this, the main principles of European Charter of Local Self-Government we should consider on a national and local levels in elaborating new laws or passing resolutions of local self-governing bodies.

The practice of applications of the Presidents of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine, in which they define the main trends of the development of society, exists in our country. In their messages to the Parliament all Presidents paid attention on municipal authority reformation.

In 2000, in the President of Ukraine message, L. Kuchma «Ukraine: promotion in the XXI century: Strategy of social and economic policy on 2000-2004» is noticed:

«The main goal of the administrative reform is in making an effective system of public administration, which would meet a standard of a democratic rule-of-law state with social oriented market economy.

It's issued a challenge on improvement of regulatory vertical and a structure of executive branch authorities on junctions, division and balancing of powers and responsibilities of government authorities and local self-government bodies in the field of endowment state and civil attendances.

It's foreseen an adoption of a new statutory wording «On public serving» and also The government employee rules of conduct Code, assurance of adequate control over its adherence. During 2000-2001 it will be held a complete re-credentialing of government employees of all levels and improved all mechanisms of competitive naming of personalities on official capacity of government employee»[2].

In the President of Ukraine speaker paper to the Verkhovna Rada of Ukraine «On internal and external position of Ukraine in 2005» is paid attention on the transformation of political system of Ukraine and on the devolution of powers to the regions. In particular, as it defined by a speaker paper, the purpose of local executive authorities reforming is assistance of local self-government development on the basis of rotation of maximal possible extents of local self-government powers and clear functional division of government powers (decentralization).

Such reforming can be done in two benchmarks. On the first benchmark the activity of regional public administrations must be assigned on social and economic and humanitarian region development. It's rational to change naming order of sole executives of public administrations giving such Cabinet of Ministers powers (it needs amending to the Constitution of Ukraine).

---

[1] *Європейська хартія місцевого самоврядування, м. Страсбург, 15 жовтня 1985 р.* : ратифіковано Законом № 452/97-ВР (452/97-ВР) від 15 липня 1997 р., підписано 6 листопада 1996 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_036>

[2] *Послання Президента України Л. Кучми до Верховної Ради України «Україна: поступ у XXI століття: Стратегія економічної та соціальної політики на 2000 – 2004 рр.». Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=276%D0%B0%2F2000>

On the second benchmark on promulgation of sub-central self-government on the basis of regional public administrations must appear Regional council's executive bodies. Local self-government bodies' enforcement must be done by business divisions of the Ministry of justice and the Ministry of finance.

The essentials of reforming in this field must consist in extension of local communities' rights concerning decisions on matters of their functioning, increasing their economic autonomy, optimization of power divisions between local bodies of public authority and local self-government bodies and, as a result, ensuring of citizens of Ukraine a necessary number and quality of social and administrative attendances.

Taking into account a necessity of these problem solutions, they need extension and updating of local self-government legislative framework, first of all, in a part of clear division of powers between local bodies of public authority and local self-government bodies and on financial and economic issues.

Viktor Yuschenko pays attention on adoption of new Acts of Ukraine «On Territorial Communities self-governing», «On District local self-governing», «On local self-governing service» and other Acts of existing legislation[1].

In President V. Yanukovich speaking paper also pays attention on local self-government reforming, that is: «Modernization of Ukraine – is our strategic choice. The background of local self-government reforming is rational defined public conception of municipal democracy, because Community was the basis of self-governing during the whole history of humanity. Self-governed Communities they aren't only administrative –territorial, but entities, where an entrepreneurship is a mover of social and economic development, source of financial and material basis making for solution of social and cultural issues»[2].

It stands to mention, that not all precatory words were realized, though there has been observed positive dynamics of recent years. In P. Poroshenko turns, he tries to implement actively administrative-territorial reform in Ukraine, which has a goal to establish a definite level of administrative freedom of local self-government and to limit a level of state influence on its activity.

Regulation of sole components local institutes of democracy development provided, more specifically, by Acts of Ukraine «On citizen association», «On social dialogue in Ukraine», «On information», «On youth and child public organizations», «On employers organizations», «On population self-governing bodies», «On professional creative employees and creative unions», «On charity and charity organizations», «On volunteer activity», «On liberty of conscience and religious organizations», «On social services», «On fundamentals of state regulatory policy in the field of commercial activity».

The effective co-operating between institutes of local democracy and government bodies, enhancing of informational openness of state structure activity are performing Resolutions of Act of Ukraine «Public access to information» (2011), amendment to Act of Ukraine «On information» and Cabinet of Ministers Ruling «On probating of Order of Procurement of implementation of civil expert examination of the executive bodies activity» (2008). Initiating the instruments of the democracy of participation, the Cabinet of Ministers of Ukraine gave the Ruling «On ensuring participation of society in formation and realization of state policy» (2010)[3].

Legal basis of local self-government give it real opportunity concerning solution of local problems and population protection on locally. It's determined by giving to local self-government not only definite legal, organizational and financial opportunities for own existence, but for making an effective regional regulatory model, which gives to local self-government real definite autonomy. As A. Povstyan points, just between the system of financial local self-government autonomy and social standards, which state must carry on is their main mutual interaction. The logic of such mutual interaction is not only a local self-government can get from a state the right to pool and allocate resources, but also that the question is in about qualified dimension of local self-government to find own resources for solution of own needs that is one of the dimensions of managerial autonomy[4].

---

[1] *Послання Президента України В. Ющенка до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році». Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0002100-06>

[2] *Послання Президента України В. Януковича до Верховної Ради України «Модернізація України – наш стратегічний вибір». Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0002100-06>

[3] Єрмолаєв, А.В., Горєлов, Д.М., Корнієвський, О.А. (2012). *Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: аналіт. доп*. К. : НІСД.

[4] Повстян, А. (2010). Забезпечення фінансової автономії органів місцевого самоврядування. *Економіка та держава*, №6, 123.

It should be noticed, that local self-government isn't created only for executing of its functions and powers in the field of existed legislation. State, which gives resource base for local self-government only for solution of regional needs risks getting a number of social and economic problems, among which there is a detachment of local administrations from public interests of definite territory. For example, understanding of financial autonomy of local self-government only in the light of local taxes and fees is only a definite part, but not effective integral regulatory system. At the same time, the duties of local self-government have more fundamental and almost not solute problem of social policy realization on locations. And even local self-government realizes standards of social policy of a state on a definite territory.

To conclude that state unimpaired operation is impossible without solution of local self-government problems and making for its functioning a necessary resource infrastructure. Otherwise, state only establish definite social standards and execute them by itself and the local self-government role is only in reporting concerning the direction of resources on definite social needs.

References:

1. Novikova, O., Hrinevs'ka, S.M., Shamileva, L.L. (2009). Sotsial'na oriyentatsiya ekonomiky: mekhanizmy derzhavnoho rehulyuvannya: monohrafiya [Social orientation of the economy: mechanisms of state management. Monograph]; NAN Ukrayiny, In-t ekonomiky prom-sti. Donets'k, 2009. [in Ukrainian].
2. Tkachuk, A. (2012). Mistseve samovryaduvannya ta detsentralizatsiya. Praktychnyy posibnyk [Local self-government and decentralization. Practical guide]; Shveytsars'ko-ukrayins'kyy proekt «Pidtrymka detsentralizatsiyi v Ukrayini – DESPRO». K. : TOV «Sofiya».[in Ukrainian].
3. Yevropeys'ka khartiya mistsevoho samovryaduvannya, m. Strasburh, 15 zhovtnya 1985 r. [European Charter of Local Self-Government, Strasburg, 15 of October 1985]: ratyfikovano Zakonom # 452/97-VR (452/97-VR) vid 15 lypnya 1997 r., pidpysano 6 lystopada 1996 r. Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [Ratified by Law # 452/97-VR (452/97-VR) from 15 of July 1997, signed 6 of November 1996. The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_036> [in Ukrainian].
4. Poslannya Prezydenta Ukrayiny L. Kuchmy do Verkhovnoyi Rady Ukrayiny «Ukrayina: postup u XXI stolittya: Stratehiya ekonomichnoyi ta sotsial'noyi polityky na 2000 – 2004 rr.» [The President of Ukraine message, L. Kuchma «Ukraine: promotion in the XXI century: Strategy of social and economic policy on 2000-2004»]. Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny[The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=276%D0%B0%2F2000> [in Ukrainian].
5. Poslannya Prezydenta Ukrayiny V. Yushchenka do Verkhovnoyi Rady Ukrayiny «Pro vnutrishnye i zovnishnye stanovyshche Ukrayiny u 2005 rotsi» [In the President of Ukraine speaker paper to the Verkhovna Rada of Ukraine «On internal and external position of Ukraine in 2005»]. Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0002100-06> [in Ukrainian].
6. Poslannya Prezydenta Ukrayiny V. Yanukovycha do Verkhovnoyi Rady Ukrayiny «Modernizatsiya Ukrayiny – nash stratehichnyy vybir» [ ]. Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [The President V. Yanukovich speaking paper to the Verkhovna Rada of Ukraine: «Modernization of Ukraine – is our strategic choice»]. <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0002100-06> [in Ukrainian].
7. Yermolayev, A.V., Horyelov, D.M., Korniyevs'kyy, O.A. (2012). Pro stan rozvytku hromadyans'koho suspil'stva v Ukrayini: analit. dop. [On condition of the development of civil society in Ukraine: analytical report]. K. : NISD. [in Ukrainian].
8. Povstyan, A. (2010). Zabezpechennya finansovoyi avtonomiyi orhaniv mistsevoho samovryaduvannya [The financial autonomy ensuring of local self-governmentbodies]. Ekonomika ta derzhava [State and economy], #6, 122–124. [in Ukrainian].

Anna Rudenko
National Institute for Strategic Studies, Ukraine

FEATURES OF TECHNOLOGIES OF PARTY PRODUCTS VISUALIZATION IN UKRAINE (BY EXAMPLE OF 2012 AND 2014 ELECTION CAMPAIGNS)

The role of the names and symbols of Ukrainian political parties as the effective method for the construction of party brand is found out. The specificity of names of the election campaign subjects in 2012 and 2014 is identified. Elements of party brands which reflected in the names of political parties are highlighted. It is emphasized that Ukrainian political forces actively use in their party names and symbols powerful words. Also, important that political forces are seeking to influence the choice of citizens not on rational base, but emotional perception of their brands. The content of party symbols is determined. Their colors spectrum is analyzed, which is a powerful way of manipulating the human psyche. It was concluded that diversity of constituents' party imaging products often does not reflect the content and nature of activity of the political parties. An important summing up is that the names and symbols of political parties mostly have an image character.

Key words: political party, party brand, naming, symbols, symbolism, color of party symbols.

Modern political processes and electoral campaigns made maximally technological society. Increased competition in the struggle for political power actualizes market positioning issues by political parties in its appearance. Acquaintance of voters with the party takes place due to its name, leader and party symbols.

In political advertising, political actions, rallies support is optional to remind the party's name and use its political symbolism, that allows to distinguish a political party from other political and public organizations, as well as implement indirect influence on the voters.

The role of the symbolic component in the communication process studied P. Berger, L. Lukman, G. Mead, J. Seguela.

Issues of political symbolization brand (including political parties) in the post-soviet region were studied by such scientists as N. Hrybakina, V. Pohlobkin, L. Stepnova. Among local researchers indirectly involved in this subject, we could emphasize M. Lisovska, Yu. Malovana, L. Pavlyuk, H. Pocheptsova. In the question of the role of color in political symbolism are engaged A. Bozhko, Yu. Scherbyna.

However, the problem remains understudied, particularly in terms of comprehensive analysis of the party brand.

Thus, the purpose of the article – identify features of imaging technologies of Ukrainian political parties in their party name and symbols as components of the party brand by the example of election campaigns in 2012 and 2014.

Modern trends of information age actualize the study of symbolism in politics, including party symbols as an integral part of political parties' image and one of the effective ways of communication between political actors and the electorate[1].

Therefore, since the inception of political parties there is the desire to control their own image, firstly, due to a good name and attributes that have become symbolic.

Thus, the name of the political party is a serious marketing tool.

Brand name should markedly differ from existing and well-known brands. Among the subjects of the election in 2012 was registered three party «green» with similar names (Political Party «Greens», Party of Greens of Ukraine, Party «Green Planet»), which complicates the choice of supporters of environmental movements. In 2014 the ballot also had two «green» political parties (Party of Greens of Ukraine, Party «Green Planet»).

[1] Руденко, А. Ф. (2012) Візуалізація партійного продукту: назва та символіка в бренд–стратегії політичних партій України. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*, 9/2, 157–162.

But some results of naming in 2012 election campaign have become particularly successful and well-remembered. For example, Party of Natalia Korolevska «Ukraine – Forward!» (until March 2012 – «Ukrainian Social Democratic Party») and Ukrainian Democratic Alliance for Reform of Vitali Klitschko (until April 2010 – the «New Country» party). It is worth noting the symbolism of names, for instance the Ukrainian Democratic Alliance for Reform of Vitali Klitschko is widely known by its acronym UDAR/УДАР which translates to «strike» or «punch». It is not only linked with its leader who is famous boxer, but also because this political party positioned itself in opposition matters, allegedly proposes «blow» to the current authorities.

In the election of 2014 electoral support received two new political parties – «People's Front» and Union «Self Reliance» (or «Self Help»). Apparently, according to M. Lisovska[1], substantial value had using of mental-forming positive branding of new words – «People», «help», that has emotional impact on the minds of the electorate and request the society of new political forces after the Revolution of Dignity. Overall, in 2014 the feature of brand naming became content of «policy from below» where everyone has the opportunity to influence on development of state. The evidence is a naming of political forces – «The Power of People», «Civil Position», «Civic Movement of Ukraine», «Strength and Honor», «Internet Party of Ukraine»

Name is a special sign that is able to say much about its owner[2].

It should be noted that Ukrainian political parties is characterized by frequent using in the party names and symbols of powerful words – Homeland, Ukraine, freedom, solidarity, unity, strength, rebirth, which carry common values[3].

It is important to remember that brands do not describe the goods, but they distinguish them. Elements of party brands that appear in the name of a political party may be:

– ideological principles – Ukrainian Liberal party, the Communist Party of Ukraine, the Bloc of Left Forces of Ukraine and others. Those among 22 political parties in the electoral list in 2012 were 8 parties, among them – three «green»; in 2014 among 29 electoral subjects – 9 parties, among them – two «green»;

– the names of prominent politicians – in the elections in 2012 there are the Radical Party of Oleh Lyashko; Party of Natalia Korolevska and Ukrainian Democratic Alliance for Reform of Vitali Klitschko. In 2014 there are the political forces of Oleh Lyashko, Petro Poroshenko, Anatoliy Hrytsenko;

– national patriotic category – All-Ukrainian Union «Fatherland» or Batkivshchyna, «Our Ukraine», «Ukrainian National Assembly»;

– development strategy – «Party of Regions», «New policy»;

– social groups – the Party of Pensioners of Ukraine; «Solidarity of Women of Ukraine»; Party «5.10»;

– ethnic definition – «Russian Bloc» in 2012.

Thus, the name of a political party can project success or rather narrow electoral base.

A number of political parties in their campaign use its name as a logo (All-Ukrainian Union «Fatherland» or Batkivshchyna, «UDAR», «Opposition Bloc», Union «Self Reliance»). So, these parties have laid the symbolic meaning in its name and design elements: color, font[4].

However, most political parties have emblems involving recognizable symbol that already carries a meaning and an information report[5].

Properly chosen symbolism is very important. It should be perceived immediately and express the content of ideological and political principles of the party, its social base, such as the hammer and sickle of the Communists, the Socialists roses, sunflowers in «green» parties, clenched fist in youth organizations and others.

The use of names and symbols of the party is governed by the Law of Ukraine «On Political Parties in Ukraine» dated April 5, 2001. In accordance with Art. 9 of this Act the name of the party and its symbols do not have to match the name or symbols of other (registered) political party. Literal reproduction of state symbols of Ukraine and using of symbols of foreign states is prohibited. A political party can have party symbols, which includes party anthem, motto, identification mark. The symbolism of the party must be

[1] Лісовська, М. М. (2015) *Партійна символіка у виборчому процесі України*. Луцьк.
[2] Котлер, Ф. (2008) *Персональный брендинг*. Москва: Издательский дом Гребенникова, 240.
[3] Лісовська, М. М. (2015) *Партійна символіка у виборчому процесі України*. Луцьк.
[4] Руденко, А.Ф. (2012) Візуалізація партійного продукту: назва та символіка в бренд–стратегії політичних партій України. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*, 9/2, 157–162.
[5] Мальована, Ю. Г. (2010) Комунікативний аспект політичної символіки. *Гілея*, 32, 303.

registered by the Ministry of Justice of Ukraine in the manner determined by the Cabinet of Ministers of Ukraine[1]. The exact description of the party structure symbols must be contained in its statute.

The emblem of the party is an important component of the unique style and image.

The emblem of the party is its essential attribute not only for the elections, it is also used on party banners, for the registration of official documents, publishing, manufacturing souvenir products during various events organized by political party[2].

Any emblem consists of individual characters (color, subject, verbal) and depend on their function may be both a symbol[3].

Each character should be a long-term contribution to the reputation of the brand.

Political symbols do not guarantee a quick political success and unquestioning victory of policy or party. It is means of improving the competitiveness of political actors due to including it to block of the symbolic characteristics of political figure or image of the party organization[4].

Using communicative potential of characters is capable both to increase status, popularity and competitive political force on the political market, and crash down its position. This largely depends on the well-chosen colors correctly and interpreting elements.

The choice of colors is not accidental. Colors subconsciously carry coded information which we perceive, but not always understood.

Colors in political processes have become very important. Thereby, non-violent change of authorities and modes is widely known as «color revolutions».

Mental reactions to color based on associations first were explained in his theory by Johann Goethe[5].

Color can be in different situations have different values. This is detected in different cultures, traditions colored symbols, modes, circumstances and personal preferences of different people[6].

Around the world political parties associate themselves with certain colors to stand for election. Ukrainian parties are no exception – white-blue «regionals» (now – «Opposition bloc»), red communists, socialists pink, red and black are right-wing, «green» and more.

One of the basic political appointments of the color symbolism is to create a so-called «brand recognition». It is a subconscious association of voters' particular political symbolism with a particular political actor. This is a major challenge for the political forces that are just beginning to exist. Color brings the emotions and feelings that occur during his contemplation on political actor with whom he associated through the symbolism[7].

Psychologist Nicholas Gnatko after analysis of party palette claims that colors affect the human psyche as follows: red leads to activation and creates a certain tension, pushing to action and signals about alarm; green means internal discipline, focuses on credibility, prestige, holding back; combination of white and blue gives a sense of coldness and stability; black is mysterious, disturbing, closed color; combination of red and black is energy charge that covers depression and stress, stimulates to overcome obstacles; orange mobilizes and minimizes the distance[8].

Color enables positioning, product awareness, provides political association product with its symbolism.

The only political color in the world which is treated equally is the red. It symbolizes the revolutionary struggle against the exploiters. Red is popular among Ukrainian parties. In its symbolism in the 2012 election campaign red color were actively used by left-wing parties – the Communist Party, Party of Pensioners of Ukraine, People's Labor Union of Ukraine, as well as opposition to the government – «All-Ukrainian Union «Fatherland», «UDAR», Radical Party of Oleh Lyashko, Ukrainian National Assembly. In 2014 the use of red, white and black was the most popular combination. It was used

---

[1] *Закон про політичні партії в Україні 2001* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2365-14> (2016, грудень, 1)

[2] Гринберг, Т. Э. (2005) *Политические технологии: ПР и реклама*. Москва: Аспект Пресс, 205.

[3] Нагорняк, Т. Л. (2010) Символічний вимір політики і політичної мови. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*, 19, 186.

[4] Мальована, Ю. Г. (2010) Комунікативний аспект політичної символіки. *Гілея*, 32, 303.

[5] Гете, И. В. (2012) К учению о цвете. Хроматика. Очерк учения о цвете (отрывки). *ПСИ–ФАКТОР*. <http://psyfactor.org/lib/gete.htm> (2015, листопад, 30)

[6] Щербина, Ю. С. (2011) Колір у символіці політичних партій України як прийом маніпулювання. *Гілея*, 48, 845.

[7] Щербина, Ю. С. (2011) Колір у символіці політичних партій України як прийом маніпулювання. *Гілея*, 48, 843.

[8] Партійна палітра. *Рівненська газета*. <http://www.gazeta.rv.ua/print_version/article/10924/> (2012, січень, 27)

by the Right Sector, the Communist Party, the Congress of Ukrainian Nationalists, Party «5.10» and the leaders of the race – Petro Poroshenko Bloc «Solidarity», All-Ukrainian Union «Fatherland», Radical Party of Oleh Lyashko. Popularity of the red can be explained be the mood of society which is at war and seeks to mobilize active and decisive system changes.

People like to enjoy symbolic value of national colors. It is actively used by Ukrainian political forces. Thus, in blue and yellow colors are logos of parties which were participating in the race in 2012 – «Party of Regions», the Liberal Party of Ukraine, All-Ukrainian Union «Svoboda», Ukrainian Platform «Sobor», «Our Ukraine». In 2014 the political market of Ukraine, more than ever, was observed a request for all patriotic and Ukrainian. Therefore, the party symbols and advertising strategies widely used yellow and blue colors («Solidarity of Women of Ukraine», «People's Front», «Revival», «Power of People», All-Ukrainian Union «Svoboda», «Liberal Party Ukraine», «Civil Position»).

Cool shades of dark-blue, blue colors in brand strategy are using by organizations which seeking to persuade customers in their stability. White and blue tones were used by the «Party of Regions» in 2012 and its successor in 2014 – the Party «Opposition bloc». It should be noted that in politics it is generally accepted that blue is associated with the Conservatives (UK Conservative party, «United Russia»)[1].

White color symbolizes purity of intentions and beliefs. It was chosen by leader of All-Ukrainian Union «Fatherland» Yulia Tymoshenko.

All shades of green colors are traditionally associated with environmentalists, it is used in its symbolism by Ukrainian «green» parties too. However, due to the narrowness of the electoral support of environmental trends and, consequently, free green niche in the political market was chosen for itself by Union «Self Reliance».

Pink color of Socialist Party of Ukraine and «Bloc leftists Ukraine» is a tribute to the European socialist movement as color opportunism in the world labor movement[2].

Ethnic and ideological symbolism in the 2012 elections was reflected in the logo «Russian bloc» which is made in the colors of the Russian flag.

Of course, we should not forget that the symbols are working only in their environment. They can be confusing and did not have any meaning out of context.

So, during the development of the brand is extremely important to consider such a communication component as color, which is a powerful tool for manipulating the human psyche[3].

It can be argued that in 2012 «Party of Regions» as the leader of the race with the help of their color scheme aimed at conservation of the existing state of society. In 2014 a new leader «Petro Poroshenko Bloc «Solidarity» chose red, feeling the requested changes and reforms in society.

Another important component of the party logo is a symbol. The logo should be simple, not overloaded with many elements. The most optimal emblem – those in which there is one key object causes direct association with a political party and professed her value system[4]. If the logo contains more than two elements, it becomes more difficult to understand. Ukrainian party overwhelmingly stick to this rule and do not bother their logos redundant elements. For example, rose in Socialist Party of Ukraine, swallow in the «Ukrainian Platform «Sobor», trident in the «Right Sector», map of Ukraine in the «Party of Regions», forks in the Radical Party of Oleh Lyashko, etc.). It is difficult to understand the symbolism of Party of Pensioners of Ukraine, political association «Native Fatherland».

A popular symbol at party logos among the subjects of the election in 2012 was rising sun («Our Ukraine», «Ukraine – Forward!», «New Policy»), which is linked to the symbolism of the heroic undertakings. In 2014 it was used by political party «Revival» and again «New Policy»[5].

Renaissance and hope were laying in his symbol – swallow – by Party «Sobor». The dove in the Liberal Party of Ukraine symbolizes harmony and renewal of life[6].

---

[1] Руденко, А. Ф. (2012) Візуалізація партійного продукту: назва та символіка в бренд–стратегії політичних партій України. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*, 9/2, 157–162.

[2] Похлёбкин, В. (2001) *Словарь международной символики и эмблематики.* Москва: Международные отношения.

[3] Щербина, Ю. С. (2011) Колір у символіці політичних партій України як прийом маніпулювання. *Гілея*, 48, 848.

[4] Гринберг, Т. Э. (2005) *Политические технологии: ПР и реклама*. Москва: Аспект Пресс, 205.

[5] Адамчик, В. В. (2008) *Полная энциклопедия символов и знаков*. Минск: Харвест, 484.

[6] Адамчик, В. В. (2008) *Полная энциклопедия символов и знаков*. Минск: Харвест, 8.

Well-known brands and its working brand-symbols are using by Socialist Party of Ukraine in their logos (rose is a symbol of European social democracy), Communist Party of Ukraine (sickle, hammer and star are traditional Soviet symbols).

Green parties can be easily identified by their symbols – sunflower, which is common logo of ecological parties in the world[1]. Sunflower is the symbol of the Green Party of Ukraine.

The symbol of All-Ukrainian Union «Svoboda» is the inscription «Freedom» by yellow letters on a blue background, that is the using of colors of the national flag of Ukraine, and the using of simplified image gesture «Trident-Will» in the form of elongated hand with three fingers up. This symbol in understanding the party represents a small emblem of Ukraine, which also has been intended to official state symbols, but that does not contradict the statement of the Law of Ukraine «On political parties» in which «literal reproduction of the state symbols of Ukraine is prohibited»[2]. The appeal to official state symbols and colors can be explained by desire to influence the audience and to be recognizable through associative concept of «state», «Ukraine»[3].

The constituent symbols of the «Right Sector» are the trident with a sword – a historic symbol of Ukrainian Nationalists led by Yevhen Konovalets.

Visual communication of Radical Party of Oleh Lyashko almost unchanged from 2012. There were preserved three basic colors – white, black and red, using photos of politician and the main thing – were remained the main symbol associated with the party and its leader – forks and pictures of Oleg Lyashko in embroidery[4].

Shield logo was used by political party «People's Front» in the parliamentary campaign of 2014. This decision was harmonized with the brand name of political force and corresponded the social and political situation in Ukraine.

Creating a party brand requires the using of special set of fonts to highlight specific messages to voters. The task of the developers' party style is to find a font that would fit to the image. It can be a business, male, female, light, heavy, elegant and so on. Font types are divided into direct, italic, ornaments and more. They may differ spelling, length and width, saturation and more. It is necessary that font of political product can be identified at a glance[5]. For example, interesting writing is used in symbolism political party «Ukraine of the Future». For the initial letters of the party name was chosen painted style, it looks like a children's sketch and has meaning of outline honest and sincere future; but the inscription under the letters «Ukraine of the Future» has strict style as the stable foundation of future development[6]. «Right Sector» uses the label name with a touch of traditional Cyrillic – referral to the roots of Ukraine-Rus.

One of the best practices to promote political party logos, images of candidates is the use of souvenirs (office supplies, household items, clothes, etc.). The main goal is to provide memorability candidate or party in the minds of voters, associate an image that is offered with appropriate signs, symbols. If voters accept symbols candidate or party, they have become like part of the team. This is a kind of tags that are imposed on voters[7]. If souvenirs were made qualitatively, attracts attention and causes an emotional response, that's mean that the goal is reached[8].

Consequently, the political symbolism is a separate element of the implementation of political power and powerful psychological impact. Understanding the mechanisms of its functioning can be an effective tool in the political struggle[9].

---

[1] *Партии и движения Западной и Восточной Европы: Теория и практика* (1997). Москва: ИНИОН РАН, 140.

[2] *Закон про політичні партії в Україні 2001* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2365-14> (2016, грудень, 1)

[3] Слободян, В. (2010) Роль ідеології у формуванні іміджу політ. партії націоналістичного спрямування (на прикладі ВО «Свобода»). *Науковий блог НаУ Острозька Академія.* <http://naub.oa.edu.ua/2010/rol-ideolohiji-u-formuvanni-imidzhu-politychnoji-partiji-natsionalistychnoho-spryamuvannya-na-prykladi-vo-svoboda/> (2014, вересень, 20)

[4] Щербина, Ю. С. (2011) Колір у символіці політичних партій України як прийом маніпулювання. *Гілея*, 48, 848.

[5] Ромат, Е. (1995) *Реклама в системе маркетинга*. Харьков: НВФ Студцентр, 117.

[6] Символика. Логотип партии Україна Майбутнього. *Сайт політичної партії Україна Майбутнього.* <http://um.ua/ru/site/Dokumenty/Dokumenty/Simvolika> (2012, грудень, 15)

[7] Цуладзе, А. (2000) *Большая манипулятивная игра*. Москва: Алгоритм, 124.

[8] Лісовська, М. М. (2015) *Партійна символіка у виборчому процесі України*. Луцьк.

[9] Грибакина, Н.В. (2002) Политический символ как средство политического воздействия. *Политические технологии*, 98–108.

Summing up, it should be noted that formed brand of political party is one of the factors of political success because it helps enrich the image features that enhance its value. Name of political force and its symbols are important elements of the party brand, they are carrier of information.

Through symbolic form party decrypts the meaning of the name, identifies itself ideologically, recalls the essence of their programmatic objectives, declares the goal of the current campaign and immediate tasks.

The name the political force should facilitate its recognition, identification, mapping party specifics. The names are as code symbols cause approving or disapproving reaction.

Party symbols are recognized and associated in the public opinion with a certain party, affect the voters' behavior. Semantic, graphic and color schemes of the party brand have a large impact on its image. Logos of Ukrainian political parties are not overloaded with details, easy-playing and easy to remember.

So, political forces are seeking to influence the choice of citizens not on base rational, but emotional perception of their brands.

Political parties are actively using marketing techniques that do not always work and the reason is the isolation from the Ukrainian authenticity. Variegatedness of Ukrainian political parties and their constituents visual content do not reflect the nature of the activities.

The names of political party and symbols mostly have an image character. Herewith a clear direction of development of society is absent.

The process of naming and creating party symbols should be thought out because they are the information channels of communication between the party and society. As the whole party brand, they must base and have symbolic meaning of ideological and moral values or national state-building traditions for the understanding the prerequisites of the electorate behavior.

Only under such conditions visualization in brand strategy of Ukrainian parties is able to become really effective way to influence the electorate, which, in turn, is the key to lasting political life.

References:

1. Adamchik, V. V. (2008) *Polnaja jenciklopedija simvolov i znakov* [Full encyclopedia of symbols and signs]. Minsk: Harvest [in Russian].
2. Gete, I. V. (2012) K ucheniju o cvete. Hromatika. Ocherk uchenija o cvete (otryvki) [To the doctrine of color. Chromatics. Essay on the teaching of color (excerpts)]. *PSI–FAKTOR.* <http://psyfactor.org/lib/gete.htm> (2015, November, 30) [in Russian].
3. Gribakina, N.V. (2002) Politicheskij simvol kak sredstvo politicheskogo vozdejstvija [Political symbol as a means of political influence]. *Politicheskie tehnologii* [Political Technologies], 98–108 [in Russian].
4. Grinberg, T. Je. (2005) *Politicheskie tehnologii: PR i reklama* [Political technologies: PR and advertising]. Moscow: Aspekt Press [in Russian].
5. *Zakon pro politychni partiyi v Ukrayini 2001* [The Law On Political Parties in Ukraine] (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny..* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2365-14> (2016, December, 1) [in Ukrainian].
6. Kotler, F. (2008) Personal'nyj brending [Personal branding]. Moscow: Izdatel'skij dom Grebennikova [in Russian].
7. Lisovska, M. M. (2015) Partiyna symvolika u vyborchomu protsesi Ukrayiny [Party symbolism in the electoral process in Ukraine]. Lutsk [in Ukrainian].
8. Mal'ovana, Yu. H. (2010) Komunikatyvnyy aspekt politychnoyi symvoliky [The communicative aspect of political symbolism]. *Hileya* [Gilea], 32, 300–308 [in Ukrainian].
9. Nahornyak, T. L. (2010) Symvolichnyy vymir polityky i politychnoyi movy [The symbolic dimension of politics and political language]. *Suchasna ukrayins'ka polityka. Polityky i politolohy pro neyi* [Modern Ukrainian politics. Politicians and political scientists about it], 19, 183–192 [in Ukrainian].
10. *Partii i dvizhenija Zapadnoj i Vostochnoj Evropy: Teorija i praktika* [Parties and movements in Western and Eastern Europe: Theory and Practice] (1997). Moscow: INION RAN [in Russian].
11. Partiyna palitra [Party palette]. *Rivnens'ka hazeta* [Rivne newspaper]. <http://www.gazeta.rv.ua/print_version/article/10924/> (2012, January, 27) [in Ukrainian].
12. Pohljobkin, V. (2001) *Slovar' mezhdunarodnoj simvoliki i emblematiki* [Dictionary of International Symbolism and Emblematics]. Moscow: Mezhdunarodnye otnoshenija [in Russian].
13. Romat, E. (1995) *Reklama v sisteme marketinga* [Advertising in the marketing system]. Kharkiv: NVF Studcentr [in Russian].
14. Rudenko, A. F. (2012) Vizualizatsiya partiynoho produktu: nazva ta symvolika v brend-stratehiyi politychnykh partiy Ukrayiny [Visualization of party product: name and symbols in the brand strategy of political parties in Ukraine]. *Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu. Seriya: Filosofiya. Sotsiolohiya. Politolohiya* [The Bulletin

of Dnipropetrovsk University: Philosophy. Sociology. Politology Series], 9/2, 157–162 [in Ukrainian].
15. Simvolika. Logotip partii Ukrayina Maybutn'oho [Symbolism. Thr logo of party Ukraine of the Future]. *Sayt politychnoyi partiyi Ukrayina Maybutn'oho* [The site of political party «Ukraine of the Future»] <http://um.ua/ru/site/Dokumenty/Dokumenty/Simvolika> (2012, December, 15) [in Russian].
16. Slobodyan, V. (2010) Rol' ideolohiyi u formuvanni imidzhu polit. partiyi natsionalistychnoho spryamuvannya (na prykladi VO Svoboda) [The role of ideology in shaping the image of the nationalist-wing political party (by the example of All-Ukrainian Union Svoboda)]. *Naukovyy bloh NaU Ostroz'ka Akademiya* [The Scientific blog of The National University of Ostroh Academy]. <http://naub.oa.edu.ua/2010/rol-ideolohiji-u-formuvanni-imidzhu-politychnoji-partiji-natsionalistychnoho-spryamuvannya-na-prykladi-vo-svoboda/> (2014, September, 20) [in Ukrainian].
17. Culadze, A. (2000) *Bol'shaja manipuljativnaja igra* [Great manipulative game]. Moscow: Algoritm [in Russian].
18. Shcherbyna, Yu. S. (2011) Kolir u symvolitsi politychnykh partiy Ukrayiny yak pryyom manipulyuvannya [Color in the symbolism of political parties in Ukraine as a method of manipulation]. *Hileya* [Gilea], 48, 843–849 [in Ukrainian].

CONTEMPORARY SOCIAL PROCESSES

Nitza Davidovich
Ariel University, Israel
Oleksandr Khyzhniak, PhD of Sociology
V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine & Ariel University, Israel

COMMUNICATIVE MECHANISMS FOR TRANSFORMING THE MASS INTO THE COLLECTIVE (IN TERMS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS)

The article deals with communication mechanisms for converting mass into a collective using the example of internally displaced persons. Communication mechanisms of internal integration of migrants considered by their self-organisation and external communication mechanisms of representing a collective. It is proposed to consider a collective of two types: 1) designed for internal migrants and 2) generated by them (although this is a conventional division). The collective appears on a personal level as self-help, and at the institutional level – as organisations connected to the support of the internal migrants' everyday life. The study revealed the orientation of internal migrants from the ATO area in Ukraine to play an active role in matters of mutual aid and self-organization in defending their collective legal rights.
Key words: communication, the mass, the collective, migration, internally displaced persons.

Introduction

Institutionally complex, multifaceted and diverse world of contemporary societies shows different communication mechanisms to solve problems that are widespread. Migration belongs to these problems and is caused by military operations in the country that forces its citizens to relocate to safer regions. This requires new approaches to identifying and defining the ways to prevent negative social consequences that migration leads in a crisis society.

S. Moiseev shows anxiety concerning the ambiguity of interpretation of the term "mass" in the social sciences and offers a "rehabilitation" of this term through the generalised definition of the mass. This researcher offers to consider the concept of "mass" as an "ideal type", which is not limited to specific empirical phenomena[1]. We do not share the opinion of S. Mooiseev a coherent sociological conceptualisation of the term "mass" can be formed. In explaining the mechanism of conversion mass into collective, we rely on a combination of situational, process and system approaches, not the ideal types of mass. The demand for conceptualisation of the term "mass" is largely due to the formation of mass society, mass culture and mass communication[2].

In this article, we base on the fact that internal migration can be seen as a mass phenomenon, when it covers a large number of people and brings together their common characteristics. By the characteristics of internal migrants from the area ATO in Ukraine (2014-2016 years.) we classified as follows:

1. Massivity. Large numbers of people (both organized and unorganized) have left the ATO area alone or with the help of volunteers at the same time. They searched for a shelter in other regions of Ukraine and abroad[3].

2. Being in a critical condition. The mass movement of Ukrainian citizens from the ATO area that are taking place during the 2014-2016 are generated by the crisis and set themselves domestic workers

[1] Моисеев, С. (2016). «Реабилитация» понятия «масса» в социальных науках: поиск обобщающего определения. *Социология: методология, методы, математическое моделирование*, *42,* 61-83.
[2] Lang, K., Lang, G. (2009). Mass Society, Mass Culture, and Mass Communication: The Meaning of Mass. *International Journal of Communication*, *3,* 998–1024.
[3] Голубь, О., Безрукова, А., Тимофеева, Т., Попова А. (2015). *Социально-психологическая ситуация беженцев из Украины: региональный аспект.* Волгоград: Волгогр. гос. ун-т., 131.

in critical condition. We share the opinion of A. Yanitsky, who said: "The society or community is regarded as being in a critical condition if the risk production processes in it are systematically higher than the production of material and spiritual wealth"[1]. As a result of the critical situation of undeclared war in eastern Ukraine, there were hundreds of thousands of domestic workers. This "critical situation not only split the Ukrainian society, but many communities far beyond. This is a tough opposition "we – they." Thus, a desired process of the conflict de-escalation is postponed indefinitely. At the same time, the war in the information space does not stop for a moment"[2]. The victims of the mass opposition are internal migrants, a mixed social composition. While they are perceived as mass and are treated as mass by the environment, their participation in solving their problems remains problematic.

G. Bloomer has identified the following features of the mass: 1) different social status of the mass members who hold different positions (class, cultural, professional, material); 2) anonymous mass as a group consisting of anonymous individuals; 3) lack of established cooperation and exchange of experiences between the members of a mass group; 4) weak mass organisation and poor coordination and unity of the mass members' actions. G. Bloomer characterises the mass: "Mass doesn't have the features of society or community. It has no social organisation, no housing customs and traditions, no established set of rules or rituals, no organised group setting, no structure of the status roles and no established skill. It simply consists of a conglomerate of individuals who are separated, isolated, anonymous and thus homogeneous to the extent, which means the mass behaviour. You can see then that the behaviour of the masses, because it is not defined by any set rule or expectations, is spontaneous, original and simple»[3]. Note that such a mass, on the one hand, has limited capacity protection of its members in a legitimate field, on the other hand, it becomes a little predictable and therefore concerned that the social environment in which moving for the sake of safety (as in the case of mass movements of refugees, migrants from areas of armed conflict).

We assume that the solution of this situation is the transition of mass behaviour to collective behaviour using certain communicative mechanisms.

The aim of the article is to identify communication mechanisms of transforming the massive into the collective (for example IDPs).

For this we have defined and analysed the most significant characteristics of the "world view" (points of view) of a special group of internal migrants, which are internally displaced persons in a crisis situation that has arisen as a result of military operations in the east of Ukraine (2014-2016.). The quality indicators of the process of self-determination and self-organisation of the new society have been defined and two kinds of communication mechanisms by which migrants transform from a mass phenomenon into the collective have been justified. The first type includes internal communication mechanisms of integration, and the second – communicative mechanisms of external representation of the collective, design of the collective and promotion of the image of migrants. Internal integration of migrants is considered in this article as the process and the result of mass consciousness readiness for achieving the harmony between the migrant mass, establish mutual trust between them, cooperation in the conditions of the objectively existing social differentiation. Such integration facilitates communication based on self-help among migrants and family relationships.

The data about the extent of migration suggest updating the search for solutions to the problems of migrants. Thus, the annual report of UN "Global Trends" shows a sharp increase in the number of forced migrants: at the end of 2014, 59.5 million people were internally displaced persons (compared to 51.2 million a year earlier and 37.5 million ten years ago). Only in 2014, 13.9 million people were again displaced – four times more than in 2010. Worldwide, the end of 2014 recorded 19.5 million refugees (compared to 16.7 million in 2013), 38.2 million displaced within their own countries (compared to 33.3 million in 2013.), and another 1.8 million people awaiting decisions on asylum petitions (compared to 1.2 million in 2013)[4]. Materials, conclusions and recommendations presented in this article can serve as a scientific basis for the development of migration policy in relation to internally displaced persons in the conditions of an armed conflict.

---

[1] Яницкий, О. (2016). Критические состояния среды жизни и способы адаптации к ним. М. К. Горшков (отв. ред.). *Россия реформирующаяся: Ежегодник.* Москва: Новый хронограф, *14*, 50-78.
[2] Яницкий, О. (2015). Современные войны: взгляд социолога. *Социологические исследования, 5,* 156-164.
[3] Blumer, H. (1951). Collective Behavior. *New Outline of the Principles of Sociology.* New York, 167-221.
[4] *World at War. UNHCR. Global Trends Forced Displacement in 2014.* <http://www.unhcr.org/556725e69.html> (2017, March, 13).

1. The Massive and Collective in the Optics of Communications Related to Migrants

Let us have a theoretical and methodological review of scientific approaches to the problem.

Military conflicts provoke massive migration. S. Kavtaradze, having studied the phenomenon of mass unconscious in armed conflict (for example, East Africa), offered a coherent historical-psychological concept of basic archetypal structures that determine the direction and modalities of human behaviour under uncertainty and risk oblivion[1]. Without the inclusion of different types, forms of communication migrants' existing gets impossible, because they, especially their low resource representatives, feel the lack the basic necessities for survival.

Researchers note the controversial role of the media, acting as translators of the information about migrants. Thus, the British sociologist J. Banks, having studied visual representation of refugees and immigrants in the national newspapers of the UK, concluded that they transmitted images of refugees and immigrants organised into "visual scenarios" that construct them as potential criminals. In these scenarios a social portrait of an immigrant is created, which fused together "otherness" of an outsider / foreigner with the "otherness" of a deviant. J. Banks shows how the repetition of these specific visual scenarios in newspapers facilitates designing "noisy panic", generating public and political concern relating to migrants and asylum for them[2].

How should a cohesion of the migrants' mass be regarded – as a threat to the host country, or a factor that contributes to the dialogue between the immigrant community and the local population and its institutions? O. Simonova believes that the most correct and optimal way will be to characterise the latest research of social cohesion as an attempt to understand, describe and explain the experience or practice solidarity in different social and cultural contexts[3]. We share this approach, because in the different national public and socio-cultural environments both the transformation of migrants from the mass phenomenon into the collective one, and their cohesion have different chances for a positive solution of migration problems. Massive and collective in migration have their specificity around the world. For example, U. Yaao described the causes and the development of internal migration in China, analysed the sources of internal migrants in Chinese society, problems of social integration[4].

In our study, a number of ideas for the analysis of problems of intercultural communication have worked at two levels – individual and collective. The doctrine of the four strategies of interaction between the host society and migrants (assimilation, segregation, marginalization and integration) was put forward by the Canadian Professor John Berry (Berry 1997)[5]. One of the areas of the problem study is to analyse the interaction of migrants and local communities, which are a collective agent of social interactions in a particular area. Thus, Daniel Pfeffer (Queen's University Ontario, Canada) considered the theoretical and methodological aspects of research integration of migrants with a focus on the most important task – improving the inclusion of "newcomers" to the host society[6]. R. Tanhalycheva has conducted a study of intercultural communication and acculturation in the case of temporary workers, the so-called "visitors", which include international tourists, students participating in academic exchanges, labour migrants (foreign workers and the staff of enterprises operating abroad). The researcher has used the idea of designing studies of acculturation in modern society by J. Berry, who proposed the design of the study, which used the following indicators that capture individual and collective (group), namely: purpose, duration and sustainability of the contacts, political, economic, demographic and cultural changes in groups, contact depth and human involvement in it, change in his daily behaviour[7]. Z. Lepshokova based on an analysis

[1] Кавтарадзе, С. (2015). *Архетипы войны: насилие, бессознательное и борьба за базовые потребности.* Москва, 383.

[2] Симонова, О. (2014). Бэнкс Дж. Снимая маску с девиантности: визуальное конструирование образа беженцев и иммигрантов. *Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Социология. Реферативный журнал, Серия 11, 2,* 67-7.

[3] Симонова, О. (2015). Современные дискурсы и исследования социальной сплоченности: Обзор основных тенденций. Покровский, Н.Е., Козлова, М.А. (общ. ред.). *Социально-культурные практики сплоченности в современных обществах.* Москва: Университетская книга, 23-42.

[4] Яао, У. (2015). Социальная интеграция китайских внутренних мигрантов: условия жизни внутренних мигрантов (agricultural to nonagricultural) и мигрантов рабочих. *Вестник Московского университета. Социология и политология. Сер. 18, 4,* 235-240.

[5] Berry, W. (1997). Immigration, Acculturation, and Adaptation. *Applied Psychology, 46 (1),* 5–34.

[6] Козлова, М., Пфеффер, Д. (2015). Интеграция групп. *Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Социология. Реферативный журнал, Серия 11, 3,* 66-73.

[7] Тангалычева, Р. (2015). Межкультурная коммуникация и аккультурация (опыт зарубежных исследований). *Социс, 7,* 89-98.

of Russian practices and using the methodology by J. Berry revealed major psychological problems of intercultural interaction of migrants, intercultural relationship strategies of migrants and the host society with their psychological well-being, with cultural strategies / expectations[1].

The communicative impact in terms of its content is largely determined by the characteristics of migration policy in a country. In this regard, it is necessary to give the idea that "the policy sets the framework and limits of social categorisation"[2]. Some achievements of researchers on scientific support of the integration programmes during implementation of the migration policy should be noted. In this case, the question of evaluating the success of integration at the individual and collective (group) levels is really vital. T. Vasilyeva said that such an evaluation "... is determined by the requirements and expectations of the migrant himself and the host society. Objective indicators of social integration of the migrant himself are generally recognized as knowledge of the language of the host country, access to information concerning employment, housing, and the right of foreigners to public services, the availability of social relationships, self-awareness in the host society "at home"[3].

The analysis of the integration of migrants in Western European countries, USA and Canada committed by V. Malakhov, has showed that there are differences between attitudes to migrants and the nature of nation-building in North America, Australia and New Zealand (immigration) and Western Europe (national). These differences have a significant impact on the nature of public discourse, so in immigration countries, minorities may be "visible" in national – "invisible"[4]. However, internally displaced persons have the specifics as they migrate across the country of which they are hoping that this way they will perceive. There are many studies conducted by scientists to study the communicative mechanisms of adaptation to regional society by the migrants in the post-Soviet space[5]. E. Shlykov argues that achieving an acceptable level of risk is the main factor for successful adaptation for both migrants and the host population[6].

We do not share the views of Vladimir Malakhov, who believes that all workers to some extent are socially integrated. He argues that the idea that "the phenomenon of a "non-integrated migrant" is not possible from a structural point of view. From the moment when a person falls into the territory of a country, he is to some extent integrated – in the economic chain, the circle of relatives and friends, "ethnic network" or fraternity, the system of social support from the government or non-governmental human rights organisations (in the case of refugees), etc[7]. Rafi Rechitskiy contribute to the study of migration as a mass phenomenon, and proposes to conduct studies that "... take into account the activities of refugees to build their own networks despite popular discourse that presents them as victims, unable to any action"[8]. At the same time, researchers stress the need to take account of the inclusion of migrants as a parameter to assess the quality of their social services[9].

The thesis does not lose the relevance that "the scale and structure of temporal displacement, both internal and international, have not been explored yet. However, their study is important for assessing the mobility of the population, its employment, social structure, lifestyle, income"[10].

---

[1] Лепшокова, З. (2012). *Стратегии адаптации мигрантов и их психологическое благополучие (на примере Москвы и Северного Кавказа):* монография. Москва: Грифон.

[2] Тишкова, В., Шнирельмана, В. (2007). *Национализм в мировой истории*. Москва: Наука.

[3] Васильева, Т. (2014). Политика интеграции: западноевропейский опыт. Мукомель, В.И. (отв. ред.). *Мигранты, мигрантофобии и миграционная политика.* Москва: НП "Центральный Дом адвоката", Московское бюро по правам человека, "Academia", 227-242.

[4] Малахов, В. (2015). *Интеграция мигрантов: концепции и практики*. Москва: Фонд "Либеральная Миссия".

[5] Мухаметшина, Н., Кандауров, Н., Явкин, Н. (2015). *Стратегии освоения регионального социума мигрантами из постсоветских государств.* Самара: Издательство СамНЦ РАН.

[6] Шлыкова, Е. (2011). Безопасность или приемлемый риск как цель адаптации (на примере мигрантов и принимающего населения). Мозговая, А.В. (отв. ред.). *Риск: исследования и социальная практика*. Москва: Институт социологии РАН, 59-72.

[7] Малахов, В. (2015). *Интеграция мигрантов: концепции и практики.* Москва: Фонд "Либеральная Миссия".

[8] Речицкий, Р. (2014). Сети доверия, безопасность и детерминанты миграционных решений: случай беженцев в Украине. *Журнал исследований социальной политики, 12(4),* 599-614.

[9] Ярская, В., Ярская-Смирнова, Е. (2015). Инклюзивная культура социальных сервисов. *Социологические исследования, 12*, 133-140.

[10] Моисеенко, В. (2004). *Внутренняя миграция населения*. Москва: Экономический факультет МГУ, ТЕИС.

2. Communicative Mechanisms of Internal Integration of Migrants

This article uses the results of the survey "Public awareness of market expansion of social and social medical services in the Kharkiv metropolis (Ukraine) in a crisis situation" conducted with the author's participation." The survey conducted by staff of V. N. Karazin Kharkiv National University: from 15 to 30 July 2015 253 immigrants were interviewed. *The criteria for selecting respondents*: a) legalisation of the status of immigrants in the form of official registration; b) applying for social assistance to government institutions and volunteers. *Socio-demographic profile of the respondents:* mostly women (70%), 54% are children under 16 years; 81% before their leaving the ATO area lived in cities; *by age* – 18-30 years – 23%, 31-55 years – 50%, 56 years and older – 27%; *by main occupation*: working – 22%, retired – 35%, housewives – 9% enrolled (students, etc.) – 3% unemployed job seekers – 17%, on maternity leave – 15%; *by the level of education*: 38% have higher and incomplete higher education, 44% – secondary special 14% – general, 5% – incomplete secondary; the duration of residence in Kharkiv as immigrants: 1 month – 5%, 1-6 months – 31%, 6-12 months – 48% more than a year – 16%.

We have identified and analysed the most significant characteristics of the "world view" (social representations) of this group of workers, quality indicators and processes of self-determination in the new society, namely the level of self-help and communicative relationship with the inhabitants of the ATO area.

In relation to migrants, it is appropriate, in our opinion, after G. Sillaste consider life and survival as a form of life in the mode of social time – the mode of the past, present and the mode of the future. G. Sillaste said: "Minimizing the social and economic costs achieved the ability to use social lessons of the past to optimize the life in the future"[1]. The past for internally displaced persons is connected to the rootedness in the place of residence. Territorial self-consciousness of IDPs is manifested in their desire to return to the previous place of residence under certain conditions, actively seeking information from the ATO area (official and unofficial, formal and informal channels). Respondents emphasised the completion of the three basic conditions for their return, "cessation of hostilities", "availability of housing", "availability of work, social benefits." Some respondents emphasised separately that the additional condition is keeping Luhansk and Donetsk regions within Ukraine. Almost two-thirds (61%) of respondents perceive their status as temporary; they would like to return to their previous place of residence.

Among the respondents, there is a widespread focus on self-help: about 44% of the respondents indicated that they had to contribute to some of the persons in solving everyday problems. Most of this assistance, as they claim, is advice, information about services, items dealing with immigrants. Some respondents provided assistance to immigrants in the form of food and clothing. Mutual help is more inherent to young people and the older age group, compared with persons of middle age (Cramer coefficient is 0.148, 5% significance level) (Table 1).

Table 1

Responses to the question "Have you had to contribute to any of the internal migrants solving everyday life problems?" Respondents by age group (in%, n = 253)

	By the database in general	By the age groups of respondents		
		1. 18-30	2.31-55	3.56 and older
Yes	44	36	54	36
No	39	47	28	49
Difficult to say	17	17	17	15

The data we tend to explain with two points. First, some impact on the inclusion to self-help is explained by the peculiarities of the low resource group of IDPs, which includes only those needed assistance while moving. In addition, this is mainly young people and older people, while the representatives of middle age, with a significant resource of health, education, professional status, were more self-sufficient. In a crisis situation, they relied more on their own strength and focused more on independent solving their own problems than helping others. Secondly, we can assume that this is also due to the presence of young respondents (10% of respondents are on maternity leave) and older age group,

[1] Силласте, Г. (2016). Кризисы в модусах времени и его социальные уроки. *Гуманитарий Юга России, 1,* 45-59.

where the pensioners have enough free time for personal communication between both internally displaced persons, and those individuals and institutions that provide social services to internal migrants.

Synergetic strategy of human action on the selection of the best social self-organization, involves understanding which type of self-organizing chaos is in the environment[1]. IDPs' self-organisation implies a motivation for internal integration (Table. 2).

Table 2

The Motives for the Internal Integration of Migrants from the ATO area in Ukraine and the Factors that Cause Them

Integration Motives	Factors
The desire to be able to meet daily needs	The lack of means to survive
The need for their own homes	The lack of housing which remained in the occupied territory or was destroyed as a result of hostilities
The need to have a regular pension and social benefits	The lack of pensions, social benefits to residents of the occupied territories Ukraine
The need for health and social services	Health worsening due to the being in a combat zone
The need for legal assistance	The lack of documents lost in the occupied territories
The need for psychological support	Psychological trauma as a result of being in the zone of military conflict
The desire to provide accurate information on the status of the internal migrants	The lack of reliable information about the problem of internally displaced persons
The need for information about the rights and responsibilities of the internally displaced persons and their compliance	Inadequate awareness of the internal migrants of their legal rights and their social protection system

Interpersonal and intergroup communication to some extent contributes to the welfare and protection of collective rights of internally displaced persons. However, internal integration based on self-help is not enough to solve the problems of internal migrants and the host country. Communicative space of the interpersonal relationship that prevails in the early life of migrants in the new environment is limited (primarily resource). Therefore, the role of communicative mechanisms based on the external presentation of common needs, interests and the problems of internally displaced persons is very important.

3. Communicative Mechanisms of External Representation of the Collective, Construction and Promotion of the Image of the Collective (in Terms of Internal Migrants)

In the course of our research, we noted the transformation of mass into collective with the help of the following indicators:

• Awareness of IDPs the need of an organized representation of domestic workers' interests by creating their own NGO.

• Awareness of both IDPs and host side need to institutionalise social assistance to migrants through the establishment of rehabilitation centres and clubs.

• Emotional perception of "the world around" (how the inhabitants of the metropolis treat immigrants).

• The idea what to do, if internal migrants' life gets worse (focus on proactive position in defending their rights).

• Internally displaced persons' orientation on an active life position in defending their legitimate rights.

Collective appears at the institutional level in the form of organisations connected to the support of everyday life of the forced internal migrants. In this article, it is offered to consider collective of two types: 1) created for them and 2) they created themselves. This is a conditional distribution. For example, volunteer organisations were created for them, but from the first days, the clients of the organisations have

[1] Добронравова, В., Финкель, Л. (2005). Динамический хаос в социуме как среда социальной самоорганизации. *Социология: теория, методы, маркетинг, 1,* 168-180.

started participating providing assistance to the same citizens who are in trouble as a result of war. That's how the personal of volunteer organizations supplemented with a number of customers who wanted to help their compatriots. One respondent noted in an interview with:

"I cannot help thinking of the same refugees from the Eastern Ukraine as myself. I will better understand them and help them as a volunteer. I will not intrude on someone's feelings and ask, it's enough for me to look into the eyes of someone who sought the assistance of our volunteer organisation" (Marina, 32 years, higher education, came from the ATO area with her disabled mother).

Collective among internal migrants also updates the search and implementation of various forms of constructive cooperation in their own interests and the interests of the community as a whole.

The survey found public opinion of the IDPs on what they need from the host side (Fig. 1).

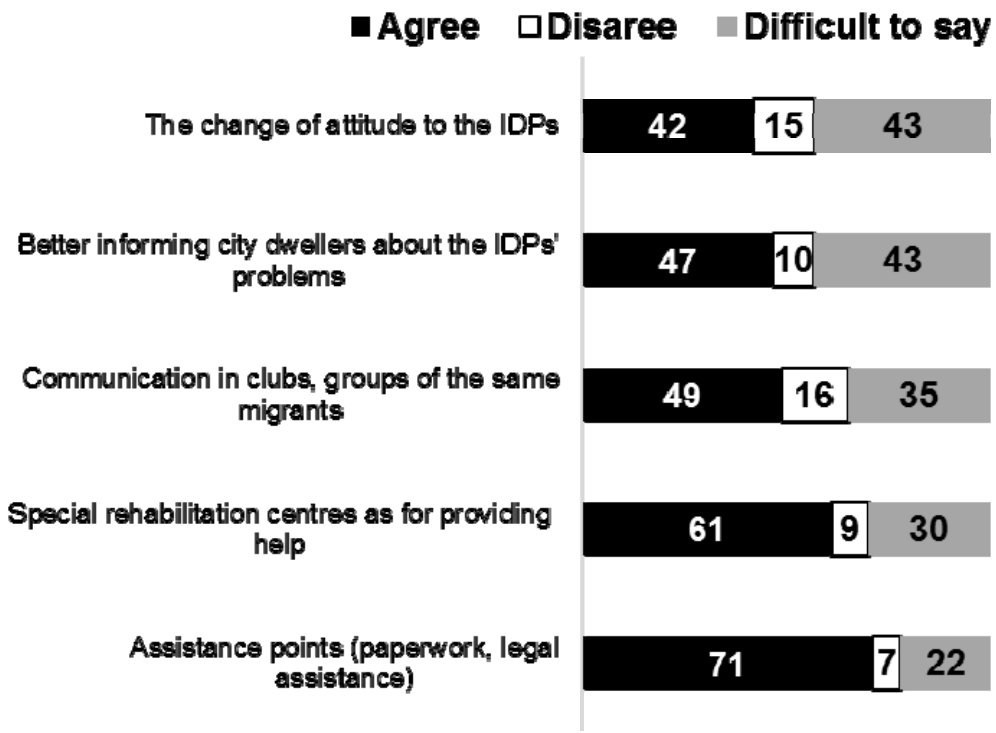

Fig. 1. Public opinion of the respondents about what internally displaced persons need to solve their problems (in%, n = 253)

The most important is an issue of counselling (71%), rehabilitation centres (61%) for different groups of domestic workers. Interviewees note a communication vacuum in which they were once forced to flee from the military process in eastern Ukraine. Therefore, there is no coincidence that almost half of the respondents (49%) is concerned about the deficit of communication between the same internal migrants like themselves. Improvements, according to the respondents, could contribute to clubs, groups, where they could share their experience to solve their life problems. Another urgent issue is to raise the awareness of the residents of the metropolis on the problems of internal migrants (47%). Informational abundance about the problem groups of migrants can contribute to changing the attitudes of the residents of the host country. About 42% of the respondents indicated a need to develop measures aimed at changing public attitudes to domestic workers, who were forced to leave their homes.

In case of worsening the living conditions of Kharkiv migrants, they prefer to legitimately solve their problems: 66% agreed with the statement "you should contact the authorities and use them to solve the problems of migrants." Almost a third of respondents (32%) believe that "it is better to hang in there and for all costs to maintain peace and harmony." At the same time 38% of the respondents are set to protest action – "we must actively protest against worsening the living conditions, but without the radical methods." Nearly 11% admit using radical methods to change the situation (Fig. 2).

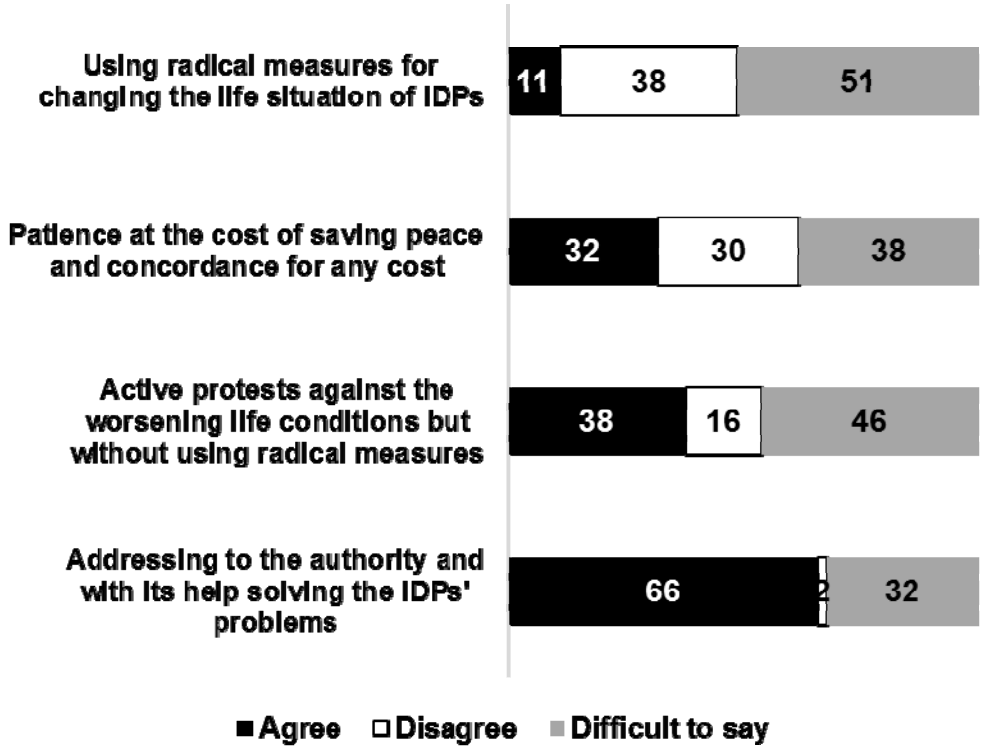

Fig. 2. The attitude of the respondents to using specific measures in case of worsening the living conditions of the internal migrants in Kharkov (in%, n = 253)

Potentially active in defending their collective rights are internal migrants who have minors. They are usually parents (men and women) of young and middle age with children. They tend more than those who have no children, to self-help (Cramer coefficient is 0.217, 5% significance level). Among them, 60% rely in the issue of improving life on organised by the settlers campaigns of mutual help and protection of their interests (27% believes that improvements in the lives of people like them is "very dependent" on this and 33% – "rather depends") (Table 3).

Table 3

Answers to the question "To what extent today's life improvement of the migrants depends on the campaigns of mutual help, protection of their collective rights, organised by the internal migrants themselves?" depending on the availability of respondents the minors (in%, n = 253)

	By the database in general	Groups of respondents	
		1. Have minors	2 Do not have minors
Depends greatly	27	33	20
Rather depends	33	30	37
Rather doesn't depend	11	14	7
Does not depend at all	3	2	4
Difficult to say	26	33	26

We have also noted statistically significant connection between the respondents' focus on the campaigns of mutual help, protection of their collective rights, organised by the internal migrants themselves and the age of the respondents (Cramer coefficient is 0.193, 5% significance level) (Table. 4).

Table 4

Answers to the question "To what extent today's life improvement of the migrants depends on the campaigns of mutual help, protection of their collective rights, organised by the internal migrants themselves?" depending on the respondents' age groups (in%, n = 253)

	By the database in general	By respondents' age groups		
		1. 18-30	2.31-55	3.56 and older
Depends greatly	27	29	28	22
Rather depends	33	25	39	28
Rather doesn't depend	11	12	13	6
Does not depend at all	3	7	1	4
Difficult to say	26	27	18	40

More than a half of the respondents (56%) consider it necessary to create even NGOs of IDPs to jointly solve urgent problems. 9% strongly disagree with it and more than a third are uncertain on this issue (Fig. 3).

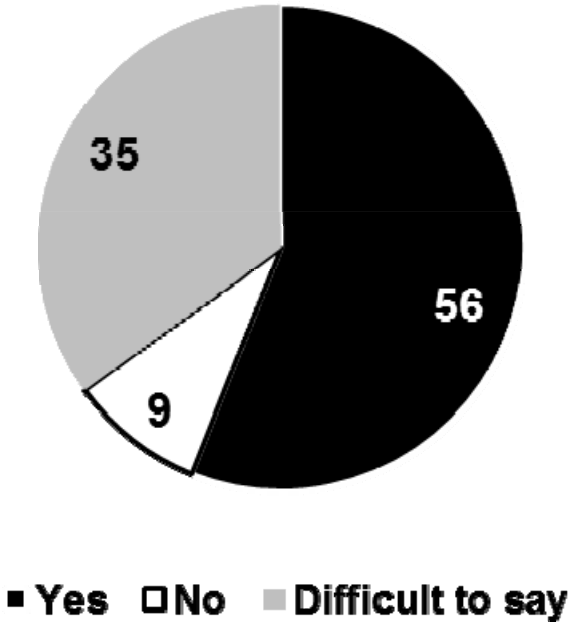

Fig. 3. Answers to the question "Do you think it is necessary to create NGOs of IDPs to jointly solve urgent problems?" (In%, n = 253)

Hypothetical emergence of forced internal migrants can be seen as an indicator of increasing the level of their self-organisation as a manifestation of the collective. The collective among internal migrants is evolving from single to mass cases of mutual assistance and to organised representation of their interests in the metropolis at the level of government and civil society institutions.

Summary

The research history of communicative impact in crisis situations is rich and diverse. Intensification of mass migrations leads to expansion of research scales. Migrations caused by armed conflicts require the development of new communicative mechanisms that will work in the new environment.

The article offers theoretical and methodological approach to the study of communicative mechanisms of transformation the mass into the collective and the role of the collective in solving

the problems of internal migrants in a crisis situation. We have made an attempt to adequately evaluate the integrating possibility of a special group of internal migrants, which consists of those who were forced to leave their homes because of military processes, but after their move to another region of the country they had adaptation and integration difficulties. In many ways, these difficulties were related to the processes in the communicative space where from the first days of the conflict in eastern Ukraine its people have felt stigmatisation. The media was important as the translator of both the information on internal migrants, and the information for the migrants themselves. The media often presented them in the form of so-called "separatists". In one form or another, the principle of simplification was successful, which N. Zarubina notes: "The pace of social change often lagged behind the real willingness of society and its citizens to the current changes. Therefore, the response to the challenges of complexity is simplification, expressed in standardisation (which is to simplify when considering social practices) and backup as local trends in the general process of structural complexity"[1]. The concept of separatism, supported by lots of media, not only greatly simplified the reality, but also increased suspicion and intolerance towards internal migrants in the modern Ukrainian society.

The study has revealed the orientation of internal migrants from the ATO area in Ukraine on the active role in matters of mutual help and self-organisation in defending their collective legal rights. However, in the communicative space of Ukraine, the activity of internal migrants is estimated ambiguously.

References:

1. Blumer, H. (1951). Collective Behavior. *New Outline of the Principles of Sociology.* New York, 167-221. [in English].
2. Berry, W. (1997). Immigration, Acculturation, and Adaptation. *Applied Psychology, 46 (1),* 5–34 [in English].
3. Dobronravova, B., Finkel', L. (2005). Dinamicheskij haos v sociume kak sreda social'noj samoorganizacii [Dynamic chaos of society as sphere of social self-organization]. *Sociologija: teorija, metody, marketing* [Sociology: theory, methods, marketing]*, no. 1,* 168-180. [in Russian].
4. Golub', O., Bezrukova, A., Timofeeva, T., Popova, A. (2015). *Social'no-psihologicheskaja situacija bezhencev iz Ukrainy: regional'nyj aspekt* [Social and psychological situation of refugees from Ukraine: regional aspect]. Volgograd: Volgogradskij gosudarstvennyj universitet [in Russian].
5. Jaao, U. (2015). Social'naja integracija kitajskih vnutrennih migrantov: uslovija zhizni vnutrennih migrantov (agricultural to nonagricultural) i migrantov rabochih [Social integration of Chinese internal migrants: living conditions of internal migrants (agricultural to nonagricultural) and migrant workers]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Sociologija i politologija* [Bulletin of Moscow University. Sociology and Political Science], *Vol. 18, no. 4,* 235-240.
6. Janickij, O.N. Kriticheskie sostojanija sredy zhizni i sposoby adaptacii k nim [Critical conditions of the environment and ways of adaption to them]. In Gorshkov, M.K. (Ed.). *Rossija reformirujushhajasja: Ezhegodnik* [Russia reforming: Yearbook: Collected papers]. Moscow: Novyj hronograf, *14,* 50-78 [in Russian].
7. Janickij, O. (2015). Sovremennye vojny: vzgljad sociologa [Modern wars: sociologist's view], *Sociologicheskie issledovanija* [Sociological Studies]*, no. 5,* 156-164 [in Russian].
8. Jarskaja, V., Jarskaja-Smirnova, E. (2015). Inkljuzivnaja kul'tura social'nyh servisov [Inclusive culture of social services]. *Sociologicheskie issledovanija* [Sociological Studies]*, no. 12,* 133-140 [in Russian].
9. Kavtaradze, S. (2015). *Arhetipy vojny: nasilie, bessoznatel'noe i bor'ba za bazovye potrebnosti* [Archetypes of war: violence, unconscious and struggle for basic needs]. Moscow [in Russian].
10. Lang, K., Lang, G. (2009). Mass Society, Mass Culture, and Mass Communication: The Meaning of Mass. *International Journal of Communication, no. 3,* 998–1024.
11. Lepshokova, Z. (2012). Strategii adaptacii migrantov i ih psihologicheskoe blagopoluchie (na primere Moskvy I Severnogo Kavkaza): Monografija [Strategies for adaptation of migrants and their psychological well-being (on the example of Moscow and the North Caucasus): Monograph]. Moscow: Grifon [in Russian].
12. Malahov, V. (2015). *Integracija migrantov: koncepcii i praktiki* [Integration of migrants: concepts and practices]. Moscow: Fond "Liberal'naja Missija" [in Russian].
13. Moiseev, S. (2016). «Reabilitacija» ponjatija «massa» v social'nyh naukah: poisk obobshhajushhego opredelenija ["Vindication" of the concept of "mass" in social sciences: the search for a general definition]. *Sociologija: metodologija, metody, matematicheskoe modelirovanie* [Sociology: methodology, methods, mathematical modeling], *no. 42,* 61-83.
14. Moiseenko, V. (2004). *Vnutrennjaja migracija naselenija* [Internal migration of the population]. Moscow: Jekonomicheskij fakul'tet MGU, TEIS [in Russian].

[1] Зарубина, Н. (2014). Упрощенные социальные практики как способ адаптации к сложному социуму. *Социологические исследования, 5,* 37-46.

15. Muhametshina, N., Kandaurov, P., Javkin, N. (2015). *Strategii osvoenija regional'nogo sociuma migrantami iz postsovetskih gosudarstv* [Strategies for the mastering of regional society by migrants from the post-Soviet states]. Samara: Izdatel'stvo SamNC RAN [in Russian].
16. Mukomel', V. (2016). Problemy integracii vnutrirossijskih inojetnichnyh migrantov [The problems of integration of internal non-Russian migrants]. *Sociologicheskie issledovanija* [Sociological Studies]*, no. 5, 69-79* [in Russian].
17. Rechickij, R. (2014). Seti doverija, bezopasnost' i determinanty migracionnyh reshenij: sluchaj bezhencev v Ukraine [Nets of trust, security and determinants of migration solutions: the case of refugees in Ukraine]. *Zhurnal issledovanij social'noj politiki* [Journal of social policy studies]*, Vol.12, no. 4,* 599-614 [in Russian].
18. Shlykova, E. (2011). Bezopasnost' ili priemlemyj risk kak cel' adaptacii (na primere migrantov i prinimajushhego naselenija) [Safety or acceptable risk as a goal of adaptation (by the example of migrants and the host population)]. In Mozgovaja, A.V. (ed.). *Risk: issledovanija i social'naja praktika* [Risk: research and social practice]. Moscow: Institut sociologii RAN*,* 59-72 [in Russian].
19. Sillaste, G. (2016). Krizisy v modusah vremeni i ego social'nye uroki [Crises in the modes of time and its social lessons]. *Gumanitarij Juga Rossii [Humanitarian of the South of Russia], no. 1,* 45-59 [in Russian].
20. Simonova, O. (2015). Sovremennye diskursy i issledovanija social'noj splochennosti: Obzor osnovnyh tendencij [Modern discourses and studies of social cohesion: an overview of the main tendencies]. In Pokrovskij, N.E., Kozlova, M.A. (eds.). *Social'no-kul'turnye praktiki splochennosti v sovremennyh obshhestvah.* Moscow: Universitetskaja kniga, 23-42 [in Russian].
21. Simonova, O. (2014). Bjenks Dzh. Snimaja masku s deviantnosti: vizual'noe konstruirovanie obraza bezhencev I immigrantov [Removing the mask from deviance: visual design of the image of refugees and immigrants]. *Social'nye i gumanitarnye nauki. Otechestvennaja i zarubezhnaja literatura. Sociologija. Referativnyj zhurnal* [Social and humanitarian sciences. Domestic and foreign literature. Sociology. Abstract journal], *Vol 11, 2*, 67-78 [in Russian].
22. Tangalycheva, R. (2015). Mezhkul'turnaja kommunikacija i akkul'turacija (opyt zarubezhnyh issledovanij) [Intercultural communication and acculturation (foreign experience of researches)]. *Sociologicheskie issledovanija* [Sociological Studies]*, no. 7,* 89-98 [in Russian].
23. Tishkova, V., Shnirel'mana V. (2007). *Nacionalizm v mirovoj istorii* [Nationalism in the world history]. Moscow: Nauka [in Russian].
24. Vasil'eva, T. (2014). Politika integracii: zapadnoevropejskij opyt [Politics of integration: Western-European experience]. In Mukomel', V. (ed.). *Migranty, migrantofobii i migracionnaja politika* [Migrants, migrantophobia and migration policy]. Moscow: NP "Central'nyj Dom advokata", Moskovskoe bjuro po pravam cheloveka, 227-242 [in Russian].
25. *World at War. UNHCR. Global Trends Forced Displacement in 2014*. <http://www.unhcr.org/556725e69.html> (2017, March, 13) [in English].
26. Zarubina, N. (2014). Uproshhennye social'nye praktiki kak sposob adaptacii k slozhnomu sociumu [Simplified social practices as a way for adaptation to a difficult society]. *Sociologicheskie issledovanija* [Sociological Studies]*, no. 5,* 37-46 [in Russian].

Iryna Dolia, PhD in Political science
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Ukraine

MOTIVATIONAL COMPONENT IN CHOOSING A STRATEGY OF SOCIAL ACTION OF THE RESIDENTS OF DONBASS

The article examines the processes of change in the social structure of Ukrainian society, shaped by the ongoing military-political conflict in Donbass. The author examines the motives of the inhabitants of the occupied territories in the selection of strategies for action in modern conditions of transformation. Also there are analyzed the overall socio-economic factors, which generally have a negative impact on the status of a new social group for the Ukrainian society – the displaced persons. Problems of growth in the unemployment rate and low income levels across the Ukraine, are determining motives for the part of the citizens, who at the beginning of the conflict were forced to leave the occupied territories, but as a result of their social insecurity in the territories controlled by the Ukrainian authorities, have returned to the occupation.
Key words: social structure, social action, temporarily displaced persons, the occupied territories, motives, unemployment.

The continuing military and political conflict in Donbass has provoked a new wave of reforms in the social structure of Ukrainian society. Society was unprepared for the challenges of socio-economic, moral and ethical in which it made its division into «Patriots, who were temporarily occupied territories» and «them, the separatists, who are left to live and work in the occupation». Research motivation of a choice of actions implemented by people who were unconscious of the participants in the history of large-scale anti-terrorist operation, but in fact an undeclared war – have not received adequate attention either at the level of state policy, or in academia. At the same time, today, the Ukrainian society replenished new social group – internally displaced persons. Moreover the chosen public policy based on peaceful option to return temporarily occupied areas of the Ukraine, it is now necessary to examine in detail and those who live in the occupied modern Donbass and those who left. Only this knowledge will let society find points of unity and promote reunification process of smoothing hurt Ukrainian Donbass, which found themselves on opposite sides of the contact line.

The question of the motives of human behavior in society, social stratification, social structure formation under the influence of various factors of differentiation are in the field of scientific research of scientists from different disciplines. The classical concept which presents approaches to define the essence of the concepts of social stratification, status, mobility, performance, developed by scientists: M. Weber, E. Durkheim, H. Spencer, P. Sorokin, A. Touraine, P. Dahrendorf[1].

In today's transformation processes that are influenced by political and military conflict in Donbass there is a need to explore new motives for Ukrainian society social groups such as «refugees», «internally displaced persons». In this context, it is logical application of developed theory of social action of M.Weber to explain the behavior of residents on temporarily occupied areas of Donbass and searching for answers to questions about its motivation to leave or remain in occupation. Rationality of social action according to the theory of M. Weber is achieved through the awareness of any actions that occur or instrumentally rational, based on expectations of the external environment, or valuably-rational, based on conscious faith in the effectiveness of action. Residents of Donbass that are held hostage to the ongoing military-political conflict and lack of rationality of action, of course, prefer affective actions as a driving force for them to have emotions and feelings. This trend requires finding mechanisms to encourage the population to rational action[2].

Key provisions of classical approaches to the study of stratification and motives of social action were analyzed in detail by the scientific achievements of modern scientists. Thus, the trend of social stratification of the Ukrainian society were explored by S. Kataev S. Makeev, V. Paniotto and other

[1] *Западноевропейская социология XIX – начала XX веков* (1996). Москва: АспектПресс, 123, 234, 400.
[2] Вебер, М. (1990). *О некоторых категориях понимающей социологии: Макс Вебер Избранные произведения*. Москва: Книга, 89.

analysis of socio-economic inequality in Ukraine are engaged with O. Ivashchenko, E. Libanova and others; features of regional stratification of society are in the field of scientific interests of N. Kovalisko, R. Savchinsky and more.

In the context of the selected issues special attention of the scientific subject deserves the study of the characteristics of relationships internally displaced persons with the authorities. Principles of management of public authorities, which are designed to provide social services in Ukrainian reality were proved as ineffective. In this context, the problems of studying motives residents of the conflict zone requires a review of the key mechanisms for management of social services, in order to optimize and bringing them closer to the interests and needs of people. In this context, the concept deserves attention socially adequate management proposed by Ukrainian scientists V. Burega. Through a deep analysis of the causes of crisis management inherent in modern Ukrainian society, the scientist emphasizes the need to create its own national management model based on positive practices of the Soviet system management and intelligent achievements of Western management[1].

Analyzing motivation of people living in areas outside the control of Ukraine should note the need for a separate scientific study of such social category as children. Military conflict in Donbass, created for the Ukrainian society is a new reality which emerged as a result of children combatants, child soldiers, children, war criminals and children living in crisis situations. One of the founders of the scientific approach to the study of these categories in Ukrainian Sociology is O. Klimenko who conducted empirical researches and proposed classification division of children who are forced to live in conditions of crisis society in Donbass[2].

The purpose of this article is to analyze the motivational component in choosing a strategy of social action residents of Donbass.

The antiterrorist operation in the Donbass, which characterized the period of extinction, the period of escalation of armed conflict transformation, is accompanied not with only economic and political but also the dramatic changes in the social structure. Primitive stratification that circulated in the media is reduced to two categories – those who remained in occupation and temporarily displaced persons. However, in reality each of these groups is heterogeneous and involves a more complex distribution. Conventionally dividing people by gender and age who remains in occupation and those who left, it could be maintained the following motivational structure of their behavior:

1. The strategy of moving from the occupied territories under control in Ukraine choose young people aged 25 to 35 years old or middle-aged 35 to 45 years. This choice is not associated with their ideological priorities, but rather with responsible life strategies of socially active population. There is an organization of the social environment (family, children, friends, professional relations) in this age segment. Despite ideological considerations, this category goes from the occupied territories in more favorable regions for life. Much of the families of displaced people are women with children or single professionals, the skill level of whom allowing them to find an employment in specialty with wages which allowthem to survive in the new environment.

A small percentage of members of these age groups are remaining in the occupied territories of Donbass, they made their choice because of certain circumstances (preservation of property, failure to minimize business, the presence of disability in the family, lack of prospects, etc.). A gender feature of this category is a significant advantage in it male representatives. Of course, there is this niche group of ideological zealots of the «Russian world» that implements global projects «DNR» and «LNR», but their number of members does not exceed the 10 % level.

2. The strategy of lifetime occupation was uniquely elected by representatives of the elderly, with both its categories from 55 to 65 years, and as from 65 years and above, in addition to the person they are joined by the top division of the average age from 45 to 55 years. This fact is linked not only to the fact that it is convenient for indoctrination category of the population, since their childhood, adolescence, and the older generation of youth and maturity were held in the Soviet Union, but also with social performance data demographic, principal among which are: reducing mobility, unwillingness to break decades of tried and tested social relationships, lack of desire to change the rhythm and lifestyle, as well as understanding the impossibility «to start life from the beginning» and finally be taken into account – the loss of physical, economic and intellectual potential. In gender terms in most of these groups are women, but it is associated

[1] Бурега, В.В. (2005). *Социально-адекватное управление: концептуализация модели*. Донецк: ДонГУУ, 70, 92.
[2] Клименко, О.Ю. (2015). *Інституціоналізація соціального захисту дітей у кризових ситуаціях в українському суспільстві.* Харків: ХДАК, 234, 262.

with classical demographic processes (the average age of men in the Donbass before the war was 62 years). An important factor in the survival of the population in the occupation is to support humanitarian aid from various sources: the Red Cross, the organization «Man in trouble», the UN, Russia and other international organizations. Championship takes Humanitarian Fund headquarters of Rinat Akhmetov. According to opinion polls in Ukraine territories outside the control of 43 % of respondents noted the fact of personal reception of humanitarian aid, of which 80 % is receiving assistance from humanitarian Staff Fund of Rinat Akhmetov[1].

Thus, considered socio-demographic group that has chosen life in the occupation is the most favorable field for Russian propaganda, because they remember life in the USSR who associate it only with positive, who does not want to lose all accumulated with the intervening years, who is not able to adapt to new conditions of life and who is not able to move. It is within this group most actively was supported the idea of joining the Donbass to Russia from obtaining the status of autonomy.

3. Young people aged from 18 to 25 years shaping their social strategies in accordance with the plans of the parents. Thus, the fairer sex parents prefer to send to Ukraine controlled area to relatives, friends or in independent life. This is due primarily to the high crime level and greater risk for life in the «DNR» and «LNR». Another argument of men in the above mentioned socio-demographic groups, namely exit at controlled by Ukrainian authorities territories is the risk which is united to mobilizing to the ranks of the Armed Forces of Ukraine. In this case, the strategy which is chosen by parents is reduced to two options: entering the Crimea, Russia, another country, or, in the absence of social perspectives, and in some cases financial, physical, intellectual ability, the only option to achieve a certain status and achieve the appropriate level of life for men – fill military ranks of «army» of pseudo republic. In this context propaganda in «DNR» and «LNR» is running smoothly, drawing in television commercials which enticing images of «soldier of Donbass».

4. The most vulnerable categories in armed conflict are children in the occupied territories fall under solid ice rink propaganda therefore begin to sincerely believe in the stereotypes imposed on them, and in some cases even take part in hostilities. And so there are many examples. So Gorlovka was created a unit «Amazon» with schoolgirls that is specializing in shooting from the grenade launcher[2]. In Donetsk there is a military-patriotic club «Russian Bear», whose members are boys aged from 14 to 17 who are enrolled to shoot from a howitzer. Thus, children are one of the most popular objects of propaganda. Proof of this is also the establishment of the government «DNR» working groups with representatives of the «Ministry of Education», «Ministry of Defense», «Ministry of Sport» and «Ministry of Culture» to develop a specialized program «patriotic education», one of the elements which are lessons of «heroes of militia», «the lessons of fame», as well as the obligatory inclusion into the curriculum of basic training of the younger generation. It is obvious that children are raised on the ideals of pseudo republics and hardly be able to safely return to their own psyche social space.

Structuring Donbass residents according to their chosen behavior strategies, it should be noted and another group – people who from the beginning were temporarily on the occupied territory, but for some reason returned from the territories controlled by Ukraine to the occupied part. Typically, their motivation is reduced mainly to the conditions of disorder. Thus, the social structure of society «DNR», «LNR» it was shaped a category of people «those who chose the path of return», which is dominated by people aged from 35 to 45 years (mostly families). The inability to find vacant positions with wages above the average posed for IDPs issue of rental housing that in general do not match to a decent material standard for their own families.

Monthly state social support in Ukraine in the form of 884 UAH for able-bodied persons and 442 UAH for disabled persons does not correspond to the rate of growth in prices for food and non-food goods, utility tariffs. Moreover control system for the accommodation of IDPs rather equates them with persons conditionally released early from prison, what looks like a system of social guarantees and state support for the citizens of Ukraine.

Deteriorating of economic and social conditions inherent to all regions without exception domestic space actualize the problem of sourcing the needs not only in the occupied territories, but in the Ukraine

[1] Исследование социального самочувствия и потребностей населения Донецкой области май – июнь 2016 года. *Гуманитарный штаб Фонда Рината Ахметова.* <http://www.fdu.org.ua/files/docs/271_ru_issledovanie_potrebnostej__russ.pdf>. (2016, September, 15).

[2] Кропива, С.В Горловке живут настоящие юнные «Амазонки». *Горловка сегодня.* <http://gorlovka.today/kultura/3236-v-gorlovke-zhivut-nastoyashchie-yunye-amazonki> (2016, Desember, 16).

controlled territories. In general flow stops base of enterprises in the Donbass on both sides of the boundary line there is a dramatically growing unemployment. On the Ukrainian territories it is linked to the flow of settlers from occupied cities. Typically, the number of unemployed workers is increased by the coal and steel industries and young people without a profession. The labor market Donetsk region is very congested, as also in Ukraine controlled areas continued reduction of personnel, downtime and closures. According to the State Statistics Office in Donetsk region in the first quarter of 2016th, the level of unemployment in the region (by ILO methodology) among the economically active population aged 15-70 was 14.8 %, and the population of working age – 15.2 % (in average for Ukraine – respectively 9.9 % and 10.3 %). In Ukrainian Donetsk region loads of registered unemployed per vacancy (vacant position) at the end of March of 2016th were 19 people. And it only figures on officially registered unemployed, some people (in the employment centers of Donetsk region registered only one sixth of the unemployed) simply interrupted odd jobs, not applying for social assistance, which means that the official statistics do not fall[1]!

Impaired work itself because of the devaluation of the national currency – UAH. The minimum wage in Ukraine in May 2016th was set as – 1450 UAH., the minimum pension – 1130 UAH. Of course this is just numbers, but if you look at them from the point of future costs of ordinary Ukrainian budget, these figures are a worrying sign for the future of Ukraine as a whole, as well as threaten further impoverishment of the population. The major expenditure for most Ukrainians today is payment for services Housing and communal services (electricity, gas, water, sewage etc.) and the cost of purchasing food. The results of household surveys Donetsk region show a certain trend figures. Namely, the result of lower living standards was to increase the share of expenditure on food. Share purchase cost of food products, including soft drinks, reached in 2015th 60.1 % against 55.7 % in the previous year and 50.4 % in 2013th. The second largest items of expenditure after food households are housing, water, electricity, gas and other fuels, that is equal to 12.7 % of total expenditures against 9.9 % in the previous 2014th[2]. Given the continued and gradual increase in tariffs at the lowest incomes it can be foreseeable future poverty that can take shape in social protests.

Thus, the situation in Donbass prevailing at the present point in time, logically developed as a «snow whom». Break the traditional industrial relations in terms of combat increasing deterioration of socio-economic life and occupied and controlled by Ukraine Donbass territories. At the same time, economic and social insecurity makes citizens living in the occupied territories.

New category of Donbas residents are those «who have chosen the path of return» in today's realities is in a group of risk of policy conditions of realization of peaceful de-occupation. Whereas, with people coming back there are a lot of those who experienced the label «separatist» and consequently lost faith in the future in Ukraine, the growth of this category of people will work in favor of pseudo republics policy, contributing to deepening social contradictions between Ukrainians.

References:

1. Burega, V.V. (2005). *Sotsialno-adekvatnoe upravlenie: kontseptualizatsiya modeli* [The social and adequate management: conceptualization of a model]. Donetsk: DonGUU. [in Russian].

2. Issledovanie sotsialnogo samochuvstviya i potrebnostey naseleniya Donetskoy oblasti may – iyun 2016 goda [Examination of social well-being and needs of the population of Donetsk region in May – June 2016]. *Gumanitarnyj shtab Fonda Rinata Ahmetova* [*The Humanitarian Staff of the Rinat Akhmetov Foundation*] <http://www.fdu.org.ua/files/docs/271_ru_issledovanie_potrebnostej__russ.pdf> (2016, September, 15). [in Russian].

3. Klimenko, O.Y. (2015). *Institutsionalizatsiya sotsIalnogo zahistu ditey u krizovih situatiyah v ukrayinskomu suspilstvi* [The institutionalization of social protection of children in critical situations in the Ukrainian society]. Kharkov: HDAK. [in Ukrainian].

4. Kropiva, S. V Gorlovke zhivut nastoyaschie yunnyie «Amazonki» [Real young «Amazons» live in Gorlovka]. *Gorlovka segodna* [Gorlovka today] <http://gorlovka.today/kultura/3236-v-gorlovke-zhivut-nastoyashchie-yunye-amazonki> (2016, December, 16). [in Russian].

5. O sostoyanii ryinka truda Donetskoy oblasti s nachala 2016 goda [The labor market indigence of Donetsk region since the beginning of 2016]. *Press-byulleten Glavnogo upravleniya statistiki Ukrainyi v Donetskoy oblasti*, 6 [Press Bulletin of the Central statistical office of Ukraine in the Donetsk region]. <http://www.donetskstat.gov.ua/pres/presreliz.php?dn=0716&number=0#2> (2016, November, 10). [in Russian].

[1] О состоянии рынка труда Донецкой области с начала 2016 года (2016). *Пресс-бюллетень Главного управления статистики Украины в Донецкой области, 6* <http://www.donetskstat.gov.ua/pres/presreliz.php?dn=0716&number=0#2> (2016, November, 10).

[2] Опрос домохозяйств Донецкой области (2016). *Пресс-бюллетень Главного управления статистики Украины в Донецкой области,* 7. <http://www.donetskstat.gov.ua/pres/presreliz.php?dn=0816&number=2>. (2016, November, 5).

6. Opros domohozyaystv Donetskoy oblasti [The cross-examination of the households of the Donetsk region]. *Press-byulleten Glavnogo upravleniya statistiki Ukrainyi v Donetskoy oblasti, 7* [Press Bulletin of the Central statistical office of Ukraine in the Donetsk region]. <http://www.donetskstat.gov.ua/pres/presreliz.php?dn=0816&number=2> (2016, November, 5). [in Russian].
7. Weber, M. (1990). O *nekotoryih kategoriyah ponimayuschey sotsiologii* [On some categories of an understanding Sociology]. Moscow. [in Russian].
8. *Zapadnoevropeyskaya sotsiologiya XIX – nachala XX vekov* (1996). [The Western European sociology of XIX – the beginning of the XX centuries]. Moscow: AspectPress. [in Russian].

Olena Klymenko, ScD in Sociology
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Ukraine

SOCIAL STRATIFICATION ON THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORY OF DONBASS

The article analyzes the characteristics of social stratification processes in certain regions of the East of Ukraine, resulting from the armed conflict in the framework of the antiterrorist operation in the Donetsk and Luhansk regions. The author illuminates the background of economic, political, cultural, demographic and ideological nature as a result of which there was social differentiation in the part of Ukrainian society, which remained on the temporarily occupied territories. Thus, social stratification of the population of the occupied territories is still quite a complex structure, which determines the type of non-traditional models of social stratification while maintaining the classic types of social groups, the components of which are burdened with ethical, cultural and demographic factors.
Key words: crisis, stratification, differentiation, temporarily occupied territories, social stratification.

A characteristic feature of the social systems of modern society are dynamic changes occurring in them, which is as the main mechanism of deviation from the traditional forms of social action, due to the emergence of different levels of crisis. In terms of system analysis of the crisis is the foundation for the transition of social systems from one state to another and may well be the reason for the revision of the existing social stratification. Under conditions of prolonged political crisis in Donbass, which is aggravated by military conflict in Ukrainian society there are new forms of social stratification that radically differ from previously existing complex structure of social filters, detection and analysis representing scientific interest. Thus, the study of the processes of differentiation in the Ukrainian society today is an actual problem.

According to the founders of the theory of structural functionalism K. Davis and W. Moore, social stratification is considered in the context of the distribution of individuals on the basis of the importance of their professional work and contribution to the development of society[1]. The Marxist school of sociology of social stratification key factors considered economic relations and the distribution of the means of production[2]. According to the theory of G. Homans, inadequate exchange of labor factor is in the lack of equality in society. Going beyond the purely economic prerequisites analysis of social stratification M. Weber singled social prestige and access to the authorities as prerequisites to social inequalities[3].

Taking P. Sorokin's concept in which were analyzed three types of differentiation of society (economic, political and professional)[4], we analyzed some new elements in the social structure of temporarily occupied areas of Donbass. In addition, to determine the signs of social stratification in this region under conditions of a number of crises, here was involved the theory of differentiation of T. Parsons, according to which were defined qualitative, role and status characteristics of newly stratifications.

The article is to determine the characteristics of social stratification in the temporarily occupied territory of Donbass.

Considering the crisis as a condition created by the accumulation of social problems in the determining the disparity of social institutions, which naturally creates an unpredictable situation in society is beginning to change the components of the social structure. Special importance crises have for the development of future generations, as contributing to the development of new social practices, which previously were not inherent for society, resulting in distortion of the processes of social stratification. Therefore, during the crisis it should be understood not only the processes of disintegration of social systems arising in consequence of the

[1] Davis, K., Moore, W.E. (1945). Some Principles of Stratification. Some Principles of Stratificatio. *American Sociological Review*, *10,* 242-249.
[2] Маркс, К., Энгельс, Ф. (1969). Происхождения семьи частной собственности и государства. Сочинения. 2-е изд. Москва: Политиздат, *Т. 23*, 470.
[3] Вебер, М. (1990). *О некоторых категориях понимающей социологии: Макс Вебер Избранные произведения*. Москва: Книга, 245.
[4] Сорокин, П.А. (1992). *Человек. Цивилизация. Общество*. Москва: Политиздат, 295-424.

coincidence of adverse factors or institutional imperfections, but general tendencies that are inherent in social structure and due to the uneven development of the external and internal environment, social institutions and individual parts. The consequence of a crisis is to change the usual (traditional) living conditions that cause significant abnormalities in organizing social institutions. Within the systemic crises that have arisen as a result of political and military conflict in the Donbass, it is necessary to distinguish the poverty that was provoked by the economic crisis, armed conflict and social exclusion of a certain part of society that is forced as a result of uneven movement of human masses within the state.

Carrying anti-terrorist operation in eastern Ukraine led to the emergence of new forms of social stratification. As a result of the mass migration of the population from areas of armed conflict, thousands of citizens have lost their jobs, property and livelihood. The duration of military operations has created a situation in which a certain category of people cannot return home and had to seek shelter in the territory controlled by Ukrainian authorities. The armed conflict has become a prerequisite of a new phenomenon for the Ukrainian society – «sudden poverty». Moreover, families of internally displaced persons have lost literally everything because they were forced to change the residence and became unsecured category of citizens who do not have their own homes, livelihoods and lost social capital. Therefore, the crisis caused by the conduct of anti-terrorist operations actualized existing problems associated with differentiation processes occurring in the Ukrainian society.

According to Herbert Spencer, in addition to the classic preconditions stratification in a society that is in crisis, there are «additional vectors» which are based on demographic and socio-cultural characteristics that lead away from dichotomous stratification model[1]. In addition, according to the «reputational theory» of William Warner, a leading role in the process of social stratification is played by public opinion, which causes the formation of a social field where the bundle is.

The overall context of social sentiment of temporarily occupied areas of Donbas identifies the following factors of social differentiation:

Firstly, it is the panic of the local population for their lives, which constantly threatened by warfare and a presence in densely populated areas significant number of armed persons. In the temporarily occupied territory there is virtually no people who would somehow did not feel the impact of shelling artillery or small arms. It shouldn't be ignored the presence of presumption of guilt in the breakaway republic. As a consequence of that all, civilians considered guilty in the case of any misunderstandings or conflicts with members of terrorist armed groups, ranging from car accidents and ending clarifying domestic relations. Therefore, because of the appearance of people with weapon in the military form in a public place, civilians are trying not to attract attention. In such a tense situation, a significant number of temporary residents of the occupied territories simply tired of permanent fear.

Secondly, it is not understanding the essence of what is happening or distorted picture of reality. Today with confidence it can be said that Ukraine definitely lost information warfare and the occupied territories and the line of demarcation. Since May 2014 information space of Donbass is completely controlled by Russian media, which do not hesitate in choosing the technology of impact on the minds of ordinary citizens and they fully use its analytical capacity.

Thirdly, it is social stress caused by shortage of quality food and medicines, which was arose due to the economic blockade on temporarily occupied areas of Donbass, that affects only the civilian population, which is forced to survive, either through humanitarian assistance provided by humanitarian headquarters «Dopomoga» from Charity Fund «Development of Ukraine», or by relatives pensioners who had to renew their pensions in Ukraine and simultaneously receive financial assistance from the occupation authorities. Neither the terrorist army, nor the leadership of so-called «DNR» and «LNR» economic isolation was not affected because it has high level of funding so they can afford all the expensive medicines and visits to restaurants.

The next it is a social exclusion, which has a special place in the process of social differentiation. Most people that remained in Donbass, which is controlled by terrorists, assess their state as a «forgotten» or «abandoned». De jure, they continue to be citizens of Ukraine, de facto – completely deprived of all rights and freedoms guaranteed by the Constitution, and therefore are in a position that completely disenfranchised people whose interests the government does not protect, officially recognizing this fact. On May 21s (2015) Parliament adopted a declaration on the avoidance of certain obligations under the International Covenant on Civil and Political Rights and the European Convention on Human Rights, which stated: «Because of the inability of Ukraine to ensure respect for human rights in full accordance the

[1] Кон, И.С. (1979). *История буржуазной социологии XIX – начала XX века*. Москва: Наука, 40-52.

Convention on the protection of human rights and fundamental freedoms, the International Covenant on civil and political rights and the European social Charter in the territory of ATO because of an objective need to take measures to repel the armed aggression of Russia and Ukraine must make a temporary retreat from (some) obligations»[1].

Thus, the temporarily occupied territory of Donbass emerged sociocultural environment, which is influenced by the economic crisis, the information vacuum, food blockade, the fighting, the presence of a significant number of armed persons, legal confusion, lack of any support from the state. All of this together has become a serious basis for the formation of a special composition worldview of the inhabitants of the region, very rough analysis of which reveals the following categories of people who remained in the occupied territories because of certain circumstances that do not depend on them and formally can be distributed by following categories:

1. Those, who do not have the physical capabilities to go and their families – «citizens with social encumbrances». To this category belong the disabled, whose movement is associated with substantial financial costs and the need of medical support whose relatives have such opportunities because of many years of struggle with the disease. They actually become as hostages of the situation, because the state is not officially organized the evacuation of people with disabilities, the only export that was made it is a PR campaign of Natalya Korolevska on the eve of presidential elections in 2014, those people were not only without social benefits, but without the necessary medicines and medical care – in fact, on the brink of survival because there is a position of absolute neglect, which forms the negative attitude to the terrorists and to the Ukrainian government. It should be noted that on the 1st January, 2014 only in Donetsk region, there were 105.967 disabled persons including 51 thousand people who received disability at the workplace. Monthly pension payments were allocated 192.3 million UAH[2].

2. Institutional fixed citizens, who are limited in the will of their move by government – orphans, disabled children held in orphanages, disabled and elderly people living in hospices, prisoners that serve sentences, patients of psychiatric clinics. Their fate is more than sad, being dependent on the state; they were not evacuated from the occupied territories. A decision on the need to move to the places on the territory controlled by official authorities was accepted only a year after the beginning of the ATO. Now Gerashchenko is trying to negotiate with terrorists for export from the occupied territories only some prisoners without advertising on what basis these citizens are elected. The living conditions of this category of citizens, including human rights and freedoms, even today no one cares. The existence of boarding schools for orphans and disabled children in the occupied territories are forgotten at all: 5 thousand persons who were held in the first and 3 thousand people who lived in the second[3] were simply disappeared from the official Ukrainian statistics. Patients of hospices and psychiatric hospitals were dissolved by the terrorists after the capture of institutions who were involved in their maintenance. Of course, that this category of people could not survive in the military aggression, but, however, some of them were able to adapt.

Approximately one-third (18 thousand were registered in the penitentiary service, plus an unknown number of people were in pretrial detention) of former prisoners could find themselves in illegal armed formations «DNR» and «FSC». A small number of orphaned children were drawn by terrorists to the intelligence activity or to the correcting shelling. And the first and the second, of course, support the occupation authorities, which gave them «a start in life».

3. Employees of state agencies that have not left their wards and organized struggle for their survival. For formal management structures, which were subordinated, they became enemies because of the involvement with illegal terrorist organizations. In Donetsk and Lugansk regions in the residential institutions were employed 52 thousand people and in the prison service the number of employees reached 76 thousand[4].

---

[1] *Постанова про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» 2015* (Верховна Рада України). <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/462-19> (2016, September, 28).

[2] Захворюваність населення. *Головне управління статистики у Донецькій області.* <http://www.donetskstat.gov.ua/statinform1/health3.php> (2016, October, 12).

[3] Соціальний захист населення. *Головне управління статистики у Донецькій області.* <http://www.donetskstat.gov.ua/statinform1/soc_zah2.php> (2016, October, 12).

[4] Обласні територіальні відділення Державної пенітенціарної служби України. *Управління державної пенітенціарної служби України в Донецькій області*. <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/don/uk/index> (2016, November, 25).

Thus, identification of categories of citizens which are abandoned to their fate because of inadequate policies of government were forced to remain in the occupied territory of Donbass and integrate into the newly established social systems, existing terrorist organizations or seek help from charities who have started work in the area of ATO in 2015th. Considering the situation from the standpoint of social-scientific concept of adequate control developed by V. Burega should be noted the lack of communication in vertical administrative hierarchy that led to a complete misunderstanding by officials of relevant ministries situation on the ground, resulting in a delay in the adoption of appropriate decisions[1].

In addition, groups of citizens who remained in the occupied territory in the circumstances that they are not depend on, there is another group, whose self-chosen accommodation in pseudo republic is not because of ideological preferences, but in order to save their business, economic achievements and social capital. Their environment is as heterogeneous and can be conditionally divided into the following categories:

1. Typically, this group consists of citizens who own real estate, most of which, in addition was received from the state in Soviet times apartments, or self-built house and there is nothing left. They are well aware that they cannot start a new life «from scratch» and arrange it comfortably. Most of them are people of retirement age, who used to live in constant crisis, raised on a totalitarian ideology and in fact, able to perceive the formation of self-proclaimed republics, aided by Russian propaganda, creating the illusion of returning the traditions of Soviet times.

The total number of pensioners in Donetsk and Luhansk regions is accounted for more than 2 million people, 1.4 million and 0.7 million people respectively, who totaled more than 30 % of the population in these areas. In May 2016th on the not controlled Ukrainian territory left 1.2 million people, 662 thousand of them was re-registered for a pension, but how many actually moved is not known.

2. Entrepreneurs who self-organized their business at the time of the occupation began to get serious income from it and to have well-established production with its own technical equipment, which was impossible to remove since the early days of ATO. The brunt of the taxes laid down on their shoulders and they had to re-register in Ukraine and pay levies established by terrorist organizations. Such enterprise or preserve their economy, or hardly withstand financial pressure and blockade of industrial conditions and their owners are strongly negatively treated as official Kyiv as occupation authorities. At the beginning of 2014th Donetsk region ranked second place only after Kyiv by the number of small businesses, which was 26 170, which employed 159.7 thousand people. In the Luhansk region there were 10 732 small enterprises which were employing 61 thousand people.

3. Those who were able to significantly improve their financial well-being on time and use to their advantage the existing situation. Small percentage of the total business (3-5 %) (usually at the beginning of 2014th) was in its formative stages and they defined on time realities of the occupation, were able to reorient and adjust to wartime conditions, using them for personal enrichment.

4. Representatives of intellectual work, perhaps is the most difficult category as it split into two camps with diametrically opposing views. A half consciously went to Ukraine, either alone or together with removed educational institutions and began to fight for active information rights and freedoms of persons, public opinion of residents of Donbass and more. The other half who has never concealed their pro-Russian sentiments is actively cultivated in their students and creating a stance of certain anti-nature, gladly accepting the occupation, understanding it as an opportunity for self-realization and self-affirmation during the construction of the new educational system. Public policy of Ukraine backed their position which didn't took off degrees or titles even of the most fanatical supporters of the «New Russia». Only a year after of the ATO, in July 2015th the Minister of Education and Science of Ukraine reported that 12 people have been deprived of academic titles, but their list has not been officially made public. However, illegal formation of «DNR» and «LNR» created their Higher Attestation Commission and now they own degrees which are awarded after the «protection» of their own candidates and doctors. In addition, special attention should flow Russian scientific literature and advocacy on humanitarian convoys, which has significant ideological load. The relevant situation is recorded in secondary schools which for the first time for many years received humanitarian aid from complete sets of textbooks that complies curriculum and programs of Russian Federation. In addition, educators have the opportunity to receive from the self-proclaimed «DNR» and «LNR» wages, but not on a regular basis and with delays, but it guarantees a certain financial stability (about 1800-2200 UAH per month).

A special category of citizens of the occupied territories are «ideological» persons who have always been interested in destabilizing the region and promoting separatism. So-called supporters of the «Russian

[1] Бурега, В.В. (2005). *Социально-адекватное управление: концептуализация модели*. Донецьк: ДонГУУ, 112.

world» suddenly got their «piece» of power who are former members of the «Russian Club» who came out from a few pro-Russian NGOs. There is a small number of the total population of self-proclaimed «DNR» and «LNR», but they are happy to create a sensational picture for mass media. Moreover, their services are properly funded what resulted significant improving of the financial health of this category and it allowed the group to move to higher levels of social hierarchy[1].

In addition, the temporarily occupied territories remained representatives of regional elite – the category of persons who equally well with any authorities. Actually, if you carefully analyze the current composition of the so-called government «DNR» and «LNR» it is the people who feel fine with the Ukrainian authorities and happily settled with occupation authorities. All social benefits they have – acquired in Ukraine, but now they continue to multiply. With great confidence we can say that if the release of the occupied territories of Donbass specified category of citizens will surely continue its activities. For example, employees of local governments of the occupied territories are officially registered as civil servants and they had never been disbanded and Ukraine count them pension seniority and they are considered to be as working people. Moreover, their stamp is not canceled and therefore decisions are legitimate in the Ukrainian legal field. Ukrainian presidential decrees on the reorganization of local government relating solely settlements collision zone. Thus, representatives of regional elites have remained favorable in social situations, but their real sentiments cannot figure since the foundation of motivational components are exclusively personal gain.

Thus, social stratification of the occupied territories has a very complex structure, and motivate its members to a challenging social actions and have a dual nature, which causes the formation of non-traditional (pyramid) model stratification of society in the classical allocation of social stratification from the lowest to the highest (elite), the components of which depends not only on economic and political factors and burdened with ethical, cultural and demographic factors.

References:

1. Burega, V.V. (2005). *Sotsialno-adekvatnoe upravlenie: kontseptualizatsiya modeli* [The social and adequate management: conceptualization of the model]. Donetsk: DonGUU, 171. [in Russian].
2. Cotsialniy zahist naselennya [Social protection of the population]. *Glavnoe upravleniya statistiki Ukrainyi v Donetskoy oblasti* [Central statistical office of Ukraine in Donetsk region]. <http://www.donetskstat.gov.ua/statinform1/soc_zah2.php > (2016, October, 12). [in Ukrainian].
3. Davis, K., Moore, W.E. (1945). Some Principles of Stratificatio. *American Sociological Review*, *No. 10,* 242-249. [in English].
4. Dolya, I.N. (2016). Problemy komunikatsiyi vlady i naselennya v zoni ATO [The problems of communication of public authorities and population in the area of ATO]. *Naukovo-teoretychnyy almanah «Hrani»* [Scientific and theoretical almanac «Grani»], *No. 1(129),* 24-30. [in Ukrainian].
5. Kon, I.C. (1979). *Burzhuaznoy sotsiologii XIX − nachala XX veka* [Bourgeois Sociology XIX − early XX centure]. Moscow: Nauka, 40-52. [in Russian].
6. Marks, K., Engels, F. (1969). *Proishozhdeniya semi chastnoy sobstvennosti i gosudarstva* [The origin of family, private property and the state]. Moscow: Politizdat. [in Russian].
7. Oblasni teritorialni viddilennya Derzhavnoyi penitentsiarnoyi sluzhbi Ukrayini [Regional territorial departments of State penal service of Ukraine]. *Upravlinnya derzhavnoyi penitentsiarnoyi sluzhby Ukrayiny v Donetskiy oblasti* [Administration of the state penal service of Ukraine in Donetsk region]. <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/don/uk/index> (2016, November, 25). [in Ukrainian].
8. *Postanova Verhovnoyi Radi Ukrayini «Pro Zayavu Verhovnoyi Radi Ukrayini «Pro vidstup Ukrayini vid okremih zobov'yazan, viznachenih Mizhnarodnim paktom pro gromadyanski i politichni prava ta Konventsieyu pro zahist prav lyudini i osnovopolozhnih svobod»* [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine «About the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine «On deviation of Ukraine of certain obligations defined by International Covenant on civil and political rights and the Convention on the protection of human rights and fundamental freedoms»]. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/462-19> (2016, September, 28). [in Ukrainian].
9. Sorokin, P.A. (1992). *Chelovek. Tsivilizatsiya. Obschestvo* [Human. Civilization. Society]. Moscow: Politizdat. [in Russian].
10. Weber, M. (1990). *O nekotoryih kategoriyah ponimayuschey sotsiologii* [On some categories of understanding Sociology]. Moscow: Book. [in Russian].
11. Zahvoryuvanist naselennya [Morbidity of population] *Glavnoe upravleniya statistiki Ukrainyi v Donetskoy oblasti* [Central statistical office of Ukraine in Donetsk region]. <http://www.donetskstat.gov.ua/statinform1/health3.php> (2016, October, 12). [in Ukrainian].

[1] Доля, І.М. (2016). Проблеми комунікації влади і населення в зоні АТО. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, *1(129),* 24-30.

Тетяна Іванова, к. психол. н.
Сумський державний університет, Україна

СОЦІАЛЬНА ТРИВОГА ТА СОЦІАЛЬНІ ПРАКТИКИ

Tetyana Ivanova, PhD in Psychology
Sumy State University, Ukraine

SOCIAL ANXIETY AND SOCIAL PRACTICES

The theory of anxiety as a component of social practice is analyzed. The idea of the existential philosophy of Kierkegaard and Heidegger and their interpretation of anxiety as features of social life was used as a methodological and theoretical basis for analysis. Anxiety has certain social functions. On the one hand, it destroys the process of everyday life. On the other hand, it can contribute to changing non-adaptive institutions. Social anxiety circulates within specific social practices.

Social practices and channels of social anxiety were defined. Social practice of focusing and tracking, which carriers are the media, experts and scientists; social practice of removal, including mechanisms specifically designed to destroy objects and subjects of anxiety; social practice of prevention, which essence is evading threats.

Anxiety violates the practice of everyday life, but at the same time contribute to the creation of new social practices to prevent public anxiety.

Key words: anxiety, social practice, social institution, adaptation.

Постановка проблеми. Як правило, феномен тривоги (тривожності, соціальної тривоги) розглядається на особистісному рівні і є предметом уваги психології або психіатрії. З іншого боку, враховуючи, що підвищення тривожності на рівні великих соціальних груп може мати серйозні інституціональні наслідки, через опосередкування та трансформацію соціальної взаємодії, постає необхідність вивчення та аналізу соціологічних, інвайроменментальних та ціннісних аспектів прояву та впливу розладів тривожного спектру на рівень соціальної взаємодії.

Слід зазначити, що соціологічна наука, погоджуюсь зі впливом тривоги на соціальне функціонування, більше уваги приділяє вивченню не тривоги, а споріднених з нею феноменів – страх, ризик, паніка тощо. Ця традиція простежується від класиків соціологічної думки. Зокрема, Маркс писав про відчуження, Дюркгейм – про аномію, Вебер – про розчарування, але ніхто з них не розглядав саме соціальні аспекти тривоги.

Початок вивчення тривоги як факту соціального життя розпочинається тільки з робіт Фрейда[1], який розглядав тривогу як одне з явищ повсякденного життя, а не своєрідний індивідуальний розлад. Він стверджував існування феномену підвищення тривоги як неминучої реакції у відповідь на виникнення цивілізації та ускладнення соціальної структури. Фрейд[2] розглядав тривогу як наслідок пригнічення інстинктивної сфери з боку культури та соціальних інституцій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У теоріях, що описують сучасне суспільство, також можна виокремити існування тенденції оцінювати його через призму аспектів різноманітного тривожного спектру. Зокрема, Оден ще у 1947 році описує XX століття як «століття тривоги», пізніше дослідники, аналізуючи економічну, соціальну, політичну та екологічну сфери, указують у якості основної риси сучасності «ненадійність»[3].

У соціології існує досить значна кількість досліджень (Шляпентох В., Шубкин В., Ядов В., 2001)[4], М. Витковская[5] присвячених вивченню різноманітних соціальних страхів або особливостей

[1] Фрейд, З. (2002). Психопатология обыденной жизни. *Психология бессознательного*. СПб.: Питер. 181–277.
[2] Фрейд, З. (2003). Психология масс и анализ человеческого Я. *Психоаналитические этюды*. Минск: Пупурри. 422–481.
[3] Цит. по Dunant, S., Porter, R. (1992). *The Age of Anxiety*. London: Virago Press Ltd.
[4] Шляпентох, В., Шубкин, В., Ядов, В. (2001*). Катастрофическое сознание в современном мире в конце XX века*. М: Московский общественный научный фонд.
[5] Витковская, М.И. (2006). *Социальные страхи как предмет социологического исследования*. Автореф. дисс… канд. социол. наук.

соціального самопочуття, але значно менше уваги приділяється вивченню феномену тривоги як певного інтегрального показника емоційного стану суспільства. Серед дослідників, інтерес яких лежить саме у площині вивчення соціальної тривоги, можна назвати Д. Н. Баринова[1], I. Wilkinson[2], які зазначають, що тривога стала нормальним, повсякденним станом сучасного суспільства, у якому підвищується кількість людей, що живуть у стані постійного неспокою. Таким чином, тривога переходить з площини індивідуальних розладів у сферу соціальних та нормативних відносин, набуваючи аксіологічного відтінку, тому що ризики, які переживає людина (і стан тривоги, що супроводжує ці ризики), починають торкатись глибинних основ людського існування (загроза для тілесності, соціального порядку, можливості існування людини як виду). Подібна точка зору також звучить у У. Бека[3], який вказує на існування ризиків, пов'язаних з різними формами забруднення (радіаційне, забруднення повітря, харчових продуктів тощо).

Інтерпретація тривоги як відповіді на соціальні та екологічні зміни також є характерною для епідеміологічних досліджень у медицині. Вони свідчать про значне збільшення рівня тривожності і депресії серед наступних поколінь дітей та підлітків. Наприклад, згідно з даними Tweng [цит. по I. Wilkinson][4] дослідження вікових когорт показало, що у США середня американська дитина у 1990-і роки була більш тривожною, ніж дитина у 1950-ті роки. Аналізуючи та співставляючи подібні факти, I. Wilkinson зазначає, що все це є свідченням переживання суспільством періоду гострої нестабільності та високої тривожності

Виклад основного матеріалу. Перейдемо до більш детального аналізу терміну «тривога» у контексті соціальної реалізації такого стану. Тривога визначається як негативна емоція, що знаходить вираження у відчутті невизначеності, у очікуванні негативних подій. На відміну від страху, що має певну об'єктивну категорізацію, причини тривоги не усвідомлюються, але при цьому вона регулює поведінку, гальмуючи небажану активність або, навпаки, стимулює поведінку, направлену на запобігання небажаних наслідків. Таким чином, тривога включає дві часові лінії – теперішній стан, пов'язаний з поточними подіями, а також побоювання з приводу майбутнього. Крім того, слід зазначити, що переживання тривоги не є суто характеристикою окремого суб'єкта. Виходячи з того, що людина є елементом соціальних зв'язків і виступає не тільки як окремий індивід, але також як носій певних соціальних функцій та ролей, то переживання індивідом (групою, суспільством) тривоги може мати значно ширші наслідки і не обмежуватись суб'єктивними переживаннями.

Можна стверджувати, що тривога має суспільну значущість, оскільки виступає основою досвіду, а це, в свою чергу, є підвалинами соціальної поведінки. У якості прикладу, що підтверджує це положення, можна звернутись до спостережень A. Hunt[5], який аналізує соціальні та економічні наслідки поведінки людей, що скасували відпочинок у Єгипті через страх перед терористичними актами. Він показує, що тривога з суто індивідуального суб'єктивного досвіду, при розгляді її у контексті широкої соціальної взаємодії стає важливим елементом регуляції не тільки соціальної поведінки, але й лежить в основі ефективного функціонування соціальної структури в цілому. Соціальні тривоги, таким чином, мають тенденцію до розповсюдження у просторі та часі і охоплюють значну кількість елементів соціальної структури. Саме у цьому є одна з важливих відмінностей між тривогою, що переживає окрема людина та соціальними тривогами, які реалізуються у широкому соціальному контексті.

Безумовно, існування індивідуальної та соціальної тривоги має багато спільних пунктів не тільки дотику, але й взаємних трансформацій, вони можуть взаємопередаватись через широке коло різноманітних каналів – від індивідуального спілкування через механізм емоційного зараження до використання засобів ЗМІ як рупору певних, у тому числі і панічних, настроїв.

Дуже цікавим та продуктивним у науковому та прикладному плані є дослідження Hunt A.[6], у якому він аналізує різні рівні швидкості передачі емоцій тривожного спектру та широту аудиторії, що може бути охоплена відповідною емоцією. Зокрема, він зазначає, що тривога у вигляді паніки передається у соціумі досить швидко, охоплюючи значні маси населення. З іншого боку, форми

[1] Баринов, Д.Н. (2013). Тревога и страх: историко-философский очерк. *Психолог*. № 3.
[2] Wilkinson, I. (2001). *Anxiety in a Risk Society*. London: Routledge.
[3] Бек, У. (2000). *Общество риска: На пути к другому модерну*. М.: Прогресс-Традиция.
[4] Wilkinson, I. (2001). Так само.
[5] Hunt, A. (1999). Anxiety and social explanation: some anxieties about anxiety. *Journal of Social History*. 32. 509-528.
[6] Hunt, A. (1999). Anxiety and social explanation: some anxieties about anxiety. *Journal of Social History*. 32. 509-528.

тривоги, пов'язані з переживанням самотності, мають значно менші можливості для широкого суспільного транслювання. Таким чином, автор констатує, що рівень розповсюдження та впливу тривог різного спектру залежить, по-перше, від змісту самої тривоги, по-друге, від каналу передачі відповідних емоцій.

Різницю між індивідуальною тривожністю та тривогою як соціальним феноменом можна проаналізувати на прикладі відношення до їжі. З одного боку, існують факти соціального занепокоєння, яке охоплює суспільство при отриманні інформації щодо певних захворювань (свинячий грип, пташиний грип тощо) або страх перед генно-модифікованими продуктами, що приводить до скорочення споживання певних продуктів на рівні великих соціальних груп. З іншого боку, турботи батьків щодо алергії власної дитини та тривога при виборі окремих продуктів для споживання у більшій мірі має індивідуалізований характер. Тривога при розладах харчової поведінки (булімія та анорексія) займає проміжне становище, тому що, з одного боку, залежить від системи індивідуальних цінностей, особистісних рис та особливостей емоційного досвіду, а з іншого – орієнтована на суспільні та культурні цінності, що транслюються на широкий загал через систему масової комунікації. У зв'язку з цим можна навести дослідження R. Pain та S. Smith[1] у контексті вивчення геополітики страху у повсякденному житті. Страх вони вважають соціальним або колективним досвідом, а не емоцією окремого індивіда, який реалізується через певні моральні та ціннісні приписи та на певному геополітичному просторі у межах конкретної держави.

Таким чином, водорозділ між індивідуальною та соціальною тривогою знаходиться, по-перше, у полі її реалізації (індивідуальна – соціальна), по-друге, у сфері об'єктивації (суб'єктивна трансформація – формування нових форм соціальної поведінки).

Перш ніж перейти до аналізу соціальної природи тривожності, розглянемо розвиток її розуміння у екзістенційній філософії, зокрема, звернемось до робіт К'єркегора та Хайдеггера, які сформували загально-теоретичні засади розуміння тривожності.

У своїй основній праці, присвяченій аналізу концепції тривоги, С. К'єркегор[2] описує тривожність як внутрішній стан людини, а не щось таке, що може вплинути на людину ззовні. Відчуваючи занепокоєння, людина прагне позбавитись нього. З іншого боку, людина приймає переживання тривоги. При цьому, стан тривоги, на відміну від точки зору психології і особливо – психіатрії, які тривогу однозначно оцінювали як певну ненормативність та негативність, за К'єркегором є важливою складовою загальноаксіологічного руху індивіда до усвідомлення самого себе та власної позиції у світі, а також дає можливість оцінити себе як самостійного суб'єкта, підкресливши власну відмінність від навколишнього середовища. Тривога, власне – це суб'єктивне відчуття неможливості вплинути на певний стан речей, тому що цей стан лежить поза межами компетенції конкретної людини. Стан тривоги виступає конструктивним стимулом для формування поведінки самого широкого загалу – від повної бездіяльності до творчості внутрішньої свободи та усвідомлення навколишнього світу як спектру можливостей.

Подібне розуміння тривоги ми можемо простежити також в роботах М. Хайдеггера[3]. У роботі «Буття та час» він стверджує, що саме завдяки переживанню тривоги ми «прокидаємося» перед обличчям можливості власного буття. Тривога є ключ до нашої дійсності. При цьому, стан тривоги виступає як можливість, а не дійсність. Усвідомити власну потенційність означає стривожитися, і навпаки: стривожитися – значить усвідомити свою потенційність для буття. Таким чином, тривога є неодмінна умова дійсності. Справжній індивід, за Хайдеггером, є індивід, що переживає стан тривоги. Тривога завжди є тривога за себе. Це твердження Хайдеггера не має нічого спільного з егоцентризмом. Тривога виникає з усвідомлення того, що існування включає в себе проект та можливість і вимагає від нас, щоб ми були самими собою. У тривозі ми залишаємося віч-на-віч з тим, що ми є. У тривозі стає ясно, чому саме ми повинні стати вільними. Тривога, як така, переносить нас з потенційної недійсності до справжнього життя. Тобто, тривога проявляє деякі основні аспекти нашого буття. Вона виявляє для нас навіть не стільки нашу справжність або несправжність, але швидше саму можливість їх обох. Вона показує нам наше фундаментальне уніфіковане буття у світі, те, про що ми турбуємося. Ми турбуємося тому, що ми внутрішньо не завершені. Ми турбуємося, тому що нам постійно чогось хочеться, постійно чогось не вистачає

[1] Pain, R., Smith, S. (2008). Fear: critical geopolitics and everyday life. *Fear: Critical Geopolitics and Everyday Life.* (Eds R. Pain, S. Smith). 1-19.
[2] К'єркегор, С. (2012*). Понятие страха*. М.: Акад. Проект.
[3] Хайдеггер*, М.* (2010). *Бытие и время*. М.: Акад. Проект.

у нашому бутті-в-світі. Ми турбуємося тому, що ми – це ми, але нам нас не вистачає; це означає, що світ і інші люди значущі для нас.

По суті, для Хайдеггера, у тривожності розкривається сукупність всіх смислів особи. У більш соціологічному плані це відноситься до розуміння того, що світ, який оточує людину, є вже інтерпретований, заповнений значеннями та суб'єктивними смислами. В умовах тривоги людина розуміє, що ці значення не є стабільними або абсолютним, а лише відносними; що ми самі творці цих смислів. Продовжуючи аналіз тривоги у контексті її існування на рівні суспільства, Хайдеггер підкреслює, що небажання мати справу з тривогою є відображенням надмірного конформізму, що панує у суспільстві. Людина схильна будувати недостовірні програми свого життя та оцінювати навколишні події, керуючись нормами масового суспільства. Така тенденція породжує байдужість та соціальну пасивність. Саме тривога, за Хайдеггером, є інструментом здолання бездіяльності та небажання реалізувати власну індивідуальність у мінливому світі.

Слід зазначити – ідея щодо тривоги як механізму формування активної особистості продовжує розвиватись сучасними мислителями. Наприклад, P. Tyrer вважає тривогу обов'язковим елементом усвідомленого життя і світ без тривоги може втратити свою принадність, стати місцем розчарування та апатії[1]. Аналогічну думку висловлює R. Salecl, яка пише, що тривога є фактором, що запускає механізми контролю за ситуацією та чинником, який опосередковує відношення індивіда до дійсності[2]. За I. Wilkinson[3], тривога є певним сигналом про появ чогось нового у нашому житті, іншими словами, про ускладнення світу та створення нової події.

Розглянемо докладніше тезу про те, що тривога пов'язана з навколишнім світом через подію. Подія у соціологічному тлумаченні – щось непередбачене, певна поворотна точка, коли щось нове приходить у світ і в тій чи іншій мірі змінює майбутнє. Реалізація соціальної події може супроводжуватись появою тривоги. Для того, щоб подія стала джерелом тривоги, необхідно, щоб вона представляла собою точку розриву у суцільній соціальній реальності, тобто переривала суцільність існування на до- та після-[4]. Крім того, щоб подія викликала тривогу, потрібно наявність певного її тлумачення у соціальному контексті. Тобто, подія повинна розумітись як така, що може бути загрозою для індивідуального існування.

В той же час, інституалізація тривоги є умовою її подолання, тому що об'єкт соціальної тривоги набуває матеріальних рис, змінюючи власну категоріальну віднесеність. Як відомо – тривога визначається як безпредметна занепокоєність, позбутись тривоги, власне, є досить важкою задачею саме по причині відсутності її предметності та категоризації. Перехід тривоги у розряд матеріальних об'єктів або реальних подій означає можливість взаємодіяти з тривогою і, таким чином, позбутись її.

Саме процес опредмечування та інституціювання тривоги є однією з важливих відмінностей між тривогою індивідуальною та тривогою соціальною. Тривога індивідуальна є характеристикою суб'єкта і її вилучення з системи суб'єктивного світу є неможливим без значного переконструювання самого суб'єкта, тобто супроводжується певною диструкцією та деконструкцією індивіда. З іншого боку, об'єкти соціальної тривоги, з суб'єктивної точки зору, існують у системі координат зовнішнього світу і тому вилучення такого об'єкту у більшій мірі буде сприйматись як зникнення зовнішньої загрози, а не як розпад внутрішнього світу, способів звичної поведінки та системи індивідуальних цінностей.

Таким чином, інституціювання соціальних тривог приводить до того, що вони починають розвиватись незалежно від індивідуальних страхів. Слід зазначити, що інституціювання соціальних тривог передбачає наявність певних соціальних механізмів та практик для їх реалізації.

За свідченням значної кількості дослідників, тривога реалізується та опредмечується через певні механізми соціальної практики. Розглянемо докладніше розуміння соціальної практики. За I. Wilkinson[5], соціальна практика – це складне поєднання афективних переживань, тілесних та поведінкових реакцій. Французький соціолог П. Бурдьє[6] розглядав соціальні практики як здатність

[1] Tyrer, P. (1999). *Anxiety: A Multidisciplinary Review*. London: Imperial College Press.
[2] Salecl, R. (2004). On anxiety. Thinking in action. London; New York: Routledge.
[3] Wilkinson, I. (2001). *Anxiety in a Risk Society*. London: Routledge.
[4] Badiou, A. (2007). *Being and Event*. London: Continuum Books. < http://incainstitute.org/pdf/alain-badiou-being-and-event.pdf > (2017, березень, 19).
[5] Wilkinson, I. (2001). *Anxiety in a Risk Society*. London: Routledge.
[6] Бурдьє, П. (2007). *Социология социального пространства*. СПб. : Алетейя.

соціальних суб'єктів перевіряти свої поведінкові акти на відповідність сформованим уявленням про навколишню дійсність. Ці практики визначають образ мислення та поведінки соціальних суб'єктів, тим самим змушуючи їх пристосовуватися до сьогодення та майбуття. Тобто, соціальною практикою можна вважати як цілеспрямовані дії індивідів по перетворенню соціального світу, так і щоденні, звичні вчинки, які не потребують пояснення і часто здаються зовнішньому спостерігачеві позбавленими сенсу або ж нелогічними

Для Е. Гідденса[1] соціальні практики – основа формування і суб'єкта, і соціального об'єкта. Соціальні практики, на його думку, є основою формування соціальних структур, а тому вони впорядковані у просторі і у часі, прив'язані до певного контексту, фону. При цьому соціолог особливо підкреслює, що соціальна практика не створюється соціальними акторами, а лише постійно відтворюється ними.

Основні формальні властивості соціальних практик у розумінні Г. Гарфінкеля[2] – те, що їх можна спостерігати, пояснювати та осмислювати, тому що дії, за допомогою яких індивіди створюють ситуації організованої повсякденній діяльності і керуються ними, ідентичні процедурам, до яких індивіди вдаються для того, щоб зробити ці ситуації зрозумілими, а сенс поведінки повинен бути виявлений у самій поведінці. Таким чином, у етнометодології соціальні практики розуміються як фонове знання; як конкретна діяльність, що з'єднує слова і дії; як мистецтво вирішення практичних задач у ситуації невизначеності.

Соціальні практики Е. Гідденс зводить до соціальної дії[3]. При цьому, у повсякденному житті відбувається рутинізація соціальних дій завдяки чому має місце формування цілісної структури особистості соціального діяча у процесі його повсякденної діяльності, а також є важливою складовою інститутів суспільства, які є такими лише за умови власного безперервного відтворення. П. Бергер і Т. Лукман у роботі «Соціальне конструювання реальності»[4] виявили також, що будь-яка людська діяльність піддається габітуалізації (habitualization), що передбачає стабільну основу для її відтворення з мінімізацією зусиль для її інституціоналізації. Габітуалізація соціальних дій веде до формування передбачуваних соціальних практик. З соціально-психологічної точки зору габітуалізація веде до зменшення емоційного напруження, тому що вона визначає набір дій та звільняє індивіда від необхідності постійного вирішення одних і тих же питань, тим самим даючи відчуття стабільності життєвого світу. Процеси габітуалізації передують будь-якій інституціоналізації.

Таким чином, формування соціальних практик проходить наступні етапи – індивідуальна реалізація дії, перетворення її у дію соціальну через габітуалізацію та формування соціальної практики; на останній стадії соціальна практика інституціалізується

Узагальнюючи все, що вище було означене, виділимо основні елементи, що характеризують термін «Соціальна практика» та дають уявлення про сутність повсякденних практик. У нашому розумінні соціальна практика постає як сукупність конкретних, рутинних, повторюваних дій індивідів, груп, спільнот, організацій у реальному часі і просторі, що забезпечує стійке функціонування соціальних інститутів. Основні властивості соціальних практик: взаємозалежність, відтворюваність, об'єктивність. Соціальні практики відображають стійкість, масовість, нормативність. Соціальні практики, таким чином, мають подвійну функцію: з одного боку, вони детермінуються соціальним середовищем, з іншого – впливають на середовище, змінюючи його структуру.

Соціальна тривога, якщо розглядати її у контексті соціальної практики, виконує декілька важливих функцій. По-перше, при неналежній реалізації соціальних практик, що може загрожувати існуванню соціальних інституцій, тривога як відображення безпосередньої емоційної реакції, може виступити найпершим маркером зміни умов реалізації соціальних практик. Соціалізація тривоги, її поширення серед різних соціальних груп, у свою чергу, може стати прецедентом для формування соціальних практик, заснованих на відчутті тривоги та орієнтованих на запобігання небезпечних ситуацій, що врешті решт приведе до формування нових соціальних практик для збереження інших соціальних інституцій, які могли б зникнути або у значній мірі трансформуватись без наявності

[1] Гидденс, Э. (2005). *Устроение общества: Очерк теории структурации*. М.: Академический Проект.
[2] Гарфинкель, Г. (2007). *Исследования по этнометодологии*. СПб: Питер.
[3] Гидденс, Э. (2005). Так само.
[4] Бергер, П., Лукман, Т. (1995). *Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания*. М.: Медиум.

соціальних практик «тривожного» ряду. У якості прикладу можна навести формування процедур для підвищення безпеки пасажирів у аеропортах, що виникли у відповідь на підвищення терористичних загроз і, врешті решт, набули якості габітуалізації. По-друге, надмірна рутинізація соціальних практик теж може викликати соціальну тривогу, тому що звичні повсякденні дії вступають у протиріччя з більш широким соціальним контекстом, і емоційний рівень індивідуального або групового реагування виступає безпосереднім і першим маркером існування такого неспівпадання. Соціальна тривога у такому контексті може активізувати індивідуальні або групові дії, орієнтовані на злам існуючих соціальних практик і навіть соціальних інститутів як таких, що можуть загрожувати існуванню суспільства в цілому. Тобто, у другому випадку соціальні тривоги можуть супроводжувати процеси зникнення або серйозної трансформації соціальних інститутів.

Таким чином, різноманітні прояви та рівні функціонування суспільних практик підтверджує те, що соціальна тривожність є необхідним компонентом соціального життя, а не є певним винятковим станом, пов'язаним з окремими фобіями або особистими патологіями.

Слід зазначити також, що суспільство має певні соціальні практики та канали передачі соціальної тривоги.

1. *Соціальна практика фокусування та супроводження.* Носіями даного механізму є, переважним чином, засоби масової інформації, що здатні охопити досить значні спільноти як за географічним розташуванням, так і соціальними характеристиками. Сучасні ЗМІ є досить потужним каналом не тільки ретранслювання соціальних тривог, але й нерідко виступають джерелом створення або підвищення соціальної напруженості. Сюди ж можна віднести експертів та науковців, які артикулюють певні ідеї, позначаючи суб'єкти або об'єкти тривожного ряду. До даної групи також відносяться деякі інші види соціальної практики (чутки, панічні настрої, суспільне зараження), що впливають на рівень соціальної тривожності.

2. *Соціальна практика видалення* включає в себе різноманітні діяння та вислови, які спеціально розроблені або використовуються для знищення об'єктів і суб'єктів занепокоєння. Сутність цієї соціальної практики полягає у тому, що при наявності певних факторів, що викликають тривожність, у суспільстві починають формуватися спеціальні дії, направлені на знищення джерела занепокоєння. Наприклад, поява конкретної суспільної небезпеки (загроза отруєння, зараження, тощо) активізує певні соціальні практики, що орієнтуються на знищення джерела тривоги.

3. *Практики запобігання*. Повсякденне життя включає певні загрози, характер яких коливається у широкому діапазоні – від реальних факторів, що можуть спричинити шкоду життю або здоров'ю, до таких, що мають вигаданий характер і запобігання таким загрозам, скоріше, має ритуалізований характер. Це може бути практика купівлі органічних продуктів, намагання уникати літаків або взагалі далеких поїздок, різноманітні забобони та розроблені ритуали для їх уникнення, тощо.

Таким чином, ретельне вивчення будь-якого виду соціальної тривоги показує, що поряд із суб'єктивними переживаннями певного стану існує цілий комплекс соціальних практик, що переводять соціальну тривогу з площини ірраціональної та суб'єктивної у сферу певних моделей поведінки, ритуалів, взаємодій тощо. Таким чином, через розуміння функціонування окремих соціальних практик ми можемо прослідкувати логіку та динаміку формування соціального занепокоєння. Наприклад, відношення у суспільстві до певних захворювань пов'язане з реакцією ЗМІ, експертними оцінками, діяльністю владних структур, реакцією громадянського суспільства, суспільною думкою тощо. Іншими словами, соціальні тривоги мають інституалізований характер та втілені у відпрацьовані суспільні практики.

Інституалізованість соціальних тривог означає, що для їх зменшення або зникнення потрібен деякий часовий проміжок, тому що це передбачає певні інституційні переструктурування. Деякі соціальні тривоги можуть потребувати довгострокових змін, таких як нові способи виробництва і споживання, тощо. Інші види тривог (наприклад, локалізовані панічні настрої) можуть зникнути після успішного видалення об'єкта занепокоєння. Деякі з них можуть стимулювати технологічні інновації та модернізацію, в той час як інші можуть заохочувати відступ до більш «традиційних» способів життя. Деякі види тривог можуть мати широке розповсюдження, в той час як інші – мати суто локальний характер, одні форми занепокоєння можуть проявлятись активно та екстенсивно, в той час як інші – залишатись на рівні суто місцевих проблем.

Від чого ж може залежати оцінка певної події як загрозливої, такої, що викликає відчуття тривоги у значної кількості населення? Тут можна позначити кілька факторів. Перш за все, значну роль відіграє соціальна практика фокусування та супроводження. Іншими словами, у сучасному світі подія може залишитись непомітною, якщо не відбувається переміщення даної події у фокус суспільної уваги. Втім, навіть перетворення події, за класикою гештальта, з фону на фігуру, ще не є умовою того, що вона може стати активатором соціального занепокоєння.

Знову звернемось до поняття соціальної практики, однією з характеристик якої є певний рівень усталеності та ригідності, орієнтація на відтворення звичних форм поведінки. Тобто, якщо подія передбачає наявність усталених форм соціальної практики для її запобігання, то можливо, рівень її оцінки як небезпечної, а з цим – соціальна тривога, що нею викликається – буде меншою порівняно з подією для якої немає усталених інституційованих форм соціальної практики. У якості прикладу можна навести суспільну реакцію на пташиний грип. З одного боку, туберкульоз порівняно з пташиним грипом представляє собою значно серйознішу загрозу як для суспільства в цілому, так і для окремої людини. З іншого боку, у суспільстві існують інституційовані практики запобіганню туберкульозу. Ми не будемо оцінювати ступінь ефективності цих практик, але на рівні масової свідомості вони, скоріш за все, оцінюються як такі, що можуть уможливити певний рівень безпеки. Прикладом для даного твердження є суспільна реакція на пташиний грип. У разі пташиного грипу загибель кількох десятків людей була оформлена як початок глобальної пандемії, що може вплинути на майбутнє людства в цілому[1]. Предметом загрози стало все людство, тому що об'єкти тривоги (мігруючі птахи, що несуть вірус) важко було контролювати, тобто у суспільстві не існували закріплені соціальні практики запобігання даної проблеми.

Висновки.

У цій статті ми позначили теорію тривоги у якості компонента соціальної практики, а не розглядали її як суто індивідуальний розлад або особистісну патологію. Виходячи з того, що сучасна соціологія ігнорує тривогу, зводячи її до індивідуальних порушень або до соціальних фобій, що теж мають суб'єктивний характер, у якості методологічних та теоретичних основ була використана ідея екзистенціальної філософії К'єркегора та Хайдеггера та їх тлумачення тривоги як риси суспільного життя.

Тривога має певні соціальні функції. З одного боку, вона руйнує потік повсякденного життя. З іншого – може сприяти зміні неадаптивних інституцій. Соціальні тривоги циркулюють у межах конкретних соціальних практик, що дозволяє пояснити відносність рівня розповсюдження одних тривог порівняно з іншими. Тривоги порушують практику повсякденного життя, але в той же час сприяють створенню нових соціальних практик для запобігання суспільного занепокоєння.

References:

1. Badiou, A. (2007). *Being and Event*. London: Continuum Books. <http://incainstitute.org/pdf/alain-badiou-being-and-event.pdf> (2017, March, 19). [in English].
2. Barinov, D.N. (2013). Trevoga i strah: istoriko-filosofskij ocherk [Anxiety and fear: historical and philosophical Essay] *Psiholog* [Psychologist], no. 3, 66-79. [in Russian].
3. Bek, U. (2000). *Obshhestvo riska: Na puti k drugomu modernu* [The risk society: the path to another modernity]. Moscow: Progress-Tradicija. [in Russian].
4. Berger, P., Lukman, T. (1995*). Social'noe konstruirovanie real'nosti. Traktat po sociologii znanija* [The Social Construction of Reality. A Treatise on sociology of Knowledge]. Moscow: Medium. [in Russian].
5. Burd'є, P. (2007). *Sociologija social'nogo prostranstva* [Sociology of Social Space]. St. Petersburg : Aletejja. [in Russian].
6. Dunant, S., Porter, R. (1992). *The Age of Anxiety*. London: Virago Press Ltd. [in English].
7. Frejd Z. (2002). Psihopatologija obydennoj zhizni [Psychopathology of everyday life] *Psihologija bessoznatel'nogo* [Psychology of the unconscious]. St. Petersburg: Piter, 181–277. [in Russian].
8. Frejd, Z. (2003). Psihologija mass i analiz chelovecheskogo Ja [Psychology of the masses and analysis of the human self] *Psihoanaliticheskie jetjudy* [Psychological Studies]. Minsk: Pupurri, 422–481. [in Russian].
9. Human infection with pandemic (H1N1) 2009 virus: updated interim WHO guidance on global surveillance <http://www.who.int/csr/disease/swineflu/WHO_case_definition_swine_flu_2009_04_29.pdf> [in English].
10. Garfinkel', G. (2007). *Issledovanija po jetnometodologii* [Studies in ethnomethodology]. St. Petersburg: Piter. [in Russian].

[1] Human infection with pandemic (H1N1) 2009 virus: updated interim WHO guidance on global surveillance <http://www.who.int/csr/disease/swineflu/WHO_case_definition_swine_flu_2009_04_29.pdf>

11. Giddens, Je. (2005). *Ustroenie obshhestva: Ocherk teorii strukturacii* [The organization of society: an outline of the theory of structure]. Moscow: Akademicheskij Proekt. [in Russian].
12. Hajdegger, M. (2010). *Bytie i vremja* [Being and time]. Moscow: Akademicheskij Proekt. [in Russian].
13. Hunt, A. (1999). Anxiety and social explanation: some anxieties about anxiety. *Journal of Social History.* 32. 509-528. [in English].
14. K'erkegor, S. (2012). *Ponjatie straha* [The concept of fear]. Moscow: Akademicheskij Proekt. [in Russian].
15. Pain, R., Smith, S. (2008). Fear: critical geopolitics and everyday life. *Fear: Critical Geopolitics and Everyday Life*. (Eds R. Pain, S. Smith). 1-19. [in English].
16. Salecl, R. (2004). On anxiety. *Thinking in action*. London; New York: Routledge. [in English].
17. Shljapentoh, V., Shubkin, V., Jadov, V. (2001). *Katastroficheskoe soznanie v sovremennom mire v konce XX veka* [Catastrophic consciousness in the modern world at the end of the twentieth century]. Moscow: Moskovskij obshhestvennyj nauchnyj fond. [in Russian].
18. Tyrer, P. (1999). *Anxiety: A Multidisciplinary Review*. London: Imperial College Press. [in English].
19. Vitkovskaja, M.I. (2006). *Social'nye strahi kak predmet sociologicheskogo issledovanija* [Social fears as a matter of sociological research]. Avtoref. diss… kand. sociol. Nauk [Synopsis of the thesis for PhD degree in Sociology]. Moscow. [in Russian].
20. Wilkinson, I. (2001). *Anxiety in a Risk Society*. London: Routledge. [in English].

Ольга Сусська, к. філол. н.
Національний університет «Києво-Могилянська Академія», Україна

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЕВОЛЮЦІЇ КОМУНІКАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ МЕДІАСИСТЕМ

Olha Susska, PhD in Philology
National University of "Kyiv-Mohyla Academy", Ukraine

MODERN APPROACHES TO THE EVOLUTION OF COMMUNICATION PROCESSES IN THE CONTEXT OF TRANSFORMATION OF MEDIASYSTEMS

The article considers the systemic, socio-cultural and semiotic analysis as methodological approaches to the study of the current state and development of social science in the field of media and culture. The rate of transformation of mediasystems is more difficult to research the opportunity to keep up with the changes, with adequate provision of empirical research of the mediasphere and a whole society. The article studies intercultural perspectives and trends of modern media, their concepts, algorithms, performance, methodological prospects of research in the field of sociology of mass communications. The use of semiotic analysis and sociocultural approach allows theoretical sociological thought investigating such important constructs as: activities, culture and intercultural communication.
Key words: sociology of mass communication, intercultural communication, mediasphere, methodology, culture.

Дійсно, чим далі, тим більше ми переконуємося, що «технологічні форми забезпечують семантичні простори і горизонти смислів витончено ламаним шляхом, реконструкція якого не принесе нам більш досконалого знання про комунікації».[1] За цим виразом Н.В.Костенко криється свого роду констатація глибинної проблеми епохи, яка не може просто бути названа «епохою екранних медіа», але претендує на набагато більш значуще і соціологічно вивірене визначення і трактування. До того ж, на жаль, саме всі ці форми і технологічні «хитрощі» сьогодні продукують будь-яке розуміння і будь-які ілюзії, тому системний аналіз інформаційних технологій, як вважає Фрідріх Киттлер у праці «Оптичні медіа», повинен передувати аналізу семіотичному.

Системний підхід, відповідно котрому окремі складові суспільного простору і є в сукупності тим суспільством, в якому існує сучасна людина. І як би його не ідентифікували вчені, а саме: Homo informaticus (Ю. Габермас), Homo Ludens (Й.Хейзинга), Homo economicus (Ф. Фукуяма), Homo communicativus (Е. Баркова), тощо. Все одно він залишається соціальним індивідом, суб'єктом комунікаційних процесів, а віртуальна комунікація завдяки системі комп'ютерних мереж, власне, робить здійсненним зв'язок суспільства воєдино.

Сьогодні соціопсіхолінгвісти, фахівці в області медіапсіхологіі, психолінгвістики, соціології масових комунікацій та соціології культури, психології мистецтва і психології творчості об'єднуються, щоб знайти відповідні методи і підходи до вивчення суміжних «прикордонних» галузей. Розглядаючи з цієї точки зору можливості орієнтацій особистості в умовах міжкультурної комунікації, що стала можливою, завдяки навичкам орієнтацій в медіа-комунікативному просторі, інакше – просторі інформації. Сучасні дослідники не зупиняються перед таємницями і глибинами «гіперреальності» (Ж.Бодрійяр), а продовжують шукати відповіді на актуальні питання про значення і збереженні сенсу комунікації як такого.

Один з найбільш послідовних апологетів розвитку і впровадження Інтернет-технологій і, одночасно, строгий аналітик всіх супутніх цим процесам явищ – М. Кастельс пише в своїй книзі

[1] Костенко, Н.В. (2010). Настичь реальное, когда медиа повсюду: онтологический интерес в культурних исследованиях и медиатеории. *Социология: теория, методы, маркетинг, 1,* 8-9.

«Інтернет-галактика»: «незважаючи на поширення Інтернету, його логіка, його мову і його примус недостатньо зрозумілі поза сферою суто технологічних матерій. Швидкість трансформації ускладнила для наукових досліджень можливість йти в ногу зі змінами, з адекватним забезпеченням емпіричних досліджень основ економіки і суспільства, що базуються на Інтернеті. Використання переваг цієї відносної порожнечі: відповідних досліджень, ідеології і чуток, пройнятий розумінням даного фундаментального виміру наших життів, як це зазвичай буває в періоди швидких соціальних змін».[1]

Стверджуючи, що медіа-дослідження (в рамках своєї традиції) не повною мірою визнають глибинні зміни в сфері масової комунікації, а Інтернет і цифрове інтерактивне спілкування через СМК призвели, судячи з усього, до ситуації, коли традиційні кордони між «виробником» і «аудиторією» стираються, багато вчених (Г.Бакулев, Е.Міцкевіч, І.Полуектова, Л.Світич, Н.Соколова, Л.Стародубцева, О.Сусська) в якості підтвердження або доповнення призводять соціологічні доводи на користь "Media Studies Web 2,0", які повною мірою відображають шляхи СМК, в яких змінилася сама «траєкторія» руху, і сприйняття, і користування.

В рамках *соціокультурного походу* в дослідженні міжкультурної комунікації, її значення для інформаційного суспільства, ми вважаємо за необхідне розглянути, як взаємодіють в цьому просторі різні мистецтва. Особливо «оптичні медіа» або мистецтва настільки змінили світ сприйняття, як відзначав Ф.Кіттлер, «дивуючись» існуючим вже більше століття фотографії та кінематографу[2] – мистецтвам, що розкрили перед людством дивовижну можливість документально зафіксувати, побачити такими, як вони були, людей, події, або творчо усвідомлюючи побачене, створювати новий художній простір.

Крім оптичних медіа, що перейшли вже в розряд «традиційних», соціокультурний підхід надає можливість вивчати віртуальний світ як субкультуру або маргінальне явище. У прикладному культурному плані кіно- і телефільми з комп'ютерною графікою і спецефектами (стискання простору, наприклад) надають нові якості і можливості впливу на людей. Як підкреслював Поль Вирильо, «завдяки миттєвій повсюдності телетопології, можливості моментального збігання всіх заломлюючих поверхонь і зорового поєднання усіх локальностей розгубленість погляду відходить у минуле; нова публічна сфера не відчуває і найменшої необхідності в поетичному Медіумі».[3] Вчені міркують також про загрози віртуальної експансії. Так, наприклад, і М.Кастельсом, і Е.Тофлером, і Г.Рейнгольдом обговорюються вектори розвитку комп'ютерних технік як загроза нівелювання і згасання міжособистісного спілкування та взаємодії, герметизації та віртуалізації людського розуму.

З самого початку семіотичні медіа-дослідження тісно були пов'язані з аналізом тексту, причому породження цих текстів було пов'язане з політикою і війнами, такими були наукові дослідження Лассуела Г.Д. про роль «мови пропаганди» в пропагандистських кампаніях під час війни. Політична комунікація передбачала в основному дослідження зв'язків між політиками, виборцями і мас-медіа. Вони були присвячені вивченню медіа-ефектів. На думку Д.МакКвейла, існують чотири (МакКвейл, 1999) основні типи теорій масової комунікації: модель «підшкірної голки» (1930-х років, епоха біхевіоризма), дворівнева модель (Katz & Lazarsfeld, 1955), модель обмеженого впливу (Lang & Lang, 1953), і «спіраль мовчання» (Ноель-Нойман,1984). Крім цього, вчені продовжували вивчати методи політичної (пропагандистської) комунікації, а також методи таких наук, як риторика, семіотика (з її теорією символізму), тощо. Значна частина цих досліджень була розроблена і опублікована в наукових журналах масової комунікації, і громадської думки. «Інформація пожирає свої власні змісти. Вона пожирає комунікацію і соціальне....За цим надмірним інсценуванням комунікації засоби масової інформації, інформація посилено домагаються непереборної деструктуризації соціального. Так інформація розчиняє смисл і розчиняє соціальне в чомусь схожому на туманність, призначену зовсім не для зростання нового, а навпаки, для тотальної ентропії».[4] Ця думка Жана Бодріяра, висловлена в його книзі «Симулякри і симуляція» вже більше 30 років (з 1981 року), додає нам можливостей не тільки визначитися, чим є і чи існує взагалі світ гіперреальності, але, щонайперше, відштовхуючись від принципів ще досить молодої науки – медіапсихології, навчитися орієнтуватися в різноманітті наукових моделей і парадигм,

[1] Кастельс, М. (2007). *Інтернет-Галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства*. К.: ТОВ «Ваклер», 3.
[2] Киттлер, Ф. (2009). *Оптические медиа: Берлинские лекции*. М.: Логос; Гнозис.
[3] Вирилио, П. (2013). *Машина зрения. Информационная бомба. Стратегия обмана*. Луганск: Биг-Пресс, 51.
[4] Бодріяр, Ж. (2004). *Симулякри і симуляція*. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи». 119 -120.

за допомогою яких намагалися викладати свої уявлення про світ гіперреальності психолінгвісти і соціальні філософи останньої чверті XX ст.

Теоретико-методологічні проблеми, які обговорюються в рамках соціології масових комунікацій, є грунтівними для комунікативних теорій і теоретичної соціологічної думки, що використовуючи семіотичний підхід досліджує такі найважливіші конструкти, як: діяльність, культура і міжкультурні комунікації, громадянське суспільство, тощо, які протягом останньої чверті XX ст. набули ще більшої актуальності. Виступаючи проти ототожнення виконавця (діяча) і діяльності, тому що такі судження ставлять конкретність не на своє місце, і Дж.Александер, і Ю.Хабермас підкреслюють, що комунікація зрівнює політичну і економічну діяльність у системно-раціональні організації, залишаючи саму діяльність (agency) прагматичним актам мови; в той же час «аутопойетичні» системи Н.Лумана і окремі індивіди та інститути Т.Лукмана – стають тими «стежками», які затьмарюють значущу дію (action), підносячи в той же час культуру та «організовані колективи», що ставатимуть дедалі неординарно конкретнішими.

Система цінностей (якщо вона ще збереглася як така) піддається істотному «зрушенню» в бік девальвації самого поняття цінностей. Майже те ж саме ми спостерігаємо і в політичній, і медіасфері (що найбільш яскраво демонструють передвиборні кампанії); бо, якщо серед суб'єктів немає конфлікту цінностей – у них може бути лише конфлікт інтересів. Коли подібні, схематичні за своєю природою відносини переносяться в мас-медійну сферу, в інформаційний простір, його сукупний зміст (контент медіпростору) максимально спрощується, стає примітивним і відображає переважно цінності саме тих груп, які є замовниками або спонсорами виробництва саме такого контенту в подібних до цього рівню примітивних формах. Далі – примітивний медіа-продукт формує, підлаштовує «під себе» невимогливу, заражену *дистопією* (що означає місце, де все погано – протилежне *утопії)* аудиторію; адже, як наголошує Мануель Кастельс, «ЗМІ, що призвичаїлися інформувати стурбовану публіку, але не спромоглися набути автономної спроможності оцінити соціальні тенденції з належною строгістю, коливаються між проголошенням дивного майбутнього на продаж та слідуванням базовому принципу журналістики: тільки погана новина є цінною новиною». [1]

Запобіжником девальвації культурних цінностей є, власне, усвідомлення її небезпек, що також стає соціальною тенденцією, якщо рівень цього усвідомлення знижується – це шлях до суспільного колапсу в усіх сферах, саме тому кризи цінностей є, головним чином, кризами не тільки культурних, але й суспільних відносин.[2]

Що ж в цих ускладнених умовах сприяє попередженню подібних криз, про які йшла мова вище? Багато вчених і фахівців відводять провідну роль в цьому міжкультурній комунікації. Так відомий фахівець в області феноменології цінностей і філософії культури, доктор філософських наук О.Д.Шипунова (Санкт-Петербург) пише: «Процес трансляції смислів (що характеризує динаміку культурного простору життєвого світу), процес розуміння (що характерізує прийняття і засвоєння значень і смислів), процес породження екзистенціальних смислів (що характеризує динаміку внутрішнього світу особистості) – лежать в основі явної і неявної інтерсуб'єктивності практики, що з'єднує цілком природно цінності і комунікацію практично в кожній дії».[3] Очевидно, що в умовах розвитку нових інформаційних технологій саме міжкультурні комунікації відіграватимуть найважливішу роль у процесі вироблення та соціальної нормативізації цінностей.

Однієї з найважливіших характеристик, необхідних для вдосконалення суспільних відносин і комфортності перебування людини в соціумі, є, на наш погляд, відсутність «ідолопоклонства» – владі, кумирам зі сфери шоу-бізнесу, реклами та поп-культури, що нівелює особистість і утискає можливості особистісного вибору і соціокультурних орієнтацій. «У першу чергу, культура вимагає свідомої рівноваги культурних і матеріальних цінностей. Ця рівновага створює передумови для розвитку такого стану суспільства яке оцінюється всіма як щось більше і вище, ніж просте задоволення голої потреби або відвертого владолюбства. Вираз «духовні цінності» охоплює тут

[1] Кастельс, М. (2007). *Інтернет-Галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства*. К.: ТОВ «Ваклер», 3.
[2] Сусская, О.А. (2013). *Межкультурная коммуникация в информационном обществе*. Монография. Saarbrucken: LAP LAMBERT Academic Publishing, AV Akademikerverlag GmbH &Co. KG.
[3] Шипунова, О.Д., Бунеева А.М. (2012) Принцип отнесения к ценности в интерсубъективной практике социального контроля. *Ценности и коммуникация в современном обществе.* СПб.: Изд-во Политехн. ин-та, 47.

сфери духовного, інтелектуального, морального і естетичного»[1], так артикулює Й.Хейзига принципову різницю культури й інших суто матеріальних принад і цінностей.

Розглядаючи міжкультурні перспективи і тенденції сучасних медіа, їхні поняття, алгоритми дії, тощо, можна задати питання: чи є «інформаційне відчуження» зворотною стороною інформаційної «включеності»? Адже і перше, і друге передбачає створення (за умови усвідомлення інтересів та технологічних можливостей і компетенцій, які є у персоніфікованого суб'єкта медіакомунікації) *інформаційного поля особистості* як особливої сфери, що відбиває інтереси: комунікаційні, освітні, суто інформаційні (зокрема, довідкові), інші духовно-інтелектуаьні потреби особистості. [2]

Чи продовжує бути *смисл* основною змістовною домінантою створення інформаційного поля особистості, навіть впродовж глибокої економічної та суспільно-політичної кризи? На ці та інші питання допомагає відповісти соціологічна інформація, представлена дослідженням «Українське суспільство: Моніторинг соціальних змін», яке вже понад двадцяти років поспіль здійснюється Інститутом соціології НАН України (див. Табл. 1).

Таблиця 1

Інтегральний індекс соціального самопочуття (ІІСС-20)[3]

	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016
ІІСС – 20	35,1	33,7	34,8	34,8	37,3	38,3	39,4	38,6	37,4	39,5	38,9

Інтегральний індекс соціального самопочуття має діапазон шкали – від 20 до 60 балів, де 40 балів – середнє значення (умовний нуль), нижче якого перебувають показники негативного рівня задоволення потреб.

Інтерес представляє сам факт необхідності зміцнювати переконання соціологів (і, що найважливіше – «несоціологів»), в наявності інтелектуального права сучасної соціології соціології масових комунікацій масштабно і глибоко досліджувати всю гаму смислових (в т.ч., «навколокомунікативних») проблем. Особливо рельєфно проступає це на тлі «масової безглуздості глобального суспільства», адже всі проблеми комунікації в цілому «найтіснішим чином пов'язані зі смисловим полем, якщо не випливають з нього»[4].

На жаль, необхідно констатувати, що інформатизація світового співтовариства не тільки не усунула старе «тавро» соціальної нерівності, але навіть додала до нього нові диспропорції, які фігурують нині в науковій літературі й у пресі під різноманітними назвами, але суть їх одна: «цифрова асиметрія», «цифровий розрив», «цифрова диспропорція», «цифрова диференціація»,тощо. Розширення і глибина соціально-економічної прірви між країнами «золотого мільярда» і рештою світу стають все більш грунтовними причинами неприйняття і відторгнення глобалізації в тому вигляді, в якому вона існує сьогодні.

Ймовірно, на зламі епох ми знову повинні проявити інтерес не тільки до задоволення власних інформаційних потреб, але подивитися на те, що відбувається ширше, а саме, з позицій «всеохоплюючих» можливостей мереж, за якими відверто простежуються цілі низки економічних інтересів.

Повертаючись, до запропонованої Йоханом Хейзінгой ідеї «рівноваги» духовних і матеральних цінностей, необхідних для того, щоб поняття культури взагалі було застосоване до того чи іншого суспільства, що прагне до внутрішнього удосконалення, необхідна також присутність такого прагнення. «Культура є спрямованістю, і спрямована культура завжди на якийсь ідеал, а саме на ідеал, що виходить за рамки інівідуального, на ідеал спільноти....У сотнях різновидів політичних

[1] Хейзинга, Й. (2004). *Homo ludens. В тени завтрашнего дня*. М.: ООО "Издательство АСТ", 362.
[2] Сусська, О. О. (2003). *Інформаційне поле особистості. Формування інформаційного вибору аудиторії в умовах сучасного соціокультурного середовища*. Монографія. К.: ДАКККіМ.
[3] *Українське суспільство: Моніторинг соціальних змін*. (2016). За ред. В.Ворони, М.Шульги. Вип. 3 (17). К.: Інститут соціології НАНУ.
[4] Сусская, О.А. (2014). Кластеризация методологии как тенденция виртуализации науки о социуме. *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences. Scientific journal. 1. (January-February). Vol.2,* 32-37.

і правових ситуацій формуються все нові і нові групи людей, чиє прагнення *до блага* висловлює себе в *культурі* (курсив автора)».[1]

Комп'ютеризація і поява віртуального простору стали важливим аспектом дебатів і досить плідних дискусій, які зачіпають інтереси і «втягують» у них фахівців не тільки із соціології та соціальної психології, а й представників цілого ряду суміжних наук. Інформаційні технології (комп'ютер, мережі тощо) – як певний спосіб виробництва і нова сфера споживання є новим об'єктом вивчення такими науками як культурологія, комунікативістики, соціопсіхолінгвістіка. Інтернет, відеоігри, мобільні пристрої, інтерактивне телебачення та інші види засобів масової інформації, які були розроблені і впроваджувалися, починаючи з середини 1990-х років минулого століття – ці нові технології дозволяють встановити зв'язок з усім світом у всьому світі (чати і миттєвий обмін повідомленнями, онлайн-ігри, онлайн-відео, відеоконференції, вебінари, тощо). Глобальна культура і «глобальна» мова медійніх повідомлень та медійного спілкування стає мовою мільйонів. Міжособистісна комунікація вважається невід'ємним елементом в будь-яких комунікативних актах, що відбуваються за допомогою комп'ютерних засобів трансляції інформації та комунікативної взаємодії. Поява суб'єкт-суб'єктних форм контактів там, де протягом десятиліть панували традиційні медіа з їхнім «охопленням» масових аудиторій, стає новим об'єктом вивчення для фахівців соціології масових комунікацій і суміжних наукових дисциплін.

Якісно новий аспект інформатизації дає можливість отримання віртуальних, проте максимально наближених до реальних, даних про об'єкт. Мультимедійний комп'ютер надає користувачеві зображення, графічну і письмову інформацію, звук, колір, обсяг. Техніка «множинності вікон» дозволяє представляти на екрані багатовимірність об'єкта. Користувач може створювати «віртуальний» образ найскладніших об'єктів, гранично відтворюючи реальність. Комп'ютерний гіпер- і кіберпростір, доступний користувачам завдяки екранів моніторів (інтерфейсів), створює свої віртуальні світи. Здатність мандрувати «віртуальним океаном» залежить, в першу чергу від оптимізації вмінь, пошукових якостей і компетенцій користувача.

Віртуалізація комп'ютерної «свідомості» створила принципово нову ситуацію в багатьох сферах життя. Вже вказаний вище системний підхід, згідно з яким окремі складові суспільного простору можуть бути в сукупності визнані суспільством, а віртуальна комунікація, завдяки системі мереж, здійснює можливість дистанційного зв'язку між окремими індивідами, групами і спільнотами, досягаючи в цих мережах певної єдності. Саме така система може бути визнана в рамках згаданої вище ідеї рівноваги або гармонії Йохана Хейзінги, тому, що ця ідея врівноважує і гармонізує вплив міжкультурної комунікації на цивілізаційні зрушення і соціальні процеси в цілому.

На противагу розпаду відносин в глобалізованих структурах, який намітився (переважно в економічній сфері), особливо після чергових президентських виборів в США, міжкультурні зв'язки продовжують зміцнюватися і розвиватися. Багато в чому це було зумовлено наявністю тих мас-медійних систем, які направляли і активізували розвиток цих зв'язків протягом 50-60 років (включаючи останню чверть XX ст. й першу чверть XXI ст.).

У сфері соціальної філософії глобальна культура і «глобальна мова медіа» потрапляли в предметне русло історико-матеріалістичних візій (найкращим прикладом «наукового продукту» яких стала свого часу «Візуальна соціологія» Петра Штомпки). Еволюціонуючий, викристалізуваний усіма попередніми соціокомунікативними дослідженнями, *історико-матеріалістичний підхід* та його побічники бачили у комп'ютеризації продовження «революції виробничих сил». Кіберпростір – третя велика форма всесвітньої експансії капіталізму, як критично зауважував Ахім Бюль[2]. У праці «Віртуальне суспільство» він розвиває свої авторські положення теорії віртуального суспільства.

В рамках питання про ефективність впливу мас-медіа може обговорюватися і саме поняття «віртуалізація свідомості», яке виникло в звязку з поширенням комп'ютерних технологій і проникненням в нашу повсякденність комп'ютерних ігор, різноманітних Інтернет-послуг, діапазон яких коливається – від простого інформування – до повного поглинання свідомості особистості і перетворення *користування* комп'ютерними можливостями в комп'ютерну *залежність*.

Наступним наслідком дії комп'ютерних технологій, породжуючим певні конструкти віртуального свідомості, є *уніфікація*. Вироблення так званих «кліше», мережевих звичок і «фішок»

[1] Хейзинга, Й. (2004) *Homo ludens. В тени завтрашнего дня*. М.: ООО "Издательство АСТ". 363-364.
[2] Bűhl, A.(1997) *Die virtuelle Gesellsshaft. Ökonomie, Politik und Kultur im Zeichen Cyberspace*. Öplanden.

спілкування, образи і смисли яких часто дуже далекі від реальності. Як ***висновок***, можна зауважити, що сучасні методологічні підходи, фіксують як елементи еволюції комунікаційних процесів в контексті розвитку нових технологій, так й їхню деградацію. Непереборним наслідком її стають штучно виникаючі смислові утворення, на кшталт «прискорення» часу, коли при невмінні орієнтуватися в часопросторі мереж, користувач втрачає контроль над власним життєвим простором, а це не тільки негативно впливає на особистісний розвиток, а й стає причиною багатьох психологічних проблем і кризових станів, з якими сьогодні стикаються як психологи, так і фахівці в галузі медіапсіхології, психолінгвістики, медіаосвіти. Соціологія масових комунікацій однією з перших визначила територію «оманливості» нових медіасистем, закликаючи убезпечити «семантичні простори і горизонти смислів», включаючи для визначення проблем методологічні засоби і підходи постнекласичного соціологічного знання.

References:

1. Bodriyar, Zh. (2004). *Symulyakry i symulyatsiya* [Simulacrum and simulation]. K.: Vyd-vo Solomiyi Pavlychko «Osnovy», 119 -120. [in Ukrainian].
2. Bűhl, A.(1997). *Die virtuelle Gesellsshaft. Ökonomie, Politik und Kultur im Zeichen Cyberspace* [Virtual society. Economy, politics and culture in cyberspace].. Öplanden. [in German].
3. Hejzinga, J. (2004). *Homo ludens. V teni zavtrashnego dnja* [Homo ludens. In tomorrow's shadow].. M.: OOO"Izdatel'stvo AST". [in Russian].
4. Kastel's, M. (2007). *Internet-Halaktyka. Mirkuvannya shchodo Internetu, biznesu i suspil'stva* [Internet-galaxy. Contemplation concerning Internet, business and society].(p.3) K.: TOV «Vakler». [in Ukrainian].
5. Kittler, F. (2009). *Opticheskie media: Berlinskie lekcii* [Optical media: Berlin discourse]. M.: Logos; Gnozis. [in Russian].
6. Kostenko, N.V. (2010). Nastich' real'noe, kogda media povsjudu: ontologicheskij interes v kul'turnih issledovanijah i mediateorii. *Sociologija: teorija, metody, marketing* [To reach reality when media is everywhere: ontologic interest in cultural research and media theory. Sociology: theory, methods, marketing.], *1, 3-15.* [in Russian].
7. Shipunova, O.D., Buneeva A.M. Princip otnesenija k cennosti v intersubektivnoj praktike social'nogo kontrolja [The principle of concern to value in intersubject practice of social control]. *Cennosti i kommunikacija v sovremennom obshhestve* [Values and communication in modern society]. SPb. : Izd-vo Politehn. In-ta, 139-147. [in Russian].
8. Suss'ka, O. O. (2003). Informatsiyne pole osobystosti. Formuvannya informatsiynoho vyboru audytoriyi v umovakh suchasnoho sotsiokul'turnoho seredovyshcha. Monohrafiya [Person's information field. Establishing of audience's information choice in conditions of social-cultural sphere].. K.: DAKKKiM. [in Ukrainian].
9. Susskaja, O.A. (2014). Klasterizacija metodologii kak tendencija virtualizacii nauki o sociume [Clusterization of methodology as a trend of virtualization of science about society]. *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences. Scientific journal 1, (January-February). Vol.2.* 32-37. [in Russian].
10. Susskaja, O.A. (2013).*Mezhkul'turnaja kommunikacija v informacionnom obshhestve.* Monografija [Intercultural communication in information society]. Saarbrucken: LAP LAMBERT Academic Publishing, AV Akademikerverlag GmbH &Co. KG. [in Russian].
11. *Ukrayins'ke suspil'stvo: Monitorynh sotsial'nykh zmin* [Ukrainian society: Monitoring of social changes]. (2016). 3 (17). In V.Vorony, M.Shul'hy ed. 3 (17). K.: Instytut sotsiolohiyi NANU. [in Ukrainian].
12. Virilio, P. (2013) *Mashina zrenija. Informacionnaja bomba. Strategija obmana* [The eyesight machine. Information bomb. Deception strategy]. (p.51). Luhansk: Big-Press, (p.51). [in Russian].

Nataliia Fedorenko
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Ukraine

STUDENT YOUTH OF UKRAINE: THE VALUE ORIENTATIONS IN EDUCATION AND PROFESSIONAL FIELDS

The article describes the social features of modern students and analyzes the main trends in the establishment of value orientations of students in the educational and professional sphere in recent years. The main trends are identified in youth employment and set of students motivation in the education and employment spheres. The article also defines new professional strategies that will assist the youth with higher education not only to adapt to the situation on the labor market, but also to achieve career goals despite the current unfavorable conditions.
Key words: sociology of youth, students, values related to education and employment.

Problem definition. In the modern conditions of implementation of market relations, the current socio-cultural and economic changes require from population and youth among them new educational and professional skills standards. The need for higher education become more relevant as getting an education in Ukraine as well as among many other countries is a measure of respective level of social status in society. A youth employment is one of the major problems of the modern labor market. The social and economic transformations taking place in Ukraine reflect primarily at young Ukrainian generation. A difference between higher education standards and requirements and the labor market offers caused a loss of value of students diplomas of many specialties in the labor market and increased an unemployment among graduates. The growth of number of graduates and lack of employment opportunities result the imbalance in the employment sector.

Review of research and publications. The problems of students have been actively studied and viewed from different sides in domestic social science. The problems of higher education institutes, students and personality formation are explored in researches of Ukrainian sociologists among which are V.Astakhova, Y.Holovakha, A.Ruchka, O.Iakuba.

The modern educational motivation and professional ambitions of students are described in studies of Y.Pachkovskyi, A.Iakovenko, O.Butylina. The value orientations of students are analyzed in researches of L.Sokurianskyi, O.Pimenova, O.Holikov, T.Pylaiev, Y.Farin, M.Iakovenko among others have explored issues related to modern lifestyles and analysis of various aspects of behavior and innovative activity of students.

The youth labor market situation and analysis of the conditions and opportunities of its development are considered by E.Libanova, O.Abashyna, N.Skrypnyk, A.Maikovska. An employment problems and behavior features of young people in the new social and economic environment, particularly at the time of getting the education are actively explored by D.Dmytruk, O.Balakirieva, O.Iaremenko, S.Oksamytna, O.Vynohradov, L. Malysh.

Despite considerable theoretical and methodological foundation, the need for continuous analysis among available researches regarding value orientations of modern students becomes essential in the current environment conditions of significant transformation processes taking place in Ukraine.

The purpose of this article is to explore the main trends in value orientations of students in the educational and professional sphere in recent years and to set the different professional strategies that will enable young people with the higher education quickly adjust to the difficult situation on the labor market.

The main part. Mainly, the privileged position of youth in the labor market is determined by educational level. The majority of young people realize that getting an appropriate education is necessary if they expect to be engaged into in financial or commercial activities. A problem of interaction between education and youth employment shall be clarified in two main questions: first, what positions of labor market could be applied for young people depending on their getting of education or not, and, secondly, what are the trends the youth is focused on in education and, indirectly, in employment. The modern system of education has changed and became more self-sufficient. The researchers of Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine state that the educational institutions are guided rather by effective demand than the needs of the labor market.

Mainly, a youth focuses on the professions which in their opinion will quickly provide a material well-being. Therefore, the number of higher education institutions offering knowledge and skills being requested by youth is growing. Such specialties as economist, accountant officer, manager, lawyer remain popular. Meanwhile the market is congested by such specialists. The number of graduates of law institutes has increased in 14.5 times in 2010 compared to the nineties and in five times for graduates of economic, accounting and commercial institutes according to the research data shown by Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. At that time the number of specialists of technical disciplines who are expected to implement new technologies, economy innovation shown has growth only for 15%[1].

The same trends remain unchanged in 2016 year. A social status and occupational prestige constitute a main impact on the occupational choice. The "Economics and Entrepreneurship", "Law", "Humanities" remain the most requested specialties during occupational choice according to the results of social research "Social and economic students profile" in 2016. Although it should be noted that the ratio of students who choose "Informatics and Computer Hardware" is increasing over the last years comparing to "Economics and Entrepreneurship" specialty[2].

The most popular professions for youth were Programmer/IT Specialist (62%), entrepreneur/businessman (29%), manager (28%), lawyer/prosecutor (27%) according to data of Research Centre of the International Recruitment portal held in 2015. The respondents identify drivers/taxi drivers, nonprofessional occupations (plumber, lathe operator, fitter), service occupations (cook, hairdresser, waiter) among unpopular professions. The majority of vacancies are offered in such specialities as trade, information technology, marketing and advertising and administrative staff.

Today the occupational choice is mainly affected by students own preferences. Therefore, most students (50%) have chosen the specialty because they are interested in it, and almost a third part of respondents (29%) as a result of its popularity, employment opportunities and acceptable salary. At the same time, 16% of respondents have chosen the profession as they follow parents or friends advice, taking into consideration the cost of attendance and opportunities for state-subsidized education[3]. At that time the results of survey "The higher Education in Ukraine: public opinion of students" conducted in 2015 have shown that 46% of students are assured that they will work within their specialty in the future, while 34% of students expect to be employed in respective sphere only in case of acceptable salary[4].

Accordingly, young people continue to look for professions that are the most popular from their point of view, but not those that are requested by employers. As the result, the number of graduates increases, but a disbalance between supply and demand in the labor market becomes more significant.

However, the system of vocational-oriented education has been seriously changed either quantitative or qualitative over the last years. Since 2010 year the number of Vocational Educational Institution decreased up to 798 in 2015 comparing with 940 institutions in 2010 (15%) and the number of students have reduces by one third (27%). These changes are results of reorganization of Vocational Educational Institution to the institutions of the first and second accreditation level and loss of interest from the side of the youth to vocational-oriented education. Despite the need of labor market in skilled employees, during 2014/2015 academic year only 8 out of 10 graduates (79.1%) of Vocational Educational Institution were employed within their specialty[5]. Students are a special category within the youth. It is the most uniform group in relation to age and social specifics, the basic activity of which is active learning and future career education. In Ukraine the number of students is about 2.39 million or 5.2% from the total population.

[1] Лібанова, Е.М. (2010). *Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти*. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 154.

[2] Жерьобкіна, Т., Куделя, М., Самохін, І., Стадний, Є., Когут, І. (2016). Соціально-економічний портрет студентів: результати опитування. *CEDOS_ Аналітичний центр*. <https://www.cedos.org.ua/uk/osvita/sotsialno-ekonomichnyi-portret-studentiv-rezultaty-opytuvannia> (2017, March, 05).

[3] Ціннісні орієнтації сучасної української молоді. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року). *Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики*. <http://dsmsu.gov.ua/media/2016/11/03/22/Shorichna_dopovid.pdf> (2017, March, 05).

[4] Вища освіта в Україні: громадська думка студентів. *Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, фірма «Юкрейніансоціолоджі сервіс»*. <http://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-ukraini-gromadska-dumka-studentiv> (2017, March, 03).

[5] Ціннісні орієнтації сучасної української молоді. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року). *Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики*. <http://dsmsu.gov.ua/media/2016/11/03/22/Shorichna_dopovid.pdf> (2017, March, 05).

During 2012-2013 years about 520,7 thousand students graduated from higher education institutions of the third and fourth accreditation level and 92,2 thousand students graduated from higher education institutions of the first and second accreditation level. Nowadays in Ukraine the majority of students is presented by those who are studying at higher education institutions of the third and fourth accreditation. The minor decrease of this number was noted only during the beginning of nineties, thereafter only a high growth was noticed during each year.

After such notable increase, especially in a number of students of higher education institutions of the third and fourth accreditation during the latter half of nineties and at the beginning of current decade, the number of students of higher education institutions began to decrease in our country over the last years. Consequently, such reduction at higher education institutions of the first and second accreditation began in 2004 year and during 2000-2009 years the number of students has become a third less (while the reduction of institutions amount was by 23%). The reduction among the number of students at higher education institutions of the third and fourth accreditation began in 2008 year. At the beginning of 2009/2010 academic year 2245.2 thousand of students were studying at 350 higher education institutions of the third and fourth accreditation in Ukraine. This figure is less for 127.3 thousand comparing with data in 2007/2008 academic year. This trend has continued. At the beginning of 2012/2013 academic year 2129,8 thousand of students were studying at 334 higher education institutions of the third and fourth accreditation in Ukraine. This figure is up to 115.4 thousand less than in 2009/2010 years[1].

In 2015 the trend of recent years regarding decrease in the amount of higher education institutions and the number of students has kept. In 2015 year the number of young people who entered the higher education institutions of the third and fourth accreditation was 259,904 persons and this figure was less for 11% than respective data in 2014 year (291 647 persons). Among 659 higher education institutions that continue to operate in 2015 year, 19 were displaced from the temporarily occupied territories of Donbass and Crimea.

Kyiv is what is called ‘the capital’ of higher education in Ukraine. The young people who arrive to Kyiv to get a higher education generally don’t return to their hometowns and villages. On the one hand, higher education should be available to talented young people, regardless the place they were born and are living today. On the other side, the need for highly-qualified personnel exists not only in the capital and regions where institutes are located.

In 2014 and 2015 years the ratio of employment among young people as well as among the total labor population reached its lowest level in a decade. This decrease in the level of employment could be explained by difficult economic and political situation in the country: an armed conflict in the eastern region of Ukraine, which leads to the decrease in production level of the region; deterioration of conditions for attraction of additional financing to areas which are under the control of Ukraine in Donetsk and Luhansk regions; problems arising on the labor market throughout the country. Also the main impact on the labor market in the country is made by the huge number of internally displaced persons from the territory of Donetsk and Luhansk regions and Crimea (as of August 1, 2016 it was registered over 1.7 million of unwilling migration persons or 1.4 million families from Donbass and Crimea)[2].

The different experts are actively studying issues related to the value of professional occupation and socio-professional plan of youth. The values relating to education and employment occupy a high position in the hierarchy of life priorities Ukrainian youth during the last decade. These results are confirmed by the various studies in recent years.

V. N. Karazin Kharkiv National University regularly explores the issues related to the students’ values. The university experts conducted a research "The value of professional occupation and socio-professional plan of modern students" during 2000-2002 years. This research has shown the high level of students’ interest related to professional activity as a means of achievement of material wealth and opportunity to develop their abilities[3]. During 2003-2004 years experts of V. N. Karazin Kharkiv National University also studied the "The formation of the elite among the students". The results illustrated that

[1] *Державна служба статистики України.* <http://ukrstat.gov.ua> (2017, March, 05).

[2] Ціннісні орієнтації сучасної української молоді. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року). *Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики.* <http://dsmsu.gov.ua/media/2016/11/03/22/Shorichna_dopovid.pdf> (2017, March, 05).

[3] Орлова, О. (2002). Цінності професії та соціально-професійні плани сучасного студентства. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства:* збірник наукових праць. Харків: ВЦ ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 567.

the salary holds the first position among students rating, the career is on the second position, and then by a significant margin follow the opportunity to be self-supporting, self-development opportunity and the possibility to work within speciality[1]. In 2004 year scientists of National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" conduct a research "The valuable measurement of spiritual culture of students of technical universities in transformational society". The study has shown that by the students of National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" the importance of getting the higher education was estimated on one level with the importance of getting the popular profession (96%). In addition, these figures have a high level of correlation between them. This means that students realize the influence of good education on rewarding career[2].

In 2007 year experts of Zaporizhzhya National University conducted a study "The dynamics of value orientations of students of pedagogical university". According to the received results, it was defined that that material wealth is for students a ground for their own self-attitude. These students also have current needs in achievements and commitment to personal growth. A large part of students has a need to save their own personality that signifies their desire of self-sufficiency and desire to save the originality of own opinions and beliefs[3].

The research "Life strategy of NAU students" of National Aviation University in 2008-2009 years demonstrated that in the hierarchy of life priorities of students the desire to have a career is on the first place (24%) and desire to get a good education and professional occupation on the fourth. And among the evaluation criteria of the work – the first position takes high wages[4].

According to the survey results conducted by Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine in 2010 year, 70% of respondents indicated that "very important" for them is professional occupation and availability of good employment. Many of respondents admitted among "very important" category such closely related to economic activity and employment values as economic independence ("very important" for 63%) and material well-being (77%). The ratio of students who marked among the "very important" values education and knowledge was 53%[5].

The same trends have kept in 2015 year. According to the results of sociological research "The higher education in Ukraine: public opinion of students", among students prevails the view that after graduating of university in order to become employed they need to receive a good education, high level of knowledge (45%) and do no rely on social contacts (36%)[6].

Also as per results of a special survey "The youth of Ukraine-2015" conducted by Gfk Ukraine for Ministry of Youth and Sport of Ukraine and with the financial support of UN in Ukraine within the hierarchy of values and priorities of young people aged 14-19 years, including that a significant ratio was represented by students, the top of three most important values included "self-education" (43%), "employment as avocation" (43%), "earning enough money" (25%). Also according to the above research results, 49% of respondents among Ukrainian youth have got higher education (higher education institutions of the third and fourth accreditation level) and 53% of respondents would like to have a higher level of educational attainment. Among the main reasons for this are an opportunity to get a better job – 53%, personal need to improve the level of education – 53% and the possibility to increase the income – 50%[7].

Today the interest of young people to higher education is primarily due to the possibility of better employment. For the majority of respondents consider that the most important in future employment is

---

[1] Лисиця, Н. Скориніна, О., Кислова, О. (2005). Формування еліти в середовищі студентської молоді. *Український соціум, 2-3 (7-8),* 63.

[2] Мельниченко, А., Пиголенко, І. (2005). Ціннісні виміри духовної культури студентів технічного ВНЗ у трансформаційному суспільстві. *Український соціум*, *1 (6),* 35.

[3] Іванова, Л., Овсяннікова, В. (2007). Динаміка ціннісних орієнтацій студентів педагогічного вузу. *Практична психологія та соціальна робота, 4,* 18.

[4] Прокопчук, І. (2009). Життєві стратегії студентів НАУ: крізь призму соціології. *Журнал Верховної Ради України «Віче», 19,* 22.

[5] Лібанова, Е.М. (2010). *Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти.* Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 144.

[6] Вища освіта в Україні: громадська думка студентів. *Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, фірма «Юкрейніансоціолоджі сервіс».* <http://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-ukraini-gromadska-dumka-studentiv> (2017, March, 03).

[7] Волосевич, І., Герасимчук, С., Костюченко, Т. (2015). *Молодь України-2015.* Київ: ООН в Україні. *Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики.* <http://dsmsu.gov.ua/media/2015/12/09/5/Molod_Ukraine_block.pdf> (2017, March, 03).

the level of salary (84% of employed respondents), only 35% of respondents mentioned the interest to work and 24% – the possibility of achievements. Trying to reach the high level of salary the majority of students is studying abroad. In 2013/2014 academic year 46'591 persons were studying abroad, among them 14'951 persons in Poland (Ukrainian students ratio is about 42% among the number of all foreign students studying in Poland). A significant part of Ukrainians studied in Germany (9'212 persons), Canada (2'053 persons), Czech Republic (2'019 persons). Social surveys have shown that desire of main part of students to study abroad is growing from year to year (69% in 2015 year, 55% in 2011 year). The main difficulties for studying abroad are lack of funds, this was mentioned by 71% of students in 2015 year (in 2011 year this ratio was 52%) and insufficient knowledge of foreign languages – 37.5% of students (in 2011 year this ratio was 34%).

According to the results of online research of British Council conducted in 2014 year, 12% of young people have planned to study abroad and 44% of respondents have mentioned an interest in this. The most part of the young people about 44% have planned to get further higher education abroad, 34% – the main education. A desire to learn English (50% of respondents), a desire to get qualitatively higher education (47% of respondents), a desire to be employed abroad (44% of respondents) or f a desire to find better job offer in Ukraine (39%) prevailed among interests of studying abroad[1]. This data represents that young people who are interested in getting main and further education abroad, also realize the necessity to improve their professional skills and get new knowledge.

Conclusions. Summing up the reviewing of different sociological studies in recent years relative the analysis of value orientations of students regarding their future professional occupation it was noted that the main socio-cultural orientation of modern youth is a focus on getting of high-quality and prestigious education as a means of further success, a factor of competitiveness in the system of market relations, career development, welfare, social status and occupational prestige.

The value of professional employment is also one of the main priorities in the life of modern Ukrainian students. The results of social interviews demonstrated the economic interests of youth in labor relations as well as in career development. The main characteristics of acceptable employment for youth work are its high level of salary, their interest to work, the opportunity of career achievements and acceptable work schedule.

However, today the lack of demand in the biggest regional labor markets among most part of professions that are got by a students, low salary and lack of career development quickly lead to the situation that many graduates are employed in other the fields than their specialties and requalification is mostly the only way to get a job.

The existence of such problems requires from graduates to look for other employment opportunities, propose and implement new professional strategies that will assist them not only to adapt to the situation on the labor market, but also become helpful during achievement of career goals despite the current conditions and even overcoming them. A certain steps and opportunities for this have been identified. Today young person with several diplomas of higher education is not guaranteed a successful employment, but on the domestic or international labor market such specialist will be more valued. Moreover searching for new career perspectives even out the current position should be relevant for those who look for more opportunities.

Today employers have a clear understanding of the skills and abilities that are important in order to succeed in their organizations and look for them among young professionals. Notwithstanding the dynamics of the labor market the main selection criteria's for employers remain unchanged. The modern students choose a strategy of combination of studying and employment in the specialty trying to get necessary professional skills and quickly adapt to the current labor market. This strategy enables to get professional experience and the ability to simultaneously form the base of professional knowledge and basic soft skills that are required by today's labor market.

At the same time another trend regarding correspondence of education specialty and current position occurs. The person with the economic education should not apply for the dozens of different positions from accountant officer to marketing specialist. Difficult and unfavorable conditions of the Ukrainian labor market only forced such trends. Yesterday's graduates, especially those who got wide specialization profile (for example manager), not always are aware of where their knowledge might be used and to what job

[1] Ціннісні орієнтації сучасної української молоді. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року). *Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики.* <http://dsmsu.gov.ua/media/2016/11/03/22/Shorichna_dopovid.pdf> (2017, March, 05).

vacancies should they apply for. Not many graduates agree on temporary or low skilled jobs, most would like to become top managers or skilled specialist in large companies in the short-term outlook. The employers facing with slight knowledge of the candidates require a respective professional education. So having a good knowledge together with respective professional is the best case.

A significant number of Ukrainian students choose a strategy to study abroad aiming to obtain professional qualification, fair wages and extensive employment opportunities. The article describes the various studies regarding this issue. Some students try to reconcile studying at domestic universities and abroad in order to have not just two degrees, but also more opportunities for future employment. This professional strategy shows not only the active position of today's youth, but also confirms that young people who want to develop, get basic and additional higher education abroad, realize the need for ongoing professional advancement and getting of new knowledge. In foreign countries these need are satisfied by extensive system of lifelong education.

Today's students requires not only professional teaching from lecturers of higher educational institutes that could help to establish future professionals the necessary professional skills and abilities, but also the support for state which should create acceptable conditions for more quickly adaptation of young people with higher education to the new conditions of the modern labor market.

References:

1. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [State Statistics Service of Ukraine]. <http://ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
2. Ivanova, L.,Ovsiannikova, V. (2007). Dynamika tsinnisnykh oriientatsii studentiv pedahohichnoho vuzu [The dynamics of value orientations of students of pedagogical university]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota* [Practical Psychology and Social Work], *No. 4,* 16-19. [in Ukrainian].
3. Libanova, E.M. (2010). *Molod ta molodizhna polityka v Ukraini: sotsialno-demohrafichni aspekty* [Young generation and youth policy in Ukraine: sociodemographic aspects]. Kyiv: Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M. V. Ptukhy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
4. Lysytsia, N., Skorynina, O., Kyslova, O. (2005). Formuvannia elity v seredovyshchi studentskoi molodi [Formation of the elite in the student youth surroundings]. *Ukrainskyi sotsium* [Ukrainian society], *No. 2-3 (7-8),* 59-67. [in Ukrainian].
5. Melnychenko, A., Pyholenko, I. (2005). Tsinnisni vymiry dukhovnoi kultury studentiv tekhnichnoho VNZ u transformatsiinomu suspilstvi [Value measurements of spiritual culture of students at higher institutions in transformational society]. *Ukrainskyi sotsium* [Ukrainian society], *No. 1 (6),* 31-43. [in Ukrainian].
6. Volosevych, I., Herasymchuk, S., Kostyuchenko, T. (2015). *Molod Ukrayiny-2015* [Youth of Ukraine-2015]. Kyiv: OON v Ukrayini. Derzh. in-t simeynoyi ta molodizhnoyi polityky. <http://dsmsu.gov.ua/media/2015/12/09/5/Molod_Ukraine_block.pdf> [in Ukrainian].
7. Orlova, O. (2002). Tsinnosti profesii ta sotsialno-profesiini plany suchasnoho studentstva [The values of profession and socio-professional plans of modern students]. *Metodolohiia, teoriia ta praktyka sotsiolohichnoho analizu suchasnoho suspilstva*: Zbirnyk naukovykh prats [The methodology, theory and practice of sociological analysis of modern society: Collection of studies]. Kharkiv: VTs KhNU im. V. N. Karazina. [in Ukrainian].
8. Prokopchuk, I. (2009). Zhyttievi stratehii studentiv NAU: kriz pryzmu sotsiolohii [Life strategies of NAU students in the light of sociology]. *Zhurnal Verkhovnoi Rady Ukrainy "Viche"* [The journal of the Verkhovna Rada of Ukraine "Viche"], *No. 19,* 21-24. [in Ukrainian].
9. Zherobkina, T., Kudelya, M., Samokhin, I., Stadnyy, Ye., Kohut, I. (2016). Sotsialno-ekonomichnyy portret studentiv: rezultaty opytuvannya [Social and economical portrait of students: the observation of cross-examination]. *CEDOS_ Analitychnyy tsentr* [Analytical Centre CEDOS]. <https://www.cedos.org.ua/uk/osvita/sotsialno-ekonomichnyi-portret-studentiv-rezultaty-opytuvannia> [in Ukrainian].
10. *Tsinnisni oriientatsii suchasnoi ukrainskoi molodi*. Shchorichna dopovid Prezydentu Ukrainy, Verkhovnii Radi Ukrainy pro stanovyshche molodi v Ukraini (za pidsumkamy 2015 roku) [Value orientations of modern Ukrainian youth. The annual report of the President of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine on the situation of youth in Ukraine (based on results of 2015 year)]. *Derzh. in-t simeinoi ta molodizhnoi polityky* [State Institute of Family and Youth Policy]. <http://dsmsu.gov.ua/media/2016/11/03/22/Shorichna_dopovid.pdf > [in Ukrainian].
11. Vyshcha osvita v Ukraini: hromadska dumka studentiv [The higher education in Ukraine: public opinion of students]. Fond "Demokratychni initsiatyvy" im. Ilka Kucheriva, firma "Ukrainiansotsiolodzhi servis" [Institution "Democratical efforts" named after Ilka Kucheriva, company "Ukrainanian sociology service"] <http://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-ukraini-gromadska-dumka-studentiv> [in Ukrainian].

PROBLEMS OF NATIONAL PUBLIC AND PRIVATE LAW

Oleh Sheremet, PhD in Law
Classical Private University, Ukraine

MUNICIPAL POLICE: THE EXPERIENCE OF THE IMPACT ON CRIME AND THE PROSPECTS FOR ITS IMPLEMENTATION BY LOCAL SELF-GOVERNMENT AUTHORITY

The author focuses on the interaction of local authorities and law enforcement bodies, especially remarking the role of local communities and individual citizens. On the example of the regional centers of Ukraine and, in particular, Chernigov, the experience of the interaction of local self-government authority and law enforcement agencies in the prevention of crimes is suggested. The ways of ensuring public security and law and order in the city are indicated. The perspectives for establishing and functioning of the municipal police are considered. Its main tasks and directions of activity are determined.
It is admitted that even the fact of taking a decision on the municipal police itself will definitely improve the cooperation of society, its local government and law enforcement bodies, and practically will lead to the improvement of crime prevention in Ukraine.
Key words: community, local self-government authority, crime prevention, law enforcement agencies, regional programs, municipal police.

Problem statement. History of each state cannot avoid challenges related with negative social phenomenon which is criminality. For the late century the dramatic events were observed which provoked the surge of crimes in all directions, from seizure of power, terroristic acts, numerous murders, robberies and holdups to the overall corruption, cybercrimes and other criminal actions.

Criminality in Ukraine is a permanent urgent problem which is cared by the state. Nowadays we may observe the growth of all types of crimes by quantitative and qualitative indicators. Moreover, as O.M. Bandurka precisely admitted, sometimes the state by itself causes the criminality, because it adopts the laws which "push a man to illegal actions declaring as crimes those actions of people which are not favorable for the authority or creating the conditions under which to commit a crime become more advantageous than to be law-abiding"[1]. In such situation society shall actively involve and protect own citizens from the willfulness.

At the same time, it is quite difficult to imagine the struggle with criminality without not only wide-ranging state measures, but also participation of public, local authority.

Actuality of the subject. Any state at the transition period of its development search for ways of self-improvement, primarily, in political, economical and social areas. The doctrine is changed, new concepts and models are elaborated, legislation is under reform. At the modern stage of Ukrainian statehood development major public attention is devoted to the issues related with criminogenic situation in the country and crime counteraction.

It is commonly known that it is better to prevent a crime than punish for its commitment, as Ch. Beccaria[2] and R. Garofalo defined[3].In XXI century creation of reliable system of crime prevention must be a prior direction in the state policy on ensuring public safety. Moreover, Ukrainian society shall unite for the idea on crime ceasing.

Actually there were made a lot of steps towards research of foreign experience, in particular, key approaches in participation of local communities in crime prevention, counteraction to certain types

[1] Бандурка, О.М. (2015).*Тисячоліття злочинності в Україні*: монографія. Харків, Золота міля, 7.
[2] Беккариа, Ч. (1939).*О преступлениях и наказаних*. Москва, Госюриздат, 189.
[3] Garofalo, R. (1891).*Criminologia*.Torino,Moriani, 270.

of crimes, population awareness on crime situation, prompt reaction of police divisions, etc. Serious arguments for involvement of local self-government authority, local communities, volunteers and proactive representative of other public organizations are required also by problems of personnel selection at newly created police units.

At the same time, we consider it perspective to pay attention to the establishment and functioning of municipal police which has already proved its efficiency in other states.

Presentation of the key idea. It is known that municipal police is a law enforcement authority which is under control of local authority bodies, including municipal authority, at that places where the administrative territorial division is the smallest. Municipal police is paid from the local budget and, as a rule, has less rights, than regular police. Competence and ammunition of the municipal policemen are in the certain limits determined by legal acts. Besides the Constitution of Ukraine and other laws, the municipal police shall abide and follow the statute of territorial community, regulation on municipal service and other established documents.

Currently in cities and villages of Ukraine has occurred a situation which demands urgent solution of the following problems: absence of efficient supervision of the ecological situation, beautification of a city, placement of temporary constructions, dismantling of illegally stationed installations, misuse of land pieces, spontaneous commerce, activities related with breach of city's beautification (excavations). As known, Ukraine is one of the richest countries of Europe as per quantitative and qualitative composition of chernozem. Generally in Ukraine there are more than 38 types of soils. They vary by structure, mineral composition, content of humus and nutriments, physical and chemical features, fertility, agricultural usefulness. Land sources from which Ukraine produces up to 95% of food stuff, is an initial production factor and basis of economic. However, for the last years the economic processes, certainly in agro-industry area, caused negative tendencies of irrational use of land sources, sheer fall in soils fertility, loss of soil self-recovery ability. Irresponsible allotment of agricultural lands, especially of tillage, for building of factories, plants, electric stations, opened excavations, roads, firing grounds, etc. inflicts irrevocable damage. Recently it may be observed an illegal mining of amber which local communities named as "amber wars". This is far not an exhaustive list of problems which require intrusion of the municipal police.

Existing situation turns Ukrainian cities and villages, woodlands, grounds, rivers and lakes into the neglected, abandoned and robbed once. In some cases there was already observed an ecological disaster which was remarked by V.K. Matviychuk[1] and T.V. Kornyakov[2]. Apart from an unattractive appearance such situation renders impossible the receiving of additional money, which could be gained to the local (village or rayon) budget (tax land, rental payment, fines, etc).

Ensuring of efficient control over execution of legal act requirements in the area of beautification, struggle with trading in the unestablished places and creation of favorable environment for vital activity of the community is an obligatory condition for sustainable development of the city. Consequently, one of the key tasks of the local governments is an introduction of systemic approach aimed at strict normative regulation of rights and duties of the economic agents in the area of planning and organization of public services, shaping of the proactive citizens' position on the preservation of environment, natural sources, objects and elements of public welfare.

Main reasons influencing the efficiency of control over the situation with beautification and trading in not fixed areas at the territory of cities and villages are the following: imperfection of current legislation, limitation of local self-government competence, low level of accountability, ecological cohesion and culture of the managers at enterprises, organizations, structures and of the population on providing of proper sanitary condition in the town and village, preservation of natural objects, proper maintenance, rational usage and security of territories, buildings, engineering constructions, objects of recreation, nature protection and other importance.

Apparently, it is possible to solve the above mentioned problem only by creation of the municipal entity "Municipal police". In particular, we provided relevant proposals on the establishing of the corresponding unit at the territory of Chernigov city (Ukraine).

---

[1] Матвійчук, В.К. (2008). *Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики*: дис... д-ра наук: 12.00.08. Київ, Інститут держави та права ім. В.М. Корецького НАН України, 443.

[2] Корнякова, Т.В. (2006).*Забезпечення прокурором законності надрокористування (теорія та практика прокурорського нагляду)*: навчальний посібник. Харків, Харків юридичний, 424.

Key functions of newly created unit reasoning from the foreign experience of municipal police may be the following:

• control on the abidance of local council and executive committee decisions in the area of commerce;

• taking measures on counteraction to the trade in unestablished places;

• cooperation with law enforcement authorities on the prevention and suspension of violations;

• monitoring of the beautification objects state according to the requirements of current legislation;

• control of the adjacent territory maintenance by economic operators;

• control of the near houses territories maintenance in proper sanitary and technical conditions;

• monitoring of the household plots state of beautification in private sector of the building;

• monitoring of the buildings front and constructions condition in comply with beautification rules;

• taking measures on struggle with burning of fallen lives and garbage on the territory of the city;

• ensuring control of sanitary condition of coastal protective lines at city's water objects;

• providing permanent control on utilization of consumer waste;

• preparation of executive committee decisions on dismantling of installed without permission or placed with certain violations objects, temporary constructions according to the current legislation at the territory of the city;

• identification and dismantling of illegally installed temporary constructions at the territory of the city according to current legislation;

• control on parking of automobiles in central part of the city (pavements, green areas) etc.

As well, in a long-term perspective there are others directions of municipal police functioning upon the tasks of local self-government authority. For instance, the representatives of municipal police may be present as hearers at court sessions on administrative cases and criminal violations.

Lately, it is alerting the fact that juvenile is often involved in the criminality space. Moreover, as specialists stated the juvenile crime is rapidly growing[1]. Losing of family valuable moral indicators, unwillingness to participate in communities with positive trend incites certain part of youth to search for their own groups.

As result, it is noted the more often joining of youth in peculiar groups for common asocial activity, leisure, satisfaction of their negative interests and for facilitation of crime committing. On the one hand, it might be the marginal unions where young age individual's understanding is completely changed: starting from the variation to healthy life style till the loss of sense to work, involving in begging, etc. On the other hand, the tendency of new specific groups is admitted which is managed by the representatives of national radical structures or leaders of criminal associations. The activity of such groups is mainly defined by raised aggression, cruelty and extreme impudence.

Permanent gradual growth of lucrative and lucrative predatory crimes we may explain by the circumstance that generally in the system of committed crimes exactly these types and crimes related with drugs are the most typical for the youth. As per increase of predatory crimes we connect this with growth of aggression and cruelty in youth environment and also with common asocial tendency in juvenile behavior, specifically its marginal orientation.

This and other issues cause disturbance of society, spur to search of corresponding counteraction to antisocial juvenile activity. We consider that cultural entertaining and sport activities shall be accompanied by municipal police officers. Also, jointly with city social services it is necessary to provide monitoring of problematic (disadvantaged) families which number is annually increased.

Political instability, economic misbalance, destroy of social area – these are the realities of Ukrainian society which led to the impoverishment of population, discouragement in future success, desperate, etc. For security, protection of yourself and relatives, own house and business, the population started actively to use arms and join in groups which are frequently have criminal shade. Nowadays, there are also created even more favorable conditions for appearance of different types of militarized and other armed unions. The mentioned is facilitated by political instability as was indicated earlier. Such unions can be created under the aegis of certain political forces which will be used by such as a mean for reaching their goals, as an instrument for influence on any state bodies or society, and such cases are known in Ukrainian statehood history. Illegal functioning of armed unions afterwards leads to committing of crimes with a high level

[1] Denysov, S. (2015) CriminalityofcriminallyactivepartofyouthanditspreventioninUkraine. *Вісник Асоціації кримінального права України.* Харків. Вип. 1(4), 332-343.

of latency. It is clear that ceasing of illegal unions activity primarily is in the competence of the Security Service of Ukraine, and in some cases solution of these issues lays in the political relations dimension. Still, as may be seen, the law enforcement authorities and local self-government authority shall not stand apart from this problem.

The list of actual disadvantageous challenges may be prolonged, as there are a lot of such. However, despite fictitious insurmountable criminality, especially well fixed in society consciousness by images and plots of crimes through media, it deemed urgent to establish main links and preventive measures.

In future officers of the municipal police might execute operative monitoring on assistance of the system "Secure city" and effectively carry out the following functions:

• disclosure of violations of public order and providing video upon request;
• revealing of violations on unauthorized meetings, demonstrations, riots;
• detection of violations during entertaining and sport events;
• identification of public welfare violations;
• quick informing of National police on violation;
• patrolling the city jointly with National police.

Analysis of preventive measures complex revealed that majority of the proposed by us issues lies within the competence of local self-government, including executive authority. Currently as an experimental model the municipal police is functioning in more than ten cities of Ukraine, namely Vinnutsya, Dnipro, Lviv, Lutsk, Odesa, Zhutomir, Rivne and others.

While studying the experience on establishment of municipal police department within the structure of executive bodies of local council (municipal entity), acknowledgement with structure and staffing of the department (entity), scrutinizing of activity arrangement and internal documents of the department (entity), learning of practice in writing of directives, statements, protocols by officials, preparation of materials for administrative cases, procedural documents for court sessions demonstrated that already now we have observed the problems appeared at functioning of this authority. The most tangible are the following. Precisely, further on the community shall be informed on the issues related with avoidance of functions duplication between units of local government and municipal police. In order to exclude the duplicating functions it is necessary to re-structure corresponding units, redistribute competences, staff and expenditures from the local budget. As well the issue of quantity and staffing of police is quite urgent.

Numerous issues arise on financing of municipal police, because it is performed exclusively from the costs of local budget according to a local program. We consider that local budget is really the source of funding for municipal police. However, in case of providing payable services, the part of expenses on its keeping may be funded from municipal police own incomes.

As was admitted, the realities of modern Ukraine at the transition period from the totalitalism to the democratic legal state are defined by deep crisis in all areas of life. In such circumstances, primarily, in aspiration to reach European values and standards the state and society shall take care of their citizens. Respect to a person, widening of rights and freedoms of a man, filling them with a new content and providing guarantees for their full realization and protection is a duty of the state and society.

Conclusion. For sure, positive transformations include qualitative renewal of system of measures on crimes prevention. However, at present moment the state appeared to be not ready for ensuring possibility to develop normally on the democratic grounds and protect itself from the criminality. This demonstrates inefficiency of the existing system in prevention of antisocial phenomena and necessitates the findings of new solutions of the mentioned problems. Nowadays, the struggle with criminality has gained a high importance; not only it shall be considered as one of the prior directions at functioning of the interior affairs bodies of Ukraine, but also of the local self-government authority.

All above mentioned proves that one more task of local self-government is an establishing of the municipal entity "Municipal police". We are acknowledged with examples of community impact on persons with unstable or unlawful behavior which gives positive improvement in general, in special criminological and personal prevention. Namely, these are kozak unions, volunteer public order squad, which provide permanent assistance in keeping of public order. Recently was activated the importance of social patrol which is a forerunner in formation of municipal police. In the future it is necessary to develop positive initiatives of local communities, support them with financial and economic conditions, effectively use own administrative and other sources.

References:

1. Bandurka, O.M. (2015). Tysyacholittya zlochynnosti v Ukrayini: monohrafiya [Millennium of crime in Ukraine: monograph]. Kharkiv, Zolotamilya, 7. [in Ukrainian].
2. Bekkaria, Ch. (1939). O prestuplenijah i nakazanih [About crimes and punishments]. Moscow, Gosjurizdat, 189. [in Russian].
3. Garofalo, R. (1891). Criminologia. Torino, Moriani, 270.[inEnglish].
4. Denysov, S. (2015) Criminality of criminally active part of youth and its prevention in Ukraine. Visnyk Asotsiatsiyi kryminal'noho prava Ukrayiny [Herald of Ukraine Criminal law Association]. Kharkiv. Vyp. 1(4), 332-343. [in English].
5. Kornyakova, T.V. (2006). Zabezpechennya prokurorom zakonnosti nadrokorystuvannya (teoriya ta praktyka prokurorskoho nahlyadu): navchalnyy posibnyk [Ensuring the legality of subsoil use by a prosecutor (Theory and Practice of Public Prosecutions): a tutorial]. Kharkiv, Kharkiv yurydychnyy, 424. [in Ukrainian].
6. Matviychuk, V.K. (2008). Kryminal'no-pravova okhorona navkolyshn'oho pryrodnoho seredovyshcha: problemy zakonodavstva, teoriyi ta praktyky [Criminal legal protection of environment: problems of legislation, theory and practice]: dys... d-ranauk: 12.00.08 [thesis for ScD degree in law]. Kyiv, Instytutderzhavytapravaim. V.M. Korets'koho NAN Ukrayiny, 443.[in Ukrainian].

Yurii Kitsul, PhD in Law
Yurii Khatniuk, PhD in Law
Lviv State University of Internal Affairs, Ukraine

PREVENTION OF CORRUPTION IN PUBLIC ADMINISTRATION (ANTI-CORRUPTION STRATEGY)

This paper examines the issue of the public authorities functioning in Ukraine aimed at prevention, avoidance and fighting corrupt practices. There are determined the substance and reasons of such anti-social phenomenon, the anti-corruption strategy and results of authority and its officials activity on abidance of fundamentals and directions of anticorruption policy in the state. Attention is drawn to the fact that corruption in state authorities is a major social threat because it directly or indirectly affects the social values and fundamentals of the statehood. Consequently, the state where authority is characterized by high level of corruptness cannot be considered either democratic, or legal and social. Within the scientific research were analyzed the core elements of European Union anti-corruption policy which may be used and applied to national anti-corruption strategy of state authorities.
Key words: anti-corruption policy, anti-corruption strategy, corruption in power structures, public authorities.

Problem statement. Democratic transformations currently occurred in Ukrainian state are accompanied by complicated processes of reformation in political, economical and legal relations. One of the most important components of this totally not easy process is prevention and fighting of corruption.

Corruption restrains evolution of legal system, undermines approximation of Ukraine to the leading world indicators of life quality. Absence of effective levers of fight against corruption, spreading of corruption risks almost in all areas of social life, condoning attitude of some part of citizens to the mentioned phenomenon resulted in the situation when corruption at all levels of authority crippled the implementation of the reform defined by the state leaders as development priority.

Urgency of the research. Prevention and fight against corruption practices in the state is a prior activity for all power structures. At establishing and enforcement of statehood the power structures in Ukraine elaborate strategic directions of this shameful phenomenon counteraction; the legislation on anti-corruption politics is improved. At the same time, these issues are investigated by national and foreign scientists whom by their significant contribution adjusted domestic legislation on corruption counteraction to the international standards.

Purpose of the research is to study legislative provision of corruption prevention in public authority.

The key idea of the research. Efficient fight against corruption is impossible without consecutive, planned and coordinated actions united by a single concept, because the systemic phenomena require systemic approach for their counteraction. Since the beginning of 1990 Ukrainian governments took measures on elaboration of anti-corruption strategy in the state, for that reason the corresponding documents as state programs, projects, concepts, etc. were adopted. However the anti-corruption legislation proclaimed the declarative affirmations and prescribed inadequate sanctions for them which could not serve as restraining measure in crime committing by potential bribetakers. As a result such measures, as many nationals and foreign researches have demonstrated, did not influence in any way the status and level of corruption which only increased every year[1].

Corruption in state authority is a great social threat because it impacts directly or indirectly social values and fundamentals of the statehood. Consequently, the state where authority is characterized by high level of corruptness cannot be considered either democratic, or legal and social.

[1] Беззуб, І. *Антикоррупційна політика в Україні. Центр досліджень соціальних комунікацій/* <http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1260:antikoruptsijna-politika-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350>

The conclusions on possibility of political, economic and social risks in the state are made according to the dimension of corruption spreading, on the basis of which the state position in famous and authoritative international rankings is estimated.

Monitoring of international instruments implementation on corruption reduction in Ukraine may not happen without civil society involvement. The patient could never examine himself. It is necessary to involve the third party which could express an independent opinion. Hence, all international instruments require involvement of civil society as consumer of evaluated services, because anyway the state renders services and society is a consumer. Only the consumer shall evaluate how qualitative these services are. Compulsory participation of society in corruption reduction is determined by the UN Convention against corruption. The provisions of the UN Convention stress that efficient implementation of state anti-corruption policy may be based on complex application of forced, preventive and legal education procedures which may be ensured exclusively under condition of joint participation of power structures and society in this process. The Article 13 of the UN Convention determines the necessity of society participation in fight against corruption which shall be promoted by active involvement of civil society institutions, non-governmental organizations and citizens to corruption prevention and fighting. No one has any doubts that without participation of civil society, civil control over the functioning of authority and law enforcement bodies, the corruption prevention and counteraction are meaningless[1].

According to the researches, exactly the corruption is one of the reasons which led to the massive protests in Ukraine at the end of 2013 beginning of 2014. Following the results of "Global Corruption Barometer" research conducted by international organization the Transparency International in 2013, 36 % of Ukrainians were ready to protest on streets against corruption. At the result of performed by the International foundation of electoral systems (IFES) public opinion survey at the end of 2013 corruption was already included in the list of the biggest problems of the population and it caused especial disturbance of 47 % of citizens. As per data of Corruption Perception Index research carried out by the Transparency International, Ukrainians consider their state to be one of the most corrupted in the world: in 2012 and 2013 the state was at 144 position among 176 countries where the research was held.

Such high indicator of corruption perception by citizens is explained by absence of efficient reforms in the area of fight against corruption and law enforcement bodies inefficiency in identification of corruption violation and bringing of guilty persons to responsibility. The mentioned is proved by unsatisfied implementation of international obligations by Ukraine on introduction of anti-corruption standards: among 25 recommendations of the Group of states against corruption (GRECO) presented at the result of first and second evaluation rounds, only 13 recommendations were implemented despite six years of work and three rounds of progress evaluation, and among 16 recommendations provided at the result of third round only three recommendations were implemented. Only the insufficient part related to criminalization of corruption was implemented from anti-corruption recommendations of the Visa Liberalization Action Plan with European Union. Key recommendations of the Group of states against corruption (GRECO) and European Union on establishment of anti-corruption institutions, reform of prosecution service, state service, creation of control system on conflict interests prevention and fairness of officials assets remained not executed.

According to «Anti-corruption strategy», more specifically, in the part of formation and realization of anti-corruption policy, some institutions are chartered with sole powers concerning formation and realization of anti-corruption policy, among which – National Anti-Corruption Committee, Ministry of Justice of Ukraine, Governmental anti-corruption policy commissioner. But such division of functions of formation and realization of anti-corruption policy between bodies with different legal status and scope of powers does not conform to international standards concerning bodies, empowered on its formation and functions neither by specialization criteria nor independence criteria. Besides, a set of functions in the field of anti-corruption policy is not realized by any of state bodies, more specifically realization on a rolling basis an assessment proceedings with corruption, monitoring of the realization of anti-corruption policy, formation of the non-acceptance corruption world-view.

Also there are not performed requirements of international-legal instruments in Ukraine concerning partnership of authority and civil society in the field of anti-corruption policy – the involvement

[1] Макаревич, О.А. Боротьба з корупцією в органах державної влади. *Головне територіальне управління юстиції у Полтавській області Міністерства юстиції України*. <dykanka.just.gov.ua/2012/borot-ba-z-korupcijeju-v-organah-erzhavnoji-vladi>

of the public to the process of social important decisions adoption in the field of corruption crossing triggers mostly in the form of inoperative advices for formal performance of legislation requirements.

The level and scopes of corruption in the state, the corruption processes crossing effectiveness in a great measure depend on righteousness of officials, political system democratic nature in general and electoral process in particular. The last political campaigns in Ukraine, more specifically local elections of 2010, parliament elections of 2012 and elections on some polling stations of 2013 show that gross violations of willingness democratic principles (state interference in the electoral process, tampering of electors, illegal judicial decisions) led to that the mostly elected personalities, who do not perform standards of righteousness, get elected positions.

Hereinafter the process of the elected officials' activity also is accompanied by corruption behavior, most widespread instance of which is: conflict of interest in the activity of elected personalities, in the first place combining a deputy work, political activity with entrepreneurial activity and work in bodies of executive power that is forbidden by law; tampering of elected personalities, implementation of pressure on them or their business to which the deputies have relation with a purpose of adoption of sole decisions or transition to another deputy fraction(group); illegal lobbying interests of individuals or business structures.

The main reasons of such cases condition are that still weak institutes of democracy are in Ukraine, corrupted electoral legislation, imperfect legislation concerning financing of electoral campaigns and political parties, absence of necessary legal regulation concerning prevention of conflicts of interests in the activity of elected personalities and clear principles of lobbying. It's obvious that to solve a problem of political corruption is possible only gradually, by the formation of new legislation, elevating of control over the activity of elected officials and representative state bodies for and behalf of state bodies, institutes of civil society, in particular, mass media, increasing of political responsibility of citizens for their choice and MPs for their activity. However, series of actions of legislative character must be realized during the short term.

One of the key elements of creating of righteousness system of public service is legislation reforming on state service and service in local self-government bodies. The adoption of redrafted Act of Ukraine «On state service» from the November 17 of 2011 should assist the solution of this problem. But pointed Act, in European and Ukrainian experts' opinion, does not perform the international standards and best world practice, more specifically, on such issues as receipt on state service and passing the state service, classification of positions (division of positions into groups and sub-groups, division of political and administrative positions, appointment of assistants (advisors) of political personalities), termination of state service, payment of work (components of wage, clearness and motivation of work payment of state servants), discipline responsibility.

Except making series of actions aimed at providing of righteousness in civil service, preventing of corruption in bodies of executive power, the reforming procedure of such bodies' activity needs to take place. Including that the most of pointed actions must be carried out within the framework of administrative reform (decreasing of discretion powers, openness and clearness of administrative decisions, abilities limitation for contacts between public person and clients, regulation of order of giving administrative services, etc.), this Strategy defines only those actions, which have strictly anti-corruption character.

One of the main problems connected with a high level of corruption in the bodies of executive power activity, is the absence of effectively existed departmental anti-corruption programs. Existed in bodies of executive power annuals on issues of preventing corruption are mostly formal and reproduce provisions of the relevant acts of the higher level. Identification of the facts of corruption actually drains, as there is no system for detecting and analyze of risks of corruption procedures and also there is no mechanisms of announcement of suspicions of corruption and protection of persons who report about them. Subdivisions (persons) responsible for development and implementation of the authorities' actions of finding out and preventing corruption do not have a necessary specialization and level of independence, most of these powers entrusted to the staff units.

There is also no body that would be exercised the coordination, monitoring and methodological support of executive power bodies during developing their anti-corruption program. Similar problem exists in state, municipal enterprises and economic companies in which state or municipal part of corporate stocks (parts, stocks) exceed 50 percent (hereinafter – state enterprises)[1].

[1] *Закон про запобігання корупції 2014* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, № 49, ст. 2056.

In conscience clause of the Act of Ukraine «On corruption prevention» stated that principles of anti-corruption policy (Anti-corruption strategy) are defined by the Verkhovna Rada of Ukraine. The Verkhovna Rada of Ukraine no later than the 1st of June should carry out the Parliamentary hearings on issue situation concerning corruption, approves and announces annual national report concerning principles of anti-corruption policy realization. It is also pointed that anti-corruption strategy is developed by National Agency on the basis of the situation analysis regarding corruption and also results of executing of previous anti-corruption strategy. Anti-corruption strategy is realized by implementing state program, which develops by National Agency and approves by the Cabinet of Ministers of Ukraine. The Heads of state bodies incur personal responsibility for ensuring realization of the state program on the implementation of Anti-corruption strategy. The state program on the implementation of Anti-corruption strategy comes under annual reconsideration including results of realization of the pointed actions, conclusions and recommendations of parliamentary hearings on the situation regarding corruption.

It is foreseen in Act that anti-corruption programs are accepted in: President of Ukraine Administration, the Apparatus of the Verkhovna Rada of Ukraine, Secretariat of the Cabinet of Ministers of Ukraine, and the Secretariat of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights, the Prosecutor General of Ukraine, Security Service of Ukraine, ministries, other central executive power bodies, other state bodies, which jurisdiction is spread on the whole territory of Ukraine, regional, Kyiv and Sevastopol city state administrations, state target funds – by approval their heads; the National Security and Defense Council of Ukraine – by approval of the Secretary of the National Security and Defense Council of Ukraine, National Bank of Ukraine – by approval of the Management Administration of the bank; the Counting Chamber, The Chamber Central Election Commission, the High Council of Justice, Verkhovna Rada of Autonomous Republic of Crimea, regional councils, Kyiv and Sevastopol city councils, the Council of Ministers of the Autonomous Republic of Crimea – by approval of their decisions. The anti-corruption programs come under to approval of the National Agency[1].

The ineffectiveness of anti-corruption efforts is in that all the society is involved in corruption. In the existence of negative moral and psychological atmosphere in society – is double moral standard. In the same time the weakness of political authority, contradictions and timeout of legislative decisions are primary reasons of corruption nowadays.

In order of corruption crossing is necessary realization of next key decisions:

- Political will and political decision both at the national and regional levels;
- Improving of legislation, its detail and amendment strengthens penalties for violations of corruption;
- Making more independent controlling body on state and regional levels;
- Improving the system of social security services creation of decent wages of state (municipal) servers and officials taking into account their position and availability of appropriate qualification;
- Building of hard and administered personnel selection on taken positions with checking of the conformity of a candidate's declaration of incomes and existing property, including the appropriate test of his family members and comparing of received profit with actual costs;
- Introduction of formalized and clear system of complex regulation of the officials' activity with unity of demands and limitations, connected with implementation of official powers and performance of their duties;
- Increasing level of population legal consciousness, development of the institutions of public control and also strengthen in society the thought on negative attitude to any kind of corruption;
- Strengthening of citizens' trust in government and increasing the prestige of the state service[2].

In the basis of anti-corruption policy of European Union – are such components:

1) political will; 2) compliance of international conventions; 3) expanding the area of application; 4) anti-corruption legislation; 5) mechanism of its realization; 6) effective activity of all establishments, responsible for adherence of anti-corruption norms; 7) an advanced system of accessing to the civil service; 8) an adequate wage; 9) clearness and answerability of authority activity; 10) tolerance; 11) clear rules

[1] *Закон про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки 2014* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради (ВВР),* № 46, ст. 2047.

[2] Лазаренко, С.Ж., Бабенко, К.А. Політико-правові та соціальні передумови корупції в органах державної влади. *Офіційний веб-сайт Київського апеляційного адміністративного суду*. <http://kaas.gov.ua/law-library/articles/b/298-politiko-pravovi-ta-sotsialni peredumovi -koruptsiji-v-organakh-derzhavnoji-vladi.html>.

of financial control; 12) the register of corrupt officials; 13) confiscation of property. The instruments of success milestone are: summing-up of current situation; identification of tendencies and ways of influence; balanced personnel policy[1].

Thus, anti-corruption measures, executed by public authority bodies and their officials aimed at preventing and crossing corruption can be considered insufficient and not always effective. In our opinion, there should be legislation improvement in the field of anti-corruption policy and responsibility of officials for these shameful traits.

References:

1. Bezzub, I. Antykorupcijna polityka v Ukrayini [Anti-corruption policy in Ukraine]. *Tsentr doslidzhen sotsialnykh komunikatsiy* [Social communications research center]. <http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1260:antikoruptsijna-politika-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350> [in Ukrainian].
2. Makarevych, O.A. Borotba z korupciyeyu v organax derzhavnoyi vlady [Anticorruption efforts in government bodies]. *Holovne terytorialne upravlinnya yustytsiyi u Poltavskiy oblasti Ministerstva yustytsiyi Ukrayiny* [Main Territorial Department of Justice in Poltava oblast of the Ministry of Justice of Ukraine]. <dykanka.just.gov.ua/2012/borot-ba-z-korupcijeju-v-organah-erzhavnoji-vladi> [in Ukrainian].
3. *Zakon pro zapobihannya koruptsiyi 2014* [On Preventing of Corruption]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady (VVR)* [Bulletin of the Verkhovna Rada], № 49, st.2056. [in Ukrainian].
4. *Zakon pro zasady derzhavnoyi antykoruptsiynoyi polityky v Ukrayini (Antykoruptsiyna stratehiya) na 2014-2017 roky 2014* [On the principles of anti-corruption policy in Ukraine (Anti-Corruption Strategy) for 2014-2017]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady* (VVR) [Bulletin of the Verkhovna Rada], № 46, st.2047. [in Ukrainian].
5. Lazarenko, S.Zh., Babenko, K.A. Polityko-pravovi ta socialni peredumovy korupciyi v organax derzhavnoyi vlady [Political, legal and social backgrounds of corruption in government bodies]. *Ofitsiynyy veb-sayt Kyyivs'koho apelyatsiynoho administratyvnoho sudu* [The official website of the Kyiv Appeal Administrative Court]. <http://kaas.gov.ua/law-library/articles/b/298-politiko-pravovi-ta-sotsialni peredumovi -koruptsiji-v-organakh-derzhavnoji-vladi.html> [in Ukrainian].
6. Akhtyrska, N. (2015). Mizhnarodnyy dosvid borotby z koruptsiyeyu yak vektor formuvannya natsionalnoyi antykoruptsiynoyi polityky: ohlyad zakonodavstva Rumuniyi [International experience of anticorruption efforts as a vector of formation of national anti-corruption policy: a review of the legislation in Romania]. *Zhurnal Viche.* [Journal Viche]. <http://www.viche.info/journal/4910> [in Ukrainian].

[1] Ахтирська, Н. (2015). Міжнародний досвід боротьби з корупцією як вектор формування національної антикорупційної політики: огляд законодавства Румунії. *Журнал Віче*. <http://www.viche.info/journal/4910>

Роман Савчук
Івано-Франківський юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія», Україна

ПРАВА ПЕРЕКЛАДАЧА ЯК УЧАСНИКА АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Roman Savchuk
Ivano-Frankivsk Law Institute of National University "Odesa Law Academy", Ukraine

THE RIGHTS OF A TRANSLATOR AS A PARTICIPANT OF ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

The article aims to research the system of rights, which has a translator in administrative proceedings. The content of rights of translator, assigned by the Code of administrative procedure of Ukraine is characterized: 1) the right to refuse to participate in the administrative proceedings, if he/she does not know the language to the extent necessary for translation; 2) the right to ask questions to clarify the interpretation; 3) the right to be paid for the work and the costs associated with the subpoena. The article proves necessity of improving the legal status of a translator in administrative proceedings through regulatory fixation of the right of translator to submit written comments on incomplete or incorrect translation (sign language) in a technical record and journal of judicial consideration.
Key words: administrative proceedings, translator, legal status of a translator, rights of a translator.

Участь перекладача в адміністративному судочинстві виступає гарантією забезпечення прав його учасників і дотримання принципів адміністративного судочинства, визначених статтею 7 Кодексу адміністративного судочинства України. Задля забезпечення належного та ефективного виконання перекладачем покладеної на нього в адміністративному судочинстві процесуальної функції він наділений відповідним правовим статусом, сформованим законодавцем у Кодексі адміністративного судочинства України з урахуванням предмету та методу правового регулювання адміністративного процесуального права. Основу правового статусу перекладача в адміністративному судочинстві складають його права та обов'язки.

Дослідженню процесуального статусу перекладача як учасника адміністративного судочинства присвячена недостатня увага вчених. Зокрема, вказану проблематику висвітлюють у своїх працях І. Балюк, В. Коваль, В. Матвійчук, О. Михайлов, І. Хар та інші вітчизняні науковці. Проте, система прав, якими наділений перекладач в адміністративному судочинстві, у доктрині адміністративного судочинства не була предметом самостійного дослідження.

Із урахуванням наведеного, метою цієї статті виступає характеристика закріплених нормами Кодексу адміністративного судочинства України прав перекладача шляхом дослідження їх змісту та визначення напрямів удосконалення його правового статусу в адміністративному судочинстві за допомогою розширення системи наданих йому прав. Завданнями дослідження виступають: визначення змісту прав перекладача, закріплених нормами Кодексу адміністративного судочинства України (права відмовитися від участі в адміністративному судочинстві, якщо він не володіє мовою в обсязі, необхідному для перекладу; права задавати питання з метою уточнення перекладу; права на оплату виконаної роботи і на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду); дослідження позицій вчених-процесуалістів щодо вичерпності нормативного закріплення системи прав перекладача; обґрунтування необхідності удосконалення правового статусу перекладача в адміністративному судочинстві шляхом розширення системи наданих йому прав.

Права перекладача як учасника адміністративного судочинства визначені частиною 3 статті 68 Кодексу адміністративного судочинства України, відповідно до якої перекладач має право відмовитися від участі в адміністративному судочинстві, якщо він не володіє мовою в обсязі,

необхідному для перекладу, право задавати питання з метою уточнення перекладу, а також право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду[1].

Визначення напрямів удосконалення правового статусу перекладача в адміністративному судочинстві вимагає, в першу чергу, дослідження змісту кожного із наведених прав.

1. Право відмовитися від участі в адміністративному судочинстві, якщо він не володіє мовою в обсязі, необхідному для перекладу. Із цього права випливає вимога про необхідність володіння перекладачем мовою на рівні, достатньому для здійснення перекладу. Достатній рівень володіння перекладачем мовою передбачає не лише вільне розуміння та спілкування нею і можливість безперешкодного здійснення усного та письмово перекладу, але й володіння при цьому юридичною термінологією. Як відзначають В. Матвійчук та І. Хар, «коли йдеться про переклад процесу адміністративної справи чи юридичних документів, зокрема рішення суду, ухвали тощо, то недостатньо, щоб перекладачем був філолог, необхідно, щоб така особа мала знання в галузі права. Отже, перекладач повинен відмовитися від участі в адміністративному процесі, якщо він не володіє достатніми знаннями мови, необхідними для юридичного перекладу, оскільки таке незнання може призвести до неправильного перекладу та позначитися на правах особи, яка не знає мови, якою ведеться судочинство, та постановленні незаконного та необґрунтованого рішення»[2]. Надання перекладачу права відмовитися від участі в адміністративному судочинстві, якщо він не володіє мовою в обсязі, необхідному для перекладу, виступає вагомою гарантією як забезпечення належного здійснення перекладу в адміністративній справі та постановлення у ній законного та обґрунтованого рішення, так і гарантією забезпечення прав учасників адміністративного судочинства, спрямованою на отримання ними належного та кваліфікованого усного і письмового перекладу.

2. Право задавати питання з метою уточнення перекладу. Як вказує Т. Кузик, «право перекладача ставити питання учасникам кримінального провадження, обумовлено специфікою здійснюваного перекладу, особливостями розмовної мови особи, чиї слова перекладає перекладач, та тривалістю фрази, яка підлягає перекладу»[3]. Надання перекладачу права задавати питання з метою уточнення перекладу зумовлене необхідністю забезпечення належного та кваліфікованого усного і письмового перекладу. Як випливає зі змісту норми частини 3 статті 68 Кодексу адміністративного судочинства України, перекладач вправі задавати питання лише з метою уточнення перекладу. Як вказує І. Іванюк, «за відсутності його питаннях мети уточнення перекладу він перебиратиме на себе невластиві функції та зможе використати таке право на шкоду інтересам правосуддя, наприклад, для спрямування учасників процесу у хибному напрямку з метою перешкодити встановленню істини у справі»[4]. У зв'язку з цим перекладач не може задавати питання, які виходять за межі здійснюваного ним усного або письмового перекладу.

3. Право на оплату виконаної роботи і на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду. Вказане право передбачає як оплату перекладачу виконаної ним роботи зі здійснення усного та письмового перекладу, так і відшкодування йому витрат за викликом до суду. Відповідно до частини 2 статті 92 Кодексу адміністративного судочинства України, перекладачам оплачуються проїзд, а також добові в разі переїзду до іншого населеного пункту[5]. Спеціальний нормативно-правовий акт, присвячений порядку відшкодування процесуальних витрат, пов'язаних із залученням перекладачів до участі в адміністративному судочинстві, на сьогодні відсутній. Проте, у доктрині адміністративного судочинства вказується на поширення на вказані правовідносини положень Інструкції про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати

[1] *Кодекс адміністративного судочинства України 2005* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (2017, березень, 30).

[2] Матвійчук, В.К., Хар, І.О. (2008). *Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України. Том 1.* Київ: Алерта, КНТ, 486.

[3] Кузик, Т.М. (2012). *Теоретико-правові та процесуальні аспекти участі перекладача у кримінальному провадженні. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. 12.00.09*, Одеса, 66.

[4] Іванюк, І.Д. (2011). Проблеми вдосконалення статусу перекладача в контексті протидії зловживання правом у кримінальному процесі України. *Університетські наукові записки, 3,* 342.

[5] *Кодекс адміністративного судочинства України 2005* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (2017, березень, 30).

державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 р. № 710[1]. Поряд із витратами, визначеними у частині 2 статті 92 Кодексу адміністративного судочинства України, пункт 1 вказаної Інструкції передбачає відшкодування перекладачам витрат, пов'язаних з наймом жилого приміщення[2]. Оскільки відшкодування наведених витрат не передбачено частиною 2 статті 92 Кодексу адміністративного судочинства України, вбачається за доцільне внести до неї відповідні доповнення.

Згідно з пунктами 2 – 6 цієї Інструкції чітко визначені загальні правила оплати перекладачам виконаної роботи і компенсацію їм витрат, пов'язаних з викликом до суду: 1) сума компенсації (відшкодування) за втрачений заробіток обчислюється за кожну годину пропорційно до середньої заробітної плати особи, розрахованої відповідно до абзацу третього пункту 2 Порядку обчислення середньої заробітної плати, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1995 р. № 100; 2) загальний розмір виплати не може перевищувати суму, розраховану за відповідний час, виходячи із трикратного розміру мінімальної заробітної плати; 3) сума компенсації (відшкодування) за відрив від звичайних занять обчислюється пропорційно до розміру мінімальної заробітної плати особи, встановленої законом на 1 січня календарного року, в якому приймається процесуальне рішення або здійснюється процесуальна дія, і не може перевищувати її розміру, обчисленого за фактичні години відриву від звичайних занять; 4) винагорода за виконану роботу перекладачам сплачується, якщо така робота не є їх службовим обов'язком; 5) розмір винагороди перекладачам, якщо виконана робота не є їх службовим обов'язком, обчислюється за кожну годину пропорційно до середньої заробітної плати особи, розрахованої відповідно до абзацу третього пункту 2 Порядку обчислення середньої заробітної плати, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1995 р. № 100; 6) загальний розмір виплати винагороди перекладачам не може перевищувати суми, розрахованої за відповідний час, виходячи із трикратного розміру мінімальної заробітної плати[3].

Відповідно до частин 1 і 4 статті 92 Кодексу адміністративного судочинства України, витрати, пов'язані із залученням перекладачів, несе сторона, яка заявила клопотання про його залучення, а у разі, якщо залучення перекладача здійснюються за ініціативою суду, а також у разі звільнення від сплати судових витрат або зменшення їх розміру відповідні витрати компенсуються за рахунок Державного бюджету України у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України[4].

У вітчизняній доктрині процесуального права неодноразово зверталася увага на недосконалість правового статусу перекладача та необхідність його розширення шляхом надання перекладачу як учаснику судочинства додаткових прав. Зокрема, досліджуючи правовий статус перекладача у кримінальному процесі, М. Леоненко пропонує надати перекладачу такі права: 1) знайомитися з протоколами процесуальних дій, у яких він брав участь, і робити зауваження, що підлягають занесенню до протоколу; 2) ставити питання з метою уточнення перекладу; 3) за наявності відповідних підстав, мати право на забезпечення безпеки (у разі реальної загрози його життю, здоров'ю, житлу чи майну); 4) заявляти про самовідвід[5]. Характеризуючи правовий

---

[1] Матвійчук, В.К., Хар, І.О. (2008). *Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України. Том 1.* Київ: Алерта, КНТ, 612.

[2] *Постанова «Про затвердження Інструкції про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів» 1996* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/710-96-%D0%BF> (2017, березень, 30).

[3] *Постанова «Про затвердження Інструкції про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів» 1996* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/710-96-%D0%BF> (2017, березень, 30).

[4] *Кодекс адміністративного судочинства України 2005* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (2017, березень, 30).

[5] Леоненко, М.І. (2003). Правове положення перекладача як суб'єкта забезпечення принципу національної мови кримінального судочинства. *Вісник Запорізького національного університету*, *1,* 4.

статус лінгвіста як перекладача у межах правозастосовного процесу, Г. Денисенко пропонує доповнити Господарський процесуальний кодекс України статтею 126-1, частину 2 якої викласти у такій редакції: «2. Перекладач має право на таке: 1) ставити запитання з метою уточнень для правильного перекладу; 2) знайомитися з протоколами процесуальних дій, у яких він брав участь, і подавати до них зауваження; 3) одержати винагороду за виконаний переклад та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до судового розгляду; 4) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом; 5) брати участь у справі як експерт, спеціаліст, консультант»[1].

Розглядаючи наведені пропозиції у контексті дослідження правового статусу перекладача як учасника адміністративного судочинства, потрібно вказати, що, по-перше, він на підставі частини 1 статті 43, частини 3 статті 45 і частини 1 статті 46-1 Кодексу адміністративного судочинства України має право: 1) ознайомитися із технічним записом і журналом судового засідання та протягом семи днів з дня проголошення рішення у справі подати до суду письмові зауваження щодо їхньої неповноти або неправильності; 2) ознайомитися з протоколом про вчинення окремої процесуальної дії поза залою судового засідання або під час виконання судового доручення, в якій перекладач брав участь, і подати свої зауваження, які додаються до протоколу; 3) ознайомитися з протоколом окремої процесуальної дії, в якій він не брав участі, та протягом трьох днів після підписання протоколу подавати свої письмові зауваження з приводу допущених у протоколі неточностей або неповноти змісту[2]. По-друге, на відміну від кримінального судочинства, право перекладача задавати питання з метою уточнення перекладу прямо закріплене нормами процесуального законодавства. По-третє, право на забезпечення безпеки за наявності відповідних підстав (існування реальної загрози життю, здоров'ю чи майну учасника судочинства) існує лише при здійсненні кримінального провадження. По-четверте, заявлення самовідводу виступає не правом перекладача, а його обов'язком, на що міститься пряма вказівка у частині 1 статті 30 Кодексу адміністративного судочинства України[3]. По-п'яте, відповідно до частини 2 статті 98 Кодексу адміністративного судочинства України, перекладач може оскаржити судове рішення щодо судових витрат, якщо це стосується його інтересів[4].

Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що частина 3 статті 68 Кодексу адміністративного судочинства України у загальному визначає права перекладача та не містить їх вичерпного переліку. Як свідчить аналіз норм Кодексу адміністративного судочинства України і підзаконних нормативно-правових актів, перекладачу надаються й інші права, врахування яких дозволяє більш повно визначити його правовий статус як учасника адміністративного судочинства. Із метою удосконалення правового статусу перекладача в адміністративному судочинстві вбачається за доцільне розширити систему наданих йому прав, у зв'язку з чим необхідно:

1) викласти частину 3 статті 68 Кодексу адміністративного судочинства України у такій редакції: «3. Перекладач має право відмовитися від участі в адміністративному судочинстві, якщо він не володіє мовою в обсязі, необхідному для перекладу, право задавати питання з метою уточнення перекладу, право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду, право ознайомитися з технічним записом і журналом судового засідання, протоколом про вчинення окремої процесуальної дії поза залою судового засідання або під час виконання судового доручення та подати зауваження щодо них у порядку та в строки, встановлені цим Кодексом, право оскаржити судове рішення щодо судових витрат, якщо це стосується його інтересів»;

2) викласти частину 2 статті 92 Кодексу адміністративного судочинства України у такій редакції: «2. Свідкам, експертам, спеціалістам, перекладачам оплачуються проїзд, а у разі переїзду до іншого населеного пункту добові та витрати, пов'язані з наймом жилого приміщення. Експертам, спеціалістам і перекладачам повинна бути сплачена винагорода за виконану роботу».

---

[1] Денисенко, Г. (2014). Правовий статус лінгвіста як перекладача у межах правозастосовного процесу. *Jurnalul juridic national: teorie si practica, 12,* 25.

[2] *Кодекс адміністративного судочинства України 2005* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (2017, березень, 30).

[3] *Кодекс адміністративного судочинства України 2005* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (2017, березень, 30).

[4] *Кодекс адміністративного судочинства України 2005* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (2017, березень, 30).

References:

1. Denysenko, H. (2014). Pravovyy status linhvista yak perekladacha u mezhakh pravozastosovnoho protsesu [The legal status of a linguist as the translator within the enforcement process]. *Jurnalul juridic national: teorie si practica, 12,* 24-29. [in Ukrainian].
2. Ivanyuk, I.D. (2011). Problemy vdoskonalennya statusu perekladacha v konteksti protydiyi zlovzhyvannya pravom u kryminal'nomu procesi Ukrayiny [The problems of improving the status of the translator in the context of combating to abuse rights in the criminal process of Ukraine]. *Universytets'ki naukovi zapysky [University research notes], 3,* 337-346. [in Ukrainian].
3. *Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrayiny 2005* [The Code of administrative procedure of Ukraine] (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]* <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (2017, March, 30) [in Ukrainian].
4. Kuzyk, T.M. (2012). *Teoretyko-pravovi ta protsesual'ni aspekty uchasti perekladacha u kryminal'nomu provadzhenni. Dysertatsiya na zdobuttya naukovoho stupenya kandydata yurydychnykh nauk* [The theoretical, legal and procedural aspects of the involvement of the translator in the criminal proceedings. Thesis for PhD degree of in law]. *12.00.09*, Odesa, 213. [in Ukrainian].
5. Leonenko, M.I. (2003). Pravove polozhennya perekladacha yak sub"yekta zabezpechennya pryntsypu natsional'noyi movy kryminal'noho sudochynstva [The legal status of a translator as a subject of ensuring of the principles of the national language of the criminal justice]. *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu [Journal of Zaporizhzhya National University], 1,* 1-7. [in Ukrainian].
6. Matviychuk, V.K., Khar, I.O. (2008). *Naukovo-praktychnyy komentar do Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrayiny. Tom 1* [Scientific and practical commentary to the Code of administrative procedure of Ukraine. Volume 1]. Kyiv: Alerta, KNT, 787. [in Ukrainian].
7. *Postanova «Pro zatverdzhennya Instruktsiyi pro poryadok i rozmiry kompensatsiyi (vidshkoduvannya) vytrat ta vyplaty vynahorody osobam, shcho vyklykayut'sya do orhaniv dosudovoho rozsliduvannya, prokuratury, sudu abo do orhaniv, u provadzhenni yakykh perebuvayut' spravy pro administratyvni pravoporushennya, ta vyplaty derzhavnym spetsializovanym ustanovam sudovoyi ekspertyzy za vykonannya yikh pratsivnykamy funktsiy ekspertiv i spetsialistiv» 1996* [Resolution «On Approval of Regulations on the procedure and the compensation (refund) of costs and remuneration to persons, caused to the authorities of pretrial investigation, prosecution, court or to the authorities, in charge of which are cases on administrative offenses, and payment to public specialized agencies of forensics for the performance by their workers functions of experts and specialists»] (Kabinet Ministriv Ukrayiny). *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/710-96-%D0%BF> (2017, March, 30) [in Ukrainian].

Людмила Шапенко
Навчально-науковий Юридичний інститут Національного авіаційного університету, Україна

ЮРИДИЧНІ ФАКТИ В МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХОВИХ ВІДНОСИН

Liudmyla Shapenko
Educational and Research Law Institute of National Aviation University, Ukraine

LEGAL FACTS IN THE MECHANISM OF LEGAL REGULATION OF INSURANCE RELATIONSHIPS

The article deals with the analysis of existing scientific ideas about legal facts in the mechanism of legal regulation, in particular with their role and place in the system of legal effect on the insurance relationships in modern conditions of domestic jurisprudence development. The author's attention is paid to the understanding of legal facts as specific life circumstances which by force of legal standards serve as the basis of appearance and functioning of insurance relationships, as well as specifying subjective rights and obligations of participants of these relationships. On the basis of the scientific research it was concluded that, although legal facts have only secondary functional character, they occupy a prominent position in the system of legal regulation, as they are the legal instruments that provide regulatory effect of legal standards, participate in organizing legislation and its application, largely by giving them the right vector and affecting their efficiency.
Key words: legal facts, mechanism of legal regulation, insurance relationships, legal relationships, legal regulation.

Постановка проблеми та її актуальність. У сучасній правовій науці механізм правового регулювання суспільних відносин сприймається не як статична система способів, прийомів і засобів, а як складна, цілісна у своїх функціональних проявах система, що перебуває у стані безперервного руху. Механізм правового регулювання, будучи нормативно-організованим комплексним процесом, забезпечує функціонування правових норм за допомогою різноманітних правових засобів. Серед таких засобів чільне місце посідають юридичні факти, які, хоч і мають допоміжний характер, виконуючи лише функціональну роль в процесі правового регулювання страхових відносин, є рушійними чинниками ефективного використання і застосування норм права та успішного здійснення правових відносин в процесі страхування.

Як в теорії, так і на практиці визнано, що суспільні відносини, в тому числі і страхові, виникаючи на основі юридичних фактів, набувають особливої правової форми і стають правовими відносинами з точно визначеним правовим статусом всіх його учасників (суб'єктів). Разом з тим, враховуючи той факт, що розвиток суспільних відносин завжди зумовлює трансформацію правової дійсності, необхідним є вивчення сучасних підходів до визначення поняття, сутності та змісту юридичних фактів з метою вдосконалення механізму правового регулювання страхових відносин та підвищення результативності юридичної практики.

Актуальність окресленої тематики зумовлена і її дискусійністю на теоретичному рівні та відповідно відсутністю однозначного тлумачення науковцями поняття юридичних фактів, а також їх призначення в процесі впорядкування соціальних зв'язків та забезпечення реалізації суспільних інтересів, зокрема в сфері страхування.

Аналіз досліджень і публікацій. В загальній теорії права та домінуючих галузях права дослідженням поняття та місця юридичних фактів в механізмі правового регулювання суспільних відносин займалися такі вчені як М. С. Кельман, Л. В. Козловська, М. І. Козюбра, А. В. Коструба, О. Г. Мельник, О. В. Петришин, С. П. Погребняк, О. І. Полонська, В. С. Смородинський, Ю. Г. Собчук, О. О. Тихомиров, А. А. Шафалович, Р. Б. Шишка, І. М. Шопіна та ін., праці яких склали теоретичну основу даного дослідження. Проте вважати дану проблему вичерпаною неможливо, адже динамізм розвитку суспільних відносин зумовлює потребу постійного вивчення

вже розроблених питань з метою їх адаптації до вимог нового часу. Також досить необхідним на теоретичному рівні залишається розкриття змісту та характеру юридичного факту як невід'ємного елемента механізму правового регулювання у сфері страхування, що зумовлює виникнення, зміну та припинення страхових правовідносин.

Мета статті полягає в аналізі існуючих наукових уявлень про еволюцію юридичних фактів, а також їх роль та місце в системі правового впливу на страхові відносини в сучасних умовах розвитку вітчизняної юриспруденції.

Виклад основного матеріалу. Як вже наголошувалося, юридичний факт являє собою складну, багатогранну та дискусійну категорію правої науки, адже теоретичні питання юридичних фактів досліджуються як в теорії правовідносин, так і механізмі правового регулювання. А підходи до визначення поняття юридичного факту не відрізняються одноманітністю, і це пов'язане з тим, що в своєму змісті воно відображає явище як матеріального, так і ідеального (юридичного) характеру.

В теорії права юридичні факти традиційно визначаються як життєві обставини, з якими норми права пов'язують настання певних правових наслідків –виникнення, зміну та припинення правових відносин[1]. Спираючись на думку А. В. Коструби, слід зазначити, що таке традиційне визначення дещо звужує зміст юридичних фактів, адже воно не враховує, що певні життєві обставини не лише трансформують правовідносини, а й можуть породжувати право- та дієздатність, а також не кореспондуючі один одному суб'єктивні права і юридичні обов'язки[2].

Дещо ширше розуміє поняття юридичних фактів М. І. Козюбра: «Юридичні факти – це конкретні життєві обставини, що прямо або опосередковано визначені гіпотезою норми права і з наявністю та/або відсутністю яких норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правових відносин»[3]. На необхідності існування саме конкретних життєвих обставин для трансформації правовідносин наголошують і О. О. Тихомиров та О. І. Полонська, які характеризують юридичні факти як об'єктивно існуючі у певний момент часу в певному місці, передбачені й закріплені нормами права життєві обставини, явища дійсності, що спричиняють правові наслідки[4]. Дані визначення є більш прийнятними для тлумачення сутності юридичних фактів як елемента механізму правового регулювання страхових відносин, адже в них акцент робиться на певних, тобто конкретних, життєвих обставинах, за наявності чи відсутності яких закон передбачає виникнення, зміну та припинення відносин у сфері страхування, а також конкретизацію прав та обов'язків учасників страхових відносин.

Аналіз юридичної літератури доводить існування й інших підходів до визначення поняття та змісту юридичних фактів. Зокрема, О. Г. Мельник формулює власне визначення юридичних фактів як явища об'єктивної дійсності, що існує у формі подій та дій (дії або бездіяльності), яке призводить до виникнення, зміни або припинення суспільного відношення та характеризується здатністю для юридичної оцінки, яка є підставою для висновку про можливість використання, виконання чи застосування норм права з метою регулювання породженого цим явищем суспільного відношення[5]. Запропоноване визначення доводить важливість юридичних фактів у процесі правового регулювання, що полягає у їх можливості юридично забезпечити трансформацію правових відносин, в тому числі і страхових.

Р. Б. Шишка, досліджуючи механізм регулювання господарських правовідносин, зазначає, що юридичні факти будучи елементом такого механізму, породжують, змінюють і припиняють суб'єктивні юридичні права та обов'язки конкретних суб'єктів, і відповідно конкретні правовідносини[6]. Дане визначення здебільшого розкриває юридичний зміст юридичних фактів, залишаючи осторонь їх матеріальну основу.

---

[1] Петришин, О.В., Погребняк, С.П., Смородинський, В.С. (2014). *Теорія держави і права:* підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. Харків: Право, 240.

[2] Коструба, А.В. (2011). Поняття юридичних фактів та їх ознаки в цивільному праві України. *Часопис Київського університету права*, *1*, 169.

[3] Козюбра, М.І. (2015). *Загальна теорія права:* підручник. Київ: Ваіте, 233.

[4] Тихомиров, О.О., Мікуліна, М.М., Іванов, Ю.А. та ін. (2016). *Теорія держави і права:* навч. посіб. для підгот. фахівців з інформаційної безпеки. Київ: Кондор-Видавництво, 193.

[5] Мельник, О.Г. (2015). Поняття юридичних фактів як підстав виникнення, припинення та трансформації правових відносин у сфері реалізації судової влади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, 33,* 34.

[6] Шишка, Р.Б. (2015). *Господарсько-правове регулювання суспільних відносин в Україні:* монографія. Київ: «МП Леся», 60.

Останнім часом більшість науковців вказують на необхідності подвійного розуміння юридичного факту. Так, Ю. Г. Собчук та Л. В. Козловська, враховуючи матеріальний та юридичний аспекти юридичних фактів, розглядають їх подвійну природу: як факти-реальності та як факти-моделі[1]. По своїй суті таке тлумачення розширює розуміння змісту юридичних фактів, оскільки ці правові явища є реальними життєвими обставинами, які призводять до юридичних наслідків лише за умови закріплення їх прямо чи побічно в нормах об'єктивного права. Проте визначати нормативну модель певних життєвих обставин, з якими пов'язується рух правовідносин, як факт-модель не зовсім коректно. Адже, беручи до уваги етимологічне значення поняття «факт», слід зазначити, що воно відображає явища (обставини) реальної дійсності, тобто ті, які вже існують чи існували в минулому. А отже, більш доцільним у даному випадку є використання терміна не «факт-модель», а «правова модель обставин». Саме у правових моделях обставин закріплюються ті юридичні умови, настання яких зумовлює визнання того чи іншого факту юридичним, а їх сукупність відповідно є підставою виникнення правових наслідків. Іншими словами кажучи правова модель обставин моделює певні фази у поведінці суб'єктів, які в майбутньому формують кінцеву мету.

Вищезазначене може бути покладене і в основу визначення змісту юридичних фактів як елементна механізму правового регулювання страхових відносин. Але при цьому необхідно зазначити, що факт-реальність не здійснює додаткового моделювання страхових правовідносин, оскільки таке правовідношення та його нормативна модель є якісно різними рівнями, а перенесена модель в реальну дійсність є трансформованою моделлю, сутнісною ж ознакою трансформації завжди буде факт-реальність.

Підгрунтям таких висновків також слугують і наукові розробки І. М. Шопіної, яка, розглядаючи юридичні факти як елемент механізму адміністративно-правового регулювання управління органами внутрішніх справ, вказує, що вони забезпечують перехід від загальної моделі прав і обов'язків до конкретного втілення їх у площину реального життя, оскільки саме з ними норма права пов'язує виникнення, зміну та припинення правових відносин. Юридичний факт виступає з'єднувальним елементом між нормою права та правовідносинами, тим самим дозволяючи реалізувати приписи правової норми у конкретні правовідносини[2]. Тобто у формуванні правового механізму юридичні факти, які впливають на трансформацію страхових відносин, є тим активним елементом, що пов'язує норму права та правовідносини у сфері страхування шляхом переведення абстрактних нормативних приписів у конкретні обставини дійсності.

Наголошуючи на регулятивному потенціалі юридичних фактів для правової системи, А. А. Шафалович розглядає систему юридичних фактів, які чітко окреслені в джерелах права та достовірно встановлені, як одну з найважливіших гарантій законності. Проте зазначає, що стрімкий розвиток суспільних відносин досить часто вступає у протиріччя з діючим законодавством і в законі не завжди відображаються всі нюанси юридичних фактів. Необхідним за таких умов на думку науковця є розширення переліку джерел права поряд з нормативно-правовими актами[3]. Вищевказаний підхід до розуміння юридичних фактів є особливо важливим з урахуванням того, що не право породжує юридичні факти, вони виникають та існують поза ним, але право надає їм статусу юридичних з метою їх регуляції і впорядкованості суспільного та державного життя[4]. Правова система, яка залежить від велінь законодавця визнати чи не визнати факт правовим, не може швидко реагувати на розвиток різноманітних суспільних відносин, тому розширення переліку джерел права повинне мати місце, адже факти реальної дійсності, що викликають юридичні наслідки, іноді виникають раніше правових норм і є їхньою передумовою. Мається на увазі, що юридичні факти не просто беруть участь у формуванні законодавства і практики його застосування, а значної мірою задають їм необхідний вимір та впливають на їх ефективність.

---

[1] Собчук, Ю.Г. (2012). Юридичні факти в механізмі правового регулювання відносин неплатоспроможності банків. *Правовий вісник Української академії банківської справи, 1(6),* 106; Козловська Л. В. (2015). Функції юридичних фактів у динаміці підстав спадкових правовідносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, 30,* 133-134.

[2] Шопіна, І.М. (2011). *Адміністративно-правове регулювання органами внутрішніх справ України:* монографія. Київ: «МП Леся», 149.

[3] Шафалович, А.А. (2013). Новации в теории юридических фактов в свете развития правовой системы Республики Беларусь. *Научные труды Белорусского государственного экономического университета: юбилейный сборник*. Минск: БГЭУ, 533.

[4] Кельман, М.С. (2016). *Загальна теорія держави і права:* підручник. Київ: Кондор-Видавництво, 416.

Досліджуючи місце юридичних фактів в механізмі правового регулювання відносин, слід вказати на таку істотну їх ознаку як системність. Оскільки одиничний юридичний факт не може слугувати підставою існування страхових правовідносин та правовідношення зі страхування зокрема, юридичні факти у зазначеній сфері правового регулювання повинні розглядатися як комплекс різних за характером явищ, взаємодія яких призводить до руху страхові правовідносини (прав та обов'язків їх суб'єктів). А отже, поряд з регулятивною функцією юридичні факти забезпечують ще й функцію поєднання різних елементів в систему задля приведення механізму правового регулювання в дію, але основною передумовою обов'язково повинен слугувати системний взаємозв'язок та взаємовплив між ними. Дійсно, страховим правовідносинам, в силу своєї специфіки притаманний високий ступінь організованості та єдності, що передбачає також наявність специфічних зв'язків, які можуть виникнути тільки в результаті поєднання фактичних обставин, що мають юридичне значення, в єдину систему. При цьому конкретна фактична обставина отримує значення юридичного факту за умови її здатності приведення в рух іншого елемента правового механізму, що визначає його функціональне призначення (наприклад, укладення договору страхування, сплата страхових внесків, настання страхового випадку тощо).

Вищевказане дозволяє зробити висновок, що механізм правового регулювання страхових відносин приводиться в дію не простою сукупністю юридичних фактів, а складною системою фактичних обставин, що мають юридичне значення, для якої характерним є особливий зв'язок, чітка ієрархія і послідовність у накопиченні. Для страхових правовідносин притаманна наявність як фактів незавершеного юридичного складу, що є правопідготовлюючими, так і правовстановлюючих фактів, які закривають ланцюг незавершеного юридичного складу. На відміну від більшості інших комплексів явищ та процесів, де випадковість поєднання не є перепоною для виникнення юридичних наслідків, факти в даній системі не можуть бути випадковими, оскільки вони мають певне поєднання у відповідності з кінцевими цілями, які мають економіко-правове значення. При цьому кожен етап правового регулювання, призводячи до руху свою фактичну основу, сприяє появі нових юридичних фактів, що, в свою чергу, сприяє активізації наступного етапу правового регулювання страхових правовідносин.

У сучасній юридичній літературі досить дискусійним є питання щодо надання юридичним фактам самостійності. Дана позиція звісно є не безпідставною, так як до наслідків настання юридичного факту відносяться не лише рух страхового правовідношення (його виникнення, зміна та припинення), а й наслідки реалізації правосуб'єктності учасників страхових правовідносин, а також наслідки захисту суб'єктивних прав страхувальників. Також виконання юридичними фактами функції забезпечення гарантій законності, підкреслює їхню значимість в механізмі правового регулювання. А широта та розгалуженість функціональних зв'язків юридичних фактів свідчить про їх системоутворюючу функцію для правової системи, оскільки система юридичних фактів є всеохоплюючою, пронизуючою та об'єднуючою всі галузі права в єдину правову систему. Разом з тим, слід погодитись із А. А. Шафалович, яка оцінює юридичні факти як несамостійний елемент правового регулювання та вказує на невизначеність їх місця у цьому механізмі, оскільки вони присутні на всіх стадіях правового регулювання. Їхня роль у механізмі правового регулювання полягає не в сутнісному компоненті правовідношення чи права, а лише у конкретизації цієї сутності. Така роль юридичних фактів забезпечена їх системоутворюючою та правоутворюючою функціями[1]. Тобто, механізм правового регулювання здійснює свою дію за допомогою юридичних фактів, значення яких зводиться до того, щоб забезпечити перехід від однієї стадії правового регулювання до іншої. Звісно, юридичні факти є досить суттєвим компонентом права і «рушійним чинником» функціонування всього механізму правового регулювання, але носять лише допоміжний характер, адже їх роль полягає у забезпеченні настання правових наслідків, виконання якої можливе тільки в поєднанні з нормою закону.

Слід зазначити, що робити висновок про виконання юридичними фактами лише регулятивної та системоутворюючої функції не доцільно. З огляду на матеріальний зміст, юридичні факти мають і соціально-економічну значимість, адже вони забезпечують зв'язок реальних життєвих обставин і норм права як загальної основи виникнення юридичних фактів і правовідносин, всіх елементів правового механізму між собою. Встановлення зв'язків між елементами, а також в структурі самих

[1] Шафалович, А.А. (2013). Новации в теории юридических фактов в свете развития правовой системы Республики Беларусь. *Научные труды Белорусского государственного экономического университета: юбилейный сборник*. Минск: БГЭУ, 536.

елементів – головне функціональне призначення юридичних фактів, завдяки чому приводиться в дію механізм правового регулювання та досягаються кінцеві цілі регулюючого впливу права.

Важливим питанням у дослідженні юридичних фактів в системі правового регулювання страхових відносин є їх загальновизнана класифікація за вольовим критерієм, яка також не має одностайності у поглядах вчених-юристів. Згідно теорії права юридичними фактами можуть бути як дії, так і події (відносні чи абсолютні)[1]. Проте варто відмітити, що настання тієї чи іншої події не обов'язково повинне мати певні правові наслідки. Подія матиме юридичне значення для появи та функціонування страхових правовідносин лише після визнання її юридично значимою суб'єктом права. Тобто у тих випадках, коли процес правового регулювання викликаний подіями, останні залишаються лише матеріальними умовами, не входячи у такому вигляді в юридичний факт. Отже, підставою трансформації страхових правовідносин є юридичні факти представлені саме вольовими актами суб'єктів права.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що визначаючи поняття юридичного факту, потрібно відштовхуватися від розуміння його як реальної життєвої обставини, з якою пов'язане виникнення правових наслідків для учасників страхових правовідносин. Враховуючи матеріально-ідеальну природу юридичних фактів, до основних їхніх ознак слід віднести: по-перше, закріплення в нормі права абстрактної моделі тієї обставини, з настанням якої пов'язані конкретні правові наслідки; по-друге, фактичне (реальне) настання цієї життєвої обставини; по-третє, можливість породжувати правові наслідки. А отже, юридичні факти в механізмі правового регулювання страхових правовідносин – це конкретні життєві обставини, які в силу норм права слугують підставою появи та функціонування страхових правовідносин, а також конкретизації суб'єктивних прав і обов'язків учасників цих відносин.

Роль юридичних фактів полягає в тому, що за їх допомогою забезпечується дія механізму правового регулювання страхових правовідносин. Юридичні факти у всіх випадках є умовами здійснення норм права, адже норма права становить основу правового регулювання, а юридичний факт, в свою чергу, є чинником правового впливу, здатний забезпечити рух правової норми. Страхові правовідносини, моделі яких закладено у відповідних правових нормах, знаходять свою практичну реалізацію, зазнають змін або припинення лише за умови настання конкретних юридичних фактів, передбачених вказаними правовими нормами.

Не зважаючи на те, що юридичні факти мають лише допоміжний функціональний характер, вони посідають чільне місце в системі правового регулювання, оскільки є тими правовими інструментами, які забезпечують регламентаційний вплив норм права, беруть участь у формуванні законодавства і практики його застосування, а також значною мірою задають їм правильний вектор та впливають на їх ефективність.

References:

1. Kelman, M.S. (2016). *Zahalna teoriya derzhavy i prava:* pidruchnyk [General theory of state and law: textbook]. Kyiv: Kondor-Vydavnytstvo, 416. [in Ukrainian].
2. Kozlovska, L.V. (2015). Funktsiyi yurydychnykh faktiv u dynamitsi pidstav spadkovykh pravovidnosyn [Functions of legal facts in dynamics of reasons for hereditary legal relations]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu* [Scientific bulletin of Uzhorod National University], *no. 30,* 133-134. [in Ukrainian].
3. Kozyubra, M.I. (2015). *Zahalna teoriya prava:* pidruchnyk [General theory of law: textbook]. Kyiv: Vaite, 233. [in Ukrainian].
4. Kostruba, A.V. (2011). Ponyattya yurydychnykh faktiv ta yikh oznaky v tsyvil'nomu pravi Ukrayiny [The concept of legal facts and their features in the civil law of Ukraine]. *Chasopys Kyyivskoho universytetu prava* [Journal of Kyiv University of Law], *no. 1,* 169. [in Ukrainian].
5. Melnyk, O.H. (2015). Ponyattya yurydychnykh faktiv yak pidstav vynyknennya, prypynennya ta transformatsiyi pravovykh vidnosyn u sferi realizatsiyi sudovoyi vlady [The concept of legal facts as the basis of origin, termination and transformation of legal relations in the sphere of judiciary implementation]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu* [Scientific bulletin of Uzhorod National University], *no. 33,* 34. [in Ukrainian].
6. Petryshyn, O.V., Pohrebnyak S.P., Smorodynskyy V.S. ta in. (2014). *Teoriya derzhavy i prava*: pidruch. dlya stud. yuryd. vyshch. navch. zakl. [The theory of state and law: textbook for students of law schools]. Kharkiv: Pravo, 240. [in Ukrainian].
7. Sobchuk, Yu.H. (2012). Yurydychni fakty v mekhanizmi pravovoho rehulyuvannya vidnosyn neplatospromozhnosti bankiv [Legal facts in the mechanism of legal regulation of relations of insolvency of banks].

[1] Козюбра, М.І. (2015). *Загальна теорія права:* підручник. Київ: Ваіте, 233.

Pravovyy visnyk Ukrayinskoyi akademiyi bankivskoyi spravy [Legal bulletin of Ukrainian Academy of banking business], *no. 1(6),* 106. [in Ukrainian].
8. Tykhomyrov, O.O., Mikulina, M.M., Ivanov, Yu.A. ta in. (2016). *Teoriya derzhavy i prava:* navch. posib. dlya pidhot. fakhivtsiv z informatsiynoyi bezpeky. [The theory of state and law: textbook for training information security specialists]. Kyiv: Kondor-Vydavnytstvo, 193. [in Ukrainian].
9. Shafalovich, A.A. (2013). Novacii v teorii juridicheskih faktov v svete razvitija pravovoj sistemy Respubliki Belarus. [Innovations in the theory of legal facts in the light of the development of the legal system of the Republic of Belarus]. *Nauchnye trudy Belorusskogo gosudarstvennogo jekonomicheskogo universiteta: jubilejnyj sbornik* [Scientific works of Belarus public economic university: jubilee volume], *Vyp. 6.*. Minsk: BGJeU, 532-537. [in Russian].
10. Shyshka, R.B. (2015). *Hospodarsko-pravove rehulyuvannya suspilnykh vidnosyn v Ukrayini:* monohrafiya [Commercial and legal regulation of social relations in Ukraine: monograph]. Kyiv: «MP Lesya», 60. [in Ukrainian].
11. Shopina, I.M. (2011). *Administratyvno-pravove rehulyuvannya orhanamy vnutrishnikh sprav Ukrayiny:* monohrafiya [Administrative and legal regulation by internal affairs bodies of Ukraine: monograph]. Kyiv: «MP Lesya», 149. [in Ukrainian].

Анна Марущак
Чернівецький юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія», Україна

ПРАВОВА СУТНІСТЬ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ ТА ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЇХ СПОЖИВАЧІВ

Anna Marushak
Chernivtsi Law Institute of National University "Odesa Law Academy", Ukraine

LEGAL NATURE OF BANKING SERVICES AND WAYS OF PROVIDING PROTECTION OF THEIR CONSUMERS

The article aims to research the protection of consumers of banking services. The authors examined main views of scientists in the given field of research and analyzed the legislative aspects of the chosen subject. The features of such words as "banking", "consumers of banking services", "protection of rights" were found out. Their interpretation and practical aspects from the view of financial and banking law, using the appropriate priorities inherent in the science of finance were analyzed. It was substantiate that banking services begin in financial services. Deals with a number of characteristic The main features of banking services were denoted. Criteria of differences between banking services and banking operations were established. The definition of banking services was suggested.

Key words: financial services, banking services, ways to protect banking consumers.

З огляду на фінансову кризу 2008-2009 років у світі, та економічну кризу, що набирає обертів протягом останніх років саме в Україні зокрема, проблема захисту прав споживачів фінансових послуг останнім часом стає все більш актуальною.

В українському законодавстві захист прав споживачів регулюється Законом України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 року. У ньому, відносно недавно були внесені зміни, які дозволили поширити дію Закону і на споживачів банківських послуг. Нажаль, у якості банківських послуг, вищевказаний закон регламентує лише надання кредитів. Звичайно, про необхідність існування та доцільність такого регулювання не може виникати жодних суперечок, і, кредит, безсумнівно, є чи не найбільшим сегментом сфери фінансових послуг, але, все ж таки – не єдиним.

Правова природа та зміст банківських послуг та захисту прав споживачів банківських послуг стали предеметом досліджень таких вчених як: Г.А. Тосунян, А.Ю. Вікулін, Ж. Матук, А.Г. Братко, О.Р. Ящищак, І.В. Солошкіна та ін.

Враховуючи правову природу банківських послуг, вважаємо за прийнятне задля вірного розуміння цього терміну з початку дослідити поняття фінансових послуг.

Фінансова послуга – операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів[1]. Таке визначення надає нам Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001 року.

Дещо ширше, але схоже за своїм змістом визначення надають і вітчизняні науковці: фінансова послуга – це господарська операція із грошовими коштами, цінними паперами та борговими зобов'язаннями, що здійснюється за плату фінансовими установами в інтересах замовників послуг – споживачів та можливих третіх осіб за власний рахунок фінансових установ, або за рахунок споживачів чи третіх осіб, або за рахунок грошових коштів, залучених від інших осіб з метою

[1] *Закон про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг 2001* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 1.

збереження їх реальної вартості, а у випадках передбачених договором, отримання прибутку споживачем[1].

Заслуговує на увагу визначення О.Р. Ящищака, який пропонує розглядати фінансову послугу як сукупність фінансових та супутніх операцій, що здійснюються фінансовими посередниками в інтересах третіх осіб на підставі договору з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів[2].

Враховуючи чимало нюансів у трактуваннях, можна назвати основну «ідею» фінансових послуг – це надання фінансових операцій. До них, безумовно, належать і банківські послуги, тому, висновок щодо пов'язаності банківської послуги до такої більш широкої категорії, як «фінансова послуга» не має викликати жодних сумнівів. Адже, як вірно вказує І. В. Солошкіна, досліджуючи фінансові послуги як правову категорію, кожен із закріплених законодавчо видів фінансових послуг, як правило представляє собою однорідну групу інших послуг, яких може бути більше десятка[3].

У правовій науці сутність банківських послуг досліджувалась і через призму науки цивільного права. Притримуючись такого ракурсу, та ґрунтуючись на аналізі змісту поняття «фінансова послуга» прихильники даного підходу роблять декілька застережень. По-перше, фінансові послуги використовуються не лише для виконання функцій регулювання публічно-правових аспектів відносин щодо надання фінансових послуг, але і з метою регламентації приватно-правових (цивілістичних). По-друге, згадане вище, єдине законодавче визначення фінансової послуги, що міститься у Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» чітко показує недосконалість одного з основних підходів сучасного правознавства – «юриспруденції понять», відповідно до якого саме чітка визначеність понять та термінів є запорукою ефективного впливу механізму правового регулювання на конкретні види суспільних відносин. І, нарешті, по-третє, у 2001 році, на момент прийняття Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» та закріплення поняття «фінансова послуга», Цивільний кодекс України ще не був прийнятий. Тому, на думку цивілістів, зміст поняття «фінансової послуги» формувалось без врахування доктринальних розробок чи досвіду законодавчого регулювання такого роду відносин[4].

Як цивільно-правову категорію банківську послугу характеризують як особливу категорію об'єктів цивільних прав, що надається професійним учасником ринку фінансових послуг на основі договору з ціллю передачі грошових коштів, що відчужуються інвестором на користь реципієнта інвестицій[5].

Варто наголосити, що відсутність законодавчого закріплення терміну «банківська послуга» значно ускладнює процес його дослідження та розуміння. Адже, закони України, що регламентують банківську діяльність досить часто та вільно використовують дане поняття поруч з іншими – банківські операції та банківська діяльність. Це призводить до плутанини та сприяє виникненню суперечок на доктринальному полі щодо їх сутності та синонімічності.

Погоджуємось із думкою А. Ю. Вікуліна щодо необхідності розрізняти поняття «банківські операції» та «банківські послуги». Вчений вказує, що на відміну від банківської операції, яка представляється сукупністю взаємопов'язаних дій банка щодо вирішення єдиної економічної задачі,направленої на досягнення конкретного економічного результату, банківська послуга здійснює визначені супутні функції, та саме цим робить банківські операції більш зручними для клієнта, створює передумови для досягнення бажаного результату з найменшими затратами та найбільшою вигодою[6].

На думку французького вченого Ж. Матука, банківська послуга є задоволенням фінансового

[1] Солошкіна, І. (2013). Фінансові послуги як правова категорія: поняття, суттєві сторони та інші ознаки. *Форум права*, *4,* 388 – 394.
[2] Ящищак, О. (2007). Зміст поняття фінансових послуг у законодавстві України. *Правова держава*, *18,* 570.
[3] Солошкіна, І. (2013). Фінансові послуги як правова категорія: поняття, суттєві сторони та інші ознаки. *Форум права*, *4,* 392.
[4] Денисенко, Б. (2008). Банківська послуга як цивільно-правова категорія. *Юридичні науки*, *79,* 55 – 59.
[5] Семилютина, Н.Г. (2014). *Российский рынок финансовых услуг (формирование правовой модели)*. Москва: Волтерс Клувер, 15.
[6] Тосунян, Г.А., Викулин, А.Ю., Єкмалян, А.М. (2003). *Банковское право Российской Федерации. Общая часть*. Москва: Издательство Юристъ, 448.

попиту клієнтів з урахуванням фінансових можливостей банку[1]. Г. А. Тосунян під банківськими послугами розуміє усі види операцій та угод, які здійснюються банками[2].

Що ж входить до системи банківських послуг? Відповідно до ст.47 Закону України «Про банки та банківську діяльність» До банківських послуг належать: 1) залучення у вклади (депозити) коштів та банківських металів від необмеженого кола юридичних і фізичних осіб; 2) відкриття та ведення поточних (кореспондентських) рахунків клієнтів, у тому числі у банківських металах; 3) розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик[3].

У той же час, законодавець окреслив і коло банківських операцій, закріпивши відповідне положення у ст. 42 Закону України «Про Національний банк України». Так, Національний банк для забезпечення виконання покладених на нього функцій здійснює такі операції: надає кредити банкам для підтримки ліквідності за ставкою не нижче ставки рефінансування Національного банку та в порядку, визначеному Національним банком; надає кредити Фонду гарантування вкладів фізичних осіб на умовах, визначених нормативно-правовими актами Національного банку; купує (крім купівлі в емітента) та продає цінні папери в установленому законодавством порядку; купує та продає валютні цінності з метою монетарного регулювання; веде рахунок центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, без оплати і нарахування відсотків; виконує операції по обслуговуванню державного боргу, пов'язані із розміщенням державних цінних паперів, їх погашенням і виплатою доходу за ними тощо[4]. Як бачимо, перелік банківських операцій значно ширший.

Грунтуючись на наведених вище списках банківських послуг та банківських операцій, можемо стверджувати, що банківські операції мають дещо вужчий зміст, і кожна банківська операція направлена на вирішення конкретної задачі. Натомість, банківська послуга є ширшою за своєю суттю, направлена на виконання більш «глобальної» задачі, і для її виконання використовуються банківські операції. Банківська послуга завжди здійснюється за допомогою операцій банку. Вона може здійснюватись за допомогою однієї, або кількох банківських операцій. Для ясності наведемо приклад. Закон чітко встановив, що банк може розміщувати залучені у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, кошти та банківські метали від свого імені, на власних умовах та на власний ризик. Це одна із банківських послуг, перерахованих у вищевказаній ст. 47 Закону України «Про банки та банківську діяльність». Для виконання такої банківської послуги ст. 49 Закону надає нам перелік кредитних операцій, до яких, окрім вищевказаної включає також такі, як: надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі; здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені; лізинг; придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (факторинг)[5].

Зазначимо, що дослідження та аналіз банківських послуг дозволив нам виділити ряд притаманних їм ознак. До них ми відносимо, зокрема:

- банківські послуги походять від фінансових;
- банківські послуги залежать від функцій банківської діяльності;
- здійснюються виключно банками;
- здійснюються спільно з банківськими операціями;
- банківські послуги спрямовані на задоволення потреб споживачів послуг банку.

На основі даних ознак, можемо сформулювати визначення банківської послуги – це вид фінансової послуги, що залежить від тої чи іншої функції банківської діяльності, та здійснюється виключно банками за допомогою банківських операцій, які спрямовані на задоволення потреб споживачів.

Як було зазначено вище, Закон України «Про захист прав споживачів» регламентує захист прав споживачів саме банківських послуг лише у сегменті банківських кредитів. Враховуючи, що перелік банківських послуг не зводиться лише до надання банківських кредитів, доцільно було б внести зміни у законодавство, які б забезпечили існування правового поля для

[1] Матук, Ж. (1994). *Финансовые системы Франции и других стран*. Москва: АО Финстатинформ, 11.
[2] Тосунян, Г. (2002). *Банковское право Российской Федерации. Особенная часть*. Москва: Юристъ, 394.
[3] *Закон про банки та банківську діяльність 2000* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України,* 5-6.
[4] *Закон про Національний банк України 1999* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України, 29.*
[5] *Закон про банки та банківську діяльність 2000* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України, 5-6.*

Захисту інтересів споживачів банківських послуг.

У науковій та правовій літературі поряд із терміном «захист» дуже часто застосовується і термін «охорона». У теорії держави та права вже звичними стали суперечки щодо синонімічності цих понять. Щодо розуміння цього питання утворилось три підходи. Відповідно до першого, суть одного поняття є складовою частиною змісту іншого (причому навіть у середині підходу точаться суперечки щодо того, яке поняття є родовим, а яке – видовим). Прихильники другого підходу наполягають на тотожності досліджуваних понять. І, відповідно до третього підходу, «охорона» та «захист» є абсолютно різними поняттями і не підлягають ототожненню.

Чинне законодавство України, що регламентує сферу банківських відносин не дає визначення захисту прав інтересів вкладників.

Громадяни вступають у різноманітні відносин з грошово-кредитними організаціями, а тому, вони стають «споживачами». Отже, клієнтів банків ми можемо сміливо називати споживачами банківських послуг. Усіх споживачів цікавить питання захисту їх прав та законних інтересів. У свою чергу, усі кредитні організації своїм пріоритетом мають мати захист прав споживачів, оскільки вони у порівнянні зі своїми клієнтами є більш сильними у економічному, організаційному та професійному напрямах. Інакше, рівень довіри до грошово-кредитних організацій буде надто низьким.

Відтак, у юридичній літературі вірно зазначається, що захист прав споживачів у широкому сенсі – це сукупність різноманітних соціальних механізмів, покликаних допомогти споживачу у ситуаціях, коли контакт з професіоналом чи підприємцем загрожує йому особливою небезпекою. Захист споживачів забезпечується інституційно силами громадських організацій та державних органів[1].

Ефективність відповідного матеріально-правового регулювання залежить від відповідної підтримки зі сторони законодавства, особливо процесуального. А сама регламентація небезпечних для споживача ситуацій на законодавчому рівні може приймати форми як публічно правову, так і приватно-правову. Закон встановив, що банк зобов'язаний докладати максимальних зусиль для уникнення конфлікту інтересів працівників банку і клієнтів, а також конфлікту інтересів клієнтів банку[2]. Нажаль, закону, який би детально регламентував несприятливі для споживачів банківських послуг ситуації та відповідальність за них, не існує. Виникає логічне питання: яким чином громадянин може захистити свої права як споживача банківських послуг? Звісно, багато в чому, рівень захищеності прав громадян конкретно у банківській сфері, та й у фінансовій сфері у цілому, залежить від ступеню правосвідомості та проінформованості населення. Фінансова грамотність громадян наразі не на найвищому рівні, особливо це стосується такої категорії як пенсіонери. Але так чи інакше, і вони є споживачами банківських послуг. Сьогодні інформація щодо фінансових послуг пропонується переважно у вигляді різноманітних рекламних та інших подібних продуктів, контроль за об'єктивністю і достовірністю яких недостатній, а механізм спростування наведеної в них інформації відсутній[3].

Безумовно, основним способом захисту прав громадян є судовий захист, що встановлюється Конституцією України. Крім того, ст. 55 Конституції України передбачає, що кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна[4]. Нажаль, реалії сучасності змушують нас констатувати той факт, що судові рішення, прийняті з приводу аналогічних спорів щодо надання банківських послуг часто є протилежними. Це пов'язано, знову ж таки, з неповнотою та недосконалістю законодавчого закріплення небезпечних для громадян ситуацій на ринку банківських послуг.

Одним із елементів системи захисту прав і законних інтересів споживачів банківських послуг є Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. Він діє задля зміцнення довіри до банківської системи

[1] Staudingers, J. von (2011). *Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch mit Einführungsgesetz und Nebengesetzen. Eckpfeiler des Zivilrechts*. Berlin: Sellier, 569–580.

[2] *Закон про банки та банківську діяльність 2000* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 5-6.

[3] Шевчук, О., Ментух, Н. (2016). Захист прав споживачів фінансових послуг: досвід України та Європейського союзу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : юридичні науки, 1,* 58-62.

[4] *Конституція України 1996* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України, 30, 141.*

України, стимулювання залучення коштів у банківську систему України та забезпечення ефективної процедури виведення неплатоспроможних банків з ринку та ліквідації. Чинне законодавство України передбачає систему гарантування вкладів фізичних осіб, яка регламентується відповідним законом. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб є установою, що виконує спеціальні функції у сфері гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку і ліквідації банків у випадках, встановлених законом[1]. Станом на 01 лютого 2017 року кількість учасників фонду налічує 98.

Наступним елементом є Громадська рада при Національному банку України. Вона створена у 2014 році, строк повноважень складу Громадської ради – 2 роки. Громадська рада при Національному банку України є постійно діючим колегіальним консультативно-дорадчим органом, утвореним з метою налагодження ефективної взаємодії Національного банку України з громадськістю для забезпечення стабільності банківської системи захисту прав та інтересів споживачів банківських послуг та надання Громадською радою пропозицій щодо вдосконалення законодавства України в цій сфері[2]. Даний орган утворений відповідно до Положення затвердженого Постановою Правління Національного банку України, яке визначає його порядок формування, завдання, права та обов'язки її членів. Серед завдань Громадської ради варто виділити наступні: створення умов для реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами, налагодження ефективної взаємодії Національного банку з громадськістю, урахування громадської думки під час формування та реалізації державної політики в банківському секторі України; підготовка проектів нормативно-правових актів щодо регулювання діяльності банків і захисту прав та інтересів споживачів банківських послуг; розроблення та надання пропозицій щодо запровадження на практиці дієвих механізмів у сфері захисту прав споживачів банківських послуг; розгляд проблемних питань банківської системи та у сфері захисту прав споживачів банківських послуг, надання пропозицій щодо шляхів їх вирішення; сприяння проведенню діалогу між громадянами та Національним банком як органом банківського нагляду тощо.

Громадська рада складається з 11 представників від інститутів громадянського суспільства, один представник Фонду гарантування вкладів фізичних осіб та три представники від банківських асоціацій та об'єднань. Кількісний та персональний склад Громадської ради затверджується наказом Національного банку України. Для того, щоб стати членом Громадської ради необхідно відповідати двом вимогам: 1. мати вищу освіту в галузі економіки, фінансів чи права; 2. Володіти досвідом роботи не менше ніж п'ять років у організаціях, які провадять фінансову, економічну чи правову діяльність у фінансовій установі, або досвідом наукової роботи за фінансовою, економічною чи правовою тематикою.

Схожим за своєю суттю до громадського банківського контролю є інститут банківського омбудсмана. На жаль, він не поширений в Україні, але його існування значною мірою поліпшило б захист інтересів клієнтів банків. Банківський омбудсман – це фізична особа, яку банківська спільнота спеціально уповноважила розглядати скарги клієнтів кредитних організацій, у зв'язку з чим банки добровільно приймають на себе зобов'язання підпорядковуватися його рішенням[3]. Введення системи банківського омбудсмана дозволить ефективніше розглядати скарги клієнтів кредитних організацій. За його допомогою можна забезпечити банкам та їх клієнтам доступну, просту, оперативну та справедливу процедуру розв'язання спорів, що виникають між ними.

Отже, з наведеного вище, можна зробити висновок, що споживачі банківських послуг можуть здійснювати захист своїх прав за допомогою: судового захисту, Громадської рада при Національному банку України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб та банківського омбудсмена.

---

[1] Закон про систему гарантування вкладів фізичних осіб 2012 (Верховна Рада України). Відомості Верховної Ради України, 50.

[2] Постанова Правління Національного банку України про затвердження Положення про Громадську раду при Національному банку України 2014 (Національний банк України).

[3] Тосунян, Г. (2008). *Банкизация России: право, экономика, политика:* монография. Москва: ЗАО Олимп-Бизнес, 349-350.

References:

1. Denysenko, B. (2008). *Yurydychni nauky* [Legal sciences], *No. 79,* 55–59. [in Ukrainian].
2. *Zakon pro banky ta bankivsku diialnist* [The Law On banks and banking] *2000* (Verkhovna Rada of Ukraine). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 5-6. [in Ukrainian].
3. *Zakon pro Natsionalnyi bank Ukrainy* [The Law On National Bank of Ukraine] *1999* (Verkhovna Rada of Ukraine). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 29. [in Ukrainian].
4. *Zakon pro systemu harantuvannia vkladiv fizychnykh osib* [The Law On Deposite Guarantee System of individuals] *2012* (Verkhovna Rada of Ukraine). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 50. [in Ukrainian].
5. *Zakon pro finansovi posluhy ta derzhavne rehuliuvannia rynkiv finansovykh posluh* [The Law On financing facilities and state control of financing facility markets] *2001* (Verkhovna Rada of Ukraine). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 1. [in Ukrainian].
6. *Konstytutsiia Ukrainy* [The Constitution of Ukraine] *1996* (Verkhovna Rada of Ukraine). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 30, 141. [in Ukrainian].
7. Matuk, Zh. (1994). Fynansovye systemy Frantsyy y druhykh stran [France financing system and other states]. Moscow: AO Fynstatynform. [in Russian].
8. *Postanova Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy pro zatverdzhennia Polozhennia pro Hromadsku radu pry Natsionalnomu banku Ukrainy* [Administration Resolution of National Bank of Ukraine on adoption of Provision on Citizen's Council under National Bank of Ukraine] *2014* (Natsionalnyi bank Ukrainy). [in Ukrainian].
9. Semyliutyna, N.H. (2014). *Rossyiskyi rynok fynansovykh usluh (formyrovanye pravovoi modely)* [Russian financing facilities market (formation of legal model]. Moscow: Volters Kluver. [in Russian].
10. Soloshkina, I. (2013). Finansovi posluhy yak pravova katehoriia: poniattia, suttievi storony ta inshi oznaky[Financing facilities as a legal category: concept, fundamental backgrounds and other]. *Forum prava* [Legal forum], *No. 4*, 388 – 394. [in Ukrainian].
11. Tosunian H.A., Vykulyn A.Iu., Yekmalian A.M. (2003). *Bankovskoe pravo Rossyiskoi Federatsyy. Obshchaia chast* [Banking law of Russian Federation. Part general]. Moscow: Yzdatelstvo Yuryst, 448. [in Russian].
12. Tosunian, H. (2002). *Bankovskoe pravo Rossyiskoi Federatsyy. Osobennaia chast* [Banking law of Russian Federation. Part general]. Moscow: Yuryst. [in Russian].
13. Tosunian, H. (2008). *Bankyzatsyia Rossyy: pravo, ekonomyka, polytyka: monohrafyia* [Bankization of Russia: law, economics, and politics: monograp]. Moscow: ZAO «Olymp-Byznes». [in Russian].
14. Shevchuk, O., Mentukh, N. (2016). Zakhyst prav spozhyvachiv finansovykh posluh: dosvid Ukrainy ta Yevropeiskoho soiuzu [Protection of rights of financing facilities consumer: Ukraine and EU torture]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: yurydychni nauky* [Scientific bulletin of Kherson public university. Ser.: legal science], 1, 58-62. [in Ukrainian].
15. Iashchyshchak, O. (2007). Zmist poniattia finansovykh posluh u zakonodavstvi Ukrainy [Concept of financing facilities in Ukrainian legislation]. *Pravova derzhava* [Legal State], 18, 570. [in Ukrainian].
16. Staudingers, J. von (2011). *Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch mit Einführungsgesetz und Nebengesetzen.* Eckpfeiler des Zivilrechts. Berlin: Sellier, 569–580. [in German].

Леонід Остапенко, к. ю. н.
Навчально-науковий інститут права та психології Національного університету «Львівська політехніка», Україна

СУЧАСНИЙ ПРАВОВИЙ СТАТУС РОБОТОДАВЦІВ В УКРАЇНІ

Leonid Ostapenko, PhD in Law
Educational and Research Institute of Law and Psychology of National University "Lviv Polytechnic", Ukraine

MODERN LEGAL STATUS OF EMPLOYERS IN UKRAINE

The article is dedicated to some aspects of legal status of an employer as a subject of labor law. Also, in the process of research, rights, obligations and responsibilities of employers under current labor legislation of Ukraine, as well as suggestions and recommendations for the new draft Labor Code were considered.
Attention is drawn to the fact that existing innovations and additions made to the current legislation of Ukraine on labor in most cases do not have a positive outcome and remain formal in their sense. This is especially true at fulfillment of contractual relations on part of employer. The desire to maximize profits pushes employers to breach not only labor laws, but also to commit other offenses.
Key words: employee, legal status, employer, legal responsibility.

Актуальність теми. Чинний ще за часів СРСР Кодекс законів про працю України, на сьогодні навіть з існуючими до нього доповненнями в своїй основі не відповідає змінам, які відбуваються між учасниками трудових відносин. В першу чергу це стосується захисту трудових прав працівників. Обов'язки роботодавців як правило порушуються останніми, а їх зміст є загальним особливо в частині захисту прав працівників.

Огляд досліджень та публікацій. Дослідженням питання правового роботодавця займались такі провідні українські вчені-науковці та публіцисти як: Грузінова Л. П., Дмитренко Ю. П., Жернаков В. В., Короткін В. Г., Костін І., Марчук В. П., Тітов А., Хуторян Н. М.

Мета статті – з'ясування та аналіз співвідношення між чинним правовим статусом роботодавця і пропозиціями до проекту нового Трудового кодексу України в частині регулювання трудових відносин.

Викладення основного матеріалу дослідження. Роботодавець незважаючи на зміну епох та державного ладу як суб'єкт трудових відносин стоїть перед вибором, чи уважно та дбайливо ставитись до підлеглих йому у роботі осіб або навпаки творити свавілля, та беззаконня до останніх.

На сьогодні правові основи, що регулюють трудові відносини між роботодавцем та працівником містяться у Конституції України (ст. 43) яка проголошує право кожного на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується[1].

Виходячи із загальних принципів і норм міжнародного права і відповідно до Конституції України, до чинного Трудового кодексу внесено доповнення ряду принципів правового регулювання трудових відносин, що спрямовані на оптимальне узгодження інтересів між працівниками, роботодавцями та державою. Новим за змістом є доповнення щодо заборони примусової праці і дискримінації в сфері праці, розширена сфера договірного регулювання трудових та інших пов'язаних з ними відносин, закріплено право на об'єднання не тільки працівників, а й роботодавців з метою захисту своїх законних прав та інтересів.

Наявний науковий аналіз правового статусу роботодавця з урахуванням нових соціально-економічних умов розвитку українського суспільства і держави залишається фрагментарними, відбуваються дискусії з питань загального змісту трудових відносин та правового статусу роботодавців зокрема.

[1] *Конституція України 1996* (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 30, 141.

За 25 років незалежності України поняття «роботодавець» стало звичним у науковому і практичному використанні. Разом з ти, законодавець на сьогодні у чинних нормативно-правових актах в сфері праці так і не визначив його поняття, що призводить в окремих випадках до вирішення спірних питань з цього приводу у національному та міжнародному судочинстві.

Ю.П. Дмитренко визначає роботодавця як власника підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа, що перебуває в трудових правовідносинах з працівником, якому він надає роботу, на підставі трудового договору, контракту чи іншого юридичного факту (складу) та використовує найману працю[1].

Схожі за змістом визначення поняттю роботодавця дають й інші провідні автори-науковці.

Так, В. В. Жернаков під поняттям роботодавця розуміє юридичну (підприємство, установу, організацію) або фізичну особу, яка надає роботу фізичній особі на підставі трудового договору[2].

Л. П. Грузінова та В. Г. Короткін розкривають в трудовому праві термін «роботодавець» як організацію, яка на ринку праці є суб'єктом, що пропонує роботу й організовує працю працівників[3].

Для прикладу, дещо спірним та потребуючим обговорення є розуміння законодавцем Республіки Білорусь поняття роботодавця як наймача, так як поняття «наймач» відноситься до цивільно-правової категорії.

Відповідно до ст. 1 Трудового кодексу Республіки Білорусь наймачем є юридична чи фізична особа, якому законодавством надано право заключення та припинення трудового договору з робітником[4].

Проект Трудового кодексу України характеризує роботодавця як юридичну (підприємство, установа, організація) або фізичну особу, яка в межах трудових відносин використовує працю фізичних осіб (ст. 23)[5].

Правосуб'єктність роботодавця визначається в першу чергу тим, що він (роботодавець) має ресурсну основу (майно, можливість організації праці) для повноцінної участі в трудових відносинах незалежно від виду та сфери діяльності. Для прикладу можна навести можливість роботодавця грамотно та в правовому полі організовувати режим роботи підлеглих йому осіб, обов'язок оплачувати працю за виконану працівником роботу та бути платником податків який сплачує єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на дохід.

Щодо останнього, то відповідно до ст. 4 Закону України від 08.07.2010 р. № 2464-VI «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» платниками єдиного внеску є роботодавці[6] до яких належать суб'єкти підприємницької діяльності (підприємства, установи, організації, фізичні особи-підприємці).

Відсутність таких основ мінімізує, а ще частіше унеможливлює змогу роботодавця виконувати обов'язки та користуватись правами відповідно до ситуації що встановлені національним законодавством в сфері праці.

Національним законодавством про працю нині дещо не у повній мірі розкрита право-суб'єктність роботодавця в трудових відносинах.

Підставою для винесення нами вищезазначеної думки на публічну оцінку наукової спільноти в правовій сфері є положення статті 21 КЗпП України яка зазначає що роботодавець до якого відносять власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу чи фізичної особи зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін[7].

Крім того основні права та обов'язки роботодавця також полягають у тому що він: може вимагати від працівника виконання роботи за обумовленою трудовою функцією, контролювати

---

[1] Дмитренко, Ю.П. (2009). *Трудове право України:* підручник. Київ: Юрінком Інтер, 108.

[2] Жернаков, В.В., Прилипко, С.М., Ярошенко, О.М. (2012). *Трудове право:* підручник. Харків: Право, 19.

[3] Грузінова, Л.П., Короткін, В.Г. (2003). *Трудове право України:* навчальний посібник. Київ: МАУП, 73.

[4] *Трудовой кодекс Республики Белорусь. Национальный центр правовой информации Республики Беларусь.* <http://etalonline.by/?type=text&regnum=HK9900296#load_text_none_1_>

[5] *Проект Трудового кодексу України 2014* (доопрацьований 20.05.2015). (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221>

[6] *Закон про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування 2010* (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 2-3, 11.

[7] *Кодекс законів про працю України 1971* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/322-08>

процес роботи, використовувати заходи стимулювання праці, повинен чітко організовувати працю працівників, створювати умови для зростання продуктивності праці забезпечувати трудову дисципліну та виробничу дисципліну [1] та інше.

Важливим є також те, що роботодавець виступає так-званим «страхувальником» гарантій що передбачені працівникові правовими нормами національного трудового законодавства.

Для прикладу, зазначає А. Тітов зазначає важливість роботодавця як гаранта в Чехії. Так, при виникненні конфліктних ситуацій, співробітник зобов'язаний звернутись до роботодавця та посилатись на трудовий договір[2] відповідно до чеського трудового законодавства.

В певній мірі позитивним є те, що 2016 році заробітна плата в Україні відповідно до ст. 8 Закону України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» від 25.12.2015 р. № 928-VIII розмір мінімальної заробітної плати з 01 травня становив 1450 гривень, з 01 грудня 1600 гривень[3]. Сьогодні Законом України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» від 21.12.2016 № 1801-VIII встановлена мінімальна заробітна плата яка становить 3200 гривень (ст. 8)[4].

Враховуючи наведене роботодавець отримав суттєву стимуляцію щодо самостійного прояву власної ініціативи у покращенні гарантій та соціального добробуту підлеглих йому працівників.

Більше третини роботодавців висловилися за оптимізацію системи нарахування заробітної плати, щоб вона відображала реальний внесок працівника в успіхи підприємства. У кожної сьомої компанії очікують збільшення зарплат для всіх співробітників, в кожної восьмий – тільки для передовиків виробництва[5]. В перспективі напорядок повнішого розкриття прав та обов'язків роботодавця є положення статтей 24, 25 проекту Трудового кодексу України.

Так, стаття 24 проекту Трудового кодексу України до основних прав роботодавця відносить 1) право на добір працівників, у тому числі шляхом тестування у випадках, передбачених законом; 2) право на укладання, зміну та розірвання трудових договорів з працівниками; 3) право вимагати від працівника належного виконання роботи відповідно до умов трудового договору, дотримання правил внутрішнього трудового розпорядку, нормативних актів роботодавця, правил охорони праці, дбайливого ставлення до ввіреного йому майна; 4) право на ведення колективних переговорів з метою укладання колективних угод, договорів; 5) право заохочувати працівників за результатами праці; 6) право застосовувати до працівників, винних у порушенні своїх трудових обов'язків, дисциплінарні стягнення; 7) право на відшкодування шкоди, заподіяної працівником унаслідок порушення ним своїх трудових обов'язків; 8) право приймати нормативні акти; 9) право на створення організацій роботодавців [6].

Основними обов'язками об'єкта нашого наукового дослідження відповідно до статті 25 проекту ТК України є: 1) повага честі, гідності та інших особистих прав працівника; 2) дотримання вимог трудового законодавства; 3) створення працівникам належних, безпечних та здорових умов праці; 4) своєчасна виплата працівникам заробітної плати та здійснення інших виплат, передбачених законодавством, колективними угодами, колективним та трудовими договорами; 5) здійснення загальнообов'язкового державного соціального страхування працівників; 6) створення працівникам належних виробничих та побутових умов, пов'язаних з виконанням ними обов'язків за трудовим договором; 7) забезпечення працівників відповідно до актів трудового законодавства, колективних угод, колективного та трудового договорів засобами колективного та індивідуального захисту; 8) сприяння створенню передбачених актами трудового законодавства, колективними угодами, колективним договором умов для здійснення своїх повноважень виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником) або вільно обраними працівниками представниками (представником); 9) забезпечення на вимогу іншої сторони ведення колективних

[1] Жернаков, В.В., Прилипко, С.М., Ярошенко, О.М. (2012). *Трудове право:* підручник. Харків: Право, 20.
[2] Титов, А. Трудовое законодательство Чехии в двух словах. *Информационный портал 420on.cz.* <http://420on.cz/immigration/business/6019-trudovoe-zakonodatelstvo-chehii-v-dvuh-slovah>.
[3] *Закон про Державний бюджет України на 2016 рік 2016* (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України,* 5, 54.
[4] *Закон про Державний бюджет України на 2017 рік 2017* (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України,* 3, 31.
[5] Костин, И. А вот теперь поговорим! *Интернет-портал 2000.ua.* <http://www.2000.ua/v-nomere/derzhava/ekspertiza/a-vot-teper-pogovorim.htm>.
[6] *Проект Трудового кодексу України 2014* (доопрацьований 20.05.2015). (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221>.

переговорів з метою укладення колективного договору відповідно до закону; 10) надання працівникам на їх вимогу повної та достовірної інформації стосовно їхньої трудової діяльності, а також безоплатне надання працівникам копій документів, що містять персональні дані щодо них; 11) надання працівникам та їх представникам повної і достовірної інформації, необхідної для ведення колективних переговорів та здійснення контролю за виконанням умов колективних угод, колективного договору; 12) забезпечення захисту та конфіденційності персональних даних працівника в порядку, встановленому законодавством, а також у будь-який час на вимогу працівника ознайомлення його з персональними даними, внесення змін до них у разі їх невідповідності фактичним обставинам [1].

Також слід звернути на інститут юридичної відповідальності роботодавця при невиконанні його обов'язків.

В. П. Марчук зазначає що юридичною відповідальністю є закріплений у законодавстві і забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належали [2].

Для роботодавця цей інститут є заходом превентивного характеру який хоча б частково нівелює можливість по-перше вчинення свавільних та протиправних дій щодо працівника який по-факту є за статусом нижчий, по-друге порушень правових положень Основного Закону нашої держави.

Стаття 68 Конституції України проголошує те, що кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності [3].

Положення згаданої статті повинно стимулювати роботодавця у вихованні в собі добровільне належне ставлення до виконання свого соціального обов'язку у трудових відносинах (соціальних, етичних, професійних тощо), за яку настає соціальна відповідальність. Соціальна та юридична відповідальність яка є засобом зовнішнього впливу на роботодавця зі сторони суспільства та держави.

Основним видом юридичної відповідальності роботодавця є – матеріальна відповідальність.

Н. М. Хуторян визначає матеріальну відповідальність роботодавця як обов'язок роботодавця відшкодувати в установленому законом розмірі і порядку шкоду, заподіяну працівникові внаслідок невиконання або неналежного виконання роботодавцем обов'язків по управлінню працею [4].

Умови виникнення матеріальної відповідальності роботодавця містяться у положеннях чинного КЗпП України та прописуються у трудових договорах, а також пропонуються та проекті Трудового кодексу України.

Згідно з положеннями КЗпП України обмежену матеріальну відповідальність несуть керівники підприємств, установ, організацій та їх заступники, а також керівники структурних підрозділів на підприємствах, в установах, організаціях та їх заступники – у розмірі заподіяної з їх вини шкоди, але не більше свого середнього місячного заробітку, якщо шкоду підприємству, установі, організації заподіяно зайвими грошовими виплатами працівникам, неправильною постановкою обліку і зберігання матеріальних, грошових чи культурних цінностей, невжиттям необхідних заходів до запобігання простоям (п. 2. ст. 133 КЗпП України) [5], повну матеріальну відповідальність несуть керівник підприємства, установи, організації всіх форм власності, винний у несвоєчасній виплаті заробітної плати понад один місяць, що призвело до виплати компенсацій за порушення строків її виплати, і за умови, що Державний бюджет України та місцеві бюджети, юридичні особи державної форми власності не мають заборгованості перед цим підприємством (п. 3 ст. 134 КЗпП України) [19].

Проект Трудового кодексу України містить цілу главу яка розкриває інститут юридично відповідальності.

---

[1] *Проект Трудового кодексу України 2014 р. (доопрацьований 20.05.2015).* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221>.

[2] Марчук, В.П. (2003). *Словничок юридичних термінів:* Навчальний посібник. Київ: МАУП, 112.

[3] *Конституція України 1996* (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 30, 141.

[4] Шемшученко, Ю.С. (2012). *Великий юридичний енциклопедичний юридичний словник.* Київ: Вид-во «Юридична думка», 458.

[5] *Кодекс законів про працю України 1971* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/322-08/print1482312530696241>.

Глава 6 вищезгаданого проекту ТК України документу виокремлює відповідальність роботодавця. В першу визначаються підстави та умови відповідальності роботодавця (ст. 374). Далі наводяться випадки матеріальної відповідальності останнього: відповідальність роботодавця за шкоду, що заподіяна майну працівника (ст. 375); відповідальність роботодавця за невиконання обов'язків щодо надання працівникові матеріальних благ і послуг (ст. 376) та інших випадках що передбачені законом.

Також у проекті ТК України прописана відповідальність роботодавця за заподіяння моральної шкоди (ст. 378).

Відповідно до вищезгаданої статті роботодавець зобов'язаний відшкодувати моральну шкоду, заподіяну працівникові власними діями або бездіяльністю, які порушують права працівника, відповідно до цивільного законодавства. Роботодавець зобов'язаний відшкодувати моральну шкоду в разі невиконання свого обов'язку шанувати честь, гідність та інші особисті права працівника. Моральна шкода відшкодовується відповідно до цивільного законодавства. Обов'язок доказування факту наявності моральної шкоди покладається на працівника[1].

Висновки. Наявність законодавчо закріпленої приватної власності, розвиток нових за змістом економічних і соціальних відносин в Україні, існує потреба у прийнятті нового кодифікованого нормативно-правового акту в сфері праці, що сприятиме зближенню національних правових норм та фундаментальних сучасних правових основ країн ЄС в регулюванні трудових відносин та захисту прав та інтересів не лише працівників але й роботодавця.

В цьому ключі є необхідним скорочення зобов'язальних, імперативних норм та ще більшого розширення інституту трудового договору в регулюванні праці, а також використання ряду інструментів (соціальний діалог, санкції) докорінно змінить правовий статус роботодавця як суб'єкта трудового права в Україні.

References:

1. *Konstytutsiya Ukrayiny* [The Constitution of Ukraine] 1996. *The Law of Ukraine dated: 28.06.1996 № 254к/96-ВР* (Supreme Council of Ukraine, 1996, Vol. 30, Art. 141.). [in Ukrainian].
2. Dmytrenko, Yu.P. (2009). *Trudove pravo Ukrayiny* [Labour Law of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].
3. Zhernakov, V.V., Prylypko, S.M., Yaroshenko, O.M. (2012). *Trudove pravo:* pidruchnyk [Labour law: Textbook]. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
4. Hruzinova, L.P., Korotkin, V.H. (2003). *Trudove pravo Ukrayiny:* Navchalnyy posibnyk [Labour law of Ukraine: Textbook]. Kyiv: MAUP. [in Ukrainian].
5. About the State Budget of Ukraine for 2016: the Law of Ukraine dated 25.12.2015 № 928-VIII (In Ukraine) (Supreme Council of Ukraine, 2016, Vol. 5, Art. 54) [in Ukrainian].
6. About the State Budget of Ukraine for 2017: the Law of Ukraine dated 21.12.2016 № 1801-VIII (In Ukraine) (Supreme Council of Ukraine, 2017. Vol. 3, Art. 31) [in Ukrainian].
7. Kostin, I. A vot teper pogovorim! [And now let's talk!]. *Internet-portal 2000.ua.* <http://www.2000.ua/v-nomere/derzhava/ekspertiza/a-vot-teper-pogovorim.htm> [in Ukrainian].
8. *Proekt Trudovoho kodeksu Ukrayiny 2014 (dooprats'ovanyy 20.05.2015)* [The Draft of Labor Code of Ukraine in 2014 (revised 05.20.2015)]. (Verkhovna Rada of Ukraine). The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221> [in Ukrainian].
9. *Trudovoj kodeks Respubliki Belorus* [Labor Code of the Republic of Belarus]. *Nacional'nyj centr pravovoj informacii Respubliki Belarus'* [National Centre of legal information of the Republic of Belarus] <http://etalonline.by/?type=text&regnum=HK9900296#load_text_none_1_> [in Belarusian].
10. About collection and accounting of a single fee for obligatory state social insurance: the Law of Ukraine dated 08.07.2010 № 2464-VI (In Ukraine) (Supreme Council of Ukraine, 2011. Vol. 2-3, Art. 11). [in Ukrainian].
11. *Kodeks zakoniv pro pratsyu Ukrayin*y vid 10.12.1971 № 322-VIII [Labor Code of Ukraine on 10.12.1971 № 322-VIII]. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/322-08/print1482312530696241> [in Ukrainian].
12. Marchuk, V.P. (2003). *Slovnychok yurydychnykh terminiv:* Navchalnyy posibnyk [Glossary of legal terms: Textbook]. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
13. Tytov, A. Trudovoe zakonodatel'stvo Chekhyy v dvukh slovakh [Labour legislation of the Czech Republic in two words]. *Ynformatsyonny portal 420on.cz.* <http://420on.cz/immigration/business/6019-trudovoe-zakonodatelstvo-chehii-v-dvuh-slovah> [in Czech].
14. Shemshuchenko, Yu.S. (2012). *Velikiy entsiklopedichniy yuridichniy slovnik* [Large Encyclopedic Law Dictionary]. Kyiv: Yuridichna dumka. [in Ukrainian].

[1] *Проект Трудового кодексу України 2014* (доопрацьований 20.05.2015). (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221>.

Олексій Кудрявцев
Класичний приватний університет, Україна

ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ АРХІТЕКТУРНО-БУДІВЕЛЬНОЇ ІНСПЕКЦІЇ В УКРАЇНИ

Oleksii Kudryavtsev
Classical Private University, Ukraine

THE PRINCIPLES OF ACTIVITY OF THE STATE ARCHITECTURAL AND CONSTRUCTION INSPECTORATE IN UKRAINE

The article reveals the principles of activity of the State Architectural and Construction Inspectorate in Ukraine, given the position of the author on their division into general and specific principles, which, in turn, should be classified to control principles and the principles of administrative services. The article deals with the first group of special principles of activity of State Architectural and Construction Inspectorate of Ukraine – principles of control. Besides, the article considers the contents of general and specific principles as foundation of activity of the State Architectural and Construction Inspectorate of Ukraine and identifies the ways of their implementation. The relevance of this issue is noted here due to the lack of legislative validation of the principles of activity of the State Architectural and Construction Inspectorate of Ukraine.

Key words: principles, principles of activity, the State Architectural and Construction Inspectorate of Ukraine, special principles of control, state control, construction industry.

Аналіз різноманітних проблем, пов'язаних з принципами діяльності державних органів, а також принципами контролю були предметом дослідження таких науковців, як В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, О.В. Артюх, В.М. Гаращук, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, М.А. Латинін, Д.В. Лученко, В.О. Невядовский, І.С. Орехова, І.Б. Шахов, Є.О. Юрченко та інших.

Метою статті є визначення принципів діяльності ДАБІ, наведення їх класифікація з огляду на виконувані нею завдання та пропозиція закріплення запропонованих принципів на законодавчому рівні.

Основою організації та функціонування ДАБІ як контрольно-наглядового органу є принципи її діяльності. У широкому сенсі дефініцію принципи слід розуміти як «основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напряму тощо». У вузькому – як «особливість, покладену в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства і т. ін.; переконання, норму, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці[1].

Як уже зазначалося, діяльність ДАБІ регулюється Положенням про Державну архітектурно-будівельну інспекцію України, затвердженим Постановою КМУ від 09.07.2014 № 294 (далі – Положення)[2], незважаючи на вимоги ст. 4 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 № 877-V[3] щодо обов'язковості встановлення виключно законами органів, уповноважених здійснювати державний нагляд (контроль) у сфері господарської діяльності. Хоча дослідники питання контрольної діяльності у галузі будівництва акцентують на цій прогалині у вітчизняному законодавстві, закон про центральний орган державного нагляду (контролю) у будівництві на сьогодні відсутній. Однак, як

[1] Словник української мови: в 11 томах (1976). *Том 7,* 693.
[2] *Постанова про затвердження Положення про Державну архітектурно-будівельну інспекцію України 2014* (Кабінет Міністрів України). <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/294-2014-п>.
[3] *Закон про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності 2007* (Верховна Рада України). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/877-16>.

Положення, так й інші нормативні акти, що регламентують питання контролю у будівництві, не закріплюють принципи діяльності ДАБІ. Йдеться насамперед про закони «Про архітектурну діяльність»[1], «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17.02.2011 року № 3038-VI[2], «Про основи містобудування» від 16.11.1992 № 2780–XII[3].

Слід також зауважити, що ДАБІ виконує два основних завдання: здійснення державного контролю та нагляду за дотриманням вимог законодавства, будівельних норм, державних стандартів і правил; виконання дозвільних та реєстраційних функцій у будівництві, ліцензування у визначених законодавством випадках[4]. Отже, на нашу думку, діяльність ДАБІ повинна ґрунтуватися на поєднанні принципів контролю та принципів надання адміністративних послуг.

З огляду на викладене, пропонуємо здійснити поділ принципів діяльності ДАБІ на загальні принципи діяльності та спеціальні, які, у свою чергу, розподілити на спеціальні принципи здійснення контролю та спеціальні принципи надання адміністративних послуг.

До загальних принципів діяльності ДАБІ слід віднести такі основні засади, яким відповідає система здійснення контролю у цілому: законність, об'єктивність, дієвість, гласність, систематичність, регулярність[5]. Розглянемо їх більш детально.

Так, принцип законності виражається у неухильному дотриманні та виконанні ДАБІ всіх діючих на території України правових приписів. Окрім того, він включає також принцип верховенства права, який полягає у відповідності всіх нормативно-правових актів, які ухвалює ДАБІ, Конституції та законам України. Цей принцип знайшов відображення у таких положеннях нормативних актів, що регулюють її діяльність: «Державний архітектурно-будівельний контроль здійснюється за дотриманням вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності, проектної документації, будівельних норм, державних стандартів і правил, положень містобудівної документації всіх рівнів, вихідних даних для проектування об'єктів містобудування, технічних умов, інших нормативних документів під час виконання підготовчих і будівельних робіт, архітектурних, інженерно-технічних і конструктивних рішень, застосування будівельної продукції»[6]; «Держархбудінспекція у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства»[7]. Принцип законності включає також принцип єдності розуміння і застосування законів на всій території їх дії, що забезпечує єдине розуміння сутності і конкретного змісту законів забезпечує законність правозастосовної діяльності, однаковість застосування юридичних норм до всіх суб'єктів права[8].

Принцип об'єктивності в діяльності ДАБІ передбачає обов'язок посадових осіб ДАБІ під час здійснення державного архітектурно-будівельного контролю у повному обсязі, об'єктивно та неупереджено здійснювати контроль у межах повноважень, передбачених законодавством[9]; «головні інспектори будівельного нагляду під час здійснення нагляду зобов'язані у повному обсязі, об'єктивно та неупереджено здійснювати нагляд у межах повноважень, передбачених законодавством»[10].

---

[1] *Закон про архітектурну діяльність 1999* (Верховна Рада України). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/687-14>

[2] *Закон про регулювання містобудівної діяльності 2011* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, №34, 343.

[3] *Закон про основи містобудування 1992* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, № 52, Ст. 683.

[4] *Постанова про затвердження Положення про Державну архітектурно-будівельну інспекцію України 2014* (Кабінет Міністрів України). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/294-2014-п>.

[5] Андрійко, О.Ф. (2004). *Державний контроль в Україні: організаційно-правові засади*: монографія. Київ: Наукова думка.

[6] *Постанова про затвердження Порядку здійснення державного архітектурно-будівельного контролю 2011* (Кабінет Міністрів України). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/698-2015-п>.

[7] *Постанова про затвердження Положення про Державну архітектурно-будівельну інспекцію України 2014* (Кабінет Міністрів України). <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/294-2014-п>.

[8] Скакун, О.Ф. (2001). *Теорія держави і права*: підручник. Харків: Консум.

[9] *Постанова про затвердження Порядку здійснення державного архітектурно-будівельного контролю 2011* (Кабінет Міністрів України). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/698-2015-п>.

[10] Про затвердження Порядку здійснення державного архітектурно-будівельного нагляду: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.08.2015 № 698 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/698-2015-п

Дієвість діяльності ДАБІ полягає у реагуванні органів контролю, усієї системи контролю шляхом вжиття відповідних заходів самостійно або передачу результатів та висновків уповноваженим органам для прийняття рішень[1]. Так, у разі виявлення порушень вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності, крім акта перевірки, складається протокол разом з приписом усунення порушення вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності, будівельних норм, державних стандартів і правил або приписом про зупинення підготовчих та будівельних робіт, які виконуються без повідомлення, реєстрації декларації про початок їх виконання або дозволу на виконання будівельних робіт[2].

З розвитком демократичних процесів у суспільстві набув актуальності і розвитку принцип гласності у діяльності ДАБІ, який передбачає надання правдивої, своєчасної і вичерпної інформації про її діяльність, пов'язану зі здійсненням контрольних повноважень та дозвільно-реєстраційної роботи. Засобами реалізації цього принципу у роботі ДАБІ є доступ до інформації в режимі он-лайн: створення власного веб-сайту ДАБІ, надання он-лайн послуг; інформування широкого загалу через засоби масової інформації; безпосереднє спілкування шляхом надання консультацій, відповідей за зверненням тощо. Так, наприклад, на веб-сайті ДАБІ (http://www.dabi.gov.ua) кожен бажаючий може знайти інформацію з питань організації роботи ДАБІ: річний план роботи ДАБІ на 2017 рік, Пріоритетні напрями роботи ДАБІ, План комплексних перевірок за додержанням суб'єктами господарювання Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з будівництва об'єктів IV і V категорій складності на II квартал 2017 року тощо. Інформація доводить до відома громадськості й шляхом опублікування звітів про роботу ДАБІ, інформації про скасування, зупинення дії рішення об'єкта нагляду або його відновлення, розміщення регуляторних актів та звітів про відстеження їх результативності.

Важливим кроком на шляху досягнення відкритості та прозорості у роботі ДАБІ стало надання електронних адміністративних послуг, зокрема

повідомлення про початок виконання підготовчих робіт, декларації про початок виконання підготовчих робіт, повідомлення про початок будівельних робіт, декларації про початок будівельних робіт, декларації про готовність об'єкта до експлуатації. Окрім того на сайті розміщено реєстри виданих ліцензій та дозвільних документів.

Слід акцентувати, що вся інформація, розташована на сайті, є доступною для осіб з вадами зору.

Ми пропонуємо, окрім названих принципів діяльності ДАБІ, виокремити також принцип моніторингу, який відповідає реалізації завдання із внесення на розгляд Віце-прем'єр-міністра України – Міністра регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства пропозицій щодо забезпечення формування державної політики з питань, що належать до сфери діяльності ДАБІ[3]. Наприклад, на сьогодні ДАБІ здійснює моніторинг таких основних напрямів діяльності, як децентралізація, зміцнення дисципліни та боротьба з корупцією. На виконання першого напряму діяльності ДАБІ здійснює моніторинг та оцінювання роботи власних структурних підрозділів-територіальних органів та новоутворених органів держархбудконтролю. Основними критеріями є надання якісних адміністративних послуг громадянам, створення сприятливих умов для діяльності будівельного бізнесу, оперативне реагування на скарги громадян, консультування заявників та зменшення кількості відмов у реєстрації дозвільних документів[4]. З метою зміцнення дисципліни та боротьби з корупцією ДАБІ веде постійний моніторинг діяльності своїх службовців як в центральному апараті, так і в регіонах. Показниками якісної роботи є відсутність скарг на повторні відмови в реєстрації дозвільних документів, постійна комунікація чиновників з громадянами, оперативна реакція на сигнали щодо проблемних будівництв[5].

---

[1] Стукаленко, О.В. (2015). Принципи контролю в сфері містобудівельної діяльності. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право, 4,* 90-99.

[2] *Постанова про затвердження Порядку здійснення державного архітектурно-будівельного контролю 2011* (Кабінет Міністрів України). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/698-2015-п>.

[3] *Постанова про затвердження Положення про Державну архітектурно-будівельну інспекцію України 2014* (Кабінет Міністрів України). <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/294-2014-п>.

[4] Держархбудніспекція підвела підсумки діяльності підрозділів за I півріччя: у лідерах Київ, робота на Сумщині та Черкащині незадовільна. <http://www.dabi.gov.ua/d0-b4-d0-b5-d1-80-d0-b6->.

[5] ДАБІ сформувала дисциплінарну комісію, яка розглядатиме подання на звільнення посадовців-порушників. <http://www.dabi.gov.ua/dabi-sformuvala-dystsyplinarnu-komis/>.

Отже, викладене свідчить про необхідність внесення змін до Постанови Кабінету Міністрів України від 09.07.2014 № 294 «Про затвердження Положення про Державну архітектурно-будівельну інспекцію України» з метою визначення загальних принципів її діяльності.

Щодо виокремлення спеціальних принципів діяльності ДАБІ, то, на нашу думку, як уже зазначалося, слід говорити про принципи контролю та принципи надання адміністративних послуг.

Аналіз визначення дефініції «принципи контролю» можна здійснити лише на підставі наукових розвідок, оскільки вона не має законодавчого закріплення. Так, В. М. Гаращук зазначає, що «в юридичній науці під принципами контролю слід розуміти розроблені з урахуванням досягнень науки управління і втілені в практику організаційні та правові основи організації і здійснення контролю, що забезпечують його результативність»[1]. Т.О. Коломоєць, визначаючи принципи контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування як суб'єктів адміністративного права України, характеризує їх як вихідні, основоположні засади, ідеї, що концентрують у собі досягнення доктрини та практики, виражають соціальні ідеї, виконують функцію загальнонормативного орієнтиру здійснення контрольної діяльності з боку державних органів, громадськості за діяльністю органів місцевого самоврядування як суб'єктів адміністративного права, спрямовані на вдосконалення та забезпечення ефективності такої діяльності[2]. Д.В. Лученко пропонує під принципами контролю розуміти науково обґрунтовані та апробовані практикою, закріплені прямо чи опосередковано у нормативно-правових актах основи організації та здійснення контролю, що забезпечують його ефективність[3].

Отже, найбільш поширеним є погляд на принципи контролю як, по-перше, на основні, вихідні основи (засади); по-друге, на діяльність з боку державних та громадських органів; по-третє, вона має на меті ефективність та результативність контролю.

З огляду на викладене, принципи контролю у діяльності ДАБІ можна визначити як науково й практично обґрунтовані фундаментальні основи організації та здійснення архітектурно-будівельного контролю і нагляду з боку ДАБІ, що забезпечують його ефективність та результативність.

Основні принципи державного нагляду (контролю) закріплено у ст. 3 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 № 877-V, до яких законодавець відносить 13 принципів[4]. Аналіз цих принципів свідчить, що деякі з них можна віднести до загальних принципів, що було нами зроблено попередньо, наприклад, принципи об'єктивності, відкритості, прозорості, які є підставою для здійснення як контрольної діяльності, так і діяльності з надання адміністративних послуг. Що стосується принципів відкритості та прозорості, то, на нашу думку, вони є складовими принципу гласності; принцип здійснення державного нагляду (контролю) лише за наявності підстав та в порядку, визначених законом відповідає загальному принципу законності тощо.

Однак, на підставі визначених у Законі принципів пропонуємо виокремити спеціальні принципи контролю у діяльності ДАБІ, до яких слід віднести принципи:

1) пріоритетності безпеки життя і здоров'я людини, середовища її проживання і життєдіяльності. Цей принцип базується на конституційному положенні про визнання в Україні людини, її життя і здоров'я, честі й гідності, недоторканності та безпеки найвищою соціальною цінністю[5]. У практиці ДАБІ він пов'язаний з проведенням перевірки відповідності підготовчих та будівельних робіт, будівельних матеріалів, виробів і конструкцій, що застосовуються під час будівництва об'єктів, вимогам будівельних норм, державних стандартів і правил, технічним умовам, затвердженим проектним вимогам, рішенням; наявності у передбачених законодавством випадках паспортів, актів та протоколів випробувань, сертифікатів (у тому числі наявності у виконавця будівельних робіт сертифікатів на будівельні матеріали, вироби і конструкції) та іншої документації; дотримання порядків прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів, проведення

[1] Гаращук, В.М. (2002). *Контроль та нагляд у державному управлінні*: монографія. Харків: Фоліо.

[2] Коломоєць, Т.О., Матвієнко, П.Д. (2012). Принципи як елемент механізму контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування. *Адміністративне право і процес, 2 (2),* 31-42.

[3] Лученко, Д.В. (2003). *Контрольне провадження*: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків.

[4] *Закон про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності 2007* (Верховна Рада України). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/877-16>.

[5] *Конституція України 1996* (Верховна Рада України). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

обстеження об'єктів та реалізації заходів щодо забезпечення надійності та безпеки під час їх експлуатації тощо[1].

2) підконтрольності і підзвітності діяльності органу державного нагляду (контролю) та його територіальних органів відповідним органам державної влади, на виконання якого спрямовані, наприклад, норми Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання діяльності органів державного архітектурно-будівельного контролю» від 19.08.2015 № 671[2], що передбачають підконтрольність органів державного архітектурно-будівельного контролю, утворених як структурний підрозділ Київської та Севастопольської міськдержадміністрації та як виконавчий орган сільської, селищної, міської ради, ДАБІ та органу місцевого самоврядування.

У свою чергу, підконтрольність ДАБІ виявляється у порядку призначення на посаду та звільнення з посади Голови ДАБІ Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України, внесеним на підставі пропозицій Віце-прем'єр-міністра України – Міністра регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства. Підзвітність ДАБІ Міністру регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства закріплена у нормі, що передбачає повноваження Голови ДАБІ щодо надання звітів про виконання планів роботи Держархбудінспекції та покладених на неї завдань, про усунення порушень і недоліків, виявлених під час проведення перевірок діяльності Держархбудінспекції, її територіальних органів, а також про притягнення до відповідальності посадових осіб, винних у допущених порушеннях тощо[3].

3) паритетності усіх суб'єктів контрольної діяльності та її гарантування полягає у правовій рівності всіх суб'єктів державного нагляду (контролю) перед вимогами закону та наділенні кожного з них відповідними правами та обов'язками. Так, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 23.05.2011 № 553 «Про затвердження Порядку здійснення державного архітектурно-будівельного контролю»[4], регламентовано повноваження посадових осіб органів державного архітектурно-будівельного контролю, повноваження суб'єкта містобудування, щодо якого здійснюється державний архітектурно-будівельний контроль. Гарантією правової рівності суб'єктів державного нагляду (контролю) є норми Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17.02.2011 року № 3038-VI[5] про право суб'єкта містобудування, щодо якого здійснюється державний архітектурно-будівельний контроль, на оскарження Постанови органів державного архітектурно-будівельного контролю до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду, або до суду; на його право звернутися до суду із заявою про відшкодування матеріальної та моральної шкоди у разі її заподіяння, завдання збитків внаслідок порушення працівниками органу державного архітектурно-будівельного контролю вимог законодавства; на право суб'єкта господарювання звернутися до суду щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності посадових осіб органу державного архітектурно-будівельного контролю.

4) неупередженості здійснення державного нагляду (контролю), який передбачає здійснення державного архітектурно-будівельного нагляду (контролю) особами, не зацікавленими в його результатах. Цей принцип у діяльності ДАБІ може бути реалізований тільки за умови розмежування повноважень з контрольної діяльності та діяльності з надання адміністративних послуг. На сьогодні, відповідно до законодавства, ДАБІ поєднує ці функції. Вирішення цієї проблеми можна досягти шляхом утворення Державної архітектурно-будівельної служби, наділеної лише повноваженнями з надання адміністративних послуг.

5) превентивності державного нагляду (контролю), що полягає у його спрямованості на запобігання правопорушенням у галузі будівництва. Дотримання цього принципу гарантується правом ДАБІ повертати замовникові для усунення виявлених недоліків декларацію про початок

---

[1] *Постанова про затвердження Положення про Державну архітектурно-будівельну інспекцію України 2014* (Кабінет Міністрів України). <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/294-2014-п>.

[2] *Постанова про деякі питання діяльності органів державного архітектурно-будівельного контролю 2015* (Кабінет Міністрів України). <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/671-2015-%D0%BF>.

[3] *Постанова про затвердження Положення про Державну архітектурно-будівельну інспекцію України 2014* (Кабінет Міністрів України). <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/294-2014-п>.

[4] *Постанова про затвердження Порядку здійснення державного архітектурно-будівельного контролю 2011* (Кабінет Міністрів України). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/698-2015-п>.

[5] *Закон про регулювання містобудівної діяльності 2011* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України,* № 34, Ст. 343.

виконання підготовчих робіт або скасовувати її у випадках, передбачених законодавством; відмовляти у видачі дозволу на виконання будівельних робіт або анулювати його з підстав, передбачених законодавством; повертати декларацію про готовність об'єкта до експлуатації замовникові, якщо декларація подана чи оформлена з порушенням установлених вимог; відмовляти у видачі сертифіката з підстав, передбачених законодавством. Такі заходи дають можливість ДАБІ запобігти правопорушенням у галузі будівництва. Однак, на нашу думку, здійснення принципу превентивності державного нагляду було б більш ефективним, якби відповідальність за повноту та достовірність даних, зазначених у поданих документах ніс не замовник, як це існує на сьогодні, а посадова особа. Зрозуміло, що зміни, передбачені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення містобудівної діяльності» від 17.01.2017 № 1817-VIII, який набере чинності з 10.06.2017, спрямовані на покращання ситуації щодо дотримання принципу превентивності державного нагляду (контролю). Так, Закон збільшує відповідальність контролюючих органів за законність будівництва. Раніше посадові особи, реєструючи декларативні документи, перевіряли тільки повноту вказаних даних, а не їх зміст, відповідно і не несли відповідальність за проблемні будівництва. Тепер, видаючи дозвіл на будівництво, посадова особа обов'язково має перевірити наявність повного пакету документів, а це означає, що виникає відповідальність чиновника за прийняте рішення[1].

6) презумпції правомірності діяльності суб'єкта господарювання за наявності колізії у праві передбачає, що рішення приймається на користь суб'єкта господарювання у разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів допускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків суб'єкта господарювання та/або повноважень органу державного нагляду (контролю)[2]. Проблема множинності трактування прав та обов'язків суб'єкта господарювання та повноважень органу державного нагляду (контролю)виникає в тих випадках, коли закон не відповідає критеріям визначеності, зрозумілості та створює правові колізії під час врегулювання відносин. При цьому, у разі існування неузгодженості між нормами, виданими одним і тим самим нормотворчим органом, застосовується акт, виданий пізніше, навіть якщо прийнятий раніше акт не втратив своєї чинності. У разі існування суперечності між актами, прийнятими різними за місцем в ієрархічній структурі органами – вищим та нижчим, застосовується акт, прийнятий вищим органом, як такий, що має більшу юридичну силу. У разі існування неузгодженості між актами, виданими одним й тим же органом, але які мають різну юридичну силу, застосовується акт вищої юридичної сили. При розбіжності між загальним і спеціальним нормативно-правовим актом перевага надається спеціальному, якщо він не скасований виданим пізніше загальним актом[3].

7) відповідальності посадових осіб ДАБІ за шкоду, заподіяну суб'єкту господарювання внаслідок порушення вимог законодавства, а також прав та законних інтересів суб'єкта господарювання реалізується через норми, закріплені у КпАП України, законах України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» (ст. 9)[4]. Однак, як не парадоксально, така норма відсутня у Положенні про Державну архітектурно-будівельну інспекцію України.

Отже, аналіз питання про принципи здійснення контрольно-наглядової діяльності ДАБІ свідчить про актуальність дослідження цього питання, що обумовлено відсутністю законодавчого закріплення принципів діяльності ДАБІ. Запропонована класифікація принципів діяльності ДАБІ на загальні та спеціальні, які, у свою чергу, поділяються на принципи контролю та принципи надання адміністративних послуг. Такий поділ обумовлений поєднанням в діяльності одного органу контрольно-наглядових та реєстраційно-дозвільних функцій. Зроблено висновок про необхідність визначених принципів у Положенні про Державну архітектурно-будівельну інспекцію України, а у подальшому – у відповідному законі.

---

[1] «Закон 1817 – зброя проти будівельних афер» – блог Голови Держархбудінспекції Олексія Кудрявцева на Цензор.нет. <http://www.dabi.gov.ua/zakon-1817-zbroya-proty-budivelnyh-afer-blog-golovy-derzharhbudinspektsiyi-oleksiya-kudryavtseva-na-tsenzor-net/>.

[2] *Закон про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності 2007* (Верховна Рада України). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/877-16>.

[3] *Лист щодо практики застосування норм права у випадку колізії 2008* (Міністерство юстиції України). <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0758323-08>.

[4] *Закон про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності 2007* (Верховна Рада України). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/877-16>.

References:

1. Slovnyk ukrayinskoyi movy: v 11 tomax [Dictionary of Ukrainian in 11 volumes] (1976). *Vol. 7,* 693. [in Ukrainian].
2. *Postanova pro zatverdzhennya Polozhennya pro Derzhavnu arxitekturno-budivelnu inspekciyu Ukrayiny 2014* (Cabinet of Ministers) [Resolution on State architectural and building inspection of Ukraine. Resolution from 09.07.2014]. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/294-2014-p>.
3. *Zakon pro osnovni zasady' derzhavnogo naglyadu (kontrolyu) u sferi gospodarskoyi diyalnosti 2007* [On general principles of state control in the sphere of economic activity: Act of Ukraine from 05.04.2007] (Verkhovna Rada of Ukraine). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/877-16>.
4. *Zakon pro arxitekturnu diyalnist 1999* [On architectural activity. The law of Ukraine from 20.05.1999] (Verkhovna Rada of Ukraine). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/687-14>.
5. *Zakon pro regulyuvannya mistobudivnoyi diyal'nosti 2011* [On regulation of urban building activity. The law of Ukraine from 17.02/2011]. *Vidomosti Verxovnoyi Rady Ukrayiny* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], No. 34, St. 343.
6. *Zakon pro osnovy mistobuduvannya 1992* [On frameworks of urban building. The law of Ukraine from 16.11.1992] (Verkhovna Rada of Ukraine). *Vidomosti Verxovnoyi Rady Ukrayiny* [News of the Verkhovna Rada of Ukraine], no. 52, St. 683.
7. Andrijko, O. (2004). *Derzhavnyj kontrol v Ukrayini: organizacijno-pravovi zasady*: monografiya [State control in Ukraine: organizational legal frameworks]. Kyiv: Naukova dumka
8. *Postanova pro zatverdzhennya Poryadku zdijsnennya derzhavnogo arxitekturno-budivelnogo kontrolyu: Kabinetu Ministriv Ukrayiny 2011* [On assessment of Order of enactment of state architectural and building control. Cabinet of Ministers Resolution from 23.05.2011] (Verkhovna Rada of Ukraine). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/698-2015-p>.
9. Skakun, O.F. (2001). *Teoriya derzhavy i prava*: pidruchnyk [Theory of law and state. Textbook]. Kharkiv: Konsum.
10. *Postanova pro zatverdzhennya Poryadku zdijsnennya derzhavnogo arxitekturno-budivelnogo naglyadu 2015* [On assessment of Order of enactment of state architectural and building control. Cabinet of Ministers Resolution from 19.08.2015] (Cabinet of Ministers). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/698-2015-p>.
11. Stukalenko, O.V. (2015). Pryncypy kontrolyu v sferi mistobudivelnoyi diyalnosti [Principles of control in sphere of urban building activity]. *Zovnishnya torgivlya: ekonomika, finansy, pravo* [External trade: economy, finances, law], *no. 4*, 90-99.
12. Derzharxbudnispekciya pidvela pidsumky diyalnosti pidrozdiliv za I pivrichchya: u liderax Kyyiv, robota na Sumshhyni ta Cherkashhyni nezadovilna [State building inspection took stock in activity on first semester. In Kyiv leaders, work in Sumy and Cherkassy is unsatisfactory]. <http://www.dabi.gov.ua/d0-b4-d0-b5-d1-80-d0-b6->.
13. DABI sformuvala dyscyplinarnu komisiyu, yaka rozglyadatyme podannya na zvilnennya posadovciv-porushnykiv [State building inspection has formed discipline commission which considers perception on dismissal of officials perpetrator]. <http://www.dabi.gov.ua/dabi-sformuvala-dystsyplinarnu-komis/>.
14. Garashhuk, V.M. (2002). *Kontrol ta naglyad u derzhavnomu upravlinni:* monografiya [Control and oversight in state government. Monograph]. Kharkiv: Folio.
15. Kolomoyecz, T.O. (2012). Pryncypy yak element mexanizmu kontrolyu za diyalnistyu organiv miscevogo samovryaduvannya [Principles as an element of control mechanism after bodies of local self-government activity]. *Administratyvne pravo i proces* [Administrative law and process], *no. 2 (2),* 31-42.
16. Luchenko, D.V. (2003). *Kontrolne provadzhennya:* avtoref. dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.07 [Control resolution. Thesis for PhD degree in Law: 12.00.07]. Kharkiv, 2003.
17. *Konstytuciya Ukrayiny 1996* [The Constitution of Ukraine. Act of Ukraine from 28.06.1996]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
18. *Postanova pro deyaki pytannya diyalnosti organiv derzhavnogo arxitekturno-budivelnogo kontrolyu 2015* [Some issues of state architectural and building control bodies activity. Cabinet of Ministers Resolution from 19.08.2015] (Cabinet of Ministers). <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/671-2015-%D0%BF>.
19. «Zakon 1817 – zbroya proty' budivel'ny'x afer» – blog Golovy' Derzharxbudinspekciyi Oleksiya Kudryavceva na Cenzor.net. [The law 1817 – weapon against building fraud – blog of the Head of State building inspection Aleksey Kudriavcev on Cenzor.net]. <http://www.dabi.gov.ua/zakon-1817-zbroya-proty-budivelnyh-afer-blog-golovy-derzharhbudinspektsiyi-oleksiya-kudryavtseva-na-tsenzor-net/>.
20. *Lyst Shhodo praktyky zastosuvannya norm prava u vypadku koliziyi 2008* (Ministry of Justice of Ukraine) [Concerning practice of legal norms using in case of collision. Present of the Ministry of Justice of Ukraine 26.12.2008]. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0758323>.

Iryna Litvintchouk (Timtchenko)
Université nationale «Académie juridique d'Odessa», Ukraine

LA TACTIQUE DE L'INTERROGATOIRE LORS DE L'ENQUÊTE SUR LA MISE SUR LE MARCHÉ UKRAINIEN DES PRODUITS DANGEREUX

Iryna Litvinchuk (Timchenko)
National University "Odesa Law Academy", Ukraine

TACTICS OF INTERROGATION DURING THE INVESTIGATION OF DANGEROUS PRODUCTS SUPPLIED INTO THE MARKET OF UKRAINE

The article considers questioning during interrogation in the cases about deliberate introduction of dangerous products at the Ukrainian market. It outlines the task of the investigator at each stage (preparatory, working, final) of interrogation and tactical receptions that can be used. The features of the tactical peculiarities of the interrogation of different categories of persons (victim, witness, suspected) were analysed. The list of typical questions that an investigator can use, preparing to the interrogation victim, witness and suspected was given. The suggested list of questions to individuals with different legal status should be considered as approximate and can be broadened and specified from the circumstances of the case that is being investigated.
Key words: interrogation, criminal proceeding, dangerous products, suspected, victim, witness, tactical reception.

Approche de problème. L'analyse de la pratique judiciaire montre que les interrogatoires de la procédure pénale, y compris la dissémination volontaire dans le marché ukrainien des produits dangereux occupent une place importante dans le travail de l'enquêteur. Toutefois, au cours de cet interrogatoire interviennent souvent des erreurs de la nature et des effets différents. Ceci est principalement expliqué par le fait que les praticiens ignorent souvent des recommandations de tactiques développées par la science de criminologie, ne sont pas prêts pour l'interrogatoire, en essayant d'atteindre ses objectifs impromptu, dans l'espoir de son expérience et de l'ignorance en cause dans les affaires juridiques. Cette approche ne peut pas affecter positivement le processus d'enquête, mais le ralentit plutôt, nécessite d'interrogatoire supplémentaire (répétée) qui conduit à l'insatisfaction de la part de la personne interrogée, aux situations de conflit.

Analyse des recherches récentes sur la question concerneé. Au cours des dernières années la question des tactiques d'interrogatoire dans les procédures pénales est éxaminé par les scientifiques comme O. Vashchuk, D. Zatenatsky, O. Linnik, D. Patrelyuk, E. Pryakhin, J. Sokolovska, A. Titov, T. Tyutyunnik, S. Kharchenko, G. Tchorny, B. Yakymchuk, V. Yaremchuk et bien d'autres.

Cependant, la question des tactiques d'interrogatoire des personnes sous enquête de la dissémination volontaire sur le marché ukrainien de produits dangereux a été étudié insuffisant et doivent être améliorés.

Le **but** de l'article est de formuler des recommandations forensiques pour des tactiques d'interrogatoire des individus ayant un statut procédural différent lors de l'enquête mentionnée.

Exposé du matériau principal. L'interrogatoire au cours de l'enquête préjudiciaire joue un rôle clé, parce que les résultats de la réunion donnent à l'enquêteur la capacité de non seulement vérifier ou obtenir de l'information probante, mais aussi de se prononcer sur la nécessité d'autres (policiers) actions d'investigation (par exemple, la perquisition, l'examen simultané, l'expérience d'enquête, la cinfrontation), ce qui rend les décisions de procédure nécessaires. Le législateur précise que l'interrogatoire – c'est une enquête (détective) action, qui est maintenu en place de l'enquête préjudiciaire ou dans un autre lieu avec l'accord de la personne interrogée (p 1 art 224 PCC de l'Ukraine..). Les informations, qui sont fournies oralement ou par écrit par la personne interrogée, concernant sujet des circonstances connues dans les procédures pénales et ayant l'importance à cette procédure pénale, sont appelés le témoignage (Part. 1, art.

95 CPC de l'Ukraine)[1]. L'interrogation est effectuée conformément aux exigences établies par les normes de la loi de procédure pénale et les par dispositions générales des tactiques interrogatoires, élaborées par la théorie criminalistique et la pratique des enquêtes criminelles, compte tenu des caractéristiques du crime. Non recours aux formes d'une enquête nous jugeons opportun d'éxaminer en details ses tactiques en raison de la criminalité.

Les dispositions conceptuelles des la tactique d'interrogatoires ont été soigneusement étudiées par V. Veselsky. Il souligne des choses essentielles de la tactique: 1) les garanties procédurales d'interrogation; 2) le compte des situations de l'interrogatoire; 3) les caractéristiques de l'individu en question, y compris la présentation de celui-ci la position et un plan d'action possible pendant l'interrogatoire[2].

Ainsi que toute acte d'instruction, l'interrogatoire peut être divisé en trois étapes – préparatoire, étape de travail et finale. Cette étape préparatoire est essentielle pour obtenir une preuve complète et averée. Il peut inclure les mesures suivantes: 1) l'étude des matériaux de la procédure pénale; 2) l'identification des personnes qui doivent être interrogées; 3) la détermination de la séquence d'interrogation; 4) la collecte des informations sur la personne interrogée; 5) la détermination du lieu, du temps, du mode et de la méthode de l'appel de la personne pour l'interroger; 6) la modélisation des situations qui peuvent survenir lors de l'interrogatoire; 7) le choix d'un contact de communication; 8) l'établissement d'une liste de questions qui doivent être posées; 9) la sélection des preuves matérielles et d'autres matériaux à déposer; 10) la détermination de la nécessité de la participation des autres personnes lors de l'interrogatoire (par exemple, un autre enquêteur, un agent actif, un avocat, un spécialiste, un interprète, etc.); 11) l'elucidation de la nécessité d'utiliser des moyens de fixation.

Ces mesures, comme E. Pryakhin déclare,sont interdépendants, et sont essentiels pour atteindre l'objectif de l'interrogatoire. Par exemple, l'étude des matériaux de la procédure pénale permet de déterminer la liste des personnes qui doivent être examinés, et la séquence opportuniste de leur interrogatoire. La collecte des informations à propos de la personne interrogée permet d'établir avec elle en outre des contacts psychologiques. La modélisation de l'interrogatoire permet de prédire le comportement d'une personne interrogée et déterminer le besoin de moyens techniques de fixation ou la nécessité de présenter certains éléments de preuve. En outre, à une étape de travail, ils donnent la possibilité d'approprier des tactiques générales d'interrogatoire, qui sont: 1) établir un contact de communication; 2) «récit libre»; 3) poser des questions; 4) la présentation de la preuve; 5) mise à jour d'une mémoire oubliée[3]. Il convient de noter que les mesures d'étape préparatoire de l'interrogatoire sont de plus en plus organisationelles. Comment a déclaré R. Belkin, l'organisation de l'action d'enquête est un ensemble d'activités à choisir et utiliser des outils et des techniques forensiques dans une situation sd'enquête spécifique les plus efficaces et appropriées pour atteindre les objectifs de l'action d'enquête[4].

En préparation à l'interrogatoire, l'enquêteur doit se rappeler que l'art. 91 CPC de l'Ukraine aux faits à prouver, comprennent: l'événement infraction pénale (temps, lieu, mode et d'autres circonstances de l'infraction pénale); la culpabilité de la personne, les motifs et le but d'une infraction pénale; le type et le montant des dommages causés par une infraction pénale; circonstances qui affectent le degré de gravité de l'infraction pénale, décrivent l'identité du suspect, aggravent ou atténuent la peine, qui excluent la responsabilité pénale ou sont des motifs de clôture de la procédure pénale[5]. Ces circonstances, ainsi que des détails de délit de dissémination volontaire sur le marché ukrainien de produits dangereux, auront une incidence sur la liste des questions qui, selon le statut procédural devraient être posées à une personne interrogée lors de l'interrogatoire.

Pour établir un contact psychologique B. Yakymchuk propose d'utiliser les tactiques suivantes: 1) la rectification de données biographiques; 2) la démonstration de compétence de l'enquêteur sur les circonstances de la vie des interrogés, de leurs besoins et leurs intérêts; 3) la notification du but de l'interrogatoire, la conviction en l'inéluctabilité de la punition pour ceux qui sont coupables de l'infraction; 4) l'explication du sens des remords sincères et d'autres circonstances atténuantes, l'analyse des

[1] Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <http://zakon.rada.gov.ua> (2012, квітень, 13).

[2] Весельський, В.К. (2012) *Концептуальні основи тактики слідчих дій (слідчий огляд, допит, призначення і проведення судових експертиз)*. Київ: № 2 (28). 156

[3] Пряхін, Є.В. (2011). *Слідча тактика*. Львів: ЛьвДУВС, 44.

[4] Белкин Р.С. (1997) *Курс криминалистики* М.: Юристь, 451.

[5] Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <http://zakon.rada.gov.ua> (2012, квітень, 13).

perspectives de la situation, en utilisant une évaluation positive des traits de personnalité; 5) la clarification des possibilités du message du véritable témoignage; 6) la persuasion en nécessité d'aider les autorités chargées de l'enquête; 7) l'explication de la nature et du danger social du crime, l'occasion d'examiner les documents et les preuves matérielles[1].

Ces tactiques l'enquêteur peut utiliser à la fois individuellement et sous forme de combinaisons tactiques. Aussi, ils doivent être appliqées, tout d'abord, à ceux qui, pour diverses raisons, couvrent certains témoignages secrets ou signalent un mensonge. O. Vachtchuk défend le point de vue que toute enquête (recherche) devrait être précédée d'une conversation avec les participants sur divers sujets, dont

objectif tactique est d'établir un contact psychologique, identifier et l'étudier du comportement quotidien, des caractéristiques de la communication verbale et non verbale, des démonstrations émotionnels lors des conversations sur des sujets de tous les jours qui ne sont pas en rapport avec l'objet direct et le but de l'enquête. La durée et les sujets de conversations sont déterminées individuellement et dépendent des facteurs suivants: la procédure pénale; le type d'enquête; le but de sonexécution; le sujet de recherche; le nombre de participants; le degré de développement intellectuel de l'enquêteur et du participant des actions d'investigation; l'état émotionnel de l'enquêteur et du participant des actions d'investigation ; l'état de la procédure du participant des actions d'investigation et de sa relation vers le crime[2].

Aujourd'hui on attire souvent des professionnels de différentes disciplines pour une enquête. V. Yaremchuk est convaincu que la participation d'un spécialiste pour l'interrogatoire peut aider l'enquêteur à: 1) établir un contact psychologique; 2) réaliser de certaines tactiques (par exemple, la formulation des questions, la présentation des éléments de preuve); 3) formuler des questions sur l'information qui l'intéresse; 4) expliquer l'essence des réponses des interrogés[3]. Selon M. Yablokov, de nombreuses traces importantes, des preuves materielles, des circonstances pertinentes à l'enquête du crime et à la prévention se trouvent dans les cas où l'expert prend personnellement part dans les enquêtes[4]. On ajoute également que conformément à l'Art. 71 PDA fe l'Ukraine le pécialiste peut fournir des conseils au cours de l'enquête préliminaire et une assistance technique directe (images, enregistrement sonore ou vidéo)[5].

En ce qui concerne la nécessité d'impliquer des spécialistes il faut donner aussi le point de vue opposé. Ainsi, T. Telegina a déclaré que l'aide d'experts pendant l'interrogatoire est appropriée avant ou après. Pour prouver cette opinion elle déclare que: a) la présence d'une troisième personne dans la conversation n'est pas favorable pour le de contact psychologique entre les enquêteurs et les interrogés; b) la présence d'une "encyclopédie vivante" humilie les connaissances de l'enquêteur dans les yeux de la personne interrogée; c) savoir l'information pendant l'interrogatoire qui provient de deux sources simultanément n'est pas approprié pour l'enquêteur[6].

V. Pechersky indique que dans la tactique forensique existent depuis longtemps les conseptions visant à optimiser l'interrogatoire. Comme l'un de ces conseptions, il nomme l''algorithme de l'interrogatoire et donne deux points de vue sur cette question. Les auteurs de la première d'entre eux sont convaincus que l'algorithme peut être construit d'une manière qui peut être approprié pour l'examen des témoins, des victimes et des suspects. Cependant, il est plus théorique que pratique. Ces derniers sont convaincus que l'algorithme est un système des actions rationnelles et cohérentes dont leur exécution dans les formes de procédure implique l'obtention d'un résultat positif[7]. À notre avis, ces deux positions sont complémentaires et peuvent être utilisées pour construire des programmes modèles de l'interrogatoire pour chaque type de crime.

Une fois il y avait une personne pour interrogatoire, l'enquêteur est conseillé de procéder comme suit: 1) se présenter et informer sur l'objet de l'appel; 2) vérifier l'identité interrogée; 3) clarifier les droits

---

[1] Якимчук Б.В. (2013) *Установление психологического контакта при проведении следственных (розыскных) действий с иностранцами* Сер.: Юриспруденція. Т.2. 196.

[2] Ващук О.П.(2013) *Тактика використання невербальної інформації при проведенні слідчих (розшукових) дій* Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Том 26 (65). № 2–2, 295–296.

[3] Яремчук В. (2013) *Тактика привлечения специалиста к проведению допроса*. Закон и жизнь. № 10. 41

[4] Яблоков Н.П. (2009) *Криминалистика: учебник*. М.: Норма, 212.

[5] Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <http://zakon.rada.gov.ua> (2012, квітень, 13).

[6] Телегина Т.Д. (2011) *Использование специальных знаний в современной практике расследования преступлений*. М.: Юрлитинформ, 112.

[7] Печерський В.В. (2002) *Типовые программы допроса*. Гродно: ГрГУ, 37-38, 43.

et obligations de procédure, le contenu de l'art. 63 de la Constitution de l'Ukraine, si nécessaire prévenir de la responsabilité pénale; 4) identifier toutes les données biographiques nécessaires; 5) étant donné le contact initial prédire des situations qui peuvent survenir dans le cas de la poursuite d'interrogatoire (que ce soit un conflit ou sans conflit).

Comme dit I. Ponomarev, la prévision de la situation est principalement due à l'identification de «l'état informationel» d'un interrogé. Toute personne interrogée au sujet de l'information d'enquête requis peut être dans l'une des conditions suivantes: 1) un interrogé pissède d'information, peut et souhaite le transmettre objectivement et entièrement à l'enquêteur; 2) un interrogé pissède d'information, mais il pouvait l'accepter avec altération ou l'a oublié partiellement; 3) un interrogé pissède d'information, mais la cache ou déforme délibérément; 4) un interrogé pissède d'information, mais l'enquêteur a tort en pensant que l'interrogé la masque délibérément. Le premier l'état informationel provoque 'interrogatoire évidemment sans conflit, la seconde – le conflit «sans concours sévère», et les deux derniers résultent dans une situation sévèrement en conflit[1].

Ensuite, l'étape de «récit libre» a lieu. Elle, comme indique E. Pryakhin, permet à l'enquêteur de former leur propre opinion sur la personne interrogée, d'identifier le degré de connaissance des circonstances de l'affaire, obtenir une idée sur la véracité des témoignages et la sincérité des interrogés, apprendre des faits qui n'étaient pas connus à l'enquêteur[2]. Il est nécessaire de soulever la question sous la forme la plus générale, afin à donner la possibilité à l'interrogé de repondre aux questions librement, sans aucune influence de la part de l'enquêteur, dire tout ce qu'il sait sur l'affaire, et tout ce qu'il juge approprié de faire rapport sur l'interrogatoire. Prenant en compte les spécificités de notre infraction proposée, cette question peut être, par exemple, comme suit: «Où vous avez obtenu cette production?", "Dans quelles circonstances vous avez obtenu cette production?", "Que pouvez-vous dire au sujet de la vérification de l'activité économique de votre entreprise et ses résultats? ". En écoutant une histoire libre, un enquêteur la fixe, non seulement dans sa mémoire, mais aussi l'enregistre, et s'il n'y a pas de temps – fait des notes de noms, des dates, des faits, des données dans le carnet de notes. En utilisant cette tactique, l'enquêteur doit écouter attentivement une histoire libre de la personne, évalue rapidement ses indications, initie et soutien les activités d'un interrogé. Il convient de noter que l'enquêteur peut ne pas utiliser des tactiques "récit libre", parce qu'une personne interrogée, par exemple, déclare qu'il n'a rien à dire, et si l'enquêteur veut savoir quelque chose, il est prêt à répondre à des questions.

Après la fixation des récits libres l'enquêteur, le cas échéant, procède à l'étape de l'examen détaillé, qui utilise une tactique commune de poser des questions. Cela est dû au fait que l'histoire en question ne contient pas toujours des informations suffisantes, précises et complètes sur l'événement qui intéresse l'enquêteur. Et c'est dans cette situation quen sera utile une des étapes préparatoires – la détermination de la liste des questions qui devraient être posées à une personne interrogée. A cette étape, l'enquêteur pose plusieurs problèmes: 1) combler les lacunes dans le récit libre d'un interrogé; 2) clarifier les déclarations vagues ou inexactes d'un interrogé; 3) obtenir des données de référence pour évaluer et vérifier des indications d'un interrogé; 4) exposer le faux témoignage et gagner vrai.

Dans ce cas, des tactiques d'actualisation d'un oubli dans la mémoire de l'homme peuvent être utiles. D. Zatenatsky propose d'utiliser un système le plus typique des tactiques: 1) des questions évocateuses; 2) la présentation (affichage) de preuves matérielles et écrites; 3) la démonstration du matériel stimulant; 4) la démonstration d'autres sujets, objets sans rapport avec le crime; 5) l'utilisation des possibilités figuratives d'un interrogé; 6) l'interrogatoire sur place (lieu du crime); 7) la divulgation (présentation) des témoignages des autres; 8) la proclamation des résultats d'autres enquêtes[3].

Pendant l'interrogatoire de la victime, l'enquêteur peut poser de telles questions typiques:? 1) dans quelles circonstances la production a été acheté (quand, où, chez qui, combien) ?; 2) s'i y a des documents qui confirment la vente?; 3) qui d'autre était présent lors de l'achat de produits?; 4) de quelle façon on a constaté que le produit est dangereux?; 5) quels dommages ont été causés par l'utilisation de ces produits? Lors de l'examen de témoin l'enquêteur peut poser les questions suivantes:? 1) combien de temps le temoin travaille dans une'entreprise et que fait partie de ses fonctions ?; 2) quels produits (matières premières), quand, de qui et à qui ont été transporté?; 3) quelle production est stockée dans l'entrepôt, qu'il protège et qui est le possèdeur?; 4) qu'est-ce qu'il sait sur la sécurité des produits et de qui?; 5) dans quelles circonstances la victime a acquis des produits dangereux?

---

[1] Пономарев И.П. (2010) *Тактика допроса лица, ссылающегося на «цифровое алиби»*. Вип. 10. 90-91.

[2] Пряхін Є.В. (2011) *Слідча тактик*. Львів: ЛьвДУВС, 46

[3] Затенацький Д.В. (2010) *Ідеальні сліди в криміналістиці (техніко-криміналістичні та тактичні прийоми їх актуалізації*. Х.: Право, 134

Au cours de l'interrogatoire d'un témoin les questions typiques sont suivants: 1) comment avez-vous connu le sujet du crime?; 2) dans quelles circonstances vous étiez à la scène?; 3) qui était encore à la scène, qui connaissez-vous (fournissez des données à leur sujet, ou décrivez les inconnus?); 4) préciser l'heure de l'événement, dont vous étiez le témoin?; 5) décrivez les actions de chaque personne présente à la scène?; 6) où vous étiez à ce moment-là (en quel lieu et à quelle distance), que faisiez-vous?

L'interrogatoire du suspect peut se dérouler dans une situation de conflit ou non-conflit. Dans le premier cas, il est conseillé de se renseigner chez un interrogé seulement des questions générales, écouter et corriger sa version des faits, mais après un certain temps, avec plus d'évidence, procéder à un examen supplémentaire. Dans ce cas, vous devez utiliser des combinaisons tactiques telles que "établir la participation (implication)" et "comprendre l'illicéité de l'acte". Les questions typiques peuvent être suivantes: 1) combien de temps et à quelle charge une personne travaille dans une entreprise ; 2) de quelle partie de travail il est responsable et quelles sont ses fonctions?; 3) quel genre de produits une enytreprise produit (vend)?; 4) qui fournit ces produits, où des matières premières pour sa production ont été achetés?; 5) quel volume de la production a été produit (vendu), au cours de quel temps, à quelle somme d'argentnt?; 6) quels documents affichent les opérations avec ces produits?; 7) quelles normes (exigences) se réfèrent à ces produits?; 8) savez-vous que le produit est dangereux?; 9) est-ce que le contrôle sur la qualité du produit, sa conformité avec les normes et standards a été effectué, quand et par qui?

A une étape finale, l'enquêteur doit faire connaître le texte de l'interrogatoire à une personne interrogée, l'inviter si nécessaire, faire des commentaires, des corrections, des explications ou des ajouts au texte du protocole. Si les corrections ne répondent pas aux faits déjà établis lors de l'interrogatoire ou concernent les nouvaux faits, vous devez revenir à l'étape de l'interrogatoire détaillé. Ss l'interrogé reclame que ses déclarations sont enregistrées correctement, l'enquêteur doit demander à la personne de faire le notes et les signer. À cette étape, l'enquêteur doit vérifier si toutes les questions prévues sont posées, si toutes les circonstanses sont constatées (par exemple, si un interrogé décrit l'apparence de la personne qu'il ne connaît pas, vous devriez demander s'il pouvait la reconnaître). Dans le cas d'utilisation des moyens techniques de fixation la personne interrogée doit être également informée à ce sujet et faire une note correspondante dans le procès-verbal.

Conclusion. Lutilisation des mesures organisationnelles mentionées ci-dessus et tactiques pendant les étapes de travail, préparatoire et finale de l'interrogatoire donnent la permission à l'enquêteur de réaliser efficacement cette enquête et atteindre son objectif – d'obtenir une information complète, objective et sûre. L'enquêteur lui-même doit déterminer la séquence prioritaire de l'interrogatoire des témoins, de la victime ou du suspect, en tenant compte de l'information qui est disponible sur les circonstances du crime. La liste de questions aux personnes ayant différents statuts de procédure que nous avons offerte doit être considérée provisoire et capable de se développer et de se concrétiser en fonction des circonstances d'un événement à enqêter.

References:

1. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny [Criminal Procedure Code of Ukraine] vid 13.04.2012 r. (zi zminamy ta dopovnennyamy) [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon.rada.gov.ua. [in Ukrainian].
2. Vesel's'kyy V.K. Kontseptual'ni osnovy taktyky slidchykh diy (slidchyy ohlyad, dopyt, pryznachennya i provedennya sudovykh ekspertyz) [Conceptual basis of investigation tactics (investigator's inspection, questioning, assignment and conduct of forensic examinations)]. Borot'ba z orhanizovanoyu zlochynnistyu i koruptsiyeyu (teoriya i praktyka) [The fight against organized crime and corruption (theory and practice)]. 2012. № 2 (28). S. 151–158. [in Ukrainian].
3. Pryakhin Ye.V. Slidcha taktyka: navch. posibnyk [Investigation tactics. Teaching Manual] – Lviv: L'vDUVS, 2011. 116 s. [in Russian].
4. Belkyn R.S. Kurs krymynalystyky [Forensic Science Course]: ucheb. posobye: v 3 t. – T. 2. Chastnye krymynalystycheskye teoryy. Moscow.: Yuryst', 1997. 464 s. [in Russian].
5. Yakymchuk B.V. Ustanovlenye psykholohycheskoho kontakta pry provedenyy sledstvennykh (rozysknykh) deystvyy s ynostrantsamy [Establishment of psychological contact while conducting investigative (search) actions with foreigners]. Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu [Scientific Journal of International Humanitarian University]. 2013. № 6–1. Ser.: Yurysprudentsiya. T. 2. S. 196–198. [in Russian].
6. Vashchuk O.P. Taktyka vykorystannya neverbal'noyi informatsiyi pry provedenni slidchykh (rozshukovykh) diy [Tactics of non-verbal information in the course of investigation (search) actions]. Uchenye zapysky Tavrycheskoho natsyonal'noho unyversyteta ym. V.Y. Vernadskoho. Seryya «Yurydycheskye nauky» [Scientific notes of the Taurida National University named after. V.I. Vernadsky. Series "Legal Sciences"]. 2013. Tom 26 (65). № 2–2. S. 293–299. [in Ukrainian].

7. Yaremchuk V. Taktyka pryvlechenyya spetsyalysta k provedenyyu doprosa [The tactics of involving a specialist in interrogation]. Zakon y zhyzn [The law and life]. 2013. № 10. S. 40–43. [in Ukrainian].
8. Yablokov N.P. Krymynalystyka: uchebnyk [Forensic science: Textbook]. M.: Norma, 2009. 400 s. [in Russian].
9. Telehyna T.D. Yspol'zovanye spetsyal'nykh znanyy v sovremennoy praktyke rassledovanyya prestuplenyy: monohrafyya [Use of special knowledge in modern practice of crime investigation: Monograph]. M.: Yurlytynform, 2011. 152 s. [in Russian].
10. Pechers'kyy V.V. Typovye prohrammy doprosa: posobye [Typical interrogation programs. Textbook] V.V. Pecherskyy. Hrodno: HrHU, 2002. 160 s. [in Russian].
11. Ponomarev Y.P. Taktyka doprosa lytsa, ssylayushchehosya na «tsyfrovoe alyby» [The tactics of interrogation of a person referring to a "digital alibi"]. Teoriya i praktyka sudovoyi ekspertyzy i kryminalistyky [Theory and practice of forensics and criminology]. 2010. Vyp. 10. S. 86–93. [in Russian].
12. Zatenats'kyy D.V. Ideal'ni slidy v kryminalistytsi (tekhniko-kryminalistychni ta taktychni pryyomy yikh aktualizatsiyi): monohrafiya [Ideal traces in forensic science (technical forensic and tactical ways of updating). Monograph]. Kh.: Pravo, 2010. 160 s. [in Ukrainian].

Оксана Комарницька, к. ю. н., юрист 1 класу
Національна академія прокуратури України

ЗАСТОСУВАННЯ ПРОКУРОРОМ ДОМАШНЬОГО АРЕШТУ: НЕДОЛІКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Oksana Komarnitska, PhD in Law, Lawyer of the 1 class
National Prosecution Academy of Ukraine

APPLICATION OF A HOME ARREST BY A PUBLIC PROSECUTOR: DISADVANTAGES OF LEGAL REGULATION

The article aims to analyse disadvantages of the legal regulation of application of home arrest. One of such fails is contradictory by its legal nature art. 187 of the CPC of Ukraine which does not conform with positions of articles 188, 189, that is these norms are divergent. The article reveals function of prognostication of presence of sufficient grounds for existence of risks of negative conduct of a suspected. It was marked, that one of the difficult and basic stages of application of home arrest is the stage of drafting a petition about application of home arrest and proofs of confirmation of its maintenance.

A considerable place here belongs to significant combination of words of “sufficient grounds” which would testify the presence of risks of offensive actions, foreseen by part 1, art. 177 of the CPC of Ukraine for electing of home arrest. One of constituents of purpose of this measure of suppression finds the continuation in the legal category of “sufficient grounds”. All complication consists in that the legislative construction of “sufficient grounds” is intended for supposition (prognostic) by a public prosecutor of future conduct of suspected coming from the list of actions of suspected (active and passive), which unreserved a legislator circumstances of business. So his\her interests with interests of the criminal legal proceeding. Absence of criteria which would pull up those or other fact of pre-trial investigation under this not simple construction results that legal and actual estimation of circumstances by the side of prosecution (as active so passive) is not always the example of correct application of judicial law.

Key words: public prosecutor, petition, sufficient grounds, risks, prognostications, home arrest.

Актуальність дослідження полягає в тому, що доцільність запровадження домашнього арешту в систему кримінальної юстиції мотивувалось позитивним досвідом функціонування цього підінституту в європейських демократичних країнах. Втілення принципового нового запобіжного заходу вимагає від практики й теорії формування чітких позицій тлумачення і застосування процесуальних норм. Порядок застосування домашнього арешту визначений ст.ст. 181, 184, 186, 187, 193, 194, 203 КПК України. Насамперед ці норми зобов’язують прокурора, як центральну фігуру досудового розслідування працювати на випередження задля досягнення завдань кримінального судочинства.

Прокурор, при розгляді складеного слідчим клопотання про обрання домашнього арешту, повинен займати активну роль. Для цього він шляхом ознайомлення з матеріалами кримінального провадження встановлює та враховує обставини, визначені ч.1 ст.178 й ч.1 ст.194 КПК України, й підстави застосування запобіжного заходу, визначені ст. 132, ст.177 КПК України. В окремих випадках оцінює матеріали перевірки законності затримання. Поза як, діяльність прокурора під час ініціювання домашнього арешту до затриманої особи має будуватись на гарантіях прав такої особи у кримінальному процесу. Основним завданням для прокурора, на цьому етапі, є, безумовно, необхідність забезпечення законності переходу особи з одного запобіжного заходу в інший. Разом з тим, на прокуророві лежить тягар співвіднесення інтересів правосуддя, зокрема мети застосування домашнього арешту з рівнем виправданого обмеження прав і свобод підозрюваного (необхідного й найбільш ефективного обмеження). Зрештою прокурор, а не слідчий, є обов’язковим учасником судового розгляду клопотання про застосування домашнього арешту. Тож, прокурор безпосередньо братиме участь в дослідженні доказів, якими обґрунтовуватиме заявлене ним клопотання про обрання домашнього арешту й за необхідності вирішуватиме питання про оскарження в апеляційному порядку

ухвали слідчого судді. Фактично, критерієм оцінки ефективності проведеного обсягу діяльності прокурора по застосування домашнього арешту буде рішення суду, з якого має слідувати відповідь на питання: чи досягнена дуалістична мета (забезпечені інтереси підозрюваного та досудового розслідування). Відтак, функціональна діяльність прокурора має бути спрямована на забезпечення підготовки законного, обґрунтованого й мотивованого клопотання про обрання домашнього арешту.

Питання застосування домашнього арешту досліджувалися видатними вченими процесуалістами, такими як: В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, Л.Д. Удалової, М.Є Шумила, Фаранник В.І. та ін. Між тим, слід відмітити, що справжньої наукової дискусії з даного питання не відбулось.

Мета цього дослідження полягає в аналізі правового регулювання домашнього арешту через процесуальну діяльність прокурора.

У правозастосовній діяльності, яка базується на принципі змагальності, правовими наслідками неявки слідчого, прокурора на розгляд клопотання про обрання домашнього арешту для його підтримання є відмова у задоволенні клопотання. Подібним чином формується юридична практика на неявки підозрюваного для участі в розгляді клопотання про обрання домашнього арешту. Контекстно, центральна роль під час застосування домашнього арешту відведена прокурору. Тільки за його активної чи мовчазної згоди клопотання про застосування домашнього арешту може бути предметом судового розгляду, підозрюваний зазнати додаткових обмежень (майнових, фізичних, психологічних), досудове розслідування убезпечно додатковими гарантіями по недопущенню протидії по встановленню істини,

Через це, прокурор зобов'язаний в достатній мірі вжити заходів для досягнення цілей досудового розслідування, обрати дійсно необхідний запобіжний захід відповідно до обставин справи й обмежити права особи відповідно до його мети. Забезпечити дієвість загальних засад кримінального провадження й не допустити безпідставне обмеження або втручання в права і свободи підозрюваного, які закріплені Конституцією України, наділений прокурор. У разі, якщо підозрюваний не з'явився для участі у розгляді клопотання про обрання домашнього арешту, способом реагування прокурора є клопотання перед слідчим суддею постановити ухвалу про привід такого підозрюваного. Безумовна очевидність такого права прокурора не заперечується ні в практичному застосуванні, ні в доктринальних підходах. Виконання ухвали про привід підозрюваного на конкретно визначений день й годину для участі у розгляді клопотання про обрання домашнього арешту забезпечується засобами прокурорського нагляду.

Звісно ж, загально відомо, що не всі ухвали про привід можуть бути виконані й у разі неможливості здійснення приводу, приміром працівник національної поліції, який виконував ухвалу, повертає її до суду з письмовими поясненнями причин невиконання. Внаслідок невиконання ухвали про привід підозрюваного для розгляду домашнього арешту, прокурор на підставі положення передбаченого ч. 3 ст. 187 КПК України вправі ініціювати клопотання про дозвіл на затримання підозрюваного з метою приводу. Натомість, ч. 1 ст. 188 КПК України імперативно встановлює, що прокурор має право звернутися із клопотанням про дозвіл на затримання підозрюваного з метою його приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Далі, в ч. 2 ст. 188 КПК України законодавець продовжує підсилювати свою ідею про те, що таке клопотання може бути подане для зміни іншого запобіжного заходу на тримання під вартою. Однією з підстав відмови у наданні дозволу на затримання підозрюваного з метою його приводу є не доведення прокурором зазначених у клопотанні про застосування запобіжного заходу обставини, яка вказуватиме на наявність підстав для тримання під вартою підозрюваного (ч. 4 ст. 189 КПК України).

Відмітимо, що викладений вище підхід співпадає з точкою зору провідних науковців науково-практичного коментаря кримінального процесуального кодексу України В.Г. Гончаренко, В.Т. Нора, М.Є. Шумило[1].

У цьому ракурсі відмітимо, що право прокурора, передбачене в ч.3 ст.187 КПК України (за наявності письмових пояснень про неможливість виконання ухвали про привід підозрюваного для обрання домашнього арешту) ініціювати питання про отримання дозволу на затримання з метою приводу підозрюваного, перебуває у взаємозв'язку із положеннями ст.ст. 188, 189 КПК України. Норми процесуального закону, які регулюють питання форми і змісту клопотання про дозвіл

[1] Гончаренко, В.Г., Нор, В.Т., Шумило, М.Є. (2012). *Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар*. Київ: Юстиніан, 426.

на затримання з метою приводу й судовий розгляд такого клопотання не містять будь-яких винятків для застосування домашнього арешту.

Звісно ж, прокурор вправі подати клопотання на затримання підозрюваного з метою його приводу в силу ч. 3 ст. 187 КПК України за умови зміни клопотання про обрання домашнього арешту на тримання під вартою. Така сама правова позиція формується в юридичній практиці. Де слідчі судді відмовляють у задоволенні клопотання про застосування домашнього арешту підозрюваному, якого затримано на підставі ухвали слідчого судді про дозвіл на затримання з метою приводу для розгляду клопотання про обрання відносно нього запобіжного заходу тримання під вартою. У даному випадку постає питання: „Чи буде ефективним прокурорський нагляд за законністю прав і свобод особи й дієве процесуальне керівництво прокурором досудовим розслідуванням, коли розміщена в законі суперечлива за правовою природою ст. 187 КПК України не узгоджується із ст.ст. 188, 189, тобто одна біля одної процесуальні норми є розбіжними".

Тож, недоліки правового регулювання інституту домашнього арешту свідчать про поширеність неоднакового розуміння й правозастосування стороною обвинувачення й судом процесуального закону. Як правило, це впливає на фактичний стан досудового розслідування й послаблює результативність прокурорського нагляду за законністю прав і свобод особи.

До прикладу, Дніпровський районний суд м. Києва відмовив у задоволенні клопотання слідчого про надання дозволу на затримання підозрою з метою приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту. Рішення обґрунтовано тим, що ч. 1 ст. 188 КПК України передбачено, що прокурор, слідчий за погодженням з прокурором має право звернутися із клопотанням про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Затримання з метою приводу для розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту КПК України не передбачає, а тому доводи слідчого у клопотанні є безпідставними.

Викладене означає, що навіть майстерне володіння прокурором навичками по застосуванню норм КПК України несе у собі ризик недотримання дозволеного рівня обмеження прав і свобод особи під час обрання домашнього арешту.

Відтак, виявлене питання недосконалого законодавчого регулювання домашнього арешту сприятиме поширенню формуванню хибної практики й довільного тлумачення норм КПК України, що негативно впливатиме а кінцевий результат досудового розслідування.

Зважаючи на комплексний характер повноважень прокурора, в тому числі й направленість процесуального закону на гуманізацію кримінально-процесуальних правовідносин, постає нагальна необхідність в доопрацюванні підінституту домашнього арешту, шляхом внесення змін до ч. 3 ст. 187 КПК України. Пропонуємо виключити із ч.3 ст. 187 КПК України після слова „застави" словосполучення „домашнього арешту".

На продовження досліджуваного питання привертає увагу висловлена думка В.І. Фаранника. Останній вважає, що слід визнати, що на сьогодні використання домашнього арешту не досить є ефективним. Причиною цього слід вважати безініціативність сторони обвинувачення, а також недоліки під час підготовки відповідних клопотань (близько 10% клопотань слідчі судді не задовольняють)[1].

На наш погляд, доцільно частково погодитись із висловлюванням В.І. Фаранника. Безумовно, одним з складних й основних етапів застосування домашнього арешту є стадія складання клопотання про застосування домашнього арешту та доказів підтвердження його змісту. Значне місце тут відводиться багатозначному словосполученню „достатніх підстав", які б свідчили про наявність ризиків настання однієї з дій передбачених ч. 1 ст. 177 КПК України для обрання домашнього арешту. Одна із складових мети цього запобіжного заходу знаходить своє продовження у правовій категорії „достатніх підстав". Вся складність полягає в тому, що законодавча конструкція „достатніх підстав" призначена для припущення (прогностична) прокурором майбутньої поведінки підозрюваного виходячи з переліку дій підозрюваного (активних і пасивних), які законодавцем не обмежені й обставин справи. Тобто його інтересів з інтересами кримінального судочинства. Відсутність критеріїв, які б підтягували ті чи інші фактичні дані досудового розслідування під цю непросту конструкцію, призводить до того, що правова й фактична оцінка стороною обвинувачення

[1] Фаранник, В.І. (2015) Сутність та особливості застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ України*. 1, 19.

обставин справи, дій (як активним так і пасивних) підозрюваного й даних, які характеризують його особу не завжди є прикладом правильного застосування процесуального закону.

Зокрема, непоодинокими моментами в юридичні практиці є те, що обґрунтування наміру підозрюваного, зрештою, *переховувався від органів досудового розслідування чи продовжити злочинну діяльність* спростовується матеріалами наданими до клопотання про застосування домашнього арешту. Так, слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання прокурора через те, що з моменту відкриття кримінального провадження пройшло майже два місяці, і весь цей час підозрюваний знаходився за місцем своєї реєстрації і з'являвся за викликом слідчого, прокурора, в тому числі прибув на розгляд клопотання. Інша справа, коли, приміром 04.07.2016 року підозрюваному вручено повідомлення про підозру у вчиненні злочину, а з клопотанням про обрання запобіжного заходу слідчий звернувся 30.08.2016 року. Або, приклад, з поданих до суду матеріалів слідує, що злочин було вчинено 28.10.2015 року, що підтверджується даними внесеними до Єдиного реєстру досудових розслідувань, протоколами огляду місця події та поясненнями підозрюваного. З клопотанням про обрання запобіжного заходу слідчий звернувся лише 13.01.2016 року. *Прокурором в судовому засіданні не заперечувалося того, що підозрюваний з'являється до слідчого за першою вимогою, за весь час досудового розслідування відсутні відомості про його вплив на свідків, чи продовження злочинної діяльності.*

Вказане вище аргументовано підтверджує відсутність наявності достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених ст. 177 КПК України. Так, в суді встановлено, що підозрюваний має постійне місце проживання, до кримінальної відповідальності раніше не притягувався і ні в чому протиправному помічений не був, хворіє на відкриту форму туберкульозу, у зв'язку з чим проходить відповідне лікування, з'являвся за викликом до слідчого та з'явився до слідчого судді для розгляду вказаного клопотання. Жодних доказів, які б підтверджували, що підозрюваний в майбутньому має намір переховуватися від органу досудового розслідування та суду чи продовжити злочинну діяльність, слідчий не надав і на них в клопотанні не послався. Зіставлення правових висновків ухвал слідчих суддів свідчить про наявність помилкової впевненості сторони обвинувачення про наміри підозрюваного вчиняти в майбутньому негативні дії спрямовані на перешкоджання розслідуванню. Зазначене дає підстави вважати, що прокурор з огляду на процесуальні повноваження мав би відмовити у погодженні такого клопотання слідчого про застосування домашнього арешту й надати вказівки.

Дійсно, складність доказування необхідності *(підстав – курсив- Авт.)* застосування запобіжного заходу обумовлена його прогностичним характером, адже йдеться про доведення необхідності перешкоджання можливій *(майбутній курсив –Авт.)* негативній поведінці підозрюваного. *Ця підстава має ґрунтуватись на даних кримінального провадження (курсив- Авт.).* Втім, доведення існування наведених підстав у сукупності з обставинами, що передбачено ст. 178 КПК України, дає можливість обґрунтовано спрогнозувати можливу негативну поведінку підозрюваного, переконатися у необхідності застосування до нього запобіжного заходу і неможливості забезпечити здійснення кримінального провадження іншими заходами[1], *що свідчитиме про обґрунтованість підстави настання негативних ризиків (курсив – Авт.).* Розглядаючи зміст „ризики" слід погодитись із наукового позицією Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, В.Я. Тація, О.Г. Шило, А.Я. Туманянц, які вважають, що це наявність відомостей, отриманих із передбачених законом джерел, які свідчать про можливість виникнення у майбутньому вказаних проявів протиправної поведінки підозрюваного, обвинуваченого. У зв'язку із цим виникають труднощі практичного характеру при обґрунтуванні ймовірності настання ризиків, з якими закон пов'язує можливість застосування запобіжного заходу. Наприклад, формуванню обґрунтованого припущення з приводу можливого переховування підозрюваного, обвинуваченого від органів досудового розслідування може сприяти характер вчиненого кримінального правопорушення, тяжкість майбутнього покарання, відсутність постійного місця проживання, спроби ухилення від органів досудового розслідування і суду в минулому та інші обставини. Про ймовірність продовження злочинної діяльності може свідчити рецидивний характер вчиненого кримінального правопорушення, тривалий характер протиправної діяльності особи, тісні зв'язки з антигромадськими елементами, заяви, повідомлення про те, що особа готує новий злочин. Окрім протиправної поведінки подібними підставами можуть бути і правомірні дії підозрюваного (придбання проїзних квитків, оформлення закордонного паспорта, закриття рахунків у банківських

[1] Грошевий, Ю., Шило, О. (2013). Проблемні питання застування КПК України при обранні запобіжних заходів у кримінальному провадженні. *Право України*,11, 219.

установах та розпродаж майна тощо),[1]...зняття з різного роду реєстраційних обліків, раптове звільнення з роботи, висловлювання намірів виїхати[2], які також можуть свідчити про існування зазначених у законі ризиків[3]. Вказані вище дані мають бути підтверджені матеріалами кримінального провадження, зокрема – показаннями свідків, потерпілих, речовими доказами[5]. У сучасній юридичній літературі пропонується визначати наявність достатніх підстав, які б вказували на існування хоча б одного із ризиків вчинення підозрюваним діянь, передбачених у ч. 1 ст. 177 КПК України, шляхом надання відповіді на питання в залежності від виду „підстави". Зокрема, для підтвердження існування підстави переховування від органів досудового розслідування та/або суду: слід надати відповідь на такі питання: Чим підтверджується кваліфікація дій особи саме як переховування? Які у неї можуть існувати мотиви для переховування ? Чи підтверджується обізнаність особи щодо проведення процесуальних дій, від участі в яких вона ухиляється? Подібним чином доцільно вирішити питання про наявність підстави для вчинення іншого кримінального правопорушення чи продовження правопорушення, в якому підозрюється особа, через надання відповіді на такі питання: Яке саме інше кримінальне правопорушення особа може вчинити? Як суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, в якому особа підозрюється чи звинувачується, співвідноситься з можливістю вчинити такі дії?[4]. Таким чином, щоб обґрунтувати обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, матеріали, що мають бути долучені до клопотання слідчого, повинні містити відомості: що характеризують особу підозрюваного (передусім характеристики з місця роботи, навчання, місця мешкання, відомості про судимість, документи про вік, ускладення здоров'я, сімейний стан, довідки про утриманців тощо). Про наявність у підозрюваного житла. Обов'язково необхідно з'ясувати, які засоби зв'язку має підозрюваний (стаціонарний або мобільний телефон, Інтернет, рацію), кому вони належать, чи вміє він користуватися ними, хто проживає з ними у помешканні, чи згодні особи, які мешкають спільно з підозрюваним, на певні обмеження, наприклад, утриматися від користування телефоном[5].

Зважаючи на призначення прокурора впливати на хід та результати досудового розслідування та його прогностичну функцію при застосуванні домашнього арешту, слід звернути увагу на необхідність переформатування правової категорії „достатніх підстав" які б свідчили про наявність ризиків настання однієї з дій передбачених ч. 1 ст. 177 КПК України для обрання запобіжного заходу. Вказана категорія будучи багатогранним явищем, робить царину кримінального судочинства не однаковою, що у свою чергу вимагає творчого підходу від прокурора до вирішення завдань кримінального судочинства.

References:

1. Honcharenko, V.H., Nor, V.T., Shumylo, M.Ye. (2012). *Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny. Naukovo-praktychnyy komentar* [The Criminal Procedure Code of Ukraine. Scientific and practical commentary]. Kyiv: Yustynian, 426. [in Ukrainian].
2. Farannyk, V.I. (2015). Sutnist' ta osoblyvosti zastosuvannya zapobizhnoho zakhodu u vyhlyadi domashn'oho areshtu [The essence and features of preventive measures such as house arrest]. *Yurydychnyy chasopys Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav Ukrayiny* [Legal journal of the National Academy of Internal Affairs of Ukraine], 1, 19. [in Ukrainian].
3. Hroshevyy, Yu., Shylo, O. (2013). Problemni pytannya zastuvannya KPK Ukrayiny pry obranni zapobizhnykh zakhodiv u kryminal'nomu provadzhenni [Problematic issues CPC's of Ukraine application at a preventive measure in criminal proceedings]. *Pravo Ukrayiny* [Law of Ukraine],11, 219. [in Ukrainian].
4. Hroshevyy, Yu.M., Tatsiy, V.Ya.,Tumanyants, A.Ya. (2013). *Kryminal'nyy protses* [Criminal procedure]. Kharkiv: Pravo, 300-301. [in Ukrainian].
5. Kovalenko, V.V., Udalova, L.D., Pys'mennyy, D.P. (2013). *Kryminal'nyy protses* [Criminal procedure]. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury", 168. [in Ukrainian].
6. Marchuk, N.O., Kas'ko, V.V., Kuybida, R.O. (2015). *Nastil'na knyha profesiynoho suddi (kryminal'ne provadzhennya)* [Handbook of professional judges (criminal proceedings)]. Kyiv: Art-Dyzayn, 45. [in Ukrainian].

[1] Грошевий, Ю.М., Тацій, В.Я.,Туманянц,А.Я. (2013). *Кримінальний процес*. Харків: Право, 300-301.
[2] Коваленко, В.В., Удалова, Л.Д., Письменний, Д.П. (2013). *Кримінальний процес*. Київ: Центр учбової літератури", 168.
[3] Коваленко, В.В., Удалова, Л.Д., Письменний, Д.П. (2013). *Кримінальний процес*. Київ: Центр учбової літератури", 168.
[4] Марчук, Н.О., Касько, В.В., Куйбіда, Р.О. (2015). *Настільна книга професійного судді (кримінальне провадження)*. Київ: Арт-Дизайн, 45.
[5] Фаранник, В.І. (2015). Сутність та особливості застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ України*. 1, 19.

CARDINAL REFORMS: TRADITIONS AND MODERNITY

Дмитро Ягунов, MSSc in Criminal Justice,
Заслужений юрист України

95 ТЕЗ: ДИСПУТ ЩОДО СУТНОСТІ ТА СПРЯМОВАНОСТІ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ РЕФОРМИ (З НАГОДИ 500-РІЧЧЯ ТЕЗ ДОКТОРА МАРТІНА ЛЮТЕРА, ПРЕДСТАВЛЕНИХ У ВІТТЕНБЕРЗІ РОКУ 1517-ГО)

Dmytro Yagunov, MSSc in Criminal Justice,
Honored Lawyer of Ukraine

NINETY-FIVE THESES: DISPUTATION ON THE NATURE AND DIRECTION OF THE PENAL REFORM (TO MARK THE 500TH ANNIVERSARY OF DR. MARTIN LUTHER'S THESES PRESENTED AT WITTENBERG IN 1517)

Вступ

Остання реформа вітчизняної пенітенціарної системи є вельми суперечливою та надає багато підстав для критики. Причому будь-який критик такої реформи одразу ж ризикує поставити себе у вельми непросте й невигідне становище.

З одного боку, є очевидним, що стара українська пенітенціарна система дійсно була та залишається закритою та консервативною, не зважаючи на певні намагання бути відкритою до реформ та втілювати такі реформи.

Тому будь-яка реформа, націлена на забезпечення більшої прозорості української в'язниці, посилення її реабілітаційного потенціалу, мінімізацію впливу субкультури на ув'язнених та персонал, мінімізацію корупції не може не сприйматися як благородна місія та необхідність в контексті такого пенітенціарного реформування.

Відтак, критик такої пенітенціарної реформи ризикує автоматично потрапити до категорії злісних реакціонерів та контрреформаторів.

Така «контрреформаторська» перспектива особисто нас не лякає в силу простої очевидності: ми не вважаємо останню реформу пенітенціарної системи України, розпочату Міністерством юстиції України, власне реформою. Принаймні станом на сьогодні у нас відсутні підстави стверджувати про зворотне.

Свого часу один німецький військовий сказав: «Німецька армія не рушить у похід, поки останній ґудзик не буде пришитий до мундиру останнього гренадера». На жаль, Міністерство юстиції виступило у свій пенітенціарний похід – невідомо проти чого та/або проти кого – будучи непідготовленим. Йдеться як про людські, так і про матеріальні ресурси.

Проте головним у цьому контексті є навіть не це. Мінюст відкрив весняну пенітенціарну кампанію 2016 року за відсутності чіткої та ясної стратегії реформування. Гренадери від юстиції рушили в похід не те щоб без ґудзиків – без мундирів. Реформа здійснюється за відсутності стратегії. Лише поодинокі тактичні кроки.

Саме цьому, власне, присвячені ці тези.

Тези

Заради істини щодо реалій та майбутнього пенітенціарної реформи та намагання роз'яснити їх, те, що подається нижче, буде запропоновано Міністерству юстиції Дмитром Ягуновим, доцентом, магістром соціальних наук у галузі кримінальної юстиції (MSSc in Criminal Justice), а також кандидатом наук з державного управління. Відтак просимо, щоб ті, хто може та хоче взяти участь в дискусії, зробили це письмово.

Усі збіги цих тез з «Диспутом доктора Мартіна Лютера, що стосується каяття та індульгенцій», представленого у Віттенберзі 1517 року, є випадковими.

1. Історія та міжнародний досвід пенітенціарної реформи каже нам, що ми повинні брати до уваги усі її аспекти та ретельно оцінювати економічні передумови та практичні перспективи такої реформи, щоб кримінальне покарання хоча б частково змогло досягати тих цілей, що декларуються, та які суспільство має право очікувати від застосування кримінального покарання.

2. Варто зауважити для Міністерства юстиції, що слово «пенітенціарна реформа» аж ніяк не може бути декларацією та пустим звуком, адже вона стосується долі багатьох людей – офіцерів пенітенціарної служби, засуджених, членів їх сімей, а також суспільства в цілому.

3. Слово «пенітенціарна реформа» – це не декларації, міфи, яскраві популістські гасла та численні абстрактно-порожні міністерські інтерв'ю. Це – тривала й кропітка аналітична робота, націлена, у першу чергу, на усвідомлення того, чи можна взагалі за таких умов та за таких ресурсів націлюватися та досягати задекларованих результатів щодо тотальної зміни структур та методів.

4. Тому помпезні декларації та популістські гасла, позбавлені аналітики, міжнародного досвіду, статистики, кримінологічних досліджень, які не враховують реальні життєві обставини – це лише пустий звук, що не несе імпульсу, необхідного навіть для започаткування такої реформи.

5. Міністерство юстиції вперто не хоче помічати реалій функціонування пенітенціарної системи та брати до уваги будь-які думки, крім тих, які вважаються доцільними вузькому колу осіб з вельми сумнівними інтересами.

6. Міністерство юстиції не має системного уявлення про пенітенціарну систему, що не заважає йому втілювати те, що декларується як «реформа», сумлінно ігноруючи те, чим живе в'язниця.

7. Пенітенціарна система не може так довго витримувати вочевидь дилетантські ініціативи без негативних наслідків для себе та для суспільства.

8. Є злочинним ігнорувати в процесі реформування природні закони, які характерні для будь-якої в'язниці як тотальної інституції.

9. Лише невмотивована та незрозуміла зміна організаційних структур та більш ніж незграбне використання зарубіжної термінології аж ніяк не може називатися пенітенціарною реформою.

10. Відтак не робить честі високим посадовцям використовувати те, про що вони нерідко не мають уявлення.

11. Плевели цієї реформи – це те, що потрібно руйнувати все лише на підставі приклеєних ярликів з «гулагівського минулого» та не менш негативно-яскравих ярликів з сумнівного «європейського досвіду», який є сумнівним в силу його недослідженості в мірі, потрібній для здійснення реформ, тим більше коли зі справжнім європейським досвідом ці міністерські гасла не мають нічого спільного.

12. Є неприпустимим заявляти про тотальну корумпованість пенітенціарної системи, забуваючи, що Міністерство юстиції і до цієї «реформи» тривалий час фактично адмініструвало пенітенціарну систему, формуючи кримінально-виконавчу політику у цій країні.

13. Все, що є нечесним, не може бути праведним. Відтак є нечесним та врай нешляхетним перекладати свою провину за тотальну корупцію у пенітенціарній системі на осіб, які або є непричетними, або на тих, чия відповідальність не доведена згідно із законом

14. Недосконала пенітенціарна реформа вже сьогодні створює великі проблеми та несе великі загрози для суспільства та самої пенітенціарної системи, і ці проблеми та загрози є набагато більшими навіть за задекларовані (проте аж ніяк не реальні) успіхи «реформи».

15. Негативні наслідки такої «реформи» вже сьогодні є очевидними настільки, що покладає обов'язок на команду наступного Міністра юстиції готуватися до докорінного реформування після «докорінного реформування».

16. Уявляється, що Міністерство юстиції та пенітенціарна реформа так само є різними, як різними є відчай та безтурботність.

17. Уявляється, що так відстань між цими категоріями – безмежна.

18. Уявляється, що не доведено ані розумними підставами, ані усталеними принципами розбудови пенітенціарних систем, що Міністерство юстиції насправді намагається реформувати пенітенціарну систему.

19. Уявляється, що міністерські єпископи та їх комісари перебувають у стані віри у свою непогрішність, хоча ми переконані у протилежному.

20. Адже міністерські єпископи, розпочинаючи «пенітенціарну реформу», навіть аж ніяк не передбачали, у якій спосіб така «пенітенціарна реформа» буде дійсно запроваджуватися.

21. Відтак помиляються ті проповідники «пенітенціарної реформи», які пояснюють, що завдяки міністерським деклараціям пенітенціарна система дійсно реформується.

22. Адже реформування має переслідувати реальні та водночас добрі цілі, а не декларації та гасла.

23. Може комусь і може бути по силам реформувати пенітенціарну систему, проте аж ніяк не цим людям.

24. Відповідно, більшу частину мирян вводять в оману цими «новими» та «європейськими» обіцянками про пенітенціарну реформу, які насправді не мають нічого спільного з високими європейськими ідеалами.

25. Варто пам'ятати, що яку владу керівництво Міністерства юстиції має над пенітенціарною системою, таку й всякий керівник пенітенціарної установи у своєму приході.

26. Керівництво дуже добре діє, коли намагається реформувати пенітенціарну систему.

27. Проте одразу ж як тільки монета задзвенить, добрі думки вилітають.

28. Воістину, дзвін золота здатний збільшити лише прибуток та користолюбство, між тим справжня реформа вимагає щирого бажання.

29. Хто знає, чи дійсно усі пенітенціарні офіцери бажають реформувати систему у спосіб, як це робить Міністерство юстиції.

30. Ніхто не може бути переконаним у справжності намірів міністерських єпископів щодо реформування системи.

31. В Міністерстві юстиції рідко можна зустріти особу, яка найвищою мірою хоче це робити.

32. Можна піддати осуду тих мирян, які увірували, що завдяки цій «пенітенціарній реформі» національна пенітенціарна система буде дійсно реформована.

33. Особливо остерігайтеся тих заблукалих мирян, які нерозумно вірять, що ролики на YouTube каналах від міністерського керівництва про пенітенціарну реформу – це безцінний скарб.

34. Адже їх благодать звернена лише на власний піар.

35. Не по-реформаторські проповідують ті міністерські єпископи, які повчають, що для проведення пенітенціарної реформи не потрібно аналітики, чіткої й зрозумілої статистики та прозорості.

36. Всякий істинно віруючий в успіх справжньої пенітенціарної реформи повинен зберігати ясний розум навіть під впливом міністерської пропаганди.

37. Варто пам'ятати, що кожен істинно віруючий в успіх пенітенціарної реформи може сприяти справжньому пенітенціарному реформуванню навіть без участі у театралізованих міністерських заходах.

38. З іншого боку, навіть такими заходами мирянам не варто нехтувати, адже вони є чудовими лицедійними виставами для покращення настрою.

39. Непосильним тягарем стало для окремих мислителів, дослідників та вчених вихваляти перед народом одночасно і спрямованість цієї «пенітенціарної реформи», і щирість «реформаторських» намірів.

40. Істинна реформа шукає та любить труднощі, проте поверховість такого міністерського «реформування» послаблює цю любов.

41. Обачно варто розповсюджувати тези міністерського керівництва щодо пенітенціарної реформи, щоб народ не зрозумів невірно, начебто вони є найголовнішим за усі інші справи благодіяння.

42. Маємо вчити усіх мирян: як переконливо свідчить перебіг такого «пенітенціарного реформування», міністерське керівництво не вважає пенітенціарну реформу навіть в малому ступені порівнянною з ділами милосердя.

43. Маємо вчити усіх мирян: особа, яка має власну обґрунтовану критичну думку з приводу такого «пенітенціарного реформування» вчиняє краще, аніж та, яка потакає цьому «реформуванню».

44. Бо справами примножується благодать, а пенітенціарна система стає кращою; за допомогою же пустих гасел, декларацій та YouTube роликів вона не стає кращою, але лише ухиляється від справжнього реформування.

45. Маємо вчити усіх мирян: той, хто має обґрунтовані критичні думки на предмет пенітенціарного реформування, але не виказує їх, вчиняє недобре.

46. Маємо вчити усіх мирян: театральні вистави від Мінюсту в YouTube – справа добровільна, а не примусова.

47. Проте водночас маємо вчити усіх мирян: якщо вони не мають власних критичних думок на предмет пенітенціарного реформування, то театральні вистави від Мінюсту в YouTube не можна їм дивитися у жодному разі.

48. Маємо вчити усіх мирян: театральні міністерські ролики в мережі YouTube є вельми шкідливими, адже вони примушують широку аудиторію втрачати зв'язок з реальністю.

49. Маємо вчити усіх мирян: треба методично привчати міністерських єпископів та їх комісарів до думки, що для справжнього керівництва набагато більш важливим є не прибуток від пенітенціарної системи, а справжня пенітенціарна реформа.

50. Маємо вчити усіх мирян: якщо керівництво Міністерства юстиції дізнається про зловживання своїх підлеглих, то воно мало б краще спалити дотла свої сучасні приміщення, аніж зводити їх зі шкіри, м'яса і кісток своїх овець.

51. Маємо вчити усіх мирян: керівництво Міністерства юстиції має навіть продати свої сучасні приміщення та віддати гроші багатьом з тих, у кого гроші шахрайським шляхом виманили міністерські продавці індульгенцій.

52. Марно мати надію не успіх реформування через таку реформу, навіть якщо керівництво Міністерства юстиції та його комісари наповнять YouTube новими роликами.

53. Справжні вороги прав людини та реформи суть ті, хто заради власної вигоди не хочуть чути про реальний стан справ та наказують, щоб справжня реформа припинилася як в центрі, так і на місцях.

54. Шкода завдається ідеї пенітенціарного реформування, якщо уся діяльність спрямована на власний порожній піар.

55. Яскраві рекламні презентації – це дрібниці та нісенітниці, проте міністерські комісари їх підносять як велике благо.

56. Матеріальні скарби єпископів та комісарів Міністерства юстиції – і не названі достатньою мірою, і невідомі суспільству, навіть беручи до уваги електронні декларації.

57. Адже багато хто з проповідників цієї «пенітенціарної реформи» не дуже завзято роздають блага тим, хто їх потребує, проте здебільшого їх відбирають.

58. Тому немає блага в такій «реформі».

59. Цінність пенітенціарної реформи – це дійне та поступове покращення для усіх акторів пенітенціарної системи з оглядом на об'єктивність, витримані часом кримінологічні закони та очевидні життєві реалії.

60. Ми необачливо говоримо, що проповіді та YouTube ролики з видовищними театралізованими виставами від Міністерства юстиції – ось начебто той скарб.

61. Проте скарбом є справжня пенітенціарна наука, обумовлена життям, скерована практикою та підтверджена історією.

62. Адже дійсно проголошено, що Міністерство юстиції повинно формувати справжню кримінально-виконавчу політику у цій країні.

63. Проте сьогодні, на жаль, справжня пенітенціарна наука піддаються забуттю, адже, як не дивно, справжня пенітенціарна наука очевидно не відповідає корисливим та навіть хижим інтересам керівників.

64. Невипадково порожні декларації та міфи від Міністерства юстиції відносяться та тиражуються, адже для наївних та необізнаних мирян ці декларації та міфи останніх по суті роблять першими за формою.

65. Сутність справжньої пенітенціарної науки полягає у тому, щоб утримувати людей від спокус впадати в залежність від декларацій та міфів.

66. Міністерські декларації та міфи щодо пенітенціарної реформи – це сітки, які нині створюють штучні перешкоди для справжньої пенітенціарної науки.

67. Міністерські декларації та міфи щодо пенітенціарної реформи, як проповідують проповідники такої «реформи», мають «найвищу благодать» лише тому, що приносять прибуток.

68. У дійсності міністерські декларації та міфи щодо пенітенціарної реформи найменшою мірою можуть бути порівняні з науковим доробком та реаліями природних законів, що рухають пенітенціарну систему.

69. Керівникам пенітенціарних установ ставиться в обов'язок зустрічати міністерських комісарів з усілякім благоговінням, навіть якщо ці комісари відвідують пенітенціарні установи вночі і без попередження, помпезно проголошуючи такі набіги «інспекціями».

70. Проте ще більше керівникам пенітенціарних установ ставиться в обов'язок дивитися в усі очі, слухати, аж рота роззявивши, щоб замість міністерських міфів та декларацій вони не сповідували власні думки.

71. Хто говорить проти «істини» міністерських декларацій – той одразу стає відступником віри в пенітенціарну «реформу».

72. Але хто дійсно стоїть на сторожі проти розгнузданої і нахабною мови проповідника – так буде той благословенний.

73. Як справедливо Міністр та його єпископи погрожують відлученням тих, хто на шкоду їх торгівлі замишляє усілякі, як на їх думку, «виверти».

74. Так набагато страшніше вони погрожують відлученням тих, хто завдає шкоди їх «святий благодаті» та «істині».

75. Проте повірити у щирість та безкорисність цієї «пенітенціарної релігії» означає відступити від життєвої ситуації та закрити очі на надбання світової кримінології та пенології.

76. Ми говоримо наступне: міністерські декларації, міфи та численні ролики в YouTube не можуть вирішити проблем пенітенціарної системи, особливо в умовах відсутності чіткої стратегії та фінансування.

77. Стверджувати, що пенітенціарна реформа була добре підготовленою, а відповідне рішення про ліквідацію пенітенціарної служби – виваженим, є нічим іншим як запереченням реальності.

78. Ми заперечуємо тезу, що ця пенітенціарна реформа дарувала благо вітчизняній пенітенціарній системі.

79. Стверджувати, що пишно продемонстрована міністерська PPT-презентація може бути стратегією реформування означає нівелювання самої ідеї пенітенціарної реформи.

80. Єпископи та священики такої «пенітенціарної релігії» відповідатимуть за це.

81. Це зухвале нав'язування міністерської «пенітенціарної реформи» призводить до того, що віра в дійсну пенітенціарну реформу стає більш слабкою.

82. Наприклад, чому Міністр та його епіскопи, проповідуючи свою пенітенціарну релігію, вже декілька років не можуть надати свідчень правдивості такої релігії та символів покращення.

83. Чому, не зважаючи на декларації про суттєве збільшення заробітної плати для працівників пенітенціарної система, заробітна плата фактично залишається такою, кою вона була і до реформи.

84. Або: У чому полягає благодать розбудови нових слідчих ізоляторів саме за схемою, яку проповідує міністерські єпископи?

85. Або: Чому реформа пробації здійснюється так, як це вже було в Європі сто років тому?

86. Або: Чому керівництво Міністерства юстиції, яке нині є багатшим, ніж Крез, зводить цей храм пенітенціарної реформи не на свої гроші, але на гроші рядових працівників пенітенціарної системи. Адже якщо б Крез проглянув би електронні декларації міністерських єпископів, то його золоті копальні обернулися б на пил?

87. Або: Чому міністерські єпископи прощають або відпускають тим, хто за не має права на повне прощення і відпущення ані за законом, ані за совістю?

88. Або: Що могло б надати пенітенціарній реформі більшого блага, якби заступник Міністра юстиції відвідував колонії не раз на рік і не так помпезно у супроводі журналістів, але постійно, наділяючи усіх віруючих в пенітенціарну реформу своїм прощенням та опущенням гріхів?

89. Якщо Міністр юстиції та його єпископи дійсно прагнуть посіяти насіння віри у пенітенціарну реформу, чому ж вони так вперто заперечують досвід світової кримінології та пенології?

90. Придушувати силою ці вельми питливі доводи мирян і не дозволяти їм вільно дискутувати проблематику пенітенціарної реформи – це означає виставляти Міністра юстиції на осміяння ворогам і робити нещасними працівників пенітенціарної системи та засуджених.

91. Отже, якщо пенітенціарна реформа сповідується так, як це робить Міністерство юстиції, всі ці доводи легко знищуються, більш того – вони просто не існують.

92. Тому нехай розсіються усі лжепророки від пенітенціарної релігії, які сповідують мир для пенітенціарної системи, – а миру немає!

93. Усі лжепророки від пенітенціарної релігії начебто несуть задекларовані ними благо, а блага – немає.

94. Належить надавати особисті приклади для працівників пенітенціарної системи, що вони за покликом душі слідували реформаторському курсу, а таких прикладів – немає.

95. Уповаймо, що у пенітенціарній системі запанує мир та стабільність, поєднані з дійсними, практичними, життєвими та щирими реформаторськими кроками.

Zveme vás k účasti v časopise!

EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ

Časopis vychází šestkrát ročně.

Články pro zveřejnění **v prvním (únor)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. ledna a musí byt publikováné do dne 28. února.

Články pro zveřejnění v **druhém (duben)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. března a musí byt publikováné do dne 30. dubna.

Články pro zveřejnění v **třetím (červen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. května a musí byt publikováné do dne 30. června.

Články pro zveřejnění ve **čtvrtém (srpen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. července a musí byt publikováné do dne 31. srpna.

Články pro zveřejnění v **pátém (říjen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. září a musí byt publikováné do dne 31. října.

Články pro zveřejnění v **šestém (prosinec)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. listopada a musí byt publikováné do dne 31. prosince.

Požadávky k rukopisům:

Objem - 10 - 30 stranek.

Jazyk článků – česky, ukrajinský, angličtina, francouzština, němčina.

U článků podávaných v libovolném jazyce, nezbytně v angličtině musí být uvedeno :

Anotace objemem 700-900 znaků, název článku a úplná informace o autorovi: jméno a příjmení, titul, akademický titul, prácovní funkce, postavení, zaměstnání.

Poznámky pod čarou – na každé stránce.

Odkazy na zdroje na konci článku - volitelný.

Bibliografické popisy zdrojů a odkazy by měly být poskytováné na základě norem APA (American Psychological Association).

Ilustrace k článkům (grafické a výkresy) musí byt uvedený ve formátu

TIFF nebo JPEG (každá postava v samostatném souboru/dokumentu).

Všimněte si, prosíme, při zpracování ilustraci že v časopisu není použit barevný tisk.

Rukopisy které nesplňují tyto technické požadavky redakční kolégie neregistruje a nebude probírat s účelem tisku a zveřejnění.

Adresa pro korespondenci:

E-mail: admedit@eppd13.cz

eppd13@gmail.com

ediskurs@gmail.com

Web: http://eppd13.cz

Adresa:

BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

Vzorec bibliografického popisu zdrojů a literatury v rámci dohod APA (American Psychological Association) ve srovnání s **ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 (*Státní Rada ze standartizace a metrologie Ukrajiny*):**

Všeobecné pravidlo: odkazy na originálné zdroje a literaturu jsou předložené v původním jazyce, t.je. není přeložený a ne přepsaný.

Měsíc přečtění web-stránky je uvedén v jazyce sepsání článku.

Citaty z jazykových verzí zahraničních, pokud jsou k dispozici, obsahuje také jazykově původní článek.

1. Když se odkazuje na celé knihu jako celek:
Kelsen, H. (2009). *General Theory of Law and State*. Harvard: Harvard University Press.
[Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Kelsen, H. General Theory of Law and State / H. Kelsen. – Harvard : Harvard University Press, 2009. – 516 p.]

Když se odkazuje na stránku 17:
Kelsen, H. (2009). *General Theory of Law and State*. Harvard: Harvard University Press, 17.

2. Když se odkazuje na celé knihu jako celek:
Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс.

Když se odkazuje na stránky 13-15:
Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс, 13–15.

[Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром и др.; сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 537 с.]

3. Giumelli, F. (2013). How EU sanctions work: a new narrative. *Chaillot Papers, 129.*
[Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Giumelli, F. How EU sanctions work: a new narrative / F. Giumelli // Chaillot Papers. – 2013. – P.129.]

4. Манхейм, К. (1994). *Диагноз нашего времени*. Москва: Юрист. [Podle ДСТУ to bude mít další podobu:: Манхейм К. Диагноз нашего времени: пер. с нем. и англ. / К. Манхейм. – М. : Юрист, 1994. – 700 с.]

5. Nigro, F., Nigro, L. (1970). *Modern Public Administration*. New York: Harper and Row. [Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Nigro F. Modern Public Administration / F. Nigro, L. Nigro. – New York : Harper and Row, 1970. – 490 p.]

6. Rosenau, J. N. (2004). Governance. In T. J. Sinclair (Ed.), *Global Governance. Critical Concepts in Political Science, 1,* (p. 405). London, New York. [Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Rosenau J. N. Governance / J. N. Rosenau // Global Governance. Critical Concepts in Political Science ; ed. by T. J. Sinclair. – London : New York, 2004. – Vol. 1. – P. 405.]

7. Když se uvádí odkazy na webové stránky, položka musí obsahovat jméno autora té stránky, titulní stranku (*anebo její název*), název webu (uvedený kurzívou), webovou adresu (URL) zvýrazněnou znaky <>, a také, pokud je to možné, datum, kdy naposledy byla webová stránka aktualizjvaná (v závorkách) autorem odkazu:
EU Creating Court for Kosovo War Crimes. *EPOCH Times.* <http://www.theepochtimes.com/n3/601421-eu-creating-court-for-kosovo-war-crimes/>

Монтескье Ш. Избранные произведения. О духе законов. *Электронная библиотека bookZ.ru.* <http://bookz.ru/authors/montesk_e-6arl_-lui/montes01/1-montes01.html> (21. listopadu 2013).

8. Odkazy na právní předpisy a právní dokumenty:

Dohody:
International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR). <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (21. listopadu 2013);
Международный пакт о гражданских и политических правах (принят 16 декабря 1966 года, вступил в силу 23 марта 1976 года) 999 Сборник договоров ООН (МПГПП). <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml> (21. listopadu 2013).

Když se odkazuje na článek Úmluvy (Konvence):

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR) art 2. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (21. listopadu 2013).

Резолюція 2061 (ухвалена 25 липня 2012 року) РБ ООН. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_k87> (21. listopadu 2013).

Dvoustranné dohody:

(Dohoda mezi Vládou Ukrajiny a Vládou Ruské federace o spolupráci v oblasti hledání v letectví a záchránění. (Dohoda je schválená usnesením Kabinerz Ministrů Ukrajiny № 1094 ode dne 28.11.2012) (je přijaté dne 28. listopadu 2012, vstoupila v platnost pro Ukrajinu 18-ho února 2013). *Офіційний вісник України*, 29, 130.)

Agreement Concerning the Sojourn of Refugees within the Meaning of the Convention Relating to the Status of Refugees (Geneva Convention of 28 July 1951 and Protocol Relating to the Status of Refugees of 31 January 1967) (France – Austria) (adopted 21 October 1974, entered into force 24 July 1975) 985 UNTS 303.

Doporučení СОП (*Služba uspořádání dopravy*):

МОТ Рекомендация № 195 (О развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение) (92 сессия Генеральной конференции МОТ, 17 июня 2004 года). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (2013, листопад, 21).

МОТ Рекомендация № 195 (О развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение) (92 сессия Генеральной конференции МОТ, 17 июня 2004 года). Oficiální webová stránka Nejvyšší rady Ukrajiny <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (21. listopadu 2013).

Dokumenty OSN:

Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам, ГА ООН Резолюция 1514 (XV) (14 декабря 1960 года)

UNGA Res 51/210 (17 December 1996) UN Doc A/RES/51/210. <http://www.un.org/documents/ga/res/51/a51r210.htm> (21. listopadu 2013)

Dokumenty soudů

Dokumenty Mezinárodního soudu:

Land, Island and Maritime Frontier Case (El Salvador/Honduras, Nicaragua intervening) (Application for Intervention) [1990] ICJ Rep 92 <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=390&code=sh&p1=3&p2=3&case=75&k=0e&p3=5> (13. července 2013).

Legal Consequences of the Construction of a Wall (Advisory Opinion) 2004 <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/imwp/imwpframe.htm> (13. července 2013).

Case Concerning the Vienna Convention on Consular Relations (Germany v USA) (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.

Soudní usnesení jednotlivých zemí:

Справа за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 103, 109, 131, 132, 135, 136, 137, підпункту 1 пункту 2 розділу XII «Прикінцеві положення», абзацу четвертого пункту 3, абзацу четвертого пункту 5 розділу XIII «Перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів», № 1-1/2013, КСУ 2013.

Zákony a jiné právní úkony etc.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/606-14> (21. listopadu 2013).

Цивільний кодекс 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> (21. listopadu 2013).

Розпорядження про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства 2007 (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 89, 89.

Odkaz na článek zákoníku, zákona, Konstituce, atd.

Цивільний кодекс, ст. 56, гл. 6 (2003) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> (21. listopadu 2013).

Become a Contributor for the Journal

EUROPEAN POLITICAL AND LAW DISCOURSE

The Journal is issued 6 times per year.

Articles for publication in the first (February) issue of the journal are accepted until January, 15 and will be published until February, 28.

Articles for publication in the second (April) issue of the journal are accepted until March, 15 and will be published until April, 30.

Articles for publication in the third (June) issue of the journal are accepted until May, 15 and will be published until June, 30.

Articles for publication in the fourth (August) issue of the journal are accepted until July, 15 and will be published until August, 31.

Articles for publication in the fifth (October) issue of the journal are accepted until September, 15 and will be published until October, 31.

Articles for publication in the sixth (December) issue of the journal are accepted until November, 15 and will be published until December, 31.

Deadlines for acceptance of articles to the relevant journal issues are approximate. The editorial board may arbitrarily change these dates because of the large number of articles in the editorial portfolio. The dates of journal's publishing are unchangeable: the end of each pair of months.

Requirements to manuscripts

Page Limit is 10 – 30 pages.

The language of articles is Czech, Ukrainian, English, Polish, French and German.

For an article in any language, the following is required in English:
an abstract (700-900 characters), a title of the article and complete data
of an author – full first and last name, academic title,
academic degree, position, and place of employment.

Footnotes are allowed, no endnotes.

Bibliography after the article is optional.

Bibliography should be arranged in accordance with the agreements of the American Psychological Association (APA).

Illustrations to articles (graphics and images) should be submitted in the TIFF or JPEG format (each image in a separate file). While preparing illustrations authors should take into account that colour printing is not available in the Journal.

The editorial board do not register and do not review for publication manuscripts that do not comply with the aforementioned requirements.

Address for service:
E-mail: admedit@eppd13.cz
eppd13@gmail.com
ediskurs@gmail.com
Web: http://eppd13.cz

Mailing Address:
BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

Samples of bibliography formatting in accordance with the APA (American Psychological Association) Agreements in comparison to State Standard of Russia and Ukraine 7.1:2006:

1. For reference to a book as a whole:

Барабаш, Ю.Г., Дахова, І.І., Євсєєв, О.П., Колісник, В.П., Кушніренко, О.Г. [та ін.] (2012). *Конституційна юрисдикція*. Харків: Право.

For reference to page 62:

Барабаш, Ю.Г., Дахова, І.І., Євсєєв, О.П., Колісник, В.П., Кушніренко, О.Г. [та ін.] (2012). *Конституційна юрисдикція*. Харків: Право, 62.

[Reference according to the State Standard: Конституційна юрисдикція : підручник / Ю. Г. Барабаш, І. І. Дахова, О. П. Євсєєв, В. П. Колісник, О. Г. Кушніренко; В.о. Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого" ; за ред. Ю. Г. Барабаш, А. О. Селіванов. – Харків : Право, 2012.– 165 с.]

Гидденс, Э. (2005). *Устроение общества: Очерк теории структурации*. 2-е изд. Москва: Академический Проект.

[Reference according to the State Standard: Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структурации / Э. Гиденс. – 2-е изд. Москва: Академический Проект, 2005]

Оборотов, Ю.Н. (ред.) (2011). *Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс:* учебник. Одесса: Фенікс.

[Reference according to the State Standard: Оборотов Ю. Н. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс : учебник / Ю. Н. Оборотов. – Одесса: Фенікс, 2011]

2. For reference to a book as a whole:

Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс.

For reference to pages 13-15:

Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс, 13–15.

[Reference according to the State Standard: Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром и др.; сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 537 с.]

Алісов, Є.О., Воронова, Л.К., Кадькаленко, С.Т. та ін. (1998). Фінансове право: *підручник*. Харків: Фірма «Консум», 127.

[Reference according to the State Standard: Фінансове право : підручник / Є. О. Алісов, Л. К. Воронова, С. Т. Кадькаленко та ін. – Харків: Фірма «Консум», 1998. – С. 127.]

3. Гарбузов, В.Н., Попович, А.П. (2002). Губернатор штата: статус и полномочия *США. Канада: Экономика, политика, культура*, *7,* 55–70. [Reference according to the State Standard: Гарбузов В. Н. Губернатор штата: статус и полномочия / В. Н. Гарбузов, А. П. Попович // США. Канада : Экономика, политика, культура. – 2002. – №7. – С. 55-70.]

4. Петришин, О.В. (2000). Права людини як фундаментальна цінність правової демократичної державності. *Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: до 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. Харків, 35–48.

[Reference according to the State Standard: Петришин О. В. Права людини як фундаментальна цінність правової демократичної державності / О. В. Петришин // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: до 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч. –Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2000. – С. 35–48.]

5. Горобець, К.В. (2012). *Аксіосфера права та її компоненти:* автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права». Одеса.

[Reference according to the State Standard: Горобець К. В. Аксіосфера права та її компоненти *:* автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / К. В. Горобець. – Одеса, 2012.]

6. Манхейм, К. (1994). *Диагноз нашего времени*. Москва: Юрист. [Reference according to the State Standard: Манхейм К. Диагноз нашего времени: пер. с нем. и англ. / К. Манхейм. – М. : Юрист, 1994. – 700 с.]

7. Rosenau, J. N. (2004). Governance. In T. J. Sinclair (Ed.), *Global Governance. Critical Concepts in Political Science, 1,* (p. 405). London, New York.

[Reference according to the State Standard: Rosenau J. N. Governance / J. N. Rosenau // Global Governance. Critical Concepts in Political Science ; ed. by T. J. Sinclair. – London : New York, 2004. – Vol. 1. – P. 405.]

8. For reference to a volume:

Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг. (1914). *(Т. 1. 1866-1889).* Екатеринослав: Типография губернского земства, 334.

[Reference according to the State Standard: Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг. – Екатеринослав : Типография губернского земства, 1914. – Т. 1. 1866-1889. – С. 334.

9. Laws of the Russian empire (have features of essential elements in comparing to the modern laws):

without reference to the article:

Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости (1861). *Полное собрание законов Российской империи II, Т. 36, Отд. 1, № 36657.*

[Reference according to the State Standard: Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости. 19 февраля 1861 г. // ПСЗ II. – Т. 36. – Отд. 1. – № 36657.]

with the reference to an article of the Law:

Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости, ст. 27, II, п. 3. (1861). *Полное собрание законов Российской империи II, Т. 36, Отд. 1, № 36660.*

[Reference according to the State Standard: Высочайше утвержденное Положение о губернских и уездных по крестьянским делам учреждениях. 19 февраля 1861 г. // ПСЗ II. – №36660.]

10. Collections of materials of official office work:

Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года (1873). Екатеринослав: В типографии губернского правления, 153-156.

[Reference according to the State Standard: Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года. – Екатеринослав : В типографии губернского правления, 1873, – С. 153–156.]

11. For referring to materials of websites, a reference includes name of the author, the title of webpage, *the title of website (in italics)*, the address of website (URL) given in symbols < >, and possibly the date of last visit to website in parentheses:

Монтескье Ш. Избранные произведения. О духе законов. *Электронная библиотека bookZ.ru.* <http://bookz.ru/authors/montesk_e-6arl_-lui/montes01/1-montes01.html> (2013, November, 21)

Малиновська, О. Щодо нагальних проблем удосконалення міграційної політики держави. *Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України*. <niss.gov.ua> (2014, грудень 21).

12. References to legislative acts and legal documents:

Treaties

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR). <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (2013, November, 21)

Международный пакт о гражданских и политических правах (принят 16 декабря 1966 года, вступил в силу 23 марта 1976 года) 999 Сборник договоров ООН (МПГПП). <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml> (2013, November, 21)

For reference to an article in a Convention:

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR) art 2. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (2013, ноябрь, 21)

Резолюція 2061 (ухвалена 25 липня 2012 року) РБ ООН. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_k87> (2013, November, 21)

Bilateral Treaties:

Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі авіаційного пошуку і рятування (Угоду затверджено Постановою КМ № 1094 від 28.11.2012) (прийнята 28 листопада 2012 року, набрала чинності для України 18 лютого 2013 року). *Офіційний вісник України*, 29, 130.

Agreement Concerning the Sojourn of Refugees within the Meaning of the Convention Relating to the Status of Refugees (Geneva Convention of 28 July 1951 and Protocol Relating to the Status of Refugees of 31 January 1967) (France – Austria) (adopted 21 October 1974, entered into force 24 July 1975) 985 UNTS 303.

ILO Recommendations:

МОТ Рекомендация № 195 (О развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение) (92 сессия Генеральной конференции МОТ, 17 июня 2004 года). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (2013, November, 21).

UN Documents

Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам, ГА ООН Резолюция 1514 (XV) (14 декабря 1960 года)

UNGA Res 51/210 (17 December 1996) UN Doc A/RES/51/210. <http://www.un.org/documents/ga/res/51/a51r210.htm> (2013, November, 21)

Judicial Documents

ICJ Documents

Land, Island and Maritime Frontier Case (El Salvador/Honduras, Nicaragua intervening) (Application for Intervention) [1990] ICJ Rep 92 **<**http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=390&code=sh&p1=3&p2=3&case=75&k=0e&p3=5**>** (2013, July, 21).

Legal Consequences of the Construction of a Wall (Advisory Opinion) 2004. <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/imwp/imwpframe.htm> (2013, July, 21).

Case Concerning the Vienna Convention on Consular Relations (Germany v USA) (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.

ECHR Cases:
(before Oct. 31 1998)
Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A
Allenet de Ribemont v. France (interpretation), 7 August 1996, § 17, *Reports of Judgments and Decisions* 1996-III
Garnieri v. Italy, no. 22256/88, Commission decision of 18 May 1992, unreported
(beginning November 1, 1998)
Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II
Campbell v. Ireland [GC], no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II
Campbell v. Ireland (dec.), no. 45678/98, ECHR 1999-II
Campbell v. Ireland (dec.) [GC], no. 45678/98, ECHR 1999-II
Campbell v. Ireland (preliminary objections), no. 45678/98, § 15, ECHR 1999-II
Campbell v. Ireland (just satisfaction), no. 45678/98, § 15, ECHR 1999-II
Judgements of National Courts:
Дело о проверке конституционности положений части первой статьи 237 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации в связи с жалобой гражданина Республики Узбекистан Б.Т. Гадаева и запросом Курганского областного суда (постановление), № 16-П, КС РФ 2013. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> (2013, November, 12).
Справа за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 103, 109, 131, 132, 135, 136, 137, підпункту 1 пункту 2 розділу XII «Прикінцеві положення», абзацу четвертого пункту 3, абзацу четвертого пункту 5 розділу XIII «Перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів», № 1-1/2013, КСУ 2013.

Laws and so forth
Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.
Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/606-14> (2013, November, 21).
Цивільний кодекс 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> (2013, November, 21).
Розпорядження про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства 2007 (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 89, 89.

Reference to an article in a Code, Law, Constitution, etc.
Цивільний кодекс, ст. 56, гл. 6 (2003) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> (2013, November, 21)